

Kristina Sabaliauskaitė

SILVA RERUM IV

baltos lankos

Akivaizdu, kad autorė yra viena iš lyderių, gal net strateginių karvedžių šiandieninės lietuvių prozos lauke.

Giedrė Kazlauskaitė, *Šiaurės Atėnai*

Sabaliauskaitė dabartinėje mūsų literatūroje konkuruoja tik pati su savimi. Ne taip dažnai mūsų autorių knygos skaitomos be jokių nuolaidų ir visai ne iš patriotiškumo ir vertinamos ne kaip lietuvių, o kaip tiesiog literatūra.

Emilija Visockaitė

Ne be priežasties ji lyginama su Marquezu – dėl aistringumo ir magiškos atmosferos, taip pat su Umberto Eco – dėl erudicijos ir žaismo konvencijomis. Vis dėlto, nežiūrint į šiuos palyginimus, Kristina Sabaliauskaitė yra visiškai originalus ir unikalus reiškinys.

Barbara Lekarczyk-Cisek,
Kulturaonline.pl

Savo geriausiose vietose Silva rerum *priartėja prie literatūrinės tobulybės.*

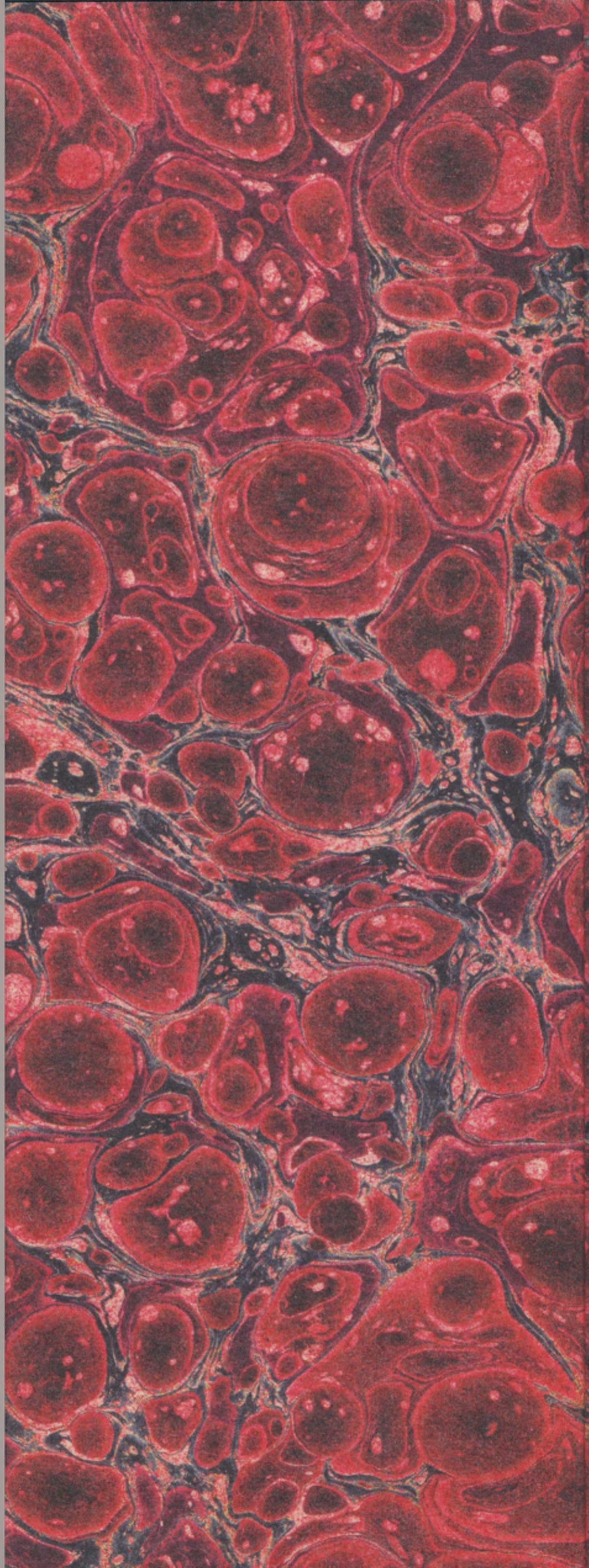
Piotr Kępiński,
Nowa Europa Wschodnia

Sabaliauskaitės <… > *romanas suteikia skaitytojui viską, ko šis tikisi iš rimtos istorinės sagos: dėmesį detalėms, gilų papročių ir epochos perpratimą, o svarbiausia – gyvus, daugiamačius herojus* <...>. *Bendra lenkų ir lietuvių istorija buvo išsiilgusi būtent tokio romano – nesuvedinėjančio sąskaitų ir pristatančio abiejų tautų istoriją kaip bendrą paveldą.*

Krzysztof Cieślik, Rzeczpospolita.pl

...Latvių literatūroje neturime ir nesame turėję nė vieno tokio kūrinio, kuris tiek daug pasakotų apie mūsų istoriją, būtų taip plačiai skaitomas, parašytas tokia nuostabia, išpuoselėta kalba ir tuo pat metu verstų susimąstyti apie save, apie savo vietą gyvenime, apie meilę savo artimui.

Kristine Sadovska, Diena.lv

Kristina
Sabaliauskaitė

SILVA RERUM IV

Romanas

baltos lankos

UDK 821.172-31
Sa-05

Viršelio dizainas Kristinos Sabaliauskaitės
Viršelyje panaudota Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios interjero fotografija
(fotografas Liudas Masys)
Redagavo Asta Bučienė
Maketavo Eglė Jurkūnaitė

ISBN 978-9955-23-939-0

I

Pranciškus Ksaveras iš Milkantų Norvaiša, *Societatis Iesu*, Dievo buvimą geriausiai jusdavo žvelgdamas į žvaigždėtą dangaus skliautą, o dangiškųjų šviesulių didybę, gėda net pasakyti, bet, kiek save paminė nuo vaikystės, geriausiai ir įstabiausiai patirdavo šlapindamasis. Štai ir tada, šiltą ir tankią, veik aksominę 1770-ųjų rugpjūčio dešimtosios naktį, stovėdamas savo dėdės Petro Antano Norvaišos kieme, jis atsisagstė juodų kelnių klyną, praskleidė juodo žiustokoro skvernus – sutanos, jei tik kunigo pareigos nereikalaudavo vilkėti apeigoms, jis nemėgo, juolab ir jėzuitų nuostatuose niekur nebuvo pasakyta, jog ji būtina – ir, išsiveržus aidžiai čiurkšlei, su palengvėjimu užvertė galvą į juodą dangų, pro kurį tarsi pro kiaurą Dievo duršlioką veržėsi amžinoji žvaigždžių šviesa. Jo neapleido saldus vienovės su visata ir Kūrėju jausmas – jog šią akimirką, čia, besilengvinantis savo dėdės dvarelio Vilniuje kieme po liepa, yra kažkieno stebimas iš aukštybių, kad jį, mažytę vienišą figūrą tamsoje, stebi kažkas Kitas, nesvarbu, didis ar toks pat mažytis, tačiau gal su didžiu teleskopu; galbūt stebi iš už tūkstančių mylių juodos begalybės – kažkas iš Mėnulio, Merkurijaus, Veneros, Marso, Jupiterio ar Saturno, iš Didžiųjų ar Mažųjų Grįžulo Ratų, Šiaurinės

žvaigždės, o galbūt Sirijaus, kurį jo akis nevalingai juodame dangaus firmamente visada susirasdavo pirmiausiai. Ir dabar jis žvelgė į ryškią, spingsinčią žvaigždę, tą pačią, kurią kadaise seniai, seniai, gal prieš dvidešimt metų, jam dar mažyčiam, dar aštuonmečiui, nakties skliaute virš Nesvyžiaus rodė dėdė Petras Antanas; štai, pažvelk, anuomet sakė jis, visuomet jį atskirsi – Lietuvos danguje jis ryškiausias, jis nepaliaujamai mirksi, tvinksi tarsi žmogaus širdis ir lygiai taip permainingai, regis, net keičia spalvas it širdis afektacijas, mūsų čia nebebus, o jis vis dar mainysis padangėje; galima suprasti, Sirijus buvo dėdei mieliausias, Sirijus buvo jam padangėje ryškiausias, juk paties dėdės visą gyvenimą būta it *Canis Maior*, it Didžiojo Šuns, palydovo kunigaikščių Radvilų Oriono žvaigždynui. Kaip ten bebūtų, dėdė Petras Antanas dėl vieno buvo teisus – tąkart, sutemus nakčiai po jo paties laidotuvių, Sirijus vis dar tyliai mirgėjo, galbūt iš jo į Pranciškų Ksaverą žvelgė didysis Kažkas, ir šitai jį guodė, nes tai reiškė, jog jis, kaip ten bebūtų, nėra visiškai vienišas.

Taip, šiandien buvo karšta, nuotykinga diena; gedulinga, didinga ir dar su skandalais, kaip ir dera per laidotuves didžio žmogaus, kurio mirtis suardė įprastą tvarką: paliko našlaičius, sumaištį, raudas, skolas bei testamentą, kuriuo, kaip ir visais testamentais, niekas iki galo neliko patenkintas; ta mirtis išklibino jų visą didelę giminę, kurioje lig tol, vien tik būdamas, vien dalindamas vieną kitą patarimą, vieną kitą protekciją, vien visų gerbiamas kaip vyriausias ir įtakingiausias, dėdė Petras Antanas palaikė ramybę – net ir vos gyvaliodamas pastaruosius metus paralitiko kėdėje jis vis vien buvo tarsi jų šeimos karaliukas. Tądien buvo palaidotas ne vien senasis dėdė Petras Antanas, ne, tądien šeimai kapuosna atgulė ištisa praeitis, visa nusistovėjus tvarka – giminės, praėjusių papročių, dviejų Saksų karalių valdymo metų, o galbūt – net ir senųjų laikų. Senas laikmetis, pompastiškas, perdėtai puošnus,

senamadis gyvenimas atgulė kartu su jo dėde; dabartinė karta buvo jie: jis, brolis, sesuo, pusbroliai, pusseserės, jų sutuoktiniai, visi jie užaugę iš senųjų šaknų, bet galbūt turėsiantys gyventi kitokiame rytojuje, dėl kurio – su naujuoju karalium, nesuvaldančiu oponentų Čartoryskių Familijos, negerbiamu valdinių, Viešpatie šventas, dar ir konfederatų bandytu pagrobti prieš kelerius metus, su susiniovusiais seimo senatoriais, tuščiu iždu ir rusų armija, išrikiuota prie sienų, – niekas dabar nebebuvo jau tikras. Tądien žvelgdamas į visą jų giminę, išsišakojusią per penkis brolius ir jų sutuoktinių gentis, jų vaikų šeimas, į tuos vyrus ir moteris, matronas, senukus, jaunuolius, vaikus ir žinduklius, suvažiavusius iš visų Kunigaikštystės pakampių, Pranciškus Ksaveras suvokė, kad jie laidoja daugiau nei vien vyriausiąjį dėdę, jų familijos galvą, bet ir praeitį; netgi visa giminė, vien į juos akį metus, galėjo būti suskirstyta į tuos, kurie iš įpratimo laikėsi įsikibę žiponuoto ir kontušuoto, po šilkais ir brokatais slepiančio priprakaituotus skylėtus marškinius, religingo ir prietaringo provincijos dvarponio gyvenimo, ir tuosius, perukuotus ar net madingai vienplaukius, prancūziškai vilkinčius, ragavusius mokslų, žvelgiančius ateitin. Tądien kaitrią apsnūdusią miesto popietę prižadino mišparų varpas – pirmiausiai vienišu dūžiu nuaidėjo Švento Jurgio bažnyčios, tas pats, velionio užsakytasis po Baisiojo Gaisro prieš dvidešimt metų, jam atliepė šimtametis Katedros varpinėj, nuliedintas kažkada Delamarso – sodrus, iškilmingas, gilus, it nuo aistros prikimęs vyriškas balsas; anam – dar vienas, to pat atpažįstamo, su niekuo nesupainiojamo per kaulus einančiai gaudaus senobinio Delamarso liejimo iš Švento Mykolo Arkangelo bokšto. „Var-dannn Dievo Tėvo...“, „var-dannn Sūnaus...“ ir „var-dannn Švennn-tos Dvasios...“ – tarsi skelbė pirmieji jų dūžiai ir jiems, vienas per kitą, vydamiesi viens kito aidą, plonesniais ir storesniais balsais, silpniau ir stipriau, dusliau ir šaižiau, it vyrai ir moterys, atitarė varpai iš Dominikonų,

iš Šventos Kotrynos ir Šventų Jonų, iš Šventos Onos, Pranciškaus ir Bernardo, iš tolumos – nuo Šventų Jokūbo ir Pilypo Lukiškėse, Švento Rapolo Piramonte, Švento Juozapo Sužadėtinio ir Visų Šventųjų, Šventos Teresės, pranciškonų, bernardinų, bonifratrų, karmelitų ir karmeličių varpai: „a-mennn...“, „a-mennn...“, „a-mennn...“, tarsi sutartinė susijungė jie į vientisą chorą, velioniui jo paskutine valia kainavusį daugiau nei penkis šimtus auksinų ir pradėjusį Petro Antano iš Milkantų Norvaišos eksportaciją* amžinybėn.

Laidotuvių konduktas**, kurio priekyje it laivas siūbavo tarnų nešamas karstas – ąžuolinis, muštas juodu aksomu, kaustytas pasidabruotais rokailiais ir aukso vinutėm, puoštas šilko kutais ir aukso galionais, su jų herbu, Ašaka, raudoname fone ant skydo; madingas grabas pūstais šonais, tik neįprastai aukštas, mat mirusysis gyvenimą juk baigė surakintas paralyžiaus, sėdomis ligonio kėdėje su ratukais, taip jo visiškai ir nepavyko ištiesinti, – taigi, tas visas laidotuvių konduktas su juodomis plevėsuojančiomis vėliavomis, su uolektinėmis grabnyčiomis, kurį sudarė daugiausiai Norvaišų giminės nariai, artimi ir tolimi giminaičiai, dabar, danguje skambant varpams, pažemiui pusbalsiu murmantys maldą, nepertraukiamai nusidriekė nuo pat Petro Antano dvarelio iki jų parapijinės karmelitų bažnyčios prieangio tame pačiame kvartale; jų susirinko tiek daug, jog karstas jau buvo įneštas ne vien pro šventoriaus vartus, bet jau ir vidun pro bažnyčios duris, o paskutiniai procesijos dalyviai dar tik žengė iš velionio posesijos. Pranciškus Ksaveras su susidomėjimu stebėjo tą savo juodai vilkinčią gentį, suburtą šios ypatingos mirties, kaip lig šiol jų visų nesutelkė dar nė vienos krikštynos, nė vienos vestuvės. Vilniškiai net per didžiausius liepos karščius dėdės nelaidojo, beveik ištisą mėnesį laikė apdėję ledais rūsyje it mėsgalį, laukė – vien tam, kad spėtų

* Velionio kūno išnešimą į šarvojimo vietą.
** Eisena. (Sen. lenk.)

susirinkti visa giminė, ir dabar Pranciškui Ksaverui dėl daugelio matomų atvykusiųjų reikėjo spėlioti, bandant apskaičiuoti amžių ir lytį, nustatyti iš drabužių ir padėties, kur kuris, vien iš pasakojimų tepažįstamas giminaitis; bet štai priekyje žengė prakilnioji našlė, Placida Amelija Norvaišienė iš Eismontų, pati lyg *castrum doloris*, lyg kupeta juodų prancūziškų nėrinių, net tirtančių nuo slopinamos, veik nebylios raudos; nereikėjo nė spėlioti, buvo akivaizdu, jog jos gedulo rūbas kur kas prašmatnesnis, nei kadaise būta jos šliūbo suknelės – patikimas ženklas, jog gyvenimas gerai nugyventas, gerai užgyventa; greta, prilaikydamas ją už parankės, žengė kitas dėdė, Aleksandras Vladislovas, pats net palūžęs, net suriestas kiek per vaizdžiai reiškiamo sielvarto; vieša paslaptis, kad pastaruosius metus jis našlei pavadavo – visur, kur tik galima, įskaitant ir guolį, – merdintį namų šeimininką. Pranciškus Ksaveras pamanė, jog tik laiko klausimas, kada šisai dėdulė bandys pasipiršti atsilaisvinus vietai, klausimas vien, kaip į šitai žiūrės vyriausiasis sūnus, velionio įpėdinis, štai jis eina greta motinos – Kazimieras Norvaiša, reto padorumo, reto dorybingumo, reto pamaldumo, reto nuobodumo bajoras, gyvenantis pagal griežtas savo paties susikurtas taisykles, tikra savo tėvo priešingybė; taigi, Kazimieras Norvaiša, ką tik sulaukęs brandaus Kristaus amžiaus ir jau sugyvenęs keturis sveikus savo paties vaikus su Terese iš Tallat-Kelpšų; apie paskutiniojo atėjimą į šį svietą velionis senelis Petras Antanas, mažne metus prieš mirtį praleidęs paralyžiaus gniaužtuose ir savo aptemusios sąmonės prieblandose, veikiausiai nė ir nenutuokė; kaip ir nenutuokė, jog sėkmingai ir labai turtingai apvesdintas jo antrasis sūnus, gražuolis, stotinguolis Tadeušas, prieš keturis mėnesius liko našliu, mat šitiek ilgai tėvo kažkada rinktoji nuotaka, – nei daugiau, nei mažiau, o kilusi iš pačių Pociejų šlovingos giminės atšakos, – pasimirė gimdydama neišnešiotą pirmagimį; ėmė sau ir pasimirė niekais sugriaudama visą kruopštų velionio koligacinį*

* Susigiminiavimo. (Lot.)

planą. Laimei, štai greta žengia Penciškaus Ksavero vienmetė pusseserė Izabelė Penciška iš Norvaišų Cholecka, maloni, romi moteris; žengia sunkiai krypuodama, net juoda stručio plunksna aukštoje, pakulomis sulig moliūgo dydžiu iškimštoje šukuosenoje linguoja, ir toks pat moliūgo dydžio kauburys po krūtine – bemaž devinto mėnesio našta, skoningai paslėpta po juodu gedulo šilku ir kaspinų raukiniais; eina vedina dviem garbaniais it ėriukai pametinukais sūnumis ir savo vyru Juzefatu Choleckiu, klusniu it avinėlis, versliu it žydelis, nes gyvenančiu ne vien iš giminės palivarkų, bet ir iš juose laikomų alaus bravorų tinklo – narsiai spjovęs į įstatymų draudimus ir senamadišką šlėktos bodėjimąsi bet kokia industrija, jis pasekė apsukrių Anglijos kilmingųjų pavyzdžiu ir sukūrė tikrą prekybinę alaus karaliją, kurioje pelnas apsukriai cirkuliavo ratu, mat jo žemių žmoneliai patys augino miežį ir apynį, patys virė gamino ir patys pirko jo bravoro produktą, bet nereikėjo nė sakyti, ir taip aišku, kas valdė šio apsukruolio šeimą: romiai, bet geležine rankele. O štai šalia Izabelės Penciškos iš kitos pusės eina jos brolis Tadeušas, visiškas velionis tėvas jaunystėje ir jėgų stiprume: ta pati kiek ereliška nosis, atsikišęs plėšrūno žandikaulis, tie patys lyg iš marmuro tašyti bruožai, platūs fechtuotojo pečiai, kiek klišos raitelio kojos su dailiomis raumeningomis blauzdomis, veidas skiriasi vos nežymiai – vešlesnis antakių lankas, mėlynos motinos akys, putlios, prie šypsenos pratusios lūpos, o ne pusiau surakinta dėdės grimasa... Penciškus Ksaveras dar pamena, kaip jį mažą vaikai Nesvyžiuje erzindavo, kaip jam rėkdavo „vėl tavo Dėdė Pusė Šypsenos atvažiavo“, taip ir šaukdavo, ir dar „Pusė Šypsenos – Pusė Šiknos“, kol jis kartą iki kraujų primušė įkyriausiąjį gindamas savo dėdės orumą; betgi ne, jo pusbrolio Tadeušo Norvaišos, kuriam dabar dvidešimt devyneri, nė priekabiausias negalėtų pravardžiuoti dėl stoto ar veido, gražus, po paraliais, vyras, tik štai ko jis eina net skersas, net persisukęs, net išrasojęs, žiburiuojančiomis akimis

dirsuodamas pro juodu aksomu aptemptą petį? Pranciškus Ksaveras mato kodėl: pusbrolis Tadeušas žvalgosi į procesijos pabaigą, ten, kur eina nebe šeima, bet slenka tarnai; ne, jis tikrai žvalgosi ne į tas dvi prašalaites, kurioms pats Pranciškus Ksaveras patarė tyliai sau eiti viso kondukto gale, ne, dabar Pranciškus Ksaveras dar nemato, ko galėtų dairytis Tadeušas, bet jis pabandys atspėti, dievaži, pabandys, juk gali būti, kad giminėj bręsta dar viena nuodėmė, jis, Pranciškus Ksaveras Norvaiša, tyliai palauks, gal ką pastebės savo akylu ganytojišku žvilgsniu, atleisk Viešpatie, bet metai Prancūzijoje jame išugdė nesveiką smalsumą mažoms svetimoms nemirtinoms nuodėmėlėms, tiems gyvenimo pipiriukams, be kurių vyrautų prėskuma, be to, kaip kažkada juokaudavo Rossignolis, kaipgi užsiimsi sielovada, negebėdamas atpažinti užgimstančio grieko? Betgi štai jo mintį nutraukia nekantrus timpčiojimas už rankovės – štai jo broliai Jonas ir Antanas, žiponuoti ir paniurę, štai jo pavargusi, jau pradedanti vysti, bekraitė sesuo Ona Kotryna ir jo paties tėvas, Mykolas iš Milkantų Norvaiša, dar vienas invalidas išklerusioje kėdėje su ratukais, stumiamas apskurusio tarno, nevaldantis kojų, nesuvaldantis būdo, rėksmingai reikalaujantis sūniškos meilės, deja, per vėlu, šaukštai po pietų, ir jos jau dabar per mažai... jei išvis dar belikę, likusi tik pareiga ir kantrybė, it girna ant kaklo; todėl riedėkite, pone tėve, riedėkite, egzekvijos tuoj prasidėsiančios, jis pats prisijungsiąs bažnyčioje, vėliau.

Veidai, vardai, dėdės, pusbroliai, giminaičiai, žmonos, dukros, kuzinos... Vyrai ir moterys, žmonės, su kuriais jo nesieja niekas, išskyrus pavardę, įrašus knygose, kelis lašus šimtmečiais ir dešimtmečiais atskiesto kraujo... Kai kurie jam malonūs, mieli – Izabelė Pranciška, Tadeušas, ar verti pagarbos kaip Infliantų tiltininkas dėdė Jonas, bet kiti gi... tik slenkantys, it skaičių seka, su daugiau ar mažiau nuošimčių bendrų panašumų – kaip gaila, kad galvojant apie juos matematiniais terminais jie jam rūpi labiau nei būdami

gyvi žmonės. Ir kas lemia, kokia formulė, koks kraujo lašų kiekis, kokie dėsniai, jog kai kurie tampa tokie artimi, kaip jam artimas buvo velionis? Regis, iš jo, iš dėdės Petro Antano, o ne iš namisėdos tėvo jis paveldėjo aistrą skaičiams, aistrą kelionėms, tai jis dovanojo jam senovinį paveldėtą aukso laikrodį, mokė skirti žvaigždes... Ar giminė turi formulę, dėsnį, ar joje atsikartoja paveldėti veido bruožai, ligos, įvykių sekos, būdai, likimai? Betgi dabar jo užduotis – šeimos lygtis, jam reikia išspręsti, atrasti trūkstamą, nežinomą dėmenį, kurio taip, lyg alkanas, lyg ištroškęs, dairėsi Tadeušas, bet štai ir ji, taip, jis neklysta, štai ir ji, *et voilà*, kaip sako prancūzai, jokių abejonių, tai – ji, šviečia sau gedulingo kondukto gale, pačioje pabaigoje, po šeimos, giminių, vienuolių, žioplių... tarp tarnų, bet prieš elgetas... miestietė? Pagal rūbą – ne, ne miestietė; sijonas – pūstas, bet naminio audimo, kiklikas – raudono sidabru ataustos brokato, persiūtas iš ponų nudėvėtų drabužių, koketiška juodo aksomo juostelė ant kaklo, balti marškiniai naminės drobelės, tik juoda rožėmis siuvinėta skara su uolektiniais šilko kutais brangi ir nauja... lyg kaimietė, netikėtai apsipirkusi mieste per kermošių; bet tai ji, tikrai ji, dievaži – kas daugiau, kokia gi dar valstietė į egzekvijas eis taip patenkinta savimi, lyg žąsis ištempusi kaklą į priekį, kažko beieškodama procesijos pradžioje, tokia išdidi, jog jos panoro šitoks bajoras, tokia sklidina puikybės, džiaugsmo ir geismo, tokia alsi, jog net krūtys žengiant striksi po marškiniais lyg nenuoramos stirnos? Laukų saulės nurudintas kaklas, įdegęs veidas ir sruogomis nuauksinti tamsūs plaukai, neklusniomis garbanomis sprūstantys iš kuodo, platūs skruostikauliai, aistringas juodas pūkelis virš žemuogių lūpų, duobutės skruoste, pats šėtonas gintarinėse akyse po žemais vešliais antakiais ir juodų blakstienų vėduoklėmis... kiek jai – šešiolika, septyniolika, aštuoniolika? Dievaži, kaip ji šypsosi, lyg ne pakasynos... nors ir lūpos sučiauptos, bet visa šypsosi taip, kad net dega it gaisras: šypsosi akys, lūpų kampučiai, skruostų

duobutės, šypsosi, regis, visas šimtas sveikučių dantų, regis, šypsosi net jos ausys, net speneliai po rūbais... Ar jos tėvas, kursai eina greta, bent supranta, kas vyksta?

O štai ir jos dvi, kaip liepta, pačiam kondukto gale, toliau nuo visų, dvi prašalaitės, prieš mėnesį atsibeldusios it neganda, kaip tik tądien, kai pasimirė dėdė; sena ir jauna, dvi juodos povyzos kukliais gedulo rūbais, kurias tarnams prisakyta vyti kuo toliau nepaisant jų luomo, betgi jei bažnyčion į laidotuvių pamaldas jas įvesdins jis pats, velionio sūnėnas, garbus jėzuitas, kunigas ir profesorius Pranciškus Ksaveras Milkantas Norvaiša, negi išdrįs jas kas pavaryti šalin? Jis viską sumanęs, įvyks toks mažytis nekaltas jo planas; kaip ten bebūtų, Šventojo Jurgio bažnyčia – ne Norvaišų menė, ne Placidai Amelijai ten valdyti, Dievo namuose vietos privalo pakakti visiems, o didžiausiesiems nusidėjėliams Jis, kaip sykis, mieliausiai atveria glėbį, tad atvers ir tai suvargusiai, susenusiai moteriai sidabriniais nuo žilės plaukais, kurių nebepaslepia pudra, ir jos dukrai – gražuolei, aukštai ir stotingai it deivė, it antikos statula, – iš tiesų, išblyškusi nuo ašarų, veik perregima, ji švyti it alebastras, skiriasi minioje iš visų, greta jos dauguma atrodo kaip negražūs nykštukai: jos tobulas veidas toks taisyklingas – be dėmelės, spuogelio, be apgamo; migdolinės akys, vos romėniškas profilis, it Kupidono lankas išlenktos lūpos, tikras naujųjų laikų, naujosios klasikos idealas, tikras išgrynintas veik matematinis proporcijų grožis – be kliaudos, be pudros, skaistalų ar muselių, perukų, plunksnų ir kaspinų; grožis, kokiu tik pats Viešpats pažymi vaikus, pradėtus iš didelės meilės, tik Viešpats galėjo šitaip pokštauti ir sukurti tokį keistą stebuklą – iš akies trauktą dėdę Petrą Antaną paversti tokia gražuole moters kūno pavidale. Ir Pranciškus Ksaveras Norvaiša, už parankės paėmęs prieš dvidešimt vienerius metus, kad ir iš slaptos nuodėmės gimusią, bet vis vien savo pusseserę – nes, kaip neseniai paaiškėjo, pavainikę Petro Antano Norvaišos dukterį – Antoniną

Sentimani bei jos motiną Barborą Sentimani, žengė Šventojo Jurgio karmelitų bažnyčios vidun.

Senas Norvaišų tarnas, Jonas, visų dėl išstypusio ūgio vadintas Ilguoju, jiems nesutrukdė. Laidotuvių proga Placidos Amelijos paaukštintas pareigose ir įvilktas į liokajaus livrėją, jis stovėjo prie durų su atsakinga pareiga vaikyti įžūlius benamius ir elgetas, pratusius pirmus įsibrauti į šeimos suolus ir vėliau prašyti išpirkos už vietų atlaisvinimą, taigi, Jonui Ilgajam buvo patikėta žiūrėti tvarkos, padalyti išmaldą ir neleisti vidun tų, ko nereikia, prie kurių – ir šitai itin griežtai jam buvo paliepta – priklausė tos dvi valkatos, avantiūristės, svieto perėjūnės, įžūliai, visos dulkinos po kelionės, atsibeldusios į jo pono namus: apgaule, meluodamos, esą turinčios perduoti laišką, įsibrovusios iki pat velionio kambarių, ir, kaip kuždėjosi namų kambarinės, neabejotinai paskubinusios šiojo mirtį, mat, senajai neva su laišku vos tik įėjus į pono Norvaišos kambarius, tasai paralitikas, mėnesių mėnesius gyvaliojęs, tarsi voras kadaravęs ant gyvenimo siūlo, ėmė ir pasidavė, nutrūko, atidavė Aukščiausiajam dūšią, net nespėjęs priimti jokių sakramentų. Kilo triukšmas, skandalas – be jokios abejonės, atėjūnė priartino galą, juolab tuo metu kambary būta daug liudininkų: be garbiosios namų šeimininkės ir pono brolio, būta dar kelių patarnautojų, ir baisiausia, jog toji atsibeldėlė, išvydusi poną Norvaišą išleidžiant gyvastį, apsipylusi ašarom parklupo prie jo ir raudodama ėmė mažne lįsti bučiuoti, vapėdama, jog per vėlai jam atvedusi jo paties dukterį... Dargi dėl to kilo ir didžiausias, neišsprendžiamas klausimas ir liturginis kazusas – ar paskutinis patepimas, kurį ponas Petras Antanas gavo veik prieš metus, iškart ištikus apopleksijai, dabar dar galioja, šitaip paviršiun iškilus dar vienai nuodėmei? Ar mirusysis išvis ką suprato – juk lyg vos vos pramerkė prieš galą savo švininius vokus ir pažvelgė į tą atėjūnę lyg atpažindamas, lyg sujudino lūpas į pusiau šypseną, kažką lyg sakydamas, ir tą pat

akimirką atidavė dūšią? Nuo tos akimirkos visą tą sceną stebėjo ir Jonas Ilgasis – tokių įspūdingų, šventojo Kazimiero turgaus vertų balaganų ponų namuose nedažnai pasitaiko, prisistatė išgirdęs triukšmą, iškart – ir, dievaži, tik aklas galėjo nepatikėti, jog šitai, ką skelbia atvykėlė, tikriausia tiesa: tos moteriškės dukra buvo tikra jų pono kopija, kas, kad moteris, bet nesupainiojamai aiškiai – tikrų tikriausia velionio dukra; „jums tik reikėjo į ją pažiūrėti, viskas čia aišku, lyg patys būtume su žvake stovėję ponui ją darant", – vėliau oficinoje juokavo tarnai, ir senasis Bernardas, buvęs pono asmeniniu patikėtiniu, vogčiomis apsidairęs paaiškino, jog jų ponas turėjęs daug moterų, bet, labai galimas daiktas, čia toji pati, dėl kurios jį Viešpaties valia trenkė pirmoji apopleksija ir pusiau surakino jam veidą – seniai, seniai, dar prieš dvidešimt metų, kas dabar pamena tą nutikimą, vien Jonas Ilgasis? Tai štai, jis beveik tikras, jog čia toji pati, tik susiraukšlėjusi it naginė, nereikia stebėtis, juk šitiek metų prabėgo... betgi tikrai, kiek jis pamena, čia toji pati – lydėjęs velionį poną keliskart pas ją, į namus netoliese; skuosdavo pas ją velionis ponas kaip kiškis, net pastriuokom, gerai, matyt, ana buvo jį už to daikto pagavusi... atleisk Dieve, kad šitaip nešvankiai apie nabašniką, bet būdavę baisiai juokinga matyti jį šitaip bet kokį orumą praradusį... Nieko stebėtina, kad ponia Placida Amelija buvo paliepusi vyti tą damą ir jos pavainikę toliau, nieko stebėtina... Bet Jonas Ilgasis turėjo savotišką teisybės ir pareigos supratimą: jo galva, jeigu ponai nelabai gerai elgiasi su tarnais, tai galima jų ne visada ir klausyti, kartais ką pasiimti sau ar šiaip ką prikiaulinti – beveik šventa tarnų pareiga, juolab kad ponia Placida Amelija nebuvo iš tų gerųjų, o ir pati, kaip sakant, ne be nuodėmės, ne jai ir kalbėti... Ir todėl Jonas Ilgasis kartą naktį tas moteris buvo įleidęs – ne dykai, žinoma, už įbruktus kelis auksinus – ten, į rūsius, kur gulėjo pašarvotas jų ponas, dargi pasaugojo jas dėl visa ko, kad nieks neužkluptų... O štai kai juodvi prasibrovė bažnyčion į mišparus – išvis

nė nemirktelėjo, nieko nesakė, ir ką gi reikėjo sakyti? Su jomis juk buvo pats pono sūnėnas, tas kunigas, jėzuitas, universiteto prapiesorius; ak, neaiškus iš to sūnėno žmogėnas: koks iš jo prapiesorius tokio jaunumo, ką toks gali žinoti, koks iš jo kunigas, ką toks gali ganyti: jaunas, šelmio akim, su ant kaktos išrašytu įžūlumu, pečius siekiančiom kudlom, apsirengęs kad ir juodai, bet prancūziškai, atrodo lyg koks velnio neštas advokatas, jei ne baltai apkraštuotas rabatas, sakytum – kažkoks pasaulietis, ne kunigas... it koks libertinas, galima kirsti lažybų – gal net kekšauja sau kur patylom; kalbama, pagedo jis būdamas toje Prancūzijoje, supasaulėjo, nieko gera iš tų svetimų papročių, vien tiktai ištvirkimai, įtartini įtaisai ir aparatai, bedievystės ir piktžodžiavimai, parfumai ir ciklopedijos, nešvankios nuogalių graviūros, draudžiamos, abejoti mokančios knygos, bjaurūs piešiniai, pajuokiantys visa, kas šventa ant Lietuvos ir Karūnoje, ir net patį popiežių Ryme, ir net katalikų tikėjimą vis dažniau vadinantys tamsiais prietarais... Sodoma ir Gomora tie užsieniai, ta supuvus Europa, o kaip tie ponai ten veržiasi ir grįžta kitokie: patvirkę, nesąmonių prisikišę galvosna, paskui reikalauja viską daryti naujoviškai, kad ir nežmoniškai, bile kitoniškai, tarsi viskas jiems galima vien vardan kažkokio kvailo Progreso, nors niekas nė nežino, kas tas per daiktas tas Progresas yra... veikiausiai vien pateisinimas visokioms jų šunybėms... Nenuostabu, jog sūnėnas tas dvi moteriškes tykiai įvedė bažnyčion, patsai prasmuko kažkur link vargonų, aha, štai vėl jis išlindo, paslėpęs tas moteris paskutinėje eilėje, o pats praturseno į priekį, prie jaunųjų ponaičių, savo pusbrolių, ir ponios Placidos Amelijos, kaip ir dera tokiam mokytam kunigui, kursai yra giminės pažiba; pažiba, kurgi ne... įdomu, ką jis, nenaudėlis, ir sumanė... oi triukšmo kils, jeigu kas pastebės, oi bus dar vienas skandalas...

Pompa funebris, šventė gyviesiems, kvėpuojantiems su palengvėjimu, jog ant katafalko po *castrum doloris* šiandien ne jie, ir

Petro Antano Norvaišos mirtį jie šventė kaip reikiant: Šventojo Jurgio bažnyčia buvo pilnut pilnutėlė, tvanki, įkaitusi nuo šitiekos kūnų, per karščius įspraustų į iškilmingus gedulo rūbus iš juodų sunkių audinių; net šešių svarų vaško grabnyčios nuo to karščio spragsėjo, po juodu baldachimu buvo atremti skydai su jų šeimos herbais ir velionio atvaizdas ant skardos, prikaltas karsto kojūgalyje; škarlato spalvos aksomo calūnas ant katafalko, pertiesta Slucko juosta ant dangčio, liktoriai karsto kampuose, vėliavos ir aliejinės lempos, galvūgaly – velionio globėjo, šventojo Antano paveikslas: laikančio knygą ir kūdikį, patikliai prigludusį, visiškai kaip kad jis, Pranciškus Ksaveras, kažkada gludo prie dėdės Petro Antano. Viskas išpuošta kaip reikiant, viskas kaip turi būti per didžiūno *pompa funebris*, trūko tik pačių bažnyčios fundatorių ir šeimos geradėjų Radvilų, bet jiems dabar nebuvo geriausi laikai – Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila, *Pone Mielasis*, po visų grasinimų atimti jo turtus už tai, kad nesutiko su Rusijos protektoratu, buvo priverstas palikti kunigaikštystę, slapstėsi dabar kažkur pas austrus, gal ir geriau, nes vėl būtų iškrėtęs kokį figlių per laidotuves, kaip kad anuomet, laidojant Pšebendovskį, per egzekviją paprašytas tarti kunigaikštišką atsisveikinimo žodį, supainiojo laidotuves su eiline uliavone, tiek jau buvo sugebėjęs prigerti ir užpilti akis, kad, pakilęs svyruodamas iš pirmojo suolo, aukštai pakėlė atsineštą taurę su šampanu, bliaudamas „geras yr vyras, tas Pšebendovskis, kurvos vaikas, kad jį kur, išgerkim į jo sveikatą, kurgi tu, *panie kochanku*?“, tuo tarp kai to iškilmingo tosto adresatas gulėjo jam tiesiai po nosimi, ant katafalko... gal ir gerai, kad Pone Mielasis nepasirodė, Pranciškus Ksaveras nekentė jo dar nuo vaikystės, nuo Nesvyžiaus laikų... užteko ir be jo garbių vilniečių, karmelitų, jėzuitų ir kunigų... Tad laidotuvės vyko dailiai ir sklandžiai, netgi kunigas sukalbėjo ne homiliją, o tiesiog panegiriką, ir kai atėjo metas prakalboms, padėkoms, Pranciškus Ksaveras stojo vienas

pirmųjų, kalbą turėjo seniai pasiruošęs, su eilėraščio intarpu, pagal gražiausius, taisyklingiausius poetikos principus, rykšte ir lazda įkaltus jam jėzuitų, visi liko patenkinti, ypač Norvaišų moterys ir giminaitės, ypač senikės tetulės klausydamos pritariančiai lingavo galvas tarsi didžiausios žinovės ir garsiu puskurčio šnibždesiu gyrė viena kitai jaunąjį jėzuitą: „mūsų Pranciškus Ksaveras yra arčiausiai šventojo iš visos giminės", tai bent ironija, tai bent iliuzija, kurią netrukus tas močiučių šventasis sūnėnas turėjo sugriauti: baigęs savo įmantriąją kalbą, jis davė ženklą kažkam link vargonų ir ramiausiu žingsniu kažkur iš pat prieangio prie katafalko atsivedė ją: gražią kaip šventas paveikslas merginą juodais gedulo rūbais, iš akies trauktą velionį Petrą Antaną: štai mūsų sesuo Antonina, ji pagiedos atsisveikinimui su mirusiuoju... Pamačius tą veidą ir dar išgirdus tą vardą, kilo šurmulys, tarsi banga, kurioje maišėsi nuostaba, pyktis ir žingeidumas, tačiau tąją akimirką nustelbė ramūs ir ilgesingi, bet skvarbūs vargonų akordai, ir Antonina Sentimani pravėrė lūpas, ir pro jas, tiesiai iš krūtinės gelmės, iš ten, kur plaka širdis ir kur šalia jos Viešpats yra palikęs sielai slaptą kertelę, išsiveržė jos balsas: iš pradžių žemas ir gilus, jis kilo ir skleidėsi troškioje, prikvėpuotoje, žvakėmis mirgančioje bažnyčios tvankumoje kaip svaigus baltos lelijos žiedas – *Video caelos apertos...* matau atsivėrusį dangų, giedojo Antonina savo niekada nepažintam tėvui, ir pro jos lūpas it ilgas atleidimo bučinys į mirusiojo kaktą, atleidimo už dvidešimt vienerius metus be tėviško užtarimo, visus tuos metus beglobės vienatvės, klajonių ir nepriteklių, liejosi giesmė, kokios dar niekas nebuvo girdėjęs: regėjosi, jos balsas galėjo išlydyti budelio kirvį, užtraukti baisiausias žaizdas, paversti vandenį vynu, užgesinti gaisrus ir galbūt netgi prikelti numirusį, tačiau ne, mirties jos balsas negalėjo įveikti, galbūt jis tik linkėjo joje ilsėtis ramiai; Antonina Sentimani dainavo pačią tikriausią mirties lopšinę savo tėvui. Jos balsas, kokio niekas niekada dar nebuvo girdėjęs – tokio stiprumo, jėgos ir kartu

tokio jautraus švelnumo, – sklido ir pynėsi į melodiją, nuo kurios, regis, net baltų angelų skulptūros ant altorių nulenkė galvas ir ėmė alsiai plasnoti aukso sparnais, jis glostė sielą, slopino skausmą ir sąžinės graužatį, ir Pranciškus Ksaveras pajuto, jog nuo tyros, garso pavidalu jį užplūdusios saldžios ramumos kažkur giliai jo sielos pakampėse it kietai užveržti disciplinos rimbo mazgai glūdintys prisiminimai apie patirtus skausmus ir kankinimus pagaliau palengva atsileidžia, ir nuo tos atgaivos jį užlieja saldžiausia ekstazė, o sielos ilgesys ir kūniškas geismas, apie kurį šitiek metų bijojo pats sau prisipažinti, kyla ir pagaliau, pagaliau, it įveikęs daugelį metų statytą nejautros užtvanką, išsrūva ašaromis. Kažkada užšalusios sielos dalys dabar pagaliau atitirpo ir šilo, smūgių prakirstos žaizdos nebeskaudėjo, prisiminimai užmigo, svajos – pabudo... tokį, panašų, tik daugkart silpnesnį jausmą jis patirdavo vien tik kartais žiūrėdamas į žvaigždes ar po pirmųjų gurkšnių vyno, kai, prieš apgirstant, apima šioks toks lengvumas... Jis verkė, ir verkė nė kiek nesigėdydamas, nes dabar verkė visa susirinkusi bažnyčia, verkė tyliai, be garso, kiekvienas dėl savų slaptų priežasčių, kurias pažadino ir sujudino Antoninos giesmės tobulybė; kiekvienas norėjo būti paguostas, kiekvienas nors akimirkai pagaliau norėjo pamiršti savo skausmą ir rūpestį, ir skruostais – jaunais ir senais, pudruotais ir raukšlėtais, ir netgi kai kurių vaikiškais – riedėjo šykštesnės ar gausesnės ašaros; viena tik Antonina liko sausomis akimis, jos balsas buvo jos ašaros, ji giedojo mirusiam tėvui, kurio nepažinojo ir niekada jau nebepažins, giedojo iš gailesčio dėl praeities, atleisdama už jos laukiančią ateitį, kuria jis nepasirūpino, atleisdama už viską ir amžinai; *video caelos apertos*, matau atsiveriantį dangų, giedojo ji, ir, išties, kelioms minutėms ji atvėrė dangų visiems susirinkusiems, tačiau giesmės aidui nutilus ji dingo lygiai taip staiga, kaip ir atsirado.

Jos sukeltas stebuklas pasibaigė – atėjo metas karsto pašlakstymui ir kitoms apeigoms, iš dangaus buvo nusileista ant žemės:

klausiantys žvilgsniai, įraudę skruostai, kuždesiai po vėduoklėm, gyvenimas ir laidotuvės vėl tekėjo toliau, Placida Amelija, jau nusišluosčiusi veidą nuo rusvų ašarų pėdsakų baltoje pudroje, įbedė priešišką žvilgsnį į sūnėną Pranciškų Ksaverą: kaip jis drįso, šito pažeminimo ji neatleis jam iki grabo lentos; na ir kas, na ir kas, kad skandalas, koks gi skirtumas, Pranciškus Ksaveras jautėsi pasielgęs teisingai, jam dingojosi, jog dėdei Petrui Antanui šitai būtų patikę, kad tokia žavinga jauna moteris jam taip dieviškai pagiedojo, o dargi paties dukra; kaip ten bebūtų, velionis dabar jau tikrai nesupyks.

Temstant, vėl suskambus visiems Vilniaus varpams, jiems išėjus pro bažnyčios duris, prieš šventoriaus vartų jų laukė keisčių keisčiausias, nekrikščioniškas reginys, dar viena sumaištis: ten, nedrįsdami žengti į prakilnią procesiją, bet atėję pagerbti velionio su žvakėmis ar žibintais rankose, stovėjo mažne šimtas Vilniaus žydų, su kuriais šisai miręs Norvaiša praeityje turėjo nuolatinių sandorių ir reikalų, ir tvarkė juos žydiškai išmintingai, niekada nenaudodamas stipriojo galios ar prievartos, o greta su grabnyčiomis laukė veik visos – senos ir jaunos, pradedant bedantėmis senėmis, baigiant vos išsiritusiomis iš vaikystės, – paleistuvės iš Šventojo Ignoto skersgatvio, kurioms velionis per savo ilgą gyvenimą buvo itin dosnus, išleisdamas tuos iš savo žydiškų sandorių uždirbtus pinigus, ir šitaip, mirgant šimtų šimtams žvakių, nuoširdžiai gedimas savo šeimos ir giminės, meilužės ir pavainikės, pusės Vilniaus žydų ir beveik visų miesto kurvų, didysis Petras Antanas Norvaiša iš Milkantų buvo nuleistas į Šventojo Jurgio bažnyčios rūsius: jo keistoka, bet primygtine paskutine valia deponacija* buvo itin trumpa, bet šermenys ir tolesnės egzekvijos turėjo tęstis dar penkias dienas.

* Pašarvojimas.

Ne šermenys, o tikras splendoras – taip vėliau kalbėjo visi, kuriems teko laimė ir malonumas gedėti Petro Antano: mėgęs gerą gyvenimą jis pasistengė jį palikti su tikra, daugiadiene, magnato verta puota, dėl kurios kasryt į pamaldas dėl pagirių ar iš nuovargio susirinkdavo vis mažiau ir mažiau giminės, kol penktąją dieną sėdėjo tik tėvai karmelitai ir kelios dievobaimingos, labiau pletkus nei trunkus mėgstančios senos tetulės bei nuolatiniai bažnyčios elgetos. Pranciškus Ksaveras tąkart padaugino vyno: jei pirmąsias dienas dar šiek tiek paminė, tai ketvirtą ir penktą – jau lyg pro miglas, bet, regis, buvo ir prakalbų, ir įkaušusių tostų, ir net šokių; regis, jo tėvas Mykolas visiškai girtas ir ūmai pritvinkęs jėgų trečią dieną mažne pakilo iš vežimėlio, šaukdamas, jog jo vyriausias brolis Petras Antanas visą gyvenimą tebuvo zasranas šūdo gobšuolis, visad laikęs save geresniu už kitus šeimoje, mylėjęs tik kurvas ir žydus; regis, teta Placida Amelija susikirto su Aleksandru Vladislovu; regis, svečių ir susimušta keliskart, ir susiporuota, ir, galbūt, tų iškilmingų laidotuvių proga – net pradėta vaikų... Kaip ten bebūtų, jau pačią pirmąją naktį, prispirtas gamtinio reikalo ir išslinkęs į lauką, Pranciškus Ksaveras užklupo Tadeušą su jo valstietuke: ten, kieme, kažkokioje pakrūmėje jis išgirdo pusbrolį verkiant; kad ir įgėręs, tasai buvo vienas iš tų, kurie iš tiesų sielvartavo tą dieną, gedėjo ne vien savo tėvo, gedėjo savęs, gedėjo ir to, kad dabar jau jis sekantis mirties grandinėje, gedėjo rytojaus, apie tai jis ir kalbėjo mergaitei: apie baimes ir graužatį, apie trumpą gyvenimą, apie visa ryjančią mirtį šalia, apie mirusį tėvą, apie be laiko mirusią žmoną, apie tai, jog jiems gresiantis karas su rusais; nuojauta kužda, tuoj bus suirutė, bus maištai, gal net teks mūsiškiams kariauti... Didelis klausimas, ar toji mergaitė supranta bent pusę šio pusbrolio diskurso, mąstė Pranciškus Ksaveras, bet vogčia klausė toliau tamsoje: tylos, atodūsio, audinio šlamesio, dar alsesnio, tankesnio kvėpavimo, gerasis Dieve, tai jinai jo pusbrolį pirma pabučiavo, na ir drąsa, na

ir tikėjimas, kad nuo vasaros karščio saldžiai lipnaus kūno kerais ji gali nuginti nuo pono mirties baimę, nuvyti tolyn, link beaistrių žvaigždžių... verčiau netrukdyti... Jis pasitraukė per žingsnį atgal, užkliudydamas kažkokį kubilą ir išbaidydamas šunis, įsimylėjėlius ir naktinius paukščius.

Tadeušas iš priedangos išlindo pirmas, ir buvo girdėti, kaip mergina paskubomis šlamėdama tvarkosi drabužius; „tai tu, pusbroli, ačiū Dievui, čia tik tu... – Tadeušas atlėgo, – eikš, Marciana, nebijok, nieko tokio, čia tik pusbrolis jėzuitas...“, ir ji išlindo iš tamsios krūmo lapijos – taip, ta pati, jis atspėjo, matyta procesijoje, kiek susitaršiusi, ji suko išdrikusius plaukus; išsitraukusi raginį smeigtuką, kurį laikė tarp lūpų, ryžtingai jį bedė į vėl susuktą kuodą, kiek padvejojo, vos kluptelėjo, dvejodama, ar tokiomis aplinkybėmis dera bučiuoti ranką dvasiškam tėvui, tačiau Pranciškus Ksaveras tik mostelėjo – ne dabar, ne vieta ceremonijoms, ir tada ji savo skardžiu, kiek šiurkštoku balsu juos pakvietė, ne, veikiau įsakmiai, kaip gali, nežiūrint į luomą, tik moterys, žinančios esančios gražios, jiedviem paliepė eiti tarnų oficinon, ateikit, ji juos pamaitinsianti, jai ten galima. Ir naktį, prie žvakės šviesos ji švytėjo it dieną – sveikata, geru ūpu, ta lyg kviečių duonos pluta nuauksinta oda, ant kurios dabar, ant skruostų ir kaklo, raudonavo kelios dėmės, nubrūžintos šiurkštaus Tadeušo žando; ir Pranciškus Ksaveras, negalėdamas atitraukti akių, stebėjo, kaip ji ramiai pjauna duoną, sūrį, gabalą atšalusio jautienos kepsnio alavinėje lėkštėje, kaip pila vyną ir vandenį – tamsi, rami ir nepajudinama kaip žemė; „kas ji?“ – lyg paklausė Tadeušo žvilgsniu, ir ji, šitai pastebėjusi, be jokio drovesio kluptelėjo į kiek juokingą reveransą – „Marcyanna Mataytis“, – ji ištarė savo vardą lietuviškai; „Marciana Mataitis, mano ūkvedžio Mataičio iš Hermaniškių dvaro duktė“, – pakartojo kiek išraudęs Tadeušas; „buk pasweykinta, panna Marcyanna“, – jai taip pat lietuviškai atsakė Pranciškus Ksaveras. Ir gražioji Marciana

Mataitis, sukdamasi svetimos oficinos virtuvėje lyg savoje, ramiai sau, lyg būtų ir tos virtuvės, ir oficinos, ir dvaro, ir Vilniaus, ir viso pasaulio šeimininkė, juos abu gedinčius, tąnakt palaidojusius tėvą ir dėdę, pamaitino naktipiečiais ir tas pasotinimas jiems buvo lyg priminimas, jog jie vis dar šiapus, gyvi, gyvasties karalijoje; o tada, jau brėkštant, jie išsiskyrė – pusbroliai Norvaišos į rūmą, kur jiems buvo paklota bibliotekoje, o Marciana – pašiūrėn prie oficinos, kur, atskirai nuo vyrų, buvo suguldytos su šeimos giminėm atvykusios jųjų tarnaitės ir kur vietoje lovos jos laukė šiurkštus šieno prikimštas maišas.

II

Pranciškus Ksaveras nemėgo brėkštančių paryčių – ypač tos keistos valandos tarp ketvirtos ir penktos, kai atvėsusi naktis būna šalčiausia, kai paūmėdavo jo kosulys; valandos, kai nemigos kamuojamieji supranta, jog Morfėjas* tąnakt jau nebeatskris, ir kai labiausiai mėgsta mirti ligoniai. Jis bandė, dievaži, bandė užsnūsti bibliotekoje ant jiems patiestų storų čiužinių; Tadeušas, kiek pasimuistęs, užmigo greta sveiku švarios sąžinės miegu, tačiau Pranciškui Ksaverui niekaip nėjo: iš giliausių kertelių ėmė lįsti naktiniai vaikystės baubai

* Miego dievas graikų mitologijoje.

ir vaiduokliai, vėl prisiminė tą rytą prieš daugelį metų, kai auštant jį purtydamas budino tėvas: kelkis sūnau, atsisveikink su motina, važiuosim, šiandien toji diena... Kas per būtybė yra vaikas – gyvas padaras, panašus į katę ar šunį, kuris besimeilinant glostomas, bet kurį, jei jis neįtinka – galima paspirti, išplakti, klupdyti, rakinti, sumušti, pažeminti? Palaimintas Viešpaties tvarinys, su Jo įpūsta kibirkštim? Pumpuras, pražysiantis žmogišku žiedu ir duosiantis vaisių? Visateisis asmuo, turintis valią, teises ir pareigas, tik stingantis nuovokos beigi išmanymo? Kas jis pats buvo tą lemtingąjį rytą? Žmogus? Daiktas? Pusiau gyvulėlis? Bevalis kvėpuojantis gyvos mėsos gabalas? Ar pats galėjo, gebėjo, turėjo bent mažiausią Viešpaties ar įstatymo jam teikiamą teisę nuspręsti? Kaip ten bebūtų, jo niekas neklausė – priešingai, dargi skaudžiai gavo per sprandą, ir antrąkart, šmaikščiu per rankas, nes norėjo pasiimti mylimą kudlių šunelį su savimi, ir jis paleido, atgniaužė kudliuką – ne iš skausmo dėl kirčio, bet todėl, kad tėvas, jėga traukdamas jį iš sūnaus glėbio, regis, būtų perplėšęs graudžiai kaukiantį šunį pusiau... Kur buvo jo motina? Gal dešimtą kartą nėščia (išgyveno tik keturi – jis, Jonas, Antanas ir Ona Kotryna) stovėjo auštant mediniam jų prieangyje; žegnonė, mažas auksinis kryželis, užkabintas ant kaklo, šlapias nuo ašarų bučinys kakton, du šalti, sudiržę jos delnai jam ant vaikiškų skruostų, atsikišęs jos pilvas, kuriame, kiek jis pamena, kasmet vis būdavo kažkas, trukdantis jam prie jos prisiglausti... Tiek jis tepaminė iš ano ryto. Ir dar vaizdą – jų senobinis, šimtametis aukštastogis medinis mažutis Milkantų dvarelis prie Svirkų, tėvo paveldėtas iš amžinatilsį turtingos tetulės Uršulės iš Norvaišų Birontienės, toji didelė ponia, kanclerienės dvaro dama, ten mėgusi kažkada vasaroti; išsidalijus jos testamentu paliktą turtą dvarelis jauniausiajam broliui tapo nuolatiniais namais; kaip karčiai sakydavo tėvas, „paskutiniam paršui – spenys parūry“... Tamsus Milkantų medinukas, tarsi iš juodo popieriaus iškirptas siluetas

rausvoj ryto aušroj, tolstantis Svirkų kelio gale, ir jo kudliukas, kiauksėjęs gal pusmylį iš paskos tol, kol neapsikentęs tėvas šniojo šunyčiui šmaikščiu. Kaip keista – jis dabar jau nebepaminė, kuo vardu buvo vienintelis jo kada nors turėtas šuo... Tarsi vaikystės atmintis, lyg tinkas nuo freskų, būtų išbyrėjusi gabalais... Paminė tik medinę skrynelę ir vaškuota drobe apsuktą ryšulį; versto avikailio šuba, viena pora batų, šiurkščios drobės rankšluostis, dveji marškiniai, juodo audeklo atraiža; paminė ilgą kratymąsi vežimu, tėvas jam sakė: „keturiasdešimt mylių arba beveik trys šimtai varstų, ne juokas, matai, kaip dėl tavęs stengiamės“; paminė pusiaukelėje Smurgainius su baltutėle bažnyčia, bet įsidėmėjęs ją tik todėl, kad tėvas sakęs, jog čia, Smurgainiuose, Radvilos mokina sau pramogai šokti meškas ir net įkūrė joms akademiją, atsiminė dairęsis, dairęsis, kad tik pamatytų miestelyje nors mažiausią meškiuką, bet gatvėse buvo vien žydai ir keli čigonai, ir, paminė, nuo tos vietos jau valstiečiai nekalbėjo jų vaivadijos kalba, ten prasidėjo minskiškė, ten jau kalbėję tik neponiškai lenkiškai, keista ir juokinga tarme, nes vis tarė „h“ vietoj „g“, klausiant kelio sakė „Smarhon“ ant tų Smurgainių... Dar paminė Mirą, pirmą matytą didžiulę senovinę it pasakų pilį, ten papilės užeigoje jie ir nakvojo, ir kitą rytą pasiekė Nesvyžių. Paminė jį buvus baltą, baltutėliais mūrais, baltą ir šaltą, tik gelsvavo pylimo apsupta didžiulė Radvilų pilis; o visa kita – bažnyčia, Slucko vartai, rotušė ir turgavietė, ir namai – buvo balta... Baltas jėzuitų kolegijos rūmas su arkadomis, dvidešimt aštuoni langai, baltos sienos, baltas dantytas ir puoštas skydas prie stogo, baltas bokštelis, baltas koridorius, kuriame pasodinę ant suolo jam liepė palaukti... Baltos ir juodos koridoriaus grindų plokštės, išdėstytos šachmatais... keturiasdešimt šešios į ilgį, aštuoniolika į platumą, aštuoni šimtai dvidešimt aštuonios *summa summarum*, po keturis šimtus keturiolika kiekvienos spalvos... Šitai jis puikiai atsimena, iškart suskaičiavo... O paskui viskas vyko greitai, stebėtinai

greitai – išėjo tėvas su kunigu jėzuitu, liepė jam eiti kartu, nė nespėjo pakopų skaičiuoti, viršun, į kitą baltą koridorių su daug daug durelių, prie vienų jie sustojo, ir tėvas jį peržegnojo, stumtelėjo nuo savęs ir pasakė: „su Dievu, su Dievu, Pranciškau Ksaverai, žiūrėk, mokinkis gerai, nepadaryk Norvaišų vardui gėdos, daug pinigų už tave sumokėta...“, o tada apsisuko sau ir tiesiog nuėjo, jis norėjo bėgti iš paskos, jam neleido, jį įstūmė į celę, užsklendė, ten viduje buvo vienas langas, aštuonios lovos, jam dar nebuvo aštuonerių, jį teko atskirti ir uždaryti į celę, jis daužėsi, rėkė ir verkė tris dienas, kol jėzuitai jam davė kažkokio raminančio vaistažolių gėralo, paskui dar šešerius metus, iki kol keturiolikos įstojo į noviciatą, iš viso apie du tūkstančius dienų, kasdien, dažniausiai va šitokiais brėkštančiais paryčiais, paverkdavo, kai niekas jo nematydavo, nes nesuprato, ką jis blogo padarė savo tėvui ir motinai; kodėl, už ką jį ėmė, išvežė ir paliko.

Pranciškus Ksaveras atsisėdo savo guolyje: ne, jis nepasiduosiantis kartėliui, neleis piktumui užplūsti, buvo sau tai prisiekęs seniai seniai; ne, jis nebespėliosiantis, koks būtų galėjęs būti jo gyvenimas, jei anas lemtingas rytas nebūtų išaušęs; galbūt tai, toks jo likimas, buvo jam įrašytas žvaigždėse? Ar jį slėgęs bukas skausmas, vienatvė ir kančios svarstyklių lėkštėje vėliau išsilygino, ar juos nusvėrė žinios, Prancūzija, poezija, filosofija, jo matematika? Viešpatie, neleisk jam apkarsti, apsaugok nuo tūžmasties ir bejėgiško keršto troškimo... Jis apsidairė po kambarį: štai šiokia tokia paguoda, visos knygos iš dėdės bibliotekos dabar atitekusios jam, velionio paskutine valia. Koks sutapimas, pagal inventorių – keturi šimtai keturiolika knygų, lygiai kiek juodųjų plytelių Nesvyžiaus jėzuitų koridoriuje, jis nemanė, kad tarp jų būtų kas itin vertingo, naujoviško, prancūziškosios Enciklopedijos jis nesitikėjo ten rasti, net ir jo turtingajam dėdei tai būtų buvęs per brangus pirkinys, ne, veikiausiai įprastinės bajoriškos knygos,

maldaknygės, religiniai ir istorijos traktatai, keli romanai, seimo ir ūkiniai dienynai, bet štai tarp jų – nutriušusi, patamsėjusio pergamento, stora šeimos *silva rerum*, nučiupinėta, į jos pakraščius įsigėrę taukai nuo daugelio pirštų; keista, praėjusių laikų zaboboniška rašliava apie viską, šeimos kartų priminimas. Paliko dėdė ją jam, kartu su visomis knygomis, kažkodėl – ne sūnums, ne Kazimierui ir ne Tadeušui... Tos paveldėtos knygos – tai pirmas jo turtas, pirma nuosavybė, jis, Pranciškus Ksaveras, juk nieko neturi – neturi nė nuosavo stogo virš galvos, po kuriuo tą biblioteką galėtų priglausti, jo laikina pastogė dabar pagal sutartį bus gryčios palei Nemuną, prarūkusios suodinais dūmais ir žiemą šaltos, ar, geriausiu atveju, kambariai, nuomojami iš žydų pakrantės miesteliuose... Viešpaties ar likimo valia jis nieko neturi, niekada neturėjo ir nemano turėsiąs; visas jo turtas – to paties dėdės dovanotasis aukso laikrodis, kelios drabužių ir batų pamainos; kaip ir vaikystėje, jos telpa vaškuotos drobės ryšulin, visos jo buveinės – nuo vyresniųjų jėzuitų atliekantys universiteto būstai, nuomojami butai, laikini kambariai geradarių rūmuose, laikinos pakelių pirkios; kur jau ten biblioteka, juk jis beveik neturi nė nuosavų knygų, tik popierius, jam pakako kolegijos, noviciato, universiteto skaityklų; kurgi jam reikės priglausti dėdės paliktas knygas? Teks prašyti Kazimiero ir Placidos Amelijos, idant jie leistų dar kelerius metus knygoms likti čia, kol jis galbūt įsikursiąs sėsliau, betgi štai, *silva rerum*, jis atvertė ryškėjančiame brėkšme puslapį, nieko ypatingo, epitalamijos, receptai, laidotuvių prakalbos... jo paties šiandien sakytoji čia jau tikrai nepateks, atidavė ją *Vilniaus Laikraščio Suplementui**, kitą savaitę skelbsiančiam reliaciją apie dėdės Petro Antano laidotuves, o čia štai, prašom, graudus graudutėlis kochanovskiškas trėnas,

* *Supplement do Gazet Wileńskich* – miesto naujienoms skirtas laikraštis, nereguliariai leistas 1761–1792 m. ir skelbęs žymesnių žmonių nekrologus bei informaciją apie laidotuvių mišias.

proprosenelio įrašytas mirus kažkuriai iš šeimos mažutėlių, mergaitei, 1659 metais, Viešpatie, ji seniai jau ir dulkėm pavirtusi, kaip ir trėną senoviška rašysena įrašiusi ranka... *Tak li moja Magdalenka jeszcze żyć na świecie...* Bet jis, Pranciškus Ksaveras Norvaiša, nė gedėti nebesugeba buvusių giminės kartų, vietoje deramo liūdesio jam į galvą kažkodėl šauna visai kitos, nederamos Kochanovskio eilės apie trumparegį matematiką mokslininką, kuriomis jį čia, Vilniuje, universiteto studijų metais, kažkada erzindavo Hilarijus Sobolevskis:

Ziemię pomierzył i głębokie morze,
Wie, jako wstają i zachodzą zorze,
Wiatrom rozumie, praktykuje komu,
A sam nie widzi, że ma kurwę w domu... *

Ak, mielasis išdykėlis Hilarijus, kaipgi jam sekasi? Jam viskas visad buvo paprasta ir lengva, po studijų apsivilko žiponą ir išvažiavo gyventi į savo dvarą, pagal savo valią; galima tikėtis, jog laimingai vedė – ne paleistuvę, o merginą iš geros šeimos, ir, kaip Viešpaties liepta, prisidarė vaikų; Hilarijaus Sobolevskio tėvas buvo pasiturįs, ne toks kaip Mykolas Norvaiša... Likimo valia, jis, Pranciškus Ksaveras, neturi nieko – netgi žmonos namie dėl kompanijos, nei dorybingos, nei netgi kurvos, ir niekada jos neturės; turi tik šiek tiek pinigų, nuolat jų vienaip ar kitaip prasimano, tačiau jie jam tik matematinė skaičiaus abstrakcija, reiškianti pragyvenimo lėšas tam tikram dienų skaičiui; galimybę tomis dienomis nemirti iš bado, turėti pastogę nuo šalčio ir lietaus, įpirkti malkų, žvakių, idant be rūpesčio galėtų užsiimti savąja matematika ir filosofija; kai pagalvoji, jo mokslas yra brangus malonumas, it ištaiginga,

* Išmatavo žemę, išmatavo gilią jūrą, / Žino, kaip ten saulė leidžias, kyla, / Vėjus jis supranta, horoskopus rašo, / Tik nemato, kad namuose – kekšė...

nuolat pinigus ryjanti ir nedalomo dėmesio sau reikalaujanti paleistuvė, įnoringa ir nenuspėjama, nes kartais ištisos dienos praeina bergždžiai stengiantis ją užganėdinti, perprasti kokią nors, sakytum, iš pirmo žvilgsnio nereikšmingą smulkmeną, kurios neįveikęs mintimis ir nuoseklaus metodo būdu negali judėti toliau... kartais mėnesių mėnesius blūdiji klaidingų formulių klystkeliais, o kartais – teisingas matematinis sprendimas švysteli galvoje iš niekur, tarsi iš tamsiausio sąmonės kampo krintanti žvaigždė... Nežinia, ar jų šeimoje būta atsidėjusių mokslui, ar būta pasaulio atsisakiusių kunigų; ne, veikiausiai ne, būta tik vienos iš tetulių, tos pačios Birontienės, prieš šimtmetį prieš pat įžadus pabėgusios iš bernardinių noviciato Vilniuje, andainykštis šeimos skandalėlis, kuris šiandien niekam jau neberūpi, Viešpatie, kaip jis ją suprantąs, juk pats andai beveik tą patį buvo bepadarąs, buvo pabėgęs prieš pat novicijų įvilktuves, grįžęs į Svirkas, pas tėvą...

Ne, jis nemėgo tos priešaušrio valandos, kai nemalonūs prisiminimai imdavo ristis it baziliskai iš gyvatės kiaušinių ir pradėdavo dirginti jo sielos pakampes plazdendami nemaloniais plėvėtais sparnais; ir jis atsistojęs padėjo *silva rerum* į vietą, bibliotekos apatinėn lentynon, verčiau eis bažnyčion, pasėdės, pamąstys, ir, palikęs bibliotekoj knarkiantį Tadeušą, tykiai tykiai, kad nepažadintų namiškių, jis pasuko melsvais brėkštančio ryto koridoriais link laukujų durų. Stabtelėjo kiek ilgiau ties dideliu dėdės šeimos portretu – štai jie kažkada, gal prieš dvidešimt metų: mažyčiai jo pusbroliai su senamadiškais baltais perukėliais, pūstažandė Izabelė Pranciška, išsipuošusi Placida Amelija su standžiu sidabru tviskančiu krinolinu ir jo dėdė, besėdįs grakščiai sukryžiuotomis kojomis, ranka mojantis link posesijos liepų fone, – dar jaunas, dailus vyras, dar nesurakintu veidu, dar degančiu žvilgsniu, lygiai tokiu, kaip dabar Tadeušo; žvilgsniu, kuris vėliau jau visad buvo užgesęs... Iš tiesų, kartais geriau nežinoti, nespėlioti, ką atneš

ateitis – argi galėjo Petras Antanas Norvaiša tikėtis baigsiąs šitaip, it gyvas lavonas? O dar ta istorija su neteisėta dukra, apie kurią velionis, regis, nė nežinojo... betgi nėra ko stebėtis, jei tikėtumei kalbomis – o jas per laidotuves paliudijo ir tas susirinkęs būrys paleistuvių, – jo dėdės turėta reikalų su daugel moterų, keista, kad tik šita viena pavainikė išlindo paviršiun, keista ir gaila gražiosios merginos...

Ir Pranciškui Ksaverui nedavė ramybės šioji mintis, jis užjautė tąją Antoniną – juk pats užaugo apleistas ir vienišas, tačiau jo būta bent jau vyriškio, bent teisėtai gimusio, nešiojančio kilmingą pavardę, Antonina buvo kur kas blogesnėje padėty, ir dar moteris, be jokio globėjo ar vyro; jis juto jai gailestį ir švelnumą, giminišką turbūt, mat jos balsas jį buvo sujaudinęs labiau nei jos grožis, o ir apie jos kūną galvojo vien tik kaip apie keistai atsikartojusį mylimo dėdės pavidalą, regis, ji mažai ką tepaveldėjo iš motinos, nors tosios gal praeityje būta dailios, kad jau kadaise sužavėjo jo dėdę. Taip mąstydamas, sunėręs rankas sau už nugaros jis išėjo laukan, kirto dar tik vos bundančio dvarelio kiemą, kur jau po truputį, tyliai, kad nežadintų šeimininkų, barškėjo kubilai ir alavinės lėkštės virtuvėse, ir tarnai po krūmais ar į atmatų cisterną jau pylė pirmuosius naktipuodžius, ir kur vienoje iš oficinų jau turbūt iš miegų budinosi saldžioji Marciana; taigi, jis išėjo pro vartus į gatvę, dar kiek paėjėjo ir pasuko link Šventojo Jurgio šventoriaus vartų, prie kurių, susirangę keisčiausiomis pozomis, snūduriavo Vilniaus valkatos, ta keista šimtus metų nesikeičianti miesto gyventojų rūšis, kiekvienas gimęs kitur, kiekvienas su savo istorija, bet galiausiai užbaigiantys ten, prie šventorių tvorų: kaltūnuoti, rudai įraudusiais veidais, nuo šlapimo, purvo ir prakaito sustirusiais skarmalais, žaizdotomis, užgargažėjusiomis, pūvančiomis kojomis ir rankomis, nenuolankūs, griebiantys už skvernų, rėksmingi, įžūlūs, nes juk tai jiems, anot jų, už jųjų kančias ir nepriteklių buvo skolingi praeiviai, pasaulis,

gyvenimas. Pranciškus Ksaveras matė vieną jų jam pažemiu griebiant už skverno, jis paspartino žingsnį, pajuto vėl jam tempiant rankovę ir pasidygėdamas atsisuko, tačiau tai buvo ne valkata, o tik ji, senoji atklydėlė; pakėlusi kelioninį šydą, ji kreipėsi į jį – norinti jo dėmesio keletui žodžių, trumpam, ji matanti, dvasiškasis tėvas esąs garbingas, gailestingas žmogus, velionį poną Norvaišą mylėjęs sūnėnas, ji turinti jam pasakyti kai ką itin svarbaus, eikime čia, pro vartus, ir jie pasuko pro šventoriaus vartus, palydėti vieno iš valkatų keiksmo, vapančio nešvankybes; jie abu čia, šioje Šventojo Jurgio parapijoje, buvo svetimieji, ir vietos pavargėliai iš jų nesitikėjo jokios išmaldos.

Bažnyčios durys jau buvo praviros, nors iki primarijos* dar buvo tolokai; viduje dar tebestovėjo tuščias katafalkas, sukrauti herbai ir stovai, tvyrojo andainykščių laidotuvių kvapai – smilkalų, žvakių nuodagų, alyvos, suvytusių gėlių ir lavono; pro langus rytinės šviesos spindulių pluoštuose buvo matyti mirguliuojančios dulkės, ir Pranciškus Ksaveras pagaliau galėjo geriau, iš arti pasižiūrėti į tosios moters veidą; sunku buvo pasakyti, ar kadaise jo būta gražaus: dabar jį vagojo pernelyg daug raukšlių, ženklino keli balkšvi smulkūs randai, kokius palieka vyriškos prievartos smūgiai; patamsėję maišeliai po akimis liudijo pernelyg daug praeity nemiegotų naktų ir girtų paryčių, jos akys kadaise turbūt buvo migdolinės, dailios, tačiau dabar priminė primušto šuns: jose jau seniai buvo įsigėrę ne vien gedulas, skausmas, bet ir įsisenėjusi, daugiametė, dešimtmečių neviltis. Dvasiškas tėve, noriu prieiti išpažinties ir išpažinti tik jums, po to aš išvyksiu; ak štai ko ji norėjo... Pranciškus Ksaveras dvejojo, išklausyti jos išpažintį jis galėjo, turėjo tam teisę, prieš dvejus metus buvo priėmęs kunigo šventinimus, nevilties apimtos moters atgailą galėjo išklausyti ir nebūdamas jos parapijinis

* Pirmųjų rytinių mišių.

ganytojas, tačiau bijojo to, ką gali sužinoti, dvejojo, nes dalykai, kuriuos galėjo iš jos išgirsti, būtų buvę nebepakeičiami, žinojo, kad atgal jos gerklėn nebegalės jų sukišti, jo mylimo dėdės gyvenimo paslaptys nuo šiol gyventų su juo amžinai, nebebus būdo jų užmiršti, atsikratyti; vis dėlto, jis pats tebuvo paprasčiausias žmogus, žingeidus, kaip ir derama mokslininkui, smalsus, kokie būna tik vaikai, kišantys ranką į liepsną vien tam, jog pažiūrėtų, kas bus, ir jis, apsidairęs aplinkui, ar nieko nėra, jai tyliai pamojo ir įsitaisė klausyklos šešėlyje. Jos kuždantis balsas, nematant jos veido, buvo žemas, švelnus ir skambėjo it jaunas.

Atleisk man, Tėve, nes aš nusidėjau, paskutinįkart išpažinties buvau prieš dvidešimt metų, tačiau šitai nieko nekeičia, mat pamynus esu visus dešimtį Dievo įsakymų ir vien dėl nedaugelio iš jų atgailauju. Ar turėjau kitų dievų, ne tik Jį vieną? Kurgi ne, ir ne vieną, daugybę dievų ir stabų; buvo laikas, reikėjo, tikėjau tamsybių Orfėją, buvo laikas – tikėjau, jog išvis Dievo nesama, vien tik Šėtonas, arba kad anapus tėra vien begalinė tamsa, tuštuma mums numirus, nors dabar mieliausiai tikėčiau, jog yra kažkoks amžinas ratas, kuriam apsisukus galėsiu atgimti ir pakartoti savo gyvenimą, tiktai jau be lemtingų klaidų... Ar kada tariau Viešpaties vardą be reikalo? O, dar ir kiek kartų, šaukdavausi Jo kiekvieną kart pajusdama kūnišką malonumą, pradėdavau šnabždėti, inkšti ir aimanuoti „o Dieve" kaskart pojūčiams nustelbiant protą, kai kūnas švelniais virpuliais pranešdavo artėjant palaimą, kai saldūs kūniški dūžiai it varpo skambėjimas išvydavo iš manęs atmintį, kaltę ir rūpesčius, kai nelikdavo sielos, tik į smulkiausias daleles esybę išskaidantis sprogimas, o po jo – lengvybė, juoda, palaiminga tuštuma, raminanti lyg mirtis, visiška užmarštis: tą akimirką rodydavos, jog susilieju su mylimu vyru, su Tvėrėju, pasauliu, viskuo, kas yra šventa; tą akimirką šaukdavau „Dieve, dar!"; šitai man būdavo šventė, o ne sekmadienis, šventa septintoji diena... Ar gerbiau savo

tėvą ir motiną? Ne, negerbiau, apvogiau juos ir pabėgau, betgi gerbti jų nebuvo už ką – argi Viešpats norėjo, jog gerbčiau motiną, kuri mušdavo mane dėl menkiausių niekų, o labiausiai dėl to, kai, jos manymu, moteriai nederamai prasižiodavau pasakyti, ką galvoju; argi išties Viešpats norėjo, kad gerbčiau tėvą, kuris mane norėjo veik parduoti išpiršdamas už nukaršusio pavieto teisėjo, idant tasai nurašytų jojo skolas? Argi Viešpačiui būtų pritikę, jog pagarbą rodyčiau tam, kuris įleisdavo tąjį atgrasų, raudoną, nuo degtinės išpurtusį seilėtą senį, jo išrinktą sužadėtinį, ir tyliai už durų stovėdavo, kol tasai mane, dar penkiolikos nesulaukusią, šlykščiai liesdavo, idant pats pasitenkintų... Vaikystėje mokiausi groti, tėvas duodavo man instrumentą, iš gėdos taip vengiamą save gerbiančių moterų – violončelę... vien tam, kad sužadėtinio apsilankymo tikslas būtų mažas, padorus naminis koncertas... Repertuaras kaskart vis tas pats – violončelė tarp praskėstų kelių, strykas tarp pirštų, pirštai ant stygų, man įsigrojus, jo tankėjantis spiritinis alsavimas iš mėlynom kraujagyslėm nuraibintos nosies, jo į žieduotas dešras panašios senatvės dėmėmis numargintos plaštakos – man po sijonu, aukštyn, virš keliaraiščių... tabaku dvokiantis delnas man ant burnos, jo nykštys man tarp lūpų – kad tylėčiau... ranka žemyn krūtine, po iškirpte, link spenelių... Ką gi galėjau daryti, juk vis vien jau gimdytojų buvau su juo sužadėta... ką gi galėjau daryti, vien griežđavau, galvodavau vien apie garsą, apie stygas, galvodavau vien tai, kad aš dabar – muzika, garsas, kad mano kūno nėra, kad šitai nutinka ne man... O motina siuvinėdavo gretimam kambary, o tėvas stovėdavo čia pat už durų – vien todėl, kad, būdamas būsimo žento kreditoriumi, šitaip atsikratydavo palūkanų nuo skolos ir vylėsi, jog tąnakt, kai teisėtai atiteksiu tam įkaitintam seniui, šisai pagal intercizą nurašysiąs visas jo skolas... Argi galėjau juos gerbti, savo tėvą ir motiną, kai šitai dėjosi su jų žinia ir palaiminimu, apsimetant, jog nieko nevyksta? Kai kaskart po sužadėtinio apsilankymo

raudodama lėkdavau praustis, plaušinėm ir rankšluosčiais trindama beveik iki kraujo, bandydavau nusigremžti atgrasių lytėjimų pėdsakus nuo savo odos, o jie vien šaukdavo, niršdavo, kad verčiu tarnus be reikalo šildyti vandenį... Ar tikrai gimdytojams turėjau paklusti, tekėti? Ar Viešpats iš tikrųjų vėliau vien tik baudė už tai, kad, susirinkusi ką vertingiausio, papuošalus, pinigus, tąkart pabėgau nuo būsimos moterystės? Taip, tėve, išpažįstu – žudžiau, ir dėl šito nesigailiu, ęsu nudūrusi kareivį, miesto sargybinį: gyniau save, savo kūdikį, pasirinkimo būta paprasto – arba tasai žmogus, arba Antonina ir aš... Ar dėl jo atgailauju, ar spėlioju jį turėjus šeimą – žmoną, vaikų, – kurie liko našlaičiais? Bergždžias klausimas, nes ir šiandien tomis pat aplinkybėmis pasielgčiau taip pat. Galbūt žudžiau darkart, nežinau, ar nužudymu laikoma, jei nesulaikei žmogaus, kuris ėjo myriop, ir abu mes žinojom, kad eina... Tik dėl šito gailiuosi, tėve, tik dėl šito, galbūt tik dėl šito... Mano vyras... ak bet čia turiu išpažinti ir paleistuvystę, visą gyvenimą paleistuvavau, su juo ir pradėjau, pradžioje be šliūbo, pabėgusi iš tėvų namų, Rafaelis Sentimani buvo man pirmas – buvo jaunas, tvirtas, gražus, sakėsi esąs turtingas, kilmingas, dorybingas ir pamaldus, keliaujantis iš Italijos į mūsų kraštų šventąsias vietas, sakėsi niekada tokios mergelės dar neregėjęs, sakėsi vesiąs mane. Keisčiausia, kai dabar pagalvoju, jog tik šitai – kad vedė – ir buvo tiesa... nes, pamatęs mano pasivogtą gerą, mano jaunystę, nepatyrimą, kvailystę, tuštybę, galėjo juk paprasčiausiai mane suvedžiojęs pamesti. Visa kita – turtai, dorybės, uolus tikėjimas, Italija – buvo tik melas... Jis buvo chorvatas, apgavikas, plevėsa, tikėjimus keitęs it kojines; tiesa, iš tikro buvo kilmingas, tik kortomis kažkokiam apsukruoliui pralošęs visus Ragūzoje jo šeimos turėtus turtus, gal tas kilmingas kraujas ir lėmė išsaugotą keistos garbės supratimą: kai būdavo riesta ir kai įstatymas mindavo mums ant kulnų, jis vis kartodavo savo krašto, dalmatų, devizą: *non bene pro toto libertas venditur auro* – jog laisvė neparduodama net už

visą įmanomą auksą... Betgi ne, galbūt vedė mane todėl, kad jam reikėjo tik sėbro, o mes derėjome kartu ir kelyje, ir negandose, ir guolyje... tai jis išmokė mane, jog meilingiems malonumams patirti derami visi būdai, jei tik be prievartos, o ir ji, sutarus, šiek tiek galima... Šituo naudojosi. Laikė sukaustęs mane geidulių grandinėmis, bet kartu aistringai malonino ir turtais aptekusias ponias, gundė ir melžė jų pinigus, man palikdamas kvailinti tų ponių vyrus, šitaip viliodamas auksą, kuris turėjo nupirkti jam laisvę... mat jo viltis buvo sugrįžti Ragūzon, išsipirkti dvarus ir gyventi kartu sau garbingai ramybėje; keisčiausia, jog ilgą laiką šituo tikėjau, kvailutė, – kad garbę ir ramų gyvenimą bus įmanoma nusipirkti melu ir vagystėmis... Tikėjau, jog ten, jo tėvynėje, kaip kuždėdavo jis man tarp bučinių, iš graikų dievų ir argonautų kovų atsiradusioje žemėje, kur jūra mėlyna lyg safyras ir nubarstyta smaragdų salomis, kur kyla baltos krištolinės uolienos ir stūkso iš marmuro dar romėnų statyti jų miestai, kur liejasi vynas ir žiemą vasarą spigina saulė, nokindama rojaus saldumo vaisius, kur dar geriau nei Italijoje, galėsime rasti sielos ramybę... O tuo tarpu – būsima laisvė kaip tikslas pateisino priemones... tad vogėme, apgaudinėjome, kalbėjome netiesą, gviešėmės svetimo turto ir kaskart man, kamuojamai sąžinės priekaištų, jis priesaikavo: „Šis sykis tai jau tikrai bus paskutinis“... mus buvo pagavę, ne kartą... papirkę, apgavę pasprukdavom, bet visad būna pirmas kartas, kai nepavyksta... jį nuplakė, kalino surakinę, mane, kaip kilmingą kunigaikštystės bajorę, paženklino vagies įdagu... nuo gresiančių kartuvių mane išpirko kunigaikštis raikytojas Radvila, tai Sentimani mane jam įsiūlė, pamatęs, kaip žvilga jo aukštybės raikytojo akys turgaus aikštėje stebint bausmes, kaip jis gėrisi apžiūrėdamas nuteistuosius miestelio kalėjime... tąkart, kalėjimo rūsy, abu surakinti grandinėmis atsisveikinome lyg amžinai, maniau, paženklinta mirsiu iš gėdos, bet mano teisėtas vyras guodė mane, kad nuožmus kunigaikštis,

net jei būtų iškrypėlis, geidulingą palaimą randantis vien žiaurume, yra vis vien geresnis likimas nei kilpa ant kaklo... „atmink, jog laisvė neparduodama net už visą pasaulyje esantį auksą, atmink... jei gvaltavotų tave ar gašliais kankinimais niokotų tavąjį kūną, stenkis išsaugoti jį ir neparodyti baimės, atmink, jog tavo sielos, tavo minčių išprievartauti niekas negali, kartok sau: tai tik kūnas, vien kevalas, jūs manęs nepalaušit, aš stipresnė, aš iškęsiu, ištversiu, aš būsiu laisva, tai aš jus valdysiu duodama kelią jūsų silpnumui, ir šitaip jūs tapsit mano vergais, aš juoksiuosi paskutinė"... šitaip jis mokė mane, ir tatai man padėjo, nors, tiesą sakant, kunigaikštis man nebuvo toks jau žiaurus, man pasisekė, tapau jo numylėtinė nuo pat to pirmojo karto, kai jam pasakiau – skaudinkite, jūsų šviesybe, galite skaudinti, marinti, žaloti manąjį kūną, vien tik didesnis skausmas užgoš mano gėdą ir kaltę, mano sielos sopulį, kurį aš nuolat jaučiu... Jis buvo man maloningas, nes, iš tiesų, buvo kažkuo panašus, lygiai toks pat nelaimingas, kamuojamas gėdos, suluošintos sielos... Keista, bet grodami kartu muzikos instrumentais mes abu jautėmės artimesni, nei aršiai kūniškai sanguliaudami visais įmanomais būdais, kuriuos tik jis sumanydavo... jis sakė, jog aš griežianti nuostabiai, o aš vien atšaudavau, jog dabar esu muzika, garsas, o visa kita – tik nieko nereiškiantis laikinas kevalas... Ir jo akyse buvo net sužvilgusi ašara, jis kartodavo: „taipogi ir aš, taipogi ir aš"... Taip, niekad jo neteisiau už kai kurias keistenybes, kad ir už tą, jog prieš guldamas su manimi dažniausiai man uždengdavo veidą paklode ar šydu, tarsi norėdamas, kad būčiau kita, net ir vardą kitą man buvo paskyręs; nesipiktinau tuo, paklusau ir jo šviesybės būta man maloningo... Tai jis gailestingai paleido mane, vos tik į dvarą atvyko jūsų, dvasiškas tėve, maloningasis dėdė, taip ir pasakė: „Jūs atrodot lyg Platono aprašytosios dvi atskirtos ir vėl susitikusios sielos, padarysime mokslinį bandymą, lyg ir alchemiją, pažiūrėsime, ar tai tiesa, eiki, mieloji Balbete, eiki, vos tik bus proga, duoki valią

prigimčiai, jausmui, tikėki, jis tavim pasirūpins." Taip, kunigaikštis tikėjo keisčiausiais dalykais, išties, jis manė esąs nemirtingas, jis manė gyvuojantis jau tūkstančius metų, jis manė, jog sielos keliauja ratu... Kurgi jis dabar? Ar dar nors begyvas? Kaip ten bebūtų, jis buvo teisus: kartą gyvenime žmogui nutinka paslaptingas dalykas – jis gali išvysti kitą būtybę, su kuria, supranta, kažkur, kituose pasauliuose, jau buvęs kartu... ir jau pirmą akimirką suvokia, jog, kas benutiktų, jie neišvengiamai, laimei ar pražūčiai, anksčiau ar vėliau susitiks vienas kito glėby; mudu susitikome vien negandoms, kaip vėliau paaiškėjo. Geismas peraugo meilėn, meilė – į kaltę ir graužatį... su nė vienu nebuvo taip gera ir gryna kartu, tačiau pernelyg daug mudu skyrė, geidžiau jo it pamišėlė, būtent taip, kaip tik Viešpats draudžia geisti svetimo vyro, bet tuo pat ir mylėjau, mačiau, jog jis garbingas ir gerbiamas, mačiau, jog pasilikdama aš, įdagu paženklinta valkata, jį pražudyčiau, būčiau vien dėmė jo gyvenime, man reikėjo išnykti... Dingau, palikau jį, pabėgau iš Vilniaus, prikrėtusi daug negerų, nešvarių dalykų, nebegalėjau čia grįžti, magistratas būtų pakoręs, patraukiau Karūnon, kur, Varšuvoje, likimo valia, vėl sutikau savąjį Sentimani – vėl atkutusį, svetimu vardu prekiaujantį neregėtais stebuklais – džiovintais baziliskais ir bezoarais, erelio, saugojusio šventąjį Stanislovą, sparnu, apsėdimą išvarančiais biblinio Tobijaus žuvies ikrais, puvėsiais, ant kurių ilsėtasi Jobo, ūsais iš banginio, kažkada prarijusio pranašą Joną, stiklo ampulėmis su šventosios nakties vėju iš Betliejaus tvartelio... Jam vėl sekėsi kaip kadaise, nes juk kvailybės rinka, už auksinus perkanti vėją, karališkoje sostinėje buvo daugkart didesnė... Apsidžiaugė vėl susitikęs, man iš karto numatė vaidinti atgimusią Kumų Sibilę – priešais baziliskų, biblinių ikrų ir vėjų stebuklų priblokštą jo klientūrą, dūmų prileistame tamsiame kambary, kuo gašliau pasikėlusi plonytę graikišką tuniką turėdavau sėstis sau ant trikojo virš smilkalais rūkstančios urnos ir už didžiausius pinigus

pranašauti jiems ateitį, ieškoti ligų, rasti pradingusius, spėlioti turtinių reikalų. Tik štai Viešpats žiauriai pajuokavo, gal bausdamas už mūsų patyčias iš šventųjų relikvijų – po kelių pirmųjų pranašysčių seansų, vos patekus tarp dūmų, pasidarė taip silpna, supykino... net atpyliau ir suteršiau pirmoje eilėje susirinkusius turtingus žioplius... Tąkart, būdama įgudusi apgavysčių versle, išsisukau: vėmulys, traukuliai, it apimtai šventojo Vito konvulsijų, pridėjo svarumo kliedimoms neva pranašystėms, trūko vien pranašės putų ant lūpų; tačiau iš tiesų viskas buvo kur kas paprasčiau – po širdimi jau nešiojau kūdikį, pagal laiką ir požymius pradėtą dar Vilniuje, jūsų dėdės kūną ir kraują, nes ilgą laiką jis man buvo vienintelis... Taip, dvasiškas tėve, būčiau galėjusi jo atsikratyti, kaip nekart buvau atsikračiusi nenorimo vaisiaus, kad nebūtų našta man pavojingose klajonėse... nieko baisaus, niekada nesijaučiau žudanti, niekad nenaudojau virbalų ar kitų žalojančių būdų, niekad nelaukdavau, kol nuodėmė praaugs valakiško riešuto dydį... vaistažolės, nuovirai, nieko baisaus, viskas, ką Viešpats sutvėrė suteikdamas gydymo galių ir kas auga daržely ar pievoje... rūtos, hibiskai, laukinės morkos, paparčiai... man šitai, tie visi viralai, atrodė ne tokia nuodėmė, kaip paleisti pasaulin kažką, kuo žinai nepajėgsianti rūpintis... Tik štai, vos pajutus po širdimi Antoniną, niekada nė nekilo minties ją ištvilkyti... šitaip jo ilgėjausi, Viešpatie, šitaip mylėjau jį, norėjau turėti nors mažą dalelę, nors kažką, kas jį man amžiams primintų, nežiūrint į nieką, kas bebūtų... nė nesvarbu buvo – bus berniukas, mergaitė... žinojau – kas bebūtų, tas kūdikis bus su manimi... išsiversiu kaip nors, kaip nors užauginsiu...

Apgavau Sentimani. Šitai buvo lengva apgavystė – teko mėnesiu sumeluoti, jog kūdikis – jo, nes sutuoktinio teise jis pasinaudojo iškart vėl susitikus; melavau, kad nekart stengiausi atsikratyti, tačiau gamta pasirodė stipresnė, tai Viešpaties ženklas... kai gimė, jis, regis, net džiaugėsi, į krikšto knygas įrašėme jo pavarde, tik pirmąjį

vardą savo mažytei išrinkti išmeldžiau pati... Antonina Konstancija Sentimani, kilmingo dalmato ir lietuvės bajorės duktė, pakrikštyta Varšuvoje, iš kur vėliau, išlindus apgaulių galams, teko bėgti... Lyg pro miglas pamenu tuos pirmuosius motinystės metus, pati nežinau, kaip ir ištvėriau: nuolatinėje baimėje, mėtydama pėdas, iš užeigos užeigon, su naujagimiu prie krūties, baisiausia būdavo, kai ji sirgdavo, o aš, užuot slaugiusi, susupusi ją kuo šilčiau turėdavau bėgti... tuo tarpu jis klimpo į vis pavojingesnių apgaulių akivarus, į apsėstojo vertas aferas, tikėdamas turįs išlaikyti savąją šeimą... nebegalėjau padėti, turėjau rūpintis kūdikiu, nė nebuvo minties atiduoti ją kam svetimam paauginti... ir tuo pat supratau, kad šitaip gyvendamas jis mus visus tris pražudys, kad baigsime kartuvėse, o mano mažytė – kur skurdžiame našlaityne arba bevardžio šiltinės kapo duobėj... Tąvakar, prieš pasakydama vyrui tiesą, vieną iš nedaugelio kartų meldžiausi. Meldžiausi kaip niekad karštai... prašiau atleidimo... atleidimo sau, malonės mano mažytei; žinodama karštą jo kraują vien meldžiau, jog likčiau gyva po to, kai jis sužinos; nebebijojau, kad sumuš, subjauros, sudarkys... vien meldžiau, kad likčiau gyva, nesuluošinta, kad galėčiau ja pasirūpinti... Puoliau ant kelių, išpažinau viską jam gerklėje stringančiais žodžiais... jis nepalietė manęs nė pirštu... bet geriau būtų primušęs... jis vien verkė, o šitai buvo baisu, matyti jį pirmąkart verkiantį... supratau, jog, kaip ten bebūtų, lig tolei mylėjo... ir mane, ir svetimą kūdikį... Jo sprendimas buvo niūrus, tačiau supratau, jog išmintingas, mielaširdingas, kilnus... juk pati link jo nuvedžiau, slapta tyliai jį kreipdama...

Tačiau Apvaizda mūsų, tokių nusidėjėlių, nebesaugojo... juolab kad jis, pamynęs visa, kas šventa, vien dėl akių, vien prisiklausęs andainykščių istorijų apie manąjį kunigaikštį raikytoją, idant sumėtytų pėdas, idant galėtume kuo saugiau grįžti Kunigaikštystėn, idant pasiektume Vilnių niekieno neatpažinti, sumanė apsimesti su šeima keliaujančiu į žydų tikėjimą atsivertusiu stebukladariu,

kilimo iš Romos... vien gero norėdamas, vargšas beprotis... juk niekieno neatpažinti turėjome grįžti į sostinę, kur manęs vos prieš ketverius metus įstatymo šitaip ieškota... Jam sekėsi apdumti akis mažuose miesteliuose, kur gyventa nežemiškais stebuklais tikinčių žydų chasidų, bet Vilniaus žydų būta kur kas gudresnių... Dar priemiesčiuose, dar Piramonte, jis, akivaizdus svetimšalis, vilkintis žydiškai, nemokėdamas apeigų ir Mozės išpažintojų kalbos, sukėlė visiems įtarimą... Šnipiškių žydams pirmiausia, nes tie pradžioje mus priėmė apgaulingai svetingai, idant spėtų viską patikrinti... regis, jie jį bus ir įdavę miesto sargybiniams... juk jiems, apkaltintiems dėl dviejų didžiųjų gaisrų, mažiausiai reikėjo neaiškaus apsimetėlio, teigiančio, jog yra konvertitas iš Romos, bet neskiriančio šabo nuo hanukos, žinia, toks atrodė įtartinas, atsiųstas priešų, gal koks žvalgas, galėjo vėl ką padegti ar kokią žalą miestui sukelti, o kalti liktų vėl jie, Vilniaus ir Šnipiškių žydai... Sargyba mus sustabdė užkardoje prie Žaliojo tilto, ten, kur, anapus, kitame krante, už Tilto gatvės namų dar spėjau išvysti apdegusios Šventojo Jurgio bažnyčios pastolius, raudonus čerpinius namų stogus ir jau žaliuojančias jūsų dėdės posesijos liepų viršūnes... vien nuo to vaizdo akimirką krūtinėje tapo saldu, vien nuo žinojimo, jog jis galbūt ten, vos už šūvio atstumo, savo namuose, o greta, vos už kvartalo – namelis, glausdavęs meilę; tas, kuriame palaimoje davėme pradžią Toninai... Mano vyro planas buvo garbingas, savaip – vogčia prasibrovus į Vilnių, suradus diskretišką būdą patekti pas Petrą Antaną, man, nuodėmingajai, mestis į kojas ir palikti kūdikį teisėtam tėvui, meldžiant jo globos ir malonės... pastogės, vandens, kriaukšlės duonos, ne daugiau... ne turtų, ne kraičių, be jokio šantažo... Net ir tarnaitės vieta oficinoje, po tikro tėvo mielaširdingu sparnu, būtų buvusi geriau nei klajonės, įstatymui lipant mums ant kulnų... Dievui leidžiant, metams bėgant, galbūt net galima buvo tikėtis nedidelio kraičio į kurį nors vienuolynų... Aiman, Apvaizda mūsų nesaugojo...

Sentimani sulaikė dar užkardoje reikalaudami popierių, jis liepė mums bėgti, dingti, jis juos sulaikysiąs... kad uždelstų, jis ėmėsi priešintis, žinojau, šitai apsunkins jo kaltę; žinojau, tai – galas... Tonina ant rankų buvo sunki it manosios nuodėmės, buvo sveika, rubuiliukė, įmitusi, skaičiavo jau trečiąją vasarą... bėgau... pro vienuolyną, kažkur tarp klaidžių medinių Piramonto lūšnynų, tarp paplavų, sandėlių, dilgėlių, vištidžių, kiaulidžių... „stok, šausiu"... naujoviškas pistoletas... miesto sargybinis, atsivijęs nuo užkardos, laimei, jog pėsčias... Šiandien neprisimenu... lyg migla... pamenu tik, jog visą laiką tvinksėjo mintis – jis arba mes, Sentimani auka neturi būti bergždžia... prisileidau artyn, po sijonais segėdavau medžioklinį peilį, smeigiau ligi kriaunų, dar pasukau... Uždengiau vaikui akis, vėl ant rankų, bėgte... nežinia, kaip pabėgome... Kuo baigėsi Sentimani gyvenimas vėliau, po kelių mėnesių, sužinojau iš laikraščių; jį sudegino čia, Rotušės aikštėje... nė nežinau, ar jis man atleido...

Nežinau, ar tai atgaila, ar šitai palengvins šią išpažintį – nebenusikaltau daugiau niekada nuo to karto, nors, neslėpsiu, kai buvo sunku, senasis amatas dažnusyk rodėsi it išeitis... Tačiau negalėjau – buvau vienintelė būtybė, kurią turėjo tas nekaltas vaikelis, pasaulin paleistas mano pačios sprendimu... Taip, buvau savanaudė, nes pagimdžiau sau, vien tik sau pačiai, kad turėčiau ką godoti vietoje to, su kuriuo negalėjau būti kartu. Kad mylėčiau, kad nebūčiau viena, kad būtų kas amžiams primintų buvusį mylimąjį... Argi ne keista, jog vėliau turėjau apleisti tą kūdikį – iš meilės, vien tam, kad galėtų užaugti dora, ori ir garbinga būtybė... Vos sulaukusią septynerių, Varšuvoje, atidaviau ją vizitėms – į geriausius įmanomus mokslus, kurių, po teisybei, negalėjau įpirkti, tačiau norėjau, jog niekada nebaigtų gyvenimo šitaip kaip aš... Neklauskite, dvasiškas tėve, kaip man pavyko, neklauskite... Neklauskite, iš kur ėmiau pinigų... tiesa tik viena, tiesa tik viena – verčiausi be vagysčių, suktybių,

kortavimų... Negalėjau verstis niekuo, dėl ko mane būtų galėję suimti, įkišti kalėjiman, ir ji liktų viena... Taip, tiesa, kol išvaizda leido – parduodavau kūną, metams bėgant – vis pigiau ir pigiau... Dirbau bet ką – grojau už pinigus, siuvau, siuvinėjau, senas sukriošusias kunigaikštienes slaugiau ir linksminau grieždama muzikos instrumentais... Vien tam, kad keliskart metuose, per didžiąsias šventes, atsisėdusi vizičių bažnyčios kampe, po šventojo Liudviko atvaizdu, nors akies krašteliu pamatyčiau Toniną: švarutę, tamsia suknele, su nuometu ir baltu kornetu; matyčiau, kaip ji auga, gražėja, skaisti ir tyra, protinga, gabi... Seserys leisdavo man ją matyti, kalbėtis su ja – valandėlę, kaskart, po tų didžiųjų švenčių mišių... ji visad žinojo, kad myliu ją, kad vienuolyne jai bus geriau nei su motina ir josios vargais bei nepritekliais, ji supratingai, nuolankiai priėmė tai, mano angelas... visad mylėjo mane ir visad atleido... Kai drauge verkdavom baigiantis pasimatymo valandoms, ji mane guosdavo: Viešpats yra ir šviesa, ir tamsa, jei Jis nusprendžia mums rodytis tamsybės pavidalu, neieškokime kito kelio, vien žvelkime į tą niūrią tikėjimo šviesą, nesiekdami perprasti, nes juk verčiau yra nusižeminti prieš paslaptis per nuolankumą, nei kilti aukštyn jų per pažinimą. Taip ją mokė vienuolės vizitės. O aš... dirbdavau, dirbdavau... nuo vieno pasimatymo iki kito, kaskart vis sunkiau, nes senau ir silpau... šitaip trylika metų, tokio švento lažo... Betgi štai ji, matėt, buvo verta tų kančių ir vargų – ji skaisti ir tyra, švelnios širdies, puikiausių manierų, kalba prancūziškai, vokiškai ir lotyniškai, ji išprususi sąskaityboje, ji gali versti antikos autorius ir suprasti žemėlapius, vienuolės išmokė ją skambinti klavikordu, šokti, betgi matėte, Viešpaties jai suteikta dovana – tai jos balsas... Dar vizitės sakydavo: „Šitoks balsas tik Viešpačiui garbinti, šitoks balsas, regis, atrakina dausas, šitai – neabejotina dovana, reikalaujanti puoselėjimo“; dar būdama Varšuvos vienuolyne ji per mišias giedodavo primui, vyskupams ir prelatams... kas, kad kartais matydavau, kaip

nepamaldžiai blizga kai kurių akys... betgi girdėjote pats – šitas balsas ne operai, ne koketiškoms teatrinėms arijoms, šitas balsas – Dievo menui, giesmėms... Tačiau ką gi, menas kaip menas, jai sukako dvidešimt metų, ji nebegalėjo būti amžina mokinė vienuolyne, aš neturėjau pinigų tos garbios ir kilmingos seserijos vienuoliškam kraičiui, o toji sena kunigaikštienė, bjauraus būdo įkaitė, kurios buvau mokama kompanionė – mat tik būdama tokia gyvenimo vėtyta mėtyta galėjau iškęsti jos įgeidžius ir žiaurumą tarnams, – taigi, toji senė nė girdėti nenorėjo, kad apsigyventų dar ir mano dukra... Ar jūs, dvasiškas tėve, kada nors esat patyręs tą jausmą, kai matai, kaip kapše nenumaldomai senka auksinai, ir žinai, jog nebėra ir nebebus daugiau iš kur jų paimti? Kai nėra ką padėti ant stalo alkanam savo vaikui? Kur jums žinoti... Mes stengėmės – Tonina, angelas mano, dienomis ėmė mokyti miestiečių vaikus prancūzų kalbos, vakarais iki išnaktų siuvinėdavo, aš siuvau, adžiau, lopiau... tačiau šito, net miegant vos keturias valandas, nebūtų užtekę... kas būtų laukę toliau? Pasmerkti ją paleistuvystei ar senmergystei, badui ir skurdui? Mes atvykome čia... buvau įsitikinusi, jūsų dėdei nebūtų buvusi sarmata dėl manosios... dėl mūsų Toninos... nežinau, ko tikėjausi – kraičio, globos, patarimo? Juk visada jo būta išmintingo, dosnaus, neabejojau, išvydęs ją, tokią panašią, tokią puikią, taip kilniai užaugintą – būtų padėjęs, parėmęs, gal net man būtų atleidęs... Bet Viešpaties Apvaizda manęs nebesaugo, ji jau tik juokiasi iš manęs... Atvykti vien tam, kad pajustumei paskutinį atodūsį... Gal aš, nusidėjėlė, šito nusipelniau... bet už kkk...ą Viešpats baudžia ją, pasakykit man, dvasiškas tėve, už kkk...ą Antoniną? Ddd...orą ir tyrą, užaugintą vienuolių, Jo apdovanotą neeiliniu balsu, kodėl šitaip dosniai išskyręs Jis ją apleido? Benamė, bbb...ekraitė, nereikalinga nei vienuolynui, nei jokiam sutuoktiniui? Kkk...kam ją papuošti gabumais, šitokiu grožiu, nuo kkk...urio vyrų akys iškart apsitraukia migla, ir palikti bbb...be nieko, bbb...be jokios ggg...

arbingos ppp...adorios ateities ggg...alimybės? Vvėl... užsikertu, mikkk...čioju... bbb...etgi, dvasiškasis tėve, ppp...prisiekit, kkkad ppp...padėsit jai, nnn...neleisit pražūti... likot tik jjjūūs...

Iš tiesų, ji ėmė mikčioti, strigti, ji kūkčiojo; Pranciškus Ksaveras pamiršo apie nuodėmių atleidimą, o moteris jo daugiau nebeprašė; kaip keista, – pagavo jis pats save už minties, – kažkas su manimi per tuos visus metus atsitiko, aš daugiau nebemąstau nuodėmės kategorijomis, belikęs tik grožis ir bjaurastis, tik gėris ir blogis, tik šviesa ir tamsa, daugiau nieko; ir jo širdį užplūdo gailestis moteriai, jis nesuko galvos dėl to gailesčio pobūdžio – ganytojiškas, globėjiškas ar tiesiog žmogiškai atlaidus, – jis tiesiog ją suprato, jos pasakojimo litanijoje rikiavosi jam matyti dalykai – atbukusi, aidinti bejėgystė, baimės sukelta tuštuma pilve po širdimi, atsirandanti tuomet, kai išduoda gimdytojai, kai suprantama, jog tu niekam šiame pasauly neberūpi... Bepastogės klajonės, betikslis žiaurumas – šitai jam irgi buvo pažįstama, vienintelis dalykas, kurio jis negalėjo suprasti, buvo tos gyvenimą griaunančios aistros, tie nežinomi dvasiniai impulsai, stumiantys kūnus vieną link kito, keista fizinių kūnų mechanika, užvesta sielos energijos protrūkių, o gal kažkokios paslaptingos elektros kibirkšties, it trinant vilną ir gintarą; keistos paslaptys, lemiančios, jog ramiai snūduriuojanti esybė staiga susilietusi su kita, ar net vien jos akivaizdoje, prasiveržia it dešimtmečius snaudęs ugnikalnis, siųsdama šiurpulius, jaukiančius sąmonę... Šito Pranciškus Ksaveras niekaip nesuprato, kur žmoguje šitai, tie impulsai, užgimsta ir iš kur atsiranda – iš širdies, smegenų, o gal – iš slėpsnų?.. Kas tai – Viešpaties pirštas ar mechaninė kūniška elektra? Jei jau tai tėra žmogiškoji mechanika, kodėl ji nesuveikia kaskart, kodėl vieniems liekame abejingi, o kiti, vien pažvelgus į juos, sukelia tokias štai pragaištingos aistros audras, tarsi trenktų perkūnas? Ar jo dėdė, romusis, blaivusis, nuosaikusis Petras Antanas, irgi kada nors buvo tų srovių įkaitas, kaip kad šita moteriškė? Ar tų impulsų kiekis,

stiprumas, ar tai, kaip stipriai plaka širdis ir pašėlusiai srauniai teka kraujas gyslomis, ar šitai nulemia priežasčių grandine kokybinius materijos pokyčius, būsimo kūdikio grožį, gebėjimus?

Minčių srovės leidęsis nešamas, jis nė nepajuto, jog pernelyg ilgai sėdėdamas tyli, vien primarijai besiruošiąs zakristijonas jį tarsi pažadino – bildėdamas ir dzingsėdamas kažkur prie altoriaus – ir Pranciškus Ksaveras iškart atsipeikėjo: jis vėl grįžo į pasaulį tarp mažyčių dulkelių, mirgančių pro langus sminganČiuose ryto saulės spinduliuose it priminimas, jog visos aistros, visas gyvenimas galiausiai tėra besikartojantis virsmas iš dulkių į dulkes... Štai jie sau sėdi tarp apvytusių gėlių ir vainikų, suneštų jųdviejų taip mylėtam velioniui, tarp herbų, žvakidžių ir išdagų, jis ir toji moteris, sulinkusi šalia, paslėpusi veidą juodose nėriniuotose plaštakose, ne, daugiau nebe moteris, dabar vien jau tik motina, sudžiūvęs rudenio augalas, visus syvus atidavęs vienam vieninteliam žiedui, kuriuo teka tas pats Norvaišų kraujas, kaip ir jo gyslomis.

Jis apglėbė ją per pečius: laikė gal kiek ilgiau nei derėtų itin sunkiais atvejais ganytojui guodžiant paklydusią sielą; nieko nejautė laikydamas tą tyliai raudančią moterį, nors, negalėjo meluoti – vos vieną akimirką bandė pasijusti esantis dėde, bandė atspėti, ką gi šis kadaise juto glausdamas tą patį virpantį kūną... nieko, jis pats nejautė visiškai nieko, vietoje to jo mintys logiškai ūžė kuo didžiausiu greičiu: kuo jis galįs padėti Antoninai? Jaunikiai... jis, deja, nepažįsta nė vieno... kraitis... jokių galimybių, jis tiek neturi... muzika, teatras... Vilniuje to per mažai, mėgėjiška opera, vos keletas trupių ir tai ne pačios geriausios, nė vieno rimto orkestro, Varšuvoje ji turėtų kur kas daugiau galimybių... patronai, globėjai?.. Tyzenhauzas ją įkištų į savąjį Gardiną, dar mažesnį už Vilnių, ten jis gabena visus gabiuosius, it retenybes į savo kunstkamerą; Radvilos... tik ne Pone Mielasis, net išsiblaivęs jis glušas, jis labiau vertina dūdas ir būgnus, ir girtas dainas, be to, ir išvykęs... jis girdėjęs kažkada

Nesvyžiuje nuostabiai griežiant jaunąjį kunigaikštį Motiejų, tas jaučiantis aistrą muzikai, tačiau jis per jaunas būti globėju, jis vos dvidešimties, akivaizdu, kuo viskas baigtųsi su gražuole Tonina... o jo vyresnioji sesuo Teofilė Konstancija Moravska iš Radvilų... ne, ji niekad nerodė didelio dėmesio muzikai... Dievo namai, bažnyčia, prelatai... jis vien nuo tos minties vos neprunkštelėjo – taip ir įsivaizdavo Toniną, giedančią priešais Vilniaus kapitulą... iš jų ji negautų nė grašio, tik katutes arba priekabes... Viešpatie Dieve, ką gi daryti, kuo gi jis, Pranciškus Ksaveras, gali padėti? Taip jis ir tarė: dievaži, norėčiau padėti, tačiau negaliu, turiu tik šiek tiek pinigų; kas iš tų pinigų, jie juk baigiasi – karčiai atšovė Barbora, tačiau jis neatlyžo, manąs, jog yra kaip padėti, ir iš tiesų, kitą dieną, kiek išsiblaivęs po vakaro šermenų, jis darkart su ja susitiko kažkuriame kofenhauzų. Šiuokart jų būta jau dviese, motina atsivedė juodai tebevilkinčią dukrą, ir vienuolių auklėtinė gražioji Antonina tarsi romi avelė kukliai sau sėdėjo tik kartkartėmis keldama prie dailiųjų lūpų mažytį fajansinį puodelį kavos, o Barbora Sentimani neramiai vis grąžė rankas, Pranciškus Ksaveras jai padavė nedidelį ilgą tymo maišelį, kuriame, paslėpti nuo smalsių kavinės lankytojų žvilgsnių, sunkiai dunksojo keli į pergamentą susukti ilgi ritinėliai auksinių monetų, beveik trečdalis jo, Norvaišos, santaupų; sutinku, čia nedaug, bet judviem turėtų pakakti – pakakti, kad išvežtumėt ją kur toliau, jis nežinantis kur – į karališkąją Varšuvą, Gdanską, Dresdeną, Vieną, Berlyną, kur nors ten, kur yra gerų kompozitorių ir suprantančių muziką, kur didžiuliai orkestrai, kur naujovių išalkę ir globojamais menais besipuikuojantys karaliai bei vyskupai gebės įvertinti Antoninai Viešpaties suteiktą dovaną, nereikalaudami kartu nusipirkti jos kūno ir prieš tai nepaversdami jos paprasčiausia kekše; išvažiuokite bet kur, tik nelikite čia, čia jos balsas virstų dulkėmis, aidu, trūnėsiais, čia ji giedotų bergždžiai, čia ji užgestų, čia jos dievišką talentą tyčiomis sunaikintų – ir šitai jis sakė joms

iš karčios savo paties patirties. Žvilgsnis, po šių jo žodžių iš po blakstienų dėbtas dailiosios Toninos, įsmigo tiesiai jam į akis, ir tatai nė kiek nederėjo vienuolių augintinei: jis truko vos vieną akimirką, bet jame buvo keisto, tylaus, atšiauraus neklusnumo, kokiu pasižymi tieji, kuriems diena iš dienos nuo kūdikystės skiepytas nuolankumas; tame žvilgsnyje Pranciškus Ksaveras atpažino patį save ar bent draugišką sielą; gaila, jis buvo visiškai tikras daugiau niekada neišvysiąs Antoninos, savo dėdės Petro Antano dukters, ir vien mintyse palinkėjo jai geriausios Viešpaties Apvaizdos globos.

III

Didžiulis akmuo ant Nemuno kranto buvo apledėjęs ir pradėjusi leistis gruodžio saulė rausvino tirpstančius varveklius, kurie, atėjus nakčiai, ruošėsi vėl stingti. Pranciškus Ksaveras, atsistojęs prie riedulio, kurį mintyse pats vadindavo savuoju Sizifo akmeniu, iš kišenės išsitraukęs gertuvę truktelėjo degtinės, idant sušiltų; 1772-ųjų Viešpaties metų gruodžio 12-oji, jis mintyse, automatiškai, susumavo datos skaitmenis, lygius penketui, tam numerologiniam kaitos ženklui, ir iš tiesų, šiandien buvo paskutinė diena, kaitos taškas. Jis gurkštelėjo dar, jautėsi užsitarnavęs, jautėsi atsisveikinąs – su šiuo Nemuno vingiu prie Rumšiškių, su trejais metais sizifiško darbo, su milijonais akmenų, tūkstančiais rankų, su

pastangomis galynėtis su pačia nenuspėjama Gamta... Kai ėmėsi šito projekto, nė pats nesitikėjo, jog jis išaugs iki tokių milžiniškų skaičių ir skaitmenų, jų sumanymas buvo paprastas – išvalyti Nemuno vagą nuo Rumšiškių iki Gardino, kad užsakovas ir jo patronas, Kunigaikštystės didysis iždininkas Antanas Tyzenhauzas, galėtų pritaikyti upę laivybai beigi dėl atgijusio susisiekimo paskatintų industriją Gardine, kurį bandė pakelti ir sutvarkyti iki padoraus, šių laikų reikalavimus atitinkančio miesto lygio. Tiesa, iš pradžių šis darbas buvo patikėtas kitam navigacijos ir žemės matininkystės žinovui, tokiam Čackiui, tačiau šitai buvo klaida, virtusi įspūdingai brangia nesėkme, – anas ėmėsi darbo be plano, be jokių apskaičiavimų, o be to, darbus vykdė senovišku metodu – gindamas vargšus žmones it arklius prie girnų, rykšte ir botagu; tad nieko stebėtina, jog apylinkių valstiečiai nuo tų darbų pradėjo bėgti, slapstytis ar net naktimis tyčiomis kenkti, gadinti ir griauti, kas buvo padaryta per dieną, idant darbai nejudėtų į priekį ir upę įveikti sumaniusi ponija mestų sau iš galvos tokią kvailystę. Jis pats ėmėsi darbo dėl paprastos priežasties: buvo pasirinktas dėl savo puikios matematinės reputacijos, dėl gebėjimo neklystamai kalkuliuoti įvairiausius dalykus – darbo pagreičius, žmonių jėgas, nustatyti geografines platumas, žvaigždžių padėtį, santykius tarp pajėgų, planuojamo tikslo, laiko, užmokesčio, triūso, netgi ir tai, kad su valstiečiais galėjo susikalbėti jų gimtąja kalba, prie Rumšiškių – lietuviškai, prie Gardino – gudiškai, šitai ir jėzuitiška pamokslininko iškalba buvo neabejotinas privalumas, šiek tiek sumažinęs priešiškumą tų vargšų mažųjų žmonelių, nelabai suvokiančių, kam čia dabar staiga prisireikė traukti tuos visus akmenis iš upės, kai šimtų šimtus metų visiems būta gerai ir taip; tai jis sugalvojo, kad didžiuosius akmenis po vandeniu reikia pirmiau išsprogdinti šaudant patrankomis, idant žmonėms juos susmulkintus lengviau būtų traukti; tai jam, kukliam matematikos profesoriui jėzuitui, patikėjo vadovauti trims

tūkstančiams žmonių, apmokėjo stogą virš galvos, pragyvenimo išlaidas, visut visutėlius tyrimų ekspensus, knygas ir mokslinę įrangą bei pažadėjo tūkstančio aštuonių šimtų raudonųjų auksinų atlygį už kiekvienus metus; šitai, šitoks pasiūlymas, kaip jam buvo dangaus dovana: keleri metai be kitų tėvų jėzuitų, be mišių ir išpažinčių, vien su mokslu ir dar tokia didele, bent jau jam, krūva pinigų. Jis buvo puikus matematinių kalkuliacijų specialistas, tačiau neapskaičiavo kelių dalykų – atsitiktinumo, nesėkmės, gamtos ir savo paties kūno silpnumo. Argi šitaip puikiai sudėliojęs visas skaičių liekanas ir sumas jis galėjo pagalvoti ir numatyti, kad jį išduos jo paties fizinis apvalkalas, ne tiek oda, kaulai ir mėsa, kiek kvailos vidinės dumplės, vadinamos plaučiais, – keleri metai ant upės krantų atvirame ore žiemą vasarą buvo visiškai ne jo sveikatai: vos sušlapdavo kojos, vos sustirdavo rankos, šaltis persimesdavo tiesiai jam į plaučius, o žiemos speigai tarsi skustuvai imdavo raižyti šnerves ir nusėsdavo gerklėje skausmų gumulais krėsdami visą kūno korpusą karštinėmis ir draskydami kosuliais; kaskart susirgęs jis kamuodavosi vis ilgiau ir ilgiau, po ligos atsigaudavo vis lėčiau ir lėčiau, kol ilgainiui dar vienam peršalimui nebaigus išgyti jau griebdavo naujas, keliskart trūkstant kvapo net krito apalpęs, dar kiek ir jį toks gyvenimas būtų visiškai pribaigęs uždirbdamas džiovą, nepadėdavo nė šilčiausi batai, nė Tyzenhauzo dovanoti prašmatnūs vilkenų kailiniai, tiesiog šitoks gyvenimo būdas nuolatinėje vėjų ir šalčių pagairėje, menkai apšildomose trobose ir užeigose buvo ne jam, tad teko parašyti patronui laišką ir pasiduoti, pasiprašyti atleidžiamam. Argi jis galėjo numanyti, kad jo kalkuliacijas sugriaus pati gamta – o veikiau klastinga upė; kas galėjo pagalvoti, kad apsnūdęs flegmatiškas Nemunas, nėmaž nepanašus į nirtulingą kalnų srūtį, tykiai sau tekantis pro smėlėtus krantus, pro meldais, viksvomis ir ajerais apžėlusius dirvonus bei girių slėnius, savo viduriuose slepia ne šimtus (tokie buvo jo apskaičiavimai), o dešimtis tūkstančių didžiulių akmenų,

ištisas sangrūdas, slenksčius, nuo patrankos sviedinio dydžio iki štai tokių riedulių, kaip tasai jo ištrauktasis Sizifas, prie kurio dabar šliejasi? Jis dar truktelėjo degtinės iš savo gertuvės; taip, tik dabar jis supranta, kad savo išmoningose kalkuliacijose praleido vieną esminę: neapskaičiavo galimos nesėkmės tikimybės nuošimčio, o juk su matematine tikimybių teorija buvo gana gerai susipažinęs ir netgi kartais, studentiškais metais, ją sėkmingai taikydavęs su draugais lošdamas kortomis; už tai, kad studentaujant Vilniuje jo nekamavo nepritekliai, jis buvo skolingas saviesiems, kaip juos vadino, trims kortų karaliams – Cardanui, Pascaliui ir Fermat*, ir tai į šių mylimų mokytojų sveikatą išlošęs jis keldavo vyno taurę, mintyse jiems dėkodamas... Bet galbūt dabar tikrai jis neapskaičiavo Gamtos, iškirtusios jam pokštą Nemuno akmenimis, jo kūno silpnumu ir tuo, kad mokslinio projekto sėkmė, pasirodo, gali priklausyti ir nuo paprasčiausio, kvailiausio kataro** ar įsisenėjusio kosulio priepuolių... Jo dilema prieš kelias savaites buvo labai paprasta: darbų pabaiga iki galo, iki grabo lentos, garbė ir šlovė, ar paprasčiausia rezignacija nesulaukus jų pabaigos, bet užtatos išsaugota jo paties sveikata, idant galėtų darbuotis ir gyventi toliau... „Šlovingai mirė valydamas Lietuvos upių tėvą Nemuną“ – antkapinio paminklo ant Nemuno kranto vertas skambus įrašas, bet tiek jau to, tiek jau tos šlovės ir garbės, verčiau jis dar kiek pagyvensiąs, idant padirbėtų su savo mylima matematika ir jos pritaikymo galimybėmis. Tačiau taip, tikimybių teorija... pravartu ją kaskart prisiminti imantis ko nors naujo; pravartu kaskart apskaičiuoti, kokia matematinė laimingos pabaigos ir visiškos nesėkmės nuošimčių santykio tikimybė... jis

* Gerolamo Cardano (1501–1576) – italų polimatas, vienas tikimybių teorijos pradininkų bei matematinio veikalo *Liber de ludo aleae* (*Knyga apie lošimo žaidimus*, 1663) autorius; Blaise Pascal (1623–1662) – prancūzų matematikas ir filosofas, tikimybių teorijos ir statistikos pradininkas; Pierre de Fermat (1601–1665) – prancūzų matematikas, teisininkas, analitinės geometrijos specialistas ir tikimybių teorijos pradininkas.

** Slogos. (Sen. lenk.)

galėjo kirsti lažybų, jog ateityje žmonija sugalvos dar vieną mokslinę atšaką, pasikartojančius praktikos atvejus aprašančią skaitmenimis ir pagal juos apskaičiuojančią būsimus įvykius. Jis pateliūškavo deginantį gurkšnį burnoje; vaiskus, liepsnojantis dangus virš juodų miško šakų kitame krante vietomis dažėsi švelnia, neįprasta, rausvai alyvine spalva ir tokie pat atšvaitai raibuliavo properšose ant vandens tiesiai priešais jį, tas raibuliavimas keistai traukė akį, dievaži, dar kiek arielkos ir jis mielai pasvirtų pirmyn, tiesiai į rausvus atšvaitus, leisdamas vandenims jį švelniai pasiglemžti. Dievaži, vanduo – nesvarbu, tekantis ar stovintis – jį vis dar slėpiningai viliojo, kartais jis norėdavo pranykti jame, saldžiai ir palaimingai, vanduo jam primindavo Julianą Norvidą; taip, žvelgdamas į vandenį jis visada galvodavo apie Julianą.

Jis pirmą kartą pamatė Julianą tada, kai jį, pagaliau apramintą vaistažolių nuovirais, išleido iš celės ir, liepę susirinkti mantą, palydėjo į jėzuityno kolegijos dormitoriumą*, kur jų lovos buvo greta, jiems vėliau liepė kartu sėsti per pamokas, ir viskas vien dėl labai paprastos priežasties, vien atsitiktinumas, tikimybių teorijos pokštas – jų pavardės buvo panašios, abi prasidėjo raide „N“ ir mokinių sąrašuose ėjo greta, tad Norvaišą dormitoriume tiesiog paguldė gretimoje lovoje prie Norvido; būtų jo pavardė buvusi Umiastovskis, Vojnovskis ar Zaviša, jis būtų atsidūręs visai kitame dormitoriumo gale, visai kitoje lovoje, bet ne, jis nešiojo Norvaišos iš Milkantų pavardę, todėl atsidūrė iškart greta Norvido, ir Julianas Norvidas, jėzuitui prefektui vos užpūtus šviesą ir išėjus iš dormitoriumo, pasikėlė ant alkūnių, ištarė savo vardą ir pasakė: jam irgi taip buvę, nieko tokio, ilgainiui priprasiąs; šitai, tas balsas, iš vargiai įžvelgiamų prieblandų nuskambėjo keistai raminančiai; ne taip raminančiai nuskambėjo artėjantis šlepsėjimas – dormitoriumo

* Miegamąjį.

gyventojai, jaunieji jėzuitų kolegijos mokiniai, vienas po kito kilo iš guolių ir vienmarškiniai, baltai tamsoje boluojantys tarsi pamėklės artėjo ištyrinėti vėlyvo naujoko, iš pavidalų aukščio galima buvo spręsti, jog kai kurie už jį yra vyresni, ir Pranciškui Ksaverui pasidarė baisu: jis šeimoje, kad ir neblizgančioje galia ar turtais, buvo vyriausias sūnus; kaip ponaitį jį ramybėje palikdavo aplinkinių kumečių vaikpalaikiai, tačiau dabar šitie vienmarškiniai vaikai, kur ten vaikai, gal dvidešimt bernų, jo amžiaus ir vyresnių, šlepsėdami jį apspito kaip kokį vidury kelio aptiktą didelį vabalą ir šitai nieko gera jam nežadėjo, jis buvo tikras, kad jį dabar primuš, nė kiek tuo neabejojo, jautė: pyktis ir pavojus, regis, veik apčiuopamai kybojo tamsioje tyloje po dormitoriumo skliautais, nieko nė nereikėjo sakyti, ir išeitys buvo dvi – nesipriešinti, stengtis jiems įtikti ir įsiteikti arba bandyti išlaikyti orumą ir gintis, tačiau matematika čia buvo aiški, visiškai paprasta: abiem atvejais jis nuo jų atsakančiai būtų gavęs skūron; tik jei bus nuolankus – mažiau, nes koks gi malonumas talžyti nesipriešinantį, jei draskysis – smarkiau. Jis atsisėdo lovoje, nuleido kojas ir mąsliai, labiau pats sau, pusbalsiu pratarė: *stercus accidit*, tuo sukeldamas vienmarškinių šurmulį, kol kažkuris, storėlesnio balso, perklausė: ir kas gi, pagal tave, tas *stercus*, snargliau, a? Pranciškus Ksaveras kiek atsikrenkštė pramankštindamas nuo pastarųjų dienų raudojimo prikimusią gerklę, ir raiškiai atsakė: *tu es, stercus caput*, tai tu esi, šūdagalvi, ir paskui jau nelabai suprato, kas dedasi, nes jam ant galvos užmetė pagalvę, ant jos – kaldrą, ir gerai jį prispaudę ant guolio, šitaip užglušindami jo aimanas, nekeldami bereikalingo triukšmo, taip mikliai ir patyrusiai prikumščiavo jam šonus, kad šitai tetruko keletą akimirkų, bet skausmas nesiliovė ilgai – sopėjo, maudė ir dūrė, it būtų lūžę pusė kaulelių, ilgai dar po to, kai vienmarškiniai jo naujieji kolegos, lygiai taip pat netikėtai kaip atšlepsėję, šmurkštelėjo vėl į savo loveles; pačiu laiku, nes koridoriuje kaip sykis pasigirdo prefekto žingsniai ir jis, tyliai, idant

nežadintų miegančių mokinių, pravėrė duris, patikrino ir, įsitikinęs visiška dormitoriumo ramybe ir įmigiu, uždaręs duris nužingsniavo toliau; likusi naktis praėjo be įvykių, vien Julianas Norvidas, stebėjęs jį iš tamsos, tyliai šnipštelėjo matąs kruviną dėmę ant pagalvės, bet nieko baisaus, nelabai didelė ir nesiplečia. Buvo keista, nes net ir visiškoje tamsoje, ką tik praūžusioje smūgių krušoje iš jo balso skambesio Pranciškus Ksaveras buvo visiškai tikras, jog Norvidas nėkart jam nesudavė, todėl nė pats nežinodamas kodėl, nes buvo nusprendęs visiškai su niekuo nebekalbėti, vis dėlto tam Julianui stojiškai paaiškino: žinau, tai pieninis dantis, jis vis vien jau klibėjo, jau keli man iškritę ir išdygę nauji, nieko baisaus; nieko baisaus tuomet, jam atitarė Julianas, anksti ryte išvalysime šaltu vandeniu, kad tėvai jėzuitai nesužinotų, šaltas vanduo kraują išplauna geriausiai, ir šitaip, aklinoje tamsoje, užderėjusioje pirmaisiais smūgiais iš niekur, į nugarą, nuo visų prieš jį vieną, prasidėjo jųdviejų draugystė; kaip dabar pagalvodavo, šitai turbūt ir yra amžina draugystės esmė, skirianti žmogų ir žvėrį, – kai atsiranda vienas, kuris nepuola, kai sukyla pulti visa banda; vienas, kuris nepuola ir padeda išlaižyti žaizdas; keista, bet jau tada, tą pirmąjį vakarą, jiedu pranašingai kalbėjosi apie vandenį.

Jis pamena, kaip rytui išaušus tyliai apžiūrėjo tą Julianą, miegantį čia pat, greta, per ištiestą ranką – jo plaukai buvo kviečių spalvos, trumpai kirpti, garbanoti ir ant kaktos sukosi nirtulingais verpetais, nosis plona ir tiesi, dar nesulaužyta naktinių muštynių, dar vaikiškai apvalius žandus žymėjo vos regimos strazdanos, jo užmerkti vokai buvo dailūs tarsi mergaitės ir su ilgomis tarsi mergaitės blakstienomis; keista, jis tiek daug pamiršo iš savo vaikystės, ištisais gabalais nė neprisimena, bet Juliano užmerktas akis mato taip ryškiai, tarsi žvelgtų į jas čia ir dabar, ir prisimena, ką tąkart jautė – buvo saldu, taip saldu, kad jis norėjo pirštu paliesti tuos užmerktus vokus, kaip norisi paliesti gėlės žiedlapius, kad įsitikintum

jų švelnumu; tie rausvi užmerktų akių migdolai su mėlynomis gyslelių upėmis ant vokų, su šilkinėmis blakstienų vėduoklėmis rodėsi švelniausias, pažeidžiamiausias dalykas visame šiurkščiame ir šaltame pasaulyje, ir tada Julianas atsimerkė, jo akys buvo mėlynos ir užsimiegojusios, ir, atsimindamas nakties nuotykį, jis suskubo valyti Pranciškaus Ksavero kraują, kartu pasakodamas apie jųdviejų laukiančią dieną: praustis, rengtis, malda, mišios, pusryčiai, malda, pamokos, malda, pamokos, studijos ir ruoša, malda, vakarienė, malda, miegas, praustis, malda... ir taip kasdieną, ir taip visada... Bent jau guodė, kad Norvidas buvo visad greta, kaip liepė abėcėlės tvarka – bažnyčios suole, refektoriume, klasės suole, bibliotekoje, eilėje prie praustuvo, dormitoriume, pasiekiamas ištiesta ranka... Jis skyrėsi, skyrėsi iš visų, iš tų įbaugintų, įžūlių, netašytų veidų už ilgėliausio refektoriumo stalo, iš tųjų trumpai kirptų apvalių galvų, iš veidų, kurie pirmąją naktį neteko bruožų kraupioje tamsoje, kai neliko akių, vien tik kumščiai. Pranciškus Ksaveras pamažu apsiprato, nors iš pat pradžių visad galvodavo būtent tai: žvelgdavo sau į bendramokslių veidus, spėliodamas „ar tai tu man smogei"... Tačiau pamažu apsiprato, nors, tiesą sakant, neapsieita be nuotykių, tačiau jis išmoko apginti save paprasčiausiu būdu: turėjo tapti nuožmesnis už juos, juos pranokti įžūlumu ir bjaurastimi, ir todėl, kai kažkurį vakarą atvertęs kaldrą savo lovoje rado pridergtą svetimą kakį, jis buvo ramus, susivaldė ir, skambant kolegų kikenimui, stovėjo akimirką sau tykiai, o paskui ūmai it lūšis liuoktelėjo pasalūnišką šuolį, griebė vieną vyriausiųjų ir iš netikėtumo pargriovęs jį tiesiai ant pridergtos paklodės nė neklausė jo protestacijų „už ką man, čia ne aš, aš čia ne prie ko", kumščiavo atsakančiai, rėkdamas: „Už tai, kad kitą kartą neleistum šičia prišikti"; Pranciškus Ksaveras juk nieko ypatinga nedarė, vien vadovavosi tėvų jėzuitų jiems kasdieną į galvas kalamu devizu: *Non multa sed multum* – ne po daug, bet užtat atsakančiai ir gerai, tad jo pykčio ir keršto protrūkiai buvo reti,

bet tikslingi, gerai atmatuoti ir kaip reikiant baisoki, tarp kolegų uždirbę jam visiško pakvaišėlio reputaciją, o ilgainiui – ir atsargią pagarbą tam klastingam, nenuspėjamam ir, regis, bebaimiam naujokui; bet kuriuo atveju, laikui bėgant, jie visi šiek tiek apsitrynė, nes iš tiesų juos vienijo bendras priešas – tėvai jėzuitai, tąkart už muštynes ir pridergtą dormitoriumą taip juos išpėrę, kad Pranciškus Ksaveras ir dar keli kaltininkai kelias dienas nepasikėlė nuo patalo, net patys jėzuitai truputį ėmė baimintis perlenkę lazdą, juolab kad tada pirmąkart aplankyti ir atėjo jo dėdė Petras Antanas Norvaiša, o aptikti sūnėną šitokios būsenos kvepėjo skandalu, studento atsiėmimu ir dosnios jo prakilnybės kunigaikščio skirtos ilgametės stipendijos atšaukimu, o tatai būtų tikrai atsiliepę jų kolegijos kasai.

Jis puikiai pamena patį pirmąjį dėdės vizitą, kai tįsojo kolegijos infirmariume* – pirmiausiai buvo tas keistas garsas, kaukšintys žingsniai, lydimi metalinio dzingsėjimo, ir vos prasiskleidus balintos drobės infirmariumo užuolaidai, skyrusiai lovas, jis suprato, kas ten žvangėjo – to vyro pentinai į akmens grindų plokštes; kaip pentinų žvangesys žengė pirma atėjusiojo, taip ir jo reputacija – Pranciškus Ksaveras spėjo čia esant galingąjį dėdę, apie kurį Svirkose visad kalbėta su pagarba, pavydu ir kartėliu – jo būta turtingiausio iš visos šeimos, arčiausiai kunigaikščių Radvilų, veik jų patikėtinio, jo paisyta kaip įtakingiausio ir laikančio kapšą, bet tuo pat metu ir pašiepta, ir šiek tiek niekinta, mat šalia jo kiti, ypač tėvas Mykolas, jautėsi maži, amžinai nuskriausti ir vargingi, ir kaskart tėvui kreipiantis brolio Petro Antano pagalbos jam tekdavo, kaip jis sakydavo, „perlipti pačiam per save“, bet užtatai, gavęs ko nori, vėliau už tą perlipimą atsigriebdavo vanodamas broliui šonus apkalbomis, ir, be pasipūtimo, jam nuolat su panieka buvo prikišama, jog gyvena savo gyvenimą valdomas kiaušų, o ne Viešpaties

* Ligoninėje – vienuolynų ar kolegijų patalpoje, kur buvo atskiriami ir slaugomi susirgusieji.

priesakų, kad ir ką šitai reiškė, bet Pranciškus Ksaveras pamena, vos pirmąkart pamatęs dėdę Petrą Antaną, suprato, ką reiškia tie „kiaušai“ – aulinius batus su geležiniais pentinais, klišas raitelio kojas, plačius pečius, tvirtą stuomenį be jokio nudribusio pilvo, brangius, kiek nudėvėtus drabužius, rodančius, jog taip prašmatniai vilki ne išeigai, o kasdieną; auksinio laikrodžio grandinėlę ant pilvo, du pistoletus už rausvu ir žydru šilku tviskančios juostos, kardą su nuo naudojimo nusvidinta rankena, puošta auksu ir tikrais briliantais, lyg iš akmens tašytą žandikaulį, kiek kumpą nosį, kaktą lyg dirva gyvenimo arklu išvagotą gulsčiom rūpesčio raukšlėmis; tiesa, pusė jo veido buvo keistai nejudri, nusvirusiu akies voku ir lūpos kampu, bet prieš jį stovėjo tikras stiprus vyras, tikras dėl visko, dėl viso pasaulio, galintis apginti ir save, ir kitus, vedlio patino jėga alsavo iš kiekvienos jo odos poros, ir jis, Pranciškus Ksaveras, buvo čia pat įveiktas, nugalėtas, pasidavė be kovos – jau tada suprato, kad dievins šitą dėdę iki pat savo dienų pabaigos, juolab kad dėdė Petras Antanas tąkart davė jam net paliesti, ką ten paliesti – visiškai ištraukti iš makštų ir palaikyti jo kardą, tik štai prie pistoletų kišti nagų neleido, bet sūnėnui pakako ir kardo – jis dar ir dabar prisimena plieno žvilgesį, deimantų žėrėjimą tarp filigraninio aukso, ant aštrių lyg skustuvas jo ašmenų buvo išraižytas jų herbas – Ašaka ir įmantriai persipynusi monograma *PAMN*, dėdės vardo ir pavardės pirmosios raidės, dabar tuo kardu džiaugiasi pusbrolis Tadeušas, pasukęs kario keliu... bet kažkada rankose ir jam teko palaikyti tą puikųjį ginklą, buvo sunkus aštuonmečio rankose, vos jį nulaikė, tačiau vis tiek tąkart kelias akimirkas jautėsi tikru vyru ir pamena dėdės liūdną šypseną puse lūpų, tik dabar supranta kodėl – juk tąkart vienintelį kartą turėjo kardą rankose, jau tuomet buvo pasmerktas būti jėzuitu, Viešpaties kariu be kalavijo, ginkluotu kur kas pavojingesniu ginklu – knyga, ir besitaikantį ne į žmonių kūnus, bet į jų mintis ir sielas... Taip, dėdė, be jokios abejonės, jau anuomet

žinojo, koks likimas numatytas nuskurdusio jaunėlio brolio vyriausiajam sūnui, idant visiems laikams būtų nuimta burna nuo nepritekliaus stalo; dėdė tąkart jį paguodė, paprašė parodyti sučaižytą nugarą, ant kurios mėlynavo jėzuitų kirčių rumbai, gal jautėsi kaltas, kad išrūpino jam tąją Nesvyžiaus stipendiją, o gal savo laiku pats buvo sočiai ragavęs mokyklinių rykščių, bet tąkart davė jam gerų patarimų, sakė: nepasiduok, Pranciškau Ksaverai, tu protingas, būsi protingiausias iš mūsų visos giminės, aš tavo metų nemokėjau nei šitaip lotyniškai, anei šitaip skaičiuoti, tad būki gudresnis už juos visus, pasiimki iš tėvų jėzuitų ką tik gali, pasiimki visą jų išmintį, išsiurbki iš jų visas žinias, tai galingiausias ir gudriausias iš ordinų, betgi tai tu juos išnaudok savo ateičiai ir atminki, kartais geriau patylėti, *silentium est aureum*, nors, žinau, mūsų giminėj būta daug karštakošių, toks jau tas mūsų kraujas, bet kartais geriau patylėti, stebėti, neišsiduoti savo minčių, būti tyliai nenuspėjamam, nei visiems pasiskelbti, ką ketini daryti, tatai – tarsi pleškinti tuščiais šoviniais, geriau tuomet jau išvis nešauti, atmink gero kario taisyklę netaukšti be reikalo – juk kas perspėtas, tasai apginkluotas. Puikus žmogus buvo jo dėdė Petras Antanas, tikras vyras, į kurį norėjo būti patsai panašus; vien tas pirmasis jo apsilankymas Pranciškui Ksaverui davė jėgų, pasitikėjimo, jog kažkam jis rūpi, kažkas jį apgins, šitai vėl jį pastatė ant kojų, ypač kai iš infirmarijaus nužvangėjęs koridoriumi ramiai sau pusbalsiu ir be tuščio įtūžio atseikėjo tėvams jėzuitams kaip reikiant velnių už sūnėno per stiprų prilupimą, dar kažkas, lyg ir tėvas Ignacijus, tarsi mėgino argumentuoti apie geriau išmanomus mokymo, disciplinos ir klusnumo skiepijimo būdus, bet dėdė Petras Antanas jiems atšovė dar tyliau, visko nė nepavyko išgirsti prigludusiems prie infirmarijaus durų rakto skylutės, tebuvo girdėti vien nuotrupos, kai jis grėsmingai vos pakeldavo balsą: „jūsų korpuso remontas, jūsų pačių beneficijos... Jo aukštybės skiriamos lėšos per kieno rankas ir aprobaciją, kaip jūs manote, eina?.. tad

verčiau pasirūpinkit, kad mano mažasis sūnėnas būtų gyvas sveikas ir viskuo patenkintas, idant daugiau... infirmarijuje... nes aš galiu ir..." ir nužvangėjo tolyn savo pentinais per akmenį, ir tik jam nutilus koridoriuje pasigirdo pasipiktinęs ir vis garsėjantis tėvų jėzuitų burbėjimas: „kas jis mano esantis, ką jis sau leidžia kalbėti, neišmatuojama tiesiog pono Norvaišos puikybė ir arogancija", ir tąją akimirką visi prie infirmarijaus durų klausęsi mokiniai tvirtai pasiryžo visą gyvenimą žūtbūt mėginti tapti kuo labiau arogantiškais, nes šaunesnio, patiems tėvams jėzuitams velnių išrašyti gebančio vyro nei naujoko Pranciškaus Ksavero dėdė Petras Antanas kaip gyvi dar nebuvo regėję.

Šitai, įspūdingas dėdės Petro Antano atsiradimas, smarkiai sutvirtino Pranciškaus Ksavero padėtį tarp kitų mokinių, tiesa, vyresnieji konvikto* gyventojai jo dėdei buvo prilipdę pobjaurę pravardę „Pusė Šypsenos, Pusė Šiknos", tačiau šitai galėjo liudyti ir tam tikrą pagarbą, mat jėzuitų auklėtinių nerašytos gero tono taisyklės visa, kas labiau gerbtina, reikalavo kuo labiau keikti, ir jis, Pranciškus Ksaveras, pagal tas pačias nerašytas taisykles turėjo bent vieną iš įžeidėjų primušti, ką ir padarė – primušė sąžiningai, iki kraujų, už šį poelgį – ne itin bodamas kokių nors tėvų jėzuitų reperkusijų** ar kūno bausmių, mat buvo įsitikinęs, jog iškart po dėdės pagrasymo ir dar vienam sumušimui nepagijus jo niekas pernelyg nenubaus, ir šičia jis buvo visai teisus – nugarai dar neužgijus atsipirko paklūpėjimu ant žirnių, kuriam laikui – sugriežtinta priežiūra, papildomomis rašto darbų užduotimis, atgailos rožančiaus poteriais, kas jam, mėgstančiam vienumą, buvo visai prie širdies.

Laikui bėgant jis pastebėjo, jog tai, kas kitiems būdavo baisiausia kančia – ilgos valandos palinkus prie rašymo, knygų, lotynų kalbos ir skaičiavimo, – jam pačiam buvo veikiau atgaiva; įgrimzdus į

* Jėzuitų mokinių bendrabučio.
** Atsako, pasekmių.

knygas ir sąsiuvinius, į tą palaimingą raidžių, minčių ir popieriaus pelkę, visas likęs pasaulis tarsi nutoldavo ir šitai buvo didžiausia paguoda; tai, kas kitiems varė mirtiną nuobodulį – tvarkaraštis pagal varpelį ir maldą, kasdienė begalinė vienodų veiksmų kartotė, – jam pačiam teikė ramybę; būtent kaita ir netikėtumai – vakardiena Svirkose, iš kurios jis staiga, nieko nepaaiškinus, buvo išrautas it ropė, kelionė į niekur, smūgiai iš tamsos dormitoriume – jam buvo labiausiai trikdantis dalykas; kol jis žinojo, jog rytdiena bus tokia pati kaip ir vakar, kad net jo mokytojų rykštės ir bausmės kartojasi daugmaž nuspėjamu priežastingumu ir dažniu, tol jis galėdavo būti ramus; mintis apie gyvenimą, apie akimirkų srautą, tekantį it Heraklito upė, į kurią neįmanoma įbristi dukart, jam kėlė nepaaiškinamą siaubą, jis verčiau norėjo tikėti tuo kitu išminčiumi, Parmenidu, apie kurį pasakojo jėzuitai ir kuris teigė, jog būtis yra tvirta, nejudri, amžina ir tvyro jo sąmonėje; jam atlėgdavo žinant, jog bent jau jo valioje yra savo minčių ribas atverti arba užskliausti ir šito negali pakeisti jokie tėvai jėzuitai. Vien tik bejėgio švelniojo Juliano draugijoje jis galėdavo pakęsti šiokius tokius pokyčius, vien tik iš jo jis nesitikėjo nė mažiausios grėsmės, smūgio ar skausmo, vien tik jo nebijojo; kai paspaudus pirmiesiems speigams dormitoriume stojo toks šaltis, jog paryčiais dubenyse net ledėjo prausimuisi skirtas vanduo, būtent Julianas šaltais paryčiais jį pirmąkart pakvietė į savąjį guolį – ir ten, po dviem jųdviejų kaldrų sluoksniais, prigludę viens prie kito visu ūgiu, trindami nutirpusias pėdas, šildydami veidus ir delnus kvapu ir viens kitą – kūnų paviršiumi, jie nuvogė kelias valandas šilto ir saldaus vaikiško miego, nedrumsčiamo tirtėjimo ir kalenimo dantimis ar kokių nors baubų iš sapnų; ne jie vieni naktį dormitoriume vos nutolus prefekto žingsniams šildydavosi tokiu nekainuojančiu būdu, tačiau jei ne Julianas ir jo šiluma, Pranciškus Ksaveras veikiausiai nebūtų ištvėręs pirmosios žiemos, būtų pasimiręs nuo kosulio, kaip mažasis Mikalojus Rostovskis – tasai

kosėjo, kosėjo, kosėjo, tą žiemą neduodavo miegoti visam dormitoriumui, kol pagaliau kartą paryčiais, visų laimei, nutilo, suteikdamas keletą valandų taip išsiilgtosios tylos, tik štai pabudę jį rado jau šiek tiek melsvą ir amžiams sustirusį: „pneumonija pasiėmė savo neišvengiamą derlių, tebūnie Viešpaties valia", – konstatavo tėvas Stanislovas; niekas iš jaunųjų kolegų Mikalojaus pernelyg negedėjo, jis buvo neseniai į Nesvyžių atvykęs ašaringas geibus vienišius ir beveik neturėjo draugų; jėzuityne gyvenimas buvo susmulkėjęs iki paprasčiausių dalykų – sočiai pavalgyti, ramiai pamiegoti, kuo mažiau gauti pylos; pasiėmė Viešpats vargšą Rostovskį, matyt, buvo tokia Jo valia – paaukoti vieną, idant likusieji toliau galėtų naktimis ramiai sau miegoti. Gyvenimas jėzuitų konvikte buvo iš tiesų sumažėjęs, ir Pranciškui Ksaverui bei Julianui jis tomis naktimis susitraukdavo iki šildančio viens kito glėbio, už kurio tvyrojo visas likęs pasaulis, šaltis, pneumonija ir mirtis, atstovaujama Viešpaties.

Blėstantys tėvų namų prisiminimai jiems, jauniausiems jėzuitų mokiniams, kartais keldavo siaubą; kai kuriems regėjosi, kad visas gyvenimas bus lygiai toks pat, kaip dabar; o kiti – tieji, guvesnio būdo, kuriuos retkarčiais atvykstančios šeimos lankydavo su kumpiais, dešromis ir skanėstais, – aiškiai suprato, kad šitie mokslai – tik laikinas, jų gimdytojų nulemtas nemalonumas, kurį reikia sau ištverti ir tiek, pasistengiant kiek įmanoma paįvairinti gyvenimą jėzuitų kolegijoje, kaip kad savo metu tai ištvėrė vyresnieji jų broliai ar pusbroliai; lygiai kaip jiems, anksčiau ar vėliau turėjo išaušti laisvės ir mokslų baigimo diena, o kolei kas – kentėki ir tylėki ir prasimanyki pramogų; žinoma, ne kiekvienas sau galėjo leisti tokias išdaigas kaip jaunasis Karolis Stanislovas Radvila, apie kurio būdą ir figlius vyresnieji mokiniai legendas pasakojo dar ir dabar, praėjus ketveriems metams nuo jo išmetimo iš Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos; žinoma, vyresnybė visiems pranešė, jog kaltas buvo ūmus, sunkus ir ilgai užsitęsęs jaunojo kunigaikščio susirgimas raupais, tačiau

senbuviai puikiai paminė tiesą – iš tiesų jis buvo pašalintas už užsitęsusį nesimokymą ir ūmias išdaigas, už sunkų, nepakenčiamą, jokių suvaržymų ir disciplinos nepripažįstantį būdą, arba, paprastai tariant, tiesiog buvo abuojas išlepintas lepšis, nes kas gi, kokie guvernieriai ar tėvai jėzuitai, galėjo sudrausti jaunąjį Nesvyžiaus įpėdinį, kurio kišenėje, vaizdžiai sakant, sėdėjo ir mokytojai, ir pati kolegijos vyresnybė? Ko gi galima buvo išmokyti jauną didžiūną, kuris neturėjo nė krislo gabumų ar inklinacijos mokslams, jokios baimės ar pagarbos vyresniesiems ir mokytojams, priešingai, galėjo akimirksniu juos atleisti, nes jam viskas rodėsi nuobodu, jis negalėjo susikaupti nė ketvirčiui valandos mokslo, o, žinia, mokymasis juk turįs būti vienas smagumas be jokių pastangų, kurgi ne; tad Radvilai nieko nekainuodavo juos iškoneveikti šlykščiausiais keiksmažodžiais, o nepatenkintas jis galėdavo išsitraukti net pistoletą ir šokdinti mokytoją ar prefektą pyškindamas jiesiems po kojomis, į kulnus; kaipgi jį galima buvo išmokyti – juk jam negalima buvo duoti lazdų, jo negalima buvo nė švelniai nubausti, daugių daugiausiai pasiskųsti jo tėvui, o senasis kunigaikštis etmonas vien skėsteldavo rankomis ir sakydavo: „tai juk aš jums tokius pinigus moku, kad jį išmokintumėt, nesukit jūs man galvos, tai jūs patys turit žinoti, kaip jį paversti mokytu žmogumi ir būsimuoju senatoriumi“, tad nors mokytojai ir bandė jį mokyti skaityti vietoje taikinių kabindami abėcėlės raides ir dėliodami jas į skiemenis, kuriuos tasai pyškino iš atstumo, tačiau ir tai jam ilgainiui pabodo. Taip, pasaulį valdė didi neteisybė: nenaudėlio Radvilos negalima buvo išperti, už ką kitam kolegijos auklėtiniui grėstų rykštės iki gyvų mėsų, jaunasis Radvila galėjo skriausti ką panorėjęs, net pačius tėvus jėzuitus; ir Pranciškus Ksaveras anksti įsitikino, kad visas neteisingas pasaulis yra suvaržytas nematomos galios saitais, kur stipresnysis gali ką panorėjęs daryti silpnajam; jis anksti įsitikino, kad labiausiai šitoje tvarkoje nukenčia vaikai ir dar moterys, net jei

jie ir pakankamai aukšto luomo, nes štai jaunasis Karolis Stanislovas Radvila engė savo seseris, lyg tos būtų niekas, lyg būtų daiktai, ir čia netgi nuosavas tėvas pernelyg jo nedrausdavo. Kartkartėmis, per didžiąsias šventes ar šiaip kokių iškilmių proga, juos, jėzuitų mokinius, suvarydavo gražiojon Dievo Kūno bažnyčion ar net į rausvąją kunigaikščių rūmų koplyčią, ir ten, pirmose eilėse, jis regėdavo visą tą šeimą: aptukusį, kiek išskydusių bruožų didįjį etmoną; jo žmoną – malonią, iš pažiūros išmintingą ir ramaus būdo, žėrinčią deimantais, nuo negalavimų ir ligų nuolat virpančią po prašmatniais kailiniais, ir jų vaikus, paauglius, į kuriuos visi jaunieji mokiniai it žąsiukai susidomėję tiesdavo kaklus, mat juk nieko nėra įdomiau už galią, vyresnę vos keleriais metais: šešiolikmetį Karolį Stanislovą – tuščiu blyškiu žuvies žvilgsniu, nuo kasdienio vyno gėrimo po truputį raustančiu veidu ir brinkstančiais paakiais, dvylikametę Teofilę Konstanciją, bruožais kiek panašią į motiną, ir dešimtmetę Kotryną Karoliną išgąsdintu veidu, mat tarp vyresniosios sesers ir vyresniojo brolio vyko nuolatinė nuožmi kova, tasai buvo ne juokais ją užsisėdęs, ir mažiausioji it išgąsdintas paukštelis vien tik dairėsi, kaip nepakliūti tarp brolio kūjo ir sesers priekalo. Būdavo ir baugu, ir įdomu stebėti, kaip jie visi susirinkdavo į mišių pradžią – kunigaikščių pora, įpėdinis, iščiustytos jaunosios kunigaikštytės ant pagalvėlių, pūstais sijonėliais, su kaspinais, nėriniais, baltais perukėliais, kvepiančios, pūpsančios sau pirmoje eilėje it švelnių spalvų migdoliniai pyragaičiai, vien nuo to vaizdo jaunieji jėzuitų moksleiviai varvino seilę, nes tai buvo kažkas lyg iš visiškai kitoniško svieto, saldumynų, skanumynų, cukrų ir cukatų pasaulio – kartą po pamaldų Pranciškus Ksaveras matė, kaip kunigaikštytė Teofilė Konstancija laižė štai šitokį pyragaitį – rausvą, cukruotą, su plakta grietinėle, uždrėbta ant viršaus; pati ji vilkėjo gelsvai rausvą suknelę, pati regėjosi esanti saldi ir puri it skanėstas; dieviškas, nežemiškas, nesvietiškas vaizdas, o tačiau koks apgaulingas – toji

mergaitė buvo kieta it kulka, tiesa, jai labiausiai ir kliūdavo nuo vyresniojo brolio: niovėsi jie net viešai, net per mišias – kartą jis jai skėlė tokią grūšią per pakaušį, jog net jos perukas nuskriejo ir tarsi paukščio apleistas lizdas šleptelėjo priešais altorių, ir ji, pažeminta, rydama ašaras, vienplauke muslino atraižomis apvyta galva, tik mostelėjo kažkam iš tarnų tą peruką pakelti, net dėdė Petras Antanas, tąkart sėdėjęs antroje eilėje, papurtė nepatenkintas galvą ir pasipiktinęs užvertė į bažnyčios skliautus judriąją akį, betgi Teofilė Konstancija skolinga neliko, iškart po ramybės linkėjimo bažnyčioje sugebėjo kažką pasalom jam taip padaryti, kad nenaudėlis brolis tik suinkštė iš baisaus skausmo ir skardžiai nusikeikė; taip, turėdama tokį brolį ji turėjo užsigrūdinti it plienas, tapti klastinga ir kieta it pasalūnė kulka, Pranciškus Ksaveras buvo ja visiškai sužavėtas, jis užjautė ją ir suprato, tą vyresnę mergaitę, saldžią ir rausvą it pyragaitis su kieta geležine šerdimi, skirta dantims išsilaužti. Vėliau, išaušus pavasariui, kai tėvai jėzuitai juos išvesdavo prie tvenkinių papilėje rinkti vaistažolių ar augalų į herbariumus, jie su Julianu ją kartais matydavo – raitą, vyriškai apsižergusią vyrišką balną, mūvinčią haidukiškas plačias kelnes ir aulinius batus, su niekaip nespėjančiu tarnu iš paskos, piktai, nirtulingai šuoliais varančią žirgą, tarsi skubančią kuo greičiau išsitaškyti smegenis; tėvai jėzuitai tik žegnodavosi išvydę tokį begėdišką vaizdą, tačiau jos, kaip ir jos brolio, auklėjimas ir dora buvo visiškai ne jų kompetencijoje. Kalbama buvo, jog apsiginti nuo brolio ji net mokosi fechtuotis špaga, bet, priešingai nei tasai, būdama mergaitė ji negalėjo sau leisti atviro įžūlumo, būti tokia netašyta kaip jis – spjaudyti į akis ir šaudyti pistoletu į jai nepatikusius; negalėdama savo įsiūčio išlieti ant kitų, dėl drąsos, užsimiršimo ar iš to bejėgiško pykčio ji po truputį, iš lėto ėmė svaiginti save: kalbėta, jog keturiolikos ji slapta kaip reikiant įjunko į vyną, kurio negaudama ligi valios tapdavo tokia pikta, jog kartą net kirviu suskaldė užrakintos

spintos duris vien tam, kad butelį pasiimtų; kalbėta, kad penkiolikos – pradėjo rūkyti, ir šitai buvo tiesa: Pranciškus Ksaveras, Julianas ir dar keli iš kolegijos savo akimis matė ją pešant dūmą iš pypkės ir žinojo jos rūkymo slaptavietes čia pat, pakrūmėje, kolegijos ir šventoriaus patvoryje, kur ji kartkartėmis, prisimetusi kokia dingstimi, išsprukdavo ilgų bažnytinių iškilmių metu; antrą ar trečią kartą jiems susižavėjus bevėpsant į josios taisyklingais ratilais pučiamus dūmus, iš krinolino klosčių gelmių ji pratiesė kyšį už jų tylą – skepetaitėn suvyniotą tikrą kremu perteptą pyragaitį, idant patvory bindzinėjantys jėzuičiokai kolegiantai tylėtų; tas pyragaitis vos nesukėlė tarp jų muštynių ir ji, iš to juoko, patenkinta, vos neužsikosėjo dūmais; galios persvara dabar buvo jos pusėje, nes, net ir kasdien persekiojama puspročio brolio, ji buvo kur kas pranašesnė už tuos varganus, seniai ar net išvis nieko saldaus nemačiusius jėzuitų mokinius palaikiais abitais, suvežtus čia prieš jų valią iš visų Kunigaikštystės kampų; lėtai čiulpdamas ant liežuvio jam tekusį gardaus it dangiškas rojus skanėsto kąsnelį Pranciškus Ksaveras Norvaiša iš Milkantų turėjo pripažinti pirmosios jį gyvenime sužavėjusios moters neabejotiną pranašumą: tokios mergaitės jam dar niekad nebuvo tekę matyti – kad jodinėtų, gertų, rūkytų ir keiktųsi ne blogiau už husarą, o kartu būtų panaši į rausvą cukrinę rožę ir dargi retkarčiais maloningai dalintų saldėsius. Jos balsas buvo prikimęs nuo pypkės, jos juokas – tarsi surūdijęs varpelis, kelios juodo aksomo muselės ant skruosto turbūt slėpė spuogus, ji dvelkė kvepalais, tabaku ir laisve ir, sprendžiant iš visko, nė neketino be kovos pasiduoti šio pasaulio neteisingajai tvarkai.

Ak, jei tik Julianas Norvidas būtų turėjęs nors šiek tiek kunigaikštytės Teofilės Konstancijos pasiutimo, ak, turbūt viskas jam būtų buvę kitaip, betgi ne, vargšo Norvido didžiausia klaida buvo toji, kad jis už gryną pinigą, be jokios atrankos, priėmė visą jėzuitišką mokymą – jis, vargšelis, šventai tikėjo, kad jei tik elgsis taip, kaip palieptas, jei paklus, tai kolegijoje išvengs visų negandų, o tuo tarpu

likusieji gyveno dvilypį gyvenimą, atkentėdami tėvų jėzuitų reikalavimus ir šnekas, bet, ginkdie, neimdami jų sau į galvą. Julianas uoliai studijavo, stengėsi, nors nebuvo itin protingas – ilgainiui Pranciškus Ksaveras turėdavo jam vis daugiau ir daugiau padėti, ypač su matematika, kurios tasai beveik neraukė, bet Julianas buvo klusnus ir taikingas, net ir gavęs liniuote per delną ar rykšte per pečius, jis dėkingai nulenkdavo galvą, tikėdamas, jog tėvai jėzuitai juk žino geriau, ir manydamas, kad visa tai – jo paties mokytumo, būdo nugludinimo ir išganymo labui, ir kad Visagalis Dangiškasis Tėvas maloningai stebi šitai iš viršaus. Vargšas, varganas šventas kvailelis, nepritaikytas šio pasaulio gyvenimui... kai tuo tarpu beveik visi likusieji jėzuitų moksleiviai nė nesirengė apgaudinėti savęs, kad jų mokytojai esantys Viešpaties vietininkai; taip, jie daugiau ar mažiau nuoširdžiai atburblendavo reikalaujamus poterius – atsainiai ir *pro forma*, jei viskas tądien buvo gerai, ir kur kas pamaldžiau, jei pasitaikė bloga diena ir reikėjo paguodos, ar dievobaimingai, net iki nuoširdžių, sūrių tikėjimo ašarų, jei maldose prašydavo Dangiškąjį Tėvą, idant perkūnais nutrenktų juos tądien išpėrusį mokytoją; taip, daugelis jų iš tiesų tikėjo Viešpatį Dievą, nes šitaip buvo lengviau, nes verkiant reikėjo tikėti, kad nors kažkas, nors iš dausų, juos, čia paliktus vienišus, stebi, jais rūpinasi; be šito būtų buvę tikrai jau nepakeliama. Betgi tikėti, kad tėvai jėzuitai – Viešpaties vietininkai, neklystančiai žinantys, kas berniukams geriau... šito jau buvo per daug, juk jie buvo tik žmonės, su savo ydomis ir silpnybėmis, kur jau ten vietininkai, nebent savo pačių subinėse vietininkai, kaip sakydavo vyresnieji studentai, apmaudaudami čia atsidūrę vien todėl, kad jų gimdytojams nepakako pinigų atiduoti juos pas pijorus, kurie jau mokė naujoviškai, beveik nenaudodami rykštės, mokė naudingų dalykų ir rengė bajorus valstybės gyvenimui.

Pranciškus Ksaveras nebuvo toks ignorantas kaip tieji vyresnieji berniukai, nei toks lengvatikis it Julianas Norvidas, ir žvelgdamas į tėvus jėzuitus jis matė, kad jie – kuo skirtingiausiųjų puokštė;

būta tarp jų ir piktybiškų šunsnukių, ir visai nieko sau, dar daugiau, vienokie jie būdavo per pamokas, kai pasakodavo įdomius dalykus, kitokie - per pamaldas ir po pamokų ar kai pliekdavo rykšte; Pranciškus Ksaveras klausė dėdės Petro Antano priesako ir jei susidomėjęs klausydavo lekcijų, kurios jam buvo įdomios, tai dar nereiškė, jog išėjęs iš klasės turėjo juos mylėti, lyg ketindamas ženytis. Tėvų mokslinės žinios ir kiekvieno jų asmeninis būdas Pranciškui Ksaverui buvo visiškai skirtingi dalykai: štai tėvas Vaitiekus buvo drungnas žmogelis, nepykstantis, retai besigriebiantis rykštės, visų daugmaž mėgstamas, tačiau nelabai turėdavo ką pasakyti ir per jo pamokas visi dažniausiai piešdavo, užsiimdavo kitais dalykais ar knapsėdavo, kartais regėjosi, jog ir pats tėvas Vaitiekus nuo savo istorijos mokslo tuoj tuoj užmigs. Niekas taip skaudžiai nesuko ausies kaip tėvas Stanislovas, kurio pykčio protrūkių bijodavosi visi ligi vieno, o betgi kai savo įtūžį jis nukreipdavo į matematiką, nirtulingai kaukšėdamas ir trupindamas kreidą į lentą, kol baigdavo ilgėliausią skaitmenų ir veiksmų seką, būdavo visai įdomu, Pranciškus Ksaveras vos spėdavo sekti, spėliodamas, ar, galiausiai, padėjus lygybės ženklą tėvą Stanislovą ištiks apopleksija. Jam pačiam matematika sekėsi be jokių pastangų, taip puikiai, kad kartą išsprendė geometrinį uždavinį, kurio jo mokytojas nevaliojo įveikti, savo imaginacijoje pristigęs brėžiniui vienos atkarpos; Pranciškui Ksaverui tiesiog būdavo aišku ir viskas, kas seka po ko, ir skaičius bei jų santykius jis mintyse matydavo ne eilute, o išsiskleidusius erdvėje, keisčiausiais pavidalais, karkasais, struktūromis, jis juos matė ir jautė taip, kaip Julianas kalbas: būdami konvikte jie turėjo daugiau pamokų nei kiti mokiniai be stipendijų, iš dvarelių ar miestų, todėl, be lotynų ir graikų kalbos, juos dar mokė ir prancūzų, vokiečių beigi italų, ir Julianui sekėsi vien kalbos, jis sakydavo Pranciškui Ksaverui: kiekviena kalba man kaip muzika, tik paklausyk, šitaip skamba germaniška - ir jis

krumpliais pradėdavo stuksenti į stalą, o šitaip – prancūziška, kur visad skambiau paskutinis skiemuo, šitaip lėtai, iškilmingai lotyniška, kurioje visad nulemia veiksmas, o štai čia – itališka, „o štai šitaip kalba kaimiečiai prie Svirkų“, – juokaudavo Pranciškus Ksaveras ir imdavo berti lietuviškus žodžius, ir Julianas Norvidas sakydavo: nesijuok, pabelsiu tau muziką, lietuviškai skamba beveik kaip itališkai, ir iš tiesų, kartą mieguistame monologe per istorijos pamoką tėvas Vaitiekus jiems pranešė, jog jie, Lietuvos kunigaikštystės bajorai, kaip užrašė didysis Dlugošas, visi yra kilę iš senovės Romos armijos karvedžių, kurie, pabėgę nuo Nerono, čia įkūrė sau naują tėvynę Litaliją, vėliau, per amžius visų lūpose virtusią Lituanija. Šitai buvo įdomu, ne taip, kaip tėvo Ignacijaus, kuris dėstė jiems teologiją, pamokos, šventas turinys dar būtų buvęs įdomus, bet tėvo Ignacijaus bijojo visi, jis buvo tasai, labiausiai skiepijęs nuolankumą, tačiau iš tiesų jame, jo žvilgsnyje buvo kažin kas gyvatiško, nuo ko sustingdavo net įžūliausi studentai, kažkas grėsmingo net ir tuomet, kai jis bandydavo būti meilus, kaip tąkart, kai Pranciškui Ksaverui slapčia padavė obuolį, pagirdamas už savaitės pasiekimus, ir šitai, šitoks prielankumas atrodė labiau bloga lemiantis, nei kad būtų išpėręs. Laikui bėgant, teologijos mokytojas tėvas Ignacijus darėsi vis baugesnis, ypač kai itin įdėmiai įdėbdavo akis tai į vieną, tai į kitą mokinį, kol vieną vėlyvą vakarą studijoje, Pranciškui Ksaverui bebaigiant ruošti užduotis rytdienai, dvasiškojo tėvo ranka nusileido jam ant peties: eime, ponaiti Norvaiša, esat jau dvylikos, esat pakankamai suaugęs, kad man padėtumėte ir kad galėčiau pasitikėti jumis; šitai taręs jis nusivedė Pranciškų Ksaverą savo erdvion celėn ir, užstūmęs velke duris, jam mostelėjo ranka į didelę garuojančią varinę vonią, išklotą balta drobės marška, į kubilėlį, vario rondelį, rankšluosčius ir plaušinę: geriausių, patikimiausių mokinių jis kartkartėmis paprašąs jam padėti nusimaudyti, šitai yra didžiulė, išskirtinė garbė

ir mokytojo draugystės paliudijimas, jis jam turįs padėti nusirengti, patrinti nugarą, užpilti vandens, lai pradeda patarnaudamas atsagstyti abito sagas, ir jų buvo daug, kankinančiai daug, Pranciškus Ksaveras norėjo greičiau pabaigti, ko nekenčiamas senis jo prašė, ir eiti ramiai sau, šitai jam nepatiko, kaip nepatikdavo viskas, kas buvo nauja, išmušdavo iš vėžių ir sudrumsdavo įprastinę dienotvarkę, tad nuo skubėjimo pirštai neklausė, kliuvo už kilpų, tėvas Ignacijus keistai šypsojosi ir sakė jam neskubėti; pagaliau, pagaliau juodas rūbas pasidavė ir nuslydo žemyn; marškiniai buvo nebe pirmo šviežumo, prakvipę seniokišku nepraustu kūnu, kaip smirdi apgliaumiję gėlių kotai joms mirštant vazose; marškiniai buvo tikrai nebe pirmo šviežumo, su geltonomis prakaito aureolėmis pažastyse, jis juos jau traukėsi per galvą, Pranciškus Ksaveras net užsimerkė iš gėdos, atsimerkit mielasis, kaipgi jūs man padėsit neregomis, ir atsimerkęs jis tai pamatė: jo daiktą – tamsų, pilkšvai raudonai rudą, raukšlėtą it pašvinkęs dešrigalis, Pranciškus Ksaveras buvo, žinoma, jau anksčiau matęs, kaip atrodo kiti vyrai be kelnių – ir draugai dormitoriume, ir suaugesni ežere ar pirty, bet šitai buvo kas kita, tėvo Ignacijaus buvo riestas ir kreivas ir styrojo tarsi sugedęs kraujinis vėdaras, ir nežiūrint į tai, kad kūnas buvo senas, nužilusiais gaurais, susiraukšlėjusia oda, šlakuotas, išblyškęs, gyslotas, pavargęs, paliegęs, sudribęs, vis vien atrodė, jog šitaip aršiai styrodamas gali skaudžiai sužeisti. Keista, dabar, po šitiekos metų, Pranciškus Ksaveras nebepaminė tėvo Ignacijaus veido, regis, lyg buvo apsuptas žilsvų ilgokų plaukų, praplikusia kakta, paminė vien tik tai, kas buvo po juosta, beveik nebeprisiminė, kas buvo po to – vien lyg pro miglas, kaip trynė plaušine jo šlakuotą nugarą, kaip liepiamas klusniai pylė rondeliu šiltą vandenį jam ant pečių, paskui tasai lyg atsilošė, rankomis apglėbdamas vonios briauną, ir reikalavo trinti krūtinę, žemiau ir žemiau, kol jam besilenkiant tas veidas, kurio dabar, laimei, jau nebepamena, priartėjo per pirštą, jautė kvapą, einantį jam iš burnos, ir kaip

žodžius tariant košiamas oras kuteno jam skruostą: jis jam siūlė taip pat nusirengti ir lipti į vonią, juk gaila, šitiek prišildyta vandens, kam nueis per nieką, lai išsimaudo su mokytoju, šita garbė – tik gabiausiems mokiniams; ne, ne, dėkoju už garbę, bet aš tuoj pabaigsiu ir eisiu sau, aš vakar prausiausi, tikrai ne; ak tu, nedėkingas ir nešvarus padare, niekur tu neisi, kol aš neleisiu, bene aš nežinau, ką jūs darot su Norvidu, nuo jo ir reikėjo pradėti! Ir toliau jis tikrai neprisiminė, nes išgirdęs Juliano vardą uždūko – vėliau buvo vien tykštantys karšti purslai, skaudūs grybšniai, neprisiminė, kaip ir nuo ko prasidėjo imtynės, kova, paminė jau tik viena, kaip jis šlapiais pirštais atsklendė velkę ir slidinėdamas šlapiais padais bėgo koridoriais per visą konviktą į dormitoriumą, griuvo į lovą; deja, daug miegoti neteko – jį išbudinęs prefektas su dar dviem parankiniais nuvedė ir uždarė į atskirą celę, vienutėn, o kitą rytą, per pusiaudienio pertrauką, jis buvo išrengtas beveik visiškai nuogas, pririštas konvikto kieme prie plakimo lentos ir tėvas Ignacijus pats asmeniškai jam administravo dvidešimt penkis kirčius rykšte, taikydamas kuo skaudžiau, ypač – užgauti jam sėdmenis, tarpkojį, ir šitai nieko stebėtina: tą veidą, kurio jis nepamena, tą rytą vagojo keturi jo nagų palikti rėžiai; dar daugiau, per tarnus, miestelį, Nesvyžių pasklido melagingi gandai, kad netikėtai įsiveržęs nuo vyno visiškai apgirtęs Norvaiša ne tik apdraskė ramiai sau besimaudantį tėvą Ignacijų, bet ir privėmė šiajam į vonią, laimei, kad neužmušė mojuodamas rondeliu, tad rykščių buvo už ką, ir jis darkart baigė infirmariume, tik šįkart ne tiek dėl nugaros, kiek dėl sėdynės ir ypač sėklidžių, kurios po tokios disciplinos siaubingai ištino, ir jis vargiai galėjo net gulėti, ir tai tik ant šono, su pagalve tarp šlaunų.

Jam net suskaudo, kai vėl išgirdo dzingsint Petro Antano pentinus koridoriuje – aidas, rodėsi, skrodė ir ėjo kiaurai per sutinusį tarpkojį, bet pažįstamas dėdės skleidžiamas garsas truputį guodė, nors iš to susitikimo irgi ne ką teprisiminė – dėdė paprašė parodyti,

kur jis sužeistas, kad čia vėl atsidūrė, ar vėl nugara sučaižyta, ir jis gėdindamasis purtė galvą; nėra ko čia gėdintis, sakė jam dėdė, ir narsiausius karius mūšyje kartais sužeidžia į kirkšnį, parodyk, nagi, parodyk, ir kai pakėlė jo kaldrą ir pažvelgė, kaip ten po ja, vaizdo, matyt, būta nekokio, nes, regis, net suakmenėjęs Petro Antano skruostas rauktelėjo į skausmo grimasą vien nuo to, ką išvydo; Pranciškus Ksaveras turėjo atsakyti į visus klausimus, kaip tai atsitiko, ar iš tiesų būta jo girto ir jei taip, iš kurgi konvikte gavo vyno, ir jis papasakojo, kaip viskas vyko; dėdė iš pradžių negalėjo patikėti, sodomija – baisi nuodėmė, ar jis tikras tuo, ką sakąs, kad jam liepė nusirengti nuogam ir drauge maudytis, ar tiesa, kad jį griebė ir norėjo bučiuoti per gvoltą? Ir Pranciškus Ksaveras vien vėl prisiminęs aną vakarą nebeištvėrė – jis nė pats nepajuto, kaip pradėjo virpėti jo veidas, o lūpa išsiviepė žemyn ir jis, nors jau buvo didelis, net dvylikos metų, nuo to pažeminimo ir prisiminimo pravirko it vaikas; kaip tik tą akimirką jam beverkiant ir atėjo tas gyvatė tėvas Ignacijus, žinia, norėdamas pasergėti, kad mokinys ko nereikia netaukštų: „jis kliedi, vargšelis Norvaiša kliedi", – jau žiojosi užbėgti už akių ligonio pasakojimui; buvo gražu žiūrėti, kaip atsigręžęs dėdė it levas spriegė šuolį link jo ir su levo jėga pakėlęs tėvą Ignacijų trenkė sienon, įtūžęs smiliumi jam beveik baksnodamas į fizionomiją: ką jis sakęs praėjusį kartą, kad daugiau jokių infirmarijų! Beje, jis tuoj vyksiąs į Vilnių ir galįs padaryti, kad šita istorija pasiektų ordino provincijolą, o kol kas – tegul einąs tratinti ožkų, jei kitaip netrivoja, išgama, tik ne jo sūnėną! Dėdė plūdosi rinktine kareivinių šneka, buvo aišku, jog sūnėnas kurį laiką vėl bus jėzuitų paliktas ramybėje, iki kito karto, iki kito mušimo, bet, žiūrėk, gal ir spėsiąs pabaigti mokslus lig tol.

Visai kas kita buvo su Norvidu, neturėjusiu jokio dėdės, šitaip artimo Radviloms: po kurio laiko, po kelių mėnesių ar pusmečio, jis irgi vieną vakarą buvo pakviestas tėvo Ignacijaus; regis, šįkart maudynės pavyko sklandžiau ir nieko neįvyko, galbūt prie jo nė

nekibo, galbūt nuolankus ir meilus šiojo būdas nebudino jėzuito sieloje jokio piktumo, šiaip ar taip, nei Julianui, nei Pranciškui Ksaverui nė neatėjo į galvą kalbėtis apie tokius gėdingus ir nuodėmingus dalykus; galbūt iš tikro kartą per savaitę Norvidas vien pylė vandenį ir padavinėjo marškas, galbūt Petro Antano įtūžio pabaugintam tėvui Ignacijui iš tiesų vien pakakdavo žvelgti į Julianą, dailų ir liauną it angelas; galbūt Julianas mokėjo geriau patylėti, neprisišaukdavo sau bėdos dėl atžagaraus būdo kaip Pranciškus Ksaveras; tiesa, Julianas tapo šiek tiek tylesnis, lyg uždaresnis, žinia, kad besimaudančio Ignacijaus vaizdas nebuvo maloniausias akiai dalykas, tad galbūt dėl to, o galbūt todėl, kad artėjo pavasaris, ir jiems krovė vis daugiau mokslų, ir Pranciškus Ksaveras vis dažniau ištisomis dienomis gyvendavo savo galvos viduje ir knygų akivaruose nei išoriniame pasaulyje, o Julianas vis rečiau barbendavo krumpliais į stalą svetimų kalbų muziką ir vis labiau kūprinosi tyloje su plunksna prie popieriaus; galbūt ir nuolankių jėzuitiškų mokslų doktrina turėjo čia įtakos – kartais Pranciškui Ksaverui atrodydavo, jog galbūt jie tiesiog pamažėliais patvirtino tiesą, kad nėra mirtinesnio, labiau žudančio ginklo už besikartojančią kasdienybės rutiną, dėl kurios net spardomi šunys ilgainiui išmoksta klusniai laižyti juos spardantį batą. Kaip ten bebūtų, Pranciškus Ksaveras ne itin sunerimo, kai vieną vakarą Julianas neparėjo į dormitoriumą: jie buvo tokio amžiaus, jog kartkartėmis kiekvienam iš jų reikėdavo pabūti vienam, kiek keisčiau pasirodė, kai ir ryte jo lova buvo tuščia, tiesa, pusryčių jis atėjo, buvo matyti, kad užburkęs nuo ašarų, visą dieną jis buvo itin nešnekus, bet Pranciškus Ksaveras prie jo kitų akivaizdoje ir nelindo kalbėtis, jie prastūmė pamokas, o vėlyvą popietę, kadangi buvo jau šilta, juos išvedė link tvenkinio maudytis, ir būtent tada vanduo atrodė lygiai toks pat, kaip dabar Nemune – švytintis, paslaptingas, rausvai raibuliuojantis, jau vos vos temo, jų klasė, prižiūrima tėvo Vaitiekaus, nusimetė ant kranto abitus ir vienais apatiniais klegėdami ir

taškydamiesi subrido į vandenį, vien Julianas delsė, brido vienas paskutinių, ir Pranciškui Ksaverui pasirodė, jog Juliano apatinės kelnės truputį suterštos, bet kažkuo tamsiu, lyg krauju; kas čia, kas čia per dėmės? „niekai, tau pasirodė, jei kas ir yra, išsiplaus, vanduo viską išplauna“, betgi draugui įbridus ligi juosmens jis pamatė kai ką dar keisčiau – keistas išsėtas mėlynes ant kaklo, ir ant pečių – pailgas, lygiagrečias, tarsi grybšnį; kas čia, kas čia per mėlynės? „niekai, tau pasirodė, turbūt atsispindi vandens raibuliai“, ir iš tiesų, vanduo mainėsi, raibėsi stebuklingomis vakarėmis spalvomis, buvo gražu it pasakoje ar per mišias – Julianas, vandeny iki kaklo, šlapiomis blakstienomis, giliu akių mėliu tarp tų raibulių, ir Pranciškus Ksaveras nė pats nežinojo, kas jam užėjo tą akimirką – tėškė draugui vandeniu ir juokdamasis jį apglėbė ir pabučiavo į skruostą, o Julianas padarė kai ką dar keistesnio, kas tetruko akimirką, – jis pakreipė galvą ir jo lūpos susirado lūpas, nežinia, kiek šitai tęsėsi, turbūt neilgai, bet šitai buvo taip netikėta, taip nuostabu, kad atėmė žadą. Ir tada Julianas staiga atšlijo, lyg sukuždėjo „atleisk man“, bet gal tai buvo vien įkvėpimas, atsispyrė ir atsiyrė tolyn, nuplaukė ant nugaros, vien buvo matyti jo baltos ir liaunos rankos, pakaitom iškylančios virš rausvų vandenų, tolyn ir tolyn, mažyn ir mažyn; o tada, maždaug link vidurio tvenkinio, jos ėmė ir dingo, tiesiog pranyko vandenyje, ir tiek.

Kas buvo toliau, Pranciškus Ksaveras nepaminė – tas laikas buvo vienas iš tų ištrupėjusių atminties gabalų, jis jį pamena tik teoriškai, it loginę veiksmų seką, bet ne gyvenimo atkarpą atminty, – buvo aliarmas, triukšmas, riksmai, nardymai, bandymai gelbėti jau po visko, vėliau – valtys, kobiniai ir jėzuitų komisija, kilniaširdiškai nusprendusi, jog viskas įvyko dėl nelaimingo atsitiktinumo, o ne studento valia, tad, laimei, Juliano Norvido neteko pakasti patvoryje už šventoriaus ar kapinių, kaip lemta savižudžiams; atrodo, jo kūnelį vėliau atsiėmė atvykę tėvai, bet jų Pranciškus Ksaveras tikrai nebepamena. Jie išsiskyrė taip pat netikėtai, kaip ir susitiko,

dėl vieno jis yra tikras – išsiskyrė taikiai, Pranciškus Ksaveras nesijautė kaltas dėl nieko, tik nesuprato, kodėl ir už ką jo prašė atleisti, ir dabar jis paminė tik Juliano palaimingai užmerktas akis, tą rytą, kai pirmą kartą jį išvydo, jo švelnumą ir šilumą, o labiausiai – tuos margaspalvius, paslaptingus vakarinių vandenų raibulius; galbūt dėl to, dėl nepaaiškinamo noro įminti vandenų paslaptis jis ėmėsi valyti ir Nemuną, nors kitam gal šitai atrodytų kvaila. Tuo tarpu jis pats, Pranciškus Ksaveras Norvaiša, buvo įsitikinęs, jog neapčiuopiamiausia yra kasdienybė ir nieko nėra paslaptingesnio už paprasčiausius dalykus, tokius, kaip ledėjimas ar tirpsmas, nes mokslas su jo visais teleskopais ir mikroskopais, su fizika ir matematika negali iki galo paaiškinti, kas iš tiesų vyksta tą akimirką, kai užverda vanduo, o juo labiau – siela.

IV

Jo aukštybės didžiojo kunigaikštystės iždininko Antano Tyzenhauzo nuo Nemuno vagos valymo darbų sutarties atleistas Pranciškus Ksaveras Milkantas Norvaiša Vilnių pasiekė prieš pat 1772-ųjų Kalėdas: išjudėjo iškart vos gavęs Tyzenhauzo laišką, kuris, laimei, buvo gana palankus ir pernelyg nesmerkė jo už pralaimėjimą upei ir sveikatai. Priešingai, jo aukštybė iždininkas buvo visai maloningas ir dargi rado paguodos bei dėkingumo žodžių, iki juoko pompastiškų, tas tiesa, nes šitai, skambi tuščia frazė, buvo

nesvetima garbiojo iždininko būdui – kitaip tasai ir nebūtų padaręs karjeros politikoje. „Jūsų žygdarbis pelnė amžiną tėvynainių padėką ir yra vertas paminklo, – dėl prašmatnumo jis laiške vietomis rašė prancūziškai, – ir dėkinga tauta ant kranto prie Rumšiškių jums pastatys antikos didvyrio vertą paminklą, svarstome, gal net sukrauti piramidę iš tų pačių ištrauktų Nemuno akmenų; kaip senovės pasaulis turėjo Heraklio stulpus, taip mes pastatysime piramidę Jums, pone profesoriau Norvaiša, ir žmogaus pergalei prieš stichiją; o jos sienoje amžiams iškalsime poetų žodžius, mes svarstome, gal Naruševičiaus*, o gal Ignacijaus Krasickio**, o gal net pats Jo didenybė karalius jums surimuos keletą žodžių už pastangas nešant mokslo, pažangos ir navigacijos šviesą, kurios taip reikalinga Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė, kurios garbė ir pasididžiavimas neabejotinai esate." Šitai Pranciškui Ksaverui, tokia pompastika, buvo truputį juokinga, juolab, gerai pažinodamas Tyzenhauzą, jis buvo gan tikras, jog tai, kaip ir daugelis jojo – o ir kitų pareigūnų – kalbų, taip ir liks vien tik nieko nekainuojančiais žodžiais, jei jau Nemuno valymas buvo tokia mokslo pergalė ir šviesa, o jis pats – toks mokslinis genijus, tai verčiau pagerbti tą triūsą premija, kad ir nedideliais pinigais, kurie būtų nupirkę šiek tiek laisvės ir laiko jo mokslui; tačiau taip, siūbuodamas dengtose rogėse, jis net šyptelėjo nuo minties apie akmenų piramidę jam, it kokiam faraonui, taip ir įsivaizdavo save gulintį prie tos piramidės grūstu lazuritu nudažytais vokais ir paauksintom lūpom, it atvaizdas ant egiptietiškos mumijos sarkofago, kažkada matyto Prancūzijoje. Viešpatie, atleisk Tyzenhauzui, tasai nežino, ką šneka; jis pats buvo tikras daugiau nebegrįšiąs į Rumšiškes, tą beveik vien žydų gyvenamą, rabinais

* Adomas Stanislovas Naruševičius (1733–1796) – iš LDK kilęs poetas, vienas pirmųjų istorikų, nuo 1773 m. vyskupas, vienas Stanislovo Augusto Poniatowskio aplinkos intelektualų.

** Ignacas Krasickis (1735–1801) – ryškiausias Abiejų Tautų Respublikos klasicizmo poetas, pirmojo lenkiško romano autorius, enciklopedistas ir žurnalistas.

garsų miestelį, visų vietinių vadinamą tiesiog *Rumshishok*; kad ir ką ten rašytų šviesiausiasis iždininkas, tas miestelis jam, Pranciškui Ksaverui, buvo pralaimėjimo prieš Gamtą vieta, o į vietas, kuriose pralaimėta, ne pernelyg juk geidžiama grįžti. Taip, praeinantys 1772-ieji buvo nelengvi, sudėtingi, nesėkmių metai visiems – kas gi galėjo pagalvoti, kad Lietuva neteks Vitebsko, Polocko, dalies Inflianty ir net Minsko vaivadijų žemių, kurias, rusų prispaustas ir grasinamas jų armijos, jo didenybė rugpjūtį buvo priverstas atiduoti, idant carienė išmokėtų jojo ir valstybės skolas; kaip mokslininką jį slėgė jo rezignacija dėl Nemuno valymo, kaip pilietį – ta istorija su prarastomis kunigaikštystės žemėmis, jiems visiems tai tapo tarsi skaudžiu spyriu į pilvą; laimei, kad nors jo giminė tuose atplėštuose kraštuose niekada neturėjo jokių dvarų.

Laimei, kunigaikštystei vis dar priklausė Vilnius, tesaugo jį Viešpats, kurį vos pamačius nuo kalno, ten, kur užkardoje prie šventojo Hiacinto koplyčios jo kelionės dokumentus tikrino miesto sargai, kažkur sąmonės užkampyje jam šmėstelėjo mintis apie tai, jog štai, sostinė gerokai išsiplėtusi už senosios apgriuvusios miesto sienos ribų, o tuo atveju, jei prispirtų bėda, negali pasigirti jokiais rimtesniais gynybos įtvirtinimais; kur, po galais, žiūri fortifikatoriai, architektai, generolai ir miesto valdžia? Bet ši mintis vien tik šmėstelėjo, pajudėjus nuo kalno ją nuginė žieminio Vilniaus vaizdas slėnyje – ten štai, tarp išsibarsčiusių juodų belapių medžių gaurų, tarp styrančių varpinių ir bokštų, baltas ir juodas, apsnigtas ir suodinas, mirkčiojantis pirmosiomis auksinėmis įžiebiamomis popietės šviesomis, rūkstantis melsvais dūmais iš šimtų kaminų nuo patamsėjusių čerpių stogų, tarsi paslaptingai iš miestiečių namų alsuotų baugus miesto požemiuose neva gyvenantis Baziliskas, plytėjo miestas – jo jaunystės, jo universitetinių studijų miestas, kuris visad jam sukeldavo nevalingą šypsnį lūpose – net ir tuomet, kai kelionės tikslas būdavo laidotuvės, kaip kad jo dėdės praėjusį sykį;

nesvarbu, kokia proga, linksma ar liūdna, svarbu buvo viena – jog šis miestas, nesvarbu kas bebūtų, kaskart sugrįžus jam dovanodavo šypsnį, mat jame, būdamas jaunas studentas, jis pirmą kartą pasijuto savarankišku žmogumi ir laisva būtybe. Kai rogės nusileido nuo kalno, jau tvyrojo prieblanda, ir, šliuožiant į miestą pro senuosius Trakų vartus ir Senatorių gatve, jis, žinoma, matė netvarką – vien tik po gaisrų atstatytos bažnyčios stiebėsi savo įmantriais fasadais ir švytėjo nauju tinku, o kitur buvo apleista, tarsi miestas būtų niekieno, neturėtų jokių šeimininkų – gatvės tai grįstos, tai negrįstos, išmuštos duobėmis, išraižytos purvinomis sniego vėžėmis ir pliurza, permestais lentigaliais vietoje šaligatvių, todėl kiekvienas nors šiek tiek pasiturįs net ir trumpą atstumą rinkosi judėti tarnų nešama lektika, ir dabar tosios lektikos, auksuotos, tapytos ar visiškai prastos, su priekyje įtaisytais stiklo žibintais su žvakėmis ar palydos nešamais kandeliabrais ir fakelais tarsi šviečiantys jonvabaliai, zujo po miestą; nesutvarkyti pastatai, vietomis virtę griuvėsiais, ir net kai kurie senatorių rūmai ilgėjosi šeimininko rankos ir stovėjo tamsiais langais, vien su blausiomis tarnų šviesomis parteriuose, mat jų savininkai vis dažniau rinkosi gyvenimui Varšuvą ar savo dvarus, bet ne Vilnių, po truputį netenkantį politinės svarbos, nes kas trečias seimas dabar vyko Gardine, tačiau prieblandoje miestas virė, tvinksėjo it gyvas, kad ir per adventą: žydų kromuose ir krautuvėlėse vyko prekyba, o kavinėse buvo pilna žmonių, šen bei ten netgi aidėjo fleita, arfa ar klavesinas, ir Pranciškus Ksaveras įkvėpė išsiilgto šviežiai išvirtos kavos, karšto šokolado, gvazdikėlių, imbiero ir dar kažin kokių prieskonių aromato, iš užeigų į žiemos vakarą garų tumulais virto prakaito, tabokos, degtinės ir žydiškos silkės kvapai, iš bažnyčių prieangių – mira ir smilkalai; čia pat gaudė vargonai, čia pat gatvės prekijas berniūkštis mojuodamas laikraščiu šaukė: „*Kurier Polski*, *Kurier Litewski*, kam *Kurier Litewski*? Šeštadieninis *Gazety Wileń*skie šiandieną jau pigiau!“, čia pat kitas per jį rėkavo

pardavinėdamas kitą, negirdėtą, prancūzišką, veikiausiai pijorų leidžiamą ir skirtą tarptautinėms naujienoms, bet taip stūgavo iškraipydamas jo pavadinimą, jog įmanoma buvo tik suprasti „gaziet", „gaziet"; jis matė praeivius su skrandomis ir sermėgomis, žiemą vasarą pusnuogius elgetas, rodančius žaizdas ir pūlinius, raitelius su kontušais ir kardais, žydras, raudonas, geltonas ir žalias liokajų livrėjas, juodai vilkinčius liuteronus su trikampėmis kepurėmis ar aukštomis skrybėlėmis, vežikus su avikailiais, rusėnus stačiatikius su Astrachanės karakuliais, su barzdomis it lopetomis ir jų pilnas, korsetų nevaržomas moteris po smakru susegtomis gėlėtomis skaromis, madingas prancūziškai vilkinčias katalikes su muftomis rankoms, su gulbės pūkų ir sabalų gobtuvais, iš po kurių buvo matyti tik nuodėmingai nurausvintos lūpos, žydus ilgais juodais lig kulnų durtiniais ir kailinėmis kepurėmis ir jų žydes – ištaigingas, spalvingas, raudonais ir geltonais galionais puoštais, karoliais ir cekinais siuvinėtais rūbais, it nužengusias iš arabiškų pasakų tiesiai Vilniaus žiemon; po Nesvyžiaus, po Gardino, po Rumšiškių, po miestelių, kur galėjai matyti daugiausiai tik nepasiturinčius žydus, po dvarų ir kaimų, kur tebuvo valstiečiai ir karmazino ar sermėgos bajoras, šita spalvų ir veidų įvairovė rodėsi tikra atgaiva, kad ir nebūdama visai jokia idiliška pastoralė – niekas pernelyg čia neliepsnojo meile artimui savo, vien naudos ir sveiko proto vardan gebėjo tramdyti neapykantą tam, kad kažkaip sugyventų, kiekvienas pagal savo tikėjimą ir supratimą. Net ir riestainį, tą tešlos gabalą su skyle viduryje, Vilniuje kiekvienas kepė savaip, kaip išmanė nuo amžių – Vokiečių kvartalas dvelkė preceliais ir lydytu sviestu, čia pat ant gatvės, nuo ant krūtinės parištų padėklų buvo pardavinėjami standūs žydiški beigeliai ir purios katalikiškos obvažankos iš plikytos tešlos, o ant stačiatikių rankų kadaravo rinkės suvertų bublikų ir mažyčių barankų, ir Pranciškus Ksaveras net nusišypsojo pamanęs, jog kalbant apie Vilnių net ir garsioji priežodžių „riestainio skylė" šio miesto

gyventojams galėjo tapti tema filosofiniam ir teologiniam disputui, mat kiekvienas net tą skylę, tą tuštumą, tą nesatį tešlos viduryje, nuo amžių suvokė ir kepė savaip.

Jo rogės, prašliuožusios Trakų keliu, Senatorių ir Dominikonų gatvėmis, pasuko link Universiteto; ten jis turėjo kuriam laikui įsikurti, o artimiausiu metu – atsiimti filosofijos ir teologijos daktaro diplomą bei togą už disertaciją, kurią jau buvo parašęs ir apsigynęs, ir kuri nagrinėjo klausimą, jam neduodantį ramybės, tai yra – ryšį tarp tikėjimo ir mokslo ar, veikiau, tuos atvejus, kai racionaliai įrodyti moksliniai faktai prieštarauja nuo amžių žinomoms tikėjimo tiesoms, aišku, šitaip atvirai jis jėzuitiškame universitete negalėjo rašyti, tad jo disertacijai puikiai pritiko nagrinėjamas Isaaco Newtono pavyzdys, kuris apdairiai parinkdamas žodžius teigė, jog visa ko *spiritus movens** yra ne kas kita, o visuotinės gravitacijos jėga. Taip, Universitete jo laukė, ačiū Dievui ir patrono Tyzenhauzo protekcijai pas vyskupą Masalskį, jam buvo paskirtas butas Vakariniame korpuse, ir, ant parketo žnektelėjus jo negausiai mantai, jam teko pripažinti, jog būstas neblogas – neseniai atnaujintas, melsvomis sienomis, grifonais ir baziliskais ištapytu palubės frizu, su kambariais jam ir tarnui, su kokline krosnimi; virtuvė profesorių patarnautojams buvo apačioje, atskirai, tačiau dažniausiai vis vien maistą nešdavo iš miesto smuklių; vaizdas pro langą prieblandose buvo puikus – vien plytinti siena, jokių kaimynų, jokio blaškančio dėmesį triukšmo, galbūt net pagaliau jis galės įtaisyti lentynas ir susidėti iš dėdės paveldėtą biblioteką; a, beje, vos jam atvykus ūkvedys padavė atėjusius laiškus: vienas nuo Tyzenhauzo, keli iš paties Universiteto, o vienas buvo su jų šeimos herbu ant lako: velionio dėdės žmona, teta Placida Amelija, primygtinai jį kvietė ateiti Kūčių vakarą ir sutikti Kalėdas su jų šeima, bus abu pusbroliai – ir Kazimieras, ir yra net atvykęs Tadeušas, ir Izabelė

* Išjudinančioji, varančioji dvasia, t. y. varomoji jėga, įkvėpėjas. (Lot.)

Pranciška su šeima, jiems būsianti garbė pasveikinti pusbrolį jėzuitą prie stalo, be to, yra ir neatidėliotinų reikalų, kuriuos jie turį apsvarstyti; įdomu, kokie gi ten reikalai, bet ką gi, Kūčios su dėdės šeima geriau nei su universiteto profesoriais, jų įsisenėjusiais įpročiais ir iki gyvo kaulo pabodusiomis šnekomis apie vis tą patį. Taigi, butas jam buvo paskirtas neblogas, paskirtas, bet nepakurtas ir šaltis tvyrojo baisus, tad susimokėjęs už malkas jis ūkvedžio pasiprašė pakurti, o pats, laukdamas, kol kambarys įšils ir dar nė neturėdamas tarno, nusprendė vakarienės nueiti į kokią nors užeigą. Klaidžiodamas gatvėmis jis praėjo kofenhauzą, kuriame anąkart sėdėjo su velionio dėdės meiluže Barbora Sentimani ir savo pusseserе, jos dukra, įdomu, kokia lemtis jas ištiko, tačiau neužsuko – tasai kofenhauzas nebuvo pigus, o Vilnius dabar garsėjo tik dviejų rūšių užeigomis – itin brangiomis kavinėmis, kur išsipusčiusi padori publika ėjo gerti kavos ar net papietauti, aptarti naujienų, skaityti laikraščių, patys pasirodyti bei stebėti kitų, ir itin pigiomis kaviarniomis ar gausiai šinkuojančiomis pusiau landynėmis, kur rinkosi visi kiti, daugiausiai vyrai, kuriems ne itin rūpėjo, kad jiems atneštos lėkštės pakraštį puošia nuo ankstesnio svečio užsakymo prastai nuplautas padažas, ir kur, šurmulyje tarp dūmų ir tvyrančio šuto, galima buvo pranykti pačiam; neabejodamas Pranciškus Ksaveras pasirinko pastarosios rūšies užeigą, iškilmingai pavadintą „Pas Lukulą" ir iškaboje besigiriančią, jog čia maitina visus, nepaisant jų tikėjimo, prie slenksčio iš gatvės prekijo dar prigriebė *Gazety Wileńskie*, nes jau seniai nebuvo laikraščio laikęs rankoje, nepagailėjo kelių skatikų, tačiau vos prisėdęs ir atsivertęs suprato išeikvojęs juos veltui – jėzuitiškas savaitraštis vėl buvo suplonėjęs, vos aštuonių puslapių, ir neįmanomai, nepaskaitomai, žiovulį keliančiai lėkštas bei nuobodus, o tačiau reikėjo atminti, jog buvo skirtas miestui, labiau išprususiam skaitytojui nei *Kurjeris* ir kitados būdavo kur kas įdomesnis, betgi skiltyse po pompastišku pavadinimu su karūnuotu Abiejų Tautų Respublikos herbu per pusę titulinio

puslapio buvo nyku: nieko ten negalėjai sužinoti nei apie miestą, nei kuo gyvena pasaulis, nė žodžio nebuvo apie praėjusį mėnesį sutriuškintus Baro konfederatus, galėjai rasti vien sausai aprašytus Seimo Varšuvoje įvykius, kas kur kokį popierių posėdyje pateikė svarstyti, pinigų mainų kursą ir varganas naujienas, kad Varšuvoje nuo šio rudens gatvės yra apšviečiamos nuolatiniais, kasvakar uždegamais žibintais, o nuo Lietuvos atplėštose gudų žemėse monarche jau pasiskelbusi Jekaterina II pakėlė mokesčius ir reikalauja žirgų rinkliavos pašto kurjerių judėjimui užtikrinti; paskaičius rodėsi, jog arba Vilnius gyveno žemažiūrėmis kasdienybės naujienomis, arba dėl turinio buvo kalti žemažiūriai jėzuitų samdomi ir prastai apmokami bevardžiai korespondentai; regis, daug įdomiau buvo klausytis pokalbių nuotrupų, ką politikuoja smuklės lankytojai, ir Pranciškus Ksaveras su pasidygėjimu suskleidė laikraštį – jis nekentė vakarieniauti vienas, nors dažniausiai tekdavo, o dabar dar ir laikraštyje nėra ką skaityti, ir sudirgęs priėjus šinkorkai užsisakė keptą vištą su bulvėmis ir kvortele raudonojo vyno; nespėjus jai nueiti šalin išgirdo gerai pažįstamą balsą, mažne per pusę smuklės užriaumojusį: „Tai ką, šitaip pasninkaujame, didžiai gerbiamas dvasiškasis tėve ir pone profesoriau?“, ir jis iš pradžių negalėjo patikėti savo akimis, o vos įsitikinęs, kad nesapnuoja, pašoko nuo stalo ir iš visų jėgų apkabino aukštą, naujoviškai be jokių puošmenų ir peruko vilkintį milžiną gauruotais juodais antakiais ir atsikišusiais skruostikauliais, iš dūmų kamuolio pašokusį nuo gretimo stalo, dievaži, tai buvo jis, ne kas kitas – Liudvikas Misevičius, Jelitos herbo, vienas iš jų studentiškos bičiulių kompanijos; „negaliu patikėti, dievaži, negaliu patikėti, – juokėsi Pranciškus Ksaveras, – o dėl pasninko... tai pats sau išsirašiau indulgenciją, gydytojas man leido valgyti mėsą, silpna sveikata!“ – „O ko gi čia netikėti, kur palikęs, ten rasi, čia juk Vilnius, viskas po senovei, viskas taip pat! Nepanašus tu, profesoriau, man į sergantį!“ – juokavo Liudvikas ir

šitai buvo tarsi geras ženklas, pirmą vakarą sugrįžus į Vilnių, susitikti seną bičiulį; todėl ta proga, prisimindami senus laikus, jie suvalgė keptą Norvaišos vištą, Misevičiaus anksčiau užsisakytą kiaulienos kumpį ir išgėrė tris butelius vyno; Misevičius nepasitenkinęs vien žemvaldžio ateitimi per studijas universitete apdairiai pasirinko naudingą profesiją ir dabar buvo vienas gerbiamiausių Vilniaus advokatų, todėl žinojo visas paskalas bei naujienas; daugiausiai jis, žinoma, kaip ir dera vilniečiui, skundėsi, tačiau jo žodžiuose turbūt buvo tiesos: „ne laikai, o tryda su kosuliu, tiesiog kažkokia tryda su kosuliu, mielas drauge, regis, vos kažkam iš didžiūnų sušvinta protingesnė mintis, ji iškart nuskęsta it liūne – užuot įgyvendinę, pradeda rietis, niautis, kabinėtis prie smulkmenų, kol pamiršta, apie ką buvo šneka; valdo visiška ignorancija, įrodyti savo viršenybę jiems svarbiau nei įgyvendinti ką naudingo; laimei, yra tokių, kaip mūsų Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis, aš visiškai su juo sutinku, sena tvarka visiškai atgyvenusi, aš irgi, pasekęs jo ekscelencijos pavyzdžiu, keliuose savo dvaruose, žinoki, paleidau valstiečius nuo baudžiavos, ėmiau nuomoti jiems žemę, lažas dabar jiems vietoje nuomos, keturias dienas per savaitę dirba patys sau, ir ką tu pasakysi, skirtumas tiesiog neįtikėtinas, ir derliai iškart padidėjo, betgi svarbiausia, jog dabar viskas veikia net ne činšo, bet paprastos, aiškios ir garbingos komercinės sutarties, kontrakto, o ne prievartos principu, aš visiškai sutinku su jo ekscelencija vyskupu Ignotu Masalskiu ir jo paskelbtu memorialu: mes turime labiau rūpintis savo valstiečiais, tuo garbingu luomu ir žmonijos klase, kuri taip nepelnytai buvo niekinama ir apleista mūsų krašte; reikėjo matyti, kokie maniškiai buvo orūs, išdidūs, per šventą Martyną už pirmą uždirbtą parduoto derliaus atlygį nusipirkę karvę, arklį, karolius žmonikei ar sau aulinius batus... dievaži, iššokę iš vyžų beregint pasijuto žmonėmis, net gražu pažiūrėti... jei mes norime išgyventi, turime pirmiausia jais pasirūpinti, o šitai neįmanoma be

mokslo ir edukacijos, nesgi, bičiuli, ar manai, kad mūsų užmojai, mūsų reformos galės sudygti beraščių kvailių galvose? O jų juk netrūksta, o kas darosi tolimesnėse žemėse, provincijoje, kur viskas tebėra sustingę lyg po senovei, it prieš šimtą metų, ir koks vietinis nemokša bajorėlis įsivaizduoja esantis mažu kunigaikštuku, kuris gali daryti ką nori, o aplink juos – it dėlės apkibę dar mažesni jų pataikūnai, dykūnai – šaltyšiai, tijūnai, bežemiai šlėktelės, kurie visgi, deja, mūsų visų nelaimei, turi legalią savo kvailų balsų teisę seimeliuose ir netgi geriausią, jiems patiems naudingiausią reformą nubalsuoja velniop, nes jos nesupranta... Nebe *dura lex sed lex**, o tiesiog nepajudinami, įsišakniję durnių įstatymai... O paskui ateina koks Pone Mielasis, jis jiems kone Ponas Dievas dėl paprastos priežasties: nes pastato išgerti, ištaiso jiems vaišes, prigirdo iki muštynių ir kapojimųsi kardais, jis manosi užsakantis muziką, nors svarbiausia jam yra kuo nors pakenkti Čartoriskių Familijai... ir tai tie jį apsukriai šokdina, nes yra gudrūs, išprusę, toli pirmyn numatantys, bet kas iš to, juk ne paslaptis, kad tai Čartoriskių dėka, idant juos palaikytų, rusų armija įsibrovė pas mus, ir Radvila Pone Mielasis, tas pusgirtis, tamsus senų laikų gaivalas, bene vienintelis jiems priešinasi ir atsisakė imperatorienei prisiekti vasališką ištikimybę... nors pats prieš porą metų buvo ambasadoriaus Repnino apkvailintas, apvyniotas apie mažąjį pirštą ir atliko tai, kas tam šunsnukiui rusui buvo naudinga per Radomo konfederaciją... O kad Čartoriskių išprusimą ir protą sulydytum su Radvilos neapykanta rusams, gal tada Lietuva ir galėtų tikėtis sėkmės... Bet dabar, kur spjausi, kas beįvyktų, regis, prie visko rusas prikišęs nagus arba bent jau apmoka išdavikus iš savojo kapšo... kartais, atrodo, tas rusas jau prasismelkęs visur, lyg blogas kvapas... Štai ką mes turime, mielas drauge: neteisybę ir didžią betvarkę kunigaikštystėje, kokios

* Griežtas įstatymas, bet vis dėlto įstatymas. (Lot.)

seniai neregėjome, ir grūmojantį priešą prie sienų, kuris mielai tą betvarkę dar ir pakursto viduje, reikalas pavojingas, reikia reformų, reikia kelių kartų, kelių dešimtmečių edukacijos, kad šitas kvailumas išblėstų ir šitie atbukę žmogėnai pradėtų mąstyti ir virstų atsakingais piliečiais, kad nors kaip Anglijoje, prisikimšę skrandį ir sočiai atsiriaugėję alumi, pažvelgtų nors kiek toliau savo daržo tvoros bei nors kiek pasirūpintų visuomenės, tai yra savo pačių, gėriu ir savo vaikų būsima ateitimi, nes kartais pakanka prajoti per savo palivarką ir matai kokį žvitrų, dorą, guvaus proto valstiečio vaikį, kuris dešimtkart už tuos girtuoklius pataikūnus išmintingesnis, ir supranti, kad jei ne tu, jei nepadėsi, tai anas vaikis taip ir eis paskui arklio uodegą visą gyvenimą arba prasigers kaip jo tėvas ir tiek... o galėtų pramokti skaityti, rašyti, sąžiningai tarnauti Tėvynei būdamas raštininku, karininku ar smulkiu pareigūnu... bet, bijau, mielas bičiuli, kad mes šitiek laiko neturime, o ir kalbant apie edukaciją... apie Universitetą įvairiai dabar Vilniuje šnekama, nepyk, bet žmonės nesutaria – ar ten komedija, ar ten tikra tragedija, kai visas aukštesniųjų pakopų mokslas vien seno raugo jėzuitų rankose, ir koks ten mokslas, vis dar viena scholastika, lyg visi pasaulio moksliniai išradimai būtų Vilnių saugiai aplenkę... Mums jau seniai reikia bent jau ministerijos, kuri matytų bendrą edukacijos visumą nuo mažumės ir puoselėtų gabiausiuosius protus, žadintų juos mąstyti ir savarankiškai veikti Tėvynės naudai, o ne juos žlugdytų ir laužytų skiepydami vien nuolankumą, kaip kad buvo mums su tavimi, juk mokslas ir protas gimsta iš disputo, ne iš aklo klusnumo. Tamsa galvose, mielas drauge, kartais atrodo beviltiška... čia jau, profesoriau, reikėtų pasireikšti ir tau“, – Misevičius buvo nuoširdžiai persiėmęs negandomis, o dar net nebuvo perėjęs prie užsienio politikos aptarimo; Pranciškus Ksaveras klausė tylėdamas, krimto lūpą, jau melsvai nudažytą pigaus raudonojo vyno: jis galėjo užjausti tuos basakojus kaimo žąsiaganius, apie

kuriuos kalbėjo Misevičius, nedaug tetrūko, pats ne ką tegalėjo nuo jų skirtis, šiaip ar taip, nežiūrint į viską, mokslas buvo geriausia, kas nutiko jo gyvenime, jei ne velionis dėdė, taip ir būtų likęs Svirkose visą gyvenimą, veikiausiai gal būtų uždusęs ten, kaip kalėjime, tarp arimų, ribojamų miško, arba likęs žiponiniu šlėktele, pasiruošusiu bučiuoti į užpakalį Ponui Mielajam už dar vieną prigirdymą ir pašėrimą per balių vietinio seimelio proga...

Jų pasisėdėjimą pertraukė drebinantis atitraukiamos kėdės garsas – nuo gretimo stalo stojosi kažkas girtas, rusišku karininko munduru, „Smirrrrno! Lygiuot, ramiai... visiems... tostas už matušką imperatricą visos Rusios! Vivat, tegyvuoja jinai visavaldė amžinai!“, ir Misevičius karčiai numojo ranka – štai jie, disidentų išvaduotojai sumauti; į žodį „išvaduotojai“ jis sudėjo visą panieką, kiek tik turėjo savo išdidžioje lietuviškoje sieloje; išvaduotojai, kurie pamiršo išeiti... mat ir dabar, šešeri metai po Radomo konfederacijos, kai imperatorienės šnipų prikurstyti kunigaikštystės stačiatikiai, ramiai ir laimingai gyvenę sau ištisus šimtmečius, ūmai pradėjo inkšti, kad jie yra baisiausiai engiami disidentai Karūnoje ir Kunigaikštystėje, tapę skriaudžiama mažuma, ir reikalauti sau bajorams lygių teisių, nežiūrint jų luomo, kaip įvedė motinėlė carienė savo kariuomenę tai mažumai gelbėti, taip ir pamiršo išvesti tuos „išvaduotojus“, nežiūrint į tai, kad neva skriaudžiamieji stačiatikiai gavo tas visas prašytąsias teises, juodu ant balto patvirtintas ir antspauduotas, bet rusų kariuomenė taip ir liko kvartiruotis Karūnoje ir Karalystėje, nes taip buvo patogiau ir jiems, ir Čartoryskiams... „Betgi žinai, mielas Norvaiša, kas čia šlykščiausia? Mūsų laikai, ši Šėtono sukelta sumaištis, kai nebegali sveiku protu atskirti gera nuo bloga ir juoda nuo balta, juk šitiek metų teisėtai didžiavomės mūsų krašto religine tolerancija, tuo, kad dar nuo Jogailaičių laikų mūsiškiai karaliai sakydavo: esame jūsų, bet ne jūsų sielos ir tikėjimo valdovai, to pat principo laikosi ir karalius

Stanislovas, o kas gi dabar iš tos jojo kilnios tolerancijos? Rusija iš disidentų tikėjimo mums nudrožė valstybę griaunantį pleištą, žvelk – visos andainykštės šviesios idėjos mūsų akyse tampa išniekintos ir mūsiškis tolerantas karalius dabar per tą toleranciją yra prievartaujamas ginkluotos despotės, kurią už saują auksinų skūrą išvertęs šlovina patsai Voltaire'as, bepigu gi jam iš toli, tupint Prancūzijoje, taukšti apie „šviesos imperatorę", geriau pažiūrėtų, kokie suluošinti, išprotėję nuo vargo iš tos Rusijos pas mus perbėga vargšai valstiečiai... Bet nė nereikia toli ieškoti parsidavėlių, nė nereikia Voltaire'o – žiūrėk, bičiuli, pamatysi, net šitoje smuklėje atsiras bailių puspročių, kurie už dykai gautą gėrimą atsistos išlenkti į tos išplerusios paleistuvės sveikatą...", ir iš tiesų, į munduruoto girtuoklio raginimą atsiliepė keli apglušę gėrėjai, ir čia Misevičiui jau trūko kantrybė – iš vienos kišenės išsitraukęs skiautelę popieriaus, iš kitos – brangų vokišką medinį pieštuką su tikru grafitu, jis mikliais judesiais tame lapelyje ėmė kažką raityti; kai parodė Pranciškui Ksaverui Norvaišai – ponas profesorius nesusitvardęs net prunkštelėjo: skiautėje mirtinai panašiai buvo pavaizduota keturpėsčia nutukusi motinėlė imperatorė Jekaterina, springstanti atsiriektu pyrago gabalu, ant kurio buvo užrašyta *Polonia*, kaip iš burnos skriejo atkosėtas kąsnis, taip iš apnuogintos sėdynės it spiriukai biro aukso pinigėliai į kapšą, pažymėtą jo didenybės Stanislovo Augusto monograma; bejėgis Liudvikas Misevičius iš to piktumo nesugalvojo nieko geresnio, kaip nupiešti savąją atmainą karikatūros, kuri tais metais plito bene visoje Europoje ir vaizdavo Frydrichą, Vilhelmą ir Jekateriną, beraikančius Lenkijos valstybę it pyragą, tik kaip ir tūkstančiai smulkių Lietuvos bajorų jautėsi beviltiškai išduotas užspeistos jo didenybės politikos, nuviltas to karaliaus be majestato, ir bejėgystė buvo tokia didelė, jog beliko tik tyčiotis; eime, bičiuli, savo išgėrėme, paragino jį Misevičius ir atsistojęs susivertė paskutinius lašus gerklėn: „taip, taip, išgerkime,

už svarbą užsigerti, kad nepaspringtum, nes kitaip – viena tryda su kosuliu, visai nekas“, – atsakė jis į munduruotojo tostą ir, pašaipiai užkišęs jam lapelį į užantį, patraukė pro duris laukan, į gatvę, ir už parankės kartu ištempė Pranciškų Ksaverą.

Jie stovėjo kartu Vilniaus žiemos naktyje – it prieš dešimt ar vienuolika metų, it būdami vėl studentai, išvirtę iš garuojančios smuklės; lygiai taip pat virš jų juodame danguje kilo universiteto Šventųjų Jonų varpinė, blausiai nušviesta gatvės žiburių ir langų šviesų – aukšta, šviesi, tvirta, styranti virš viso miesto, besiskverbianti į naktį; „stovi gerai, kaip studento pimpalas“, – anuomet jie visi juokaudavo apie bokštą; „vis dar gerai stovi, – bedė pirštu juokdamasis Misevičius, ir ūmai surimtėjo, lyg net susigraudino, apglėbė draugą per petį: „gražus tas mūsų Vilnius, Pranciškau Ksaverai, geras tas mūsų sostinės miestas, puiki toji mūsų žemė, šlovinga mūsų istorija ir mūsiškė valstybinė santvarka, nesakyk, ne pati blogiausia, didi ta mūsų lietuvių tauta, tik, kurva, apmaudu, kad pernelyg daug joje kvailų žmonių...“ Ir jie abu kurį laiką tylėdami žiūrėjo į juodą žvaigždėmis nubarstytą dangų virš varpinės, virš žiemos miesto, ir jiems regėjosi, kad tas dangus toks pat begalinis ir neišmatuojamas, kaip žmonių kvailybė; taip, išties, žmogaus kvailybė neišmatuojama kaip tas žvaigždėtas dangus, tarstelėjo Pranciškus Ksaveras ir tą pačią akimirką labai aiškiai suvokė, jog, deja, ir jis pats nėra jokia išimtis iš šios universalios visatos taisyklės: dalykai, kuriuos jis pusėtinai suvokė šiame pasaulyje, tebuvo niekis prieš plytintį nežinomybės dydį.

1772 metų Kūčių vakaras pasitaikė giedras – šalo, ir Katedros varpinės laikrodžio dūžiai, regis, riekte riekė alyvines sutemas. Pranciškus Ksaveras išeidamas iš šventovės apsidairė – turėjai būti atsargus, kad plyta neužkristų ant galvos, kur ten plyta – visas bokštas, kaip kad nutiko prieš trejus metus, nuvirtus pietiniam fasado bokštui – ėmė, papūtė vėjo gūsis per audrą, ir grakštus,

liaunas Glaubitzo statytas bokštelis, truputį panašus į Misionierių bažnyčios, triokštelėjo ir su trenksmu pavirto į gurinius dar ir pramušdamas Katedros stoge didžiausią skylę, kuri dabar buvo vargais negalais užkamšyta, tačiau vėjas vis tiek švilpė pro plyšius, kedendamas ant akmeninių grindų plokščių prikreiktą šieną: bobinčiuje buvo įrengta Vigilijos prakartėlė ir į aptvarėlį suvaryta keletas avių ir du asilai, kurie skersvėjuose pratisai bliovė, tarsi prašydamiesi išleidžiami ir visiškai abejingi artėjančiam Užgimimo stebuklui; lopšys tarp dirbtinių olų, mažyčių ėdžių, šventojo Juozapo su lazda, aukso brokatu apvilktos Švenčiausiosios Mergelės, piemenų, valstiečių, plėšikų ir Trijų karalių tebebuvo tuščias. Tamsioje gotikinėje navoje, tarsi kregždžių lizdais lipte aplipusioje paauksintais altoriais ir altorėliais, senobiniais raudono porfyro antkapiais su visu ūgiu išsitiesusiais mirusiaisiais ir šimtamečiais paminklais, nuo sienų žvelgiančiais balto marmuro vyskupų, etmonų ir kunigaikštienių biustais, per kuriuos nė plyno sienos plotelio nebuvo matyti, raibuliavo žvakių šviesa ir tvyrojo smilkalų dūmai – tarsi visa praeitis, nuo pat Lietuvos krikšto, visi šventieji, valdovai ir karalienės, visi kunigaikštystės įtakingieji ir dulkėmis virtusios jų gražuolės žmonos bei dukterys, visa ta mirusiųjų minia, klausiančiai žvelgė į tuščią lopšį, negalėdami patikėti, kad visagalis Sutvėrėjas iš tiesų gali būti toks gležnas, mažas ir trapus it naujagimis kūdikis, ir net jo, to mažyčio, dabar čia nėra. „Viskas čia, viskas, išskyrus Viešpatį Kūdikėlį, – sugergždė pavymui balsas ir Pranciškus Ksaveras atsigręžė: į jį, iš linguojančių skarmalų ir juodų kaltūnų krūvos išmaldos tiesėsi kaulėta, patamsėjusi ranka. – Ar jis čia? Ar jo čia nėra? Ar jis niekur? Ar jis visur?“; ir čia vargšas elgeta užsikrenkštė, ėmė kosėti, kleketuoti, ūbauti it pelėdėlė, ir Pranciškus Ksaveras pratiesė jam kišenėje sugraibytą pinigą, kurį nelaimėlis paskubom įsikišo tarp dantų: jo kaklą bjaurojo baisus raudonas randas, tarsi kažkas jam būtų praeityje perrėžęs gerklę: „telaimina

jus Viešpats, tėve Norvaiša, telaimina jus Viešpats, ar nepamiršote plotkelio, ar nepamiršote plotkelio?" Pranciškų Ksaverą nupurtė nepaaiškinamas šiurpas – elgeta ne tik žinojo jo pavardę, bet ir tai, kad jis, kaip reikalavo paprotys, nešėsi iš zakristijono įgytą kūčių paplotėlį į Placidos Amelijos namus; jis nieko daugiau nesumojo, kaip tik be žado, tarsi palieptas, ištraukti nedidelę knygelę iš kišenės, tarp kurios puslapių buvo įkišęs trapios perregimos tešlos lapelį, atvertė – jis buvo ten, saugus tarp puslapių, jo skaitomo Newtono traktato *De Mundi Systemate*, *Apie pasaulio sistemą*, tomelyje, skirtame daugiausiai astronomijos reikalams; vargeta jį išvydęs sučirškė tarsi šarka: „čiak čiak čiak, čia tik jis gali studijuoti visatą, nepažinęs šio svieto... nieko, netrukus šitai pasikeis... pasaulis tavęs laukia... čiak čiak čiak... ašen jau ten buvau, džiaukis, kol šitai tęsiasi, upės, buvau aitrioje aistrų upėje, gyvenimas lyg upė, nors iš dulkės į dulkę, į pelenus, tačiau net ir juos tau sutryps kazokai", ir tarsi persimainęs ėmė žegnotis, graudžiai palydėdamas savo ištarmę lakštingalos ulbėjimu.

„Pasaulis tavęs laukia..." – šituos žodžius jis kadaise jau buvo girdėjęs iš savo dėdės Petro Antano; dabar staiga ryškiai atsiminė, kur ir kada: jiedu stovėjo ant Nemunėlio kranto, viename dėdės dvarų, Hermaniškėse; jam buvo keturiolika, jis jau buvo baigęs mokslus Nesvyžiaus jėzuitų kolegijoje: baigė ir pabėgo, laukė tos paskutinės dienos po egzaminacijų kaip kalinys paleidimo į laisvę, po Juliano Norvido žūties jam ten buvo nesaldu, Pranciškus Ksaveras paguodą rasdavo tik knygose ir matematikoje, skaičiai su juo tarsi kalbėdavo savo paslaptingomis, besiskleidžiančiomis sistemomis, jis įsigudrino taip akimirksniu spręsti sudėtingiausius, kitiems mokiniams nė nesuprantamus uždavinius, jog tieji pradėjo įtarti, kad jis yra tiesiog kažkoks išsigimęs, gamtos išdaiga, it veršiukas su dviem galvomis, nes šitai, taip karštligiškai veikiančios smegenys, nebuvo būdingos sveikiems žmonėms; būdamas į

draugystes nelinkęs vienišius, tuos paskutinius kelerius metus jis praleido visų už akių pravardžiuojamas „Norvaiša Išsigimėliu", tatai jam per daug nerūpėjo, bet vis vien nebuvo labai malonu, juolab matant, kaip šitai, jo bendramokslių kasdienė panieka, suteikia smagumo tėvui Ignacijui; kiti tėvai jėzuitai jam žadėjo puikią ateitį, žadėjo kelionę į Vilnių, ėmė ruošti į noviciatą, į universitetą, toliau studijuoti, tatai jam buvo nė motais; išaušus kitam rytui po to, kai jėzuitai puikiai įvertino jo baigiamąjį darbą iš lotynų kalbos ir retorikos, jis švintant atsikėlė, susivyniojo savo nedidelę mantą į tą pačią iš namų atsivežtą vaškuotą drobę, į ryšulį ant lazdos, iššoko pro pirmojo aukšto langą ir, niekam nieko nesakęs, su niekuo neatsisveikinęs, išėjo – lygiai taip pat netikėtai, kaip buvo atvykęs. Už dėdės jam kažkada duotus keletą auksinų jis pašto karieta pasiekė Smurgainius, norėjo kuo greičiau palikti Nesvyžių už savęs, toliau jau ėjo pėsčiomis, savomis kojomis apie šimtą varstų, beveik tris dienas, sustiręs, nakvodamas tvartuose ant šieno, misdamas duona ir vandeniu, iki drebulio bijodamas apgavikų ir piktadarių, kelio klausdamas tik bažnytkaimiuose klebono ar žydo, nes tik jie negalėjo nuskriausti; Milkantų Norvaišų dvarą už Svirkų pasiekė pavakariais – kosėdamas, kiaurais batais, kruvinomis sušalusiomis kojomis, nes jau buvo vėlyvas ruduo. Aukštas dvarelio stogas kaip visada juodavo rausvame danguje, kudliuko niekur nebuvo matyti – kitas šuo, aršus mišrūnas, jo nepažino, aplojo; tarnaitė jį pamačiusi vos neišmetė pintinės iš rankų ir it kulka įlėkė į namą, vos įžengęs vidun suprato, jog šitai, jo sugrįžimas, buvo klaida. Norvaišos – jo tėvas, jo pagalvėmis krėsle apkamšyta motina, abu jo broliai ir jauniausioji sesuo – kaip sykis sėdėjo už kuklaus vakarienės stalo, viskas čia buvo sena, patamsėję, išklioręs, sudilę, dar likę nuo tetos Uršulės laikų, naujesni buvo tik jo tėvo sumedžiotų briedžių ragai; žvakės degė vos kelios, turbūt taupė, nes buvo ir silpnai pakūrenta, jie pakėlė nustebusius veidus ir tas nustebimas, net vaikų, nebuvo

nė kiek malonus. „Viešpatie Dieve, – jo tėvas net persižegnojo, tarsi išvydęs vaiduoklį, – tėvai jėzuitai mums rašė, jog ruošiesi tiesiai į noviciatą į Vilnių, tavo dėdė sakėsi apmokėjęs, negi melavo, negi išmestas, kas gi čia dabar, po galais?", tik motina pamojo jam prieiti ir sėstis, tačiau prie stalo jam nebuvo laisvos kėdės, jos niekas neskubėjo atnešti; „užaugęs..." – išlemeno galiausiai motina: tai buvo viskas, ką ji turėjo pasakyti nemačiusi jo šešerius metus: lyg jis, Pranciškus Ksaveras, per tuos metus būtų galėjęs ne užaugti, o sumažėti... Tėvas, atnešus dar vieną kėdę, pratarė: „valgyk" ir po tylios vakarienės, kurią Pranciškus Ksaveras vos valiojo nuryti, nes trukdė ne vien kosulys, bet ir ašarų gumulas gerklėje, turėjo pasakyti kai ką daugiau: kas atsitiko? Kodėl tu čia, o ne Vilniuje? „Kodėl jūs manęs nėkart neaplankėte?" – tramdydamas ašaras pagaliau sušnibždėjo Pranciškus Ksaveras. „Ko? Ką tai būtų pakeitę? Kad mažas, dar nieko nesuvokiantis, užsimanytumei atgalios? Be to, gi kelionės pinigą kainuojančios, o šitai būtų buvusi betikslė kelionė; mes žinojome, kad tavimi gerai pasirūpinta iki pačios pilnametystės, kad mūsų gimdytojiška pareiga atlikta"; man ten buvo blogai, negalėjau sulaukti, kol baigsis, vos baigėsi, patraukiau pas jus, – pradėjo sakyti Pranciškus Ksaveras, bet čia jau tėvas įtūžo, jis mostelėjo motinai išvesti vaikus ir, pliaukštelėjęs delnu per stalą, pratrūko: blogai? O kam čia gerai šiais laikais? Man? Mūsų šeimai gerai? Jo pratarmė buvo nirtulinga, svarstanti apie tai, kad visi šiais laikais galvoja vien apie save, prakeikti savanaudžiai, o labiausiai jis, Pranciškus Ksaveras – kokį jis pavyzdį rodantis savo broleliams? Kad galima neklausyti tėvų, nevykdyti valios, kad vos užsigeidus galima mesti velniop visus mokslus ir sūniškas pareigas? Jam pasisekė, juo buvo pasirūpinta nuo pat pradžių, jis – jų šeimynos ateities viltis, gal, Dievas duos, iš tų mokslų būsią naudos, gal net tapsiantis jėzuitu, kokiu kanauninku, pelnysiantis jiems visiems sotesnių pajamų? Ką jis sau manąs, ko jis čia parkeliavęs – ką, gal

galintis jau išmaitinti pats save? Tėvas vis tūžo, ir, kas baisiausia, Pranciškus Ksaveras suprato, kad jo tėvas matematiškai yra visiškai teisus: pridėjus vieną, visiems tenkanti maisto ir pajamų dalis iškart atitinkamai sumažėja.

Tos kelios savaitės, kurias jis praleido gimtajame dvare, buvo ne ką lengvesnės už pirmąjį vakarą – jiems nebuvo apie ką kalbėtis, per tuos šešerius metus namuose nebebuvo likę nieko, kas primintų kažkada čia gyvenus Pranciškų Ksaverą: net jo lovelė buvo užimta ir čia dabar miegojo suguldyti jo broliai; jam paklojo laikiną guolį valgomajame, užmetę čiužinį, paklodę ir porą kailių ant senovinio drožinėto suolo aukšta atkalte, kasryt atsibudęs jis turėdavo tą čiužinį susukti ir sudėti į skrynią; nuo pat pirmojo ryto buvo aišku, jog jis čia – tik laikinai, niekas nesitiki jį čia pasiliksiant. Pirmosiomis dienomis jis stengėsi pateisinti savo grįžimą – aptikęs tėvą prie popierių, siūlėsi padėti su dvaro sąskaitomis, juk šitaip gerai jam ėjosi skaičiuoti, tačiau jam buvo atšauta, jog kad ir kaip jis gerai skaičiuotų, skolų šitai nepanaikins ir lai nekiša savo nosies, kur jam nepriklauso, kol tėvas gyvas – tai jo valia reikaluose; namuose jam niekas nepasiūlė jokio naudingo užsiėmimo, nesuteikė jokios pareigos; motina buvo silpna, pasiligojusi, didžiąją dalį dienos praleisdavo lovoje, paskui melsdavosi, atsikeldavo tik vakarienės, tačiau prie stalo kalba nesimezgė – jis tebūtų galėjęs papasakoti apie tai, ką išmoko, tačiau jie nebūtų supratę, apie jėzuitišką tvarką jiems nebuvo įdomu, apie Julianą Norvidą jam liežuvis neapsivertė pasakoti; tad jis pasakojo apie Nesvyžių, kalbėdavo apie Radvilas – tik taip, matytomis kunigaikščių šeimos gyvenimo nuotrupomis, jis galėjo saviškius sudominti, tačiau apie Teofilę Konstanciją jiems nepasakojo – kam, jie vis viena nebūtų supratę, tėvas būtų pasakęs ką niekinančio ar smerkiančio, ir tiek; jis nenorėjo išstatyti jos pajuokai. Dienomis jis tiesiog slampinėjo po dvarą; nieko geresnio nenusigriebdamas ėmė šio to mokyti brolius – truputį lotyniškai,

truputį rimuoti, šiek tiek skaičiuoti; jie, jusdami priešiškumą tvyrantį tarp vyresnėlio ir tėvo, nejučia, patys nesąmoningai linko prie Pranciškaus Ksavero, tarsi visi krūvoje galėtų jaustis drąsiau prieš šeimos hegemoną, sesutė buvo dar per maža ką nors suprasti; bet jis matydavo, kaip Jonas ir Antanas net krūpteli, išgirdę per medines grindis bilsnojant artėjančio tėvo lazdą; Mykolas Norvaiša vaikščiojo vis sunkiau ir sunkiau, ir Pranciškui Ksaverui dingtelėjo, kad nuolatos jaučiamas skausmas galbūt irgi prisideda prie nirtulingo gimdytojo būdo.

Po kelių savaičių – matyt lygiai tiek, kiek užtruko paštas ir pati kelionė iš Vilniaus, – vieną vakarą jie išgirdo skalijant šunį, prunkščiant arklį; dvaro gonkose kažkas trypė sniegą, žvangėjo pentinai; Pranciškui Ksaverui net suvirpėjo širdis, kai pro duris kartu su šalčio ir pirmosios pūgos gūsiu įžengė jam pažįstamas stotas; nusiimdamas trikampę skrybėlę jis purtė snaiges nuo prašmatnaus kailinio apsiausto ir šypsojosi savo puse šypsenos; Mykolas Norvaiša seniai matytą brolį Petrą Antaną pasveikino, kaip derėjo jo būdui – santūriai apkabinęs ir pasilabinęs, jis iškart tarė: „atleisk, pone broli, kad išsikviečiau, bet visa tai buvo tavo sumanymas, vadinasi, dabar – taip pat ir tavo bėda“; „kokia čia bėda, toks jaunuolis – ne bėda, o grynas turtas, paminėsit mano žodį, jis dar toli nueis“; už tuos žodžius Pranciškus Ksaveras dėdei tą akimirką buvo šitaip dėkingas, kad net gumulas vėl stojo gerklėje; daug vėliau, tik po kelerių metų, Vilniuje, susidūręs su procesijomis ir studentišku teatru, jis suprato, kad jo dėdė Petras Antanas jam visuomet buvo tarsi *deus ex machina*, atsirandantis iš niekur beviltiškiausią akimirką, tarsi siunčiamas dramaturgo-demiurgo, vadovaujančio visam jo gyvenimo spektakliui. Jis net nejautė įprastinės stingdančios baimės prieš nežinią ir nenumatytas, staigias keliones, kai kitą rytą jam dėdė liepė sėstis ant žirgo – jis pirmą kartą sėdėjo balne, kad ir dvisėda, pirmoje pašto pastotėje jis persėdo ant antrojo, jam

nusamdyto arklio; į jo baimingus spyriojimusis dėdė ramiausiai atsakė: nieko tokio, visada gyvenime būna pirmas kartas, ir jis buvo teisus, nes prie Biržų Pranciškus Ksaveras jau puikiai jautėsi ant žirgo, ir jį, kaip nutinka naujokams, dėdė net turėjo šiek tiek stabdyti. Jie nesišnekėjo apie tai, kur keliauja, dėdė tik prasitarė šį tą jam parodysiantis, bet daugiausiai jojant pasakojo šeimos istorijas, jis buvo puikus giminės praeities žinovas; stabtelėjus Biržuose, prie švedų išsprogdintosios Radvilų pilies griuvėsių, jis jam minėjo čia buvus Pranciškaus Ksavero tikrą senelį, narsųjį rotmistrą Joną Izidorių Norvaišą iš Milkantų: per Didįjį karą su švedais, prieš penkiasdešimtį metų, jis pasižymėjo neeiline drąsa, jam karo metu buvo patikėta įgula Biržų pily, jis buvo čia vadas, narsiai laikėsi, kol leido karo veiksmai, vėliau, mūšių linijai pasislinkus, buvo priverstas pasitraukti; šitai buvusi nuostabi kunigaikščių Radvilų pilis, ne ką prastesnė nei Kėdainiai, Olyka, Nesvyžius ir kitos, švedai karo pabaigoj ją išsprogdinę, tas pats nutiko ir jų giminės gūžtai, Milkantams, Žemaitijos šiaurėje – taip pat susprogdino švedai per tą nelemtą karą, pakasė parako statines, jis kažkada ten buvo nuvykęs – nelikę nė sienų, tik pamatai, dar daugiau, buvusių namų griuvėsiuose aptikęs stovyklaujant kažkokius prasigėrusius valkatas, baisus, išties širdį spaudžiantis vaizdas, o žmonės kalbėjo, jog kažkada tai būta vieno gražiausių Žemaitijos dvarų, proprosenelio Jono Motiejaus, didžiai mokyto vyro, kalbama, studijavusio net pačioj Paduvoj, sutvarkyto taip, kad visi apylinkės bajorai net pavydėjo; kai pagalvoji, mokytumu ir gabumais Pranciškus Ksaveras turbūt bus atsigimęs į jį, proprosenelį. Kas iš to, *sic transit gloria mundi*, pasaulio šlovė ir turtai yra laikina, net karaliai ir kunigaikščiai, ne vien bajorai, praranda savo pilis, bet atmink, Pranciškau Ksaverai, į praeitį negalima žiūrėti vien kaip į nesėkmių ir praradimų istoriją, nes tuomet nebus ateities. Jis, Petras Antanas, pats paveldėjo tik tėvo skolas ir porą apleistų dvarelių, kurių turėjo

užtekti jiems, penkiems broliams ir jų vyriausiajai seseriai, dabar jau velionei, Teofilei, atleisk, Viešpatie, tai paklydusiai sielai. Ir ką gi – ar jis nuleido rankas? Nė velnio, nepasidavė, naudojosi proga, stengėsi, tarnavo kunigaikščiui etmonui, gaudavo panaudai ar supirkinėjo pelningus dvarus – kas, kad jų giminės žemės dabar išbarstytos po visą kunigaikštiją, tai tik reiškia, kad visur galime jaustis it namuos, tyčiomis visur dvarai dažniausiai jo užvadinti Norvaišiais arba Milkantais, jis, turėdamas daug atliekamų pinigų, kažkada net svarstęs atstatyti ir senuosius Milkantus, grąžinti jiems šlovę, bet vėliau persigalvojęs – pernelyg tas dvaras toli nuo pagrindinių kelių ir miestų, kuriuose vyksta gyvenimas ir sprendžiama ateitis, taigi, liko tik priedėlis prie jų pavardės – Milkantas Norvaiša, ir, sakė jis, atmink, mano mielas sūnėne, būta mūsų giminėj visko, būta visokių, bet nebuvo tik niekšų, pamynusių garbę; niekad nebuvo išdavikų, vagių, priesaikos laužytojų, skriaudusių silpną ar sulaužiusių žodį; ir Petras Antanas trumpindamas kelią iki pat Hermaniškių pasakojo Pranciškui Ksaverui šeimos likimų istorijas – apie Pranciškaus Ksavero proprosenelį Joną Motiejų, tą veik biblinės išminties patriarchą, apie jo sūnų Kazimierą, pradėjusį jų šeimos ryšius su Radvilomis, galima sakyti, būtent dėl prosenelio Kazimiero Norvaišos visi vėlesni Milkantų Norvaišos buvo Radvilų klientūra ir šalininkai, o prasidėjo viskas nuo to, kad garbusis prosenelis kažkada Vilniuje pas jėzuitus buvo gana pasiutęs studentas, lošdavęs su pačiu Dominyku Mikalojumi Radvila kortomis, kalbama, Kazimieras Norvaiša buvęs gana didikiškų manierų, apkeliavęs pusę Europos šalių; na, pagaliau, ir jo paties tėvas, Pranciškaus Ksavero senelis, narsusis, kovose su švedais pasižymėjęs rotmistras Jonas Izidorius, tebūnie lengva jam žemelė, kunigaikštis etmonas jį net išpiršęs už senelės, kuri buvo daug aukštesnės kilmės, iš Kotovičių, na pagaliau ir jis pats, Petras Antanas, būtų kur kas kuklesnėje padėtyje, jei ne kunigaikščio etmono maloni dispozicija jo kuklaus asmens atžvilgiu... Tame dėdės pasakojime buvo vien vyrai, ir kai Pranciškus Ksaveras

pasiteiravo apie jų šeimos moteriškes, dėdė šį tą išsamesnio galėjo pasakyti tik apie savo tėvo tetą Uršulę iš Norvaišų Birontienę – bet vien tik, kad itin gerai kažkada nutekėjusi už turtingo paveldėtojo, vienu metu buvo net jos aukštybės kanclerienės dvaro dama, prieidavusi iki pačios karalienės Varšuvoje, kad paliko jiems daug žemių, nes jos pačios šeimą ištiko visiška išmara, nežiūrint į tai, kad buvo susilaukusi trijų sūnų, bet su ja, deja, ir užsibaigė Birontų giminė, nes tieji žuvo kare... Moterys gimdo vaikus ir palaiko kasdienę šeimos gyvastį, bet giminės istoriją rašo vyrai, tokia jau Dievo tvarka, sūnėne, kiekvienas mes turim sau skirtą puslapį toje *silva rerum*, kurios įrašai gimsta iš visagalio Viešpaties užgaidos ir mūsų sprendimų...

Po kelių dienų, Hermaniškėse, dėdės dvare, kur jie apsistojo, Petras Antanas iš Milkantų Norvaiša sūnėnui Pranciškui Ksaverui vėl prabilo apie pasirinkimą, sprendimą. Tada jis ir ištarė: „Pažvelk, ten tavęs laukia visas pasaulis“: vaiskią gruodžio dieną jie stovėjo ant Nemunėlio kranto, žvelgdami į baltą didžiulę Šionbergo, vietinių valstiečių vadinamo Skaistkalne, bažnyčią – ten, kitame krante, buvo jau Infliantai, jau visiškai kitas pasaulis, čia, šiapus upės, jiems po kojomis, sulig jų žemėmis baigėsi Lietuvos didžioji kunigaikštystė. Dėdė nuo jo neslėpė nieko: taip, jis susirašęs su tėvais jėzuitais, taip, jis klausęs jų patarimo ir jie pasiūlę jam išeitį bei atlikę tam tikrus parengimus, bet sprendimas dėdės Petro Antano valia turėjo priklausyti pačiam Pranciškui Ksaverui; dėdė mostelėjo jam už nugaros, į erdvų Hermaniškių dvarelį: nori, sūnėne, šitai bus tavo, užrašau dabar pat, pajamos čia ne iš didžiųjų, bet patikimos, užteks pragyvenimui, nori – gali būti žemvaldys kaip ir tėvas, kaip aš, kaip visi mūsų protėviai buvo nuo amžių, ligi pilnametystės galima bus rasti jaunesniojo dvariškio vietą gal kur jaunojo Karolio Stanislovo Radvilos dvare. Ir mostelėjo ten, į kitą krantą, į Infliantus – pakanka pereiti tiltą, Šionbergo bažnyčioje jėzuitų parėdymu tavęs laukiama, viską paruošė tavo stojimui į noviciatą, visus formalumus;

studijuoti, žinoma, važiuotum į Vilnių, į universitetą, neabejoju, tau ten patiks, vis dėlto sostinė, didelis miestas, mokėsiu tavo pragyvenimo išlaidas visą mokslo trukmę, o paskui iš Vilniaus – galbūt ir toliau, juk laikai keičiasi, dabar ne vien pinigingieji, bet ir gabiausieji traukia Europon, neskubėk, pagalvok, viskas priklauso vien nuo tavęs, rinkis – čia, kur gimtoji žemė ir seni papročiai, ar kitą krantą, Infliantus, kur tavęs laukia mokslai, galia ir visas pasaulis, juk jėzuitai – išmintingiausiasis ir įtakingiausiasis ordinas? Dar kiek padvejojo, susimąstė, nužvelgė jį nuo galvos iki kojų, krimstelėjo judančią pusę lūpų ir lyg išsiblaškęs dar tarstelėjo – Pranciškau Ksaverai, nebesi jau vaikas, tampi išvaizdžiu jaunuoliu, nepurtyki, nepurtyki galvos, jau dabar atrodai it puolęs aniuolas, tikras jaunas šėtonėlis, tos tavo žiburiuojančios akys, alkanos lūpos... moterys dėl tokių kaip tu paprastai eina iš proto... jei baidaisi vienuolystės, nes jau pradeda rūpėti panelės, nebijok, atsiminki, kad šiais laikais papročiai išlaisvėję – kai kurie mano sutikti vyskupai buvo didžiausi šio svieto mergišiai, tad jei širdis pajus kam inklinaciją, Viešpats, manau, už meilę nebaus, atlaidžiai prisimerks, kaip nuo amžių prisimerkdavo ir prisimerkia daugumos prelatų silpnybėms... štai tik teisėtos savo šeimos niekada negalėsi turėti, bet, mielas sūnėne, patikėki manimi, santuokinis guolis labai retai kada suteikia vyriškiui palaimos, jis skirtas pareigai, o ne malonumams, tad vis vien jų vėliau prisieina ieškoti kitur... tad koks skirtumas, galvok apie tai, ko gi nori – per šimtmečius įprasto bajoro gyvenimo čia, Hermaniškėse, ar vis dėlto ryšies žengti anapus upės, kur tavęs laukia visas pasaulis?

Pranciškus Ksaveras tąkart nugurkė ašaras, nebuvo kvailas, viską suprato, juk, tiesą sakant, viskas buvo jau nulemta prieš daugelį metų, tačiau vis viena buvo dėkingas savo galingajam dėdei, kad kilniai leido jam pasirinkti, bene pirmą kartą kažkas su juo elgėsi kaip su sau lygiu, ir sprendimas, koks jis bebūtų, priklausė vien jam. Jis pasirinko pasaulį, tiesa, iš pat pradžių tas pasaulis atrodė mažytis,

sulig Skaistkalnės bažnyčios vidumi: po dvidešimties dienų privalomų rekolekcijų ir Šionbergo jėzuitų egzaminacijos, skirtos gabumams ir būdo tvirtumui patikrinti, 1756 metų gruodžio dešimtąją, Šionberge, Infliantuose, jis, keturiolikmetis Pranciškus Ksaveras iš Milkantų Norvaiša, iš visos plačios giminės dalyvaujant tik dėdei Petrui Antanui, tapo jėzuitų novicijumi; gulėdamas kryžiumi ant akmeninių grindų ir duodamas ne mažiau kaip aštuonerius metus truksiančio noviciato įžadus, prisiekdamas neturtą, skaistybę ir nuolankumą, jis buvo tikras šį paskutinįjį įžadą laužysiantis, nes tądien tįsodamas ant grindų Šionbergo bažnyčioje prisiekė sau mintyse, jog nepaklus, jog su juo niekada niekas daugiau nesielgs taip, kaip jį skriaudė Nesvyžiuje, jog jo neištiks nuolankiojo Juliano likimas; gulėdamas kryžiumi ant akmeninių grindų ir atsisakydamas žemiškųjų gėrybių jis iš tiesų galvojo vien apie margą, dar nematytą pasaulį ir kad dabar štai jo dėl akių atsisako iš tiesų norėdamas vien kuo daugiau jo pažinti: jis ištrūks, jis keliaus kaip jo protėvis Kazimieras Norvaiša, jis bus toks pat šaunus pasaulio didžiūnų draugijoje; dėl savosios skaistybės paisymo jis rūpinosi kuo mažiausiai, nes buvo visiškai tikras, jog po ano žiauraus tėvo Ignacijaus sumušimo yra nebegebantis patirti kokių nors kūniškų geidulių, kurie kartkartėmis kamuodavo jo jaunuosius kolegas Nesvyžiaus konvikte, savo minčių inklinacijas buvo tikras galėsiantis pažaboti, nes niekada nejuto nė mažiausio poreikio prie ko nors prisirišti – priešingai, vienas, visų paliktas ramybėje, jausdavosi geriausiai. Taigi, gruodį, prieš šešiolika metų jis įstojo į jėzuitų noviciatą, Hermaniškės su dar keliais dvarais vėliau atiteko Tadeušui, prieš šešiolika metų, po noviciato įžadų ceremonijos, iš dėdės dovanų jis gavo ne didelius plotus žemės, o laikrodį, skaičiuojantį laiką, tą didžiausią, tačiau neapčiuopiamą turtą; paties dėdės laikrodį, kurį tasai įteikė nusisegęs nuo liemenės kilputės – dailų, auksinį, senoviško darbo, bet dar puikiai einantį, su išraižytu įrašu *silentium est aureum*, vieną iš trijų, paveldimų vyriausiojo sūnaus šeimoje; tas

aukso laikrodis jam tuokart pasirodė tarsi kito pasaulio ir kito gyvenimo pažadas bei neabejotinos dėdės meilės įrodymas, nes kitus du padovanojo tik tikriems savo sūnums, Kazimierui ir Tadeušui. Pranciškus Ksaveras išsitraukė tą laikrodį iš kišenės – beveik lygiai šešios vakaro, 1772 Viešpaties metai, Kūčios, kelios valandos iki Jo užgimimo, jis nevėluoja, štai, paskendęs prisiminimuose, jis nuo pat Katedros ir priėjo dėdės, o teisingiau – tetos Placidos Amelijos, namus prie Šventojo Jurgio bažnyčios; jis uždėjo ranką ant durų rinkės ir keliskart aidžiai pabeldė.

V

Pranciškus Ksaveras nepavėlavo – kaip reikalavo paprotys, tetos namuose jie sėdo už stalo sužimbant pirmajai vakaro žvaigždei; pradžioje būta šiokio tokio šurmulio, mat namuose klegėjo daug vaikų – keturi vyriausiojo pusbrolio Kazimiero, du berniokai ir dvi mergaitės, ir keturi Izabelės Pranciškos – be dviejų paūgėjusių sūnų ir mažojo Petro Antano, kuris gimė praėjus kelioms savaitėms po savo senelio laidotuvių, tad, išėjusiajam į dangiškąją karalystę atminti buvo pavadintas velionio vardu, pusseserė dar glaudė prie krūtinės ir pusmetinukę Elžbietą Rožę, glaudė iš tiesų, laikė glėbyje prie nėriniuota skepetėle pridengtos krūties: Izabelė Pranciška, sekdama naujausia, iš Prancūzijos plintančia mada, buvo pati nusprendusi žindyti kūdikį, žinoma, didžiam savo motinos Placidos

Amelijos nepasitenkinimui, kuri nieku gyvu negalėjo suprasti, kam gi pačiai kankintis, jei galima nusamdyti žindyvę, lygiai, kaip ir nesuprato, kam duoti keistus, jų giminėje niekada negirdėtus vardus, tokius kaip Rožė: „pasaulio pabaiga, nauji laikai, Rožė... tuoj sulauksim Kamelijų ir Konvalijų, ir tas žindymas... prancūziškas išmislas, mados reikalas", – pusbalsiu po nosimi, lyg mąstydama balsu, savo nuomonę reiškė Placida Amelija, kuri atrodė visai neblogai, nežiūrint į tai, kad tebevilkėjo gedulą; Izabelė Pranciška kantriai bandė aiškinti, jog šitai – moksliškai pagrįstos Rousseau įžvalgos apie vaikų auklėjimą ir jų būsimą būdą, kuriam svarbus tyras gamtinis ryšys ir motinos meilė, tokią filosofiją dabar perima visa bent kiek apsišvietusi, bent kiek mokslo ragavusi Europa; „šitaip, kilmingai padoriai moteriai pačiai žindyti kūdikį, galėjo sugalvoti tik ištvirkęs bedievis ar gal net koks enciklopedistas, bet kurgi man varžytis su kažkokiu prancūzu savąja senamadiška, šimtmečių patikrinta lietuviška išmintimi ir šventais mūsų protėvių papročiais", – neatlyžo Placida Amelija, tačiau ji buvo bejėgė prieš visagalę madą, o motinystė, ar, veikiau, jos elegantiškas visiems demonstravimas, dabar buvo itin madingas: ponios ne tik paveikslavosi žymiausiems tapytojams savo vaikų apsuptyje ar net juos apglėbusios, bet ir noriai juos rodė bet kokia proga viešai, it prabangiausias savo nusisekusio gyvenimo puošmenas, it kitados šuniukus ir papūgas, ir tai turėjo vieną vienintelį privalumą – mažosios atžalos tokiu būdu nors šiek tiek pabendraudavo su savo gimdytojomis, kurios paprastai buvo užimtos svarbesniais reikalais, tokiais kaip pokyliai, pasivažinėjimai, pasimatymai, kavinės, teatras, medžioklės, vizitai pas siuvėjus, kirpėjus, parfumerius ir meno prekijus, ar leisdavo vienišas, tik joms vienoms skirtas valandėles buduaruose ir paviljonuose tais atvejais, kai jas apimdavo gili melancholija nuo tokio varginančio ir jėgas alinančio gyvenimo bei motiniškų pareigų. Betgi Izabelė Pranciška, regis, nuoširdžiai mylėjo savo keturis vaikus, tiesa, ne tiek, kad būtų

apkaltinta negrakščiu, pirmykščiu valstietės prieraišumu, o ir Kazimiero žmona, Teresė iš Tallat-Kelpšų, krūtininga, matroniškos išvaizdos ir su kiekvienu gimdymu blėstančio grožio dama, puikiai suvokė, kad vien apsupta palikuonių tegali imponuoti ir valdingai teigti aplinkiniams savo moteriškas galias, tad senieji dėdės namai šurmuliavo, po juos zujo ketvertas mažųjų Norvaišų ir ketvertas Choleckių, ir jiems netgi buvo leista maldai ir vakarienės pradžiai sėstis prie Vigilijos stalo, privilegija, tokiems mažutėliams neįsivaizduojama ankstesniais laikais; vien tik tebenašlaujantis Tadeušas neturėjo nei žmonos, nei, kol kas, jokių įpėdinių; ir Pranciškus Ksaveras neturėjo vaikų, bet šitai juk buvo suprantama.

Nors nebuvo vyriausias už stalo savo amžiumi, tačiau dvasiškasis luomas Pranciškui Ksaverui suteikė šeimos galvos teisę pradėti Kūčių vakarienę malda: melsdamasis ir skaitydamas iš Šventojo Luko evangelijos apie Viešpaties užgimimą, jis akies krašteliu matė akis badančią tuščią vietą stalo gale: dvasioms, užklydusiam giminaičiui ar prašalaičiui, tačiau iš tikrųjų tai buvo velionio Petro Antano vieta, kurios taip niekam ir nepavyko užimti, nė vyresnėliui Kazimierui – nežiūrint į visą jo rėksmingai pabrėžiamą valdingumą, į turimus paruoštus atsakymus visais gyvenimo klausimais, jis nė iš tolo neprilygo tyliai velionio tėvo įtakai, mat gyvenimas buvo sudėtingas, nenuspėjamas ir ne itin klusnus dalykas, kuris ne visuomet leisdavosi apmaunamas Kazimiero taisyklių apinasriu, dažniau kaip tik pasibaidydavo kokiais netikėtumais, prieš kuriuos visos jo taisyklės buvo bejėgės. Jie pradėjo laužti ir dalintis plotkelį, nenumatomai lūžtantis jis irgi buvo šiek tiek panašus į gyvenimo likimus – kam nuskylantis daugiau, kam mažiau, kam sutrupantis tarp pirštų net nuo švelnaus prilietimo; vis dėlto tą akimirką trapus perregimas paplotėlis atrodė pastoviausias dalykas pasaulyje – kaip buvo aišku, kad kartų kartos giminėje tų jonų, motiejų, kazimierų, elžbietų, pranciškų, kotrynų ir antanų laužė kasmet tą blyškų ir

prėską, nelyginant iškepta mėnulio šviesa, skritulėlį, taip buvo aišku, jog dar kartų kartos po jų darys tą patį ir dėkos už pasninko gėrybes, kurios tais metais ant Norvaišų stalo buvo tikra puota: be barštelių, pyragėlių su grybais, aguonų pyragų, džiovintų vaisių ir kitos smulkmės, ten pailguose pasidabruotuose polmiskuose puikavosi ištisa flotilė žuvų: lydeka su šafranu, eršketas su krienais, žydiškos ir olandiškos silkės su razinomis ir morkomis, svogūnais ir grybais, upėtakis su prancūzišku padažu, starkis, sutaisytas lvovietiškai, įdarytas karpis, palaidotas kapotų žolelių kape, o vidury ryškiai raudona, ant šarvų mirguliuojant žvakių šviesos atšvaitams, stovėjo didžiulė, milžiniška tiesiog, kaugė sukrautų virtų vėžių; prisiminęs neseną Tyzenhauzo laišką apie jam siūlomą piramidę, Pranciškus Ksaveras, kuris nebuvo itin didybės išsiilgusi persona, tylomis pagalvojo, kad šitai, virtų vėžių piramidė, yra vaizdas, kur kas gražesnis už bet kokius akmeninius paminklus; tik kai po gan ilgo laiko, trikdyto daugiausiai traškėjimo ir čepsėjimo, bet ne kalbų, stalas priminė mūšio lauką, nuklotą raudonų kritusių riterių išmėsinėtais šarvais, tik po to, kai ne kartą buvo papildytos vyno taurės ir atėjo laikas cukrams – saldiesiems pyragams ir pyragaičiams, džiovintiems abrikosams, razinoms ir riešutams, tik tada Placida Amelija pagaliau priėjo prie reikalo: dvasiškas tėve, mielas sūnėne, mes turime naujieną, tikriau tariant, ją turi Tadeušas, betgi jūs jam pasakykite, jis mūsų neklauso, mes nė nežinome, ką daryti – kas tai, beprotybė ar apsėdimas, reikalaujantis velnio išvarymo? „Taigi, tegul Tadeušas pats pusbroliui pasisako, – įsiterpė Kazimieras, saujoje trakšteldamas riešutus iš to piktumo, – mūsų Tadeušas, pusbroli, sumanė vėl ženytis, kas, žinoma, būtų gerai, nes Viešpats prisakė mums gyventi ir daugintis, betgi, žinoma, ne šitaip, kaip jis sumanęs; net Šventajam Rašte parašyta, jog aliejus ir vanduo nesimaišo, bet tegul jis pats jums, pusbroli, geriau pasako, ką jis išsirinko ir netgi šįvakar buvo čia atsivedęs...“; ir čia Tadeušui jau

trūko kantrybė: „Marcianą Mataitis, Hermaniškių valdytojo dukterį, pusbrolis žino puikiausiai“; „kitaip tariant – vos ne baudžiauninkę!“ – Kazimieras kaip šūvį trakštelėjo riešutus delne, kaip salvė, įnirtingai tarškindama vėduokle, jam atitratėjo jo žmona Teresė: „Cholopę!“; „valstietę...“ – priekaištingai pakraipė galvą Izabelė Pranciška; jos vyras Juzefatas Choleckis, ne itin norėdamas kištis, tik linktelėjo, ir šitai galima buvo suprasti, kaip nori, užtat Placida Amelija turėjo svarią ir neginčijamą nuomonę dėl jaunesniojo sūnaus: „Šitai visiškai neaiški, sveiku protu nesuvokiama istorija, veikiausiai bus įsivėlę kokie kerai ar raganavimas, ar, neduok dieve, Tadeušas tapo apsėstas ir tikrai reikės egzorcizmo, sūnėne, jūs dar nežinote paties blogiausio, nieko nuostabaus, labai galimas daiktas, jog šitai – kerai, juk ji... – jos balsas čia net užlūžo, atrodė, kad Placida Amelija tuoj tuoj nualps, ji skubiai persižegnojo, užsigėrė vyno iš taurės lyg springdama, bet vis dėlto išstenėjo: – muzulmonė!“, „ne, ji – žydė!“ – paprieštaravo Kazimiero žmona, garbioji Teresė iš Tallat-Kelpšų, ir iškart irgi persižegnojo – kad ir išaugusi Vilniuje, ji baisiausiai bijojo visko, kas susiję su tąja tauta, galbūt naudojančia katalikų kūdikių kraują macams kepti, ir atsiminimai, kai beveik visa baisioji miesto žydija susirinko į jos velionio šešuro laidotuves, dar buvo švieži – ji anuomet net nualpusi, jai prireikė uostomųjų druskų, ji po to dėl tokios šeimą ištikusios viešos nešlovės dar ilgai iš gėdos nevaliodavo pakelti akių keliaudama miesto gatvėmis.

Iš tiesų viskas buvo kur kas paprasčiau: pusbroliui Tadeušui pravėrus burną gynybai iš tiesų paaiškėjo, kad jo išrinktoji Marciana Mataitis yra krikščionė, kaip ir visi tąvakar susirinkusieji už stalo, iš tiesų tik jos velionės motinos būta karaimės, taigi – nei žydės, nei juo labiau musulmonės, nes toji tauta turinti savo visiškai kitokį tikėjimą, ir dargi gero gimimo karaimės, mat saldžiosios Marcianos motina, velionė Ana, buvo Biržų karaimų hazano Sadko Abramovičiaus jaunesnioji duktė, taigi, iš šeimos, esančios taip aukštai anoje

tautoje, kaip tik įmanoma; tą Aną pamilęs Hermaniškių ekonomas Martynas Mataitis parsivežė į dvarą ir jai priėmus katalikų tikėjimą laimingai sau vedė, taigi, čia niekuo dėti nei žydai, nei kokie musulmonai, mat Marciana vos gimusi buvo pakrikštyta ir užauginta tėvo su motina kaip dera tikrai katalikei ir, dargi, pasižyminti nuoširdžiu pamaldumu, ko nepasakysi apie daugumą šiandieninių merginų, kurioms tik koketavimas ir šio pasaulio tuštybės galvoje, kaip ten bebūtų, taip jau nutiko, kad ji jam krito į akį, ji jam skirtoji, jokios kitos jam nereikia ir todėl jam nepritiktų su ja gyventi nuodėmėje, taigi, visa tai turint galvoje, jis, Tadeušas, jaučiantis, jog ji jam būtų geriausia žmona, ir tikisi jei ne šeimos, tai bent pusbrolio kunigo krikščioniško supratimo tokiomis aplinkybėmis; ji puiki mergina, angeliško gerumo širdies, gebanti skaityti ir rašyti, žvitraus, imlaus proto, su trupučiu laiko ir praktikos lengvai tapsianti tinkama būti teisėta dvaro ponia, nes yra nuostabi šeimininkė, ak, ir, beje, štai šitas saldus, medumi teptas aguonų pyragas, kuriuo dabar jie gardžiuojasi, yra josios keptas, ji siunčianti jį mums dovanų, ir, jiems leidus, jis vėl atsivesiantis ją rytoj, šventų Kalėdų pirmąją dieną. Pranciškus Ksaveras nespėjo nė įsiterpti, balsą perėmė Kazimieras, nes Teresė tuo tarpu buvo pilna burna to saldžiojo aguonų pyrago – reikėjo matyti jos siaubo kupiną veidą, kai ji, bandydama susitvardyti, kėlė servetę prie lūpų, kad nematomis atsikratytų to baisiojo žydų raganos kepto gardėsio; taigi, Kazimieras turėjo taisyklę ir šitam brolio nuopuolio atvejui: dėl Viešpaties Jėzaus, su viskuo jis sutinkantis, lai ji būnanti sau graži, miela ir artima dūšiai, jis sutinka, merga verta grieko, jis ją regėjęs, matyti, kad veikiausiai agni ir arši patalo reikaluose, bet kam gi ją vesti? kam mezaliansas? šito juk niekad nebuvę! Na ir Tadeušo skonis ir nuotakos – nuo Pociejų paveldėtojos, tesiilsi jos siela ramybėje, iki prastos valstietės ir dar žydės ar muzulmonės, čia tai bent! čia dabar toji nauja mada, ypač tarp vyskupų ir magnatų, jis suprantantis – nauji laikai, ekonomika,

lygybė tarpe krikščionių, valstiečių išlaisvinimas, žmogiškos teisės, betgi viena yra juos išlaisvinti, o kas kita – imti ir pradėti su jais ženytis! tegul įtaiso tą Marcianą sau gaspadine ir viskas, ne jis pirmas, ne jis paskutinis jų šeimoje su šiokiomis tokiomis indiskrecijomis; ir, Dieve didis, šito dorybės sergėtojui Kazimierui nereikėjo sakyti, nes tuose namuose galiojo taisyklė niekada, visiškai niekada nekalbėti apie andainykštes tėvo, Petro Antano, išdaigas, tarsi jų niekada nė nebuvo; mat, ištarus viena, būtų reikėję ištarti ir kita – apie didžiąją, ne vienerius metus trukusią gyvanašlės Placidos Amelijos tylią draugystę su jų dėde Aleksandru Vladislovu, dabar jau, laimei, išsivadėjusią po to, kai tapo nedraudžiamu vaisiumi, ar išblėsusią kartu su aistromis nuo paprasčiausios senatvės ir nebegresiančią šeimos turtiniams reikalams; betgi apie šitai niekad, niekad nebuvo kalbama, ir dabar vargšė Placida Amelija sėdėjo išblyškusi, net pasmėlusi, tarsi pakaruoklis, kuriam ką tik iš po kojų išspyrė bet kokį dorovinio pranašumo pagrindą; net Juzefatas Choleckis neramiai pasimuistė, šitai buvo kebli padėtis, ir visi dabar žiūrėjo į Pranciškų Ksaverą, visi, net Kazimieras, kuris dar burbėjo, jog net Šventajame Rašte parašyta, kad aliejus ir vanduo nesimaišo, tad nėra ko daug ir kalbėti apie kokius nors mezaliansus, jų nebuvo Norvaišų giminėje ir nebus.

Pranciškus Ksaveras nors užmušk negalėjo prisiminti tokių žodžių iš šventraščio, tų, apie aliejų ir vandenį, veikiausiai jie tebuvo teisuoliškos Kazimiero fantazijos kūrinys, bet visos tos šnekos apie baisius mezaliansus jam vėl priminė kunigaikštytę Teofilę Konstanciją iš Radvilų, tai ji buvo skandalingas, neabejotinas baisaus, visą kunigaikštystę supurčiusio mezalianso pavyzdys: jis pamena, anuomet buvo ištremtas į Gardiną ir visas miestas kalbėjo apie tą nutikimą – kaip tik tuomet 1764-aisiais, kai rusų armija kirto Lietuvos sieną, idant palaikytų Čartoryskį ar Poniatovskį kandidatais į sostą, ir Pone Mielasis pasitraukė su savo kariais link Olykos, o

ji, raita, kariškai apsitaisiusi, su savo būriu išplėšė asmeninę pergalę; nekart savo brolio Karolio Stanislovo piršta už jo kilme lygių sugėrovų, Rževuskio, o vėliau Paco, kentėjusi brolio ir jaunikių patyčias, jų laukinius nevaldomus lėbavimus, per kurių vieną jie baisingai prisigėrę pistoletais ėmė šaudyti tiesiai į ją, suvarpydami kiaurai jos krinoliną, ji, atstūmusi jai kunigaikštišku prigimimu lygius kandidatus, savo afektų objektu pasirinko paprastą tėvo kariuomenės karininką, kažkokį Ignacą Moravskį, pasamdytą išmokyti ją fechtuotis špaga; šios karinės pratybos baigėsi pasija; suktoji Teofilė Konstancija jau būdama palaimintoje padėtyje ir iš netyčių užklupusi brolį Olykos mūšio lauke, prieš pat atveriant ugnį į priešą, pareiškė ištekanti už tojo Moravskio; ir, žinoma, broliui Ponui Mielajam ne sesers vedybos tuo momentu buvo galvoje, tad jis, tą akimirką mačiusių liudininkų teigimu, tik atšovęs: „Tetraukia tave velniai, tekėk tu, dėl manęs, už ko nori", ir, *nomen omen*, šitai buvo visų suprasta kaip kunigaikštiškas sutikimas, o po to jau buvo šaukštai popiet, Teofilė Konstancija staigiai pasitraukė į Lvovą, kur laukė Moravskis su kapelionu, o tų, ką sujungė pats Dievas, jau nebegalėjo išskirti nė Radvila, kuriam beliko tik rašyti seseriai apmaudžius laiškus, vadinant ją amžina giminės gėda ir primenant matrimonialinį jų moterų nuosmukį nuo karalienės Barboros iki eilinės ponios Moravskos... Betgi Norvaišos buvo ne Radvilos, jų giminėje karalių nebūta, tačiau lai Viešpats ir saugo juos nuo tokios sumaišties, kaip kad karo veiksmai prie Olykos, o vargšui Tadeušui, akivaizdu, įsimylėjusiam iki ausų, reikėjo padėti, ir Pranciškus Ksaveras dabar laužė galvą dėl kokios nors išeities, juk į jį dabar, laukdama jo ištarmės, žvelgė šeimyna iš užstalės. Ir jis pradėjo užuolankomis, pirmiausiai atsakydamas vyresnėliui Kazimierui: būdamas kunigu, niekaip nepamenąs Šventajame Rašte ką nors pasakyta apie tai, kad vanduo ir aliejus niekada nesimaišo, be to, šitai prieštarauja patvirtintoms fizikos ir chemijos tiesoms, kurias

jis gali paliudyti kaip profesorius ir mokslų daktaras: ypatingomis sąlygomis, esant didelei turbulencijai, o paprastai tariant – smarkiai kratant, vanduo ir aliejus gali maišytis, virsdami vientisu skysčiu – ypatinga iš skirtybių sudaryta substancija, pavadinta emulsija; betgi grįžtant prie Tadeušo ir jo keistos afektacijos: visi juk sutiks, jog jiems tenka gyventi neramiais, turbulencijų, perversmų, lūžio laikais, kas prieš penkiolika metų būtų galėjęs nuspėti, kaip pasisuks reikalai ir kur atsidurs mūsų valstybė? Niekam neaišku, vienas Viešpats težino, kas mūsų laukia rytoj: aišku tik viena, tik viena galima tvirtai pasakyti – tenka gyventi metu, kai seni sprendimai nė kiek nebetinka, kai reikia ieškoti naujų išeičių pavojaus akivaizdoje, atėjo sunkūs laikai, kai derėtų vien vienytis, kad išliktume, o ne ieškoti skirtybių, Dievas mato, kartais vienybė su dievobaimingais ir dorais nekilmingais žmonėm gali visiems duoti didesnės naudos nei sąjunga su beviltišku nusidėjėliu, vertinamu vien dėl savo protėvių ir kilmės; šitai supranta net jo didenybė mūsų valdovas, tamsuolių piktumui iki nobilitacijos pakylėjantis nekilmingus, bet dorus mūsų krašto sūnus; tai jiems jis įsteigęs medalį *Merentibus*, kurį kabina už nuopelnus ir Tėvynei nuveiktus darbus, ne už kilmę ar herbus; tenka gyventi neramiais, turbulencijų laikais, kai senus papročius reikia atsijoti it grūdus, kad pelai nepriplėktų ir nesugadintų viso aruodo, reikia galvoti ne tai, kas buvo įprasta vakar, o kaip, šitaip siaučiant neramumų audroms, visai bajorijai, visai valstybei išlikti ir gyventi rytoj, Viešpatie Dieve, jeigu šitai reiškia ženytis su žemesniu luomu ir kad Tadeušas bus nuo to laimingesnis ir geriau atliks savo bajorišką priedermę, dvarai klestės su nauja šeimininke – lai, svarbu, kad savo žemėje, savo namuose, be to, merginos gyslomis teka kilmingų hazanų kraujas, o vos užgimusi ji tapo Rymo katalike kaip mes, Viešpaties akyse ji mums lygi, o kad žengsime pavėjui su besikeičiančia laiko dvasia... net moteris, net Radvilaitė antai tapo ponia Moravska, o mes tik Norvaišos, ir nebe pirmas bajoras šiais

laikais dėl naudos ar iš meilės vedė nekilmingą miestietę ar netgi valstietę? Tad svarbiausia krikščioniškos sielos dorybė, merginos *meritum**, Viešpats mato, jei mergina – tamsi ar sugedusi, stokojanti dvasios kilnumo, paprasta prasisiekėlė, geidžianti pono dėl luomo ar turto, jis pats pirmas pusbrolį atkalbėsiantis. Tad, būdamas kunigas, o kartu ir profesorius, jis, Pranciškus Ksaveras, kol kas jiems nesako šiuo klausimu nei taip, anei – ne ir susilaiko kol kas nuo bet kokių patarimų, duokit jam laiko pakalbėti su tais dviem jaunaisiais, jis išklausysiąs abidvi puses, tad kol kas nesakantis anei taip, anei ne...

Iš ištįsusių šeimynos veidų jis suprato, jog ne šito tikėtasi; vien tik Tadeušas viltingai žvelgė į pusbrolį; vėliau, kai jie pakilo nuo stalo eiti į Piemenėlių mišias ir visi nusekė jį, jauniausiąjį pusbrolį kunigą, jo neapleido keistas jausmas, ar, veikiau, suvokimas, jog savo giminės akyse jis netikėtai užėmė tuštuojančią velionio dėdės vietą – tai jo dabar, kaip gerbiamiausio autoriteto, ištarmės laukė šeima; jo, mažiausiai tinkamo šioms giminės pareigoms; jo, sueižėjusios moralės ir nuolatos ėdamo abejonių; jo, kurio tikėjimas buvo trapus it iš plonyčių šiaudelių suvertas pagoniškas derliaus ženklas – senovinis valstietiškas kalėdinis sodas: būtent toks kabojo virš Kūčių stalo, jiems virš galvų; jaunieji neklaužados Choleckiukai suaugusiems nusisukus ištaikę akimirką pasilypėjo ant kėdžių ir nusitvėrę suodiną žarsteklį dabar tą sodą su vaikišku pasimėgavimu niokojo ir daužė į šipulius; kaip simboliška, pamanė Pranciškus Ksaveras; „kaip simboliška, – jis išgirdo balsu tariant Tadeušą, – šitai, kaip ir pyragas, buvo Marcianos atvežta dovana; vėrė ją kiaurus vakarus, kaip palinkėjimą laimės šitiems namams, o jos, it paprasčiausios tarnaitės, net neprileido prie stalo“, ir Pranciškus Ksaveras būtų norėjęs jį nuraminti, jog viskas būsią gerai,

* Vertė, nuopelnai, dorybingumas. (Lot.)

tačiau didžiausia bėda, jog, net būdamas kunigu ir profesoriumi, pats niekuo nebegalėjo būti tikras, net ir tuo, ar ta aguonų pyragų ir šiaudų sodų mergina galinti būti tinkama nuotaka pusbroliui; jam kirbėjo kažkada skaitytoji Rousseau mintis, abejojanti, ar šimtmečiais pavergtą luomą galima išmokyti laisvės, ir ar tos laisvės bemokant yra pateisinama šiokia tokia prievarta; jis pats dar prie Rumšiškių, žvelgdamas į beviltišką, per amžius užguitų valstiečių valios stygių, kartais nebūdavo tikras, ar jie galėtų būti atsakingi už savo Tėvynę ir josios bendrąjį gėrį, o ne vien už savo skilvius ir jų prikimšimą; vien vėliau, daug vėliau, jau po mišių, jiems jau grįžus ir dviese susėdus prie židinio bibliotekoje, tebeužpildytoje jo paveldėtomis knygomis, ir Tadeušui įpylus į taures raudonojo vengriško, jis išgirdo šį tą tikro, šį tą, ką pusbrolis išliejo jam nemeluodamas; keista, vėl atvykimas į Vilnių Pranciškui Ksaverui sutapo su atviriausia išpažintimi, tik tiek, kad šiosios jis pats beveik prisiprašė, liepęs Tadeušui pasakoti viską, kaip buvo, visą tiesą, nuo ko tatai, tasai meilingasis apsėdimas, prasidėjo.

Pusbroli, buvau neseniai palaidojęs žmoną, tesiilsi jos iškamuotas kūnas ir nekalta siela ramybėje, niekam nelinkėčiau patirti akimirkos, kai per vieną dieną prarandama ir sutuoktinė, ir būsimas įpėdinis, didi neteisybė, pusbroli, ir labiausiai – atžvilgiu moterų, dėl gimdymų nuolat stovinčių viena koja kape... tesiilsi Liudvika iš Pociejų ramybėje, išgyvenome su ja kartu mažne metus, tačiau taip keista – pamenu ją lyg pro miglą, lyg blausų atspindį veidrodyje, ji buvo maloni ir tiek, kaip sako prancūzai – *très agréable*, žinau, pusbroli, šitai nedovanotina – ji mirė bandydama man pagimdyti kūdikį, o aš tik tiek tegaliu apie ją pasakyti... Užtat tą akimirką, kai pamačiau Marcianą, dievaži, pamenu, lyg tai būtų buvę šiandien ir, dar daugiau, esu tikras, kai išmuš paskutinioji, prieš išleidžiant paskutinį atodūsį ir stojant Tvėrėjo akivaizdon, tas vaizdas bus paskutinis, šovęs atmintin prieš užmerkiant akis; pusbroli, tik

įsivaizduok, sakau šitai tik tau ir tik todėl, kad esi man ne vien mielesnis už brolį, bet dar ir kunigas, pažvelgiantis į slapčiausius sielų užkampius, kam nors kitam tai papasakoti būtų profanacija, subjaurojanti tą atminimą... tik įsivaizduok, pusbroli: vasaros pradžios vakaras, Hermaniškės, aš sau joju ramiai, vykstu vizituoti to prieš kelerius metus man atitekusio turto, visa aplink nurimę, po truputį temsta, viskas pakelėse kvepia, viskas žydi, nė nežinau kas, nė nebeatsimenu – ievos, radastai, gudobelės ar jazminai, – bet tiek to, viskas žydi, viskas veši, dar šviežia, dar nenugulta vasaros dulkių, ir ten, prie Nemunėlio, staiga, prieblandoje: pliuškesys, teliūškavimas – tylus, lėtas, lyg bristų laukinis žvėris, ašen tyliai prijoju prie krūmų ir matau, iš tiesų, švelniausią plėšrūnę pasaulyje, palengva, alsiais yriais skrodžiančią vandenį; matau vien it vandenžolės liūliuojančius plaukus, ką ten vandenžolės – juodas banguojantis gedulo vėliavų šilkas, ir mažutį, apskritą, baltą, stangrų užpakalaitį, vis išnyrantį vandeny tarsi pilnaties mėnesiena; visiška begėdė, kažkokia mergina... maudynės be jokio krikščioniško padorumo, juk net biedniausia valstietė nebrenda vandenin be marškinių, betgi ne tai, ne ta begėdiška laisvė svarbiausia, o tas gaivalas, ta moteris vandenyje, ir, nepatikėsi, pusbroli, bet tau, kaip kunigui, išpažinsiu: tą akimirką aš kažkodėl prisiminiau mirtį, pradėjau galvoti apie tai, jog neišvengiamai mirsiu, kad šitas tobulas, Viešpaties sutvertas moters kūnas irgi mirs, ir kad tai, ką tą akimirką regiu ir patiriu, yra pati tikriausia gyvybė, pats tikriausias jos džiaugsmingas ir nevaržomas triumfas, akimirka, kai viskas – gamta, ta moteris, aš – teigia jaunystę ir žmogaus gyvenimo grožį ir kad šioji akimirka, šioji žemė, vanduo, mergina priklauso tik man; kad noriu tą kūną liesti, ragauti, valgyti, ryti, paskęsti, išnykti jame, kad virstu, tampu vien geismu be atodairos, kad visi žmogiški pojūčiai tarsi paleistos strėlės smaigalys tampa viena palaimingai skaudžia aistra, o tuo pat metu, kai šitai matai ir jauti, gali net juoktis iš mirties: na ir kas, mirtie, na ir

kas, štai, tavo nenumaldomoje užmaršties tėkmėje tos moters gyvastis sustabdė ir visiškai įveikė laiką? Pusbroli, šitai buvo taip keista, niekad nieko keistesnio nesu patyręs, negaliu to paaiškinti, jeigu būčiau poetas, galbūt gebėčiau surasti žodžius ir tai aprašyti, juk gabiausieji jų sugeba įvardinti neįvardinama... turbūt tai skamba kaip kliedesys, bet šitai tetruko akies mirksnį, juk neplati toji mūsų upelė prie Hermaniškių, ji tylomis apsisuko, ėmė irtis link kranto, mačiau tik jos šlapią sklastymą, kaktą, juodus veik suaugusius antakius, iš palaimos primerktas akis, praviras tamsiai raudonas kvapą gaudančias lūpas, putlias it nuodėmės pagalvės; dievaži, nepamirštamas, Sabos karalienės veidas, veidas tarsi iš Šventojo Rašto Giesmių giesmės, o tada supratau, kad jos pėdos pasiekė dugną, ji lėtais žingsniais pradėjo nirti iš vandenų, užsimiršusi viskam pasaulyje, vien palaimingai jusdama vandenį, glamonėjantį odą, delnais nubraukė lašus nuo kaktos, jos kaklas, rankos ir pečiai buvo įdegę nuo saulės, vien tik mažutės apvalios krūtys baltavo kaip saldūs alyviniai obuoliai, ji buvo tokia jaunutė, laibutė, pakėlus rankas jos šonkauliai ryškėjo po oda kaip katedros skliautai, ir žemiau, jos mergiška brangenybė – juodo tankaus aksomo trikampis, nusagstytas vandens lašeliais it deimantais, po ta aksomine skiaute slepiantis... atleisk, pusbroli, užsimirštu, atleisk man, tau šitai neįdomu, tau nereikia šito žinoti, užsimiršau ir tada, atrodė, laikas sustojo, tik štai žirgas, rupūžė, neišlaikė ir suprunkštė... ji, žinoma, mane pamatė, ir ką tu manai, užuot suspigusi ar išsigandusi, panirusi iš gėdos atgal, kaip kitos kad būtų dariusios, ji taip išraudo, supyko, įtūžo, pasiutėlė, kad ranka ir koja tėškė vandenį link manęs, šventas, dieviškas įtūžis, vertas Akteono pabaidytos Dianos; tėškė su tokia jėga, kad net arklys pasibaidė, ir, didžiai savo gėdai, turiu pripažinti, ištrenkė iš balno tiesiai ant žemės ir pabūgęs nulėkė nuošaliau; laimei, vos kritęs supratau nelabai susitrenkęs, bet, pusiau iš piktumo, pusiau dėl juoko, apsimečiau veik negyvas, vien tam, kad sukėlęs gailestį

prisiviliočiau ją arčiau, ir gudrybė pavyko: išsigandusi, vos užsimetusi marškinius, kurie prilipo prie varvančio kūno, ji puolė artyn, Viešpatie, iš arti, virpančiom lūpom, šlapiom blakstienom ji buvo dar puikesnė, dar nuostabesnė, griebiau ją, nes niekas, joks vyras, kurio gyslomis srovena kraujas, o ne vanduo, mano vietoje nebūtų atsilaikęs prieš tokią pagundą, ir šitai buvo klaida, uždirbusi antausį, – bet nė kiek nepykau, nes negi pyksi ant tokios jaunumės, ant tokios Dievo grožybės? Ji pabėgo taip, kaip stovėjo – vienmarškinė, basa, susiglobusi išmėtytus rūbus, dingo kaip sapnas pabudus, tačiau, laimei, man nuvykus į dvarą paaiškėjo, jog ji – to nuobodylos Mataičio duktė, ją pristatė kartu su visais išrikiuotais dvarionimis, ji nusilenkė man, jos plaukai kuode vis dar buvo drėgni; pusbroli, man reikėjo daug pastangų, kad nesišypsočiau ir neišsiduočiau jau ją pažįstąs taip artimai, kaip tik leidžia šlapi marškiniai! Ak, kaip ji siuto, ak, kaip ji su manimi nekalbėjo pirmosiomis savaitėmis, ak, kaip ji atsakinėjo pabrėžtinai mandagiai ir nuolankiai kaip ponui paveldėtojui... Pusbroli, pažįsti mane, juk man žodis „ne" visad skamba kaip iššūkis, ir pradžioje, tą vasarą, viskas prasidėjo kaip paprasčiausias žaidimas – vogčia užklupti tą mažą išdidėlę, stebėti, kaip kaskart ji parausta, prisiminusi pirmąją pažintį, kaip pakalbinta ką atšauna, mandagiai ir pagarbiai, kad nė neprikibtum dėl kokio prasčiokiškumo, bet taip sąmojingai, lyg fechtuotumeis žodžiais su patyrusiu dvikovininku... Niekada mintis man nekilo nuskinti jos nekaltybę, pavartojus truputį prievartos ir pasinaudojus kitiems įprasta senovine pono teise – pernelyg didelis buvo josios žvitraus proto smagumas, pernelyg gražus josios kūnas, pernelyg jos būta rinktinės, nepaprastos, kad ją paimtum be ceremonijų, taip paprastai... Pradžioje jaučiausi kaip katinas, žaidžiantis su pele, supratau, kad didžiausioji vyro verta satisfakcija būtų prisijaukinti ją taip, kad pati save man begėdiškai pasiūlytų, tam neskubriam ir švelniam žaidimui paskyriau ištisus vasaros mėnesius prieš dvejus

metus, didis Dieve, neslėpsiu, žiūrėjau į tai labai paprastai – kaip į manęs neišvengiamai laukiančios dovanos išvyniojimą iš audeklo sluoksnių, lyg neskubriai lukštenčiau kokį gardėsį, kuriuo tuoj tuoj pasimėgausiu... O tada, pusbroli, atėjo žinia apie amžinatilsį tėvo mirtį, dievaži, pusbroli, niekad nesitikėjau, kad tai šitaip nuliūdins... it perkūnas, it kokia akmeninė griūtis... Niekad nemaniau, kad šitaip tėvo gedėsiu, buvau įsitikinęs, kad pernelyg daug kartėlio mano širdyje yra prisikaupę, per mažai meilės; juk žinai, koks jis buvo, pusbroli, juk paliudysi – geras buvo visiems, išskyrus mus, savo šeimą; kas iš to, kad buvo visais mumis pasirūpinęs, gyvenome pritekliuje, gavome valdyti padorius turtus, aprūpino sūnus taip, kad, jei tik pernelyg nešvaistysime ar nepralošime kortomis, nespėsime išleisti visko per savo gyvenimą... betgi jo niekad nebuvo šalia, kai reikėdavo – nuolat išvykęs, nuolat kažkur, o vos tik grįždavo, matydavome vien jį pavargusį, užsisklendusį, tylų ar irzlų... Viešpatie, gal ir motina būtų buvus kitokia, jei būtų sulaukusi daugiau jo švelnumo... ir, pameni, tos visos jo moterys, tos tarnų apkalbos, paskalos iš oficinos... ilgainiui, kai jis pašaukdavo, būdavo nejauku, jo ir bijodavau, ir gėdydavausi vienu metu lyg nepažįstamo, regis, ir jam buvau lygu svetimas – kartą net supainiojo, kelintoje klasėje mokausi pas pijorus, būdavo toksai išsiblaškęs, dievaži, kartais rodėsi, jog už tą turtą nelabajam pardavė sielą... kai Kazimieras neišlaikė egzaminų ir vietoje jo buvau išsiųstas į Kilmingųjų kolegiją Varšuvoje, net palengvėjo, maniausi ištrūksiąs, pradėsiąs viską iš naujo, savaip, nes su tėvu juk niekas nesiejo... Bet kai jis mirė... liko ne kartėlis, bet kaltė, atmiešta ilgesiu, kad galėjo juk būti kitaip, juk ir nuo manęs šis tas priklausė, juk galbūt ir krikščioniškos meilės tegaunam tik tiek, kiek patys jos išdaliname kitiems, o dabar jau buvo vėlu, supratau taip ir buvęs svetimas savo gimdytojui... taip bemintydamas Hermaniškėse, regis, sode, pamačiau Marcianą, tačiau nė jos tada nebenorėjau matyti – tas žaidimas

su ja pernelyg priminė lengvabūdišką tėvą, kuris žmones ėmė ir naudojo lyg daiktus savo malonumui, savo užgaidoms, savo tikslams, pasijutau, lyg nevalingai kartočiau jo poelgius, ūmai supratau keistą dalyką: toji mergaitė – irgi žmogus, nebenoriu dėl akimirksnio įgeidžio jos skaudinti, mano meilingi žaidimai, jai rimtai į juos pažiūrėjus – o ar moterys gali kitaip? – gali sužaloti jai širdį; tą akimirką, pusbroli, supratau paprasčiausią dalyką: kad nuo šiol noriu būti paprasčiausiai geras žmogus, jog tenoriu būti išganymo vertas krikščionis, tik tiek, ir tosios atgailaujančios mintys buvo matyti, nes Marcianą pamenu sakant: Viešpatie, pone, esat išblyškęs, net išėjęs iš veido, tuoj sugrįšiu, palaukit; jos kondolencija buvo tokia, kaip tik tas laukų ir miškų vaikas suprato – atnešė ant padėklo man atsigerti vandens, duonos, sviesto, medaus, dar kažko... Tačiau tik tada mes pradėjom kalbėtis, ar, teisybę pasakius, kalbėjau aš, ji tik klausė; pusbroli, vėl šitai buvo kaip epifanija, kaip anąkart prie upės, kai akimirką tebuvo vyras ir moteris, mirtis ir gyvenimas, tik dabar buvo dar paprasčiau: tik du žmonės, dvi sielos, viena – paklydusi ir kenčianti, kita – draugiškai atsivėrusi be jokio atlygio priimti svetimą sielvartą ir suteikti paguodą... Kelissyk ji pertarė paprasčiausiomis, daugsyk girdėtomis katekizmo tiesomis apie tikėjimą, viltį ir meilę, bet iš jos puikių nekaltų mergiškų lūpų jos skambėjo kitaip, lyg ūmai įgavusios prasmę... Nuo to karto pradėjau matyti ją be kokių kėslų, kaip raminančią, draugišką sielą; kai išsiruošėme į laidotuves, ji pasiprašė su tėvu kartu, nebuvo niekur išvykusi, nemačiusi Vilniaus, kuriame taip norėjo pasimelsti Aštriųjų vartų Švenčiausiajai Motinai... argi galėjau prašymui atsakyti, priešingai, tėvui už gerą tarnystę dar daviau pinigų, kad palepintų, apipirktų švelniąją Marcianą pas Vilniaus kromelninkus, juk pana buvo jau kraitinio amžiaus. Dieve, pusbroli, kad būtumei matęs, kaip įtariai tąkart pažvelgė vargšas Mataitis, betgi mano sąžinė prieš Viešpatį buvo švari – nuo to pirmojo karto prie upės nėkart nebuvau

jos palietęs, o mūsų pirmąjį bučinį, net juokinga, liudijo kunigas – tu patsai... Tai ji mane pirma pabučiavo, prisiekiu, ne aš... gal ir gerai, pusbroli, kad mus išbaidei, Dievas matė, nesu juk šventasis, vyras juk kartais kaip paprasčiausias žvėris, patinas – akimirka ar kita, būčiau ją ten, krūmuose, negarbingai taip ir paėmęs, juk kokia garbė gali būti, kokia dorybė, koks padorumas, kai ant tavęs, ant tavo lūpų – kūnas, su kuriuo sapnuose esi išsiilgęs tapti vienu, ir ūmai jis rodo, kad geidžia to pat? Matei ją tąsyk, pusbroli, pats supranti... kas galėtų jai atsispirti, nebent šventasis, ak, net jei ir nenori suprasti, man vis tiek, žinau viena – jokios kitos nenoriu, ta mergelė man brangi kaip gyvybė, ji stebuklinga, stipri kaip gamta, nuo jos šypsenos tarsi pasibaido mirtis... Nepatikėsi, dar jos neturėjau ir nenoriu turėti, nepalaiminus Viešpačiui, žinau, kad ji taip myli mane, jog sutiktų save atiduoti man ir be šliūbo, betgi nenoriu, pusbroli, šitai ne man; galbūt pavadinsi keistuoliu, afekto aptemdytu bepročiu, bet esu sau prisiekęs nepaleisti į šį svietą jokio benkarto, ir tąkart, pameni, kai per laidotuves pasirodė ta mano netikėta pusiau sesuo, šitai lyg tapo dar vienu ženklu, kad negaliu to daryti, juolab – Marcianai; didis Dieve, vargšė ana mergina, Antonina, ar kaip ji, tokio nepaprasto, nepamirštamo grožio, ak, būtų vargšas tėvas žinojęs... o dar apie kiek tokių pat, galbūt slapčia paleistų į pasaulį, jis nė nenutuokė? Ar, nukeliavęs į Šventojo Ignoto, Odminių ar Antokolio kekšynus ir sumokėjęs kokiai jaunutei, niekada paskui nespėliojo, ar nekilo nė mažiausia mintis, jog galbūt turįs reikalų su antros kartos palaidūne ir savo paties kūnu beigi krauju? O tu, pusbroli, ar pameni, kaip tąkart, kai pabėgai iš noviciato bendrabučio ir mes, su mano studentais draugais iš vilniškės Kilmingųjų kolegijos, vogčia įsibrovėme pas šliundreles Šventojo Ignoto skersgatvyje, taip pamėgtame mano tėvo, Viešpatie, ar mes kada pagalvojome, kad ten gali būti mano netikrų seserų ir tavo kuzinų?

Pusbroli, gal šitai tau skamba kaip tikriausias lunatiko kliedesys, tačiau štai kodėl man tai neduoda ramybės, aš papasakosiu tau,

pusbroli, keisčiausią istoriją, apie kurią lig šiol niekada nė gyvai dvasiai nebuvau prasitaręs, šitai paaiškins, kodėl aš it paklaikęs bijau pavainikių: tatai nutiko seniai, kai buvau atiduotas muštrui į Radvilų kadetų korpusą Nesvyžiun, berods, buvau dvylikos, pameni, kartais matydavomės bažnyčioje iš toli per mišias, bet anuomet nė nekalbėdavome, juk kadetai ir jėzuityno globotiniai niekada nesimaišė, ir vienas muštruotojų buvo kunigaikščio kariuomenės puskarininkis, toks senis seržantas, atkeliavęs iš Bialos, iš kunigaikščio Jeronimo Florijono pulkų, toks niaurus diedas, vardu Jonas Ankantas, vos mane pirmąkart išvydęs kadetų sąraše suriaumojo: „Tadeušas Norvaiša, du žingsnius marš pirmyn!"; suriaumojo ir, man žengus į priekį, ėmė sukti ratus aplink, krenkšėdamas, apžiūrinėdamas taip niekinančiai, it būčiau koks žmogaus dydžio mėšlavabalis ar viduryje kelio aptikta maita, tada dar krenkštelėjo ir nusispjovė: nugeibėli tu, nugeibėli, tad štai kaip tie Norvaišos dabar atrodą... Tąkart daugiau nieko nesakė, bet užtat žodžių netaupė vėliau – Viešpatie šventas, pusbroli, tariu kam nors šitai pirmąsyk išpažinti, nepatikėsi, bet jis sakėsi esąs mūsų dėdė, netikras brolis mūsų tėvų ir tikras mūsų senelio Jono Izidoriaus Norvaišos *illegitimi thori** kūnas ir kraujas, benkartas, kitaip tariant; žinoma, pradžioje nenorėjau šituo tikėti, bet jis galėjo išvardinti visus penkis brolius, tėvą ir dėdes, ak, kaip jis jų nekentė, ak, kokio šlykštumo ėjo deskripcijos iš jo lūpų, jis nekentė mūsų visų, išskyrus Teofilę, vyriausiąją tetą, tą, kuri mirė ir kurią jis pažinojo dar kažkada Milkantuose; buvo šitiek pritvinkęs tulžies, regis, jo gyslomis sruveno ne mūsų protėvių kraujas, o tas gelsvai žalias skystis, karčiai sakydavo esąs vyriausias, karčiai sakydavo esąs grynas jo tėvas ir net atrodąs visai kaip mūsų senelis portrete, tai jam, natūraliajam pirmagimiui, turėję viskas priklausyti pirmenybės teise. Pusbroli, šitai buvo baisu, šitai buvo tikriausiasis teroras: ištaikęs akimirką jis

* Neteisėto guolio. (Lot.)

mane išsikviesdavo ir pastatęs stačią valandų valandas pasakodavo visokius hororus*, protą pranokstančius dalykus iš šeimos praeities: kaip mūsų senelis, jo tėvas, pasižymėjo su švedais kovose, tačiau – jis piktdžiugiškai kretėdavo – ir senelė buvo ne iš kelmo spirta, mat savo pačios baltomis rankomis nunuodijo pusę tuzino švedų, kurių vienas net, pasak tojo senio, buvęs josios meilužis, „kelintais, kelintais Viešpaties metais tavo tėvas išvydo pasaulį?.. galbūt tai tu, mano ponaiti, irgi truputį benkartas ir net turi ketvirtadalį švediško kraujo", – šlykščiai krizendavo man jis, ir neva tai jis, Jonas Ankantas, Milkantuose anuomet su senu tarnu tuos švedus sukapojęs į gabalus sumetė ežeran, Viešpats už šitai atkeršijo dvarui, švedai jį ir paleido oran susprogdinę, gal ir gerai, Didžiojo karo ir maro metu ten dėjosi daugybė baisybių, jis pats matęs kraupiausių dalykų, ištikus badmečiui jie ėdę varnas, sraiges ir netgi ponios mylimą šunį, ir neva senoji tetulė Birontienė, toji pati, kurios dvaras vėliau atiteko tavo tėvams, gavo galą paežerėje prieš pat švedų ataką, ją apiplėšė toksai rusas marodierius, baisesnis už švedus, jis, Jonas Ankantas, ją pats radęs ten varnų išlestomis akimis, pats ją savomis rankomis palaidojęs, net medinį kryžių pastatęs, lyg būtų buvęs mūsų šeimos asmeninis duobkasys; gal ir gerai, kad švedai susprogdino tuos Milkantus, kartodavo senis, joks krikščionis po to nebūtų galėjęs gyventi, ten būtų vaidenęsi, seni žmonės sako: šitokie štai prakeikti dvarai anksčiau ar vėliau nuskęsta į ežerus ar garma į smegduobes, gal ir gerai... Pusbroli, tu supranti, veikiausiai šitos litanijos buvo tiesiog pagiežingi to vargano senio kliedesiai, betgi baugoki, nes jis žinojo tiek smulkmenų, tiek mažų dalykėlių, lyg pats būtų ten buvęs, lyg pažinotų visus mūsiškius, „štai jūsų kronika, štai *gentis gloria***, štai jūsų, Norvaišų, *silva rerum*", – kretėdavo jis; ir, pusbroli, prisipažįstu, man buvo baisu... Dvylikos metų, ką ten galėjau suprasti, ir šiaip korpuse seržantų bijojome, o čia dar, galbūt,

* Siaubus. (Sen. žarg.)
** Giminės garbė. (Lot.)

natūralinis dėdė su tokiomis baisybėmis, metų metais galvojau, jog esame tikrai prakeikti... kiauras naktis negalėdavau bluosto sudėti, ilgainiui vos jį pamačius iš baimės nevalingai imdavo krūpčioti veidas, o tasai seržantas Ankantas juokdavosi, idant netrūkčiočiau čia, netrūkčiočiau, nes esą sutrauks kaip ir tėvą... Pusbroli, vien tik Vilnius, vėliau Varšuva ir pijoriška *Collegium Nobilium* mane iš jojo išlaisvino, ypač išmintingojo tėvo Konarskio* kažkada per pamokslą ištartoji mintis, kad kilmingumas – ne herbai ir turtai, bet kilnūs poelgiai, dvasios stiprybė ir gailestingumas silpniesiems, kad neturime būti pasmerkti kartoti mūsų protėvių nuodėmių, tekartokime žygdarbius, kad mes kiekvienas užgimę atverčiame naują puslapį ir tik nuo mūsų dorybės, garbės ir žodžio tesėjimo priklauso, ką jame įrašysime; „viskas taip paprasta, viskas sutelpa į Dešimt Dievo įsakymų, kurių joks senatas ar seimas niekada nepakeis, – sakydavo jis, – jūsų pareiga iš to sukurti savųjų gyvenimų praktinį dėsnį"; tad būki kilnus piktiems, nuskriaustiesiems, bet neleiski tarpti ir keroti jų pykčiui; kartą per išpažintį patikėjau jam paslaptį apie tą apsišaukėlį dėdę: „didis vargšas, neteisybės suluošinta, apkartusi, sudiržusi siela, ji itin reikalinga atleidimo ir mūsų maldų", – šitaip pasakė Konarskis ir pridūrė, jog svarbiausia yra, ko šitas nusidėjėlis mane moko: baimės ir neapykantos ar nebekartoti tokį kartėlį pagimdžiusių mano senolių klaidų ir nesėti į svietą varganų neteisėtų gyvybių; Dievas mato, pusbroli, kartais nuklysdavau, visko buvo, tačiau po tėvo mirties, kai tvarkėme šeimos popierius ir ekspensas, kažkur vienoje senoje, apsvilusioje šimtmečio pradžią menančioje išlaidų knygoje, atvežtoje dar turbūt iš tų senųjų Milkantų, iš tiesų radome iškalbingą eilutę – kasmet nuo 1693-iųjų iki 1711-ųjų Viešpaties metų ten driekėsi ekspensa kažkokiam Jonui Ankantui išlaikyti ir jam užrašytas ūkelis, gal dešimtmetį, per visą Didįjį karą su švedais, tą eilutę rašė mūsų senelės Onos Kotrynos ranka... Jonas

* Stanislovas Konarskis (1700–1773) – pijoras, pedagogas, dramaturgas, filosofas, švietimo reformatorius ir Varšuvos *Collegium Nobilium* (Kilmingųjų kolegijos) įkūrėjas.

Ankantas, tas sielos luošys, mūsų kraujas, žmogiškoji būtybė, mums tebuvusi gėdingų slaptų išlaidų eilute... štai kas, pusbroli, iš jo išėjo, štai kas galiausiai išaugo... tada ir prisiminiau darkart Konarskio žodžius ir prisiekiau sau – jokių pavainikių; kaip mums kolegijoje kad kartodavo *sapere aude*, išdrįsk būti išmintingas, taip aš dabar atkartoju sau: išdrįsk, Tadeušai, pagaliau, būti doras... man regis, mūsų laikais šitai, paprasčiausia dorybė, yra didžiausioji prabanga... *castitas, caritas, temperantia, industria, patientia, benevolentia, humilitas*... tiek nedaug, o taip sunkiai pasiekiama... tarsi meilė – išlydyta, išvalyta nuo ją aplipusių nuodėmės, geismų ir žemiausių polinkių nešvarumų... Dievas mato, pusbroli, aš ją myliu ir noriu teisėtai vesti, bet štai kur nelaimė, ir šitai nėra vien priešiška mūsų šeima: aš tikiu, viskas rodo, kad Marciana irgi mylinti, bet ji, kad jos užsispyrimą kur trauktų velniai, nieku gyvu nesutinkanti ženytis.

VI

Su užsispyrėle Marciana Mataitis Pranciškus Ksaveras susitiko kitos dienos, šventų Kalėdų, popietę: kaip buvo sutarta su Tadeušu, ją iš padorios užeigos Rotušės aikštėje, kur buvo viltingojo sužadėtinio apgyvendinti, į mišias jėzuitiškoje Šventųjų Jonų bažnyčioje atlydėjo senasis Mataitis; Pranciškui Ksaverui po pamaldų pagarbiai perėmus už parankės nenuoramą sužadėtinę gerasis žmogelis tik tyliai persižegnojo: „Tewe, neintikiu, jog mana Marcyanna kada bus

pawincziawota su Ponu Norwaysza, neweyzdint i wisa susimileyma, wisa ju giminie priesz szliuba su tarnayte, werke mana Marcyanna wisa nakti, uz ka Diewas mane, sawa tarna, tayp baudzia, parsinesz wayka zywate sawa ir gywens grieke, o ne teysibey, wiso swieto blogu minawoyami", į ką Pranciškus Ksaveras raminančiai patapšnojęs senajam Mataičiui per kumštinę pirštinę tik atsakė: „wienok tikekimes Wieszpaties mielaszirdistes, jog szitayp nebus"; ir tikrai, dailūs migdoliniai Marcianos vokai buvo kiek paraudę ir patinę nuo ašarų, bet šitai nekenkė josios grožiui, kuris žėravo kaip raudona erškėtuogė tarp sniegų; vilkėjo kukliai, bet ne skurdžiai – kornetę buvo apsupusi plonyte pilka pūkuota skara, jos juoda aksominė šubelė buvo pamušta lūšies kailiu; apniukusią žiemos popietę ji buvo dar kitokia, dar dailesnė, nei jis paminė, – speigo nubučiuotomis prisirpusiomis lūpomis, virš kurių, saulės nebeblukinamas, juodavo gan ryškus pūkelis, šalčio nuraudonintais skruostais, neįžvelgiamomis kaip naktis aksominėmis akimis, jos kaktoje it grėsmingai įtemptas totoriaus lankas driekėsi antakių linkis; ji išrodė it trapi statulėlė, juvelyro sukurta iš dramblio kaulo, juodmedžio ir koralo, ją norėjosi susupus į šilkus, aksomus ir kailius saugoti nuo gyvenimo smūgių; Pranciškui Ksaverui kažkur minčių galulaukėj šmėstelėjo, jog tąkart, kai jiedu su dėde stovėjo Hermaniškių krante priešais Šionbergą, Marciana, veikiausiai, tebuvo neseniai gimusi, jis dabar lyg per miglas pamena girdėjęs kažkur dvare kūdikį verkiant... kas būtų buvę, jeigu jis pats, Pranciškus Ksaveras, tądien būtų pasirinkęs ne pasaulį, o dvarą; galbūt pats dabar štai norėtų imti Marcianą į nuotakas, kas ten galėtų žinoti? Akimirką jis pabandė ją įsivaizduoti išbrendančią iš upės alsią vasaros popietę, taip, kaip ją buvo išvydęs Tadeušas, tačiau nieko iš to neišėjo, kylantį keistą jaudulį išstūmė kitas vaizdas – vietoje jos jam prieš akis stojosi gilyn į vandenį brendančio vargšo Juliano nugara vakaro raibuliuose, jį net šiurpas nukratė; visiškai įmanoma, jog žemiškasis grožis priklauso vien nuo žiūrinčiojo akies; tie patys kūnai, tie

patys dalykai, aplinkybės ar vandenys gali būti visiškai skirtingai matomi ir sukelti skirtingus jausmus. Ir kaipgi jo dėdės anuokart pasakotoji kilni giminės praeitis skyrėsi nuo istorijos, kuria Tadeušą gąsdindavo jų benkartas dėdė; tarsi kiekviena istorija priklausytų nuo to, kaip ją prakošia pasakotojo lūpos, ir išskridusi iš piktavalio burnos, kai ką sutirštinus, kai ką nutylėjus, ji gali neatpažįstamai pasikeisti? Reliatyvumas, visiškas, beviltiškas gyvenimo reliatyvumas; Pranciškus Ksaveras jautėsi esąs Tadeušo gyvenimo posūkyje, tam taške, kai aikštinga likimo moneta nusprendžia nukristi karaliaus portretu ar herbu, šitai, žinoma, irgi buvo sąlygiška, vienas Viešpats tegalėjo žinoti, ar įsimylėjėliams būti kartu bus laimė ar neganda, jam pačiam buvo dabar įdomu, kaip visa tai pasibaigs ir ko gi toji mergina, kuriai, žmogaus sveiku protu svarstant, jo pusbrolis pasitaikė it aklai vištai grūdas, dabar užsispyrė?

Jiedu susėdo viename iš padoresnių kofenhauzų prie Rotušės aikštės; jis jaudinosi kur kas labiau nei anąkart, kai buvo susitikęs su vargše ponia Sentimani ir josios dukra, anuomet patyrė vien tik smalsumą; kiek sutrikęs, jausdamas keistą lyg virpulį, apsidairė aplinkui: kofenhauzo palubę margino ne itin įgudusio dailininko freskos, pramaišiui vaizduojančios palmių lapus, ūsuotus turkus ir Afrikos negrus, kurie tą kavą augino, rinko derlių, malė mažais malūnėliais ir pylė į garuojančius puodelius, puošmena buvo išties nemokšiškai nuterliota, tačiau prancūziškame marmuriniame židinyje linksmai pleškėjo ugnis, dailios nendrėmis išpintos kėdutės viliojo patogiai prisėsti – kofenhauzo savininkui žydui buvo nė motais Kalėdų diena, priešingai, po mišių sulaukdavo daug trumpam užsukančios klientūros; ir Marciana smalsiai dairėsi, dairėsi net užvertusi galvą; kiek sumišusi dėl savo provinciškos nuostabos ji droviai pasiteisino: „pirmakart esmi kawiarney“, nors, žinoma, kavą Hermaniškėse jie mokantys virti, pagal jos mamutės turkišką receptą, ji dargi ir mokėdavusi nusakyti ateitį pažvelgus į tirščius, ir

čia Pranciškus Ksaveras ją turėjo švelniai sudrausti, tss, tik nereikia šios vietos vadinti „kawiarnia", nes išgirdęs šeimininkas galintis įsižeisti, mat padoriosios kavos užeigos Vilniuje vadinamos tik kofenhauzais, o štai „kawiarniomis" pašiepiamos purvinos užeigos, kuriose prastuomenei iš alavinio virdulio pilstomas skystimas, nuplikius vos žiupsnį kavos, o daugiausiai – vien iš priemaišų: grūstų gilių, spragintų miežių, medžių žievės ir dar galai žino ko, o ši vieta esanti nebloga, nes Zacharijo Gordono kofenhauze kava ruošiama tik žalvariniuose imbrikėliuose, vadinamuose *cezve*, štai, jos, tos džiazvos, išrikiuotos ant smėlio padėkle, po kuriuo – žioruojanti gorė, jis jiems užsakysiąs, ji galėsianti palyginti su Hermaniškių kava; tačiau, vos nuo jų nuėjus baltą prikyštę ryšinčiai jaunai raudonplaukei žydei rausvu kyku, prie jų prisistatė pats savininkas, Zacharijas Gordonas: jis pats, asmeniškai, savo rankomis paruošiąs kavos jaunajai damai, ne kasdien tokios gražuolės užsukančios į jo kofenhauzą, jis pats, jis pats, luktelkite vieną akimirką, jis padarysiąs kavos, kurios jinai ilgai nepamirš ir kurią galbūt prisimins ir kitiems pasakys, visoms savo giminaitėms ir draugėms, kad gėrė tokio skanumo kavą tik Vilniuje pas Zachariją Gordoną, niekur kitur; buvo akivaizdu, kad Marcianos grožis peržengia ne tik luomų, bet ir tikėjimų ribas, o gal kaip tik priešingai: žydas Gordonas juto juodbruvos gražuolės gyslomis tekant giminingų judėjų protėvių kraują, kaip ten bebūtų, Marcianai buvo paruošta ypatinga kava, sumalta taip smulkiai, jog net iki dulkių, ir paskaninta cinamonu, nuo kurio įgijo stebuklingą šokoladinį kvapą, su lengva kaip oras džiazvos paviršiuje iškilusia rausvai ruda puta ir dar cukrais bei cukatais, patiektais šalia; o kofenhauzo lankytojai susidomėję žiūrėjo į savininką, asmeniškai aptarnaujantį jėzuitą ir jo dailiąją kompanionę, ir Pranciškui Ksaverui keistai pakuteno savimeilę vien įžūloka mintis, kad smalsuoliai dabar turbūt mano, jog dar apyjaunį kunigą ir tokią gražuolę galbūt sieja kokie nors nuodėmingi ryšiai,

ji irgi drovėjosi – jis pastebėjo, jog net mažyčiai plaukeliai ant jos nuogo riešo pašiurpo, turbūt nuo gaivinančių kavos savybių; tikrai, ji niekad dar nebuvo gėrusi tokio gardumo kavos, o jis niekad nebuvo sutikęs tokios užsispyrėlės kavos spalvos akimis; vienas jos žvilgsnis, šautas iš po juodų blakstienų, it kava galėjo išbudinti iš kasdienybės snaudulio ir sužadinti alkį gyvenimui.

Dvasiškas tėve, aš puikiai suprantu, kad jus nusamdė ponas Tadeušas, idant mane perkalbėtumėt... aš gal ir nemokyta, bet anaiptol ne kvailutė; keista man vadinti jus tėvu, nes esat per jaunas, bet ir pusbroliu niekados vadinti nedrįsčiau, ką gi, vargu ar kada šitaip nutiks. Pirmiausiai turiu išpažinti, kad, kaip Dievą myliu, nuoširdžiai linkiu Apvaizdos palaimos ponui Tadeušui, ką ten linkiu – gyvastį už jį atiduočiau, paskutinį savo kraujo lašą paaukoti galėčiau, pėdas plaukais kaip šventa Magdalena Viešpačiui Jėzui numazgočiau; puikiai suprantu, jog tesu nuolankiausias pakojis; tai, kad toks ponas, tokio kilnumo žmogus, tokio išvaizdumo vyriškis atkreipė dėmesį į mane, jau savaime yra Dievo stebuklas ir didžiausia malonė. Betgi, tėve – ak, nors ir keista man į jus kreiptis „tėve“, – verčiau gyvenčiau su juo grieke melsdama Viešpaties atleidimo, tikrai, verčiau tebūsiu jam dvare nuolankia tarnaite, be jokio šliūbo, ne aš pirmoji ir ne aš paskutinė būčiau tokia, nei užtrauksiu jam bėdą viešai ištekėdama. Žinote, tėve, aš nors nemokyta, betgi nesu kvailutė – ašen suprantu, kad žmonių nepakeisiu; tai ponas Tadeušas įsitikinęs, kad mums lemti nauji laikai, nauja protingesnė ir visiems teisingesnė dalykų tvarka, kurią jo, kaip Tėvynę mylinčio bajoro, pareiga įgyvendinti mokant ir apšviečiant savo žmones ir pačiam taurų pavyzdį rodant, laimink, Dieve, jo visus gerus darbus ir užmojus, kad tik jam pasisektų, bet paprastų žmonelių jisai, deja, neįveiks; galbūt po truputį, galbūt kelios kartos, pramokusios skaityti, rašyti ir siekti protingų dalykų, ilgainiui pakis į gerąją pusę, betgi dabar mūsų krašto žmonės įpratę gyventi kaip gyveno nuo amžių ir, patikėkite, žinau, ką sakau – nėra tvirtesnio dalyko už įprotį. Kalbu, tėve, šitaip

iš savo karčios patirties, štai, pažvelkite, mano vargšas gimdytojas, Martynas Mataitis, pamilo mano mamą, kuri buvo kito, karaimų, tikėjimo, ir manė: viskas bus paprasta, ką Dievas sujungs, žmonės neišdrįs perskirti, manė, mano velionė mamutė pasikrikštys, bus priimta dangiškos Viešpaties katalikų bažnyčios glėbin, bus lygiai taip mielai priimta žemėje į jos gerųjų krikščionių bendruomenę. Ir ką gi... viskas tebuvo didi nelaimė, sava giminė jos išsižadėjo, kalbama, senelis, hazanas Sadko Abramovičius, uždraudęs namuose net jos vardą minėti, ji užtraukusi šeimai gėdą, tokią didelę, jog net kai mane pagimdžiusi vadavosi mirtimi, jis neišleido mano senelės jos paslaugyti... o vietinės moterys atsisakė padėti, joms ji visą gyvenimą buvo vien svetima pajuodėlė, ragana, pragaro išpera. Šitaip jie šaukė ir mane, dar mažytę, vos pradėjusią vaikščioti... gerai, kad būtų dar tik šaukę, bet aplinkiniai vaikiščiai ir akmenis mėtydavo, ir buvo primušę nekart... Ak, tėve, kad jūs žinotumėte, kaip yra jaustis vienišai, svetimai, niekam nebūti sava... betgi iš kur jums žinoti atstumtųjų vargšų likimą... Išsižadėta gimtosios genties, naujos niekada nepriglobta... Mano nelaimingajai motinėlei visa šeima, visa giminė sumažėjo į vieną vienintelį žmogų, į vienintelę viltį – į tėvą... O šitai, tokia pareiga, net ir didžiausiai meilei esant, net ir stipriausiam vyriškiui – per daug... Gerai, jei gadynė meilingiems jausmams yra palanki, o kai užeina vargas ir blogi laikai... Viešpats mato, jiedu stengėsi sugyventi, tačiau viskas buvo prieš juos, dar mažytė pamenu: buvo metas – tėvelis įjunko degtinėn, buvo metas – motinėlė norėjo sugrįžti į Biržus; jiedu stengėsi gyventi pagal krikščioniškus priesakus, Viešpats mato, bet kaipgi tėvui reikėjo atlikti pareigą ponams ir valdyti dvaro žmones, kurie jo nebegerbė, kai nebeklausė nei vyrai, nei moterys, piktos kaip žiežulos, kad dvaro ekonomas pasirinko ne jų dukras, o kažkokią pajuodėlę? Dvaras, tėve, juk it aparatas, turi veikti kaip prisuktas laikrodis – o išklera koks varžtelis, atsipalaiduoja klusnumo spyruoklė ir viskas eina niekais... Kaipgi buvo motinai, kuri

niekada, nė didžiausiai bėdai prispyrus, negalėjo susilaukti jokios talkos, kaip kad įprasta ūkiuose ir dvaruose, kur didžiausius darbus nudirbama susibėgus kartu, kad būtų lengviau – traukiant dainą? Mano vargšė motina išmoko austi ir siuvinėti lietuviškus audeklų marginius ne prasčiau už tenykštes, kad ir pati niekados nepriprato skanauti, bet gebėjo net kiaulės kumpius paruošti gardžiau nei kiti, duoną ir ragaišius kepė kaip įprasta mūsuose, aplink Hermaniškes, betgi vis tiek, ką bedarė, aplinkiniams viskas buvo ne taip – siūlų spalvos per ryškios, per saldūs pyragai, prieskonių, kadagio ir pipirų per daug mėsoje... Ją išvydę žmonės žegnojosi, jai visur, net didžiausiai bėdai prispaudus, būdavo užtrenktos durys, ir ne vien užtrenkdavo, bet dar ir išlindę kokiu skuduru jos liestą plotelį valydavo, tarsi būtų lytėjusi raupsuotoji... Kalbant apie duris... tėve, štai kokie žmonės: kai man buvo gal trylika vasarų, per lemtingąją Žolinę į bažnyčią pasipuošiau gražiu vainiku, pynėme su mano velione mamute abi, kuo puošnesnį – iš roželių, jurginų, šventiškai ryškių, raudonų, ugninių gėlių... taip džiaugiausi, buvau tokia laiminga, pamiršęs nuoskaudas tėvas vedė išdidus į mišias mus abi už parankių, pagaliau nė nekreipėm dėmesio į kreivus žvilgsnius ir kuždesius, kelias akimirkas buvome tokie laimingi kartu visi draugėje, prieš Mergelės Dangun ėmimo stebuklą ir staiga... dar bažnytėlės prieangyje mano tėvą sustabdė viena kaimo moterų: „kas čia dabar, nė žingsnio toliau, kas čia dabar, Mataiti, dėl Dievo, ryškiai raudonas vainikas, it kokios paleistuvės?“, ir išties, tik tada pamačiau, kad kitų mergelių vainikai buvo iš laukinių žolių, iš smilgų, vaistingų lapelių, daugiausiai geltonų ar baltų žiedų, taip derančių prie auksinių tarsi javų varpos kasų, tik mano kitoks, skaisčiai raudonas, vienintelis, it kruvina žymė ant juodų plaukų... Tada supratau, pamačiau mus jų akimis: išties buvome svetimos priklydusios paukštės, aš ir motina, net spalvas regėjome kitaip ir kitokias, net vainikus pynėme iš kitokių gėlių... net mums žengiant bažnyčion, net man gėdingai nusiėmus vainiką, žmonės kuždėjosi,

kai kurie jų žegnojosi... „žiū, jų akys kaip tarakonai“, „žvelk, kaip begėdiškai išsipuošusios it čigonkos, kiek karolių, galionų“, „žėk, pajuodėlės, purvinos raganos“... lyg per šitiek metų nebūtų pripratę, lyg ne tame pačiame krašte būčiau gimusi; ypač moterys buvo abuojos, jos sėdėjo suoluose atsikolusios, ant pilvų sukryžiavusios rankas su rožančiais, jų skruostai buvo apsupti baltutėlių nuometų klostėmis, it vienuolių kaptūrais, betgi jų veidai, kupini įsivaizduojamo pranašumo, perkreipti iš pykčio ir paniekos, žemyn svyrančiais lūpų kampučiais, buvo taip tolimi vienuoliškam atlaidumui... Tėve, argi nekeista, kai dabar pagalvoju, jei jos pačios ateitų šičia, kurion nors Vilniaus bažnyčion, tarp šaunių miestiečių ir madingų ponių, kokias mačiau šiandien, jos čia būtų lygiai taip svetimos su savo pasenusiais keistuoliškais nuometais ir lygiai taip badomos žvilgsniais, kaip aš andai Hermaniškių bažnyčioje... argi nekeista? Juk tai smulkmenos... Argi svarbiausias dalykas nėra, kad mes susirenkame kartu pagarbinti Viešpaties, o kad visi esam kitoniški jo tvariniai... tai galbūt tik liudija Jo, kaip Tvėrėjo, valią įvairiems dalykams – ką nulipdyti liesą, ką – storą, ką šlubą ar žvairą, dailų ar bjaurų, ką – juodbruvą, ką – lyg baltai nuskalbtą... Betgi ar taip jau svarbu, jog kūnas atrodo lyg saulės nublukinta drobė, jei siela juoda tarsi suodžiai ir smala iš peklos? Juk kitąkart rauplėtas ar luošas dėl savo gerumo gali būti kur kas arčiau aniuolų... Tėve, dar nežinote, kas buvo po to, po tų Žolinės pamaldų, kuriose buvau gėdingai nuvainikuota... kiek užtrukome kermošiuje, aikštėje, ir grįžę namo, savo medinio rūmo duris, ką ten duris, net ir gonkas, radome išterliotas degutu ir kažkieno išmatomis... Dieve mano, dar ir šiandien nesuprantu, kaip reikia būti pritvinkusiam kitam neapykantos, kad nesibodėtum pats panerti rankas į nuosavą mėšlą vien tam, kad tą kitą pažemintum? Susitepti pačiam vien tik tam, kad išpurvintum slenkstį kitam?

Betgi, tėve, – ak, kaip vis dėlto keista jus šitaip vadinti, – ne užuojautos trokšdama šitai jums pasakoju, vien geidauju, kad

suprastumėte, jog mano šliūbas su ponu Tadeušu jam nemalonę atneštų, ir taip žmonės dažnusyk kreivai žiūri į jo naujas tvarkas, o jei dar padarytų mane teisėta jų ponia – jie išvis nusigręžtų... kam jau geriau žinoti nei man, kas tai yra gyventi apsuptam piktavalių... manau, svetima tulžis ir mano motiną kapuosna nuvarė, mirė ji, tiesa, nuo džiovos, bet galbūt būtų tvėrusi kiek ilgiau, jei ne tas priešiškumas ir ne ta neviltis... ji tiesiog prarado valią ir norą gyventi, nyko akyse, tiesiog leidosi ligos graužiama... Ir žinau, neapgaudinėju savęs, nesu tokia stipri, kad valiočiau įveikti tai, kas tvirčiau nei uola – žmonių papročius, kuriuos lašas po lašo galima galbūt pratašyti tik per šimtmečius... Ir jei dar tai būtų vien tik kaimionys, betgi kalbame ir apie pono Tadeušo ponišką šeimą... o ne, gink Dieve, nenoriu pasakyti, jog manau, kad jūsiškiai mėšlu mane išterliotų, gink Dieve... Betgi, tėve, patsai suprantate, jie niekada manęs nepriimtų už savą, rastų būdų mandagiai pažeminti, o juk šitai – atlaidi šalta panieka – yra skaudžiausias afrontas ir įžeidimas... Ar žinote, tėve, ką, mums atėjus, jie vakar vakare pasakė, jūsų tada dar nebuvo... Šviesiausioji ponia Placida Amelija mus pasitikusi prieangyje taip mandagiai ir susirūpinusi išbarė poną Tadeušą, taip neišmintingai mane, vargšę merginą, statantį į gėdingą, nepatogumo kupiną padėtį: juk jis žinojęs, kad Vigilija jų namuose nuo amžių – šeimos šventė, visuomet švenčiama tik tarpe šeimos narių, *in privatum*... jie nenumatę tąvakar atskiro stalo tarnams ir dvarionims, šieji sau švęs oficinoje ir džiaugsis atokvėpiu nuo patarnavimo ponams... Ir ji taip švelniai, taip iš aukšto, atlaidžiai protino sūnų, kalbėdama su juo, lyg nė nestovėčiau greta, lyg manęs nė nebūtų, ir šitai buvo skaudžiausia... Vakar jis šitaip įtūžo, parlydėjęs mane į užeigą, norėjo likti su manimi, vos įkalbėjau grįžti pas ponią Placidą Ameliją, kad niekam netemdytų švento Kūčių vakaro piktumu nuosavai motinai... juk tai nuodėmė... Aš gal ir nemokyta, tačiau kvailutė nesu, juk šitokie jo šeimos pykčiai, įniršis, ginčai mums susituokus grėstų visą gyvenimą, iki pat pabaigos...

Kas gi lauktų pono Tadeušo? Amžiams atstumtas saviškių, negerbiamas dvaro žmonių, ir dėl ko – dėl manęs? Ar galėčiau jam kaip nors šitai atlyginti, ar mano atsidavusi meilė, ar mano ištikimybė, ar mano pagimdyti vaikai jam šitai atpirktų, ar, metams bėgant ir santuokiniams malonumams išblėsus, tevirsčiau jam paprasčiausia karčia ir kokčia klaida, padaryta dėl jaunystės afekto? Ar jis tikrai pasiruošęs pirkti šliūbo palaiminimą mūsų glamonėms už šitokią kainą, ar jis tikrai mato many viso savo gyvenimo prietelką? Tėve, per daug piktumo esu patyrusi per savo neilgą amželį, prisipažinsiu, tėve, netikiu ir bijau... juk verčiau nieko nesitikint pasidžiaugti keliais trupiniais, nubyrėjusiais nuo pasaulio gėrybių stalo, nei viliantis sėst gyvenimo puotos užstalėn ir baigt pastalėj, mirštant iš bado nuo kelių numestų kaulų... Juolab kad galiu jam save atiduoti su didžiausiu džiaugsmu dykai, be jokio palaiminimo, juk vargu ar aš, pajuodėlė, išsišokėlė, nė vainiko nupinti nemokanti, Hermaniškėse sulaukčiau padorių piršlių, nebent kokį vilties netekusį pijoką nuskurdėlį, besigviešiantį mano tėvo žemės rėželio... tai jūs, tėve, verčiau Tadeušą įkalbėkite, kad išmestų šį pavojingą sumanymą iš galvos, lai priima mane sau gaspadinės teise ir tiek, žmonės gal baisėsis jo keistu nesuprantamu skoniu moterims, pasibaisės kiek ir liausis, bet juk kas kita, jei jis padarys mane jųjų ponia...

O, bijau, panna Marcianna, kad šis rūpestis, šitie jūsų kilnūs žodžiai apie poną Tadeušą turės jam visiškai priešingą poveikį, nei kad atgrasymas... Pranciškus Ksaveras buvo tuo įsitikinęs; taip jai, tam vargšui patikliam vaikui, ir pasakė: bijau, jog jums, mano miela panna Marcianna, niekaip nepavyks jo perkalbėti, kad ir kas būtų, teks jums už jo ištekėti; jis šyptelėjo, vos vos ironiškai: juk pusbrolio tikslas buvo ne vien turėti tą gražią merginą, ne vien jos kūno ar guolio saldybės, o dar ir Tadeušo vyriškas užsispyrimas žūtbūt padaryti savaip; pažinodamas savo pusbrolį tarsi nuluptą, jis neabejojo jį, it kokį lošėją, ant kortos pastačius dar daugiau: paprasčiausią žmogišką valią ir laisvę nuspręsti pačiam; didis Dieve, šitai turbūt

tikrai jau buvo jų naujųjų laikų dvasia; jis buvo įsitikinęs, kad nei jų tėvų, nei jų senelių ar prosenių kartos niekada šitaip sau nesuko galvos ir buvo laimingi sau ant tvarkingų luomų pakopų: stiprūs bajorai, kardu ir savo krauju ginantys kraštą, tuokėsi su tokių pat dukterimis, rinkdamiesi kur sveikesnę, apveidesnę ir vaisingesnę ar, svarbiausia, turtingesnę ir įtakingesnės giminės; ariantys žemę, auginantys javą ir melžiantys karvę – tarpe savęs, valstiečiai su valstiečiais, miestiečiai su miestiečiais, tarnai su tarnaitėmis, žydai su žydėmis, vokiečiai liuteronai su liuteronėmis, juk visiems būdavo aišku, kad gyvenimo prietelkos ir vedybinės santarvės yra geriausiai ieškoti tarp panašių į save, ir, jų šventu įsitikinimu, tatai galiojo nuo pasaulio sutvėrimo laikų; tai tik jie, dabartinė karta, buvo sau įsikalę į galvą, jog pasaulio ir karalysčių tvarka pareinanti ne nuo paslaptingo Viešpaties plano, o nuo paprasčiausio išmintingo žmonių sutarimo ir jų priimtų įstatymų, kad galį patys sukurti kasdienį pasaulį pagal pagerintą, pačių susitartą įsivaizdavimą ir daryti ką nori, o Tadeušas šitai užsimojo įgyvendinti dar ir pats, asmenišku pavyzdžiu, žinoma, pasaldintu afekto ir sąmonę temdančios kūno aistros... Panašiai, tik truputį kitokiais žodžiais, pasitelkdamas visą prelatišką savo elokvenciją, truputį pokštaudamas, jis pasistengė paaiškinti šitai Marcianai: mano brangiausioji panna, jūs žinote, mes, gimę kilmingame luome, esame truputėlį išprotėję nuo perskaitytų knygų ir pernelyg didelio mokytumo – mūsų galvos prikimštos keisčiausių konceptų, tokių, kaip visuomenės gėris, asmens valios laisvė, aistros, pavojaus, sąžinės ir proto nuolatinė kova; ten, kur mažutėlis žmogus vadovautųsi paprasčiausiu kūnišku poreikiu, tokiu, kaip sotumas, šiluma ir saugumas, mes prisigalvojame visokių sudėtingų keblumų ir vadiname tai morale, nors iš tiesų tai tie patys paprasčiausi Dešimt dievo įsakymų, tik mes juos norime perprasti ir pagrįsti tuo, ką vadiname racionaliuoju protu, galbūt tiesiog nebemokame tikėti prieš tai tikėjimo protu neperpratę, šiandien į viską ieškome atsakymų, nors į kai kuriuos klausimus

jų gal nėra ir tuomet telieka tikėti; taip, šitai galbūt tėra bandymas rėčiu išsemti jūrą; trumpai tariant, mano mielas vaikeli, į kurį aš neabejotinai anksčiau ar vėliau kreipsiuosi „pussesere", tuo net neabejoju, šitai – kilmingas naudos sau nesiekiantis kilnumas – nesvetimas ir jums pačiai: tos piktavalės valstietės su nuometais ir mėšlinais pirštais, apie kurias taip vaizdingai man ką tik papasakojote, neabejotinai tiki, jog jums pono Tadeušo meilė pasisekė kaip aklai vištai grūdas, ir, tikėkite tuo, kad būdamas kunigu pažįstu žmogišką prigimtį, todėl didžiausia žala bei pažeminimas, kurį jūs galėtumėte padaryti jam ir sau, – tai tą meilę atstumti ar priimti ją gėdindamasi, it kalta, it šunelis pabrukta uodega, šitai jam reikštų gėdingą pralaimėjimą prieš prastus žmones, jų, mažųjų žmonelių, ponui primetamą įstatymą; Viešpats jus tokią sutvėrė vienam jam težinomu tikslu, Jis nieko neklausęs karūnavo jus raudonų rožių vainiku – jūsų nepaprastu grožiu ir gerumu, neškite tai išdidžiai, it Kristus nešė erškėčius, ir stenkitės, kad jį atitiktų ir jūsų sielos gražumas; esat kitokia Jo valia, džiaukitės, dėl to jus pusbrolis ir pamilo, elkitės, kaip jums liepia sąžinė ir Dešimt Dievo įsakymų, o ne parapijos kuždesiai, mūsų šeimą perkalbėti palikite man; kai stosite prieš Sutvėrėją su savo gyvenimo apyskaita, negi jums rūpės Hermaniškių bobelės, o ne nugyventas gyvenimas, santuokos pareigos ir vyras, kurį – viskas rodo į tai – Jis savo valia jums numatė, jus abu paženklindamas meilės jausmu?

Jiedu pabaigė savo kavą, ir čia Marciana, ūmai apsižvalgiusi po ištuštėjusį kofenhauzą, padarė kažin ką keisto: vienu mostu ji čiupo tuščius abiejų puodelius ir apvertė juos ant lėkštelių, žibančiomis akimis sušnibždėjusi: dabar suktelkit triskart pagal laikrodį ir pasakysiu, kas laukia ateityje, ir Pranciškus Ksaveras, priešais tą gražią mergaitę širdyje pasijutęs šiek tiek galantu, klusniai įvykdė jos prašymą, atlaidžiai šypsodamasis ėmė laukti jos nuosprendžio, bet ji neskubėjo: tirščiai turi nusėsti, neskubėkim, jie turi nutekėti; galiausiai vienu mostu ji atvertė puoduką, kurio viduje kavos likutis

buvo išpaišęs painius nesuprantamus neva jo likimo labirintus, ir įdėmiai pažiūrėjo; ji šiek tiek suvirpėjo, atgalia ranka perbraukė kaktą, vėl pažiūrėjo, šįkart su išgąsčiu; na ir ką gi, ką gi jūs matote? – šypsojosi Norvaiša; jūs, jūs... jūsų laukia ilgas, ilgas gyvenimas, jūsų laukia visas pasaulis... Marciana lemeno sutrikusi; taip, šiek tiek keista buvo vėl išgirsti apie pasaulį antrąkart per šias dienas, jis nusijuokė: „ak, kad jau matęs tojo pasaulio pakankamai, prieš dešimtį metų jau buvau Prancūzijoje“, bet ji prieštaravo, purtė galvą ir sakė: ne, tai ne šitai, matau ir tą seną kelionę, ji buvo trumpa, o toji ateity bus ilgesnė, ilga, pernelyg ilga... ilga kelionė, ilgas gyvenimas, daug nutikimų, didžiuliai pasikeitimai, daug visko... Na, šitai buvo mergaitiški Vigilijos pabūrimai, sau pamanė Pranciškus Ksaveras ir dar švelniai jos paklausė – bet kas gi laukia jūsų, kokia lemtis, šitai juk dabar kur kas įdomiau? Tik Marciana it gindamasi prispaudė puodelį; ne, sakė ji, sau pačiai burtis negalima, šitai prišauks tik nelaimę; ir jis pajuokavo, švelniai patapšnojęs jai per plaštaką: „na, ką gi, galiu pasakyti jums ir be tirščių, kad, jei bus Dievo valia, netrukus švęsime vestuves.“

Didis Dieve, kursai esi danguje, atleisk man už geranorišką melą – šitaip Pranciškus Ksaveras kaltai atsiprašė žingsniuodamas gurgždančiu sniegu po to, kai išėjus iš konfenhauzo vėl atidavė gražiąją Marcianą josios tėtušio Mataičio globon, akimirką jo žvilgsnis slystelėjo prakaulaus senio veidu, kažkada, matyt, išvaizdžiu, bet dabar išvagotu gilių raukšlių, tarsi beržo kamienas; slystelėjo, tarsi ieškodamas tame laiko kirviu išskaptuotame veide buvusių aistrų pėdsakų, tačiau bergždžiai, dabar ten tebuvo romi, žila su likimu susitaikiusiojo gėla; ir Pranciškus Ksaveras negalėjo matyti, kaip jam vos užsukus už kampo vargšė mergaitė, tarsi ją būtų apleidusios jėgos, beveik susmuko pusnin; nagi, nagi, Marciana, vaikeli, ko gi virpi kaip epušės lapas, ko gi drebi, visa šita poniška meilė nuvarys tave į kapus, didis Dieve, už ką mus, mažus žmones, šitaip baudi, murmėjo Mataitis, betgi šito Pranciškus Ksaveras negalėjo regėti;

jam pačiam buvo kiek nejauku dėl patirto ganytojiško įkarščio, jis pats šiek tiek abejojo duotais patarimais, ak, bet kaip bus – taip, jis žinojo savo pusbrolio būdą, buvo tikras pataręs mažesnę blogybę; o toliau – bus, kaip Ponas Viešpats duos; tiesą sakant, jam jau užteko tų šeimynos pasijų sumaišties, jau norėjosi truputėlio ramybės, kurios nelabai buvo įmanoma rasti Kalėdas trankiai švenčiančiame mieste; rogutės ir lektikos zuite zujo gatvėmis, mat miestiečiai kursavo tarp pamaldų ir vieni pas kitus į svečius, tarpais sustodami pasilabinti ir šitaip rogėmis ar sedanais kurį laiką užtverdami siauresnius skersgatvius, kol jų sangrūdą išjudindavo griausmingi rinktiniai kurio nors kantrybės netekusio vežiko keiksmai; godaus ubago kąsniais krentant snaigėms Pranciškus Ksaveras pasuko link universiteto, Stiklių gatve, kad būtų greičiau, tiesiai per žydų kvartalą, kuris tą Kalėdų penktadienį dar nebuvo pradėjęs savojo šabo ir kol kas, kol nesutemo, dar šventė sėkmingą prekybą; grįžęs į butą universitete greitai suraitė trumpą laiškelį ir užlakavęs padavė tarnui, idant tasai nuneštų Tadeušui, iki šventinės vakarienės, kurios buvo pažadėjęs grįžti pas Placidą Ameliją, buvo dar laiko, kol dar šviesu, jis prisėdo prie savo matematinių užrašų; viena užsispyrusi, jam ramybės nedavusi formulinė seka jam dabar, nuvargintam tų kalbų apie svetimas pasijas, atrodė it tikra atgaiva; į gumulėlį piktai sulamdęs ankstesnįjį bandymą, jis pasiėmė švarų popieriaus lapą ir, pamerkęs plunksną į rašalą, ėmėsi sprendimo iš naujo; keistas dalykas, jam prieš akis stovėjo šiandieninis Marcianos atvaizdas, o teisingiau, jo spalvos: balta jos oda, juodas kailinių aksomas ir juodi plaukai, pilka skara ir pilkas lūšies kailis, ir raudonos lūpos; iš esmės, ji tebuvo juodos, pilkos ir baltos spalvų variacija su vienu raudonu dėmeniu, it kraujo lašu; jis pats kartais negalėdavo paaiškinti, kaip veikia jo smegenys ir iš kur jam ateina išganingi matematiniai sprendimai, tačiau ūmai, tam merginos vaizdui sušvitus atmintyje, jis suprato, kur pastarosiomis savaitėmis darė klaidas: savo prielaidose jis palikdavo vietos pernelyg daugeliui galimybių, o iš tiesų turėjo jas apriboti lygiai, kaip toji

mergaitė šiandien tebuvo vien baltos, juodos ir pilkos spalvos piešinys jo atmintyje, tiesa, su vienu raudonu lūpų tašku; šitai suvokus, viskas jam stojosi į vietas: jis nebespėjo mirkyti plunksnos į rašalą, skrebendamas ilgą teoremos įrodymo seką be jokio subraukymo; baigęs jis iškvėpė ilgai sulaikytą kvapą ir liko patenkintas: viskas buvo tikslu, be to, skaičių ir simbolių eilėje buvo kažkokia didesnė, didingesnė nei vien matematinė, logika: tikrindamas lygtį jis su pasimėgavimu ėmė į taktą skaičiams barbenti pirštais į stalą, tarsi skambintų nematomu klavesinu; jis pats buvo nustebintas ūmaus suvokimo, kad jo matematika gali būti kaip muzika, kad ji gali turėti ritmą, ne prastesnį nei pasiutiškas, džiaugsmo kupinas šokis; galbūt tai buvo iliuzija, galbūt taip jam atrodė tik dabar, šią akimirką; ne, jis neklydo, jo apskaičiavimas tikrai alsavo pasikartojančiu skaitmenų ir simbolių ritmu, ar, teisingiau, tas keistas ritmas buvo užpildęs jį patį, jo vidų; keisčiausias dalykas, mokslas, pasirodė besąs turintis muzikos, o galbūt muzika – mokslo? Keisčiausias dalykas, net vėliau, jam ėmus rašyti pastabas į kitą sąsiuvinį, kuriame jis kartais, savo malonumui laisvalaikiu darbavosi nagrinėdamas tikimybių teoriją ir jos galimą taikymą kortų žaidimams, jis pastebėjo, kad jo ranką valdo ta pati muzika, tas pat pulsuojantis dažnis: perskaitęs tądien įrašytą puslapį jis aptiko, kad pastabos tarsi nejučia rimuojasi, it būtų poezija, dievaži, jis šito nesiekė, nė nepastebėjo, kad žodžių skaičius ir paskutiniai žodžiai eilutėse atkartoja eilėraščio ritmą; vieną akimirką jam pasirodė, jog jis galbūt kraustosi iš proto, jis seniai jau nebuvo eiliavęs, nuo pat ištrėmimo į Gardiną laikų, bet net iki tol, netgi tuomet, kai mankštindavo plunksną poezijoje čia pat, tarp šių sienų universitete ir jėzuitų noviciate Šventojo Ignoto gatvėje, jis niekada nepaminė, jog rimas pasirašytų šiaip sau, netyčia, pats savaime, pats sau, tarsi kažkas nematomas vedžiodamas jo ranką būtų rašęs už jį.

Poezija jo jaunystėje atkeliavo jam mokslo pavidalu – čia, keturiolikos, atvykus į Vilnių, į noviciatą; anuomet jis buvo sklidinas

užsispyrimo nepasiduoti jokiai, net menkiausiai, Nesvyžiaus jėzuityną primenančiai priespaudai; jis puikiai pamena, ką, davęs novicijaus įžadus Šionberge ir linguodamas rogėse, šliuožiančiose per pliurzę į Vilnių, anuomet galvojo: aš jums visiems parodysiu, jūs visi dar tikrai pamatysit... Didis Dieve, jis niekada nebuvo matęs tokio didelio miesto; kaip ir šįkart, jau būnant brandaus amžiaus, taip ir pirmą kartą į jį įvažiuojant, buvo apėmęs kažkoks jaudulys – sniegas, suodžiai, dūmai, kvapai, karksinčios varnos ir žiburiai, bažnyčių kupolai, bokšteliai, bokštai, kurių didžiausiasis ir nuostabiausiasis buvo universiteto bažnyčios varpinės milžinas: nieko panašaus, tokio dydžio, taip įžūliai stūksančio ir skrodžiančio dangų, jis dar nebuvo matęs, Nesvyžius su visomis savo kunigaikštiškomis gėrybėmis ir pilimi atrodė mažiukas, nors ir kur kas geriau sutvarkytas; Vilnius buvo apšiuręs, Vilnius buvo apiręs, šalia naujausių neregėtų statinių riogsojo griuvėsiai, bet Vilnius buvo pirmas Pranciškaus Ksavero iš Milkantų Norvaišos gyvenime aplankytasis miestas, o ne miestelis; pirmas iš daugelio, kas, kad ne paskutinis; ir kaip kitiems pirma turėta moteris, taip šis miestas kaskart pirmąsyk į jį įvažiuojant sukeldavo jaudulį jo atitrankytose slėpsnose ir šypseną lūpose. Vilnius buvo miestas, kuriame Pranciškus Ksaveras pradėjo rašyti poeziją, Gardinas – tas miestas, kuriame metė; dabar gi šis pamirštas rimo, ritmo, nejučia perpildančių kūno ir sąmonės tvinksnių jausmas, regis, jam vėl stebuklingai sugrįžo. Pranciškus Ksaveras puikiai paminė tą pirmąjį jausmą, keturiolikos, tą pirmąjį kartą, pirmąjį laisvės gūsį; jis tik dabar suvokė, kad nelaisvieji, pavergto proto, poezijos rašyti negali; jis pamena pirmąjį atvykimą į Vilnių: aš jums parodysiu, aš jums parodysiu... čia, po Nesvyžiaus, viską pradėsiu iš naujo, tąsyk kartojo jis sau kaukšėdamas aidžiu koridoriumi – jėzuitų noviciatas Šventojo Ignoto gatvėje buvo erdvus, su didžiulėmis arkadomis ir uždaru kiemu, puikiai apstatytas ir net papuoštas gerais paveikslais, novicijams buvo skirtas visas trečias aukštas, jis buvo milžiniškas

ir su Nesvyžiumi nepalyginamas – dormitoriumas buvo didžiulis, obliuotų rąstų grindimis, po kuriomis buvo išvedžioti vamzdynai, kuriais sklido iš krosnių apšildantis oras, tokie pat šildantys vamzdžiai buvo paslėpti sienose, po spintų durelėmis, čia buvo dvidešimt keturi langai su skaidriais it ašara stiklais, penkiasdešimt aštuonios lovos ir geriausia novicijų žiemos draugė – milžiniška krosnis, sulipdyta iš žalių koklių, greta buvo didžiulė menė jaunuolių dienos užsiėmimams su dvylika langų puošniai ištapytomis langinėmis, septyniolika didelių stalų ir piupitrų, penkiolika rašalinių, dirbtinio marmuro paauksintu altoriumi, skirtu šventajam Stanislovui Kostkai, o ant sienų kabojo devyniolika scenų iš Švenčiausiosios Mergelės gyvenimo stebuklų, dailiai nutapytų ant varinės skardos, tačiau didžiausias stebuklas buvo koridoriuje esanti tikra prausykla su vamzdžiais vandeniui nutekėti ir, koridoriaus gale – net dešimt tikrų, taip pat su nuotekomis, tualeto kambarėlių novicijams, kad vidury žiemos speigo nereikėtų eiti šaldyti savų jaunų šaunių užpakalių į lauko tupyklą. Pranciškus Ksaveras Norvaiša pirmą kartą gyvenime asmeniškai buvo atsidūręs tokioje prabangoje ir patogume, koks karaliavo Vilniaus jėzuitų noviciate, tačiau toji prabanga nebuvo dyka, toji prabanga įpareigojo, toji prabanga visiems novicijams bylojo: jūs esate išrinktieji, jūs čia atsidūrėte ne atsitiktinai, čia viskas padaryta jūsų kūnų sveikatai išsaugoti ir jūsų protams bei sugebėjimams išlavinti, o dabar mes tikimės, kad jūs, jaunieji Jėzaus kariai, šią skolą grąžinsite savo didžiais darbais ir pasiaukojimu Viešpačiui... Taip jam ir pasakė garbusis tėvas, scholastikos autoritetas Benediktas Dobševičius, egzaminavęs jį, vos atvykusį; jis liko patenkintas jo, keturiolikmečio, skaitymu, rašymu, retorikos, Šventojo Rašto, istorijos, geografijos ir kalbų įgūdžiais; be iš dvaro atsineštosios lietuvių tarmės, jis Šionberge per tą mėnesį buvo pramokęs ir šiek tiek livoniškai, jau rašė ir skaitė vokiškai bei prancūziškai; padeklamavus Sarbievijaus odę ir atsakius į keletą filosofijos pradmenų klausimų, Dobševičius

liko labai patenkintas jo lotynų kalba, bet itin buvo sužavėtas gebėjimais skaičiuoti; Dobševičius ir dar keli iš komisijos kraipydami galvas paprašė jo atsakyti apie tų pačių natūralinių skaičių sandaugas, vaikų darbas, dievaži, padauginti mintyse trisdešimt devynis iš trisdešimt devynių arba du šimtus dvidešimt penkis iš dviejų šimtų dvidešimt penkių, niekas dėl teisingo atsakymo, kurį vienas jėzuitų nepatikliai patikrino daugindamas popieriuje, čia niekas dėl to nebepravardžiavo jo „Norvaiša Išsigimėliu", priešingai, Dobševičius jam taip ir pasakė: „Norvaiša, atminkite, jūs esate Viešpaties Jėzaus ypatingas rekrūtas šventame minties kare už tikėjimą, jums, kaip ir kiekvienam doram kareiviui, dera siekti kilti aukščiau, blogas tas karys, kursai nenori būt generolu, nors, duok Dieve mūsų ordino generolui sveikatos; jus Viešpats apdovanojo tam tikrais moksliniais sugebėjimais, tačiau dabar jie – kaip atrasti brangakmeniai uoloje, neapdoroti tikėjimo tiesomis ir dvasinės prievolės supratimu, jie tėra pilki dulkini akmenėliai, mūsų pareiga bus šlifuoti juos iki tobulo spindesio Viešpaties didybei pašlovinti, kartais tas gludinimas jums išrodys gal kietas, ypač kai reikalausime besąlygiško klusnumo ne vien jūsų poelgiuose, bet ir mintyse, tačiau tai vien tik tam, kad tos Dievo dovanos kuo labiau sužėrėtų skleisdamos mūsų Viešpaties Jėzaus ir Bažnyčios šviesą pasauliui ir mūsų Tėvynei." Ir todėl nuo pat pradžių matematikai ir poetikai gabusis Pranciškus Ksaveras turėjo šiek tiek privilegijų, šiek tiek daugiau laisvės – matematikos dėstymas noviciate buvo silpnesnis, ne toks praktinis, be jokios geometrijos, tad jam leisdavo eiti į kai kurias pamokas į *Collegium Nobilium* prie Šventojo Kazimiero bažnyčios ir vienuolyno, kur dėstė tie patys tėvai jėzuitai, tačiau pagal kitą, jauniems pasauliečiams bajorams skirtą, programą, ten mokė ir geometrijos, ir astronomijos, ir šiek tiek navigacijos, ir žemių matavimo, ir fortifikacijos, o jaunuosius pasauliečius bajorus – dar ir fechtuotis, ir šokti, betgi, žinoma, Pranciškui Ksaverui to nereikėjo, ir ten pat jis gaudavo daugiau pasaulietinės poetikos bei politinės

retorikos žinių, ir visi jie kartu – ir novicijai, ir pasauliečiai bajorai – galėdavo naudotis noviciato ir universiteto bibliotekomis, niekas nė nežinojo, kiek tų knygų yra universitete ir jo fakultetuose, nes ten jos kaupėsi jau du šimtus metų nuo pat Akademijos įkūrimo, kai kurios – tiek pat laiko nepaliestos, o naujokyno biblioteka Šventojo Ignoto gatvėje buvo didelė, milžiniška, puikiai sutvarkyta, su patogiais piupitrais, kasvakar užgesinus žiburius antspauduojama ant durų raudonu laku tam, kad nedingtų nė mažiausia knygelė, o jų, tų knygų, vien noviciate buvo iš viso aštuoni tūkstančiai. Būtent ten, tarp aštuonių tūkstančių knygų, jis pirmąsyk susitiko Liudviką Misevičių ir Hilarijų Sobolevskį, kurie jam parodė, jog biblioteka tikrai atveria langus į naujus ir kitokius pasaulius: „ei, novicijau, ateik čia, ką parodysiu, – Hilarijus sušnypštė iš užkampio prie lentynų, – pažvelk čia, štai ką, jūs, jėzuitai, turite pasikavoję už scholastikos ir moralinių tomų“, ir iš tiesų, neregėtas dalykas: už bibliotekos lentynos buvo lentomis užkaltas mažas langelis, veikiausiai sena šaudymo anga, vien išėmus kelias dulkėmis kvepiančias, oda įrištas storules knygas pro lentų plyšį, kurį, išklibinus vinį, galima buvo padidinti, žvelgiant žemyn matėsi šiek tiek Šventojo Ignoto skersgatvio: šaligatvis, broma, o joje – stoviniuojančios trys prostitutės, nelabai gražios, tas tiesa, šiek tiek padėvėtos, viena be kelių dantų, bet užtat tikros, pačios tikriausios: jos nuobodžiaudamos trynėsi apie tarpuvartės sienas, siūbuodamos klubais ir šildydamos plaštakas rūbų klostėse; baltalai ant veidų ir raudonis jas darė panašias į porcelianines statulėles, dievaži, Pranciškus Ksaveras niekad nebuvo matęs tokio vaizdo, ypač tokių iškirpčių, pro kurias, nežiūrint į šaltį, tiesiog lipo jų tamsūs speniai, tarsi verždamiesi į gatvę pasivaikščioti; žvelgiant iš viršaus, iš antro aukšto, jie buvo puikiai matyti. Hilarijui Sobolevskiui buvo keturiolika ir jis buvo užkietėjęs bibliofilas, turintis ypatingų retorikos ir poetikos gabumų, dėl šios priežasties jam irgi buvo teikiamos privilegijos ir jis galėjo naudotis universiteto bei noviciato

bibliotekomis; ką uoliai ir darė, ir neblogai iš to gyveno rinkdamas mokestį už žvilgsnį pro plyšelį tarp knygų iš savo bendramokslių, kuriuos pasiimdavo sau į porą eidamas į noviciato biblioteką, mat jauniesiems kolegiantams nebuvo rekomenduojama šlaistytis vieniems, štai ir Liudvikas Misevičius buvo susimokėjęs pusę auksino Hilarijui už šią privilegiją jį palydėti; „aš jums juk sakiau, knyga yra langas į tikrą pasaulį, kokia neteisybė, va, novicijus ponas Norvaiša galėtų čia sau žvelgti pro tą langą dieną ir naktį; ir, pasigirdus kažkieno žingsniams, jis atsidusęs užstūmė lentutę ir vėl foliantais užkamšė plyšelį.

Pranciškus Ksaveras neturėdavo pernelyg daug laiko pro pasaulio langą stebeilytis į meilės pardavėjas, nes jo dienos būdavo perdėm užpildytos malda, mokslu, darbais ir apmąstymais, kurių metu, net triskart per dieną, jiems buvo paliepta kruopščiai mintyse išrakinėti kiekvieną savo dienos poelgį, mintį ir užmojį, išnagrinėjant, kur stigo užsidegimo ir ką buvo galima padaryti dar geriau; ši alinanti autorefleksija Pranciškui Ksaverui priminė savo sielos blusinėjimą su didinamuoju stiklu, nepaaiškinamai, kažkodėl visa jo esybė šiai minčių prievartai priešinosi, nors jėzuitai jį buvo perspėję, jog klusnumo dorybę vertina labiausiai: „atminkite, Norvaiša, jei mes sakysime, kad juoda – tai balta, vadinasi, taip ir yra, nors visų akiai gali atrodyti kitaip, tačiau Bažnyčia visuomet teisi, šitai jėzuitas visad turi atminti“; laimei, jis gebėdavo ilgai sėdėti sustingęs ir ramiausiai sau mintyse ką nors skaičiuoti: nė vienas jėzuitas jam negalėjo įlįsti į galvą ir patikrinti, kad novicijus dabar štai neklusniai traukia kvadratinę šaknį, o ne nagrinėja savuosius charakterio trūkumus ir su šaknimis stengiasi rauti savo sielos ydas, tačiau šitai, kad jis savo paties galvoje turėjo nuolat kariauti vidinį karą, apsimetinėdamas, jog jo matematinės mintys iš tiesų yra nuodugni religinė introspekcija, ir ant veido maukšlindamasis gilaus, susirūpinusio susimąstymo kaukę tuo metu, kai jam visai norėjosi šypsotis nuo savo mažųjų atradimų džiaugsmų, buvo turbūt pats tikriausiasis

jėzuitiškojo minčių gvolto įrodymas. Tėvai nė neapgaudinėjo nei patys savęs, nei netgi studentų – iš tiesų, kaip kadaise ir sakė dėdė Petras Antanas, jie save labiau suvokė it Jėzaus karius – knygų, žinių ir sielos reikalų išmanymo priemonėmis įsiskverbiančius į žmonių mintis; jėzuitynę niekas nė neapgaudinėjo, kad jų ateities paskirtis – pavargėlių šalpa, ligonių slauga ir kenčiančiųjų guodimas, nors jėzuitų novicijų neįpareigojo visiška klauzūra ir jiems kartkartėmis leisdavo išeiti iš noviciato į miestą praktikuoti nusižeminimo, krikščioniškos atjautos ir ganytojiškų gebėjimų – priemiesčiuose jie *ex promptu* lietuviškai skelbdavo pamokslus pavargėliams, eidavo į špitoles tvarstyti žaizdų, jie turėjo save išmėginti su didžiais nusidėjėliais, nebijodami užsukti nė į elgetynus, nė baisiausias lindynes, o kartkartėmis probacijos dalimi tapdavo savanoriškas nusižeminantis pačių virsmas elgeta, pavyzdžiui, jie savaitę pavieniui išėję į žmones turėdavo sugebėti išsilaikyti vien iš išmaldos, prašomo valgio ir atsitiktinės pastogės; visiško puikybės pamynimo praktika ypatingai sunki novicijams iš kilmingesniųjų ir turtingesniųjų šeimų, tačiau vienas juokas Pranciškui Ksaverui, nuo šešerių metų gyvenusiam konvikto askezėje, o tiksliau sakant, visiškame nepritekliuje, ir vienui vienam nusivalkatavusiam kelis šimtus mylių nuo Nesvyžiaus į dvarą prie Svirkų; tačiau šitai, kelias pas skurstančiuosius ir kenčiančiuosius, nebuvo jėzuitų pašaukimo esmė, buvo mokoma, kad tikras jėzuitas – visur tvirto tikėjimo jėzuitas, ir lindynėje, ir karaliaus rūmuose; ne, priešingai, – nors niekas apie tai balsu, žinoma, niekada nekalbėjo, – bet juos labiausiai domino galingieji, įtakingieji, turintieji valdžią: tai juos jėzuitai siekė valdyti ir kreipti Dievop. Todėl tėvai jėzuitai primerkdavo akis į novicijų bendravimą su pasauliečiais kolegiantais, priešingai, tylomis jis buvo netgi tarsi ir skatinamas: užsimezgusi bičiulystė vėliau galėjo duoti grąžos būsimųjų ganytojų įtaka politiniams jų jaunystės draugužių sprendimams, pelningomis vietomis jaunųjų magnatų dvaruose ar poveikiu per bajorus vietos seimeliuose;

nereikėjo nė sakyti, bet kokios tose draugystėse netyčiomis nugirstos žinios apie novicijų bičiulius iš kolegijos, ypač susijusios su stambesniais turtiniais sandoriais, jų tėvų politinėmis pažiūromis, šeimos indiskrecijomis, sulaukdavo palankios tėvų jėzuitų ausies; vakariniai sielos ir sąžinės apyskaitos pratimai tam itin pritiko, jų metu, žodis po žodžio, galima būdavo iš novicijų viską ištraukti: „o su kuo, mielas pone novicijau, iš kolegijos šiandien bendravote? ir ką gi jis pasakė po to? ir tik tiek? o ką jūs pats į šitai? o ką apie šitai mano jojo šeima?"; Pranciškus Ksaveras buvo akylas, jis puikiai suvokė, jog šitaip sužinoma nepaprastai daug, beveik viskas apie pasauliečių kolegiantų privatų gyvenimą; jam net tarsi kirvarpa kartais kirbėdavo įtarimas, kad dienos pabaigoje reikšmingesnės išgirstos žinios tėvų jėzuitų kruopščiai surašomos; patsai vakarais švelniai tardomas apsimesdavo kvaileliu, sakydavo, jog jie, jo kolega iš noviciato Juzefatas Kirkila, Hilarijus Sobolevskis, Liudvikas Misevičius ir Tadeušas Norvaiša, laisvalaikiu uoliai praktikuoją poetiką, vien tik tai jų sambūrių bibliotekoje tikslas: poezija, retorika, žodžių meistrystės pratybos; kadangi jam pačiam lengviausiai eiliavosi, tai jis dažniausiai turėdavo pririmuoti pateisinimų jų žvalgymuisi pro Sobolevskio atrastąjį langą pasaulin; ten, prie jo, jis pirmąkart susipažino su savo pusbroliu Tadeušu Norvaiša, už pusės auksino mokestį Hilarijaus pakviestu į noviciato biblioteką prie moralės skyriaus lentynų ir šaudymo angos; nors Tadeušas buvo baigęs pradinę pijorų mokyklą, tačiau dėl savo nelabai suvaldomo būdo vėliau tėvo valia vis dėlto buvo atiduotas į griežtesnę jėzuitišką *Collegium Nobilium*; Pranciškus Ksaveras pamena, jam jo giminaitis, dėdės Petro Antano sūnus, itin patiko nuo pat to pirmojo karto, kai žvelgdamas pirmąkart į meilės pardavėjas pro plyšį Tadeušas išvydo ne ką kitą, o savo nuosavą tėvą, rišantį žirgą prie bromos; nereikėjo būti dideliu išminčiumi, kad suprastum jį čia lankantis nebe pirmąjį kartą: tai, kaip jį sveikino tos vargšės Veneros tarnaitės, jį liudijo buvus vertinamą nuolatinį klientą; šitai matant Tadeušo

tik raumenys nerimastingai sujudėjo skruoste, tarsi būtų pats sau apmaudžiai įsikandęs į žandą; išties, Sobolevski, langas ne tik į pasaulį, bet ir į patį gyvenimą, štai mano tėvas, kad jį kur velniai, ir ką gi, ponai, ką jūs pasakytumėte apie tai, kad mes irgi kurią dieną surengtume tokią pat išvyką, aš, ponai, apmokėsiu jums kokias tik norite paneles; Tadeušas Norvaiša jau penkiolikos buvo tikras ponaitėlis su nemaža mėnesine ekspensa asmeniniams poreikiams ir savo tėvo indiskreciją jis priėmė su tikro dosnaus didžponio vertu elegantišku atsainumu; Tadeušas Norvaiša jau penkiolikos buvo tikras patinėlis, metantis iššūkį senstančiam savo rujos vedliui.

Tąsyk jų ekspedicija į skersgatvio malonumų namus buvo it karo antpuolis kruopščiai rengiama, net kelias savaites belaukiant progos, tačiau ji įvyko: meluojant tėvams, jėzuitams ir mokytojams jiems vieną popietę pavyko dienotvarkėje išgudrauti valandą laiko, Pranciškus Ksaveras prisimetė vizitu į pavargėlių špitolę, ak, jis negalėjo pagalvoti, jog šitai virs pusiau tiesa; Pranciškaus Ksavero porininkas Juzefatas Kirkila paskutinę akimirką pabūgo, pridėjo į kelnes ir liko stovėti tarpuvartėje, sargyboje; Sobolevskis, Misevičius ir abu Norvaišos, Pranciškus Ksaveras ir Tadeušas, kuris už viską mokėjo iš savo ekspensos, tai yra – iš tėtušio kišenės, skubomis prasmuko į vieną iš slaptųjų perkamos meilės kromelių; per tuos keturis ketvirčius valandos, abiejų pusbrolių Norvaišų karštligiškai atmatuotus savo aukso laikrodžiais, Misevičius su Sobolevskiu gretimuose kambariuose suskubo įžengti į suaugusių vyrų kūniškąjį gyvenimą, Tadeušas Norvaiša ne vien įžengė, bet ir suspėjo įsimylėti pirmąją savo gyvenime moterį – brandžią ir prisirpusią garbanę garbingu vardu Honorata, amžiumi tinkančią jam į motinas, tik kur kas šiltesnę, minkštesnę ir lipšnesnę už Placidą Ameliją; Honoratos oda žioravo saldžia it medus lipnuma, o iš sultingos burnos dvelkė apelsininio pargamuto tabako dūmais, gvazdikėliais, cinamonais, šafranu ir midumi, nes taip kvepėjo tinktūra, sutaisyta bet kokią gėdą, kaltę ar nuovargį priverčiančiam

pamiršti laudanumui, be kurio šioji neįsivaizdavo savo darbo dienų ir naktų; kaip ten bebūtų, laudanumas išvaduodavo jos vaizduotę nuo bet kokių padorumo ar kuklumo pančių, jai nė viena, net keisčiausia glamonė ar guolio įprotis nebuvo gėdingi; vėliau, daug vėliau, praėjus įsimylėjimui ir slėpsnų niežuliui, kurį Tadeušas pradžioje supainiojo su vyriškumu ar ramybės neduodančiu, Honoratos jam dovanotu meilės jausmu, tačiau iš tiesų ten tebūta neregimų jos padovanotų mažų utėlyčių, kurias vėliau teko naikinti pirtimi, gyvsidabriu ir vaistinės tepalais; tačiau vėliau, išbandęs daugiau merginų, Tadeušas turėjo pripažinti Honoratą buvus tikrai išskirtinę, ir viena, ką ji tikrai dovanojo Tadeušui, buvo visą gyvenimą jam liksiantis įprotis įsimylėti kuo labiau jam nepritinkančias moteris, mat Pranciškus Ksaveras per tiek metų šiek tiek žinojo savo mielojo pusbrolio meilių progresus, ar bent ryškiausius jų atvejus: po Honoratos dar buvo vargšė Regina, po Reginos – taip ir neparagauta italė operos dainininkė, ją žvilgsniu Tadeušas mylėjo ant scenos, dainuojančią treles Radvilų Vilniaus teatre, po italės – prancūzė baleto šokėja, su šiąja, regis, Tadeušui vis dėlto teko laimė pašokti gulom, paskui ji su visa trupe patraukė iš Vilniaus į Sankt Peterburgą; po prancūzės, jau studijuodamas Varšuvoje, jis dūsavo dėl jaunosios, gražiosios kunigaikštienės Izabelės iš Flemingų Čartoryskos, deja, su šiąja jam, jaunučiam kadetui, teko pašokti tik kartą, viename iš karališkų balių, stačiomis ir padoriai, matant visai pokylio salei, ne jo nosiai būta jaunos kunigaikštienės, kuri vėliau užmezgė meilės nuotykį, nei daugiau, nei mažiau, o su Jo didenybe; vėliau dar buvo tyli, veik nebyli šaritė vienuolė iškalbingomis akimis, slaugiusi jo bičiulį bajorų ligoninėje ant Misionierių kalvos, su šia nebuvo nė menkiausios progos ne vien nusidėti, bet netgi sužinoti jos vardo, šitas afektas jo pusbroliui buvo itin, alinančiai skausmingas ir ilgas; po jos sekė puiki koligacinė partija ir trumputė santuoka su velione Liudvika iš Pociejų, kurioje nebuvo nieko draudžiama, nieko neleistina,

viskas padoru, malonu, *très agréable*, kaip patsai pusbrolis sakydavo, jokios meilės, vien pareiga, vien prėskuma; o dabar išmušė Marcianos valanda – nekilmingos valstietės, kaimo atstumtosios, velniškos laumės, pusiau žydės, pusiau muzulmonės; reikia sutikti, jog Tadeušo nepritinkančių, it uždraustų vaisių, moteriškių hierarchijoje šioji buvo aukštai, mat jo niekad netraukė paprasčiausios, laisvai prieinamos tarnaitės ar jukios meilios miestietės, nors, žinoma, ir su jomis turėjo jis patirties, tačiau jomis nusidėti nebūtų buvę jokia staigmena ir joksai skandalas, tad jos jo netraukė ir tiek, nors tu ką.

Pačiam Pranciškui Ksaverui tąkart Šventojo Ignoto skersgatvyje nepavyko sugriešyti ir prarasti savosios kūno nekaltybės, tiesą sakant, to niekada ir nesiekė, buvo tikras negalįs patirti jokių kūniškų malonumų, keliavo ten vien iš smalsumo, kaip tyrinėtojas, pažiūrėti, kas bus, visai tarsi pas pavargėlius į špitolę, veikiau norėdamas patyrinėti tas varganas šventos Marijos Magdalietės profesijos drauges; užtat po vizito į viešnamį jam gimė pirmasis eilėraštis, parašytas nuoširdžiai, iš sielos gelmių: jam kliuvusi mergina, Regina, jį nusivedė į mažutį apšnerkštą kambarėlį, kurio pilkas sienas vagojo tinko trūkių raizgynė; ten buvo lova su prakaituota nugeltusia patalyne, butelis žalio vyno ir taurės, ąsotis ir dubuo nusiprausti, užgesusi žvakė; vidury to graudaus *vanitas vanitatum* paveikslo – blyški mergina pilkomis akimis, ilgais pilko lino plaukais, jai ant kaklo it gedulo kaspinas buvo parišta juoda aksomo juostelė, pajuodę buvo jos paakiai, ji atsilošusi ant lovos patraukė savo sijonus aukštyn; jos praskėstos baltos šlaunys dar baltesnėmis strijomis ir juodomis kojinėmis su purvinais keliaraiščių kaspinais buvo tarsi vieškelio vėžės; vėžės kelio, vedančio tiesiai mirtin; dievaži, pamanė Pranciškus Ksaveras, keisti gi tie žmonės, už tokią šaltą neviltį ir bejausmį kvietimą dar mokantys pinigus. Ji nebuvo sena, gal dvidešimties vasarų, gal kiek daugiau, tačiau Pranciškus Ksaveras niekada dar nebuvo matęs taip gyvenimo nuvarginto, taip gyvastimi besibodinčio, taip

ryškiai mirties pažymėto žmogiško kūno, jam kažkodėl mintyse pasivaideno skenduoliai, iškart po to prišaukę atsiminimą apie Julianą; ne, nebuvo ko nė galvoti, kad jis prie jos prisiliestų; kaupdamas visą drąsą jis išlemeno šiandien nesąs nusiteikęs, nieko nebus; ji nusijuokė, juoką pertraukė kosulys, kapodama sakinį negeru kosčiojimu, ji nusišaipė: jūsų draugai sakys, kad pabūgot, nebijokit, ne vieną jūsiškį esu aptarnavusi, ateina ir profesoriai, ir patys jėzuitai tėvai... ponaitis nenorit, ką gi, man dar geriau; ji atsistojusi įsilašino į vyno taurę kelis lašus kažkokių vaistų; geriau pasikalbėkime per tą laiką, išlemeno Pranciškus Ksaveras, apimtas nepaaiškinamai sopaus krikščioniško gailesio ir pastangos suprasti tą žmogiškąją būtybę, iš pažiūros dar Viešpaties labiau apleistą nei jisai pats, ir mergina tik gūžtelėjo pečiais: valanda apmokėta, man vis tiek, galime kalbėti, apie ką tik ponas geidaujate; ir Pranciškus Ksaveras nesumojo nieko geresnio, kaip tik paklausti: kur jūsų šeima, ar niekada nesijaučiate vieniša? Regina pažiūrėjo į jį gana įtariai, kaip į nevisprotį, pabėgusį iš rokitų špitolės; ji gūžtelėjo savo blankiais it mėnesienos nušviestais pečiais: mes čia visos esame kaip viena šeima, o šiaip... visi mes esame vieniši, visi mirsime vieni ir per Paskutinį Teismą akistaton su Ponu Dievu stosime pavieniui, ne būriais, kompanijos bus mums daugiau tik pragare, kur dauguma atsidursime; ištarusi tuos žodžius ji užsikosėjo taip smarkiai, kad kosulį teko stabdyti nusičiuptos paklodės galu, jį atitraukus nuo lūpų tarsi antspaudo lakas ant mirties nuosprendžio liko nedidelė kraujo dėmė; jeigu galėtumėte šiame pasaulyje panorėti bet ko, koks būtų tas noras? ar išgyti, ar pelnyti amžinąją malonę? ar kada atgailaujate, ar gailitės, kad viskas taip susiklostė? kodėl šituo verčiatės, kas prispyrė? – dar paklausė Pranciškus Ksaveras, ir čia ji įdūko ir metė su panieka: esu kunigaikštytė, tik pabodo man pilys, rūmai, turtai ir sotus gyvenimas, dėl to čia darbuojuosi pardavinėdama savo kūną, kurgi ne! Ir ji vėl užsikosėjo iš to piktumo: Dieve švenčiausiasis, jūs, jėzuitai, nepakenčiami, kad jus kur! Net burdelin

atėję jaučiatės žmonėms galį statyti levatyvas* į dūšią! negana, kad kaišiojat savo pagalius man į kūną, tai dar nereiškia, kad galite prievartaut mano sielą! Velniop, lauk! – blyškioji Regina dabar net išraudo iš pykčio, per kelias akimirkas iš melancholiškos ligonės ji virto ugniaveide cholerike; Pranciškus Ksaveras buvo gėdingai iš jos kambarėlio išvytas, dėlei šito nė kiek nenusiminė, priešingai, atsiduso lengviau – jam nepatikdavo keistos, neįprastos padėtys, o ši, pasibaigusi visišku gėdingu farsu, žinoma, buvo tokia; vis dėlto, Regina turėjo vieną vienintelį norą – griebusi jį už skverno išeinantį pro duris, sušvokštė: tik niekam nesakyk, kad matei mane atsikosint krauju, girdi, niekam, štai mano noras, štai toks jis; nepaaiškinamu būdu toji mergelė įsirėžė giliai atmintin ne vien dėl to, kad kelias akimirkas, stebėtina, juto prisilietęs prie visiškai apnuogintos kito žmogaus esybės, stojusios priešais jį be jokios veidmainystės: tame pasiligojusiame, mirštančiame, nuskurdusios save parduodančios moters kūne buvo tiek daug tvirtos dvasios, tiek jėgos ir savaip oraus atkirčio; nesuviliotas jos kūno, jis liko visiškai sužavėtas jos siela. Atsitūpęs už durų siaurame koridoriuje jis sulaukė išeinant draugų – išdidaus, it pinigėlį radusio Misevičiaus, visiškai sutrikusio, nustebusio Sobolevskio ir Tadeušo, kuris, Honoratai per jį praūžus tarsi audrai, išsvyravo visiškai išpašytas, it girtas.

Kai po kelių dienų per poetikos pratybas Pranciškui Ksaverui pakliuvo užduotis eiliuotai aprašyti šventojo Pranciškaus Borgios istoriją, apie tai, kaip šis kilnus Ispanijos didikas, kuriam buvo pavesta pargabenti mirusios karalienės palaikus iš vieno miesto į kitą, po ilgos, daugel dienų trukusios kelionės, pasiekus numatytą jos poilsio vietą, atvėrė karstą ir išvydęs, ką laikas ir karštis padarė gražuolės valdovės kitados įstabiam kūnui, kuris prieš jo akis karste gulėjo dvokiantis, pajuodęs, supuvęs, yrantis gabalais ir tarsi judantis nuo nežinia iš kur atsiradusių jį naikinančių gyvių,

* Klizmas (nuo lenk. *lewatywa*).

ištiktas siaubo ir suvokęs žemiškojo apvalkalo bei kūnų pasaulio menkumą ten pat prisiekė nebetarnausiąs jokiam žemiškajam monarchui, o vien tik Dangaus Karaliui ir savo žodį šventasis Pranciškus Borgia ištesėjęs, taigi, eiliuodamas šią istoriją pagal poetikos užduotį Pranciškus Ksaveras prieš akis regėjo išdidžiąją Reginą, besivalančią džiovos kraują nuo lūpų, jos baltas kojas juodomis kojinėmis, kurių gale plytėjo mirties slėnis; Reginą, iš esmės taip pat gyvą lavoną, virš kurio triumfavo jos nemarios žmogiškosios sielos didybė. Žinoma, viso šito jis negalėjo aprašyti eilėraštyje, skirtame universitetinėms poetikos pratyboms, tačiau pakako vien įnirtingo šventojo Pranciškaus istorijos įsivaizdavimo ir Reginos paveikslo atmintyje, ir eilėraštis liejosi pats, eiliavosi savaime, rašydamas žodį „karalienė“ lotyniškai jis jį nejučia rašė iš didžiosios raidės, tarsi jos vardą; kaip ten sakė Tadeušas vakar, kad poetai galį nusakyti tai, kas nenusakoma; ir jam kurį laiką, studijuojant Vilniuje, šitai sekėsi daryti: jis parašė kelis tarsi aukštesnės jėgos įkvėptus eilėraščius apie žvaigždes ir žvaigždynus, o kas gi gali būti labiau nenusakomi, labiau neapčiuopiami, labiau gundantys nei tolimi, niekada nepažinti ir nelytėti dangiški kūnai? Todėl, pažadinta poezijos, keleriems metams astronomija tapo jo ypatinga aistra, kurios tėvai jėzuitai nestabdė, mat skatino savarankiškas novicijų studijas: vienu metu Pranciškus Ksaveras buvo įtikėjęs, jog nepaaiškinamuose žvaigždėlapiuose glūdi tam tikra sistema, galinti paaiškinti Viešpaties planą, sumanytą šiam pasauliui, ir užsiplieskęs studijavo visose jėzuitų bibliotekose prieinamus garsiausių astronomų veikalus: Koperniko ir Heveliaus, Newtono, Keplerio ir Halley, ir netgi keliautojo Thomo Harrioto, dėl kurio *Amerikos atradimo*, prabangiai išleisto Olandijoje Theodoro de Bry oficinoje, jam teko ne juokais pasikankinti ir patirti keisčiausią dalyką: aptikęs to puikaus folianto aprašą universiteto bibliotekos kataloge ir užsigeidęs žūtbūt jį pamatyti, nes pamanė, jog iliustracijose gali būti atvaizduotas dangus virš Amerikos, o, vadinasi, kartu

ir jo žvaigždės, kurios, jo numanymu, iš priešingo pasaulio krašto turėjo matytis visiškai kitaip išsidėsčiusios, jis niekaip šios knygos negalėjo rasti, nors davėsi per visas bibliotekos lentynas, naršė įnirtęs tarsi besigraužianti kinivarpa, pamena, netekęs kantrybės kartą, po nesėkmingų paieškų natūralinių mokslų skyrelyje, net plojo plaštaka į sieną, pusbalsiu net sušukęs: „trauk jį galai, tą prakeiktą durnių, kursai šitai nežinia kur užkišo", net keli profesoriai pasipiktinę pakėlė galvas nuo savo studijuojamų tomų; jam teko atsiprašyti už pasikarščiavimą, sukalbėti du tuzinus sveikamarijų ir nuoširdžiai atgailauti, bet ir melsdamasis jis taip pat nuoširdžiai prašė: Viešpatie Dieve, tikrai noriu surasti ir pamatyti tą knygą, pagelbėk; tačiau jam teko kapituliuoti ir paieškas nutraukti, patikrino viską; kol galiausiai toji knyga atsirado pati, keisčiausiu būdu, po kelių savaičių, kai jau nebeieškojo ir niekada nė nesitikėjo jos rasti: visiškai kitame skyriuje, ne prie geografijos, natūralinių mokslų ar atradimų, bet, stebėtina, lentynoje prie teisės ir politikos mokslų veikalų, pastebėjo ją traukdamas gretimą knygą, reikalingą kitai, istorijos, užduočiai: didis Dieve, koks gi nevisprotis ją čia įstūmė; ir čia nutiko neįtikėtinas dalykas: atvertęs tą dešimtmečiais turbūt neliestą, nudulkėjusį tomą ir suradęs popieriaus lakštelį, kuriame registravosi knygas besiskolinantys studentai, jame jis aptiko vieną vienintelę juodu bluktelėjusiu rašalu įrašytą pavardę: *Casimirus Milkond Narwoysz, ex Schola Sapiehana, Anno 1667, Martii 3*, ir nepaliekant nė mažiausių abejonių, kad čia jo protėvio skaityta, dar vietoje parašo buvo įrėžta mažutė jų herbinė perkirsta strėlė, Ašaka; Pranciškui Ksaverui net pirštai sudrebėjo nuo jaudulio, o delnai sudrėko laikant tą pačią knygą, kurią kažkada čiupinėjo ir skaitė veikiausiai jo prosenelis, turbūt tas pats, kuris lošdavęs kortomis su Radvilomis, kaip andai pasakojo dėdė, štai tau, o jis savo prosenelį ką tik mintyse nevispročiu išvadinęs; bet jį užplūdo saldus liūdesys ir keistas švelnumas: štai tau, jo prosenelis Kazimieras turbūt nė nenutuokė, kad toji puiki knyga, su nuostabiausiomis graviūromis,

vieną gražią dieną, po devyniasdešimt trejų metų, paklius į rankas proanūkiui, kuris čia studijuos 1760-aisiais, vargšas prosenelis jau seniausiai ne tik kad patyręs yrančių karalienių kūniškuosius virsmus, bet ir išties virtęs dulkėmis, štai, vien tik knyga mena jo pirštų lytėjimą, gal vartė ją su tokiu pat susižavėjimu kaip jis; ir Pranciškus Ksaveras pajuto gerklėje besikaupiantį ašarų gumulą: jis suvokė, jog jam virtus dulkėmis iš jo paties tik tai ir teliks, sauja dulkių; jo paties proanūkis niekada nelaikys rankose šios knygos, jokios, nė vienos iš jo knygų, nes, tapdamas kunigo šventinimus priėmusiu jėzuitu, jokių proanūkių jis niekada neturės. Keisčiausias dalykas: tąkart, žvelgdamas į viešnamyje jį kviečiančią moterį, jis pirmąkart suvokė žmogiškojo apvalkalo netvarumą; tąkart, po kelerių metų laikydamas tąją knygą, kurią lytėjo jo prosenelis, jis pirmąkart taip ryškiai patyrė savo paties mirtingumą. Su vien jam būdingu įžūlumu ir jėzuitui pritinkančiu kazuistiniu suktumu, dalį tiesos nuslėpdamas, dalį palikdamas, jis per sąžinės apyskaitos valandą pasipasakojo vienam iš tėvų, tėvui Juozapui, apie savo užklydimą į Šventojo Ignoto gatvės viešnamį: neva, grįždamas iš špitolės į noviciatą, kaimyniniame skersgatvyje jis buvo sustabdytas vienos iš merginų, Reginos, ir šioji sukėlusi jam tokį krikščionišką gailesį, kad jis užsukęs pasidomėti, kaip gyvena ši visiška atstumtoji, beje, dar ir Viešpaties baudžiama ar, veikiau, išbandoma pasistūmėjusios džiovos liga; vargingos, beviltiškos, žeminančios tos moteriškės žemiškojo gyvavimo sąlygos jam tapusios tikra kūniškosios būties netvarumo kontempliacija; akies krašteliu jis matė, kaip nelaimingosios vardo, ir ypač jos ligos, paminėjimas privertė tėvą Juozapą budriai suklusti, lyg tas vardas ir juo pažymėta būtybė nebūtų buvę taip jau visiškai jam nepažįstami; giliai išnagrinėjęs savo dvasinius potyrius, jis patikino jokių kūniškųjų nepatyręs, nė nepalytėjęs vargingosios, kaip ir buvęs, taip ir likęs *intactus*, ir mintimis lygiai taip pat, nes šioji jokių gašlių nešvarių svajonių jam nesukėlusi, vien tik beribį krikščionišką gailesį. Šitai išpažinęs ir išklausęs

tėvo Juozapo moralą apie tai, kad tokių nuodėmingo kūniškumo kloakų verčiau nė netyrinėti, nes josios, kaip užkratas, gali paliesti bei suteršti netgi ir saugančiuosius minčių bei kūno skaistybę, su tokiomis nuodėmėmis gali ganytojiškai dorotis ne novicijai, o tik jėzuitai, jau davę trečiojo laipsnio įžadus, taigi, šitai išpažinęs, Pranciškus Ksaveras galėjo sau pasilikti ir nuslėpti nuo tėvų jėzuitų nutikimą su savo prosenelio skaitytu *Amerikos atradimu* – šitai, šis jo asmeninis savojo laikinumo pasaulyje potyris su knyga, buvo per daug slaptas ir jam asmeniškas, kad juo dar dalintųsi.

VII

Naujieji 1773-ieji atnešė pasikeitimų, kurie, tiesą sakant, nebuvo nė kiek netikėti ir brendo jau kurį laiką; taip, kaip nebuvo netikėtas pragaištingas ir neišblėsęs Tadeušo pasiryžimas mezaliansui, taip, kaip nebuvo netikėta šlovingo jėzuitų ordino ne itin šlovinga pabaiga ar rugpjūčio mėnesį, nepaisant visų protestacijų, Varšuvoje įvykusi gėdingoji pernykščio Padalijimo akto ratifikacija Seime. Pranciškaus Ksavero pastangos per Kalėdas sutaikyti šeimą ir surasti saliamonišką visiems įtinkantį sprendimą baigėsi įspūdinga nesėkme ir dar vienu šeimos barniu per vakarienę, kurio metu Kazimieras vėl trankė plaštaka stalą, tiesa – bergždžiai. Kalėdų vakaras pas Placidą Ameliją ir Pranciškaus Ksavero pakartotinė švelni, bet

primygtinė argumentacija apie Marcianos *meritum*, apie naujus laikus, apie, iš esmės, visų krikščionių lygią prigimtį ir teises, apie Tadeušo pasirinkimą, apie poreikį įlieti šviežio kraujo į jų seną, nuilsusią giminę – nes štai, pažvelkite, kas dedasi kunigaikščių šeimose, jau kelis šimtmečius besituokiančiose tarpusavyje, tarpe pusbrolių, pusseserių ir artimų giminaičių: vien įgimtos ligos, kūno silpnybės ir proto defektai – nesusilaukė jokio supratimo nei iš Placidos Amelijos, nei iš jos vyriausiojo Kazimiero, nei iš dukros Izabelės Pranciškos, nei iš marčios Teresės; galbūt todėl, jog pernelyg daug jų šeimos kartų, paisydami papročio, sveiko proto ir ilgalaikės naudos, tuokėsi su žmonėmis, kuriems, tiesą sakant, buvo visai abejingi, ir gulė patalan su vyrais ir moterimis, kuriems, tiesą sakant, buvo visai svetimi, suvokdami šitai kaip savojo luomo deramą pareigą ir tinkamą giminės pratęsimą; galbūt prieš Tadeušo įžūlų neklusnumą dabar kilo ne tik tas savosios bajoriškos pareigos suvokimas, bet ir visos kadaise patirtos bergždžios jų godos dėl tųjų niekada neišsipildžiusių senųjų afektų ir pasijų, ašaromis sulaistytų, atodūsiais palydėtų blankių ar ryškesnių jaunystės šešėlių, vyrų ir moterų, vaikštančių ta pat žeme ir kadaise vertusių jų širdis plakti greičiau, bet taip ir neatitekusių jiems moterystėje – dėl įvairių protingų, naudingų ir koligacinių priežasčių, dėl nepakankamų moterų kraičių, dėl dideliems kraičiams neprilygstančių vyrų paveldėjimų, – netapusių jų teisėtais gyvenimo prieteliais; galbūt per daugelį metų susikaupęs kartėlis dėl kažkada vardan pareigos ar tėvų valios išsižadėtų jausmų virto paprasčiausiu karčiu pavydu, neleidžiančiu pripažinti Tadeušui tokios prabangos – nė kiek nesiaukoti ir teisėtai pasiimti tą, kurios tiesiog geidė širdis, *carpe diem* ir *amen*, o toliau – bus, kas bus; o galbūt jų lūpomis iš tiesų kalbėjo šimtmečių išmintis ir gyvenimo patirtis, kaip kad pasakė Pranciškui Ksaverui jo teta Placida Amelija iš Eismontų Norvaišienė, kai jiedu trumpam susėdo geltonajame kiniškame jos salonėlyje ant vytelių

kėdžių; ji, tarsi juodas gedulo nėrinių altorius tarp tų frivoliškų geltonų šinuazerijų*, menančių palaidūniškus jo dėdės Petro Antano gyvenimo laikus, taip jam ir pasakė: sūnėne, aš jums šito niekada neatleisiu, aš jumis taip tikėjau, o jūs... jūs su Tadeušu manote, kad dabar išaušo kažkokie kitokie, naujovių laikai? Veikiausiai apgaulė, o mano lūpomis kalba šimtmečius menanti protėvių praeitis ir gyvenimo patirtis, patikėkite, visos meilės, visi afektai anksčiau ar vėliau pasibaigia, o tada juk turi likti kažkas kita, tvirtesnio – o veikiausiai tai tėra bendras krikščioniškos pareigos supratimas, toks pat auklėjimas, toks pat luomas, tokia pati padėtis – tai, kas padeda išlikti šeimai ir giminei, – ir tai yra ne miegojimas viename patale ar aistringos glamonės, bet pareiga vaikams ir anūkams, ir mūsų garbingam gyvenimo būdui, ir šičia, čia, šioje vietoje, jokiems mezaliansams juk ne vieta, o ji, toji Marciana, kad ir kokia išvaizdi, meilinga ar nuolanki ir bebūtų, ji... ji ne viena iš mūsų ir tiek, dar nors žemių ar turto turėtų, būtų pratusi jį valdyti... šitai, žinoma, ne josios kaltė, tiesiog josios dalia... kaip ir mes turime savąją prievolę ir niekas mūsų neatsiklausė... Tadeušas ir toji Marciana, Viešpatie Dieve, tai tas pats, kaip erelį sutuokti su paprasčiausia višta, kad ir kokios geros vištų veislės, kokia gera dedeklė būtų... reikia ir vištų, be jų dvaras – ne dvaras, betgi tikėtis, kad višta išmokytų skristi, kautis ir medžioti erelio jaunikliu... o juk motinos... nuo motinų šitiek priklauso... aš du savuosius vaikus užauginau pagal priedermę, bet tas Tadeušas patrakėlis, visas į tėvą, vis priešingai, vis paskui sijonus, tik dabar dar perspjaus velionį neatlikdamas jokios pareigos... Dieve mano, iš jo kilę Norvaišos bus tarytum mišrūnai, laimei, nors, kad Tadeušas – ne vyriausiasis mano sūnus, Dieve mano... Betgi kur jums suprasti, kurgi jums, sūnėne, suprasti, jums šitos giminės deramo pratęsimo pareigos negresia...

* Kiniško stiliaus dekoro (nuo pranc. *chinoisserie*).

aš kartkartėmis, prisipažinsiu, manau, jog jūs, sūnėne, elgiatės tarsi ne mūsiškis... ir tai po visų geradarysčių, kurias patyrėte iš mūsų šeimos... juk jei ne mano velionis vyras, tesiilsi jo siela ramybėje, kur jūs būtumėt šiandien ir kuo? O kuo atsilyginote, kuo gi jūs mums atsilyginote? Dar ir šiandieną prisiminus jūsų elgesį per laidotuves man nuo pažeminimo ir patirtos gėdos stoja širdis, o ir dabar jūs Tadeušo, bet ne šeimos pusėje, lyg ne kunigas būtumėte, ne giminė mums... Duok Dieve, kad žinotumėt, ką darote, duok Dieve... Ar Dievas žino, kokie dabar Jo kunigai ir kokioms neva dorybėms jie atstovauja? Betgi ko norėti iš jėzuito... ko norėti iš jėzuito...

Pranciškus Ksaveras nebuvo kvailas, jis viską suprato – atėjo metas pasiimti paveldėtas knygas iš dėdės namų, kuriuose dabar, jam stojus Tadeušo pusėn, jo niekas nelaukė; Tadeušas dar bergždžiai iki paskutinės akimirkos tikėjosi, jog jo sužadėtinė iš Vilniaus išvažiuos su kuriuo nors jo motinos žiedu iš šeimos brangenybių skrynelės, koks visad buvo jų giminės paprotys būsimų marčių atžvilgiu; tačiau Marciana Vilnių paliko ne su senelės Onos Kotrynos ar Placidos Amelijos, bet su kažkurio Šnipiškių žydo dideliu, keturis šimtus dukatų kainavusiu briliantu ant piršto, o Pranciškus Ksaveras persigabeno į butą universitete jam atitekusius keturis šimtus knygų. Tetos Placidos Amelijos su panieka jam mestas „jėzuitas“ nė kiek jo neįžeidė, šitaip jis buvo girdėjęs jau kalbant – prieš dešimtį metų, Prancūzijoje; jo ordinas, kažkada kėlęs pagarbą ir šiurpulingą susižavėjimą dėl savo turtų, galios, įtakos ir mokslo monopolio, pastaraisiais metais net ir nepatikliojoje šimtmečių įpročiais gyvenančioje Lietuvos kunigaikštystėje dabar sėjo vien atvirkštinius jausmus – jau kuris laikas juos visi matė kaip klastingus, galios ištroškusius, sąmonę siekiančius užvaldyti siaubūnus, sėdinčius ant nematomų ordino lobių ir utėliaujančius svetimas paslaptis; regėjo juos it juodas dėles, siurbiančias kraują, tokias skvarbias ir baugias, kad jų bijo ne vien valdovai ir vienuolijos, bet

net ir Popiežius; kažkada, būdamas jaunas, berods, aštuoniolikos, jis pats manė labai panašiai: buvo metas, jam atrodė, kad tėvai jėzuitai geba uždėti apynasrį ant kiekvienos laisvesnės minties; taip, jie teikė jam, novicijui, puikiausias bibliotekas, prabangius dormitorijus, mokslinius instrumentus, žvakes, rašalą, popierių, žinias ir profesorių globą, tačiau už šitai reikalaudavo susimokėti, ir toji kaina buvo klusnumas, toji kaina buvo teisė įlįsti jiems į galvą, į slapčiausias jųjų mintis ir juos taip valdyti; jie visi turėjo būti tarsi rankos pirštai, atliekantys vienų, ordino viršenybės, smegenų valią; nuo išorės apsigaubę slaptybe, tarp noviciato sienų jie negalėjo turėti visiškai nieko, nė vieno diskurso ar svajos *in privatum*, sielą kasdien reikėdavo išversti jiems išvirkščią ir parodyti pamušalą ir iškratyti visas kišenes, pagal geležinį šventojo Ignacijaus Loyolos priesaką: „imki, Viešpatie, ir priimki visą mano laisvę, mano atmintį, mano sugebėjimus ir manąją laisvą valią, visa tai, ką galiu pavadinti „savu", nes šitai patsai, Viešpatie, man esi davęs, visa tai yra Tavo, duoki man vien savo malonę ir meilę ir man šito pakaks"; jis, Pranciškus Ksaveras, anksčiau manydavo galįs vis vien užsisklęsti ir pergudrauti, pasilikti kažką savo, asmeniško, slapčia tik sau, bent mintyse, bent atmintyje, tačiau pasirodė – bergždžiai. Buvo laikas, jis manė labai paprastai – paklus tėvų reikalavimams, nuolankiai, vien *pro forma*, klusniai vykdys, ko iš jo tikimasi, už tai jam klius pastogė ir netrikdomos studijų valandos, jiems – jo mokslinis indėlis; lygybė, proporcija, kuria visi bus patenkinti, tačiau jis klydo, jis beviltiškai klydo, nors pradžioje atrodė, kad jam pavyks įveikti jų visą sistemą, ir netgi šiek tiek iš jos pasityčioti, iš to senobinio, užsisklendusio, atgyvenusio jų galios ir svarbos suvokimo, kaip anuomet, kai įsidrąsinę ir jo prikurstyti jie iškirto studentišką pokštą per Šventą Kazimierą ir, po pompastiškos, giedančios eisenos pagrindinėmis Vilniaus gatvėmis, sustoję Pilies gatvės gale jie atliko paskutinę, su niekuo nesuderintą jėzuitiško

teatro inscenizaciją: netikėtai ištraukę viename vežimų gabentą iš juodo kartono iškirptą baziliską, jie procesijos pabaigoje jį čia pat ant laužo sudegino, *in effigie*, o degindami iškilmingai deklamavo alegorines eiles apie tai, kaip Akademijos tikėjimo ir mokslo šviesa prašalina tamsumas ir sąmonės monstrus, tad mirtis, mirtis Baziliskui, kuris, pasak prietaringų miestiečių, tūno kažkur giliai sau puvėsiuose ir pelėsiuose, Barbakane prie apgriuvusios miesto gynybinės sienos, bėda tik, kad juodas bazilisko pavidalas su snapu, plačiai išskėstais sparnais ir triguba skiautere įtartinai priminė kumpanosio jėzuito atvaizdą išsikleitusiu juodu abitu ir juoda trišone bireta, trūko tik balto kalnieriaus, bet šito jau būtų buvę per daug, pernelyg akivaizdu, nes tasai bazilisko atvaizdo sudeginimas ir taip gatvėje susibūrusiems miestiečiams sukėlė griausmingą juoką – tiems, praprususiems, šitai pasirodė volteriškų naujų vėjų, mokslo ir edukacijos pergalė prieš senovinius scholastinius zabobonus, kitiems gi, prastuoliams, šitai tiesiog smagi pajuoka iš tėvų jėzuitų: pasipūtusių, griežtų, smerkiančių ir itin negailestingų miesto parapinės Šventųjų Jonų bažnyčios klausyklose; štai, žiūrėkit, degina ne Baziliską, o juodaskvernį! – šurmuliavo ar net šūkavo jie. Už šį pokštą Pranciškus Ksaveras, kurio įnašą netyčiomis atskleidė gerai tėvų jėzuitų iškamantinėtas Kirkila, buvo nubaustas išties išmoningai: tėvai prie jo negalėjo prikibti dėl pajuokavimo, nes net pats jų ordino įkūrėjas šventasis Ignacas Lojola buvo pasakęs, kad juoktis yra sveika, „juokis patsai iš savęs ir stiprėk", tad negalima buvo nubausti novicijų už juoką iš savęs pačių, tačiau šitai kvepėjo nepagarba vyresniesiems, o ją reikėjo rauti šalin; todėl bausmė buvo skirta ypatinga: retorikos dėstytojas novicijui Pranciškui Ksaverui Milkantui Norvaišai, šitaip smagiai prajuokinusiam miestiečius ir neabejotinai šitoje srityje gabiam, skyrė klastingą poetikos užduotį: parašyti tris tuzinus komiškų, bet pamokančių ir tikėjimo tiesas diegiančių poemėlių, ir šitai, priverstinis didaktinių eilėraščių

rašymas, juokaujant per prievartą buvo didžiausia bausmė, atėmusi bet kokį smagumą ir norą šypsotis, nes juk nieko nėra atgrasiau už priverstinį uždrausto vaisiaus ragavimą iki soties tol, kol juo paspringsi ar ims vimdyti.

Tą 1773-iųjų pavasarį Pranciškus Ksaveras dažnai prisimindavo jų jaunatvišką juodojo bazilisko sudeginimą, tarsi šitai būtų buvusi besipildanti pranašystė: debesys tvenkėsi virš jų Ordino, jau keleri metai neramios žinios keliavo iš Portugalijos ir Prancūzijos, iš Abiejų Sicilijų karalystės ir net iš šventojo Loyolos gimtosios Ispanijos – įtampa su monarchais, privilegijų, ordino žemių apkarpymas, nauji, jėzuitams itin nepalankūs Bažnyčios ir valstybių įstatymai, kalbėta, jog didžiausi, juodžiausi debesys tvenkiasi Romoje; nežiūrint į tai, jie, Akademijos jėzuitai, elgėsi tarsi nieko nebūtų, tarsi niekas negrėstų, ir jam pačiam nebuvo kada nerimauti, pagaliau, po visų jo patirtų negandų širdies gilumoje jį tenkino esantis *status quo* – jis buvo vienas jauniausių profesorių, tapo paaukštintas, jis, ne be iždininko Tyzenhauzo ir vyskupo Masalskio protekcijos, dabar vadovavo Fizikos ir matematikos katedrai, ėjo dar ir Filosofijos asistantūros pareigas, jam tvarkingai mokėjo atlyginimą, jis turėjo lubas virš galvos, jam užteko žvakėms ir malkoms, vynui ir maistui, ir dargi likdavo šiek tiek santaupoms, jam buvo trisdešimt, jis buvo nebejaunas, bet dar ir ne toks senas, jog savo studentams karčiai pavydėtų jaunystės, ateities ir sveikatos, tieji jį mėgo ir gerbė, net varžėsi dėl vietų jo paskaitose – turbūt dėl Pranciškaus Ksavero iš Milkantų Norvaišos nepikto, pokštaujančio, visiškai puikybės stokojančio, draugiško ir jokios perdėtos pagarbos sau nereikalaujančio būdo, ir dėl to, kad būdamas tokių metų buvo jau šitiek pasiekęs, matęs pasaulio, naujo sukirpimo dvasiškis: teologas, matematikas, fizikas, poetas, profesorius, filosofijos daktaras, mokantis šitiek kalbų – lotynų, graikų, prancūzų ir vokiečių, su litvinais studentais jis galėjo kalbėtis lietuviškai, su žemaičiais – žemaitiškai,

su livonais – livoniškai, su rusėnais – rusėniškai, savo mokinius vertino ne pagal kilmę ar tarmę, bet vien dėl gabumų, vien dėl jų *meritum*; jis neabejotinai jų akyse buvo naujojo, brėkštančio Šviesos amžiaus, jų ateities žmogus, vienas iš jų, tik pranašesnis, labiau patyręs; tiesa, dėl šito, dėl nepasipūtusio, savo autoriteto neteigiančio būdo ir visiško atsisakymo universiteto aulose pataikauti kilmei ar titulams, į jį kiek šnairavo likusi profesūra, jis pats kartą tarp profesorių pajuokavo, kad sutinkąs, jog Viešpats pasaulį sukūrė kupiną nelygybės, ir žmonės, deja, nėra gimę vienodi; kolegoms profesoriams, jį šiek tiek įtarinėjusiems libertiniškomis pažiūromis arba, dar blogiau, enciklopedistų erezijomis, teigiančiomis visų žmonių prigimtinę lygybę, suklusus, jis šypsodamasis savo kiek sarkastiška, kiek velniška šypsena viską paaiškino: taip, žmones ponas Viešpats sukūrė labai nelygius: yra protingų ir yra kvailių, yra tinginių, bet yra ir darbštuolių, tarp kvailo tinginio ir protingo darbštuolio lygybės ženklo niekad negalima dėti, tačiau protingas tinginys, mums, profesoriams, yra kaip laukas, kurį reikia suarti, idant jis imtų duoti derlių, jis sunkiai dirbs su gabiais nedarbščiaisiais, jis uoliai gludins darbščius sumaniuosius, dėl kvailų tinginių nesuks sau galvos, o visa kita – kur magnatas, o kur sermėgos bajoras ar netgi valstietis – jam vienodai, nes šitai universiteto aulose, kur valdo ir vertę įrodo ne turtai, o protas, yra antraeilis dalykas. Jis puikiai suvokė, kad už tokį įžūlumą gali susilaukti nemalonumų, tačiau jam, tiesą sakant, buvo vis tiek, nebe tas, kaip prieš dešimtį metų, kai jį bandė čia, universitete, palaužti – niekas dabar jėzuitų ir jų senosios tvarkos nė kiek nebijojo: tarsi miško gyvūnai, jusdami artėjant sužeisto žvėries galą, jie visi – jaunieji dėstytojai, studentai, miestiečiai – kvėpavo lengviau ir kartais Ordiną, tarsi dvesiantį liūtą, net išdrįsdavo patampyti už ūsų.

Taip, tie 1773-ieji atnešė permainų – iš tiesų, po to, kai liepos dvidešimt pirmąją tarsi perkūnas iš tų besikaupusių audros debesų

driokstelėjo žinia apie jų šlovingojo ordino kasaciją, Pranciškui Ksaverui net palengvėjo, nors popiežiaus bulė skambėjo grėsmingai: „nuodugniai apmąstėme, kad minėtoji Jėzaus Draugija nebeduoda vaisių, kurių tikimės, esant tokioms aplinkybėms, mes nusprendžiame likimą šios Draugijos, kuri tarp visų elgetaujančių ordinų išsiskyrė savo institutu ir privilegijomis, po ilgų svarstymų ir remdamiesi mūsų išskirtinėmis žiniomis bei visa apaštališkąja galia pažaboti ir panaikinti minėtąją draugiją; mes sustabdome bet kokią jos veiklą...“, ir štai viskas, visos jėzuitų bažnyčios ir vienuolynai, universitetai, kolegijos ir mokyklos, visi rūmai, dvarai, palivarkai, botanikos sodai ir parkai, visas dvasinis, mokslinis ir žemiškasis turtas liko be šeimininko, grėsmingieji juodaskverniai andainykščiai Jėzaus kariai pernakt tapo Viešpaties elgetomis; ši žinia, tarsi griausmo dundesys po švystelėjusio žaibo, pasiekė kiek vėliau – lygiai tiek, kiek keliavo paštas iš Romos, ir garbusis scholastikas Benediktas Dobševičius, sukalkėjęs šauklys viso to, kam lygiai du šimtmečius atstovavo vilniškė Jėzaus Draugijos Akademija, žiūrėdamas su panieka į Pranciškų Ksaverą, pats tarsi priekaištas iš senųjų laikų – išblyškęs, melsvai pudruotu pasenusios mados peruku, sučiauptomis siauromis lūpomis, įkritusiomis akimis, kurios dabar žvelgė su gilia rezignacija, – karčiai pasakė: na ką gi, dabar galėsite statyti savo naują pasaulį, didžiausios sėkmės, tik žiūrėkite, kad šitaip, ant griuvėsių bestatant, nejučiom nesugrįžtų senoji tvarka, tik daugkart blogesnio, neišmanėliško pavidalo; ką gi, džiaugiatės, kad sugriautas jėzuitų bendruomenės statinys, stovėjęs šimtmečius? Kas jums ganytojiškai kreips šį pasaulį valdančiuosius teisinga linkme? Džiaugiatės, jog tikėjimą pakeis žinojimas ir mokslas? Betgi kas jums prižiūrės tamsius nemokšas varguolius, kai atimsite iš jų Dievo baimę, ko jie bijos? Kas slaugys, mokys, palaikys tvarką, ar pagalvojote? Ir Benediktas Dobševičius, užvertęs akis į lubas, dar mįslingai, lyg kalbėtųsi pats su savimi, pridūrė: pokytis, žemiškojo

žmonių pasaulio transformacija yra ne kas kita, kaip didžiausioji mūsų Viešpaties sukurtoji iliuzija amžinoje Jo tvarkoje; šitai buvo išties iracionalūs scholastiniai kliedesiai, ne daugiau, nes Pranciškus Ksaveras visgi norėjo tikėti, jog pasaulis yra it pirmyn tekanti upė, o ne vietoje užsistovėjusi pūvanti, pradvisusi pelkė.

Daugelis po ordino kasacijos, paskelbtos lapkričio mėnesį, atsiduso lengviau, pradinis išgąstis ir suirutė netruko ilgai, Varšuvoje, akivaizdu, jam buvo ruoštasi jau seniai, patyliukais: kunigaikštystės iždininkas Antanas Tyzenhauzas, Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis ir Joachimas Liutauras Chreptavičius staigiai viską sutvarkė, Jo didenybės valia įkurdami Komisiją Edukacijai, kuri puikiai ir tyliai iš esmės perėmė akademiją, pervadinusi ją *Academia et Universitas Vilnensis*, žinoma, iš jos iškratydami nepatogiausius, aršiausius senus jėzuitus, būtent tokius, kaip Teologijos fakulteto dekanas Dobševičius, kuriam teko pasitraukti į Kražius; tai, apie ką dar aną žiemą balsu svajojo Liudvikas Misevičius, pagaliau išsipildė: jie turėjo tikrą universitetą, pritinkantį europietiškam miestui, scholastiką pagaliau pakeitė mokslas ir ypač natūralinės, taikomosios jo atmainos, lotynų kalbą visose disciplinose – bendrinė lenkų, be poetikos ir retorikos, atsirado dar ir sveiku protu pagrįsta filologija, tyrinėjanti pasaulio kalbas ir galimybes susišnekėti, šitaip bandanti sulipdyti pasaulį po Babelio bokšto, bet, svarbiausia, išsipildė ir labiausiai netikėtoji jųdviejų su Misevičiumi svajonė – tarp studentų, kilmingiesiems vis dažniau pabėgant studijuoti į Varšuvą ar į svečius kraštus, tuščioms likusioms vietoms užpildyti dabar pradėjo rastis vienas kitas gabus valstiečio vaikas; ir jie, dažnusyk keleriais metais vyresni už kitus – nes tų kelerių metų prireikė prasimušti pro nepriteklius, parapinių mokyklų vargus ar išsilupti iš magnato stipendiją, – dabar margavo aulose ir auditorijose: virš naminio audeklo prastai sukurptų žiustokorų kyšantys drovūs, ne pagal amžių rimti, saulės nudeginti ir laukų vėjų nugairinti veidai,

gaudantys kiekvieną profesoriaus žodį, lyg nuo jo priklausytų pati gyvastis; priešingai nei jų kilmingieji bendraamžiai, kuriems edukacija, savaime suprantama, nuo vaikystės buvo kimšte kemšama it penimoms žąsims, tik imk, tik mokinkis, šitie, naujieji universiteto atvykėliai, kiekvieną mokslo kąsnį turėdavo išsikovoti patys, dargi dažnai atlaikydami ir kolegų patyčias; be jokių titulų, genealogijų, pareigybių, paprastomis pavardėmis, atkeliavusiomis iš bažnytkaimių krikšto knygų, tačiau tarp šitų prokopkų, juozapaičių, balkūnų, petronių buvo visai neprastų gabumų vaikinų, kad ir tokių kaip kažkoks Laurynas Masiulis, pas profesorių Norvaišą patekęs studijuoti jau gerokai įmitęs, nes net dvidešimties vis dar kvepiantis kaimo pirkia, nuostabos kupinu veidu, plačiai susodintomis linų žiedų spalvos akimis, plaukais, krintančiais ant pečių it šiaudai, namie austu durtiniu, kiaurom kurpėm ir nudėvėtom kojinėm, tas buvo tikrai sumanus, itin greit pagaudavo geometriją, net keista, tarsi būtų regėjęs ją, su juo buvo verta padirbėti daugiau, nors iki aukštosios matematikos jis niekaip netempė, o ir su aritmetika kartais pavargdavo; Pranciškus Ksaveras jiems, tiems naujai į Universitetą įstojusiesiems, šiek tiek pavydėjo – kad jiems nebereikės studijuoti, kenčiant jėzuitiškas sielos pratybas, kad jie galės susitelkti vien į mokslo žinias; jis norėjo būti geresnis profesorius, nekartoti savo paties patirtų skriaudų kitiems, jaunesnei kartai; jis stengėsi suprasti kodėl, ko taip atkakliai siekia tie žinių alkani kiaurabačiai, kurių pilvai per paskaitas garsiai gurgdavo, kaip kad gurguliuodavo to Masiulio skilvis – per vieną paskaitą jis grojo tokius maršus, kad net sukėlė kolegų juoką, šitai Pranciškui Ksaverui priminė Nesvyžiaus jėzuityną, kur jį patį pusbadis lydėjo kasdieną, ir jis, stengdamasis neužgauti to vargšo Lauryno Masiulio orumo, po anos paskaitos net pasakė: nieko tokio, kolega, man irgi taip kartais būna dėl nevirškinimo, žinau čia kaimynystėje vieną užeigą, duodančią virtinius įdarytus bulvėmis, kurie gerai tuos garsus nuramina, eime,

nesirūpinkite, aš jus vaišinu; ir ten, palinkę virš garuojančių molinių dubenų su virtiniais, prie kurių profesorius pastatė dar ir po taurę nebrangaus vyno, jie galėjo šiek tiek pasikalbėti. Pranciškų Ksaverą domino viena – ko šisai jaunikaitis tikisi iš mokslo, iš studijų, juk universitetas turtų dar nė vienam profesoriui nesukrovė, žinoma, jei tik jis neužėmė svarbios bažnytinės pareigybės, ir kas gi yra jo studijų inklinacija – matematika? Aš noriu būti arkitektas, aš tiesiog noriu statyti namus, aš juos, visai naujoviškus, švytinčius, net matau sapnuose, juos galima padaryti tokius, kad žmones, tenai gyvenančius, įkvėptų aukštesnėms idėjoms ir geresniems darbams, ar matėte, kaip Vilniuje atrodo sugriuvusi Katedra? O pasenę rūmai ir besiraizgantys skersgatviai... o, kaip aš juos galėčiau jums pastatyti – jo akys žvilgėjo, regis, jis išties regėjo tuos statinius, Pranciškų Ksaverą net suėmė šioks toks juokas, ir pamiršęs, jog kalba ne su sau lygiu, jis papokštavo: na, tuomet reiktų pradėti statyti nuo savo paties madingo peruko; didis Dieve, šitai buvo klaida, nes vaikino akys net apsiblausė nuo įžeidimo, Pranciškus Ksaveras pasijuto it vaiką nuskriaudęs, ir todėl pajuto pareigą kantriai paaiškinti: „mielas pone Masiuli, kaip jūs įsivaizduojate savo klientą, jūsų statinių užsakovą? Privalėčiau jus perspėti, jog net ir tie, turintieji daug pinigų ir imaginacijos juos išleisti, dažniausiai tėra paprasti nusidėjėliai, norintys įamžinti savo tuštybę, jie nori būti nustebinti, jiems reikia padaryti pribloškiantį įspūdį, ir, deja, net architektai, šitie dailiųjų menų karaliai, jiems retai kuo tesiskiria nuo paprasčiausio amatininko, batsiuvio ar perukininko: jie, tie fundatoriai, tenori gauti kažką, ko niekas neturi, kažką, kas nustebintų, apakintų ir priverstų pavydėti kitus, jiems reikia įspūdžio ar, kitaip tariant, tiesiog to, kas vadinama *à la mode*, ir būkit jūs nors it Vitruvijus ar Paladijus, bet jei nebūsite nė kiek *à la mode*, jų neįtikinsite ir savo sumanymų jiems neprakišite, ir dėl to savo architektūros menus, deja, turite pradėti pardavinėti kaip koks perukininkas: būkite

madingas, būkite gerų manierų, būkite šnekus, pagarbus, sąmojingas, ir jokiu būdu – ne nuobodus; būkite žemiau užsakovų, kad ir kokių neišprususių, bet aukščiau amatininko ar juolab valstiečio, ir ypač – aukščiau visuotinio, plebėjiško ir pasenusio skonio, bent jau vaizduokite, kad žinote tai, ko kiti nežino, kaip atrodys tie ateities statiniai; žinau, šitai didi neteisybė, bet jūsų būsimi užsakovai tiki, kad valstietis tegali suręsti trobelę ar klėtį, ne rūmus ir ne bažnyčią, juk esate kilęs iš to mus visus maitinančio luomo, ar ne? Masiulis... *Masulis delineat**... na, neskamba parašas po rūmų architektūriniu brėžiniu... o kokia jūsų motinos panelìška pavardė?

Vargšo Masiulio motinos mergautinė pavardė skambėjo dar kukliau – Ziekonaiycia ar Žekonaitis, nė ištarti jos dorai negebėjo; laimei, krikšto motutė, jį leidusi į mokslus parapinėje mokykloje, ne tik buvo pasiturinti ūkininkė, bet ir turėjo daugmaž padoriai skambančią Gucevičiaus pavardę; Laurynas Masiulis už skolintus pinigus įsigijo dėvėtą peruką, apynaujes kojines ir nekiaurus batus ir paklausęs matematikos profesoriaus patarimo visur, kur tik galėdamas, pradėjo imatrikuliuotis kaip Laurynas Gucevičius, pavyzdžiui, diecezinėje seminarijoje pas tėvus misionierius, kur įstojo iš vargo, nebegalėdamas kitaip prasimaitinti; ak, kaip šitai priminė Pranciškui Ksaverui jo paties gyvenimo vingius – vienuoliškas noviciatas vien tam, kad turėtumei stogą sau virš galvos ir kasdien – lėkštę srėbalo, ir kad galėtumei siekti taip norimo mokslo; tačiau Laurynas Gucevičius buvo imlus kaip pašėlęs, juk neturėjo kito pasirinkimo, galėjo tik išplaukti Vilniaus rūmų ir salonų visuomenės vandenyse arba nuskęsti, panirdamas į bevardžius miesto skurdo ir landynių akivarus; ak, ir mokėsi jis plaukti, mokėsi iš visų jėgų, gerai galvon įsidėjęs visus gautus patarimus ir be jokios atodairos; po kelių mėnesių sutikęs nebe auloje, o salone, Pranciškus

* Masiulis suprojektavo. (Lot.)

Ksaveras jį vargiai pažino: vaikinas, pristatytas vieno iš tėvų misionierių, Vilniaus vyskupo salone čia pat darė spėrią saloninę pažangą. Patsai Norvaiša čia buvo pakviestas dėlei universiteto reikalų, kaip profesorius, mat Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis kartu su jo patronu Tyzenhauzu dabar užsiiminėjo sekvestruoto jėzuitų turto paskirstymu edukacijos tikslui, o to turto, pasak inventorių, Karalystėje ir Kunigaikštystėje būta net už trisdešimt du milijonus auksinų, ir profesorių Norvaišą kamavo negeras įkyrus įtarimas, jog dalis šio buvusio Jėzaus karių kapitalo dabar voliojasi aukso kaugėmis ant jo ekscelencijos Masalskio kortų stalelių, mat bet kuris vakaras vyskupo rūmuose buvo neįsivaizduojamas be kortų, o ypač pragaištingojo visto lošimo, kuriam Vilniaus vyskupas niekaip negalėjo atsispirti ir sugebėdavo per vakarą prakišti po keliasdešimt tūkstančių auksinų, tas besaikis, jau veik karštinę, ligą primenantis kortavimas iki paryčių vyskupo rūmuose lydėdavo elegantiškas ir išmoningai patiektas vakarienes, muzikinius koncertus, priėmimus operos dainininkėms ir baleto šokėjoms ar, kiek nuobodžiau, menininkams, mokslininkams ir profesūrai, ir būtent čia vieną vakarą jis susitiko su Masiuliu-Gucevičiumi: pagal galimybes išsičiustijusiu, šviesiai nupudruotu peruku ir nuobodžiaujančio bajoraičio povyza, tarsi nužengusiu iš Górnickio traktato *Dvariškis* puslapių, tačiau ši jo laikysena iškart įstabiai pakisdavo, vos tik jo ekscelencija vyskupas ar kuris kitas iš įtakingesnių didžiūnų į jį atkreipdavo dėmesį: tuomet jaunikaitis tarsi sumažėdavo, išties, jo stuburas nevalingai akimirksniu net sulinkdavo, jis žaviai pagarbiai palenkdavo galvą, ausimi it piltuvėliu gaudydamas kiekvieną magnato žodį, tapdavo itin dėmesingas ir paslaugus, tarsi jo vienintelis tikslas visame pasaulyje būtų įtikti jį žvilgsniu brūkštelėjusiam geradariui, tarsi jo paskirtis būtų buvusi būti šilkiniu pamušalu ar pakoju jį dėmesiu pamaloninusiajam, dievaži, šitoks nevalingas įsiteikinėjimas Pranciškui Ksaverui atrodė net komiškas, juokingas ir graudus

vienu metu, nes jis juk žinojo besikabinančio į gyvenimą vaikino beviltišką finansinę padėtį, o vis dėlto jo sąmonėje šmėkštelėjo mintis, jog paprasčiausias mužikiškas stačiokiškumas kitąkart yra kur kas oresnis ir tikresnis dalykas už tokią štai lipšnią, atpildo laukiančią mandagybę, kylančią ne iš įgimto būdo grakštumo ir nuoširdžios pagarbos pašnekovui, o iš žūtbūtinio noro įtikti ir sulaukti vienokios ar kitokios įtakingojo išmaldos. O betgi kas aš esu, kad teisčiau tą vargšą Masiulį, šitai regėdamas mąstė Pranciškus Ksaveras, kuriam irgi prisieidavo nuolat bendrauti su savo geradariu Antanu Tyzenhauzu, tiesa, jiedu buvo lygaus bajoriško prigimimo, tad jam nereikėjo visos šitos meilaus padlaižiavimo komedijos, tačiau būtų melavęs teigdamas, jog nė kiek nepriklauso nuo savo patrono nuotaikų, lemiančių jo kapšo politiką ir jo mokslo projektams nubyrančius auksinus. Lygiai kaip negalėjo smerkti ir jo ekscelencijos vyskupo Ignoto Masalskio, kad ir būdamas tikras, jog ant kortų stalelių štai voliojasi Universitetui skirti pinigai, kurių, gerai išmanydamas tikimybių teoriją kortose, jis pats tą vakarą nemažai iš vyskupo išlošė, mintyse save teisindamas, jog pinigai keliaus jo pragyvenimo išlaidoms, tam, kad jis netrukdomai užsiimtų matematikos tyrinėjimais, vadinasi – tiesioginėms mokslo reikmėms; kaip ten bebūtų, jis vyskupo nelabai galėjo viešai smerkti už silpnybę lošimui, nes buvo skolingas už tam tikrą protekciją išsprendžiant keblų Tadeušo ir Marcianos vedybų klausimą, mat jo pusbrolis žūtbūt užsispyrė ženytis Vilniuje, o ne provincijose, kas, turint nuotaką iš Hermaniškių parapijos ir motiną, vieną pagrindinių aukotojų jo prigimtajai Šventojo Jurgio karmelitų bažnyčiai, nebuvo taip paprasta, kaip galėjo pasirodyti iš pirmo žvilgsnio: Šventojo Jurgio bažnyčios klebonas jiems atsakė grįsdamas tuo, kad jie esą vienuolyno, o ne parapinė šventovė, nors, žinoma, kai norėdavo, išimtys fundatoriams ir aukotojams visuomet buvo daromos, kaip kad velionio dėdės *pompa funebris*

atveju, betgi akivaizdu, jog dabar viską sprendė Placidos Amelijos intrigų padiktuotas kunigo nenoras; todėl būtent vyskupas Masalskis, pusbroliui jėzuitui profesoriui prašant, davė ypatingą sutikimą jauniesiems susituokti Akademijos bažnyčioje, o juk toji Šventųjų Jonų bažnyčia nebuvo parapinė nei jaunikiui, nei nuotakai; tad vyskupas primerkė akis ir leido jiems tuoktis, dar pasiteiravęs, ar tiesa, jog nuotaka tokia graži, kaip žmonės kalba, ir ar tiesa, jog ji atsivertusi iš muzulmonų ar netgi žydų tikėjimo, tose kalbose galima buvo atpažinti Teresės iš Tallat-Kelpšų nuodingų saloninių kuždesių aidą; jo ekscelenciją teko nuraminti, kad ne, nuotaka yra gimusi krikščionė, ir taip, ji nepaprasto grožio; vyskupas už šitai kiek žaismingai išgavo pažadą gražiąją profesoriaus Norvaišos giminaitę kada pristatyti viename jo *soirées*, jis esantis neabejingas grožiui, tai vien *pulchritudinis* reikalas, jis mylintis grožį ir tiek, be to, save laikąs fiziokratu ir Šviesos amžiaus žmogumi, neigiančiu bet kokią krikščionių nelygybę ar baudžiavą, taigi, vyskupas jo pusbrolio išrinktosios atžvilgiu buvo kur kas palankesnės dispozicijos nei jojo šeima, tačiau, tylomis pagalvojo Pranciškus Ksaveras, vargu bau ar jo nušvitimas ir luominė tolerancija galiotų tuo atveju, jei kokį stuomeningą kaimo berną pamiltų jo dievinama dukterėčia Helena Apolonija, kurią jis tausojo it akies vyzdį ir baiminosi, kad ji tik nebūtų paveldėjusi savo liūdnos šlovės senelio raikytojo Radvilos beprotybės, bet ne, ji buvo kol kas dar jaunutė, išsiųsta mokytis į Paryžių ir mezaliansai jai negrėsė, tad vyskupas kitų meilingoms ekstravagancijoms galėjo būti visai atlaidus; maža to, Masalskis net būtų suteikęs leidimą, kad pavinčiavotų patsai pusbrolis kunigas Norvaiša, tačiau, nė pats nežinodamas kodėl, Pranciškus Ksaveras tąkart atsisakė, pasilikdamas vien liudininku, poroje su Mataičiu. Liepos mėnesį kasacijos dar nepaliestoje jėzuitų Akademijos bažnyčioje įvykusios vestuvės buvo keistos – pompastiškos, bet beveik be šeimos, jei neskaičiuosime

jaunojo pusbrolio ir nuotakos tėvo, nė nepalyginsi su dėdės laidotuvėmis, kur sulėkė visa giminė, ir Pranciškus Ksaveras žvelgdamas susimąstė, jog mirtis Lietuvos kunigaikštystės gyventojus suvienija labiau nei kad meilė, nes pašarvotą ramų nabašniką po visko adoruoti yra kur kas paprasčiau nei mylėti neramius gyvuosius, atleidžiant jiems jų afektus, paklydimus ir ydas; ir todėl Tadeušas bergždžiai su akla sūniška ir broliška viltimi dairėsi per petį, bet niekas iš Norvaišų bažnyčioje taip ir nepasirodė, nei motina, nei brolis, nei sesuo; žengdamas prie altoriaus, jis sumurmėjo, jog turbūt laukią ir ruošią jiems iškilmingą sutikimą namuose; atvyko tik smalsesni jaunikio pažįstami ir minia žioplių, kuri susirinko pažiūrėti stotingo jaunojo Tadeušo Norvaišos ir gražuolės jaunosios; dievaži, Šventųjų Jonų bažnyčia seniai tokio vaizdo nebuvo regėjusi: Tadeušas su nauju kontušu ir paradiniu tėvo kardu, žėrinčiu briliantais, Marciana Mataitis buvo išpuošta vestuvine dramblio kaulo spalvos *duchesse* atlaso *à la française* suknele, itin madinga ir itin nepatogia, it vaikščiojantis pastatas, it Šventųjų Jonų bažnyčios fasadas, su didžiule į šonus išsiskleidusia mantuja ir dar didesniu šleifu, jos visas priekis buvo nudabintas kimštais siuvinėjimais ir įmantriai sugarankščiuotų kaspinų pynėmis, liemuo buvo nubarstytas topazų ir deimantų segėmis, o tame švelnučio šilko, nėrinių, kaspinų ir tarsi perlų švytėjimas švelniai besimainančio atlaso statinyje žengė ji, tamsi tarsi žemė, geidulinga it vasaros popietė: jos juodbruva saulės nurudinta oda, jos besikilnojančios krūtys, jos lūpų raudonis ir ūselių tamsa, blakstienų pavėsis, vešlių antakių rūstis ir juoda drėgnų žvilgančių akių praraja; visoje jos povyzoje buvo kažkas nenusakomai, keistai pirmykščio, laisvo ir gyvuliško, tarsi ji būtų buvusi kažin koks laukinis miško žvėris, įvilktas į įmantrų prancūzišką prašmatnaus dvaro drabužį, tarsi pati gamta, laikinai pažabota žmogaus papročių ir besiveržianti iš jų ištrūkti; Pranciškus Ksaveras matė, jog bažnyčion

priklydusi vyrija galvoja tą patį: geidulys buvo rašyte išrašytas jų žvilgsniuose, smingančiuose į tą tamsią laukinę ištaigingais nuotakos rūbais, nėmaž neprimenančią kitų sužadėtinių, klusniai ir droviai atliekančių savo koligacinę paskirtį prie altoriaus, ne, šioji buvo tarsi snaudžiąs aistrų ugnikalnis, nors ir laikėsi oriai, buvo pilna rimties, pamaldžiai nusiteikusi, prie jos elgesio negalima buvo niekaip prikibti, tačiau vis vien ji nepaaiškinamai gebėjo žadinti protą jaukiančius žemiausius geismus; Pranciškus Ksaveras nė neabejojo, kad ne vienas dabar žvelgdamas į ją regi plyštantį atlasą, nuo jos drėkste norėjosi nudrėksti šaltus ir slidžius šilkus ir ragauti tą saldžią karščiu alsuojančią odą. Buvo matęs ją vos triskart gyvenime, per laidotuves, per Kalėdas ir štai dabar, per josios šliūbą, buvo dar girdėjęs pusbrolį pasakojant apie ją išbrendančią nuogą iš upės, galima sakyti, visiškai jos nepažinojo, tačiau jos trikdančio vaizdo negalėjo išmesti sau iš galvos, ypač tada, kai jaunieji ir jų negausi palyda iš bažnyčios karietomis patraukė į Tadeušo gimtuosius namus, kur jų turėjo laukti Placida Amelija; ypač tada, kai, atvykę prie velionio dėdės posesijos, visų tebevadinamos tiesiog *Po liepomis*, *Pod lipami*, rado aklinai užsklęstus ir užrakintus vartus; priekinis šešetu kinkytos karietos vadeliotojas prišokęs pabeldė ir keliskart paklebeno, tačiau veltui, niekas, joks tarnas anei liokajus nepasirodė ir vartų jiems neatvėrė, tik sunki portjera viename parterio langų pastebimai sujudėjo, tarsi kas vogčiomis už jos slėpdamasis stebėtų; sėdėdamas antroje karietoje Pranciškus Ksaveras puikiai matė, kaip Tadeušas dar viltingai norėjo išlipti ir pasibelsti, bet Marciana įsakmiai jį už alkūnės sulaikė; jis akimirką matė jos profilį pro langelį, žvilgsnį, mestą atgal, regis – jam; Tadeušo ranką, išnirusią belsti stangretui, kad judėtų toliau, ir kaip vežikas nesusiprasdamas sau ramiausiai sėdėjo, kol, viską pagaliau suvokęs ir kantrybės pritrūkęs, Tadeušas įtūžęs išlipo ir pats šniojo arkliams botagu, o tada įšokdamas į

pajudėjusią karietą šūktelėjo važiuoti toliau, bet kur, vien tik toliau nuo posesijos.

Vestuvių popietės sumaištis buvo beviltiška – Tadeušas nė baisiausiuose sapnuose nesapnavo, jog jam bus užtrenktos motinos namų durys, jis liko kaip stovi, su išeiginiu kontušu ir paradiniu briliantais dabintu kardu, neskaičiuojant, žinoma, jam priklausančių valdų, intratų ir žemių, laimei, jis turėjo truputį aukso kapše prie savęs, tiek, kad užtektų apmokėti kuklias, skubias vaišes vienoje iš garbesnių Vilniaus užeigų, savo atsargose turėjusioje šiek tiek šampano: žydui besikrapštant su kamščių laku, Tadeušas griebė vieną iš butelių ir nekantriai jį iššovė nukirtęs kaklelį kardu: išlėkęs kamštis pataikė tiesiai į šukuoseną Marcianai, net pramušdamas skylę plonyčiame perregimame kaspine, o ištryškusios putos aptaškė suknelę, vienas smuklės prašalaičių net riktelėjo kažin ką nešvankaus ir pašiepiančio; ji stovėjo išraudusi, dėmėta, suteršta, akivaizdžiai susigėdusi; jos vestuvių puota užeigoje be jokių šeimos moterų, daugiausiai vien su vyro bičiuliais ir keliomis jų poniomis, be kelių patiekalų vaišių, o vien su šampano purslais apverktinai priminė ne garbingą santuoką, o neteisėtą pabėgimą; Pranciškus Ksaveras puolė gelbėti padėtį: paėmęs taurę į ranką jis, ūmai apimtas polėkio ir pasipriešinimo, į taktą tikslingai modamas rankomis, tai nutildamas, tai sugriaudėdamas smarkiau, pagal geriausiąsias slaptojo retorinio poveikio taisykles, naudojant ir balso skambesio, ir judesių išmonę, prieš daugelį metų universitete perskaitytas kažkokio jėzuito Marijono Daugėlos rankraštinėje disertacijoje, skėlė tokį gražbylystės kupiną tostą, užčiaupdamas net didžiausius pašaipūnus ar skeptikus: šiandien mes vinčiavojame tai, ką Viešpats sujungė, ir švenčiame šią sąjungą, atliktą be jokių išskaičiavimų, tuštybės ar išpuikimo, vien iš meilės ir tyro krikščioniško noro sukurti laimingą ir vaisingą ateities mariažą, šiandien tarsi tuokiasi pati mūsų mylima Tėvynė, tarsi jungiasi tarpusavy du luomai – tas, kuris Lietuvą

valdo ir gina kardu, ir tasai, kuris mus maitina; tik vieningi, visi luomai vienybėje mes galėsime atlaikyti mums gresiančius iššūkius ir kartu apginti valstybę, tik sujungę pastangas mes ją sustiprinsime ir gyvuosime dar šimtmečius; šiandien tuokiasi valstybė ir žemė, brandos patirtis ir jaunystės gyvybė, kilnumas su nuoširdumu ir narsa su grožybe; Pranciškus Ksaveras patsai buvo nustebintas savo įtaigos ir to, kaip visi dabar klausė, tarsi užburti, pagarbiai sustingę it per mišias; kad ir manydamas, jog pats vargiai tiki tuo, ką pasakė, jis matė, kad verta – išraudę Marcianos skruostai ir blizgančios akys, savininkiška ūmai išdidžiai atsitiesusio Tadeušo ranka ant josios korsetan įsprausto liauno liemens buvo verti to; kai keldamas taures negarsus jų būrelis šaukė „vivat!“, jie tai darė su pagarba ir senoviškai oriu prakilnumu; buvo verta savo tostu šiai progai suteikti šiek tiek garbės ir orumo; netrukus jaunavedžiai pajudėjo – Vilniuje jiems užtrenkus duris buvo nuspręsta keliauti ir dar iki tamsos pasiekti vieną mažųjų išsibarsčiusių Tadeušo dvarelių, net ne dvarelį, o veikiau ūkelį, esantį kiek šiauriau nuo Vilniaus, kur jų turėjo laukti pirmoji naktis; jam, pusbroliui Pranciškui Ksaverui, ir dar keliems siūlė važiuoti ir atšvęsti kartu, kviestieji diskretiškai, žinoma, atsisakė, tik keli palydėjo juos iki miesto sienos ribų, tačiau Pranciškus Ksaveras nelydėjo nė tiek, peržegnojo juos ir atsisveikino čia; kiek sutriko, kai išraudusi Marciana kluptelėjo ir ūmai pabučiavo jam į ranką, jos lūpos buvo karštut karštutėlės, tarsi nudegino, jis ilgai dar jautė tvinksinčią žymę toje plaštakos vietoje; nė pats nežinodamas kodėl, jis ją pakėlė ir paskubomis triskart, vardan Dievo Tėvo, Sūnaus ir Šventos Dvasios, pabučiavo į skruostus: juk sakiau, ateis diena, kai vadinsiu jus pussesere, pamenate?; nelabai deramas, lengvabūdiškas ir neapgalvotas jo poelgis, bet nieko, ji irgi ilgainiui išmoks, kad negalima naujajai šeimai lankstytis, juk ji buvo tokia dar jaunutė: tądien jis sužinojo, jog Marciana ką tik pradėjo savo aštuonioliktą vasarą.

Jauniesiems išvykus, jis prisigėrė – ten, toje pat užeigoje, kur švęsta, su dar keliais likusiais Tadeušo bičiuliais; pradžioje nė nežinodamas kodėl, galbūt kiek gėdindamasis dėl savo paties iškalbos, drąsos ir santūrumo stokos, dėl prasiveržusio nuoširdumo, o gal dėl to, kad, kaip reta, kalba tą liepos vakarą nepakrypo apie gėdingąjį valstybės padalijimą ir žemių nuraižymą, apie jokią politiką, vien apie meilės nuotykius, išdaigas, amūriškus pokštus, o šitai, kalba be politikos, jų laikais buvo vis retesnis ir retesnis pokylių atvejis; jį apėmė seniai patirtas šventės, siautulio jausmas, tokią būseną paskutinįkart juto tik kadaise viešėdamas Nancy ir Prancūzijoje: šventas atnašavimo Bakchui apsėdimas, tarsi maži šampano lašeliai sroventų jo gyslomis, o visas kūnas šūkautų *vive la fête!* – vivat šventė, laisvė, jaunystė; gerokai apkvaitęs, jau sutemus, jis patraukė be tikslo per sutemų miestą: kiek linkstančiomis, itin lengvomis girtojo kojomis, profesoriškai už nugaros sunėręs rankas jis žingsniavo tolyn, kur tik prieblandoje dar matė jo akys; varpai, regis, jau mušė vidurnaktį, užpučiamus miesto žiburius keitė žvaigždės ir mėnulio šviesa, tačiau jam buvo nė motais; nė pats nepastebėjęs jis nuklajojo kažkur pro Užupį, ant kalvų, pro seseris vizites ir tėvus misionierius, prie senosios gynybinės sienos, kur jį, žvelgiant į slėnyje vos mirguliuojantį mėnesienos nušviestą miestą, ūmai apniko aitri melancholija. Virš galvos jam ryškiai švietė žvaigždės, galvoje siautėjo nuodėmingi, neramūs vaizdai: buvo tikras, kad jaunieji jau pasiekė tikslą, pasiekė savo laikiną vedybinį guolį kažkur už keliolikos mylių nuo čia, mintimis jis buvo su jais, su pusbroliu ir jo nuotaka; kiek apmaudaudamas jis tikėjosi, kad Tadeušas jai būsiąs švelnus, kantrus, neskubėsiąs, jog tai, kas pasiimama tik vieną kartą, jis ragausiąs taip, mėgausiąs taip, paimsiąs taip, kad tą akimirką prisimintų iki dienų pabaigos; deja, gerai pažinodamas pusbrolį, negalėjo būti tuo visiškai tikras; neskubėkite, vaikai mano, ak neskubėkite, švelniai, tik nesiskubinkite;

ir jo apgirtusi vaizduotė nakties danguje krentančių žvaigždžių brūkšniais piešė vaizdus: tvinksinti, įsirėžusi Tadeušo gysla ten, po kaklu, ties raktikauliu, kur kraujas iš smegenų srūva į širdį, kietas tvirto peties gauburys, įsitempęs raumuo, atlapotų marškinių audinys, plakantis kūną it burė vėtroje... ką jis kalba jai, ar sako ką nors, ar vien liečia, vien pirštų galiukais, vien prisilytėjimais keliauja per ją, žingsnis po žingsnio, it piligrimas šventovės link? lūžtančio balso garse ar sulaikyto alsavimo tyloje? O ji? Vis dar įkalinta tarp tų prabangių atlaso drapanų, dabar turbūt kiek nudulkėjusių po ilgos kelionės karieta, vis dar tarp banginio ūsų karkasų, sijonų, marškinių, nėrinių, šilko kojinių, suraišiotų kaspinų pinklių ir korseto šarvų... kad tik jam užtektų kantrybės lėtai, bet nenumaldomai nuosekliai ją išvaduoti iš to madingos tuštybės kalėjimo, kad tiktai jis neskubėtų, nedrėkstų, neplėštų ar, ginkdie, tiesiog neužverstų sijonų... kad mėgautųsi ir stengtųsi įsiminti, kaip kiekvienas šilko kaspinas ar raištelis vieną vienintelį, pirmą ir paskutinį kartą lėtai slysta lauk per varstymo kilpą, kaip kartu su atodūsiu krusteli ir į šonus vos per mažumą prasiskečia išlaisvinti jos korseto fišbinai, kur tarp jų boluoja plonytis naujas baltas batistas, o po juo – vis platėjantis lopinėlis, jos tamsi karšta oda, kuri dabar veikiausiai pašiurpusi vos regimais aukso plaukeliais, galbūt juos reikia sušildyti savo kvapu? Betgi ne, ji virpa ir šiurpsta iš baimės ir dėl laukiančio skausmo; Tadeušai, tik neskubėk, dėl Dievo, nekartokite mano klaidos, tiek laukei, dabar jau tik neskubėk, būk lėtas, tegul ir ji dar palaukia, tegul pati pradeda nekantrauti, glamonėk ją vien šnibždesiu, vien iš lūpų su meilės žodžiais sklindančiu kvapo kutenimu, dar geriau nė nekalbėk, nes juk svarbiausiais egzistencijos momentais stoja tyla, įsivaizduok, tarsi rytoj keliautum ant ešafoto, jog šitai – paskutinė naktis, taigi, mėgaukis, mėgaukis... dabar supykęs gali ir drykstelti tą užsispyrusį audinį, bet paskui vėl neskubėk, štai ji, štai jos oda, tikiuosi,

įsižiebėt žvakių ir nesate visiškoje tamsoje, nesate pasilaidoję po kaldromis ir paklodėmis tarsi įkapėmis, it kai kurie vargani meilės aklieji... tikiuosi, matai, kaip mirga ir virpa liepsnelių atšvaitai ant odos, štai kur tikrasis atlasas ir aksomas, štai kur... kuo ji kvepia, kas dvelkia stipriausiai – vynas nuo lūpų, kvepalai paausiuose ir ant riešų, lipni pažastų sūruma po kelionės ar užmaršties upės žiotys tarp juodų meldų ten, iš kur išteka visos pasaulio gyvybės versmė? Patsai kažkada man sakei, kad toji mergelė akimirkai įveikia mirtį, pameni, tikiuos, dabar paragausi, kokio skonio gyvybė prie ištakų... Neskubėk, neskubėk, tik švelniai, tau nėra kur skubėti, prieš jus dar visas gyvenimas, o iš tiesų – tik kelios amžinybės akimirkos, bet neskubėk, tu jos valdovas, dabar ji tavo valioje, atmink, turi ją pavèrgti nuo pat pirmojo karto, visam gyvenimui, visiems tiems metams į priekį, iki senatvės, pavergti taip, kad negandų, kad kiekvieno barnio metu vien šios nakties prisiminimas it raminantis lietus užgesintų kylantį judviejų įtūžio gaisrą... Būk kantrus, net jei ir manai, kad tavo kūnas išduoda, kad daugiau neištversi, bet leisk ir jai įkaisti ir įsidrąsinti, išaugink jos smalsumą, atsiduok jos neįgudusiai valiai, prijaukink, prijaukink... o vėliau... o vėliau ateis ta akimirka, kai bus metas nustoti galvoti, vien tik plaukti, leidžiantis nešamiems amžinybės srovės ten, į rojų, iš kurio buvome Viešpaties išvaryti; ten, kur užklydusius mirtinguosius žaibais nutrenkdavo pagonių romėnų ir graikų dievai... O čia – vien dangus ir žvaigždės, tos pačios žvaigždės ir čia, mieste, ir už miesto, tik čia, Vilniuje, Pranciškaus Ksavero vienatvė buvo beribė kaip tas dangus; jis nežinojo, kiek ten laiko šitaip vienas praleido, turbūt beveik visą naktį, nes jam leidžiantis nuo kalvų jau vos švito, jis mieliausiai būtų dar gėręs, gėręs tol, kol būtų nugramzdinęs save į apkvaitusį miegą, betgi ne, tokiais paryčiais Vilnius miegojo, jau miegojo net pridvisusios smuklės, šaltoje, vaiskiai žydroje brėkšmoje iš kalno šlaitų tarsi pagiringas girtuoklio alsavimas garavo

vien žemėn įsigėręs vakarykštės popietės karštis; žingsniuodamas iš nuovargio linkstančiomis kojomis jis vėl prisiminė tokius pat rytus Lotaringijoje ir savo dienas Nancy, Pont-à-Moussone.

VIII

Pranciškus Ksaveras Norvaiša retai kada prisimindavo savo laiką, praleistą Prancūzijoje, nors beveik neabejodavo, jog tų dienų būta laimingiausių jo ligtoliniame gyvenime; kartu jos primindavo, jog Fortūna – apgaulinga dievaitė, tarsi patyrusi paleistuvė nieko neduodanti skolon ir už savo meilias šypsenas visuomet pareikalaujanti vėliau susimokėti skaudžią negandų kainą. Išsiųsti jį į Nancy buvo jo matematikos profesoriaus Jokūbo Nakcijonavičiaus sumanymas, jam studijuojant Akademijoje prieš trylika metų, apie 1760-uosius, nes buvo kilęs vajus gabiausius, arba, kitaip tariant, universiteto vyresnybei labiausiai įtinkančius ir mieliausius studentus, siųsti į užsienius, dažniausiai į kitas jėzuitiškas akademijas; ir jo kolegos nekantraudami laukdavo to profesūros sprendimo – kas kur bus išsiųstas; visi, išskyrus Pranciškų Ksaverą, kuriam, tiesą sakant, kelionės buvo nė motais: jis vis dar nemėgo bet ko, kas trikdydavo įprastą kasdienybę ir kliudydavo jam susikaupti, be to, nė nesivaržė su Akademijos padlaižiais, nes nujautė, kad dėl savo uždaro, ne itin nuolankaus būdo ir andainykštės išdaigos su bazilisku tikimybė

būti atrinktam į mokslinę misiją užsienin yra beveik nulinė; tad jo nustebimas buvo nuoširdus ir beribis, kai Nakcijonavičius atsiduses pareiškė, jog jam, Pranciškui Ksaverui Milkantui Norvaišai, yra patikima garbinga užduotis vykti į jėzuitų akademiją prie Nancy, Prancūzų Lotaringijos kunigaikštystėje, ir ten tobulinti matematikos žinias, itin telkiantis į aukštesniąją matematiką, kuri vilniškėje akademijoje dar nėra norimo lygio, o Prancūzija šiuo metu yra neabejotinai matematikos mokslų avangarde; jam bus išrašyti rekomendaciniai Vilniaus universiteto rektoriaus laiškai ne tik Nancy rektoriui, bet ir jo aukštybei Lotaringijos kunigaikščiui, buvusiam mūsų didenybei Stanislovui Leščinskiui, kurį jis mandagumo audiencijos aplankysiantis jo rūmuose Lunéville'yje, jam bus padengiamos kelionės išlaidos, duota ekspensa būtinoms knygoms, moksliniams prietaisams ir pragyvenimui, jis keliausiantis taip, kaip keliauja tėvai jėzuitai – pašto karietomis, bet jėzuitų tinklu: nuo vieno vienuolyno lig kito, bus taip pat rekomendacinis laiškas visiems tėvams jėzuitams, idant kelionės metu pasirūpintų jo nakvyne, maistu ir kapšo papildymu; pavydžiu jums, broli Norvaiša, aš niekada neturėjau tokios galimybės, vien mūsų velionis matematikos ir astronomijos profesorius Tomas Žebrovskis lankėsi tobulintis Prahoje ir Vienoje, vien tik jis... Šitai skambėjo kaip pasaka, šitai skambėjo kaip iš stebuklų srities, baugiai, bet kartu ir viliojančiai, tarsi būtų išsipildžiusi andainykštė dėdės Petro Antano pranašystė: pasaulis tavęs laukia, Pranciškau Ksaverai. Kelionėn jis buvo suruoštas greitai, vietoje vaškuotos drobės ryšulio universitetas tokia svarbia proga jam išskyrė pinigų nusipirkti madingam lengvam *portmanteau*, kurį jis išsirinko pas vieną Vilniaus baltušnikų* – dailų, smardžios storos karvės odos, užsegamą trimis sagtimis, su rankena, norint pritvirtinama taip, jog galėtum užsimesti naštą ant peties; į ją, be skustuvo ir muilo,

* Odininką, išdirbantį aukštos kokybės odas.

marškinių pamainos, naktinių, kelių porų juodų jėzuitiškų kojinių ir baltų apatinių, jis įsimetė kelias pergamentu trauktas storokas knygeles konspektams ir nedidelę kelioninę rašalinę su įtaisyta mažute plunksna, o likusią tuščią *portmanteau* ertmę prigrūdo drobėn suvyniotų didesnių ir mažesnių rūkytų dešrų: duonos ir alaus galima buvo nusipirkti visur pakelėse, o tos dešros, galinčios negesti net pusmetį, taupiai raikomos medžiokliniu peiliu, kelionėje turėjo gelbėti jį nuo bado; jis buvo studentas, kuklus keliautojas ir negalėjo sau leisti nei tarno, kuris galėtų jį lepinti gaminamu maistu pakelės postoviuose, nei kaskart mokėti už paklotą lovą ir kepsnius užeigose, jis galėjo nakvoti arba pas brolius jėzuitus, arba karčemų daržinėse ant šieno; kita – rekomendaciniai laiškai, jėzuitiški vekseliai ir auksas – buvo saugiai įsiūta į abitą; kai jis ankstų 1760-ųjų rugpjūčio rytą prie Rotušės sėdo į pašto karietą, paskui jį ir paskui rūkytų dešrų kvapo šleifą dar ilgai kiauksėdami bėgo pusė Vilniaus šunų.

Vėliau jis gailėjosi, kad tos kelionės metu nerašė dienoraščio, tačiau priežastis buvo paprasta: jis taupė savo brangiai kainavusių užrašų knygelių popierių mokslui, o ne įspūdžiams ir kelionės vaizdų sukeltoms mintims, šitai būtų buvusi prabanga, be to, nesijautė toks svarbus, įdomus ar patyręs, kad jo impresijos būtų vertos išsaugojimo amžinybei; tad kratantis pašto karietoje jam vienintelė pramoga buvo žiūrėti pro langą ir klausytis įlipančių bendrakeleivių pokalbių, kelionė turėjo būti itin ilga, mat reikėjo vengti tiesiausio kelio į Prancūziją per vokiškąsias kunigaikštystes, nes ten vyko nuožmus karas, į kurį dabar buvo įsivėlę kas tik nori – prancūzai, vokiečiai, anglai, ispanai; tad jo laukė gan didelis lankstas piečiau: pro Varšuvą, Ravą, Krokuvą, Bialą, Ratisboną, Strasbourgą iki Nancy; kelionės pradžia, paįvairinama tik nakvynių, buvo gana nuobodi – pradžioje daugelį dienų atrodė, jog už lango tarsi tęsiasi ta pati Lietuva: tos pačios žalios lygumos, javų laukai su kur ne kur

išsibarsčiusiomis žydų smuklėmis, miesteliu tolumoje ar kyšančiais tokiais pat bažnyčios ar vienuolyno bokštais, žmonės vilkėjo tokius pat žiponus, kontušus ir juosėsi margomis Slucko juostomis, valstiečiai ir miestiečiai – tokias pat sermėgas ir durtinius, ir kalbėjo ta pat lenkų kalba, vien tarmė vos vos skyrėsi; tik artėjant prie Krokuvos, likus maždaug dvylikai mylių iki miesto, ūmai vieną giedrą rytą sustojus postovio ir akiratyje už juodų smailų senosios sostinės bokštų išnirus snieguotiems kalnams, kurie, regis, rėmė dangų, buvo praaugę net debesis ir stovėjo tarsi Viešpaties gynybinė siena, jam užėmė žadą, ir jis pagaliau suvokė esąs jau nebe Lietuvos Kunigaikštystėje, o Lenkijos Karūnoje; lygiai taip pat susiprato, kad nepastebimai bekeliaujant kraštovaizdyje girias pakeitė kalvos, pro kurių velėną bolavo uolienos, o medinius statinius – vyraujantys mūriniai, iš plytų ir akmenų. Krokuvoje pagal kelionės itinerarijų jam buvo leista kelioms dienoms apsistoti pas tėvus jėzuitus, jų vienuolyne ir kolegijoje prie senovinės, romietiško pavidalo Šventųjų Petro ir Povilo bažnyčios, primenančios vilniškes, tik kur kas prašmatnesnės, ne mūro, o puikaus akmens fasadu; tėvai jėzuitai, perskaitę rekomendacinį laišką, jį priėmė lipšniai ir svetingai: jam parodė didžiojo Petro Skargos, jų pirmojo Vilniaus akademijos rektoriaus, kriptą ir didžiulę, beveik keturių pėdų aukščio gryno aukso karalienės dovanotą monstranciją, kurią jie patys vertino penkiais ar net šešiais milijonais auksinų, o taip pat – jų brangiausią, neįkainojamą, relikviją, palaimintojo Stanislovo Kostkos galvą, kurią draugingas lydintis senukas jėzuitas jam net leido palaikyti rankose, ilgesingai žvelgdamas į jį ir sakydamas, jog šis šventasis yra ne vien Lenkijos ir Lietuvos, bet ir skaisčios, gražios, pamaldžios jaunystės globėjas; Pranciškus Ksaveras saugiai abiem delnais apglėbęs trapią stebuklingąją savo bendraamžio jėzuitų novicijaus, mirusio aštuoniolikos, kaukolę, stebėtina, tą šventą akimirką nieko nejuto, lygiai taip pat būtų galėjęs rankose

laikyti žaidimo kamuolį ar kopūstą, vien prisiminė, kad šį jaunutį iš Mazovijos kilusį šventąjį globojo Pranciškus Borgia, dabar gi, pats stovėjo čia, bažnyčioje, to seno brolio globoje, it dar viena amžino ir nepajudinamo jėzuitų tinklo akis, ir tik tiek; šaltas mirties ir savojo laikinumo suvokimo skersvėjis, kurį jis patyrė sklaidydamas savo prosenio lytėtą knygą bibliotekoje, jam pagarbiai liečiant šią stebuklingą relikviją, nebepasikartojo; jis tylomis pamanė, jog galbūt tai – šventojo užsitarnautos dangaus karalystės paliudijimas. Krokuva jam liko atmintyje kaip mirusiųjų miestas: mirusių šventųjų, karalių, karalienių ir vyskupų; jų antkapiais, karstais ir relikvijoriais mirgėte mirgėjo bažnyčių vidus ir rūsiai, o štai visi politiškai šį tą reiškiantys gyvieji dabar gyveno madingoje Varšuvoje; senojoje karalių sostinėje tarp raudonų plytų, juodų bokštų smailių ir suodžiais aprūkusio marmuro, regėjosi, buvo likę tik dvasiškiai, pirkliai, auksakaliai ir žydai; Pranciškus Ksaveras, stebėtina, čia jautėsi it Vilniuje, tik didesniame ir senoviškesniame, ypač kai skambant varpams pirmąkart pakilo į karališkąją Šventojo Stanislovo katedrą pilies kalne, kuri jam pasirodė lygiai tokia pati, kaip Lietuvos Kunigaikštystės sostinėje, taip pat paskirta tam pačiam patronui, tarsi Krokuvos šventovė būtų buvusi vyresnioji vilniškės sesuo: senesnė, prabangesnė, bet lygiai taip pat nusėta karalių, dvasiškių ir magnatų antkapiais ant sienų ir po grindų plokštėmis ir tarsi kregždžių lizdais iš išorės aplipusi šimtmečius statytomis koplyčiomis, viena jų net buvo labai panaši į Šventojo Kazimiero; kad ir jusdamas jau esąs kalnuotoje Karūnoje, jis vis dar jautėsi esąs namie, vis dar Abiejų Tautų karalijoje.

Už Krokuvos, pakeliui į Moraviją, Pranciškui Ksaverui pasibaigė dešros iš jo *portmanteau*, o drauge ir pažįstamas jausmas: kartu su žiponais ir kontušais pakelėse išnyko ir ausiai įprasta kalba, ir blyškūs, aptakūs lenkiškų veidų bruožai ilgomis mėsingomis nosimis: juos pakeitė aštrūs kalniečių skruostikauliai, juodi antakiai,

įkypos akys vilko žvilgsniu; vienas tokių pakeleivių įsėdo jų pašto karieton už Bialos, jau kirtus Karalystės ir Moravijos sieną žymintį tiltą, Bielitzo pusėje, kad ir vilkint kilmingojo žiustokoru, jo visa povyza dvelkė kažkuo trikdančiu ir pavojingu, galbūt dėl to, kad buvo be vienos akies, kurią slėpė juodas raištis, nepridengiantis kaktą kertančio balkšvo rando, o sveikoji akis šnairavo nuožmiu laukinio žvėries žvilgsniu; tas veidas Pranciškui Ksaverui atrodė tikrai svetimšalis, tačiau kokio būta jo nustebimo, kai keleivis pašto karietoje su ten sėdėjusiu vokiečiu pirkliu užmezgė pokalbį prancūziškai ir prisistatė esąs lenkas, *comte Polonais, Jean Sebastien de Biront*; Pranciškui Ksaverui tą vardą išgirdus net pagaugai nuėjo: jis puikiai prisiminė dėdės pasakojimą apie liūdną Denhofų herbo Birontų giminės, su kuria jie, Norvaišos, kažkada buvo susigiminiavę, visišką išmarą bei faktą, kad Abiejų Tautų respublikoje, nei Karalystėje, nei Kunigaikštystėje, niekas tarp brolių bajorų jokių grafų nepripažino, vien tik retkarčiais kai kurie tuščiagarbiai priimdavo šį titulą iš svetimšalių valdovų; Pranciškus Ksaveras dabar buvo tikras sėdįs vienoje karietoje su nusikaltėliu, apsišaukėliu, kuris neteisėtai naudojosi svetimu, jam nepriklausančiu vardu ir titulu, ir dargi signetą su herbu turėjo; jis mieliausiai būtų išvilkęs šią apgavystę dienos švieson, padarydamas viešą afrontą šiam „*comte de Biront*", tačiau pabūgo: jo jėzuitiškų rūbų pamušale buvo užsiūta pernelyg gausiai auksinų ir vekselių, o ir jų, lenkų ir lietuvių, bajoriškoji teisė, kirtus valstybės sieną, čia nebegaliojo, be to, apsišaukėlis buvo kiek vyresnis už jį ir ginkluotas kardu bei pistoletais, o jis turėjo tik skustuvą ir medžioklinį peilį, tad aštuoniolikmetis Pranciškus Ksaveras visą kelią iki Olomouco Moravijoje sėdėjo kad ir apimtas siuto, tačiau it burną vandens prisisėmęs, neišsiduodamas esąs iš Vilniaus, ir klausėsi, kaip „grafas" vokiečiui gyrėsi esąs iš senos, lietuviškos giminės; klausėsi viso šio melo ir tyliai sau svarstė, kad namai baigiasi ir pasaulis prasideda

ten, kur nebetenka galios įprasta jurisdikcija; namai baigiasi ir svetimas kraštas prasideda ten, kur tavęs niekas nebeatpažįsta ir gali būti bet kuo.

Taip, dabar prabėgus trylikai metų jis gailisi, kad neužsirašinėjo matytų dalykų, iš kelionės pirmyn liko tik tarp galvoje slūgsančių matematikos formulių kyšantys paskiri įsiminę vaizdai, įvairiaspalvės įspūdžių šukės: Olomoucas, kur išlipo ir išnyko grėsmingasis apsišaukėlis pakeleivis, ir kur jis trumpam apsistojo pas jėzuitus, jų universitete: kaip ir Krokuvoje, Moravijos broliai buvo paslaugūs ir draugiški, davė jam nakvynei švarutėlį kambarį su dailia peltakiuota patalyne, vaišino puikiu alumi, rodė prašmatnią biblioteką ir milžinišką jėzuitišką Šventojo Mykolo bažnyčią, kuri būtų pritikusi ir Vilniuje, ir Krokuvoje: keistas dalykas, įžengęs jon vėl pasijuto tarsi būtų namie, tarsi atpažintų jau matytą marmurą, paauksinimus, kupolus, o matematiko akis – ir neklystamai įprastą, savą proporcijų geometriją, akimirką jis galvojo, jog galbūt visur, kur bebūtų, jėzuitų ordinas mąsto vienodai ir palieka mažne vienodą pėdsaką; tik po to, kai jį bažnyčion atlydėjęs brolis Jurgis, visų čia vadinamas beveik lenkiškai Jiržiu, puikiai išmanantis architektūros dalykus, puolė pasididžiuodamas vardinti bažnyčią puošusius brangius meistrus, paaiškėjo, jog Olomouco bažnyčią statė italas iš Tičino, Tencalla, senojo vilniškio ir varšuviškio karališkojo architekto sūnus, o puošė štukatorius ir tapytojas Fontana, taip pat tičinietis, iš tos pat Fontanų giminės, aptarnavusios Abiejų Tautų respublikos karalius; ir jam tai įsiminė: moravų kalba jau skambėjo kitaip, tarsi toldama nuo Lenkijos būtų pakeliui išmėčiusi balses, žmonės jau buvo kiti, kitokių veidų, be žiponų, vis labiau panėšėjantys į Habsburgų austrus ar vokiečius, ypač moteriškės baltais krakmolytais kykais, bet statiniai, rūmai, bažnyčios ir pastatai, miestų siluetai iš tolo, vakarėjančiame danguje, vis dar atrodė savi ir pažįstami, tačiau Moravijoje jis pats buvo jau nebe

tas: kad ir girdėjusiems apie Vilniaus akademiją, visiems moravams jis buvo nebe lietuvis, o tiesiog jėzuitas lenkas.

Jis pamena, Bavarijoje, Ratisbonoje, į dangų it durklais sminganèioje dešimtimis smailų vokiškų špilių, jo akis nebeatrado nieko įprasta – aštriabokštės bažnyčios buvo senobinės, barbariškų laikų statybos, su portalais, numargintais siaubingomis skulptūromis, tarsi būtų ne Dievo namai, o atsivėrusios pragaro žiotys – ten vijosi išsirietusios akmeninės undinės, slibinai, driežai ir drakonai rijo liūtus ir vieni kitus, kankiniai išdraskytais viduriais rankose laikė nukirstas galvas; miesto gyventojai, save vadinantys biurgeriais, priešingai, buvo švarutėliai, tvarkingi, užsisklendę langus nuo pasaulio baisybių dailiomis nėrinių užuolaidėlėmis, mažakalbiai, santūrūs, juokėsi tik tada, kai prigerdavo daug alaus ir tik iš jiems vieniems suprantamų pokštų; nežiūrint į tai, kad Pranciškus Ksaveras gana gerai šnekėjo jųjų kalba, į jį, lenkišką jėzuitą, buvo žvelgiama nepatikliai; būtent ten, Ratisbonoje, jam teko plačiau praardyti vieną slaptųjų aukso kišenių. Dar mažiau kam įdomus jis buvo Strasbourge, vokiškame prancūzams priklausančiame mieste, atrodančiame it būtų žaislinis: juodai baltomis, sijomis išmargintomis fachwerko sienomis; visa, ką jis paminė iš to miesto, buvo lyg pro miglas: didžiuliai keisti juodi ir standūs it šikšnosparniai moterų kykai gatvėse, sviestinių raguolių kvapas, bokšto laikrodis, rauginti kopūstai, dešrelės, skanus, bet stiprus alus, kurio užeigoje tąkart priragavo per daug, o tada vos nepramiegojo ir vos nepavėlavo kitąryt į pašto karietą; jis su palengvėjimu išriedėjo iš to svetimo miesto, svetimo, bet ne tokio tolimai keisto, kad būtų pažadinęs jo vaizduotę.

Pakeliui į Lunéville'į jis vėl pasijuto lyg savas: ir pašto karietos vežikas, ir keleiviai, jį iš tarties atpažinę nesant prancūzu, teiravosi, kas jis toks, ir, išgirdę atsakymą, supratingai mojo ranka: *ah, un Polonais!*, lyg pažįstamam: jų Lotaringijos kunigaikštis buvo lenkas, o jo dukra lenkė – jų visos Prancūzijos karalienė Marija; keliuose,

vedančiuose į Lunéville'į ir Nancy, jau kelis dešimtmečius sutikti lenkų didikus vietiniams nebuvo jokia retenybė, mat ir magnatas, ir šlėkta, nesvarbu, keliaujantis su didžiule palyda, gausybe dėžių ar šiaip koks jaunuolis, dardantis pašto karieta, kaip štai Norvaiša, laikė garbės reikalu aplankyti buvusį savo karalių: pirmieji, didikai, čia užsukdavo pakeliui į Paryžių, kur patekti Versalin be protekcijos jiems nebuvo jokių galimybių, karališko majestato ženklą savo prancūziškos kelionės maršrute tarsi antspaudą užsidėdavo būtent Lunéville'yje; nė nesvajojant patekti pas jo didenybę Liudviką XV, jiems buvo gerai ir jo uošvis Stanislovas; antrieji gi, jaunimas, traukė į garsią ir sėkmingą kilmingųjų kolegiją, *Académie Stanislas*, kurią jis buvo įkūręs savo valdose. Pakeliui į Lunéville'į, vos tik atsivėrus kunigaikštiškų rūmų vaizdams tolumoje, Pranciškus Ksaveras ėmė nejučia šypsotis, nė pats nesuprato kodėl: tarp lygių laukų ryškėjo lyg geometro liniuote nubraižyta sodų ir parkų tvarka, saulėje spindintys šviesaus gelsvo akmens rūmai tarp tamsžalių karpytų bosketų rutulių, kubų, cilindrų ir piramidžių atrodė tarsi iš pasakos, jis nieko niekada dar savo gyvenime nebuvo matęs į tai panašaus: taip dailiai matematiškai žmogaus suvaldytos ir pagal liniuotę surikiuotos gamtos; jau pirmas įspūdis jam bylojo, kad atvyko svečiuosna pas geometriją, idėjas ir grožį labiau už viską mylinčią tautą.

Jo karališkoji audiencija pas Lotaringijos kunigaikštį įvyko jau kitą dieną, nedelsiant, vos tik spėjo vienoje vietinių užeigų, visų čia vadinamų oberžomis, atsigauti ir nusivalyti nuo drabužių kelionių dulkes; dar vienas keliautojas, kartografas iš Silezijos, jam visą vakarą pasakojo apie Lunéville'io grožybes ir svarbą: „tai ne mėnesienos, o šviesos miestas, mano bičiuli", ir jis atmintinai citavo jo aukštybės Lotaringijos kunigaikščio politinį traktatą *Laisvas balsas, ginantis laisvę*; „visi čia, mielas drauge, čia buvo ir kūrė visi: Voltaire'as, Rousseau, Montesquieu, jie čia paliko savo pėdsaką, jei ne mūsų lenkiškojo šviesybės taurus svetingumas, šie didūs

protai veikiausiai niekada nebūtų pasiekę tokių aukštumų"; tad kai jaunasis Pranciškus Ksaveras iš Milkantų Norvaiša pagaliau kilo didžiuliais įspūdingais balto marmuro Lunéville'io pilies paradiniais laiptais, jo širdis krūtinėje daužėsi beveik taip pat aidžiai, kaip kurpės į akmenį; kopdamas jis galvojo, kaip reikės padaryti įspūdį tokiam šviesos mecenatui, kaip pasirodyti protingam, nenusikalbėti, galbūt, jei sudomins, jam nubyrės kokia nors malonė; šiaip ar taip, tai turėjo būti pirmoji jo gyvenime akistata su karališkuoju majestatu. Vaizdas, atsivėręs, kai pagaliau kirto slenkstį iš nuostabios antikameros į dar nuostabesnę kunigaikštišką salę, kurios vieną sieną sudarė didžiuliai, milžiniški tyro stiklo langai, kokių dar niekada jis nebuvo matęs, buvo jam netikėtas: ruošiantis tai audiencijai ir belaukiant jos, jam buvo visiškai išgaravę iš galvos, kad jo aukštybė Lotaringijos kunigaikštis ir buvęs lenkų bei lietuvių karalius Stanislovas I Leščinskis buvo gimęs dar praėjusiame šimtmetyje ir dabar, 1760-aisiais, skaičiavo aštuoniasdešimt trečiuosius metus: vietoje karališkos malones dalijančios didybės, vietoje garbėtroškos, galios alkano valdovo, kažkada savo tėvynėje lėmusio net du vidinius karus – kurių pirmasis, su švedais, buvo itin baisus, tai tasai karas ir jį užtęsęs Leščinskio karūnos troškimas sukėlė didįjį badą ir marą, ir tai to karo metu jų šeima prarado Milkantus, – tad vietoje to istoriją kūrusio, dukart lenkų karūną ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio mitrą užsidėjusio ir praradusio vyro, vietoje aštriapročio Montesquieu, Rousseau ir Voltaire'o globėjo jis išvydo pagalvėmis apkamšytą šezlongą, o jame – suzmekusį nutukusį senuką baltu kaip sniegas peruku ir tokiais pat antakiais, didžiąją jo veido dalį sudarė milžiniškas pagurklis, net išsiliejęs į šonus ant abiejų pečių virš kaklajuostės nėrinių; nežiūrint į visą tą liulantį žmogiškos mėsos ir riebalų perteklių, stebino monarcho trapumas: regis, jis jau buvo pasiekęs tą amžiaus tarpsnį, kai kūnas ima trauktis atgal į kūdikiškai bejėgišką būvį: jo paraudę traiškanoti akių vokai seniai buvo

pametę blakstienas, rausvutė oda susiraukšlėjusi tarsi sumankytas pergamentas ir padengta mažyčiais baltais ką tik išsiritusio paukštelio pūkeliais; jis visas priminė nužydėjusią, maloningo Viešpaties pūstelėjimo belaukiančią pienę; prašmatnus šermuonėlių kailiais pamuštas žaliai auksinio brokato apsiaustas dar didino šį skirtumą tarp tviskios medžiagos ir sunykusios kūno materijos, todėl atrodė it įkapės; virš jų, visoje salėje, tarp kandeliabrų, madingų pastorales vaizduojančių paveikslų, portretų, prancūziško stiklo veidrodžių iki pat freskomis puoštų palubių, tvyrojo nepakeliamas, pykinantis, visur, į mažiausius šios prabangos plyšelius, įsismelkęs seniokiško naktipuodžio kvapas. Pranciškus Ksaveras padarė reveransą, prisistatė, sekretoriui įteikė savo rektoriaus laišką; monarchas kažką vos girdimai sušnibždėjo žaliojo apsiausto klostėse ar, veikiau, susvirpė it cikada žolėse; sekretorius tai išvertė balsesne kalba: jam linkėjo kuo naudingesnio pobūvio Pont-à-Moussono universitete prie Nancy, o grįžus garbingai darbuotis jų mylimos Tėvynės Lenkijos mokslo gerovei. Su tais žodžiais Norvaišos audiencija buvo baigta, už jo eilėje jau laukė kitas lankytojas; jaunasis jėzuitas atsisveikindamas metė paskutinį žvilgsnį į majestato trapumą ir į laidotuvių calūną panašų brokatą, pranašingai liepsnojantį auksu pro langus sklindančioje saulės šviesoje; po šešerių metų jis sužinos, jog šis, ilgiausiai iš Lenkiją ir Lietuvą valdžiusių monarchų, gyvenęs, išties, *nomen omen*, suliepsnojo ir sudegė: čia, Lunéville'yje ant šilkinio Leščinskio kambario rūbo užšoko paklydusi židinio kibirkštis; plonutis audinys supleškėjo greitai, apdegusio karaliaus agonija buvo ilga. Po kelias minutes trukusios audiencijos kaukšėdamas tais pačiais aidinčiais laiptais žemyn Pranciškus Ksaveras kažkodėl prisiminė šventąjį Pranciškų Borgią ir prieš kelias savaites delnuose laikytą palaimintą Stanislovo Kostkos galvelę; vėliau, po daugelio metų, jis suprato, kad ten, Prancūzijoje, ant Lunéville'io pilies laiptų, būdamas aštuoniolikos, jis tapo ciniku; pačiu tikriausiu

ciniku, graikų filosofų rūšies: lipdamas laiptais žemyn po pirmos karališkosios audiencijos jis suprato žmonijos turtų, šlovės ir galios siekio tuštybę ir mintyse, visiškai nuoširdžiai, pats sau davė amžinus įžadus, kad šios pasaulio beprasmybės lenktynės išsivers ir be jo.

Mėnesiai jėzuitų universitete Pont-à-Moussone jam ten bebūnant neatrodė kuo nors išskirtiniai: jėzuitų universitetas, kažkada skaičiavęs apie du tūkstančius studentų, kurie, pasidaliję į dvi stovyklas, susitelkusias Šventojo Martyno ir Šventojo Lauryno kvartaluose, prieš šimtmetį drebino miestelį savo aršiomis tarpusavio kovomis, dabar buvo kiek apmažėjęs, aprimęs; gyvenimo sąlygos jame buvo gan prastos, nė nepalygintum su Vilniaus Šventojo Ignoto noviciatu, bet Prancūzijoje buvo šilta ir daug nereikėjo: kambariai, o veikiau – celės – buvo asketiški, bet užtat biblioteka – nuostabi, jie turėjo visus reikiamus matematinius veikalus, o naujausi profesūros darbai buvo išties įspūdingi; bibliotekoje net rikiavosi Enciklopedijos tomai: turbūt tam, kad būtų galima geriau pažinti priešų bedievių raštus; geras dalykas buvo ir tai, kad jie, atvykėliai studentai, turėjo gana didelę laisvę: vyresnieji tėvai jėzuitai vadovavosi geru prancūzišku principu, vadinamu *laissez-faire*, arba, kitaip tariant, daug ką paliko likimo valiai: kol atvykėliai ramiai sau studijavo nekeldami triukšmo ar rūpesčių, nepiktnaudžiavo vietiniu Moselio vynu ir laiku pasirodydavo bendrose pamaldose, o jų sąskaitos ir pragyvenimo išlaidos būdavo tvarkingai apmokamos auksu iš jų jėzuitynų svetur, tol jie niekam nekliuvo. Pranciškus Ksaveras kartu su keliais kolegomis studentais kartais išsprukdavo į Nancy, už kelių valandų kelio pėsčiomis nuo universiteto, niekas jiems nedarė kliūčių lankytis kunigaikščio neseniai perstatytoje Lotaringijos sostinėje; išties, Nancy negalėjo būti lyginamas su jokiu Lietuvos ar Lenkijos miestu, nei su niekuo, kas buvo matyta keliaujant: naujutėlis, suręstas iš saulėje švytinčio skaistutėlio smiltainio, tviskantis prabangiais kaltiniais tvorų ir

vartų paauksinimais, miesto viduryje buvo milžiniška grįsta nauja Stanislovo aikštė, o pakraščiuose – gausybė lindynių ir smuklių, kuriosna ypač veržėsi jo kolegos; ten, kažkurį vakarą išgėręs upę Moselio vyno, kurioje nuskandino bet kokią baimę ir sveiką protą, Pranciškus Ksaveras prarado savo kūnišką nekaltybę: ne iš geismo, bet veikiau norėdamas pats sau įrodyti turįs laisvą valią, įrodyti galįs; jis neatminė jos vardo, tik taisyklingą veido ovalą, šypseną su gana sveikais ir dailiais dantimis, tamsias rudas akis ir tai, kad, atrodo, būta įgudusios tame amate, buvo mažutė, smagi, smulkių kaulų, kaip daugelis Prancūzijos dukterų, trykštanti sveikata, ne taip, kaip vargšė Regina; kitą rytą, išsiblaivęs iš pagirių, jis pamanė, jog šitai, kūniškos aistros, žmonių yra smarkiai pervertinamos, nes nelabai ką paminė iš paties fizinio veiksmo, iš paties potyrio, kuris nepaliko jam jokio jo asmenį keičiančio įspūdžio, vien blausų prisiminimą apie svaigulį: tarsi kojos ir rankos, ir ypač galva, būtų lengvos ir pūkinės, vėliau paminė įtampą, išsiveržimą ir palengvėjimą, supratus, kad vis dėlto Nesvyžiaus rykščių nebuvo niekaip sužalotas, kad veikiausiai jo kūnas visus metus vien snaudė, galbūt užmigdytas jėzuitų bausmėmis, tarsi sraigtais užveržusiomis jo mintis ir išsikerojusias baimes, kad jo siela visus tuos metus buvo taip įbauginta, jog paralyžiuodavo numarintą jo kūną, pamiršusi reikalauti kokių nors fizinių malonumų, geidulių ar dirgiklių, kuriems išvaduoti, pasirodo, prireikė tik nedidelės aukos dievui Bakchui už jo atsiunčiamą atpalaiduojantį siautulį; būdamas vienas Nancy, niekam neįdomus ir tarsi nematomas, vilniškiams tėvams esant toli, už tūkstančių mylių, tylomis tapęs vyru ir ciniku, jis po truputį, po colį, po lopinėlį pradėjo atsikovoti ne vien savo kūno, bet ir valios bei minties laisvę. Gali būti, jog jis būtų žengęs dar toliau, kaip vienas jo kolegų ir dar toks kitas bavaras, ir dėlei išsivadavimo iš konvikto prisiminimų, it pleištą iškalant pleištu kokčią tėvo Ignacijaus atmintį, tyčia išmėginęs graikiškas kūno nuodėmes: tamsiuose

Nancy akligatviuose, kur nesiekė kunigaikščio Stanislovo saulės ir paradinių miesto paauksinimų spinduliai, buvo galima susilaukti ir tokių pasiūlymų iš alkanų, meilių ir apsvaigusių jaunikaičių, vis dėlto Pranciškus Ksaveras peržengti šį Rubikoną pabūgo, mat meilingosios Prancūzijos įstatymai už šitai, *de iure*, baudė mirtimi, nežiūrint į tai, kad praktikoje, dormitoriumuose, skersgatviuose ir buduaruose, ši nuodėmė buvo viena dažniausiai sutinkamų ir dažnai nė neslepiama; bet jam, svetimšaliui, būtų reikėję priklausyti nuo kieno nors kito diskrecijos, būtų pakakę, kad koks jaunuolis nebūtų likęs patenkintas užmokesčiu ar jį apskųstų, be to, jam visuomet atrodė, jog Montaigne *Draugystėje* (šio veikalo net kelis smarkiai nuskaitytus egzempliorius jis aptiko laisvai prieinamus Pont-à-Moussono bibliotekos lentynose) aprašytoji *la licence grecque* dvelkė tam tikra nelygybe, tarsi vienas iš dviejų būtinai turi būti pavergiamas ir pajungiamas kito valiai; jis jautėsi, jog niekam nėra pasiruošęs paaukoti nė trupučio savo naujai atrandamos sielos ir kūno laisvės. Po kelių išvykų į Nancy, tarsi atlikęs visiems atvykėliams studentams būtiną nerašytą nuodėmių paragavimo ritualą, kurio Prancūzijoje neribojo nė šventinimai ar dvasinis luomas, nes ir kardinolo, ir vyskupų, ir vietos prelatų meilingos išdaigos visiems buvo vieša paslaptis, jis pagaliau galėjo visiškai neblaškomas susitelkti į matematikos studijas ar, galiausiai, į supančius žmones: jam tapo aišku, jog kiekvieno jų būdas ir siela jam kur kas įdomiau nei lengvai nuspėjami jų kūnų griekai; o už aplinkinius nusidėjėlius ir jų ydų stebėjimą jam kur kas įdomiau buvo knygos bibliotekoje ir naujausi mokslo darbai, nuo kurių vizijų ir idėjų gniaužė kvapą ir rasojo delnai; už saldų kūnišką galynėjimąsi kur ant čiužinio miesto akligatviuose jam kur kas mielesnės buvo imtynės mokslo disputuose; ten, prancūziškame universitete, diskusijų pobūdis buvo visiškai kitoks nei Vilniuje, kur paskutinis žodis visuomet priklausė vyresniajam amžiumi, titulu ar pareigomis jėzuitui, kad ir

koks metodiškai neteisus, apyaklis faktams ar, galiausiai, apykvailis ir nedaug tenutuokiantis jis bebūtų; ne, Prancūzijoje buvo kitaip: pakako turėti aštrų it špagą ir deramai pagrįstą mokslinį argumentą; mokslinio ginčo metu visi buvo lygūs, tarsi fechtuotojai ir tarsi riteriai atiduodavo pagarbą už taiklų smūgį argumentu; jis pats ne kartą buvo sulaukęs galantiško komplimento „*chapeau, notre frère Narwoysz, chapeau!*“ ne tik iš kolegų, bet ir iš seniausių profesorių, o šitai reiškė: „keliam kepurę prieš jus, broli Norvaiša, keliam kepurę“, dar daugiau, kartais įvykdavo, jog dispute studento įveiktas koks prancūzas profesorius, juokdamasis ir kapituliuodamas, iškeldavo į dangų rankas sakydamas „*j'abandonne, Monsieur, j'abandonne*“, pasiduodu, ir šitai, akimirką, kai jį pranokdavo jo paties studentas, laikydavo ne nešlove, o didžiausiu profesoriško pasididžiavimo momentu; tokie dalykai, šitokie lygiaverčiai mokslo fechtavimaisi tarp studentų ir dėstytojų, Vilniuje nė negalėjo būti įsivaizduojami, jau greičiau Vilija būtų pradėjęs tekėti šampanas, bet būtent jų, tų disputų, metu Pranciškus Ksaveras išmoko daugiausiai. Paragavęs kūniškos aistros, jis liko jai abejingas; jis buvo ciniškai abejingas žemiškai aistrai galiai, turtui ir sėkmei; vienintelė pasija, kurią jis patirdavo beveik fiziškai, iki virpulio, buvo ši, mokslui.

Artėjant į pabaigą dviem numatytiems semestrams Pont-à-Moussone, Pranciškus Ksaveras 1761-ųjų pavasarį sulaukė laiško iš Vilniaus: jam buvo leista pradėti ruoštis kelionėn, prancūzų tėvų jėzuitų įvertinimai buvo geri ir pabrėžė jo gabumus bei neabejotinai įvykusią pažangą ir atsidavimą matematikos mokslui, taip pat buvo pasiųsti vekseliai išlaidoms, kuriuos jis galės gryninti keliaudamas namo, savo nuožiūra jis galėjo išsirinkti ir įsigyti keletą būtinų matematinių knygų, taip pat jam buvo leista Prancūzijoje nusipirkti naujų drabužių ir patikėta ypatinga, Vilniaus universitetui atstovaujanti misija: Strasbourge jis privalėjo susitikti su dviem prancūzais tėvais jėzuitais, matematikos ir fizikos profesoriais,

abatu Rossignoliu ir tėvu Fleuret, kurie keliauja iš Marselio į Vilnių ketverių metų kadencijai, vadovauti Matematikos katedrai ir į ją įlieti naujausių prancūziškų mokslo žinių. Jam bus pravartu susipažinti su naujuoju katedros vadovu profesoriumi, jie tikį, kad brolis Milkantas Norvaiša kelionės metu broliams prancūzams pristatysiąs Vilniaus universitetą ir jam atstovausiąs tik iš geriausiosios ir patraukliausiosios pusės, kelio atkarpai nuo Varšuvos universitetas jiems trims atsiųsiąs karietą. Pranciškus Ksaveras perskaitęs laišką šyptelėjo: tėvų jėzuitų logika buvo aiški – jiems buvo paranku sutaupyti lėšų dvi keliones, Norvaišos ir tų jėzuitų, sujungiant į vieną; ką gi, jam teks kęsti du bendrakeleivius, kažkokius du nukaršusius profesorius, ir jų niurzgesius dėl kelionės nepatogumų, kratomų šonų ir jų įsisenėjusius įpročius, laimė, nors bus galima pasikalbėti su jais apie matematiką; labai gali būti, jog netgi būdami seniokai jie bus vieni iš tų linksmesnių, pasaulio mačiusių jėzuitų ir karietoje pernelyg nesmirdės senais nepraustais kūnais. Tie keli mėnesiai vienatvės ir mokslo Prancūzijoje jį pakeitė ir sustiprino pasitikėjimą savimi, jis tapo šnekesnis, tarsi tame krašte jam paprasčiausiai būtų buvę lengviau būti žmogumi; taip, jis iš tiesų buvo kitoks – žengė tvirčiau, stovėjo tiesiau; jis pakluso čia priimtam dėvėsenos būdui ir užsiaugino ilgesnius, pečius beveik siekiančius plaukus; įsigydamas kelioninius drabužius jis išsirinko ne sutaną, o beveik pasaulietinę juodą elegantišką eilutę balta apykakle, kelias poras juodų gerų šilko kojinių, gerus pusbačius gan aukštais kulnais ir su dailiomis sagtimis – taip, kaip Nancy rengdavosi madingi abatai, besisukiojantys Lotaringijos kunigaikščio dvare. Metęs žvilgsnį į veidrodį, jis nusišypsojo nuo minties, kad štai stovi visiškai kitas asmuo, nei kad atvyko; anas, atvažiavęs iš Vilniaus prieš pusmetį, buvo it blyškus daigas per dideliu dulkėtu abitu ir blausiomis dulkių spalvos akimis, dabar gi saulėtas oras, Moselio vynas ir gardus, mėsos ir daržovių gausus maistas buvo nudažęs jo veidą sveika spalva; uždraustų

gyvenimo vaisių ragavimas, mokslo sėkmė, profesūros įvertinimai ir savo vertės pajautimas jo akyse buvo įžiebę valiūkiškas ugneles, jo lūpų kampučiai, keistas dalykas, vos vos šypsojosi; jis pats sau atrodė truputį panašus į prancūzą ir pamanė, kad šiek tiek šio krašto jam pateko, kaip čia būdavo sakoma, po oda.

Pranciškaus Ksavero didžiam nustebimui, Strasbourge susitiktieji prancūzų profesoriai visiškai nebuvo seni: eksperimentalinės fizikos žinovas Jeanas Fleuret, tylus, malonios išvaizdos vyras, grakščiomis it moters rankomis, kurias bjaurojo nepavykusių eksperimentų randai, buvo vos pradėjęs trečiąją dešimtį; vyresniajam, Jeanui Josephui Rossignoliui de Vallouise buvo trisdešimt ketveri, jis buvo kilęs iš mažyčio kalnų kaimelio Pietryčių Prancūzijos Alpėse, jo akys buvo juodos it anglys, ilgomis blakstienomis, šiek tiek įkypo pjūvio ir nepaliaujamai juokėsi žaižaruodamos, jo nosis buvo ereliška ir plonos patricijaus lūpos; kai jis šypsodavosi, jo veide rasdavosi trys žavios duobelės – dvi skruostuose, viena smakre; jo giminės herbe buvo trys mažos lakštingalos, jo akademiniame užantyje – daugiau nei trisdešimt paskelbtų svarbių teologijos, matematikos ir geometrijos mokslo darbų; Pranciškus Ksaveras kaip gyvas nebuvo sutikęs išvaizdesnio, žavingesnio bajoro ir aštresnio proto mokslo žmogaus.

Jų kelionė į Vilnių taip skyrėsi nuo Pranciškaus Ksavero kelionės pirmyn, tikra laimė, jis juto, kad jo kompanija prancūzų jėzuitams pritinka; dėl jų draugijos pats nėrėsi iš kailio, norėdamas padaryti jiems malonų įspūdį; vėliau gyvenime jis patyrė, kad per keliones it ant delno išlenda visos bendrakeleivių ydos, tačiau tik ne per aną, priešingai – kiekviena kelionės diena jam atskleisdavo vis naujas tų prancūzų dorybes; jie, dardėdami karietoje, negalėjo atsišnekėti viens su kitu, tarsi būtų seniausiai pažįstami, plepėjo ir diskutavo apie ką tik įmanoma: miestus, papročius, žmones, politiką, anekdotus, mokslą ir filosofiją, vyną ir maistą, idėjas; kalbiausias, žinoma, buvo Rossignolis, Fleuret, jo senas bičiulis turėjo įstabų

gebėjimą užbaigti Jeano Josepho sakinius ir buvo itin įgudęs maisto gaminimo srityje, kurios nelaikė vien tarno verta veikla: jis pats juokaudavo, jog fizikos dėsniai jam įsilieja praktikon – į procesus, kai skrunda kepamos vištos oda ar kyla plakamos kiaušinio baltymo putos; abu prancūzai nesiskundė apetitu – jie buvo amžinai alkani maisto ir įspūdžių. Savo kelionę pradėjo nuo to, jog, visiškai netikėtai Pranciškui Ksaverui, nutarė padaryti lankstą per Vieną – šiaip sau, kad pamatytų Šventosios Romos imperijos sostinę, jei jau keliauja prošal: įžūlumas, neįsivaizduojamas keliaujančiam vilniškiam jaunam jėzuitui, tačiau Rossignolis jį nuramino, kad juk niekas jiems nenustatė griežto maršruto ir jie ilgai neužtruks, jei ką – pasakys, kad turėjo aplenkti karo areną, be to, ir universiteto paskirtus kelionpinigius leidžią ne taip spėriai, kaip patys tikėjosi; tad nuspręsta, nutarta, ir jie pasuko pro Vieną, kurioje dėl Rossignolio nuginkluojančio žavesio, miklaus liežuvio ir impozantiško mokėjimo save pristatyti jie net pateko į Schönbrunną, į pačios imperatorės Marijos Teresės užmiesčio rūmus: paaiškėjo, jog ten, auksu, raudonmedžiu ir šinuazerijomis tviskančiose salėse, knibždėte knibžda juodų jėzuitų: vien tik jėzuitai buvo jos didenybės nuodėmklausiai ir jų buvo gal du tuzinai; keliautojams, pasijutusiems lyg vaikai, kniaukiantys obuolius, su brolių protekcija pavyko pakliūti į bendrąją audienciją ir akies krašteliu visa jos didybe pamatyti tą galingų įsčių Europos valdovę, iš veido panašią į pienininkę; jiems išėjus Pranciškus Ksaveras buvo besižiojąs pagirti Schönbrunno prabangą, nes nieko panašaus niekad nebuvo regėjęs: tiek aukso, brokato, aksomo, tiek rokailių, panelių, paveikslų, kiniško lako skydelių, porceliano plakečių ir statulėlių, perlamutro, vėžlio kiauto ir juodmedžio, kurie užpildė kiekvieną sienų ir netgi lubų lopinėlį, bet jį pralenkė Rossignolis, juokdamasis sušukęs *mais quelle vulgarité!* – jis rūmuose jautęsis tarsi Jobas, kurį prarijo banginis, prieš tai suėdęs visas pasaulyje esančias aukso ir

brangiųjų dekoravimo medžiagų atsargas; tikrai, kraupi, pasibaisėtina karališkos galios beskonybė, – juokdamasis jam pritarė bičiulis Fleuret, – mūsų Prancūzija, padiktavusi Europai rūmų madas, šitokio austriškos vulgarybės varianto negalėjo nuspėti; šiedviem prancūzams nieko nebuvo itin šventa, savo skonio verdiktus ir sąmojus jie tarė su užtikrintu gališku įsitikinimu; didis Dieve, dėl tokio nekeliaklupsčiavimo prieš prasto skonio nustelbtą majestatą jie Pranciškui Ksaverui patiko dar labiau. Keliaudami per Elzaso, o vėliau Austrijos ir Moravijos kaimus, jie surimtėdavo, kartais kažką susimąstę žymėdavosi savo užrašuose; valstiečiai ir jų padėtis, jų trobelių švarumas, laukų įdirbis, miestelių tankumas jiems patikimai bylodavo apie pirmąkart matomo krašto ekonominę galią; „mielas bičiuli, kaimo išvietė ir jos įrengimas apie šalį pasako daugiau nei paradinės karališkos salės“, – kartais šmaikštaudavo jie ir pridurdavo, jog šitai galioja, be abejo, ir jų tėvynei Prancūzijai, mat kalbama, jog Versalyje naktipuodžiai išpilami tiesiai į židinius ar kur pakliuvo, tad Dievo baimę pamiršęs, apsileidęs, ištvirkęs karališkasis dvaras iš esmės dabar gyvenąs kloakoje, „kur jam ir vieta!“ – juokėsi Jeanas Fleuret. Pranciškus Ksaveras vykdamas pirmąkart vienas dažnai nuobodžiaudavo, buvo nepatiklus, baiminosi, jog jį būtinai kelionėje kas nors nuskriaus ar apgaus, o dabar gi, būdamas su savo dviem pašnekovais, jis į viską, net į tas pačias jau prieš keletą mėnesių matytas pakeles, žvelgė kitaip, žvelgė tų prancūzų skvarbiomis akimis: dėl savo proto aštrumo jie miestus, miestelius ir kraštovaizdį skaitė it knygą; jis suprato, jog nieko nėra maloniau, kaip keliauti kartu su išmintingais, daug mačiusiais ir smalsiais žmonėmis, turinčiais puikų sąmojo jausmą. Per tą kelionę jis, būdamas devyniolikos, pirmąkart patyrė malonumą pačia kilniausia ir gražiausia jo forma; malonumą kaip tyrą pasaulio pažinimo alkį: nesiekiantį naudos, be paslėptų kėslų, be išankstinių nuostatų, be nežinios gimdomo dalykų teisimo; Fleuret, ir ypač Rossignolis, jį

išmokė išvydus nematytą, nesuprantamą daiktą ar reiškinį pirmiausiai jį stengtis ištyrinėti, suprasti, tik vėliau – įvertinti ar juolab – pasmerkti. Tos kelionės metu Rossignolis jį, galima sakyti, pagydė nuo andainykštės vaikiškos naujų dalykų baimės: mano jaunasis bičiuli, sakydavo jis, *l'uniformité est la mere de l'ennui*, vienodybė yra nuobodybės ir nuvargimo motina; Fleuret jam atkirsdavo, jog per skambiai pasakyta: *l'uniformité*, vienodybės įsčios būna visiškai bergždžios, iš jų dar niekada nieko gera neužgimė; šitai buvo keista girdėti iš tų dviejų jėzuitų, nieko panašaus niekada Pranciškus Ksaveras nebūtų išgirdęs iš savo lietuvių profesorių, nuolankią dienų vienodybę ir lygiavą tarp studentų laikiusių didžiausia dorybe, o neįprastas mintis – neatleistinomis nuodėmėmis. Nuobodybė ir vienodumas jiems nebegrėsė kirtus Lenkijos karalystės sieną; atsistojęs per vidurį tilto, kurio vienas galas rėmėsi į Bielitzą, kitas – į Bialą, Rossignolis su džiaugsmu, būdingu tik vaikui, sušuko: „pažvelkite, esu viena koja pas vokiečius, kita – pas lenkus!“; visa, kas nauja, nematyta ir nepažįstama, į ką riboti protai žvelgė nepatikliai, jam buvo didis Viešpaties gėrio stebuklas; išvydęs pirmą žiponuotą lenkų bajorą su kontušu jis žado neteko: pažvelkite, koks vyras, koks karys, koks jo riestas rytietiškas kardas, kokia plunksna kepurėje, kokio ilgio rankovės, jo rūbas net dengia jam Achilo kulnus, didis Dieve, šis *Seigneur Polonais* nusiskutęs galvą kaip musulmonas ir užsiauginęs tokius pat ilgus bedievio ūsus, dievaži, nieko panašaus dar nesu matęs; tas nepažįstamas bajoras, nežiūrint jo egzotiškos išvaizdos, pasirodė, buvo neblogai išsimokslinęs ir puikiai viską suprato prancūziškai, jis įtūžęs atsigręžė, jo ranka nevalingai griebėsi kardo rankenos, net Pranciškus Ksaveras pamanė: „dabar už musulmoną tai bus!“, bet, pamatęs draugingą, nuostabos ir nuoširdaus susižavėjimo kupiną Jeano Josepho veidą, anas taip pat prapliupo juoku ir atšovė prancūziškai: *ni moi non plus*, na ir aš, dievaži, niekada nesu matęs tokių *à la mode* jėzuitų be jokių abitų!

Vėliau Rossignolis prisipažino savo dienoraštyje tądien įrašęs, jog tasai susitikimas ant sienos jam pasirodė itin simbolinis – jis pasijuto atvykęs į didžiai egzotišką, rytietišką Lenkiją, kuri savo gelmine esme pasirodė esanti ta pati katalikiška Europa; Pranciškus Ksaveras suvokė, jog ši išvyka Rossignoliui tokia pat egzotiška, tarsi jis vyktų į Kiniją, ir nuo tos akimirkos ėmė lyg žvelgti jų akimis ir šiek tiek jaudintis norėdamas parodyti savo kraštą iš geriausiosios pusės: lyg būtų nuotaka, pristatanti jaunikiui savąją šeimą. Krokuva jo bendrakeleiviams paliko lygiai tokį pat įspūdį kaip ir jam: *sic transit gloria mundi*, vienu sakiniu buvusį karalių miestą apibūdino Rossignolis, jis buvo nustebęs, kad andainykštė sostinė dabar taip menkai apgyvendinta, bet neliko abejingas miesto grožiui ir jo kerinčiai melancholijai: poetiška karališkos melancholijos sostinė, čia, regis, net varpai skambina amžinus mišparus, – sakė jis, ir jo akį sužavėjo daugybė miesto bokštų, – pažvelkite, nė vieno vienodo, visi skirtingi, tikras stebuklas, it pasaka, – gėrėjosi; ir prancūzai neliko abejingi jėzuitų bažnyčiai, įvertinę jos architektūros dailumą ir lobyną; senukas jėzuitas ir prancūzams davė paliesti šventojo Stanislovo Kostkos relikviją; per tą pusmetį jis buvo dar labiau susenęs ir todėl, regis, nebepaminė Pranciškaus Ksavero, o galbūt jam buvo ne prie širdies jaunuolio prancūziška transformacija ir todėl tiesiog šaltai apsimetė jo nebepažįstąs; šitai, žinant jėzuitų būdą, irgi buvo įmanoma; šventojo Stanislovo katedroje prancūzai buvo nustebinti paminklų gausa ir pagarbiai nulenkė galvas prieš Sobieskio vėliavas, atimtas prie Vienos iš turkų ir Kara Mustafos; mano jaunasis drauge, tai jūsų tautai mes visi turime dėkoti už sustabdytą musulmonišką tvaną, jie gėrėjosi šventojo vyskupo Stepono pralieto kraujo pėdsaku sienoje; viskas, visut viskas Pranciškui Ksaverui buvo daug įdomiau keliaujant kartu su prancūzais; jis nebesipriešino, kai šieji netikėtai sumanė padaryti *un petit detour*, kitaip tariant, mažutę apylanką, ir užsukti į garsiąsias Veličkos druskos kasyklas, ir, jiems besileidžiant

žemyn laipteliais į urvą, Rossignolis jam pratiesė ranką, ir ją palietus juos abu pakratė kažkokia kibirkštis, *c'est l'électricité*, mano drauge, elektros jėga, ją aprašė Charles du Fay, turbūt nuo druskos ore, mūsų Fleuret viską žino apie šią jėgą; keista, palietęs Jeano Fleuret ranką, jis nepajuto jokios elektros; kur kas pavojingesnis išbandymas jų laukė vėliau, kai vadovas jiems liepė prisirišti lynais ir leistis žemyn: Rossignolis sušnabždėjo jau besigailįs savojo žingeidumo, tačiau jie vis dėlto it vorai nusileido žemyn, tarsi į Hado valdų gelmes, vis mažėjant dienos šviesos spindulių. Lyg perskaitęs Pranciškaus Ksavero mintis, Rossignolis pusbalsiu sumurmėjo: jaučiuosi it Orfėjas, šitaip turbūt atrodo legendinė Hado karalija, ir jie, trise susikibę už rankų, klaidžiodami paskui nusisamdytą palydovą tarsi trys paklydusios sielos, praleido nežinia kiek laiko tame baugiame požeminiame druskos mieste, kartkartėmis krūptelėdami, kai kurioje nors iš koplyčių, deglo netikėtai apšviesta, it vaiduoklis ar mumija išnirdavo iš druskos luito iškalta šventojo statula, šen – arka, ten – neįžiebtas kandeliabras, suakmenėjęs požeminis altorius, nes čia net buvo iškirstos druskos koplyčios; kaip keista, kuo arčiau pragaro, kuo giliau po žeme, tuo labiau geidžiama Dievo – murmėjo Fleuret; keisčiausia, jog toji mirties karalija, kurioje buvo net požeminė užmaršties upė ir kurios užkampiuose, regis, aidėjo žuvusių kalnakasių atodūsiai, pasak jų palydovo, turėjo stebuklingos gydomosios galios kamuojamiems plaučių ligų – ir iš tiesų, Pranciškus Ksaveras jau nebepaminė, kada taip puikiai alsavo pilna krūtine, net buvo tarsi apdujęs; gal šis lengvumo, svaigulio jausmas nulėmė, jog tas klaidžiojimas su prancūzais po požemių karalystę jam išliko kaip vienas gražiausių, poetiškiausių prisiminimų – išties nenusakomas, vidinį virpulį ir palaimą keliantis, saldžios mirties vėsos kupinas pojūtis buvo panašus į akimirkas, kai nepaaiškinamai sugraudina eilėraštis arba muzikos skambesys ir laikas tarsi išnyksta; vieną akimirką jis net panoro, kad juos užkluptų griūtis ir jie liktų čia klaidžioti amžinai.

Nors jiems buvo pasiūlyta, jie toliau nebesileido gilyn, dar keliais lygiais žemiau, ten, kur urvai dar siaurėjo; Rossignolis sumurmėjo, jog jo smalsumas patenkintas su kaupu; atsidūrę vėl dienos šviesoje, išblyškę prancūzai bičiuliai iš džiugesio net apsikabino, vakare užeigoje maistą jie valgė su dvigubu apetitu ir išgėrė dukart daugiau, nei jiems būdavo įprasta, vyno.

Į šiaurę nuo Krokuvos, iki pat Varšuvos, jų kelionė buvo gana tolygi – lygumos ir miesteliai svečiams nedarė didelio įspūdžio, Varšuvoje jie pasiliko tris savaites norėdami išvysti vykstantį Seimą, o Pranciškus Ksaveras tuo metu turėjo jiems iš pusiaukelės atgabenti universiteto siųstą karietą; grįžkite, mielas bičiuli, grįžkite greičiau, mums be jūsų bus labai nuobodu; jam nesant bičiuliai spėjo pasigrožėti vykstančio Seimo sesija, arba, tiksliau tariant, jo chaosu, jo begaline barbariška netvarka, apie kurią jie abu mandagiai daug netuščiažodžiavo, tarpe tarp posėdžių jie sugebėjo aplankyti princą Radvilą, Mieląjį Poną, kurio Varšuvos rūmų durys buvo visuomet atviros keliaujantiems garbiems užsieniečiams; Pranciškui Ksaverui buvo labai įdomu, kaip prancūzams pasirodys jo nekenčiamas vaikystės dienų magnatas ir jo vaišingumas bei sarmatiška prabanga; iš tiesų, Radvila juos privaišinęs primygtinai kamantinėjo, kaip jiems patinkantys nauji jo rūmai, kurie Varšuvoje buvo laikomi didžiausiais, į ką Rossignolis prancūziškai mandagiai atsakė, jog jie jam atrodantys per maži, lyginant su juose gyvenančio senjoro didybe; puse lūpų Fleuret vėliau paminėjo, jog tuose rūmuose, be jų neblogos architektūros, jie neišvydo nieko, kas būtų galėję sužavėti mokytą žmogų.

Keistas dalykas, jiems išvykus, už Varšuvos, kuo labiau artėjant link Lietuvos, pastebimai mažėjo pakelės užeigų – apdairiai Vilniaus universiteto atsiųstoje karietoje, kurios Pranciškus Ksaveras nuvyko pargabenti, buvo visa, ko reikia, įskaitant ir čiužinius, patalynę, maisto atsargas ir kilnojamą kelioninę lauko viryklę. Jų

pirmoji nakvynė už sostinės buvo neįprasta: užeiga buvo perpildyta ir juos apnakvydino didžiulėje daržinėje ant šieno, kurioje tąnakt apsistojo ir gal keturiasdešimties karališkųjų medžioklių būrys: jie buvo įgėrę, tad išvydę tris jėzuitus ėmė triukšmauti ir užgauliojančiai, nešvankiai švilpčioti; it susitarę, norėdami įkvėpti šiek tiek pagarbos, jie visi trys suklupo vakarinės maldos; atėjus metui gulti į patalą, paklotą ant šiaudų kūlių, prancūzai kiek susidrovėjo; Pranciškus Ksaveras buvo įgudęs panašiose laukinėse nakvynėse: jis nusirengė iki marškinių ir viršutinių kelnių, o vėliau, kukliai užsiklojęs antklode, iš kelnių išsinėrė jau po kaldra; prancūzai pasekė jo pavyzdžiu tąkart pamurmėję, kad nesitikėjo, jog Lenkijoje šitaip trūksta paprasčiausių pakelės užeigų; Pranciškus Ksaveras, puikiai žinodamas, jog įvažiavus Lietuvos kunigaikštystėn jų bus dar mažiau, nusprendė apginti savo laukinės Tėvynės garbę juokaudamas: ak jūs, prancūzai, jūs mokate keliauti tik turėdami daug pinigų; lietuvis jėzuitas moka keliauti be jų; kitos nakvynės metu, jau Lietuvos žemėse, jis pasišovė įrodyti tokio kelionės būdo žavingumą: jie apsistojo tiesiog pakelėje, lauke, užsikūrę nedidelį laužą ant iešmo išsikepė tądien nusipirktas vištas, kurias užgėrė tikrai puikiu vynu, prancūzams dovanotu kunigaikščio Čartoryskio; pokalbis laužo šviesoje tąkart buvo kitoks – tarsi gilesnis ir atviresnis, toks, kai vaizduotė užaugina sparnus ir leidžia skrieti mintims, jie kalbėjosi apie amžinybę, apie tai, ar visa gali būti paaiškinama vien mokslu, apie stebuklus ir jų galimybę; buvo vasaros pradžios naktis, ir jie guolį pasiklojo tiesiog pirmojo šieno kupetoje; abu vežikai – iš vieno šono, jie – iš kitos pusės; abu prancūzai niekuomet dar savo gyvenime nebuvo miegoję po atviru dangumi; tarsi Viešpaties suręstos pasaulio katedros kupolas jis mirguliavo žvaigždėmis jiems virš galvų, tyliai spragsėjo baigiąs žerplėti laužas, tolimos pamiškės žolėse tarpais sukleketuodavo kažin koks paukštis, keliskart ūbtelėjo maža nakties pelėdėlė; Pranciškus Ksaveras juto,

kaip kartkartėmis nuo kokio garso krūpteli ar įsitempia jo tylinčių bendrakeleivių kūnai ant šieno, ir girdėjo kiekvieną atodūsį; jiems nieko nebereikėjo kalbėti – jie visi trys tylėjo tamsoje plačiai atmerktomis akimis ir alsavo vienu ritmu, bet toji tyla buvo iškalbinga, o galbūt už juos kalbėjo trumpėjanti Lietuvos naktis tuo Viešpaties kuždesiu, kuriam žmonės, šimtmečiams bėgant, darėsi vis kurtesni, tačiau dabar pasaulis jiems bylojo visu savo grožiu: žvaigždėmis, mėnesiena, svaigiu rausvų dobilų ir burtų galios įgyjančių žolynų kvapu prieš solsticiją; užsnūdus žiogams ir pavargus lakštingaloms, ėmė migdančiai purpti lėlys; įveikti nuovargio, visi trys susiglaudę, kad būtų šilčiau, užliūliuoti Gamtos lopšinės ir sergimi Viešpaties iš aukštybių, Pranciškaus Ksavero galvai besiilsint ant Rossignolio peties, jie galiausiai užmigo ir pabudo tarsi truputį kitokie; kitą rytą Rossignolis pasakė „pažvelkite, mes visi trys pailsėję ir gaivūs it rožės, *François Xavier*, jaunasis bičiuli, tu mums padovanojai nuostabią dovaną: naktį su skaisčia žmogaus nepaliesta gamta, vienovėje su Viešpaties sukurta visata, aš šitai prisiminsiu iki gyvenimo pabaigos.“

Artėjant link Vilniaus ir kelyje beveik nepasitaikant jokių miestų, prancūzus vis labiau džiugino gamtos stebuklai, visiškai įprasti lietuviams to krašto gyventojams: jie išplėtę akis stebėjosi prijaukintais žalčiais kaimiečių sodybose, su kuriais vaikai žaidė ir dalijosi pienu iš dubenėlių, prancūzai patys tarsi vaikai džiaugėsi gandrų gausa ir negalėjo patikėti juos gyvenant mažne ant kiekvienos trobos stogo, dar labiau dyvijosi, kad šie paukščiai beveik nebijo žmonių; Pranciškui Ksaverui paaiškinus, kad valstiečiai nuo neatmenamų laikų juos, kaip ir žalčius, laiko šventais, prancūzai juos ėmė lyginti su egiptietiškais ibiais; šitai, paslėptų prasmių ieškojimas paprasčiausiuose gandruose, Pranciškui Ksaverui pasirodė juokinga, kaip ir Rossignolio stipinėjimas pakelėje, stengiantis priartėti prie sutikto gandro: jis prilindo taip arti, jog tasai paukštis, ramiai sau varlinėjantis pakelėje,

netekęs kantrybės dėl tokio svetimšalio įkyrumo, trukdančio jo teisėtą malonumą, užuot pasibaidęs ir nuskridęs, snapu pagrasino iškirsti šiam akį; pabūgęs prancūzas turėjo atsitraukti; murmėdamas jis lietuviško gandro dydį ir jėgą lygino su stručiu bei užsirašinėjo, jog Lietuvos gandrus vilioja žibančios žmonių akys, ir jie taikosi jas iškapoti; Pranciškui Ksaverui tokios klaidingos išvados atrodė juokingos, tačiau gerbdamas savo svečius jis pernelyg nesiginčijo; tiesa, Vilniaus apylinkėse jie karštai susipliekė ne dėl paukščių, bet dėl žmonių, o teisingiau – dėl lietuvių baudžiauninkų, kurių užguitumu prancūzai ėmė baisėtis, nors pakelėse prie Nancy Pranciškus Ksaveras matė daug didesnį tenykščių valstiečių skurdą, jų bakūžės jam pasirodė panašios į potvynio suneštas medgalių krūvas, jam teko regėti taip nuskurusių Prancūzijos karaliaus pavaldinių, jog, regis, jie vos teturėjo kuo gėdą pridengti, dėl to net būdavo vadinami *sans-cullotes*, bekelniais, tačiau prancūzams lietuvių grubaus naminio audimo drobės, autai, pačių rauktos naginės atrodė tarsi atkeliavusios iš kelių šimtmečių senumo praeities, jiems regėjosi, jog vargšai žmonės gyvena it sustingusiame laike; vienas jų sustojimas nakvynės išvirto į nematytų lietuviškų papročių tyrinėjimą, mat tapo liudininkais, kaip kažkoks nelaimėlis lietuvių baudžiauninkas buvo periamas; gaudamas rykščių jis garsiai, mediniu, stojišku tonu rėkė: „dziękuye, Dobrodzieu, dziękuye"; Pranciškus Ksaveras Rossignolio paprašytas išversti paaiškino, jog prasikaltėlis šaukia „dėkavoju, geradary, dėkavoju", kuo prancūzai nuoširdžiausiai pasibaisėjo, ir Jeanas Josephas puolė šitai aprašinėti savo knygelėje; čia jaunajam Norvaišai trūko kantrybė ir jis rėžė: „kas gi čia nuostabaus ir aprašytino, lyg jūsų Prancūzijoje mužikai niekada negauna rykščių!", į ką prancūzai nustebę pakėlė akis: taip, žinoma, gauna, tik štai priimdami kirčius niekada už juos nedėkoja... jie pirmąkart šitai matą... Tąkart jie įsivėlė į aršų disputą apie vergovę kaip bet kokio žmogiškosios būtybės savigarbos ir Viešpaties kūrinio orumo praradimą,

ir tada Pranciškus Ksaveras karčiai pamanė, kad lietuvis mužikas to orumo galbūt niekad nebuvo įgijęs, tad ir prarasti nebūta ko; tą pat akimirką prisiminė, kaip pats apnuogintas buvo periamas tėvo Ignacijaus Nesvyžiuje ir kaip gauti kirčiai jo išdidžią sielą buvo sužaloję daugeliui metų, tik Prancūzijoje tuos kirčius neseniai išsigydęs; tą akimirką, vis dar aidint plakamojo padėkoms, jam dingtelėjo aitrus, nemalonus suvokimas, jog šitai, tie jo akyse mužiką pliekiantys kirčiai, skaudžiai čaižo jo, kaip laisvo žmogaus ir savo Tėvynės sūnaus, savigarbą, jį apėmė kažkokia keista, skaudi, nepaaiškinama gėda, lyg pats asmeniškai būtų už tai atsakingas; prancūzai tuo tarpu pagauti mokslingo papročių tyrinėtojų įkarščio jo pasiteiravo, kaip lietuviškai būsianti „kekšė“ ar kitas labiausiai moterį žeminantis atitikmuo, kitaip tariant, kaip vietos kalba pasakyti *putain*, ir, išgirdęs atsakymą, Rossignolis į vieną egzekuciją stebinčių moteriškių garsiai kreipėsi: *Ah, ti courva! Tu es un Putain!*, ir buvo nustebęs, kad svetimšalio jėzuito pažemintoji valstietė čia pat apsipylė karštomis ašaromis ir puolė tikinti niekada, nė karto per visą savo gyvenimą neturėjusi nieko kūniškai bendra su niekuo, išskyrus savo teisėtą vyrą, su kuriuo kunigo pavinčiavota bažnyčioje; Pranciškui Ksaverui buvo apmaudu, kad jo bendrakeleivis šitaip be reikalo paniekino jo krašto moterį, šlykštu netgi, tiesą sakant, nors jis ir suprato šitai buvus tam tikru eksperimentu, tačiau jį apniko pyktis ir darkart – gėda, tik jau prieš vargšę moteriškę, dėl savo bendrakeleivių; jis net užsiplieskė, prikando lūpą ir prancūzams karčiai pasakė: štai matote, nežiūrint į visą opresiją ir jos apgailėtiną padėtį, ji vis dėlto turi savigarbą, kurios kartais taip stokoja žeminantys silpnesnįjį; Rossignolio veidas tapo vyno spalvos, romusis Fleuret atsiprašė ir jaunajam Norvaišai teko vėl vertėjauti, mat jo svečiai pageidavo sužinoti viską apie to krašto vedybinius papročius: kaip mergaitės, o teisingiau – akylas, liežuvauti mėgstantis ir negailestingas lietuviškas kaimas, – saugo vainiką arba, kitaip tariant, skaistybę, kaip vedybų

išvakarėse, per mergvakarį, susirinkusių aplinkinių moterų jos tikrinamos, ar tebėra vertos mergelės vardo ir, skambant graudžioms atsisveikinimo raudoms, lyg mergina ruoštųsi ne tekėti, o mirti, išlydimos vien vargus žadančion moterystėn, ir kaip iškart po vestuvių seka kirptuvės, kurių metu jaunamartei nurėžiamos kasos ir užrišamas nuometas; šitai Rossignolį itin sudomino, jis vėl ėmė užsirašinėti, murmėdamas: „baltas nuometas, aklinai slepiantis galvą, kaktą, kaklą ir smakrą, neabejotinas jų visą gyvenimą laukiančios vergystės simbolis... mano bičiuli, jūsų tauta turi daugiau bendra su musulmonais, nei jums kad atrodo...", ir šitai išgirdęs Pranciškus Ksaveras nusprendė daugiau su jais nesiginčyti, juolab kad netrukus jiems teko pravažiuoti gausiai pačių tikriausių totorių gyvenamus kaimus prie Vilniaus. Dabar, kai šitai iškilo atmintyje, prisiminė kažkodėl ir gražiąją Marcianą, tapusią Norvaišiene, prisiminė ir jį apėmė nerimastis, lygiai taip pat kaip jam su prancūzais artėjant prie Vilniaus, kai jis jaudinosi, kaip jiems patiks miestas, už kurį pačiam mielesnio nebuvo pasaulyje; tąkart vežikui šūktelėjus jau matant sostinę, jie paprašė trumpam sustoti: Pranciškus Ksaveras lengviau atsipūtė, krūtinę užplūdo ir jaudulys, ir palengvėjimas, pamačius, jog sostinę jie privažiavo iš gražiosios pusės, nuo Aštriųjų vartų, ir apačioje, slėnyje, boluojantis miestas nepriminė Krokuvos su juodomis bokštų smailėmis ir raudonais mūrais; ne, Vilnius popietės saulėje atrodė nulietas iš geltono metalo, bolavo sau tarp slėnio žalumos šviesiu tinku ir molio čerpių stogais, o bažnyčių bokštų buvo ne ką mažiau nei Krokuvoje, Karūnos sostinėje; tarp varpinių pūpsojo kupolai su aukso kryžiais ir kai kurie, stačiatikiški, turėjo vienu skersiniu per daug, tarsi Nojaus arka tolumoje dunksojo tamsus Didžiosios sinagogos stogas su galerijomis; mažutis miesto labirintas, it auksakalio nukaldintas laikrodžio mechanizmas: mūrų auksas, stogų varis, lajų smaragdai; po daugelio dienų kelionės laukais ir giriomis, pro valstiečių bakūžes,

kaimėkus ir retai pasitaikančias smukles, galėjai tikėtis išvysti bet ką, tik ne tokį auksinį, it užburtą, daugiabokštį miestą slėnyje, kuris tvyrojo sau ramiai viduryje geografinio niekur it susapnuotas sapnas, it ištikęs stebuklas; Rossignolis, išvydęs tą vaizdą, kurį laiką tylėjo, o paskui taip ir pasakė, lygiai tą pat, ką Norvaiša ką tik mintyse pagalvojo: *c'est un miracle*, stebuklas; Pranciškui Ksaverui didžiausias stebuklas buvo ši kelionė su Rossignoliu, kurios metu jis išmoko stebėtis pasauliu ir žvelgti į jį žaismingai it vaikas, tačiau tą akimirką, stovėdamas ir kartu žvelgdamas į miestą, kuriuo dabar turėjo dalintis net ketverius metus iš eilės, jis suprato, jog kelionės stebuklas pasibaigė.

IX

Prancūzai, atvykę į Universitetą, žinoma, ir toliau bendravo su Pranciškumi Ksaveru; tiesa, dabar juos skyrė akademinė Vilniaus hierarchija ir dar tai, kad jaunasis Norvaiša laikėsi nuo atvykėlių pagarbiu atstumu: jam kirbėjo negeras ir nepaaiškinamas įtarimas, kad juos ištikusią draugystę dera slėpti, nes priešingu atveju tėvai jėzuitai būtinai padarys ką nors, kad ją sunaikintų, kaip sunaikindavo visa, kas brangu ir asmeniška; kita vertus, jiems trims likdavo daugiau laiko mokslui, nes Rossignolis ir Fleuret Pranciškų Ksaverą atsirinko tarp šešių gabiausių studentų, kurių lavinimui

pasiryžo skirti ypatingą dėmesį; kelionės suartintas jis probėgšmais padėdavo jiems universitete kuo galėdavo – patarimais, paaiškinimais, kaip čia viskas veikia; tačiau globoti prancūzus dabar ėmėsi pats rektorius Ignacijus Žaba ir vyresnieji profesoriai: svečiams paskyrė patogų apartamentą, juos apdovanojo prabangiais aksominiais, galionais puoštais, tačiau beviltiškai iš mados išėjusiais rūbais, jų garbei Vilniaus profesūra rengė pompastiškus priėmimus ir kone kas vakarą linksmino nuobodžiomis gausiomis prancūzų gomuriui ne itin gardžiomis vakarienėmis; Rossignolis ir Fleuret iš pradžių džiaugėsi dėmesiu bei tuo, kad universitetas ir Vilniaus gyventojai rodo nuoširdžią meilę viskam, kas prancūziška, bet ilgainiui jų įkarštis kartu su orais ėmė vėsti; jie tiesiog norėjo susitelkti į tai, ko atvyko: nesiblaškydami dėstyti fiziką ir matematiką, ir šitai jie darė su didžiausiu uolumu bei išmanymu, Pranciškus Ksaveras siurbė į save kiekvieną jų žodį, ypač Rossignolio, ir šiojo nekart buvo pagirtas: broli Norvaiša, jūs sprendžiate lygtis ir rašote formules šviesos greičiu ir visai be klaidų; *vous êtes génial!* – kitąkart skambių žodžių nešykštėjo prancūzai, – jūs bene vienintelis suprantate, apie ką kalbame; jie elgėsi visiškai kitaip nei vilniškiai profesoriai, kurie kraipė galvas, kai Fleuret sau į asistentus atsirinko vieną jėzuitų studentų, kuris vyresnybės buvo nužemintas į patarnaujančius, tolesnių įšventinimų nevertus brolius, kitaip tariant – brolius pastumdėlius, vien dėl to, kad nuo prigimimo turėjo kiškio lūpą ir kalbos kliaudą – mikčiojo ir liežuviu vilko žodžius; „šitai būtų neįsivaizduojama Prancūzijoje, – piktinosi Fleuret, – juk jis turi neeilinį talentą fizikai, jis visa galva pranašesnis už tuos bedvasius nykštukus, už tuos *gnomes*“, taip, prisimindami Paracelso aprašytuosius požemių lobius ir paslaptis saugančius suktus ir protingus, bet godžius ir besielius neūžaugas, abu prancūzai, nemaloniai nustebinti pastebėjimo, kad čia dauguma universiteto profesūros dažniau rūpinosi ordino turtu, pajamomis, dvarais,

palivarkais nei moksliniais reikalais, kartais taip ir vadindavo kai kuriuos iš tėvų jėzuitų: habilituotais gnomais; patį rektorių po kurio laiko jie puse lūpų pravardžiavo ne kitaip, kaip vien tik Varle; paskui, tarsi primindami patys sau, prancūzai kartodavo čia atvykę ir dirbą vien dėl studentų. Ir nors andainykštis klaidžiojimas po druskos kasyklą susikibus už rankų ar naktis suglaudus pečius po žvaigždėtu dangumi dabar, aidžiuose universiteto koridoriuose, atrodė kaip tolimas sapnas, Pranciškus Ksaveras nuolankiai susitaikė su nauju, pagarbiu atstumu dėl akių; jis paminė jėzuitiškas dvasines praktikas, buvo tikras, jog vos atskleidus mažiausią silpnybę, troškimą ar inklinaciją prancūzų draugijai, universitete bus padaryta viskas, kas tik įmanoma, kad tuos švelnius draugystės saitus sudraskytų; tad jis laikėsi atstumo, buvo tik dar vienas iš šešių prancūzo studentų; pagelbėdavo ar patarnaudavo lygiai tiek, kiek kiti; nors kartais, ypač tada, kai vargšas Jeanas Josephas prasirgo beveik visą atšiaurią vilnietišką žiemą – jis pasigavo tai, ką pats skambiai vadino *catharre Lithuanien*, nors iš tiesų paprasčiausiai peršalo, buvo visiškai neatsparus speigui, kad ir kokių šiltų kailinių išskyrė jam universitetas, o ir jų butą kūreno be perstojo; Pranciškui Ksaverui širdis plyšo girdint, kaip jis kosi, ir matant jo išskydusius, išburkusius ir paraudusius bruožus, jis būtų norėjęs jį slaugyti, padėti kuo gali, o jei būtų galėjęs, būtų pasiėmęs net dalį ligos, idant palengvintų jam kančias, bet negalėjo daryti nieko, kas sukeltų įtarimus ir profesūros budrumą: sergančio prancūzų mokslininko retkarčiais užsukdavo aplankyti tik kartu su kitais penkiais kurso studentais. Atrodo, kad prancūzai iki galo neperprato nerašytų Vilniaus universiteto taisyklių: kai pagaliau atėjus vasaros atostogoms liepą ir rugpjūtį vyresnybė maloniai jiems leido išvykti pakeliauti po Prūsiją ir Varmiją, Rossignolis paprašė paskirti palydon jų andainykštį bendrakeleivį, jaunąjį brolį Norvaišą – kaip vertėją ir vadovą; žinoma, jiems buvo atsakyta ir duotas visiškai

kitas palydovas; būtų jie prašę paskirti bet ką, tik ne Norvaišą, rektorius būtų kaip tik jį ir prisiuvęs, surasdamas pretekstą, kad tuo metu tik jų nepageidaujamas jėzuitas yra dispozicijoje; tad ne, jie daugiau kartu niekada niekur nebekeliavo; dar viena baisi, atšiauri žiema, vos nepribaigusi Rossignolio lietuviškuoju kataru, nulėmė, kad užuot išbuvęs numatytus ketverius metus, dar kitą vasarą jis, kartu su Fleuret, nusprendė išvykti iš Vilniaus dėl sveikatos, mat paprasčiausiai buvo įsitikinęs, kad trečios tokios žiemos neištvers, tad Matematikos katedrą jam teko palikti po dvejų metų, vos įpusėjus jos atgaivinimo darbus; jiems buvo leista atsisveikinti, jį iškvietė į Rossignolio kabinetą, ir prancūzas, kurio ugningą žavesį kiek prigesino dvi lietuviškos žiemos, vėl nusišypsojo taip, kaip kažkada prie Strasbourgo, sušvytėdamas savo juoko duobutėmis, stipriai apkabino jį ir mostelėjo į kambario erdvę: turiu jums dovaną, broli Norvaiša, visa tai dabar – jūsų; palieku jus, palieku Vilnių, bet taip pat palieku jus vadovauti Matematikos katedrai, broli Norvaiša, jūs vienintelis čia suvokiate apie aukštąją matematiką, jūs vienintelis turite polėkio ir vaizduotės ją suprasti, jūsų rektoriui parašiau ne rekomendaciją, o veik tikriausią, primygtinį įsakymą – kad jei norį, jog mūsų pradėti darbai nesužlugtų, jūs vienintelis sugebėsite juos pratęsti; turiu jums šitai, ir dar laišką, tik prisiekite man, jog atplėšite jį po savaitės, kai jau būsiu išvykęs.

Šitai įvyko prieš dešimtį metų, Pranciškui Ksaverui tada buvo dvidešimt vieneri; tokio amžiaus Rossignolio valia jis tapo Matematikos katedros vyriausiąja galva; dabar jis nepamena, ar nors kiek džiaugėsi, veikiausiai – ne: jau tada pakankamai pažinojo gyvenimą, turbūt jau tada jam dingtelėjo bloga nuojauta, jog šitai per daug gerai, kad būtų tikrovė; bet jis buvo dėkingas, dėkingas ir liūdnas, ir dar labiau nusiminė ištesėjęs žodį ir po savaitės perskaitęs Jeano Josepho Rossignolio atsisveikinimo laišką: jis meluotų, kad nebuvo kilę pagundos sulaužyti antspaudo su trimis lakštingalomis

laką iš karto, ne, pagundos žinoma būta, bet jis prisiminė dėdės pasakymą, jog Norvaišos nelaužo duotojo žodžio; jis laišką atplėšė, kai Rossignolis veikiausiai jau buvo už Varšuvos.

Mano brangus drauge, *François Xavier*, rašau tau, nors suprantu, kad turbūt nederėtų, kaip ir nederėtų kreiptis į tave *tu*, o ne *vous*, bet vis dėlto išdrįstu ir rašau. Kai skaitysi šį laišką, aš jau būsiu toli, iškeliavęs su savo kompanionu, ištikimu bičiuliu Fleuret, kurį aš mylėjau ir vertinau visą savo gyvenimą; nesvarbu, koks mūsų kelionės tikslas, Kinija ar Italija, vargu ar mes su tavimi kada nors dar pasimatysime, nors, mano drauge, sutik, mes esame liudininkai laikų, kai mūsų pasaulis greitai mažėja, nes kelionės spartėja, tačiau nemanau, kad mūsų, klajojančių mokslininkų, keliai dar kada nors susikirs. Ir vis dėlto, šito nepaisydamas, turiu tau parašyti tai, ką dabar parašysiu, nors, suprantu, jog tai yra nederama, tačiau negaliu išvykti neatsisveikinęs ir neištaręs tau to, ką dabar pasakysiu. Tarp jūsų, universitete, aš mačiau daug mokslo gabumais Viešpaties apdovanotų, darbščių ir kilnių studentų, ir tarp tavųjų mokytojų – į kuriuos, man kartkartėmis rodėsi, tu, mielas drauge, nepelnytai žvelgi atšiauriai ir tarsi maudamas juos visus ant vieno kurpalio, – ir tarp jų yra daug pasigėrėjimo vertų, kilnių asmenų, sugrąžinusių man pasitikėjimą žmonijos dorumu ir geriausiomis jos savybėmis. Pasirenku iš laiko, praleisto Lietuvoje, atsiminti tai, o ne baisų lietuviškąjį katarą. Bet labiausiai pasirenku ir išsivežu tave, kaip brangiausią prisiminimą. Mano drauge, visą šį laiką tu man buvai kaip stebuklas – stebuklas, įvykęs šiame tolimo krašto netikėtai gražiame ir atšiauriame mieste, todėl kaskart, kai galvosiu apie Vilnių, man prieš akis iškils tavo veidas. Mano drauge, tu pats nė nežinai, nė nenutuoki, koks esi ypatingas. Tu esi kaip saulė po rūdimis ar apnašomis, kuri vieną gražią dieną sušvis didžia mokslo šviesa, paminėsi mano žodžius: tu plačiai išgarsinsi savo Tėvynę; jeigu dar tebebūsiu gyvas, didžiuosiuosi, kad buvau vienas pirmųjų,

švelniai ir atsargiai pradėjusių tas apnašas nukrapštyti, idant suspindėtum visa jėga, visa savo intelekto galia; kad buvau vienas pirmųjų liudininkų to, kaip veikia tavo didingas, įnirtingas, galingas, kuriantis protas. Bet ne vien tavo intelektas mane sužavėjo ir privertė pamilti tave; ne, ne vien protas, bet ir tavo vaizduotė, tavo širdies kilnumas, tavo meilė pasauliui, atsispindinti tavo gerose ir liūdnose akyse. Nežinau, mano drauge, ar pameni nutikimą mūsų kelionės metu, kai, naujai atvykęs į jūsų kraštą, nepagalvojęs įžeidžiau kažkokią valstietę – akys išdavė tave, jos nuo pykčio net patamsėjo, iš rudų tapo juodos; aš supratau, koks esi jautrus, kilniaširdis; tą akimirką pajutau nenumaldomą gėdą dėl savo poelgio, bet kartu jaučiau pasididžiavimą tavimi, it būtumei mano... prisipažinsiu – esu bejėgis šitai įvardinti... Tu priminei man, jog nesvarbu, kokie mokslingi, gudrūs, išmanantys mes bebūtume, profesoriai, mokslų daktarai ar teologai, visa tai tėra niekis, jeigu mūsų mokslas ar jo eksperimentai išsunkia ašarą kitam Viešpaties tvariniui, kitam žmogui, kad ir koks kuklus, mažytis, skurdus, silpnas ar užguitas jis būtų; juk kuo mažesnis, kuo labiau bejėgis jis mums regisi žemiškojoje hierarchijoje, tuo labiau jis vertas mūsų meilės ir pastangų. Nesu joks Delfų orakulas, bet nujaučiu, esu įsitikinęs, kad mes esame ties didžių pasikeitimų slenksčiu, esame naujos nežinomybės priešaušryje: daugybė požymių rodo, kad pasaulis ims keistis, įgydamas vis didesnį pagreitį; tai, kas mums buvo šimtmečiais įprasta – nyks, atsiras dalykų visiškai, kol kas neįsivaizduojamai, mums naujų; ir ypač keisis mūsiškis mokslas – matematikos ir fizikos mokslas, – jis bus vis svarbesnis, galbūt jis net taps kažkuo panašiu į naująją teologiją; kabalistai judėjai tūkstančius metų mano, kad pasaulį įmanoma užrašyti skaitmenimis; aš beveik tuo tikiu, turbūt tai – tiesa, kasdien vis labiau įsitikinu, jog žemiškąjį pasaulį valdo fizikos dėsniai, pasaulis yra it matematinė formulė, jį visiškai galima suskaitmeninti ir ištirti; man kartais svaigsta galva,

įsivaizduojant, kokie atradimai mūsų laukia, paminėsite mano žodžius – mes skrisime į padanges tarp debesų, mes galėsime per akimirką įveikti tūkstančius mylių ir susisiekti šviesos greičiu būdami skirtinguose pasaulio kraštuose, mes neatpažįstamai transformuosime materijas, valdysime energiją, garsą, šviesą ir elektrą, mes išgydysime mirtinas ligas ir gal net perprasime ir manipuliuosime laiką, senieji alchemijos iššūkiai mums atrodys kaip mažutėlių žaidimai; aš vien viliuosi, kad, visiškai perpratę fiziką, mes nepamiršime metafizikos... Juk pasaulio, kaip ir matematikos, neįmanoma suprasti neturint imaginacijos, nejaučiant aistros; ir ko verti fizikos dėsniai, jei juos išnaudojant taikomojoje praktikoje bus negalvojama apie žmogų, jo sielą? Visa tai – mokslas be vaizduotės, be jausmo, be dorovės, be rūpesčio artimu savo – tebūtų sausa aritmetika, mechaniška automatika; šitai – ne mokslas, o vien jo parodija; tikiuosi, to niekada nenutiks, mes niekada nepradėsime taikyti Cardano matematinės tikimybių teorijos žmonių veiksmams numatyti, nepradėsime į žmoniją žvelgti vien kaip į statistikos duomenis, nes tai būtų it raktu prisukamą Atanazijaus Kircherio automatoną tapatinti su gyvu, Viešpaties sutvertu žmogumi, kurio dalią žemėje patyrė ir Jo Sūnus. Mano drauge, mokslo progresas neįmanomas be tikėjimo ir be moralės, be pasiryžimo jį pritaikyti gėriui, priešingu atveju pasaulis virs tiesiog mechaniniu naudos siekiančiu prietaisu galios godžių valdovų rankose; aparatu, kuris išsunks, sunaikins mūsų sielas ir mus sužlugdys arba pavers tokiais pat mechaniniais, apskaičiuotais ir pernelyg lengvai nuspėjamais, paprasčiausių, primityviausių svertų – instinktų ir kūno refleksų – valdomais automatonais. Tavo tąkart iš pykčio ir gėdos patamsėjusios akys mane privertė tai – paprasčiausią žmogišką meilę artimui savo – prisiminti... Bet, mano drauge, kartu privalau tave perspėti ir duoti tau patarimą: tavo akys yra tavasis Achilo kulnas, jos visada išduoda tavo jausmus, tad kartais, apimtas jausmų antplūdžio,

neišsiduoki ir verčiau žvelk tiesiog sau po kojomis. Čia, Vilniuje, nekart girdėjau sakant: jei žmogus nenori turėti priešų, lai niekada nerodo savojo pranašumo; aiman, sunku šio patarimo laikytis tokiems kaip tu, Viešpaties apdovanotiesiems, talentais spinduliuojantiems ne savo, bet Jo didinga valia: juk argi galima reikalauti, kad povas išsirautų savo stulbinančias plunksnas, argi galima kinkyti arabišką žirgą į arklą, argi verta medžiokliniam sakalui pakirpti sparnus ir pradėti penėti jį kepsniui it kokį kaplūną? Viešpats visus mus sukūrė skirtingus, o nepaprasti sugebėjimai dažnai – ne malonė, o priešingai – Jo skirtas kryžius, išbandymas, sunki pareiga... Prancūzijoje mes skiriame šypseną – ji gali būti piktdžiugiška, pajuokos, savimi patenkinta ar tyra, kylanti iš pažinimo malonumo ir vienovės su Viešpačiu; aš mačiau tavo tyrą šypseną ir žvilgsnį, žėrintį ne nuo savimylos, o iš džiaugsmo dėl perprastų mokslo paslapčių, ak, bičiuli, tikiuosi, toji šypsena bus dar dažnai tau ant lūpų, nors čia, jūsų krašte, ji, regis, vis dar laikoma šėtonišku savimylos ir arogancijos ženklu, o ne nebylia padėka Viešpačiui už jo malones. Jūs, Jo apdovanotieji, visada būsite taikinys tiems nusidėjėliams, kurie yra kamuojami savo ydų, menkybės ir paprasčiausio pavydo, bet, mano drauge, prižadėk, jog atleisi jiems, jie – tiesiog neišmanėliai, pamirštantys vieną matematiniam dėsniui visiškai prieštaraujančią žmogaus gyvenimo tiesą: iš kito atimdamas garbę, sau jos nepridėsi, sumenkindamas ar sunaikindamas kitą, patsai niekada didesnis netapsi... Mano drauge, aš neabejoju, kad tau teks patirti daugybę gyvenimo smūgių, bet tegul jie tavęs nesuskaldo, tegul jie tave nukaldina, nugalanda it ašmenį; mano drauge, prisiek man, kad tomis sunkiomis akimirkomis neįsileisi į savo sielą nė krislo piktumo, nesileisi užplūstamas kartėlio, o jei jo nors kiek susikaups – neišliesi jo ant kitų, silpnesnių, nes šitai ir reikštų pačią tikriausią kapituliaciją, pačią tikriausią Šėtono pergalę prieš tave; tai reikštų, jog visi, kurie kada nors gyvenime tave nuskriaudė ar

bandė palaužti – laimėjo. Mano drauge, prisiek man, jog visuomet prisiminsi – tu esi ypatingas, tu esi man, kukliam Rossignoliui, nutikęs stebuklas, prisiek man, kad iki gyvenimo galo nepaliausi tikėjęs, jog kartais nutinka stebuklai; gaila, kad mano gyvenimas susiklostė kaip susiklostęs dar iki mums susitinkant, gaila, jog nespėjau pažinti tavęs geriau: niekada nebesužinosiu, kas sužeidė tavo sielą taip, jog nuolat esi apsisupęs vienatve it šarvu ar ašutine; kas tave sužalojo taip, jog visiškai nesugebi žaisti, o galbūt ir vaikystėje niekada nežaidei... kas tave įskaudino taip, jog tik visai neseniai pradėjai šypsotis... Daug klausimų, į kuriuos aš, deja, jau nesužinosiu atsakymų, tačiau visa tai nesvarbu, tai – praeitis, o dabartis prasideda šiandien: *viens jouer...* eik ir žaisk savo gyvenimą, būk laimingas, aš tau palieku puikų žaisliuką, jūsų Matematikos katedrą, džiaukis ja, tegul ji niekada netampa tau kryžiumi, kurk ją su išmone, tęsk mūsų darbą džiaugsmingai, galvok ne apie kai kuriuos trumparegius dabartinius tavo profesorius, bet apie studentus, apie tuos, kurie bus po mūsų... kai kada reikės rizikuoti, net jei tai ir reikštų kartkartėmis šiek tiek nusidėti, kas gi mes būtume be nuodėmių – juk esame žmonės, turime užgyventi už ką atgailauti. Bet svarbiausia, bičiuli, atmink – tu esi nuostabus, tu esi vienas gražiausių mano kada nors sutiktųjų žmonių: gražus savo jaunyste, jos pažadu ateičiai, savo protu, jautrumu, kilnumu, gabumais, poelgiais, siela; prisiek man, jog išsaugosi šitą grožį ir būdamas šimtametis senukas; esu Viešpačiui didžiai dėkingas už tai, kad tave sutikau. Niekada nepriekaištaukime Jam už tai, ko neturime, už tai, ko Jis nedavė, ko mums pagailėjo – ir aš atsisakau priekaištauti, kad pagailėjo man laiko, kad nelėmė man tavęs pažinti geriau, vien esu dėkingas už kelias dosnias akimirkas – už mūsų klaidžiojimą susikibus už rankų druskos kasykloje, už naktį po žvaigždėtu Lietuvos dangumi, už tavo iš kilnios nuoskaudos patamsėjusį žvilgsnį, davusį man nepamirštamą gėrio ir nuolankumo pamoką, už galimybę

matyti, kaip, man vos vos prilietus, skleidžiasi tavo neeiliniai gabumai. Tegloboja tave Viešpats, mano bičiuli, aš tavęs niekada nepamiršiu.

Pranciškus Ksaveras pamena, kaip skaitant drebėjo jam rankos: jis keliskart turėjo skaityti tuos pačius sakinius, kad suprastų jų prasmę; likusią dieną jis vargiai galėjo kalbėti, vaikščiojo it ištiktas stabo ar trenktas perkūno, jis negalėjo patikėti, jog laiške buvo rašoma apie jį, jog jis – adresatas; dar daugiau, skaitant, žodis po žodžio, jam tas laiškas skambėjo kaip tikriausias meilės išpažinimas, skaitydamas gal penkioliktą kartą jis pajuto akis plūstant ašaromis, jis negalėjo patikėti, kad kažkas, kuo jis nuoširdžiai žavėjosi, kažkas toks išmintingas, patyręs, gražus, tobulas, ne tik atkreipė dėmesį į jį, nevykusį, nedaug tesugebantį Viešpaties vabalėlį, bet ir parašė apie jį tokius žodžius: grožis, kilnumas, ypatingumas, gabumai niekada nebuvo tie epitetai, kurie jam kada nors šaudavo į galvą mąstant apie patį save; ne, priešingai, vienintelis žodis, kuris jam ateidavo į galvą, būdavo *insufficiens*, nepakankamas – nepakankamai geras, nepakankamai gabus, nepakankamai patrauklus, nepakankamai išmintingas, nepakankamai greitas, nepakankamai uolus, nuovokus; patį save jis apibrėždavo vien per aštriai suvokiamą dorybių stygių; Rossignolis buvo teisus, išties, kartais įvyksta stebuklai, šito laiško būta stebuklo; jis prisiminė keistą jausmą, kaip, kaskart išvydus Rossignolį, nuo pat pirmojo sykio Strasbourge, jo širdis tarsi stabtelėdavo ir praleisdavo vieną dūžį; tądien perskaičius laišką, ji tarytum visiškai buvo sustojusi, širdies vietoje tarsi tvyrojo tuštuma, jį vienu metu užplūdo saldumas ir kartu – beveik kaulus laužiantis, kūniškai juntamas netekties skausmas; jis kurį laiką negalėjo valgyti, miegoti, kvėpuoti; universiteto koridoriai, miesto gatvės tądien jam atrodė it sapnas, it vėl klaidžiotų druskos kasykloje. Kitą dieną tačiau, po bemiegės nakties, į Pranciškaus Ksavero širdį įsivogė abejonės: jis ėmė manyti gal blogai perskaitęs,

ėmė skaityti darkart, dar ir dar; perskaitęs pradėjo dvejoti, ar gerai išsivertė prancūzišką žodį *aimer*, kuris galėjo reikšti „mylėti", bet galėjo reikšti ir „mėgti", darsyk peršukavo laišką bandydamas jį iššifruoti, suprasti, ką bylojo Rossignolio žodžiai apie Fleuret *mon compagnon, le Père Fleuret, mon ami, que j'aimé et estimé toute ma vie*, kaip iš tiesų reikėtų suprasti jam skirtą sakinį *ce n'est pas seulement ton intellect qui m'a enchanté et m'a fait t'aimer'*; Pranciškus Ksaveras negalėjo čia versti *aimer* į „mylėti", nes tuo atveju Rossignolio žodžių prasmė jam smogdavo taip, it išslystų pagrindas iš po kojų ir jis kristų į juodą bedugnę; ne, šitaip negalima buvo galvoti, žinoma, be jokios abejonės, Rossignolis rašydamas turėjo galvoje žodį „mėgti", o ne „mylėti", vien šitaip galima buvo paaiškinti tąjį laišką: profesorius, iškeliavęs kartu su savo kompanionu ir mėgstamu bičiuliu, paliko atsisveikinimo laišką studentui, kurio nelaikė visiškai beviltišku ir kurį pamėgo ne vien dėl jo šiokių tokių protinių sugebėjimų, bet ir dėl jo nuoširdžių pastangų profesoriui patarnauti keliaujant; šitai dar buvo galima suprasti, ir vis vien šitai beprotiškai glostė savimeilę; priešingu atveju, vartojant žodį „mylėti", laiško turinys būtų buvęs nusikalstamai peržengiantis padorumo ribas.

Net ir dešimčiai metų prabėgus nuo to laiško Pranciškus Ksaveras pats negalėjo atsakyti į klausimą, ką jis juto profesoriui Rossignoliui – ar tai buvo ryškus kitoniško ir žavaus svetimtaučio įspūdis, įsirėžęs jaunuolio vaizduotėn? Ar tai buvo trumpa, neišsiskleidusi, bet ilgam atminty išlikusi bičiulystė – tačiau juk nieko panašiai sukrečiančio jis nejautė nei Tadeušo, nei Liudviko, nei Hilarijaus draugijoje, o juk jie buvo tikri ir mieli jo bičiuliai, ištvėrę laiko patikrinimus? Ar šitai buvo vien imlaus jauno žmogaus susižavėjimas kitu – vyresniu, patyrusiu, įspūdingu, žavingu, jį visiškai pakerėjusiu? Ar tai buvo šitai, ką Platonas aprašė *Puotoje*, pasakodamas apie androginus, kuriuos dievai kažkada padalijo, nes būdamas šalia Rossignolio jis jausdavo nepaaiškinamą, beveik

vienodais jutimais ir mintimis pasireiškiančią sielos bendrybę. Visa, ką jis tvirtai žinojo, tebuvo tai, jog, kaskart Rossignolį išvydus, o vėliau – vien prisiminus, vien išgirdus tariant jo vardą, Pranciškaus Ksavero širdis akimirkai sustodavo tarsi praleisdama vieną dūžį ir jis vieną momentą pasijusdavo it smigtų žemyn, į juodą druskų kasyklų bedugnę, kurioje jam taip lengva buvo kvėpuoti. Šitai galiojo nuo pat pirmojo karto, kai jie susitiko Strasbourge, tą jis turėjo pats sau pripažinti, nes buvo laikas vėliau, kai klausė savęs, ar tik pats neįsikalbėjo susižavėjimo prancūzų profesoriumi, ypač tada, kai buvo paniekintas, pažemintas ir ištremtas į Gardino infirmą – Matematikos katedrą universitete iš jo atėmė vos po keleto mėnesių, jis, tiesą sakant, pradėjęs jai vadovauti nė nespėjo ko nors iškrėsti ar įvesti kokios nors bedieviškos naujamadės tvarkos; ne, jo pašalinimo priežastis buvo kita, paprastesnė, ir, savo nelaimei, jis ją žinojo, buvo girdėjęs savo paties ausimis, nusiklausė žingsniuodamas universiteto koridoriumi, disputas buvo įkaitęs, rektorius rėkė, iš balsų sprendžiant dalyvavo dar kiti du ar trys, vienas jų – neabejotinai profesorius Nakcijonavičius, šis, regis, bandė Norvaišos postą ir prancūzo sprendimą apginti, tačiau Žaba, sprendžiant iš balso, buvo visai sužvėrėjęs: „dvidešimt vienerių Norvaiša, vadovaujantis katedrai, jūs visi išprotėjote, ar pagalvojote, kas bus toliau? Profesorius – dvidešimt trejų, dvidešimt penkerių – filosofijos daktaras, dvidešimt septynerių gal dar užsimanys į Akademijos rektoriaus krėslą? Broli Nakcijonavičiau, juk jis jus patį pirmą it gegužiukas iš lizdo išstums, jau ir dabar tupi užėmęs katedrą, kurį pagal amžių ir rangą jums priklausytų“; Nakcijonavičius buvo jo, Norvaišos, ar, veikiau, mokslo pusėje, tačiau nedrąsių senojo profesoriaus argumentų, jog reikia žvelgti į ateitį, įveikti prarają, skiriančią pas juos dėstomą matematiką nuo pasaulinės, prancūziškosios, ir lai tokia jauna katedros galva ir neįprastas, tačiau geras sprendimas, padiktuotas pačių atkviestųjų prancūzų profesorių, nes jam užteks ne vien valios, bet ir jėgų tą

mokslo šuolį įvykdyti; taigi, šių nedrąsių, bet racionalių argumentų niekas per daug nepaisė: universitete argumentas buvo vienas – hierarchija, amžius, rangas, nusistovėjusi dalykų tvarka; o pačioje profesūroje jau kuris laikas grūmėsi dvi neregimos pažiūrų ir jėzuitų stovyklos – mokslas ir teologija, mokslininkai ir pamokslininkai, ir dabar pastarieji universiteto vidiniame dispute dėl jaunojo Norvaišos laimėjo: tais pačiais 1763-iaisiais jis ne vien buvo pašalintas iš Matematikos katedros vadovaujančiojo pareigų, bet ir, kad nepasirodytų maža, buvo paskirstytas dėstyti Gardino kolegijoje, prie šio smūgio pridedant dar ir pažeminimą, idant įskiepytų jam daugiau paklusnumo: jam liepta dėstyti infirmoje, pradinėje klasėje, kur buvo suvaryti aštuonmečiai, devynmečiai vaikai, ir dėstyti net ne savo mylimą matematiką, o poetiką; nuo Rossignolio trigonometrijos, nuo algebros, fizikos, filosofijos, nuo Wolffo, Newtono ir Cardano jis turėjo pereiti prie lotyniškų pradinukams skirtų eiliavimų ir gramatinių išimčių; prieš išmetant jį iš Vilniaus Matematikos katedros Pranciškus Ksaveras buvo rimtai susidomėjęs nykstamųjų analize; Gardine gi, jis galėjo, karčiai juokaujant, pritaikyti nykstamųjų analizę praktikoje: ten, Gardine, jis kasdien juto pats nykstąs, bunkąs, kvailėjąs; lyginant su Rossignoliu, Prancūzijos ar net su kai kuriais Vilniaus profesoriais, ten nebuvo su kuo nė pasišnekėti, vietiniai jėzuitai buvo apverktinai riboto akiračio; praleidęs visą dieną iš aplinkinių provincijos dvarelių suvežtų vaikiūkščių triukšme, stengdamasis juos sutramdyti ir įkalti į jų ne itin talpias galvas nors šiek tiek poetikos principų, vakarais jis jusdavo tuštumą, skaudžiai spengiančią galvoje; ši iš nuovargio sopanti tyluma nebuvo derlinga kokioms nors matematinėms jo mintims; teatleidžia jam Viešpats, buvo dienų, kai jis aiškiai suvokdavo nuoširdžiai nekenčiąs savo Gardino infirmos mokinių: jis žvelgdavo į jų plačius, strazdanotus skruostus, į jų bedantes, spigias, neįtikėtino šaižumo garsus leidžiančias burnas, į jų snarglinas nosis ir tuščius, dygius, besibodinčius

žvilgsnius, lyg jų galvose vietoje Horacijaus *sapere aude* būtų amžinas *volo dormire**; klausydamas jų nedarnaus choro, žiopčiojančio lotyniškas išimtis *caro, arbor, inter quos, merces, quies, seges, dos... siler, acer, verber, ver, tuber, uber, cadaver...*, jis kartais pajusdavo nenumaldomą norą suklykti iš visų jėgų, iš visų plaučių, tačiau stebėtinai sugebėdavo susitvardyti ir nuryti, užrakinti savyje tą nevilties šauksmą; vien tik Rossignolio laiškas, laiškas be atgalinio adreso, tačiau su žodžiais, kuriuos jis jau buvo išmokęs beveik mintinai, jam padėdavo ištverti: Rossignolis pranašingai viską buvo aprašęs – jis, Pranciškus Ksaveras, dabar buvo tas nupešiotas, už kojos pririštas paukštis, kurio mintims buvo nebeleidžiama skristi, jis buvo tas grynaveislis matematikos žirgas, įkinkytas į poetikos plūgą, universitetas jam aiškiai parodė jo vietą: jis esąs niekas, ordinas – viskas. Jei ne Rossignolio laiškas, galiausiai suskaitytas į per sulenkimus sudilusias skiautes, jei ne tie nučiupinėti, blunkantys dievinamo prancūzo žodžiai, jis nebūtų ištvėręs tų kelerių metų Gardine: sunkiausiomis, tamsiausiomis akimirkomis jis iš nevilties vis dėlto versdavo *aimer* į „mylėti“, tik šitai jam ir padėjo ištverti, tik paguoda, kad kažkas toks įstabus, kažkur toli ir seniai, jį kažkada, galbūt, vis dėlto truputėlį mylėjo; vien tesėdamas tos tylios, tik rašalu išsiliejusios meilės priesaką, jis iš paskutinių jėgų vijo kartėlį ir neapykantą mokiniams sau iš širdies, jis leidosi šito smūgio kaldinamas, bet, kaip jo meldė Jeanas Josephas, nesileido suskaldomas; ir niekada, net didžiausio įtūžio momentais, neprarado nė mažiausios savitvardos tų vargšų, dėl savo įgimto negabumo niekuo nekaltų, vaikų akivaizdoje; ilgainiui jis išmoko dirbti su jais it automatonas, užsisklęsdamas nuo jų abejingumo stiklu; pamažėliais, po lašą, po truputį jam ėmė vėl grįžti mąstymo galios ir mokslinis polėkis; jis suvokė, kad tremtis

* *Sapere aude* – „išdrįsk žinoti“, *volo dormire* – „noriu miegoti“. (Lot.)

Gardine amžinai nesitęs, ir dar daugiau, ėmė veikti, idant ji kuo labiau sutrumpėtų, ypač, kai po metų Gardine prie jo prisijungė ir vargšas profesorius Nakcijonavičius – bandymas anuomet apginti jaunąjį katedros vadą bei jo nepasitenkinimas matematikos mokslų stabdymu ir jam pasibaigė tremtimi į Gardino mokyklas, tad Pranciškui Ksaverui šitai buvo kaip šalto vandens kibiras, užverstas ant galvos: jis tarsi atsipeikėjo iš savo nevilties melancholijos ir suprato turįs žūtbūt ištrūkti. Ten, tada, mokytojaudamas infirmoje, jis ir susipažino su Antanu Tyzenhauzu, pavieto maršalka ir Seimo nariu, nevainikuotu Gardino ir visų jo apylinkių karaliuku; vienuolika metų už jį vyresnis, mažutis, veik nykštuko ūgio, kurio stoką atstojo milžiniška savimyla bei didžiulė ambicija turėti visa, kas madinga ir nauja; Tyzenhauzas niekad nebuvo išvykęs į kokius nors užsienius už Kunigaikštystės ar Karūnos ribų, tačiau turėjo tiek galios ir pinigų, kad tikėjo galįs ką tik nori atsigabenti iš Europos į savo Gardiną; jam patiko visi, nors kiek matę pasaulio, turintys kokių nors mokslingų ar netikėtų sumanymų; iš universiteto ištėkštas matematikas, jaunas Prancūziją apkeliavęs, Vienos imperatoriškajame dvare lankęsis jėzuitas Norvaiša, vilkintis pasaulietiškai *à la mode*, buvo kaip sykis toks, kokie patikdavo Tyzenhauzui: įspeistas į kampą, nelabai turintis iš ko rinktis ir todėl nedaug tekainuojąs, tačiau daug ką sugebąs; viskas prasidėjo jų pokalbiais, tęsėsi sumanymais apie valdų išmatavimus, astronomiją, observatorijas, kalkuliacijas, matematikos dėstymą; Tyzenhauzas norėjo Gardine sukurti visiškai naujovišką kunigaikštystę: su taisyklingo plano naujai perstatyta sostine, su industrija, fabrikais, mokslo centru ir menais, kuriems, tiesą sakant, buvo gana abejingas, išskyrus architektūrą, kuri bent jau buvo praktiška, na dar, galbūt ir baletą, ar tikriau – gražias jaunutes balerinas; infirmos pamokų išvarginto Pranciškaus Ksavero laimei, Tyzenhauzas buvo abejingas poezijai, „man didžiausia poezija – auksinų

stulpelių sumos intratose", – juokaudavo Gardino pavieto maršalka ir Seimo narys; tos jo aukso poezijos apogėjus įvyko vos per metus: pirmiausiai, 1764-aisiais karaliumi buvo išrinktas senas Tyzenhauzo vaikystės bičiulis – Teliukas, kaip jį meiliai pravardžiavo dėl heraldinio jautuko, *Ciołek*, herbe, – Stanislovas Augustas Poniatovskis; „mūsiškis, lietuvis, iš Volčyno", – džiūgavo Tyzenhauzas, ir iš tiesų, jis buvo saviškis, tad Tyzenhauzą paskyrė karališku paiždininkiu visoms Lietuvos kunigaikštystės valdoms ir šitas pareigas veik pakylėjo iki finansų ministerio rango; trisdešimt dvejų Antanas Tyzenhauzas laikė visos Kunigaikštystės aukso kapšo raiščius ir karališkąsias ekonomijas Lietuvoje, buvo atsakingas už mokesčius, pajamas, rentas ir su juo, nori nenori, net jėzuitai turėjo skaitytis. Tad, per vieną pokalbį Gardine jaunajam Pranciškui Ksaverui užsiminus apie savo apgailėtiną padėtį, paiždininkio Tyzenhauzo protekcija ir įžūlus, bemaž prievartinis spustelėjimas, arba „gyvenimo vadelėjimas pinigų kapšo šikšnelėmis", kaip jis pats kad sakydavo, nulėmė, kad vos po dvejų lyg amžinybė išrodžiusių metų tremties Pranciškus Ksaveras Norvaiša vėl grįžo į Vilniaus universitetą – lyg niekur nieko sau, Antanui Tyzenhauzui viską sutvarkius; jėzuitai, matyt, nenorėjo pyktis su paiždininkiu nei Gardine, nei Vilniaus finansiniuose reikaluose; pačiam naujai iškeptam Lietuvos finansų ministeriui ši protekcija turbūt nieko nekainavo, o dar ir išlošė: jaunasis gabusis matematikas Norvaiša jam nuo tos akimirkos iki grabo lentos turėjo būti skolingas. Pranciškus Ksaveras ir pats šitai suprato: Tyzenhauzo geri darbai niekad nebūna už dyką, už šitai vėliau, po kelerių metų, jis jam atidirbo veik kosėdamas krauju ir valydamas Nemuną pagal šiojo sumanymą; bet priėmė šią protekciją, grįžo Vilniun, tiesa, ne į matematikos, bet į Teologijos katedrą, kur ėmėsi rašyti doktoratą, tuo pat metu dirbdamas asistentu Matematikos katedroje, kurios mokslinis lygis vėl buvo nusiritęs žemyn it koks Sizifo akmuo; sėdėjo universitete nešnekus ir

nuolankus, daugiau neskubėjo pernelyg akivaizdžiai veržtis pirmyn, tobulėjo sau tylomis, nediskutuodamas, neviešindamas ir nepublikuodamas jokių savo mokslo idėjų ir tuo nekeldamas grėsmės profesūrai; nesišakojo, plaukė it šapas, stengdamasis mokslo hierarchijos srovėje nestrigti, tad tyliai ir greitai po dvejų metų jis buvo paskirtas matematikos profesoriumi, dar po metų priėmė šventinimus ir tapo kunigu grynai dėl pragmatiškų priežasčių, tiesiog neturėdamas kur dėtis, nes šitaip atsivėrė ir klebonijų bei kitų pelningų bažnytinių pareigybių vakansijos; žvelgdamas atgal jis džiaugėsi Gardino infirmoje ilgai neįstrigęs ir nelikęs toje provincijos mokyklėlėje visą gyvenimą; tiesą sakant, dar palyginti lengvai iš tos Gardino tremties išsisuko: neišprotėjęs, neprasigėręs, neapkartęs, nepalaužtas ir dvasiškai nesuluošintas; vienintelis dalykas, kurį tie dveji metai Gardine jame sunaikino, buvo jo meilė poezijai: po Gardino infirmos poetikos pamokų jam bet kurie eiliuoti poetiniai žodžiai, bet koks rimas nevalingai imdavo kelti šleikštulį. Jis kartais vylėsi, jog šitai galioja tik jėzuitiškosios poezijos ir jos edukacijos atmainai, tačiau nėkart vėliau nemėgino atsiversti nė klasikinių poetų: jis juto, kad po Gardino toji sielos orlaidė, reikalinga sukelti nepaaiškinamam laisvės gūsiui ir leistis it žiedlapiui vėjyje nešamam eilių grožio, liko aklinai užsisklendusi; per pastaruosius dešimtį metų po kelionės su Rossignoliu jis didžias, prie Viešpaties artinančias, grožio manifestacijas pajusdavo itin retai, vienos rankos pirštais galėjo suskaičiuoti tuosius kartus: keliskart žvelgdamas į žvaigždėtą dangaus firmamentą, tada per laidotuves klausydamas vargšės, jau visų turbūt pamirštos Antoninos giedojimo, tąkart grįžęs po pokalbio su Marciana, kai jį tarsi buvo užvaldžiusi toji keista jėga, dėl kurios matematika jam pasirodė it muzika; kai dabar pagalvoja, kaskart ją išvydus jo širdis irgi šiek tiek apmirdavo, žinoma, ne tiek, kiek Rossignolio kompanijoje, bet turėjo pripažinti, jog toji laukinukė, jo pusbrolio žmona, jį ne

juokais trikdė, kiekvienas susitikimas su ja įsirėždavo atmintin, ji kaskart atrodė kitokia, it turėtų daugybę vis naujų veidų: tviskanti šypsena per dėdės laidotuves, išnyranti iš Tadeušo pasakojimo žodžių tėkmės, apniukusi iš nevilties per Kalėdas, laukinė ir pritvinkusi geismo per vestuves. 1774-ųjų vasarį jis vėl ją pamatė: pusbrolis su naująja žmona atvyko žiemos sezonui į Vilnių, ir jis, Pranciškus Ksaveras, tesėdamas pernai duotą pažadą parodyti gražuolę nuotaką vyskupui, juos pristatė Ignotui Masalskiui, o proga buvo puiki – Užgavėnių asamblėja* nedideliuose vyskupo užmiesčio rūmuose, Verkiuose; tie rūmai, perstatyti dar Bžostovskio, dabartiniams vyskupo užmojams jau darėsi kiek per ankšti, jis po truputį vėl ruošėsi imtis jų perstatymo, tačiau vietos trūkumą atstojo alyvos lempomis iliuminuotas sodas ir parkas ant aukšto Vilijos skardžio, tad amžių priestatais aplipdyta senobinė vyskupiškoji pilaitė su bokštais atrodė tikrai stebuklingai; svečiams buvo liepta karnavalo proga pasipuošti kostiumais ir kaukėmis, tačiau Pranciškus Ksaveras, būdamas kunigu eksjėzuitu, nė nesivargino, jam visad, visiems gyvenimo atvejams pakako jo juodojo elegantiško žiustokoro, o štai vyskupas pasinaudojo proga išsipuošti kaip kortų Širdžių karalius – nėriniuotas, pudruotas, nurausvintais skruostais ir su peruku; pilaitės salės mirgėte mirgėjo piemenaitėmis, arlekinais, nimfomis, valkatomis, Tadeušas buvo apsirengęs pakelės plėšiku, o Marciana, tarsi pati pasišaipydama iš paskalų, sklandančių apie jos kilmę, vilkėjo *à la Turque* – susisupusi į prašmatnias šilko ir plonos vilnos rytietiškas raštuotas skaras, kurios Tadeušui turbūt atsiėjo didžiulius pinigus, drąsiai prasegtu kaftanu ir plačiomis kelnėmis, su turbanu ant galvos, ji buvo pasipuošusi *à la mode Orientale*, žodžiu, pagal naujausias Europos salonų madas; ji buvo gana guvaus proto, o išsimokslinimo ar kilmingo auklėjimo stygių

* Visuomeninis pusiau formalus aukštuomenės susibūrimas XVIII a.

atstojo jos nepaprastas imlumas: ištraukta iš Hermaniškių, iš įprastinės jai aplinkos, it žuvis išmesta į krantą, ji davė sau žodį žūtbūt neužtrokšti, per kiekvieną atvykimą į Vilnių ji siurbė į save mostus, balsus, žodžius, pasakymus, apdarus, smulkmenas; žinodama, jog klaidingas žingsnis jai gali reikšti visuomeninę savižudybę tuose retuose juos kviečiančiuose salonuose ir Tadeušo pažįstamų namuose, ji tąvakar pas vyskupą su aštuoniolikmetės drąsa visą savo grožio ir jaunystės kapitalą pastatė ant vienos vienintelės kortos: egzotiško savo keistumo, ant savo skandalingos muzulmonės, baudžiauninkės, prasisiekėlės kilmės ir gandų apie Tadeušo Norvaišos pasibaisėtiną mezaliansą, pati iš savęs šiek tiek pajuokaudama; laimei, ji buvo įstabi, santuokos ir motinystės dar nenublukinta, žavinga gražuolė, o vyskupas Masalskis buvo užkietėjęs kortų lošėjas ir grožio mylėtojas, jis liko visiškai sužavėtas jaunosios Norvaišienės, lydėsi it vaškas nuo jos juodų akių kaitros, galantiškai, gan ilgai palaikydamas, pabučiavo jai ranką ir pasisodino ją vėliau prie savojo kortų stalo; laimei, net ir vyskupo primygtinai kalbinamai, Marcianai pakako proto nelošti visto ir nestatyti senkančių Tadeušo auksinų, tačiau į vakaro pabaigą, patiekus kavą, ji sugalvojo kai ką geriau: prisiminusi savo seną gebėjimą ji pasisiūlė paburti iš tirščių ir neilgai trukus buvo apsupta vyskupo pokylio svečių, įskaitant ir patį Masalskį; žaviosios kavos Sibilės ištarmės vertė okčioti ir aikčioti, laimei, ji nebuvo pernelyg rimta, nepavertė to baugiomis pranašystėmis, veikiau – meiliais pokštais; Marcianos Norvaišienės pasirodymas pas vyskupą Vilniuje buvo triumfas ir susilaukė didžiausios sėkmės; vienintelis dalykas, kurį jai galima buvo prikišti, – kad jos juokas buvo nevaldomas ir smarkiai per garsus: kitaip tariant, įsilinksminusi ji žvengdavo it kumelė.

Vien Pranciškus Ksaveras tą vakarą, žvelgdamas į pusbrolį ir jo žmoną, spėliojo, kaipgi jiems iš tiesų sekasi – tarp krištolinių

kandeliabrų karulių atšvaitų, tarp žvakių, ponių deimantų, šampano ir vyno, kvepalų, porceliano, tarp koketiškai blyksinčių, šaudančių jos akių jis, rodėsi, pagaudavo nerimastingus poros žvilgsnius vienas į kitą; Tadeušo padėtis per tuos pusę metų taip ir liko nepavydėtina – šeima vis dar su juo nė nekalbėjo, atvykę į Vilnių jie, Pranciškus Ksaveras žinojo, buvo priversti apsistoti pas Misevičių, jo namuose už Lukiškių priemiesčio; teko girdėti kalbas, kad dalis Tadeušui priklausančių dvarelių ir ūkių nebe išnuomoti, o įkeisti; jis, priešingai nei jo brolis Kazimieras, niekada nepasižymėjo tėvo ukvata sandoriams ir pinigams; buvo kadetas, paskui – dvarininkas-atsargos karys; antroji nuotaka, priešingai nei Liudvika iš Pociejų, jam neatnešė jokio kraičio, mirtinai užrūstinti motina ir vyriausiasis brolis ėmė nebemokėti jo dalies iš bendrųjų šeimos pajamų; viena iš Tadeušo kelionės į Vilnių priežasčių buvo jo pasiryžimas nors kiek susitaikyti, kad atgautų įšaldytas savo lėšas; jo kaktoje po pusmečio ryškėjo rūpesčio raukšlės, ir Pranciškus Ksaveras spėliojo, ar tai tik piniginių reikalų pasekmė, ar yra dar kas nors – ar nepabodo jam nuotaka, ar nepatiklūs, blogą santuokos pabaigą pranašavusieji tik nebus teisūs; Tadeušui trumpam pavykus pagauti vyskupo dėmesį dėl kažkokio nedidelio valdų reikalo, Marciana pakilo nuo stalo ir, akimis susiradusi pusbrolį, pasiprašė kuo skubiau palydėti ją lauk, gryno oro, nes ji bijanti tamsos; jam suabejojus dėl pasivaikščiojimo vasario naktį, ji tik susisupo į savo margas ryškiaspalves skaras ir šypsodamasi, įsakmiai įsikibusi į parankę, pati jį išvedė į apšviestą parką, tolyn prie šlaito virš upės; jos šilkiniai geltoni bateliai kiaurai permirko ir slidinėjo ant gurgždančio sniego, sudrėkusi kelnių ir kaftano apačia braukė pusnis; vos jiems nusukus toliau už šviesų, už kažkokio medžio, ji ūmai paleido jo parankę ir, paknopstom žengusi kelis žingsnius pirmyn, ranka įsitvėrė juodo kamieno: Pranciškus Ksaveras nusisuko, negalėdamas žiūrėti, kaip ją supykina, ir beveik norėjo užsikimšti ausis, o kai pagaliau jai pratiesė savo nosinę

nusivalyti, ji sumurmėjo lyg kaltai šypsodamasi: „Matay, neszioyu dar viena Norwaysza po szirdimi... – ir apmaudžiai atsiduso: – wiska atiduocz, kad dabar but po koldra"; ir jis beveik jėga ją atitraukė nuo medžio, „del Diewo, Marcyanna, susiszaldysi!" ir nedvejodamas, negalvodamas stvėrė ją ant rankų; jis nebuvo stipruolis, ji nebuvo lengva, tad žengti per vasario sniegą buvo sunku, dar labiau bijojo ją paslydęs išmesti, sutrenkti dvigubą naštą, todėl neskubėjo ir linkstančiom kojom ją nešė link rūmų, ji ranka, patikliai tarsi vaikas, užsikabino už kaklo, ir jos skruostas dabar lietėsi prie jo, jis juto jos kvapą, kurį kažkada bandė nuspėti, ir jis buvo visai ne toks, kaip tikėjosi: jai iš burnos gailiai trenkė skilvio rūgštimi ir kava, iš paausių dvelkė rožių vandeniu, iš iškirptės alsavo jazminais, nuo jos turkiškų skarų – dūmais, smilkalais, muskusu ir šaknelėmis, kurias pirkliai gabendami brangius audinius deda atbaidyti kandims, ir dar kažkuo aitriu, it šviežiai išdirbtu safjanu; ji laikėsi įsikibusi, iš gėdos užgniaužusi kvapą, net prikandusi lūpą, nuo jos tvoskė karščiu, jos akys drėgnai blizgėjo turbūt dėl jos palaimintos padėties; kai pagaliau pastatė ją ant kilimu nutiesto tako prie įėjimo, vėl pradėjo kvėpuoti – veikiausiai iš palengvėjimo, kad jos neišmetė, ir išraudo it būtų vagis, iš pusbrolio neteisėtai kelioms akimirkoms pasiglemžęs jo nuosavybę, kurią šis, it jam priklausantį žemės lauką, jau buvo paženklinęs savo sudygusia sėkla. Įėjęs vidun, jis iš liokajaus paėmė taurę degtinės jai sušildyti, ir ji pamažėliais, liežuvio galiuku sriūbčiodama, jį prisaikdino kol kas dar niekam nieko nesakyti, nes dar tik pati pati pradžia, nieko nežino nė pats Tadeušas; jie daugiau apie tai nekalbėjo, nors po asamblėjos Verkiuose matėsi dar nekart: Tadeušo kelionė ne itin pavyko, iš brolio ir motinos jis išsireikalavo tik dalį jam priklausančių pajamų, Marciana dvare *Po liepomis* taip ir nebuvo šeimos priimta, jie sulaukė tik kvietimo iš jo sesers, Izabelės Pranciškos Choleckos, – save laikydama labai *à la mode*, ji, net nebodama Placidos Amelijos rūsčio, negalėjo atsispirti pagundai ir

nepakviesti savo brolienės, apie kurią dabar kalbėjo ir kurią išpranašauti ateities iš kavos kvietėsi visas miestas, netgi pats vyskupas, kuris po tirščių seanso sužavėtas atsidėkodamas jai padovanojo sagę su ametistais: ką gi, jo ekscelencija galėjo sau leisti būti dosnus už valdiškus ir iš jėzuitų atimtus pinigus; galėjo sau leisti kai kuriuos nekaltus zabobonus ir žaismingas ekstravagancijas – jis išsijuosęs darbavosi prie Lietuvos mokslo reformos ir skųsdavosi esąs visiškai išsekęs nuo šios valstybinės pareigos. Pas Izabelę Pranciškąjie buvo pakviesti trise – Tadeušas, Marciana ir Pranciškus Ksaveras, ir jis buvo liudininku kiek nejaukaus priėmimo Choleckių namuose prie Rotušės aikštės; Izabelė Pranciška ne itin įsivaizdavo, apie ką būtų galima kalbėtis su naująja broliene, su kuria neturėjo nei bendrų pažįstamų, nei bendrų interesų ar, juolab, prisiminimų, tad kalba sukosi apie reikalus Hermaniškėse ir šiek tiek apie Vilniaus įspūdžius, tačiau Marciana, bijodama ką nors lepteléti, nebuvo kalbi, jiems santūriai papietavus, išgėrus kavos, pabūrus iš tirščių ir Juzefatui Choleckiui su Tadeušu užsirūkius, jie visi sugebėjo aršiai susiginčyti pokalbiui pakrypus būtent apie Masalskio reformas, prie kurių šisai matematikos edukacijos patarimais kvietė prisidėti ir Norvaišą: vyskupas buvo sumanęs už jėzuitų pinigus pradėti kurti naujas mokyklas, jų turėjo atsirasti kiekvienoje parapijoje; visuotinę nuostabą kėlė vyskupo ketinimas visiškai atsisakyti katekizmo ir lotynų kalbos dėstymo, juos pakeičiant istorija, aritmetika ir krašto kalba; jo ekscelencija Masalskis nė neslėpė, kad jo tikslas – padaryti, jog po kelių kartų kiekvienas kunigaikštystės pavaldinys būtų raštingas, o tam reikėjo vaikus išmokyti skaityti pirmiausiai jų prigimtąja šnekta, lietuviškai, jis nuolat pabrėždavo, kad ateityje valstiečių luomą reikės visiškai apšviesti ir priimti į naujovišką valstybės statinį, gabiausiems leidžiant kopti jo laiptais aukštyn; Juzefatas Choleckis, kurio bravorų verslas buvo pastatytas ant nepajudinamo jo alumi girdomų prasčiokų tamsumo fundamento, išgirdęs šias kalbas piktinosi iždo lėšų švaistymu, kam mužikams

tos parapinės mokyklos, ir čia Marciana, kuri rašto buvo pramokusi be mokyklos, per didžiausius vargus, neišlaikė: ji klausė, klausė, tyliai raudo, raudo, kol pagaliau pratrūko ir garsiai burbtelėjo „o jūs norėtumėt, kad jie amžinai būtų durni!.. kad būtų mano valia, išmokyčiau ir kaimo mergaites, nes tai joms reikia kiekvieną skatiką skaičiuoti, joms tenka ūkių ekonomijos pareiga!" Ir čia įsiplieskė tikras disputas, namų šeimininkas neliko juo patenkintas, nes net jo žmona, madingoji, apšviestoji Izabelė Pranciška, perėjo į jam priešgyniaujančią, moterų edukaciją ginančią pusę, ir dėl visko, žinoma, liko kalta toji stačiokė mužikė.

Diplomatija, aptakumas nebuvo Marcianos dorybė, tuo įsitikino ir patsai Pranciškus Ksaveras: kelias, kurį jos mintis iš smegenų virš lenktų juodų antakių nueidavo iki jos gražių lūpų, būdavo neįprastai, stebėtinai trumpas; visiems Norvaišoms nuo kūdikystės buvo įprasta sakomą tiesą stengtis įvilkti į pasvertų, mandagių žodžių ir dailios retorikos rūbą, o kartais, esant reikalui, ją išmintingai paslėpti po tylos skraiste: jiems nuo mažumės buvo įkalta, kad tikras bajoras niekada nebūna atsitiktinai šiurkštus ir jei ką įžeidžia – tai tik tyčiomis, sąmoningai; tuo tarpu Marcianos šiurkšti tiesa vaikščiodavo begėdiškai, beatodairiškai, nenuovokiai nuoga, it ką tik pagimdyta; kai kažkurį sykį jiems tebesant Vilniuje paniuręs Pranciškus Ksaveras puse lūpų Tadeušui pasiguodė sulaukęs jau antro primygtinio laiško iš tėvo, įsakmiai reikalaujančio atvykti į Svirkas ir juo, sunkiai sergančiu gimdytoju, pasirūpinti bei jį aprūpinti, Tadeušas tik supratingai užvertė į dangų akis, o štai Marciana nuoširdžiai susisielojusi ištykojo akimirką, kai jie liko vienudu, ir neprašyta, su visu nekaltu vaiko žiaurumu rėžė Pranciškui Ksaverui: pusbroli, aš viską žinau, jis, tasai tavo tėvas, atidavė tave jėzuitams kaip lyšną kačiuką, kuriuo, užuot nuskandinę ar visą gyvenimą šėrę, džiaugiasi atsikratę dykai; žinau, Tadeušas sakė, kad tavo šeima niekada tavimi nesirūpino, bet vis tiek, pusbroli Pranciškau Ksaverai, tu nuvažiuoki pas jį, nors atsisveikinsi prieš tėvui stojant

Dievo akivaizdon, gal šisai atgailauja ir nori atleidimo, kaip ten bebūtų, jisai tavo tėvas, kito tu niekada neturėsi, o ir ant sąžinės pačiam bus ramiau; šitai išgirdęs Pranciškus Ksaveras nepaaiškinamai įtūžo, pirma dingtelėjusi mintis buvo, kad norėtų tą stačiokę parsigriauti ant sulenkto kelio ir gerai jai it vaikui plaštaka išperti sėdynę už kišimąsi ne į savus reikalus, tačiau nuvijo tokią nederamą mintį – jai reikėjo atleisti, ji, tas gamtos vaikas, nelabai žinojo ką šnekanti, ir vis dėlto jis neabejojo, jog jos intencijos – geros, nes niekada joje nebuvo pastebėjęs kokio abuojumo ar klastos, priešingai, it augalas link saulės ji, kiek tik leido jėgos, stengėsi stiebtis link gėrio, priešingai nei jis, Pranciškus Ksaveras: jis Marcianai nesakė, bet kartkartėmis, kai jį pasiekdavo įsakmūs ir reiklūs, dažniausiai vien pinigų reikalaujantys tėvo laiškai, juos perskaitęs, o kartais ir nė neatplėšęs, nes turinį žinojo beveik mintinai, su liguistu malonumu sulenkęs laiško kamputį išsikrapštydavo juo sau panages, o vėliau panaudodavo prakuroms.

X

Marciana Norvaišienė Pranciškui Ksaverui buvo it įsismelkusi po oda, ir ne pačiu maloniausiu būdu: ji, o tiksliau, jos žodžiai apie susitaikymą su tėvu, buvo jam kaip nemalonus niežulys; ji perštėjo, sopėjo, veik ėmė sapnuotis naktimis; vos tik Marcianos žodžių niežėjimas aprimdavo, imdavo aitriai graužti sąžinė: jis vis prisimindavo

Rossignolį ir jo žodžius apie kartėlį; o gimdytojui jis tejautė tulžingą pyktį, ir taip – jau daugybę metų; tad gal išties geriausias būdas nuo jo išsivaduoti ir neleisti tėvui patirti galutinės pergalės ir buvo atlikti tą nelinksmą savo paties sąžinės piligrimystę į Milkantų dvarą prie Svirkų. Galiausiai, sulaukęs vasaros atostogų, jis nusprendė vis dėlto ten nuvykti: kartu galvojo aplankyti Marcianą, jo apskaičiavimais belaukiančią baugiosios pirmojo gimdymo dienos, ir Tadeušą, kurie dabar buvo sėsliai įsitaisęs Norvaišių dvare, už dienos kelio nuo Svirkų ir kur kas arčiau Vilniaus nei Hermaniškės; jis, Pranciškus Ksaveras, taip pat puoselėjo lūkesčius išspręsti savo finansų klausimą – jau senokai derėjosi su Tyzenhauzu, kad šis jam išrūpintų Subačiaus parapiją, esančią kiek į vakarus nuo Norvaišių: Tyzenhauzas jį iš Vilniaus jau seniai norėjo persivilioti į Gardiną, kad įkurdintų ten observatoriją, bet Pranciškus Ksaveras žinojo, jog su patronu iš pat pradžių reikia kalbėti apie pinigus ir stengtis išplėšti iš jo kiek tik duodasi: jis puikiai žinojo savo kainą, taip pat – kad mokslas kainuoja, o kol juo užsiimi – reikia valgyti, pastogės ir kuro; taigi, jo sąlygos buvo paprastos – parapijos, nominalinės klebonijos su geromis pajamomis ir kad kuo mažiau ten reikėtų būti ir ganyti vietinius žmones; ir dabar jis siekė Subačiaus, Anykščių ir Gardino klebonijų, arba tapti nominaliu Vilniaus kanauninku; jo širdis visgi linko prie Subačiaus parapijos, būtų buvęs arčiau Tadeušo dvaro; o iš viso jam reikėjo maždaug dvylikos tūkstančių auksinų pajamų per metus, po tūkstantį per mėnesį – tam, kad jis, nieko neužgyvenęs benamis neturtėlis, galėtų sau nebijodamas dėl rytdienos užsiimti savo matematika ir, Tyzenhauzo pageidavimu, dar ir astronomija, tad jo kelionės itinerarijus turėjo būti paprastas – Milkantai prie Svirkų, Norvaišiai ir Subačius apsidairymui.

Jei kelionę į Prancūziją Pranciškus Ksaveras visuomet atsimindavo su giedru jaunystės sentimentu, tai šią 1774-ųjų vasaros išvyką šeimos reikalais jis būtų bevelijęs visiškai užmiršti. Vėliau, it skenduoliai atminties upėje, kartais išnirdavo slogūs, atskiri jos

gabalai: apleisti Svirkų Milkantai, jau prislopęs vaikystės vaizdas, išnyrantis kelio gale ir vis artėjant liūdinantis savo pasikeitimais: apleistos, numestos, žolėmis užžėlusios vežėčios ten, dirvonuojantis laukas šen, berželis, išdygęs ant vietomis įgriuvusio dvaro gontų stogo, sodas, pralaimintis nelygią kovą prieš varpučius, žliūges ir dilgėles, nešvaros tvaikas iš vidaus, besiveržiantis lauk, tarsi bėgtų nuo nepakenčiamo viduje įkalinto šeimininko būdo; ant slenksčio – vienas jo brolių, Jonas, žiponuotas, papilkęs, susenęs, jau praradęs porą dantų, jis šyptelėjo išvydęs atvykėlį, bet susigėdęs bedantės šypsenos tuoj pat susičiaupė; sesuo Ona Kotryna, atrodanti, kaip tikra bekraitė senmergė – dešimtkart persiūtais rūbais, jau pradėjusiais retėti plaukais mažučiame kuodelyje, taip ir nepražydusiais, meilės raudonio neparagavusiais skruostais, ant kurių jaunatvinius spuogus jau keitė pirmosios raukšlės; Antano nebuvo – jis pats išėjo iš Milkantų nusprendęs įstoti į armiją, pasirinkdamas ją vietoje vergijos Milkantų despotui; nuo to karto, kai jį tėvas išvežė į Nesvyžių, Pranciškus Ksaveras saviškius, nežiūrint į gana gausią korespondenciją, buvo matęs lygiai dukart – kai buvo pabėgęs prieš noviciatą ir per dėdės laidotuves Vilniuje prieš ketverius metus; labiausiai pasikeitę buvo sesuo ir brolis, tėvas sėdėjo kaip sėdėjęs kėdėje su ratukais; tiesa, vien skleidė dar aštresnį nešvaros kvapą ir jo vieną akį jau visiškai temdė baisi katarakta, sveikoji akis vis dar degė senatviniu įniršiu; Ona Kotryna, prieš įeinant vidun, jį buvo perspėjusi, jog vaizdas nekoks, tėvas prie nieko neleidžiantis prisiliesti, nieko neleidžiantis jai sutvarkyti ar ką susidėvėjus išmesti, jį apiprausti įmanoma tik po didžiausių įkalbinėjimų ir barnių; viskas čia tebebuvo Mykolo Norvaišos, to jauniausiojo, paskutinio šeimoje brolio, valioje, ir jis visą gyvenimą stengėsi atsigriebti rodydamas savo valdžią silpniesiems šeimynykščiams.

A, štai ir jis, nedėkingas sūnus palaidūnas, apleidęs nuosavą tėvą ir palikęs jį mirti skurde – taip Pranciškų Ksaverą po ketverių metų

nesimatymo pasitiko Mykolas Norvaiša iš Milkantų; didis Dieve, tik toks kvailys kaip jis, Pranciškus Ksaveras, galėjo patikėti tos Marcianos paistalais, tik tokia paprastuolė iš kaimo laukų ir miškų galėjo krikščioniškai viltis, jog Mykolas Norvaiša kada nors galbūt atgailaus, norės susitaikyti – kur tau, priešingai, jis užliejo sūnų bjauriausių priekaištų, it srutų, srautu; priešingai, tai jis tikėjosi, kad Pranciškus Ksaveras puls jam į kojas ir apipils jį pinigais iš savo pelningų universiteto intratų; juk pagal jį tai jo sūnus, kurį jis, pats neišleisdamas nė vieno skatiko, šešerių atidavė jėzuitams, buvo skolingas tėvui už surikiuotą ir sėkmingai sutvarkytą gyvenimą; Mykolo Norvaišos nuopelnų Pranciškaus Ksavero išmokslinimui ir dėl to patirtų negandų vardinimas, priekaištai ir reikalavimai sūnui pylėsi su vis didėjančiu įniršiu, net sveikoji akis pasruvo krauju; Pranciškus Ksaveras, pasirodo, dabar turėjo ne vien išmokėti dvaro skolas, bet ir pasiimti seną tėvą gyventi kartu sostinėn, į Vilnių, nes tas Jonas visiškai niekam tikęs, be to, ketinąs parsivesti čia žmoną, gal ir gerai, nors bus kas pratęsia jų giminės šaką, bet nauja dvarininkė – nauja tvarka, jis, Mykolas Norvaiša, jau per senas taikytis prie naujovių; Antanas jau nurašytas į nuostolius, patrankų mėsa ir tiek, o toji netikėlė, toji senmergė Ona Kotryna visiškai nesugebanti juo pasirūpinti, keliskart jis jai net išvanojęs nedėkingus, apgailėtinus šonus savo lazda; jis, Mykolas Norvaiša, visą savo gyvenimą nesavanaudiškai paaukojo vaikams, dabar jų, o teisingiau – Pranciškaus Ksavero, kaip aukščiausiai iškilusio, eilė deramai jį nukaršinti, jis tėvui skolingas bent jau orią senatvę; tai man tu, sūnau, už viską skolingas, jei ne aš ir mano tėviškas rūpestis, tu tebūtumei buvęs šūdas.

Pranciškus Ksaveras tylėdamas klausėsi priekaištų, paskui – užgauliojimų ir grasinimų prakeikimais; tylėjo jis net ir tada, kai tėvas, išvestas iš kantrybės jo atsakymų stygiaus, į jį, kad ir nepasiekdamas iš savo vietos krėsle, užsimojo lazda; Pranciškaus

Ksavero galvoje sukosi kitos mintys: jis galvojo apie tai, kad skurdas ir nepritekliai patrauklūs ir kilnūs būna tik Evangelijos puslapiuose arba tik tuomet, kai krikščionis juos pats pasirenka savo laisva valia atsisakydamas turto; kartu jis mąstė apie savo tėvo gyvenimą: žvelgdamas į jo perkreiptą veidą, kataraktos ir pykčio apakintą žvilgsnį, į lūpas su seilių putomis kampučiuose, gaižiai spjaudančias paniekos ir įžeidinėjimų žodžius, jis stebėjosi, stengėsi įminti, ar šitas žmogus, kurio jam liežuvis beveik nesivertė vadinti tėvu, buvo štai toks nuo pat prigimimo, nuo pat kūdikystės, ar jį tokiu pernakt pavertė koks nors nelemtas įvykis, ar palaipsniui, it lašai, pratašantys žmogiškojo orumo pavidalą, – virtinė jį palaužusių didelių ir mažų nesėkmių; jis klausinėjo savęs, bandė prisiminti, ar buvo matęs jį kada besišypsantį – tik ne iš piktdžiugos ar pasipūtimo, bet iš laimės; bandė atspėti, ar tas žmogus kada nors ką nors mylėjo – motiną, juos, vaikus, ar gal ką svetimą; ar nors kiek džiaugėsi pirmąkart ant rankų paėmęs savo paties pradėtuosius kūdikius, ar šios akys kada buvo apsiblaususios ne nuo įtūžio ar kataraktos, bet nuo palaimos, svajų ar švelnumo; žvelgdamas į tėvą Pranciškus Ksaveras ne teisė, bet bandė suprasti: galbūt todėl, kad jį užplūdusi neviltis buvo tokia neišmatuojamai didelė, jis pasijuto taip, tarsi tvankiame kambaryje Milkantuose greta stovėtų jo mylimas Rossignolis, vieną akimirką jam net pasirodė, jog šitai – ne monas, bet tiesa, regis, netgi matė šiojo užuojautos pilnas akis ir juto, tarsi tasai guosdamas būtų uždėjęs ranką jam ant peties, tarsi sakytų: neprarask orumo, *François Xavier*, mano bičiuli, tegul šitai nukaldina, bet nesuskaldo, nepraraski dvasios tvirtumo, jei tik atsakysi jam tuo pačiu – neapykanta, panieka, – jis bus laimėjęs; vieną akimirką jis tarsi regėjo ir rimtas Marcianos akis, kaip tada kofenhauze, žiemą; viskas rodė, jog ji, tikėdama šiokiu tokiu šio pasaulio gėriu ir įmanomu susitaikymu Svirkose, buvo visiškai neteisi, bet dabar jam atrodė, jog, išeidamas iš šitos padėties su

kartėliu ir pykčiu, ne tik pralaimės, bet ir atims tą mažytį trapų tikėjimą iš Marcianos. Tad jis tąkart tėvui tik iš aukšto, atlaidžiai, truputėlį valiūkiškai paimdamas galios persvarą į savo rankas ir panaudodamas visą kažkada jėzuitų įkaltą retoriką bei griežto įtikinėjimo meną, pasakė: „Mano tėve, mums kiekvienam Viešpats atseikėjo likimo naštą, jus, tėve, tenoriu paguosti, kad nebetoli jau teliko ją nešti, kai stosite Jo akivaizdoje, prašau prisiminti, kad niekada jūsų dėl nieko nekaltinau ir už negandas, kurios mane ištiko dėl jūsų sprendimų, atleidžiu, priimdamas tai kaip man skirtą dalią; būdamas ganytojų luomo todėl ir dabar kalbu, lyg būčiau jūsų dvasinis tėvas, o ne jūsų kūno sūnus – jums patariu irgi su tuo susitaikyti, o pirmiausiai – prašyti krikščioniško atleidimo ir susitaikymo iš tų, kurie jus daboja jau daugelį metų, taigi, iš mano brolio ir iš mano sesers“; šitai taręs, jis apsisuko ant kulno ir, nebepakęsdamas tėvo troškumo, lydimas jo riksmų išėjo iš rūmo.

Kitą dieną, po to, brolis ir sesuo Pranciškų Ksaverą palydėjo prie motinos kapo su kuklia akmenine plokšte – ji buvo mirusi kaipsyk tais metais, kai jis buvo Prancūzijoje; jis meluotų, jei sakytų, kad jį užplūdo kokie nors ypatingi jausmai: bet kokia sentimentų bambagyslė tarp jo ir motinos buvo visiems laikams nukirpta tą ankstyvą rytą, kai jis šešerių paliko Svirkas, ir dar daugelį paryčių Nesvyžiuje, kai jis verkdavo ilgėdamasis mamos, toji menama bambagyslė kraujavo jo ašaromis, kol galiausiai nudžiūvo, nukrito, sugijo; vėliau jis ramiai ištaikė progą pasišnekėti su Jonu ir Ona Kotryna, tais dviem prašalaičiais, su kuriais jį tesiejo tik tas pats kraujas ir reti laiškai: apie dvaro būklę, apie jų turto tvarkymo ketinimus po tėvo gyvenimo pabaigos, kuri jau regėjosi būsiant arti; ak, Dieve mano, – ašarodama ir žegnodamasi sumurmėjo Ona Kotryna, – toji pabaiga jau kelerius metus artėja, artėja, bet vis niekaip nepriartėja; nežiūrint į šį prasčiokišką jos nusiskundimą, nebuvo galima abejoti jos kilnumu: tik šventos kantrybės būtybė, kasdien

ujama, vanojama lazda ir įžeidimais, taip niekad ir neturėjusi kur parsikviesti piršlių ar net galimybės ištrūkti į žmones prasiblaškyti, galėjo taip pasišventusiai atlikti savo krikščionišką pareigą bejėgiam piktajam ligoniui; Pranciškui Ksaverui ji užsiminė, jog tėvas kartkartėmis jau šnekasi pats sų savimi, lyg kambaryje būtų neregimų žmonių; iš visko sprendžiant jį dažniausiai aplanko vyriausiojo brolio, Petro Antano, pamėklė, kuriai tėvas, regis, iš pavydo dėl ano nusisekusio gyvenimo negaili bjauriausių priekaištų ir keiksmų; Ona Kotryna dar kiek padūsavusi užbaigė: silpnas žmogelis tas mūsų tėvas, visą gyvenimą toks ir buvo, juk tik silpnieji, nevykėliai įtūžį lieja ant savo vaikų; vaikai Onai Kotrynai atrodė kaip neabejotina Dievo malonė, kurios Jis, regėjosi, jai gyvenime neatseikės. Supratingasis, savo irgi atkentėjęs Jonas tik tarstelėjo broliui: Dieve apsaugok, kad tik aš į gyvenimo galą toks pat netapčiau; jis buvo panašus į velionę motiną: liūdnas, ramus vyras, kuris it Atlantas tyliai kasdien ant savo pečių kaip sugebėdamas laikė visus dvaro reikalus, idant, belaukiant išsivadavimo dienos, šis nebūtų visiškai žlugęs ir praskolintas; taigi, jis tyliai vilko šį jungą, melsdamasis, jog toji diena ateitų kuo greičiau, mat bijojo, kad net jo nusižiūrėtoji mergina, kaimyninio plikbajorio dukra, gali prarasti kantrybę jo laukti; apie turtingesnes, kraičio galinčias atnešti nuotakas nebuvo galima nė svajoti: nė viena piniginga apylinkių panelė nesiruošė nė kojos kelti į ūmiu būdu garsėjančio Mykolo Norvaišos valdas, kol tasai gyvas. Pranciškus Ksaveras sau tyliai galvojo, jog vis dėlto šiems dviem svetimiesiems – broliui ir seseriai – jis turįs padėti; geriausiu atveju, jei jam išdegtų jo klebonijų planas su Tyzenhauzu, jis galėtų pasiūlyti Onai Kotrynai garbios ekonomės vietą pas kokį vikarą, broliui irgi būtų atsiradę ką veikti tvarkant jam patikėtas bažnyčios valdas; Pranciškus Ksaveras nė pats nežinojo, kas jį vis dėlto vertė rūpintis broliu ir seserimi, tačiau veikiausiai tai buvo paprasčiausias krikščioniškas padorumas.

Jo viešnagė Milkantuose buvo nutraukta netikėtai, į dvaro kiemą įdardėjus dulkinam suplukusiam vežikui iš Norvaišių, ir Tadeušo tarnas paskubomis įteikė laišką, o žodžiu jį dar ir papildė: dvasiškas tėvas kviečiamas į Norvaišius, ponia jam išvykstant gimdė jau antra para, bet visiškai nesėkmingai, pribuvėja ir bobautoja netekusios vilties ir visiškai bejėgės, ponai šaukėsi pusbrolio kunigo, kurį žinojo esant vos už dienos kelio, jie prašo vykti iškart, vos pailsės arkliai, duok Dieve, kad jaunoji ponia jiems čia bešnekant jau nebūtų atidavusi dūšios... Pranciškus Ksaveras nė nelaukė, kol atsigaus nuvaryti arkliai, jie pasiprašė poros eiklesnių iš Jono Norvaišos, vežikas, kuris buvo nuoširdžiai persiėmęs jaunosios ponios nelaime, irgi nedelsė; jiems dardant dulkinais vasaros keliais Pranciškus Ksaveras meldėsi – meldėsi karštai, mat jautėsi tarsi šiek tiek atsakingas už tą pusbrolio santuokos meilę, kuri skleidėsi jo akivaizdoje, kurios nebylus liudininkas buvo nuo pat dėdės laidotuvių; Viešpatie Dieve, pamačiau ją pirmąkart per pakasynas, tegul tai, priešingai, būna geras ženklas, neleisk, Viešpatie Dieve, kad reiktų tuoj pat rengti dar vienas... Jiems atvykus į Norvaišius jis išvydo nediduką, bet puikiai tvarkomą dailų medinį dvarelį banguotu stogu, aplink kurį vasaros kaitroje nebuvo matyti jokio judėjimo, regėjosi, jog visą tą laiką tarnai buvo apleidę ūkio darbus ir nė nešėrė gyvulių, tad šie pratisai iš bado bliovė kažkur dvaro tvartuose: visas šurmulys vyko viduje, ir čia, miegamajame, į kurį šiukštu buvo draudžiama įžengti, jau ketvirta diena, apsupta net dviejų pribuvėjų, kankinosi Marciana; tik priartėjęs prie pat rūmo dulkėtas Pranciškus Ksaveras suprato, jog pratisi gyvuliški garsai, kuriuos jis girdėjo, sklinda ne iš ūkinių pastatų, bet iš čia, iš ponų miegamojo; Tadeušo niekur nebuvo matyti, ir tarnaitė atvykusiam kunigui pranešė, jog pirmas dvi dienas ponas meldėsi, paskui meldėsi ir gėrė, o dabar jau vien geria... ir tikrai, iš vieno kambarių, kur buvo pasiklojęs sau laikiną guolį, išsvirduliavo apkvaitęs Tadeušas, jo akys buvo paraudusios,

pavandenijusios, jis puolė į glėbį pusbroliui ir užkūkčiojo girta rauda: blogiausia, kad aš niekuo, visiškai niekuo negaliu jai padėti... nieko negaliu padaryti... jos jėgos baigiasi, veikiausiai reikės jau tik kunigo... ji pati prašė tavęs, pusbroli, šaukėsi jau po pirmos dienos, vos tik prasidėjo tos kančios...

Pranciškui Ksaverui neliko nieko kita, kaip tik žengti vidun, bet jam pravėrus duris kelią pastojo viena vietinių pribuvėjų – pasmėlusiu žvilgsniu, nemiegojusi, pakaitomis bobaujanti jau ketvirta diena, jos nuometas buvo nusismaukęs ir iš po jo ant kaktos driekėsi nuo prakaito sulipusios plaukų sruogos; jos drūtos, šlakuotos, sudiržusios, bet dabar pribuvėjų papročiu, kad geriau slystų, pienu ir nesūdytu sviestu suteptos riebaluotos rankos įsibedė jam į krūtinę: kur, dvasiškas tėve, kur? Vyrams negalima, pakviesime tik išpažinties ir paskutiniojo patepimo, jei reikės! – ji buvo įsakmi: ten, už durų, buvo ne žmonių ir Dievo, bet moterų ir paslaptingų gamtos gaivalų karalija, ir toje karalijoje ji jautėsi esanti ne mažesnė šventikė už Pranciškų Ksaverą; bet tada išgirdusi bruzdesį prie durų iš pratisos aimanos atsigavo Marciana ir šiurkščiu, įsakmiu balsu suriko: „Įleist jį! jis ne vyras, jis – kunigas!“, ir Pranciškus Ksaveras, nusimetęs dulkėtą žiustokorą bei paskubom nusimazgojęs veidą ir rankas, žengė vidun, į jos miegamąjį, kur, regis, viskas – popieriniai sienų apmušalai, lovos baldachimo užuolaidų damastas, kilimas, rankšluosčiai, marškos, paklodės buvo prisigėrę Marcianos riksmų ir kančios, regis, net audinių raštai ir kilimo marginiai buvo pritvinkę skausmo; jis rado ją paguldytą vidury kambario, gimdymo lovoje, tai yra – ant keturių kryžiokų ištemptos storos drobės gulto; dėl padorumo pridengta paklodėmis gulėjo vargšė Marciana nebepanaši į save: jos veido oda buvo įgavusi nesveiką vaškinį atspalvį, pro kurį dėmėmis, jos kūną krečiant konvulsijoms, mušėsi negeras raudonis, jos paakiai buvo pajuodę, ji buvo suplukusi, tačiau blogiausia, kad matėsi, jog ji visiškai nebeturi jėgų; „pusbroli, tu... norėjau, kad tu palydėtum pas Sutvėrėją, ne svetimas“, – ji

savo karščiuojančia plaštaka čiupo jam už rankos; blogiausia, kad nebeturėjo valios ir galių kovoti, ji buvo išsekusi, net kalbėti jai reikėjo pastangų; „nebijok, Marciana, Dievui padedant viskas bus gerai", – jis bandė beviltiškai guosti, bet jį pertraukė pribuvėjos, pusbalsiais viena per kitą dudenančios: be reikalo, dvasiškas tėve, be reikalo, ji turbūt prakeikta – mes viską darėme kaip priguli, ir paskutiniais mėnesiais ji vaikščiojo susijuosusi stumbro odos diržu, ir karolių anei lenciūgėlių ant kaklo neleidome segėti, kad naujagimis neuždustų, ir šventus paveikslus dėjome, ir pačios atėjome persirengusios vyriškomis sermėgomis beigi kepurėmis, kad nepažintų piktosios dvasios ir neatlėktų pas kūdikį, bet ji užkeikta, kūdikis nelenda, negimsta ir tiek, net kiaulės pūsle su žirniais barškindamos jį kvietėmės, net motinai šlaunis medumi tepėme, kad jį lauk saldumu išviliotume, o tai tik todėl, kad ji nekrikštė, prakeikta arba kieno nors nužiūrėta – nes, regis, apčiupinėjome, kūdikis itin didelis ir turi dvi galvas... ji nešioja dvigalvę pabaisą, kuri niekaip nenori išlįsti, dar duosime jai kiek laiko ir tada jau bandysime viską iš vidaus išimt gabalais... Tuodvi pusamžės moterys, Agota ir Liucė, buvo labiausiai patyrusios apylinkių pribuvėjos, bobaujančios jau ne vienus metus ir į šį pasaulį priėmusios ne vieną kūdikį, tačiau Pranciškus Ksaveras suprato turįs reikalą su visiškomis tamsiomis kvaišomis, kurioms smegenų nepridėjo nė daugiametė praktinė patirtis, tad ėmė jų neapkęsti nuo pat pirmųjų akimirkų, ypač už tai, kad jos nė kiek nesivaržydamos nusikamavusios gimdyvės akivaizdoje garsiai kalbėjo tokius baisingus, nusilpusią Marcianą mirtinai galinčius nugąsdinti dalykus; ypač už tai, kad buvo akivaizdu, jog jos nekenčia Marcianos taip, kaip grožio ir jaunystės neapkęsti gali tik apkartusi, nelaimingo gyvenimo įkalinta moteriškumo nebetekusi pusamžystė, mažne su piktdžiuga visas negandas jaunatvei priimanti kaip užpelnytą Viešpaties bausmę; jis pasuko link durų, jį pavijo Marcianos išsigandęs riksmas: Pranciškau Ksaverai, nepalik manęs! Bet jis nuramino tuoj grįšiąs, jis akimirkai, paliekąs net

pravertas duris, viena koja; ir iš tiesų, žengęs už to kančių kambario durų, jis ėmė kelti alasą, šaukti Tadeušą ir tarnus: ar jie nematą, kad kažkas negerai, be rimtos pagalbos nepavyks pagimdyti, Marcianai reikia nebe bobautojų ir ne kunigo, o gydytojo, ar bent cyruliko, kur artimiausias medikas, ar jie žiną? Taip, jis supratęs, kad čia ne Vilnius ir čia nėra sostinės medikų, bet gal yra nors kažkas mokytas ar praktikuojantis? Tik nekrikštas, žydas cyrulikas, pas Oginskį, kunigaikščio gydytojas, Vispolio dvare? Tai ko gi jie laukią, nelaimingieji, – kol žydas pasikrikštys, o Marciana numirs?! Ir jis nekreipė dėmesio į pasipiktinusias bobautojų žegnones, išgirdus, kad bus pakviestas žydas, ir Viešpats buvo geografiškai maloningas – tas Vispolio dvaras buvo vos už pusantros karališkos mylios, ir, laimei, pasiuntus tarną baisusis judėjas cyrulikas Šmuelis Perelmanas Norvaišiuose atsirado itin greitai: tai buvo žemo ūgio apvalainas, raudonskruostis, į storą dešrelę panašus akiniuotas taikingos išvaizdos, bet ne itin kalbus žmogutis, kuris tačiau, išvydęs visą vaizdą – gimdyvę, dvi bejėges, tačiau dabar įsižeidusias ir priešiškai pasipūtusias bobautojas, o už durų – nusiverkusį, kaip reikiant girtą, net svirduliuojantį poną Tadeušą ir išblyškusį, bet blaivų pusbrolį kunigą, gebėjo iškart įvertinti padėtį – pareikalavęs miegamajame atverti langus, kad įeitų daugiau oro, jis išvijo lauk bobas ir pasikvietė Pranciškų Ksaverą, sakydamas, jog jam reikės vyriškai tvirtos pagalbos; pirmas dalykas, kurį jis tylėdamas išsitraukė iš savo nudėvėto medicininio *portmanteau*, buvo gana didelis butelis degtinės: jos užpylė ant rankų ne tik sau, bet ir Pranciškui Ksaverui, liepęs jam ugniniu skysčiu nusimazgoti, lygiai taip pat pamirkęs skepetą jis nusibraukė kaktą, veidą ir sprandą, tada ėmė traukti ir degtine valyti kažkokius savo įrankius; gerą gurkšnį davė ir Marcianai, klausdamas, ar ponia norinti atgauti jėgas ir dar pailsėti, ar tiesiog viską baigti greičiau; greičiau, greičiau, kad tik greičiau, vaitojo vargšė Marciana, apimta agonijos, moterys sakė, kad nešioju

pabaisą, Viešpatie, už ką; ir čia žydas įtariai pažvelgė į Marcianą, ir, pakišęs savo degtiniuotas rankas po paklode, neskubėdamas, lėtai apčiupinėjo jos pilvą: pabaisa? Šviesioji ponia, jokia ten pabaisa jūsų viduj, o dvyniai, tik vienas negera padėtim, o jūsų kūnas, tarsi žinodamas, šiek tiek užsispyrė ir nenori jų išleist į pasaulį, įsčių durys jiems niekaip neatsiveria, štai, dar degtinės išgerkite, šviesiausioji ponia, kad šiek tiek atsileistumėte, o jūs, dvasiškas tėve, stokite jai už nugaros, štai taip, atloškite ją, savo rankas prakiškite jai pro pažastis ir laikykite ją prie savęs prispaudęs kuo tvirčiau, tarsi ji būtų pririšta už pečių krėsle, laikykite tvirtai, kas bebūtų, tik nepaleiskite, tikiuosi, nebijote kraujo? Štai, imkit, gurkštelėkit, šlakelis ir jums, o dabar tik laikykit...

Pranciškus Ksaveras tas valandas atsiminė lyg per miglą: jis paminė gydytoją, besikuičiantį po paklode ant pilvo, jo tvirtus judesius, kartais lėtus, kartais – staigius, įnagius, peilį, dėmes, skysčius, kraują, bet labiausiai ją, Marcianą, kurios veido nematė – juto tik jos pakaušį, įsirėmusį jam į petį, jos nuo prakaito šlapias garbanas, besiplakančias tarsi Gorgonės gyvatės, jos jėgų antplūdį, ir kaip vos galėjo ją, riečiamą kažkokios nežemiškos jėgos, nuo kurios dreba žemė ir išsiveržia ugnikalniai, nulaikyti; bet labiausiai paminė jos laukinius riksmus, sklindančius iš krūtinės, iš ten, kur jų abiejų išgąsdintos širdys kurį laiką lyg išprotėjusios plakė ir daužėsi vos per plaštaką viena nuo kitos; jis mintyse meldėsi, kaip niekad dar nebuvo prieš tai meldęsis, o ji, keisčiausias dalykas, iš savo nukamuotos esybės, iš paskutiniųjų jėgų, ypač gydytojo paliepta kuo stipriau stumti, pradėjo lieti, rėkti ir spjaudyti kuo baisiausius, nuožmiausio Vilniaus vežiko vertus keiksmus, vienu metu jį, nežiūrint padėties grėsmingumo, net suėmė juokas, nes nesitikėjo, jog Marciana net žino tokius žodžius, tačiau juoką pakeitė baimė: Pranciškus Ksaveras jautėsi lyg laikytų ne gimdančiąją, o Šėtono apsėstąją, lyg per egzorcizmo seansą, tik iš jos smulkaus mergiško kūno

reikėjo kažkaip išvaryti ne velnią, bet tuos du užsispyrusius dičkius kūdikius į pasaulį; jis dar pamanė, kad atėjimas į šį svietą yra kur kas baisesnis ir skausmingesnis nei pasitraukimas iš jo; vieną akimirką, nežiūrint atgrasaus kūniškumo, visos tos mėsos, skysčių, klyksmų, jis pasijuto prisilietęs prie kažin kokios didžios žmogaus gyvenimo paslapties; ir pagaliau – jis nežino, kiek šitai truko, – Marcianos keiksmų srautą pertraukė nelabai stiprus, bet šaižus ir gargaliuojantis riksmas; liko dar vienas, antrą bus lengviau, tik pirmagimio nesupainiokit, šitas bus įpėdinis, – Perelmanas šūktelėjo pribuvėjas ir padavė joms spurdančią kruviną mažą būtybę, ką tik buvusią Marcianos viduje, jos dalimi, jos pilvu, o dabar – atskiru asmeniu, kol kas dar bevardžiu ir bevaliu Norvaiša, o jūs laikykite, laikykite ją, nepałeiskite; iš tiesų, antrasis pasirodė greičiau; ir tada prasidėjo lakstymas, bėginėjimas, katilai, puodai ir rondeliukai, šiltas ir šaltas vanduo, paklodės, marškos, drobelės, kraujai, čiurkšlės, purslai; po galais, ji per smarkiai kraujuoja, dabar jau išeikit, jam pratarė gydytojas; ir Pranciškus Ksaveras svirduliuodamas, nė nepasidomėjęs, ko susilaukė Marciana ir ar viskas gerai, išslinko iš kambario; tik už durų jis tarsi girtas pažvelgė į savo kruvinus marškinius, kažkaip sugebėjo susitepti juos Marcianos krauju, jo buvo visur, net jam ant rankų, jis, nė pats nesuprasdamas ką daro, tarsi susižeidęs vaikas nuo delno lyžtelėjo raudonus lašus, po to kažkodėl su apmaudu, beveik su įniršiu prisiminė Marcianos jam išrėktus žodžius: „jis ne vyras, jis – kunigas“, ir ūmai netekęs jėgų nualpo.

Nežinia, kiek jis pragulėjo be sąmonės – veikiausiai ilgokai, nes jį pažadino jau tik šūvių garsas: tai prasiblaivęs Tadeušas, varvantis lašais, nes, matyt, ant savęs buvo užsivertęs šalto vandens kibirą, vos spėdamas užtaisinėti kelis pistoletus ir medžioklinius šautuvus, tratino džiaugsmo salves į dangų dvaro kieme, baidydamas žvirblius iš uosių; Pranciškus Ksaveras suprato, kad pavojus Marcianai praėjęs: naujai iškeptas tėvas vienu metu ir verkė, ir juokėsi, ir šūkavo

„vivat!“; išvydęs atsvirduliuojantį Pranciškų Ksaverą jis nutrenkė šautuvą ir puolė prie jo: pusbroli, kurgi tu buvai? Berniukai, du berniukai, dvyniai! Jis buvo laimingas, išdidus tarsi gaidys, kol iš rūmo pasirodė Šmuelis Perelmanas – visas kruvinas, net jo akinių stiklai buvo aptiškę raudonais Marcianos purslais, jis šluostėsi šlapia drobule rankas ir pavargusiu, gimimo stebuklą ir žmonių pasaulio silpnybes nebepirmąkart reginčiu filosofo žvilgsniu stebėjo visą tą laimingo ir savimi patenkinto vyro keliamą siautulį dvaro kieme; ar jis galėtų šviesiausiojo pono paprašyti džiaugsmo salves atidėti kitai dienai, nors pavojus nebegresia, tačiau jaunoji ponia pavargusi, išsekusi, ji neteko daug kraujo, jai dabar reikia ilsėtis, miegoti, o tam reikia tylos; Marciana miegojo beveik dvi dienas, vos trumpam atsibusdama pirmuosius kartus pamaitinti kūdikių, tačiau jais toliau jau rūpinosi dvaro žindyvė; Perelmanas tiek neliko: su juo buvo dosniai atsiskaityta, ir, praėjus pavojui, jo paslaugos tapo nebereikalingos, į jį vėl šnairavo bobautojos ir tarnaitės, nė nepasiūliusios jam švarių marškinių pakaitos; Pranciškus Ksaveras medikui, su kuriuo kartu buvo dvynių atėjimo į šį pasaulį liudininkais, nuo savęs davė auksinį dukatą; patikrinęs kunigo pinigą dantimis, Šmuelis Perelmanas kiek kreivai šyptelėjęs pasakė: tikiuosi, mano pagalbos daugiau nebereikės, tegu jai tik duoda valgyti kuo daugiau raudonos, vos apkeptos kruvinos jautienos, tikėsimės, ji spės visiškai sugyti prieš tai, kol vėl taps nėščia, – ir jis pro nevisiškai nuvalytus akinius kiek priekaištingai pažvelgė į išlydintį poną Tadeušą Norvaišą, kuris tapęs tėvu švaistėsi dabar po dvarą laimingas it savo paties šešėlį gaudąs šunytis; kaip ir Šmuelis Perelmanas, Pranciškus Ksaveras jautėsi čia nebereikalingas – juk laimingieji ir įsimylėjusieji, tarsi savanaudžiai vaikai, svetimųjų kompanijos geidauja tik ištikus nelaimei; bet kuris galintis jiems pagelbėti akimirkai tampa artimesnis už brolį, pavojui praėjus – vėlgi viskas grįžta į savanaudes laimės vėžes, kur trečias – nereikalingas; Pranciškus Ksaveras juto,

kad metas juos palikti su jų džiaugsmu, kuris jam, likimo lemtimi, turėjo būti toks svetimas. Jis atsisveikino su Marciana – matė ją vos valandėlę, paguldytą nebe ant kryžiokų, o įprastoje vedybinėje lovoje, aukštai atremtą, apkamšytą pagalvėmis, su puošniu nėriniuotu kyku, pernakt iš laukinės upių mergelės virtusia jauna aptakia matrona, kuri, sėkmingai atlikusi pareigą, kelias dienas ar savaites galėjo ilsėtis, lepintis, šokdinti tarnus savo įgeidžiais, reikalauti vištienos buljono, jautienos kepsnio, vaisių, saldžių pyragaičių, migdolų, cukatų, plaktos grietinėlės ir gulbės pieno, iki kol ją vėl pasiglemš kasdieniai rūpesčiai ir iki kito karto, iki kito atgulimo gimdyti; vestuvės, gimdymai ir mirtis tebuvo vienintelės progos, kai moteriškė galėjo atsidurti dėmesio centre ir, priešingai nei kasdieną, nors tuos kelis kartus per visą gyvenimą savo poreikius laikyti svarbesniais už vyro, vaikų ar kitų šeimynykščių; nors jos akys dar skendėjo nuovargio šešėliuose, tačiau spalva jau pamažėliais grįžo į skruostus; išvydusi Pranciškų Ksaverą ji praskėtė rankas, paskendusias nėriniuotuose naktinių rankogaliuose ir kiek nuraudo: pusbroli... bet ją nutraukė, nes po to žodžio žindyvė ir tarnaitė jai įnešė dvynius – tampriai suvystytus į vabzdžio kokonus, iš po nėrinių kepuraičių dar klaidžiojančiom akelėm ir godžiai žiopčiojančiom bedantėm burnom, savininkiškai reikalaujančiom jos krūtų; jie buvo dar tokie mažyčiai, raudoni, jog negalėjai suprasti, dailūs jie ar ne ir į ką nusidavę, o juolab spėlioti, kas iš jų ateity išaugs; nors būtent apie ateitį Marciana buvo linkusi su juo kalbėtis: ji norėjo, kad Pranciškus Ksaveras taptų dvynių krikšto tėvu, tiesa, kunigui juo būti nelabai įprasta, tačiau ji girdėjusi, jog su vyskupo sutikimu – galima, jiems būsianti didelė garbė, ypač kai jie pusbroliui esantys tokie už viską dėkingi iki grabo lentos. Tačiau čia Pranciškų Ksaverą apėmė nepaaiškinamas piktumas, netgi ne piktumas, o priešgynos jausmas, tarsi visa jo esybė stotųsi piestu: ačiū, bet jis negalintis priimti tokios garbės, nes padarytų

meškos paslaugą vargšams vaikeliams; juk krikšto tėvų pareiga pagal tikėjimo kanoną yra labai paprasta – neduokdie, jei šį svietą apleistų tikrieji tėvai, krikštavaikiams juos atstoti ir užauginti; o kurgi, kaipgi jis, klajūnas profesorius, galėtų užauginti Tadeušo sūnus? Ir be to, tokiais atvejais reikalinga ir krikštamotė, atstosianti kiek tik galimą moterišką globą ir švelnumą, o jis, kokio jis vyriškumo galėtų išmokyti berniukus; dar karčiai nusijuokė, kad daugių daugiausiai galėtų išauginti dvynius dviem jėzuitais, juk Marciana pati puikiai suprantanti, jis – net ne vyras, jis – kunigas... Tik šitai neapgalvotai ištaręs, jis pats suprato, kad tų jos žodžių buvo įžeistas, sužeistas iki pat sielos gelmių ir štai dabar taip bejėgiškai bandė jai atsikeršyti; bet Marcianos juodose akyse iš pradžių pamatė tik nenuovoką, o po akimirkos jos, tarsi prisiminusios, net išsiplėtė, tarsi iš išgąsčio, jos lūpos vėrėsi kažką sakyti, tačiau į kambarį įžengė išdidusis Tadeušas, jis irgi turėjo savų sumetimų: „pusbroli, ar žinai? Mes norime tavajai garbei pakrikštyti dvynius: lai vienas būna Pranciškus, kitas – Ksaveras, ką manai? Juk esi man brangiausiasis giminaitis, mokslingiausias, daugiausiai pasiekęs iš mūsų šeimos“; šitai, dievaži, jau buvo nepakeliama, šitai, dievaži, jau buvo juokinga; Pranciškus Ksaveras meistriškai susivaldęs jiems maloningai paaiškino, jog tegul krikštatėviais kviečiasi porą, kuri ištikus nelaimei galės pasirūpinti jų vaikais, arba, geriausiai, turtingus magnatus, galų gale kad ir patį maloningąjį Masalskį, o dėl vardų... lai renkasi, kaip įprasta jų giminėje, krikštyti senelių arba prosenelių garbei atminti, lai būna Jonas, Motiejus, Kazimieras, Izidorius, Petras, Antanas; krikštyti gyvųjų garbei, sakoma, yra blogas ženklas. Regis, jam pavyko juos iki galo įtikinti, jo viešnagė buvo trumpa, jis paliko sėkmingąjį pusbrolį ir jo žmoną džiaugtis jų visam kam akla šeimynine laime; kai už karietos, kelio tolių dulkėse liko Norvaišių dvaras, vienoje vieškelio kryžkelėje jis pastebėjo mažutę koplyčią: jiems priartėjus paprašė vežiko sustoti;

išlipęs jis ilgai žvelgė į negrabiai nutašytą Sielvartaujančio Jėzaus medinį pavidalą, klausdamas jo, už ką ir kodėl dar pačioje gyvenimo pradžioje jis buvo nubaustas, šitaip atimant iš jo viską, kas kitus žmones daro laimingus; kodėl jam, dar tebesant visai mažutėliui, dar nespėjusiam nė nusidėti, it baudžiant buvo nukirsta ir nupjauta tai, kas kitiems sudaro gyvenimo esmę, kas jį, jo nė neklausęs, pasmerkė būti amžinai vienišu, nelaimingu eunuchu, vien kitų svetimos laimės liudytoju, kokius savo kekšynuose laikė romėnai ir Rytų satrapai; galiausiai Pranciškus Ksaveras nebeištvėrė: tvirtu žingsniu priėjęs prie vežiko, jis ramiai iš jo paėmė šmaikštį ir, sugrįžęs prie Sielvartaujančio Jėzaus, senu, kai kuriuose Lietuvos užkampių kaimuose dar sutinkamu pagonišku papročiu, keliskart jam šniojo; skersai, išilgai, įkypai, kartu nevalingai išleisdamas veik laukinį palengvėjimo riksmą.

Dar ilgai po to poelgio, suteikusio jam akimirkos palengvėjimą, jis juto gėdą; atsisveikindamas su vežiku ir duodamas jam pinigą – už tylą, ne tik už kelionę – jis vargiai galėjo pakelti akis; dar daugel dienų jis meldėsi prašydamas atleidimo; regis, jo maldos buvo deramai išklausytos: lyg to įrodymas, jo patirtą neviltį pakeitė nedidelės privačios sėkmės, tarsi valstietišku papročiu nuplaktas Aukščiausiasis jam būtų sumanęs parodyti gyvenimo permainingumą: iš tiesų, Tyzenhauzas jam išrūpino pelningąją Subačiaus parapiją ir jis pasistengė, kad Jonas galėtų padėti ją administruojant; kaip jis suprato iš sesers laiškų, tėvas jau išties pagaliau po truputį geso ir nebereikalavo kraustytis į Vilnių; galbūt paveikė sūnaus kunigo žodžiai, bet jis išties labiau ėmė rūpintis persikraustymu pas Sutvėrėją; likusią metų dalį Pranciškus Ksaveras praleido pas Tyzenhauzą, Gardine, kur, pasitraukęs iš universiteto, dirbo vien privačiam patronatui: jam buvo patikėta pradėti įrengti observatoriją bei atlikti jų krašto matavimus naujam bendrajam Respublikos žemėlapiui; tai nebuvo aukštoji matematika, tačiau į šią puikiai

apmokamą mecenato užduotį jis pasinėrė su didžiausiu džiaugsmu: jam patiko žiūrėti, kaip visiškoje plynėje randasi būsimos observatorijos struktūriniai apmatai; jam patiko stebėti, kaip Lietuvos laukai, miškai ir vandenys įgauna mokslinio žemėlapio kontūrus; netgi jokių patarimų nepaisantį, vien savo dažnai neišmanančia nuomone besikliaunantį patrono būdą jam pavyko perprasti, ir jis po truputį galėdavo nuspėti Tyzenhauzo veiksmus: geriausias būdas iš savo globėjo išlupti ką reikiamo būdavo apeliuoti ne į jo loginį mąstymą, o į jo paprasčiausią tuštybę, *vanité* Tyzenhauzui visuomet ėjo pirma *raison*: pakakdavo apie ką nors pasakyti, jog tai – nuostabus, tačiau, deja, pernelyg ambicingas ar per daug kainuojantis sumanymas, neįgyvendinamas, nes įmanomas nebent Europos monarchams, ir Tyzenhauzas akimirksniu užsiplieksdavo tai turėti; priešingu atveju savaičių savaitėmis galima buvo moksliniais ir sveiko proto argumentais, skaičiais ir brėžiniais įrodinėti kokio projekto reikalingumą ir naudą – tada, kaip tyčia, Tyzenhauzas būtų turėjęs visiškai priešingą nuomonę ir krūvą priešgyniaujančių priežasčių, nes juk būdavo įsitikinęs pats viską išmanąs geriau už viso pasaulio profesorius kartu sudėjus. Kartkartėmis patrono tuštybės mastelis nustebindavo išties gan maloniai, o ir pasekmės netikėtai būdavo naudingos: sudarant sąrašą optikos prietaisų, reikalingų Gardino observatorijai, jam netikėtai susišvietė, jog viską, kas naujausia, reikės užsakyti iš užsienio ir kad galbūt jį, profesorių Norvaišą, šiuo tikslu vertėtų nusiųsti į Angliją; dar kitąkart, užsiminus, jog 1775 metų rugpjūtį artėja nepaprasta proga – beveik visiškas saulės užtemimas, Antanas Tyzenhauzas nei iš šio nei iš to, lyg kometos apšviestas, nutarė, jog jo astronomas būtinai turi šitai išnagrinėti aukščiausiu lygiu, ir todėl jie vyks stebėti tos gamtos paslapties ne kur kitur, o į Varšuvą, kartu su karališkaisiais astronomais, nes jo asmeninis astronomas ne ką prastesnis.

Tad veik po metų, po neviltingosios kelionės į Milkantus ir Norvaišius, Pranciškus Ksaveras būdamas Varšuvoje mąstė apie savo gyvenimo švytuoklės keistumą – nuo slogaus tėvo kambario nugyventame užkampio dvarelyje iki karališkų rūmų tviskančių salių; prisimindamas savo skeptišką sandūrą su karališku majestatu kažkada Lotaringijoje ir Schönbrunne, jis ne itin jaudinosi dėl būsimo didingo susitikimo su jo aukštybe Stanislovu Augustu Poniatovskiu, kuris, galiausiai, tebuvo vienas iš jų, bajorų, jų išrinktas *primus inter pares*; ne, jis veikiau prisiminė kažkada dėdės ištartus žodžius apie jo laukiantį pasaulį ir dabar juto atsidūręs tame pasaulyje. Varšuva, kurios tik pakraštį anąkart jis regėjo kelionėje atsiskirdamas nuo Rossignolio ir Fleuret, jį pribloškė: grįstų gatvių platumu, jų žibintais, uždegamais kasvakar vos pradedant temti, o labiausiai – naujumu ir statybomis: rūmai čia visi buvo rekonstruoti ir paprastai penkiskart ar šešiskart didesni, nei įprasta Vilniuje; parkai, sodai, fontanai ir vilos, karietų gausa, apdarų prašmatnumas liudijo, jog viskas čia yra *à la mode*, kad čia – pinigai ir galia; čia nebuvo taupoma nei išteklių, nei erdvės – Krokuvos Priemiestyje buvo taip platu, jog vienu metu galėjo prasilenkti net kokios šešios karietos; jei vilniškiame kreivų gatvių labirinto gale išnirdavo vien koks bažnyčios bokštas, tai čia tarp tiesių alėjų vėrėsi plačiausios panoramos – su aikštėmis, monumentais, kaltinėmis rūmų tvoromis, vienuolynų mūrais, promenadomis, ambasadomis, kavinėmis ir teatrais; priemiesčiai skendėjo prašmatniausiuose parkuose, kuriuose kaukšėjo statybų plaktukai ir kaltai, nes kiekvienas magnatas savo valdose garbės reikalu laikė statyti skulptūras, kaskadas, pergoles, šventykléles, antikinius griuvėsius, apelsinų, citrinų, ananasų, figmedžių oranžerijas ir botanikos sodus, amfiteatrus, maniežus, vivariumus, terariumus, žvėrynus, beždžionynus, fazanynus ir kralikynus bei arbatos ir nuodėmingų slaptų sueičių paviljonus: visas kilmingosios Varšuvos gyvenimas it švytuoklė judėjo tarp miesto

rūmų ir priemiesčio vilos, tarp pareigos ir pompastikos bei įnorio ir privatumo, tarp nusistovėjusių sarmatiškų papročių ir naujausios prancūziškos mados, tarp vieša ir slapta, tarp leista ir draudžiama, tarp privaloma ir geidžiama; ir šitas švytavimas puikiai veikė, ir šitas savaime pats nuolat nuo kraštutinumų užsivedantis *perpetuum mobile* nepailstamai varė tą judrų, godų, įmantrų ir greitą Varšuvos mechanizmą su visais jo dūžiais, švilpukais, skambalais ir automatinėmis melodijų trelėmis. Net ir patsai jo didenybė karalius Stanislovas Augustas turėjo lygiai tokius pat du gyvavimo modulius – viešąjį ir privatų, ir Pranciškui Ksaverui teko privilegija juos abu pamatyti, pirmąkart – Karališkuose rūmuose, kur juos su Tyzenhauzu, prisijungusius prie astronomų Jovino Fridricho Bystrickio ir Jono Kazimiero Koco stebėti baugiojo saulės užtemimo, aplankė pats jo didenybė. Jų mokslo stebėjimas vyko Karališkuose apartamentuose, kuriuos jo didenybė buvo atnaujinęs pagal savo skonį vos prieš kelerius metus, ir Pranciškus Ksaveras Norvaiša juos nevalingai palygino su Schönbrunno rūmais – paskendusiais dusinančioje rokailių ir raitinių prabangoje, knibždančiais jėzuitų, mistikų ir davatkų; ne, Stanislovo Augusto Poniatovskio buveinė buvo naujoviška, jis nieko panašaus nebuvo matęs – senosios puošmenos čia buvo pašalintos, viską apnuoginant iki elegantiško erdvaus paprastumo; vietoje šinuazerijų ant šilko apmušalų buvo kuklūs dryžiai, vietoje riebių amūriukų kekių – viena kita puiki senovinė romėniška ar graikiška statula, vietoje susirangiusių juodmedžio, aukso ir raudonmedžio komodų ir krėslų – šviesaus riešutmedžio, kukmedžio ir uosio baldai, naujoviški, paprastų formų, tiesiomis kojomis; viskas buvo saikinga, lengva, grakštu ir priminė saulėtus Romos ar Atėnų vaizdus paveiksluose; kiekvienam, kuriam teko garbė čia pakliūti, tapdavo aišku: jis įžengė į tikro Apšviestojo monarcho apartamentus, erdvius ir nutviekstus saulės, kuri tuoj tuoj turėjo užtemti. Tiesa, tas naujasis paprastumas anaiptol nebuvo

pigus: spartietišką apstatymą atsvėrė nuostabus menas ant sienų – žengdami į Karališkąjį apartamentą jie perėjo didžiulę salę, kuri visa buvo nukabinta naujutėliais tapytojo Canaletto miestų vaizdais, vien ant sienų ten kabėjo keliasdešimt tūkstančių auksinų; apartamentus puošė įstabūs senųjų meistrų kūriniai, ant stalų gulėjo antikiniai medaliai, kamėjos, intalijos ir retų mineralų luitai, salėje, kuri buvo paskirta užtemimui stebėti, stovėjo tūkstančių vertas puikus angliškas teleskopas ir ne ką pigesni astronominiai matavimo prietaisai; punktualiai, lygiai sutartą valandą, nevėluojant durys atsivėrė ir, lydimas sekretoriaus, kelių dvariškių ir kelių damų, įžengė jis, Stanislovas Augustas – nepaprastai žavingas, stotingas, mėlynai vilkintis patrauklus keturiasdešimt trejų metų vyriškis didelėmis,protingomis akimis, tačiau minkštos eigasties, kiek vangių lyg pavargusių judesių, lyg apsuptas melancholijos debesėlio ir visiškai stokojantis to tylaus, nepaaiškinamo patino grėsmingumo ir valdingumo, kuris kadaise versdavo nevalingai krūpčioti jėzuitus, dėdei Petrui Antanui žengiant Nesvyžiaus koridoriais; laimei, karalius šitą minkštumą atsvėrė nepaprastu mokslo einamųjų reikalų išmanymu ir nepriekaištingai maloniu, prakilniu bendravimo būdu, kuris, regis, net pakylėdavo jo pašnekovus; jei jis ir nesugebėdavo pažaboti įsisiūbavusio Seimo, tai pavaldinius mažomis grupelėmis, iš arti, jis visiškai gebėdavo pakerėti ir pavergti savo impozantišku žavumu, ypač moteris, kurios visos į jį žiūrėjo įsimylėjusiomis akimis, nepaisydamos, jog ant rankos piršto jis tebemūvi žiedą su Rusijos imperatorės Jekaterinos portretiniu atvaizdu; šitai damoms buvo nė motais, o galbūt laikai tiesiog buvo dviprasmiški, arba žmonės buvo kuo aukštesnės kilmės – tuo talpesnės širdies: viena jo didenybę atlydėjusių damų, Elžbieta Grabovska – apvalaus, gan neišskirtinio veidelio ir išnašios motiniškos krūtinės ponia, kalbama, buvo karaliaus slapta, morganatinė žmona; kita – prancūzė Henriette Sophie Lullier – garsėjo savo pokštais, potraukiu į

kabalizmą ir gebėjimais guolyje, o trečioji, lygiai tokios pat didingai talpios širdies, buvo kunigaikštienė Izabelė Čartoryska, toji pati, į kurią kažkada po vieno pokylio šokio beviltiškai buvo įsižiūrėjęs Tadeušas: ji buvo laiba, grakšti tamsaus gymio moteris dėl persirgtų raupų kiek duobėtu veidu, nuo kurio dėmesį nukreipdavo ypatingo madingumo parėdais, bet labiausiai – savo nepaprastai gyvu, aistringu, išraiškingu juodų akių žvilgsniu, kuriuo it gyvatė triušelius sugebėdavo užburti visus norimus vyrus; jo didenybei ji buvo pagimdžiusi vieną slaptą nesantuokinį kūdikį, mergaitę, apie kurią žinojo visut visa Varšuva ir vadino ją Telyčaite; sūnų – buvusiam carienės pasiuntiniui Repninui, šį josios vyras Čartoryskis įtūžęs net grasindavosi numesti krepšyje ant Rusijos ambasados slenksčio, bet galiausiai, suprasdamas, jog tikriems kunigaikščiams nedera smulkintis, suteikė juodbruvam dėl totoriškai rusiško kraujo mažajam Adomui Jurgiui savąją pavardę; jos pastaroji garsi slapta meilė buvo prancūzas, Lauzuno markizas, su kuriuo ji susipažino Londone: šiojo vaisių Konstantiną Adomą ji gimdė grįžusi, Žydruosiuose rūmuose, nelaimingajam tėvui prancūzui čia atsivijus mylimąją; deja, nė viena jos meilės aferų netvėrė, ji vėl šiuo metu buvo viena, gydė savo permainingą sužeistą širdį ir bandė atgauti jėgas savo viloje *Mon Côteau*; pastoviausia jos gyvenime buvo protų draugystė, aistra mokslui, istorijai ir menams, ir dabar ji lydėjo karalių kaip oficiali jo pomėgių ir pramogų bičiulė; jo didenybė buvo puikiai susitvarkęs – viena jo moterų buvo širdies ir namų jaukumui, kita – kūno geismams užganėdinti, o trečioji – vaizduotei ir protui.

Pranciškus Ksaveras jo didenybei Tyzenhauzo buvo pristatytas kaip eksjėzuitas, Prancūzijoje studijavęs iškilus matematikas ir astronomas, tas pats, kuris Jo didenybei ir kunigaikštijai beveik išvalė visą Nemuno vagą, vienas iš tų, kurie padėjo prie Komisijos mokslo reformos, jis tikisi, jog tiek Tėvynei nuveikusiam, bet nieko

neužgyvenusiam ponui profesoriui bus atlyginta valstybiniu mastu, kokiomis nors intratomis iki gyvenimo pabaigos; jo didenybė maloniai nusišypsojęs pratarė: ak, mes nežinojome, jog Vilniuje, be Martyno Počobuto, yra iškilių matematikų ir astronomų, mes kaip tik tuo domėjomės, Počobuto pabrėžtinis menkinantis mykimas apie jūsų kandidatūrą, matyt, liudija, jog laiko jus rimtu konkurentu; papasakokite daugiau apie savo tyrimo sritis, mes jau girdėjome apie įveiktą Nemuną; ir kai Pranciškus Ksaveras iš pradžių nuosaikiai, bendrais bruožais ėmė pasakoti, iš užduodamų klausimų suvokė jo didenybę pasižymint gan dideliu proto guvumu; iki užtemimo buvo dar kiek laiko nedideliam pokalbiui, kurio metu Tyzenhauzas viešai pareiškė apie savo planus porą metų pakeliauti po Europos šalis – tai, matant pakilią jo didenybės nuotaiką prieš užtemimą ir begurkšnojant šampaną, buvo itin palanki proga karališkajam Kunigaikštystės ekonomui išsiprašyti dvejų metų atostogų; jis, Tyzenhauzas, norįs susipažinti su svarbiausiomis reformomis, mokslo pasiekimais ir visa tai parvežti atgal, Tėvynės labui, jis mąstąs apie praktiškąsias Vokietiją, Olandiją, apšviestąją Prancūziją, mokslinę ir industrinę Angliją ir, galbūt, Italiją, iš kur galima atsivežti geriausių statybos madų, štai jis manąs pasiimti ir tėvą Norvaišą su savimi, idant šis aprūpintų jo Gardino observatoriją naujausiais mokslo įrenginiais; išties, karalius tądien buvo puikios nuotaikos, leidimas, bent jau žodžiu, jiems buvo suteiktas, nors Izabelė Čartoryska kiek dygiai sumurmėjo: „ak, Anglija, nebuvau akla to krašto grožiui ir patogumui, tik prie dviejų jo dalykų negalėjau niekaip priprasti: prie klimato ir prie visuomenės – pirmasis pernelyg drėgnas, antroji – šalta ir sausa, pirmasis itin netiko sveikatai, antroji – visiškai nepakenčiama manajai sielai“, bet jo didenybė nesutikdamas jai meiliai paplekšnojo per plaštaką, na na, kunigaikštiene, jūs be reikalo iš anksto nuteiksite profesorių Norvaišą, štai aš, pavyzdžiui, esu visiškas anglofilas... kodėl, mielasis iždininke ir pone profesoriau,

mums disputo apie Angliją nepratęsus pas mane šį ketvirtadienį, o dabar paskubėkime, mums rodo ženklą, kad užtemimas tuoj prasidės; ir apsisukęs ant kulno patraukė prie Bystrickio ir Koco; elegantiškai atsainus kvietimas „pas jo didenybę ketvirtadienį“ buvo viena didžiausių ir išskirtiniausių malonių, kurios tik galėjo susilaukti dvariškis: „Norvaiša, jūs padarėte įspūdį jo didenybei, jūs tikrai padarėte įspūdį, tik šviesiausi protai sulaukia kvietimo Ketvirtadienio pietų siaurame jo didenybės rate.“ Jiems pro aprūkytus stiklus ir teleskopą stebint Mėnulio užstojamą Saulę, Pranciškų Ksaverą apėmė trikdanti, nerimastinga nuojauta; stebėtina, bet žvelgdamas jis galvojo ne apie mokslinį proceso stebėjimą, bet jo galvoje sukosi prietaringos mintys: kaip ir dangaus kūnai, taip ir žmonės, matyt, kartais patiria sąmonės užtemimus; jis nevalingai prisiminė nevilties tamsą, ištikusią jį Lietuvos kryžkelėje prie koplyčios; galbūt tai irgi buvo nulemta astrologinių dangaus kūnų judėjimų ir jų poveikio žmogui, o jei taip, ar dangaus kūnų konsteliacijos veikia ne vien atskirų žmonių sąmonę, bet ir minias, o juk šitai, kartais nenuspėjami iškilių vadų ir karalių poelgiai bei chaotiški žmonių masių judėjimai, ir kuria istoriją; ką jiems lemia šis stebimas užtemimas, dėl kurio dabar, tolumoje už lango, Varšuvos kiemuose ir daržuose, pradeda kaukti šunys ir giedoti gaidžiai – ar tai reiškia, jog ir istorijos įvykių tėkmėje vaiskų vidudienį ūmai gali užplūsti netikėta tamsa?

Nelaimės nuojauta jo neapleido ir per garsiuosius Ketvirtadienio pietus, apie kuriuos garsas jau sklido visoje Europoje ir kurie, kaip pagal paprotį derėjo vasaros metui, buvo surengti ne rūmuose, o Lazienkose, žaviame mažame maudynių paviljone parko saloje, už valandos kelio nuo Karališkų rūmų; priešingai nei rūmų vakaruose ar kitose vakarienėse, čia, marmuru klotoje salėje su antikos imperatorių biustais, nedalyvaudavo moterys, vien tik didžiausieji ir talentingiausieji Karalystės ir Kunigaikštystės protai: mokslininkai,

poetai, dailininkai, rašytojai, reformatoriai ir politikai; pastarieji, valstybės pareigūnai, čia dažnai grojo antruoju smuiku, čia į šalį būdavo atidedami net politiniai skirtumai, ir veikiau klausomasi, ką kalba nestokojantieji žinių, talento ir imaginacijos; įstabu buvo tai, jog jų žodis po Ketvirtadienio pietų dažnai virsdavo kūnu: idėjos kartais būdavo pritaikomos praktikoje, virsdavo reformomis ar net įstatymais; išties, būti čia pakviestam kitąkart reiškė daugiau nei ordino užkabinimas, ir Pranciškus Ksaveras Norvaiša ne be tuštybės – bet, prisiektų, tik vieną akimirką! – pagalvojo, jog jo velionis dėdė Petras Antanas, jei tik jį stebi iš kur nors, iš anapus, būtų galėjęs tądien didžiuotis sūnėnu, pietaujančiu kartu su karaliumi. Jo didenybė, akivaizdu, buvo privačiame modulyje: priešingai nei rūmų apartamentuose, čia, Lazienkose, jis apie save sakė „aš", nebe „mes", etiketas buvo kur kas laisvesnis, išskyrus, žinoma, stalo manieras valgant nuostabius virėjo Tremo paruoštus itališkus ir prancūziškus patiekalus bei nerašytą gero tono taisyklę, kad pietūs baigdavosi tuomet, kai, visiškai išsisėmus kalboms ir davus kuo slapčiausią, kitiems nematomą ženklą, valdovui liokajus įnešdavo šviežių slyvų ir užantspauduotą tuščią, niekieno, laišką, adresuotą jam, *Au Roi*, ir tasai, gavęs sutartą diskretišką ženklą, atsiprašydavo, atsikeldavo ir atsisveikindavo. Jo didenybė tąkart nemažai laiko skyrė pokalbiui su Pranciškumi Ksaveru, jis iš tiesų, kaip ir sakė, buvo visiškas anglofilas: pone profesoriau, sakoma, jūs juk buvote Prancūzijoje? Ak, tik Nancy, pas jėzuitus... užuojauta, jums užuojauta, man pavyko jėzuitų išvengti, mane auklėjo broliai teatinai, kurie, palyginus, visiški libertinai... bet Paryžiuje nesilankėte? Nedidelis praradimas, Paryžiuje žmonės gyvenimą kiaurai praleidžia rūpindamiesi visiškais niekais, kuriems suteikia perdėtą vertę, jie švaisto savo atmintį smulkmenoms, anekdotams, įmantrioms frazėms ir sureikšmina nereikšmingus kasdieniškus papročius, kuriuos paverčia tik jiems būdinga nepaprasta

elegancija ir mada; užsieniečiams telieka gerbti šį paslaptingą jų būdą, beje, ir visiškai pravartu jo pramokti; duosiu jums, pone profesoriau, nemokamą patarimą: kai tik atsidursite Paryžiuje, stenkitės pateikti save kaip puikiai suvokiantį savo netobulumą prieš vietinius neva neprilygstamai rafinuotus protus – jie tokiais atvejais dievina būti globėjiški ir jus kuo maloniausiai priims; tuo tarpu Londonas, esu įsitikinęs, jums be galo patiks – tai miestas įžvalgiam, mokslą mylinčiam intelektui, kurio žmonės dažnusyk visuomenės gėrį stato aukščiau už savo asmeninį, jei tik bus proga, apsilankykite jų Parlamente: neišsigąskite, jis atrodo kaip paprasčiausias tvartelis, kur parlamento maršalkos sėdi ant senovinių vilnų maišų, nepalyginsi su Senatorių sale Varšuvos rūmuose, bet būtinai paklausykite jų debatų, jų aukščiausio lygio politinės argumentacijos pagrįstos sveiko proto ir įstatymų viršenybe; štai taip reikia valdyti karalystes, tai mes, lietuviai ir lenkai senatoriai ir seimūnai, su jais palyginus, atrodome kaip kiekvienas sau bliaunanti jaučių banda, ak, jei tik galima būtų sujungti anglišką tvarką ir valdymo būdą su mūsų žemėmis, meile šlovei, garbei ir gyvenimo grožiui, su mūsų žemės derlumu ir mūsų narsa, dievaži, išeitų tobula karalystė; nesistebėkite žmonių šaltumu ir neklausykite ponios Čartoryskos: anglai nenoriai pasiūlo draugystę, bet jei jau pasiūlo – tai besąlygiškai ir iki grabo lentos; vienintelio tik nepatariu mėgdžioti – jų švietimo sistemos: universitetus jie turi puikius, bet jų pradinės mokyklos visiškai niekam tikusios, ten vis dar moko per nugarą, lazda ir rykšte... betgi jūs pats viską būtinai pamatysite ir, tikiu, parvešite iš ten mūsų mielai Lietuvos kunigaikštystei kas tik geriausia, prisiekite man, duokite bajoro garbės žodį, jog parvešite Tėvynei iš Anglijos visa, kas tik geriausia, ne tik prietaisus, bet ir idėjas; po savo kelionės, prižadėkite, būtinai turėsite man pasirodyti ir papasakoti įspūdžius, na o kol kas, ponas iždininkas minėjo, jūsų mokslinę ekspediciją reikia paremti, regis,

Vilniaus kanauninko postas duotų gerų pajamų kelionės metu, pasakykite, jog aš jus aprobuoju...

Ir iš tiesų, jo didenybė buvo didus anglofilas: regėjosi, viskas iš tos šalies pritiko jo būdui, jis būtų kalbėjęsis dar ilgai, tačiau, žinoma, savo maloningo dėmesio turėjo skirti likusiems pakviestiesiems; buvo akivaizdu, jog jis šiek tiek jausmingas, šiek tiek pavydi profesoriui Norvaišai, kuris pirmą kartą matys jo taip pamiltą Londoną, Angliją ir išgirtą anglišką gyvenimo būdą; jo didenybė, žinoma, pasišnekėjo su Tyzenhauzu apie jų ekspediciją, dar prieš patiekiant puikius pietus iš barštelių, ausyčių, ėrienos kepsnio, paštetų ir kondimentų, svečiai buvo lepinami vengrišku vynu, rinktiniu prancūzišku *Haut Brion* ir *Margaux*, šampanu ir anglišku alumi, karalius savo įpročiu, kurį galbūt tyčiomis priešino Seimo oponentams girtuokliams magnatams, gėrė tik vandenį; Ketvirtadienio pietūs regėjosi esantys verti apšviesto monarcho, Stanislovo Augusto Poniatovskio: minties Olimpo Apolono puota su pakviestais laikmečio homerais, ovidijais, platonais ir aristoteliais, fidijais ir praksiteliais; deja, per pat jų vidurį, visiškai netikėtai liokajus įnešė laišką, be slyvų: jis sumišęs kuždėjo į karališką ausį skubius žodžius: neatidėliotinai... Stackelbergas... ir jo didenybė buvo priverstas netrukus pareikalauti ir tuščiojo laiško: naujasis Rusijos ambasadorius Otto von Stackelbergas, tiesa, priešingai nei jo pirmtakas, koja durų į karališkus apartamentus neatidarinėjo, jis buvo kur kas įmantresnis, rafinuotesnis ir sugadinti netikėtai nutraukiant vieną iš nedaugelio jo didenybei Stanislovui Augustui Poniatovskiui likusių karališkų malonumų, jo pamėgtus Ketvirtadienio pietus, buvo viena iš šio ambasadoriaus, iš esmės jau tapusio bendravaldžiu uzurpatoriumi, mėgstamų pramogų.

Jiems anksčiau nei tikėtasi išvykstant iš Lazienkų, Tyzenhauzas Pranciškaus Ksavero paklausė it teigdamas: kaip jam patiko jo didenybė, ar ne tiesa, jog tai – puikus, apsišvietęs valdovas, kokio seniai neturėjome, pagaliau esame valdomi apoloniškos Saulės;

Pranciškus Ksaveras Norvaiša neprieštaraudamas linktelėjo ir patvirtino bendromis frazėmis; tylomis, visiškai tylomis, vien pats sau, pagalvojo, jog žmogus, kurį jis šiandien matė, tikrai būtų puikus menų ir mokslo ministeris; jo didenybė Stanislovas Augustas, gimęs sausio mėnesį, po permaininga ir klastinga Saturno planeta, savo švytėjimu nesiekė saulės ryškumo; netgi jei ligtolinių Abiejų Tautų Respublikos valdovų žvaigždyne jis galėjo būti vadinamas saule, tai, Pranciškus Ksaveras tylomis pagalvojo, jie šiandien visi savo akimis regėjo dalinį jos užtemimą: užslinkęs grėsmingas Stackelbergo ir Rusijos šešėlis, regis, papietavo kartu su jais; bet kas gi jis, Pranciškus Ksaveras Milkantas Norvaiša, buvo, kad teistų pasaulio didžiūnus, juolab kad po karališkų pietų jis išėjo gavęs karaliaus pensiją, paskirtas Vilniaus kanauninku ir palaimintas didžiai ir brangiai kelionei į Europos kraštus.

XI

Dėl galybės įvairiausių priežasčių nuolat atidėliojamon kelionėn jie susiruošė ne iškart: Antanas Tyzenhauzas – o juk jis turėjo laikyti kelionpinigių kapšą, tai buvo jo ekspedicija į Europą ir kelis dešimtmečius vėluojantis *le grand tour* – nuolat uždelsdavo, jis niekaip negalėjo apsispręsti dėl savo bendrakeleivių kompanijos, kuri nuolat kito, niekaip negalėjo nustatyti išvykimo datos, paskirti pavaduotojų tam metui, kai jo nebus; jį sulaikydavo tai Seimas, tai

karalius, tai Gardino reikalai, tai valstiečių, niekaip nesuprantančių Tyzenhauzo manufaktūrų ir rimbo naudos, keliami neramumai, bet pagaliau, pagaliau, maždaug po dvejų metų, 1777-aisiais, jie pajudėjo iš Varšuvos į Gdanską, iš kur jūra, neeikvodami laiko sausumos kelionei, turėjo pasiekti Liubeką, iš jo – Amsterdamą, o tuomet turėjo keliauti į Prancūziją ir į Angliją, o vėliau – į Italiją; išgirdus žodį „Italija“ Pranciškui Ksaverui kaskart suvirpėdavo širdis: paskutinįsyk jo apie Rossignolį iš Vilniaus jėzuitų girdėtos žinios buvo tokios, kad jis apsistojęs Turine; betgi iki Italijos buvo tolimas kelias, iki to reikėjo dar nugyventi; su jais keliavo Tyzenhauzo dukterėčia Liudvika iš Tyzenhauzų ir jos vyras, kunigaikštystės kariuomenės kapitonas Liudvikas Mykolas Pacas, taip pat prie jų kelionėje turėjo prisijungti ir dar vienas buvęs jėzuitas, iždininko tolimas giminaitis Pranciškus Ksaveras Bohušas; Pranciškus Ksaveras savo bendravardį iš Akademijos prisiminė lyg pro miglas, lygiai kaip ir jis, panaikinus ordiną Bohušas glaudėsi prie galingojo Tyzenhauzo: kelionės metu jo tikslas turėjo būti susipažinti su labdaros, šalpos bei pavargėlių globos institucijomis ir geriausius jų pavyzdžius grįžus pritaikyti Tyzenhauzo valdose; Norvaiša apmaudžiai pagalvojo, jog šitai skamba kaip pokštas: juk Tyzenhauzas garsėjo visišku nesiskaitymu su šio pasaulio silpnaisiais, savo baudžiauninkų ir valstiečių nė žmonėmis nelaikė; vargšai dirbo dvidešimt trijose manufaktūrose ir fabrikuose it paskutiniai galerų vergai, ne vienas jų nusibaigė ir galą gavo prie mašinerijų; Tyzenhauzui jie buvo tik skaičiai, tik darbo įnagiai, instrumentai jo didingiems sumanymams įgyvendinti, Tyzenhauzui nieko nereikšdavo kokią mažutėlę atplėšti nuo motinos ir paimti dresavimui į savo baleto mokyklą ar mažutėlį nugrūsti prie pavojingiausių fabriko įtaisų dantračių; Tyzenhauzas buvo puikus pavyzdys tojo, kažkada Rossignolio laiške aprašytojo, instrumentinio ir matematinio žmonių panaudojimo mokslo ir industrijos progresui; prisižiūrėjo Norvaiša šitų dalykų Gardine, dievaži; būdavo akimirkų, jis norėdavo Tyzenhauzui tiesiog duoti į

snukį; na o čia dabar kelionės metu, pasirodo, jo paliepimu reikės domėtis pavargėlių institutais; ak, laimei, pačiam Norvaišai kliuvo užduotis domėtis tik mokslu ir astronominiais prietaisais, kuriuos, pačius naujausius, turėjo parinkti ir parvežti į Gardino observatoriją.

Jiems stojus Gdanske Pranciškus Ksaveras vos įžengęs pamėgo tą uostą, tik per stebuklą neatitekusį Prūsijai gėdingojo padalijimo metu: Jeanas Josephas Rossignolis kažkada, per vasaros atostogas su Fleuret keliaudamas po Varmiją, savo papratimu buvo nukakęs ir toliau, net iki Gdansko; grįžęs į universitetą neslėpė savo susižavėjimo šiuo miestu: Pranciškus Ksaveras jį matė mylimo Rossignolio žvilgsniu ir jam teko sutikti, jog tai – vienas turtingiausių ir nuostabiausių miestų visoje Europoje; skaičiuojantis šimtą tūkstančių sielų, puikiai sutvarkytas, su padoriai ir garbingai išrodančiais miestelėnais, jis veikiau priminė vokiečių ar flamandų miestus nei Lenkijos uostą; ten, turtingajame Gdanske, jis aptiko tą kilnų pertekliaus vaisių – mokslo ir žinių suklestėjimą: gausias, jau šimtmečius veikiančias spaustuves, didelę astronomijos, tos ištikimos navigacijos palydovės, pažangą, o nuolatinis poreikis skaičiuoti pinigą, prekes ir tūrius pakylėjo matematikos studijas į gan aukštą lygį; jie netgi su Tyzenhauzu ir jo giminaitės vyru aplankė garsiojo astronomo Hevelijaus kapą bažnyčioje ir grožėjosi šimtmečio senumo puikiais jo mokslo darbais bei dangaus skliauto gaubliais. Ten, Gdanske, Pranciškus Ksaveras Norvaiša pirmą kartą išvydo jūrą, kurios lydyto švino spalvos paviršių šiaušė rugsėjo vėjai, o horizontas nyko tolumoje, už kurios slypėjo nežinomybės ir nepatirtų tolimų kraštų pažadas; nieko nuostabesnio, labiau atliepiančio jo sielos būseną jis nebuvo matęs; dūžtančios, riaumojančios bangos baltomis keteromis buvo nerimastingos it jo paties mintys; ūmai, vieną akimirką pro kamuolinius debesis prasiveržė pluoštas auksinių saulės spindulių, bangos it užburtos ėmė akimirksniu rimti: tą akimirką jam dingtelėjo, jog būtis gal yra ne sustingusi, it Parmenido, ne nebepasikartojanti kaip Heraklito upės tėkmė, bet

veikiau tarsi jūra – ir pastovi, neišsiliejanti iš savo geografinių kontūrų, ir kartu nuolat kintanti, kas akimirką vis kitokia; kadaise jėzuitai per filosofijos paskaitas jį mokė apie viduramžių mistikų stebuklingąją rožę, kuri vienu metu yra ir visuma, ir žiedlapių atskirybė; lygiai taip ir jūrą jam tą nušvitimo akimirką įkūnijo ir amžinybę, ir kintamybę vienu metu, vienoje stichijoje, viename. Jis, sausumos, bibliotekų, celių ir vienuolynų koridorių vaikas, pirmąkart išvydęs jūrą ją iškart pamilo; ji kaip ir žvaigždėtas dangus jam kėlė nepaaiškinamą virpulį, koks kyla, kai įsimylima Viešpaties didybę per jo didingų kūrinių manifestacijas šiame pasaulyje; jis nebepamena, kiek laiko tąkart praleido ant jūros kranto, turbūt kol pradėjo leistis saulė, bet jam patikdavo ir Motlavos krantinė, taip pat dvelkianti jūrine sūruma, kur pro krovinių bokštą Gervę ir sandėlius tyliai praplaukdavo tamsūs, derva, sakais ir silkėmis atsiduodantys laivai iš viso pasaulio, praplaukdavo gailiai girgždančiomis rėjomis ir audrų išvelėtomis burėmis; praplaukdavo tyliai, didingai prasilenkdami, kartkartėmis trikdomi tik pavienių sodrių, gerklinių jūreivių riktelėjimų angliškai, olandiškai, prancūziškai, vokiškai ar ispaniškai, jie iš Gdansko, dar vadinamo Aukso Vartais, *Aurea Porta*, į visą Europą gabeno Baltijos auksą: maišų maišus triumuose slūgsančių auksinių kviečių grūdų; o atgal plukdė tai, ko Abiejų Tautų Respublika vis dar, nežiūrint į visas Tyzenhauzo, Radvilų, Sapiegų ir Čartoryskių baudžiauninkų kančias manufaktūrose, nesugebėdavo pasigaminti pati: prabangos prekes iš viso pasaulio, flandriškus gobelenus, venecijietiškus veidrodžius, anglišką gelumbę ir instrumentus, indiškus prieskonius, ispanišką vyną ir prancūzų baldus, šilkus, madas bei šampaną; Pranciškus Ksaveras tylomis prisiminė kažkada savo ir prosenio skaitytąjį *Amerikos atradimą* apie tai, kaip ispanų konkistadorai vietinių laukinių auksą keitė į europietiškus niekučius: veidrodėlius ir blizgučius; jis karčiai pagalvojo, jog jo tėvynė lygiai

taip pat maino javų auksą į nereikšmingus prabangos bibelotus*, kurių patiems pasigaminti trūksta kantrybės ir įgudimo; ūmai jis suprato, kodėl taip sunkiai einasi Tyzenhauzo manufaktūroms ir kodėl vakarykščiams valstiečiams taip nelengvai pavyksta dailūs daiktai: amatininkai, iš kartos į kartą perduodantys savo darbų ir prekybos paslaptis, buvo miestų gyventojai, laisvieji, pripratę ne prie ratu besisukančių keturių metų laikų, o prie nuolatinio kismo ir judėjimo pirmyn, kartu su nepasotinamai įnoringu skoniu ir poreikiais; miestų amatininkai save laikė pranašesniais už kaimo žmones, ir į kiekvieną daiktą sudėdavo visą savo garbėtrošką ir geresnio gyvenimo norą, savo siekį prilygti didžiūnams, už kuriuos save kartais laikė ne ką prastesniais; gamindami kiekvieną ištaigingą daiktą miesto amatininkai lenktyniavo kaskart patys su savimi, kaskart norėdavo sau įrodyti, kad šilką galima nuausti dar plonesnį, pirštines pasiūti lyg antrą odą, dokumentų spintą suręsti tokią, kad ją atvėręs netektumei žado, it patekęs bažnyčios vidun, o kardą nukaldinti pranokstantį arabišką; kartkartėmis jų amato dirbiniuose net įstabiai susipindavo daikto nauda, grožis ir mokslas; visa tai parduodami už vis didesnius pinigus pamažėle artėjo padėtimi prie kilmingųjų, o nuskurdusiuosius bajorus – net ir pranokdavo; visa tai nebuvo svarbu manufaktūrų vergams ar valstiečiams, kurie vis suko metų laikų ratu it arkliai girnas ir niekaip negalėjo prasigyventi, nes dirbo ne patys sau; tiesą sakant, ten, stovėdamas Gdanske, Pranciškus Ksaveras suprato, kaip, vis dėlto, jo gimtajai Lietuvai verkiant trūksta štai tokių miestų kaip Gdanskas, o ne miestelių; jo kraštas turtus ne gamino, o vis dar augino, kaip ir Amerikos laukiniai, jie tebebuvo priklausomi ne nuo išvystytų žmogaus sugebėjimų išrasti ir kurti, o sukurta brangiai parduoti, bet vien tik nuo žemės ir Viešpaties siunčiamų

* Niekniekius. (Sen. žarg.)

įnoringų orų bei derliaus malonės ir tūkstantmečius nesikeičiančių, senobinių sėjos ir pjūties būdų; jo kraštas maitino savo auksiniais javais visą besotę Europą, o už tai krašto galingieji atsigabendavo iš užsienio sau blizgučių, skudurėlių ir veidrodėlių; sumanus valstietis negalėjo prasisiekti nė dideliame mieste, tokiame, kaip štai Gdanskas, nes tokių išsivysčiusių miestų Lietuvoje nebuvo; taip, Pranciškus Ksaveras sutiko su Masalskio mintimis, kad verkiant reikia mokyti ir šviesti gabiuosius, nežiūrint jų luomo, o geriausiai – visus, ypač paskui dabartį beviltiškai vėluojančius valstiečius, dabar jis suprato, kodėl Rossignoliui Lietuvos mužikai pasirodė tebegyvenantys praėjusiuose šimtmečiuose; ir suprato Tyzenhauzo užmojus visur steigti manufaktūras, kad ir rimbu mažumėlę pagreitinant tą procesą; priešingu atveju jų gražioji Lietuvos Kunigaikštystė Europos pakraštyje buvo pasmerkta likti tik bevaliu, beginkliu ir patikliu it kūdikis, jokios įtakos pasaulio politikai ir diplomatijai neturinčiu auksiniu javų lauku, kurį gviešėsi užkariauti ar sutrempti kas tik netingi, o kaimynų valdovai prieš penkerius metus jau buvo įžūliai atriekę pasienio žemes. Gdanskas gi prekiavo kuo tik galėjo ir vertėsi iš kito aukso, tikro, Europos šalių gyslomis tekančio per bankų tinklų sistemą: šis miestas buvo vienintelis iš visos Lenkijos ir Lietuvos, priklausantis tam nematomam Europos aukso kraujotakos tinklui, Abiejų Tautų Respublikos pinigų sostinė, paskutinis aukso srovės forpostas rytuose: karališkieji Varšuvos bankininkai, Poznanės pinigų skolintojai ir Krokuvos žydų palūkininkai jau tik skolinosi iš gedaniškojo Steinhauserių banko, kurio savininkai su Amsterdamo bankieriais vieni į kitus kreipėsi kaip seni bičiuliai, krikšto vardais.

Amsterdamas, kurį jie pasiekė po daugiau nei savaitės neramia jūra, nežiūrint į nuolatinį supimą ir pykinimą neatgrasiusia nuo žavėjimosi jos didybe, buvo keistas miestas, toks, kokio Pranciškus Ksaveras niekada niekur nematė: atrodė, jog ne vien jo gyventojai,

tačiau net ir namai vilki uniformas: kaip vyrai, turčiai ar skurdžiai, rengėsi kukliai ir vienodai, veik vienodais juodais ar tamsiai rudais žiustokorais su baltomis apykaklėmis ir kaklaskarėmis, ir dėvėjo vienodus kuklius perukus, taip visi namai buvo rudų plytų ar dažyti tamsiai pilkai, vienodais juodai baltais langų rėmais ir turėjo ne daugiau kaip po tris langus fasade virš vandens kanalų; priešingai nei lenkai ir lietuviai, batavai negalėjo pasigirti žemių derlumu ir javų gausa: jūra nuolat taikėsi pasiglemžti taip brangią sausumą, laukai dažnai būdavo pelkėti, nederlingi, ir jau ištisus šimtmečius ši tauta galėjo išgyventi tik bendromis pastangomis, tik bendru visų sutarimu; kartais tie jų gildijų, bankų ir draugijų posėdžiai tęsdavosi iki pat ryto, tačiau niekas nesiskirstydavo, kol nesutardavo; toje bendrybėje išsišokėliai nebuvo niekada mėgstami: langų skaičius, apykaklės ir rankogalių plotis, peruko pavidalas turėjo išoriškai įrodyti, jog esi lygiai toks, kaip visi, šiukštu nė kiek ne pranašesnis ar turtingesnis; iš Abiejų Tautų bajorų taisyklės „kad ir užstatyk, bet pastatyk" čia būtų tik pasijuokę: Amsterdame niekam nė į galvą nebūtų šovę užstatyti turtą norint padaryti įspūdį svečiui vaišingumu, pastatant išgerti; žinoma, žmogiškosios amsterdamiečių ydos – puikybė, tuštybė, rajumas, gašlumas – nuo to vengimo išsiskirti niekur nedingdavo, tik štai olandai buvo jas išmokę laikyti po devyniais užraktais; jų paprastumas ir lygybė buvo pats apgaulingiausias dalykas pasaulyje, ir šituo jie, keliauninkai, galėjo sau įsitikinti, vos tik su Tyzenhauzu apsilankė pas vieną olandų bankierių, gyvenusį geroje vietoje, greta vieno kanalų; atvėrus jo pilko ir neišvaizdaus, siauro, trijų langų pločio namo duris, viduje juos pasitiko tikras lobynas – kukliai dėvėtu juodu kaftanu vilkintis šeimininkas juos vedė biblinio Krezo turtų vertu labirintu gilyn, į ištįsusio erdvaus pastato gilumą; akis nė nežinojo, kur dairytis – olando būta tokio turtingo, kad net jo namų sienos buvo muštos siuvinėtu Liono šilku, kurį turtingieji taupydami naudodavo tik liemenių priekinei daliai;

Venecijos sietynai ir veidrodžiai, paveikslų ir marmurinių antikos biustų gausa, baldai iš vėžlio kiauto ir perlamutro ar dengti brangiau už auksą kainuojančiais japoniško lako piešiniais, inkrustuoti lazuritu, malachitu, jaspiu ir kitomis brangenybėmis, net žilpino; už to kuklaus žmogaus neišvaizdaus namo fasado tvyrojo retai kam matomas tviskantis, protą jaukiantis perteklius; nieko stebėtina, kad bankieriui jokio įspūdžio nedarė keliaujančio Tyzenhauzo magnatiški užmojai – daug jis buvo prisižiūrėjęs tokių nieko jam nereiškiančių keliauninkų, kurie, išimti iš savosios įprastinės palaižūnų ir patarnautojų galios ir atpažįstamų titulų aplinkos, ūmai užsienyje likdavo lyg nuogi, išrengti iš savosios įprastinės didybės ir įdomūs tik tiek, kiek iš jų galima buvo nuplėšt pinigų; olandas bankierius, ramiai sau sunėręs rankas ant pilvo, atsilošęs krėsle prie rašomojo stalo, bejausmiu žvilgsniu žiūrėjo į Tyzenhauzą, karališkąjį Lietuvos didžiosios kunigaikštystės paiždininkį, ir klausėsi jo gan prastai tariama prancūzų kalba sakomų reikalavimų išmokėti daugiau, pakeisti auksinus palankiau; jį lydintis Norvaiša matė, jog taip nieko nebus, jog čia reikia kalbėti skaičių kalba; pasilenkęs tylomis prie bankieriaus jis jam į suprantamą kalbą išvertė Tyzenhauzo vardintuosius nusidriekusius titulus, sutrumpinęs juos iki vieno sakinio: „jo aukštybė Tyzenhauzas yra jo didenybės Lenkijos karaliaus finansų ministeris“; šitai pagelbėjo akimirksniu ir uždirbo ne tik greitesnį ir lengvesnį visų bankinių reikalų sutvarkymą, bet ir dėkingumą patrono akyse; išsikeitus pinigus Norvaiša buvo apdovanotas didesniu kapšu, nei tikėjosi; tačiau kadangi buvo nusprendęs taupyti, nepasiėmė kambario Tyzenhauzo pasirinktoje prašmatnioje užeigoje, nusprendęs susirasti pigiau; lygiai taip jis norėjo ir sutaupyti, ir kartu pasidairyti po miestą savais keliais, o ne vien einant per pirklius ir prašmatnių daiktų krautuves, kur neišvengiamai veržėsi jaunoji Pacienė iš Tyzenhauzų, tempdama ir savo vyrą bei dėdę iš paskos; keistas dalykas: keliaudamas miesto gatvėmis su savuoju *portmanteau*, jis juto, tarsi būtų čia buvęs, lyg

žinotų, kas jo laukia pasukus už kampo; tačiau, žinoma, čia, tame mieste, nieko lietuviška, nieko sava ir atpažįstama nė nebuvo, vien tik Nemuno vardas prašmatniame žemėlapyje, išraižytame dar prašmatnesnės Amsterdamo rotušės marmuro grindyse: *Nimenf*, ir, išvydus tiek jį prikankinusios, bemaž sveikatą suėdusios upės vardą, įrėžtą marmure taip toli nuo namų, keistas dalykas, jam iš didžiulio ilgesio net širdį suspaudė.

Jis susirado kuklų kambarį Jordaane, kur jau kelis šimtmečius apsistodavo taupūs keliautojai ir prieglobsčio ieškantys bėgliai iš visos Europos: lenkai ir lietuviai, Prancūzijos protestantai, ispanų sefardai, moravai, italai ir portugalai; besimokantys dailininkai ir auksakaliai, studentai, klajojantys mokslininkai ir šarlatanai; ši miesto dalis jam irgi atrodė pažįstama, namai ten buvo niūroki, pilki ir virš kiekvieno, nuo skydo, esančio viršutiniam aukšte, styrojo po kablį, it kartuvėse, tik ten kardavo ryšulius, baldus, krovinius ir paketus, kuriuos sunku būtų buvę užgabenti aukštyn siaurais ir stačiais tų namų laiptais; bemaž visi pirmi aukštai ir šaligatviai toje miesto dalyje mirgėte mirgėjo krautuvėmis, nelabai švariais prekystaliais, smuklėmis, užeigomis, girtuokliais ir prostitutėmis; kasvakar sutemus Jordaanas virsdavo tikra Sodoma ir Gomora, ir neįsivaizduojamas ištvirkavimas išsiverždavo netgi į gatvių tamsą: nušviečiami kokio praeivio nešamo žibinto blyksnio iš tamsos išnirdavo lėbavimų, muštynių vaizdai, apnuogintos krūtys šen, genitalijos ten ar netgi du kūnai, it besiporuojančių šunų surakinti beviltiškoje, beaistrėje sueities konvulsijoje, – Amsterdame, atvežta iš Kinijos, plito opijaus pypkiavimo mada ir šis paslaptingas rūkalas garsėjo tuo, kad sukeldavo visiškos užmaršties ir ekstazės palaimą, tik vieniems ji pasireikšdavo stingdančiu, miegą atviromis akimis primenančiu atbukimu, kitiems – padidėjusiu, nepasotinamu gašlumu, treti tiesiog nebežinodavo ką daro ir šiaip apsirūkę, ieškodami priekabių, klejodavo gatvėmis; miesto sargybiniai, nepaprastai griežti kitose Amsterdamo dalyse, ypač tose pasiturinčiose, ir galintys nubausti

dėl ne vietoje išpilto naktipuodžio, Jordaane buvo atlaidūs: jie tik griežtai prižiūrėdavo, kad jordaniškių apdujęs šėlas šiukštu neišsiveržtų už kvartalo ribų, neišbėgtų it viralas iš tojo uždengto pragaro katilo; Pranciškus Ksaveras Norvaiša, kartą žvelgdamas į naktį pro savo nuomojamo kambarėlio langą ir klausydamasis miesto prievaizdų botagų kirčių, vejančių apdujusius ir apgirtusius nelaimėlius į jiems skirtas nuopuolio kvartalo gatvių ribas, toliau nuo turtingų juodašvarkių biurgerių, saugiai tupinčių savo pilkai dažytų iš vidaus brangenybėmis inkrustuotų namų dėžutėse, toliau nuo labdaringų beginiečių prieglaudų, kuriose tyliai seno švarutės pamaldžios ir skaisčios senmergės baltais kykais, pamanė, jog dar niekada nebuvo regėjęs tokio palaido, bet kartu taip suvaržyto miesto.

Jis neatsispyrė opijaus pypkės slaptai madai, tarsi anuomet Nancy nusprendęs, jog bet kurį miestą iki galo pažinti galima tik bent kartą įsišventinant į jo įprastinių nuodėmių ritualus, ir šitai Jordaane padaryti buvo lengva, tad vieną vakarą jis slapčia pasinaudojo buvusio Rytų Indijos Kompanijos jūreivio paslaugomis: jo atnešta ilga pypkė su žvakės kaitinama pūslele sukėlė jam kelias trumpas palaimingas šilumos bangas, akimirką priminusias jo nusileidimą į druskų kasyklą, ir kur kas ilgiau užsitęsusį šaltą tamsų stingulį, iš kurio, tarsi iš kalėjimo, pavyko išsivaduoti tik po vėmulio ir jį sekusio ledinės, gniuždančios, protą jaukiančios baimės priepuolio; tarp juodojo stingulio sienų, iš visų pusių spaudusių jo galvą, iš pakampių tarsi pamėklės lindo praeities atsiminimai: Julianas, tėvas Ignacijus, jo paties tėvas, visa tai, ką jis būtų norėjęs pamiršti; akimirką jis tarsi regėjo Rossignolį, pusnuogį, surištomis rankomis, suvarpytą strėlių tarsi šventasis Sebastianas, netikėtai šmėkštelėjo ir Marciana, kuri buvo pasipuošusi it švenčiausioji Mergelė, mėlynu rūbu ir šydu, jai iš akių ritosi kruvinos ašaros, o kai ji maloningai praskleidė savo apsiausto palas, po jomis buvo ryškiai raudonos rožės, kurios, regis, iškart, per akimirksnį, virto skerdiena, tarsi primindama kruviną josios gimdymą; visą tą laiką jis suvokė, jog

tai tik jo opijaus apsvaiginta sąmonė krečia monus, ir didžiąją laiko dalį praleido vien geidaudamas, jog šitai kuo greičiau baigtųsi ir dūmo poveikis praeitų; tuo pat metu jis nesiliovė stebėtis savo smegenų galimybėmis: kaip galima būti vienu metu šitaip apsvaigusiam ir kartu šitaip blaiviai mąstyti apie patį save; pykinimas ir galvos skausmas buvo nemaloni kaina, kurią teko sumokėti už abejotiną opijaus malonumą, lygiai kaip ir tai, kad jordaniškis, nuo pat pradžių įtariai žvelgęs į supasaulėjusį svetimšalį dvasininką ir su nepasitikėjimu išnuomojęs jam kambarį, iš sklindančių dūmų kvapo suprato priežastį, dėl kurios lenkas keliautojas parą neišeina iš kambario, ir atsakė jam visas tolesnes nakvynes, nors už jas į priekį buvo sumokėta iki kitos savaitės pabaigos; savininkas aiškino, esą kambario skubiai prisireikė atvykstančiam giminaičiui, ir trumpalaikio prieglobsčio patarė ieškotis kur nors kitur, čia pat Jordaano Rozengraachto kvartale. Likęs be pastogės, jis galiausiai kaip patartas rado kambarį viename neišvaizdžių Rozengraachto namų: nors kanalo pavadinimas dvelkė rožėmis, tačiau nudėvėta kaimynystė alsavo atsitiktinių varganų keliautojų iškvėpuota neviltimi; vis dar nemalonaus skausmo riečiamomis rankomis jis pabeldė į nuomojamo namo duris: jauna kaulėta šeimininkė, vardu Anita van Kraken, abejingu ir blyškiu it jos balta prijuostė veidu, jam parodė du nuomojamus kambarius, brangesnysis buvo mažesnis, trečiame aukšte, bet su dideliu langu ir vaizdu į drumstą kanalą, ir jie sulygo jį dviem savaitėms; jis buvo toks pavargęs, jog apgraibomis krito ant įdubusios išgulėtos lovos ir užmigo; rytą atsikėlus ir prausiantis dubenyje prie lango jam nutiko keisčiausias dalykas, kuris nebūtų galėjęs įvykti, jei dėl savo eksperimento su opijaus pypke jis nebūtų praradęs ankstesnio būsto: ant lentos mediniame lovos galvūgalyje, subraižytame dešimtmečiais čia nakvojusių keliauninkų paliktais įrašais, jo akis nevalingai sustojo ties pažįstamu ženklu: pirmiausia jis pagalvojo, jog jam, galbūt dar galutinai neatitokusiam nuo pragaištingo opijaus poveikio, vėl vaidenasi, tačiau

įrėžų raizgalynėje neabejotinai kažkas peiliu buvo išpjaustęs jų herbą, Ašaką, ir ji bolavo tarp daugybės kitų ženklų, vardų ir pavardžių mažne visomis Europos kalbomis; jis pats netikėdamas savo akimis prislinko arčiau: po juo kiek seklesniais, nuo daugelio metų purvo, vaško, galvūgalio prakaito ir dulkių jau kiek užakusiais rėžiais buvo kažkas įrašyta; pavilgęs vandens dubenyje kažkokią skepetą, jis ėmė valyti įrašą ir pamažėliais jame išryškėjo paskiros raidės: *Casim.r Milk...d*, galiausiai, visiškai aiškiai – *Narwoysz Ao 1697*; staiga jis suprato ką tik pabudęs lovoje, kurioje prieš aštuoniasdešimt metų, stebėtina, miegojo ir kažkuris jo prosenių, sprendžiant iš visko, galbūt net tasai pats, kurio įrašą knygoje buvo radęs universitete; tačiau šitai buvo visiškai neįtikėtina, apie tą prosenelį jis tebuvo girdėjęs iš dėdės, esą tasai buvęs mokytas, jaunystėje keliavęs po svečius kraštus ir lošęs kortomis su pačiu ordinatu kunigaikščiu Radvila, ir labiausiai čia buvo neįtikėtina data, todėl Pranciškus Ksaveras, būdamas skaičių žmogus, pirmiausiai galvoje atliko elementariąją aritmetiką: data prieštaravo sveikam protui, kiek jis pamena iš dėdės porintų pasakojimų, tokio amžiaus jo prosenelis ne tik kad turėjo būti grįžęs iš jaunystės kelionių, bet netgi turėjo ilsėtis kape, atrodo, buvusiame tuose pačiuose Milkantuose. Sudomintas šios keistenybės jis ėmė kamantinėti užeigos šeimininkę, šiek tiek šnekėjusią prancūzų kalba: ar čia visada buvusi užeiga su nuomojamais kambariais, ar jie neturį kokios sąskaitų knygos, kur įrašydavo apsistojusius keliautojus; moterį jo klausimai akivaizdžiai sutrikdė, jos akys ėmė neramiai lakstyti; ji ėmė tikinti, jog jie tinkamai tvarką visas sąskaitas, moką mokesčius ir laikąsi įstatymų, o jam nesiliaujant įtikinėti, paaiškėjo, jog ji baiminosi, kad Norvaiša nebūtų koks anglų ar prancūzų policininkas, antstolis ar jų talkininkas; tačiau pinigas jos abejones išvaikė ir ji atnešė seną, patamsėjusią pergamentu įrištą knygą taukuotais kraštais; Pranciškus Ksaveras netruko surasti 1697-ųjų puslapius ir net apmirė, juose prie įmokų aptikęs jau pažįstamą parašą, tiesa, be titulų ir kilmės

vietos: *Casimirus Narwoysz*; versdamas puslapius atgal jis pastebėjo savo galimą prosenį atvykus 1695-aisiais, mažne dvejus metus jis šioje skylėje mokėjo už kambarį ir mokėjo kur kas daugiau nei kiti apsistojantys keliauninkai; suglumęs jis pasiteiravo, ar ji nežinanti nieko apie aplinkybes, kodėl štai šis asmuo mokėjo brangiau už kitus; moteris gūžtelėjo pečiais ir kreivai nusišypsojo: jiems rūpi, kad laiku susimokėtų gyvieji svečiai, negi dar rūpinsis jau kadais dulkėmis virtusių mirusiųjų nuoma, kokie metai jį domina – 1695-ieji? Jei taip svarbu, ji galinti paklausti savo velionio vyro prosenelio, jis buvęs mažytis, galbūt ką prisimena, nes tuoj sulauks devyniasdešimties, gal jis ką žinos, tik, žinoma, tokio seno amžiaus, tokios trapios sveikatos netinka trukdyti už dyką; ir ji vėl pratiesė ranką pinigo, ir Pranciškus Ksaveras Norvaiša nesiginčydamas vėl sumokėjo; už tai buvo palydėtas į vieną šeimos gyvenamųjų kambarių: ten, apramstytas pagalvėmis, švarioje lovoje gulėjo raukšlėtas, susitraukęs, sumažėjęs, nuplikęs devyniasdešimtmetis senutis, veikiau panašus į driežą, nei į gyvą žmogų, vien tik jo tamsios akys tarp baltų patalų žibėjo it bazilisko. Jo proanūkio žmona atsiduso: dar visai neseniai jis gana gerai krutėjo, tik štai, prieš porą mėnesių, nesėkmingai nikstelėjo koją ir nuo tol nebevaikšto, bet tebėra sveiko proto, mato ir girdi, ir nesiskundžia apetitu, gal jis ką pamena; Pranciškui Ksaverui priartėjus prie senio lovos tasai net loštelėjo, parodė pirštu į jį ir kažką olandiškai suvogravo savo vaikaitei; Pranciškus Ksaveras kreipėsi į ją, kad išverstų: paklauskite susimildama, ar jis neprisimenąs keliautojo, lietuvio ar galbūt čia vadinto lenku, kuris nuo 1695-ųjų čia praleido dvejus metus, galbūt jis prisimena, nes tasai atvykėlis jiems mokėjo daugiau už kitus; ji išvertė, ir senis vėl atšlijo, ir kažką sumurmėjo olandiška greitakalbe, susijaudinęs net nepatingėjo nuo antklodės pakelti savo gumburiuotos plaštakos, primenančios senos pušies šaknis, ir ja prieštaraudamas pamojuoti; jo proanūkė iš prijuostės klosčių ištraukė Norvaišos sumokėtus aukso pinigus ir įtikinėdama pamojavo

jais seniui; tatai galiausiai nepatiklųjį senolį įtikino; susijaudinęs mostaguodamas gumbuotomis plaštakomis jis ėmė berti olandiškus žodžius; Pranciškus Ksaveras ne juokais nuogąstavo, kad moteris nespės versti jo greitakalbės; jis ją net pertraukė nekantraudamas: ką jis sako, ką jis sako?

Jis sako, jog, iš tiesų, jis pamena tokį lenkų keliautoją, kursai čia gyveno, kai jis buvo mažytis vaikas; jis sako, kad tasai pas juos gyveno gana ilgai ir mokėjo veik dvigubai, nes norėjo čia gyventi slapčia: niekam nebuvo galima sakyti, kas jis toks nei kad čia apsistojo, dvigubai jis mokėjo už tylą, ir jie, jų šeima, van Krakenai, jei jiems sumoka, svetimų paslapčių neišduoda; tegul nusidėjėlius teisia Viešpats, teisti – ne jiems, be to, jie niekada savo akimis nematę kokių nors nuodėmių, su žvake prie jo nestovėję; jie niekada atvykėliui nieko bloga nėra padarę, jie savo sandorio pusę tesėjo; ir, Viešpatie, jis nesuprantąs, kam Šėtonas jam siunčiąs vaiduoklį persekioti, juk jo, Justo van Krakeno, sąžinė visiškai švari, jis tuomet tebuvęs nekaltas dar dešimties vasarų neturintis vaikas; ką gi atvykėlis slėpė, nuo ko gi jis slapstėsi? – klausinėjo Pranciškus Ksaveras, bet moteriškė tik purtė galvą; jis suprato turįs duoti dar pinigą, kuris iškart senį padarė kur kas kalbesnį; ką jis sako, ką jis sako? Jis sako, kad anas lenkas atvykėlis čia buvo atkakęs atgailauti ir numirti, jis jį įsiminė, buvo mažiukas ir jo tėvai jam buvo liepę patarnaujant būti atsargiam, kaip liepdavo saugotis kitų svečių, kuriuos įtarė Sodomos nuodėme, o šita mirtina nuodėmė pasaulyje yra dažnesnė, nei kad atrodo; daug pas juos būta svečių jos kamuojamų, apsistodavo daug atvykėlių, keliaujančių su jaunais pažais, valetais ir patarnautojais, kurie iš tiesų jiems buvo už žmonas, ar keliauninkų bičiulių, keliaujančių dviese, ne jų, van Krakenų, reikalas šitai būdavo, svarbu, kad laiku sumokėdavo, tas lenkas buvo irgi ne išimtis, išsiskyrė tik tuo, kad čia atvyko numirti: per tuos dvejus metus, kol jam baigėsi pinigai, jis nėkart nesukėlė jam mažam jokio pavojaus, maži vaikai

jo nedomino, bet taip, jaunus uosto jūreivius kartkartėmis vedžiodavosi, jie, van Krakenai, nelabai tuo buvo patenkinti, bijojo, kad įklius miesto sargybiniams ar kad tie jauni patrakę jūreiviai, ypač svetimšaliai, apvogs jų namus; ką jis sako, ką dar jis sako? – klausinėjo Pranciškus Ksaveras; jis sako, – tęsė Anita van Kraken, – kad per tuos dvejus metus jis kasdien nenumaldomai skendo į nevilties, nuodėmių ir apsileidimo liūną, jis išeidavo vis rečiau ir rečiau, jis gėrė vis dažniau ir dažniau, o jo atsivedami jauni uosto vyrai buvo vis baisesni ir baisesni, galiausiai beveik valkatos, jie girdėdavo nebe aistros, o vis didesnius nevilties ir skausmo šauksmus, ką gali žinoti, gal jie ten užsiėmė kokiomis flagelacijomis, kalbama, Amsterdame dabar daug kas to geidauja, ir šliundros už tai ima dvigubą kainą; bet, galiausiai, tas jų nuomininkas liovėsi bet ką vedžiotis, vien gėrė, jis visiškai save sunaikino, jam baigėsi pinigai ir jis numirė, ir buvo palaidotas bevardžiame kape, bet jam nors užteko padorumo jiems, van Krakenams, palikti lėšų pigiausioms laidotuvėms apmokėti, net ne laidotuvėms, o tiesiog pakasynoms; ką jis sako, ką dar jis sako, – klausinėjo Pranciškus Ksaveras ir prašė versti jos dar, nes senis dabar tratėjo it užsuktas, tratėjo tratėjo, kol pagaliau, išsproginęs akis, dūrė savo gumbuotu pirštu tiesiai į Pranciškų Ksaverą ir su siaubu kaip mokėdamas lotyniškai iššvokštė *vade retro*: jis sako, – vis labiau blykšdama vertė Anita van Kraken, – kad tasai žmogus čia į Amsterdamą atvyko savęs tiesiog sunaikinti, leistis pribaigiamas savo širdgėlos, nes nedrįso pakelti rankos patsai prieš save, jis sakydavo, kad tas miestas jį pririšęs baisia netektimi, čia dėl jo kaltės mirusi jo gyvenimo meilė, jis kalbėdavo buvęs pasmerktas nuo tos akimirkos, kai jaunystėje pažvelgė į akis baziliskui, su savimi nešiojęsis baisią įgimtos nuodėmės paslaptį, buvęs prakeiktas; jis sako, kad jie, van Krakenai, net lengviau atsiduso, kai tas lenkas iškeliavo pas Sutvėrėją, nors, nieko negali sakyti, buvęs žmogus kad ir nuodėmingas, bet padorus, visada laiku apmokėdavęs sąskaitas,

ne taip, kaip kiti, bet vis tiek, jie lengviau atsiduso, kai tas iškeliavo, o baisiausia, – ir šitai kraupiausia, – kai pirmąkart pas juos atsirado, tasai lenkas atrodė lygiai kaip jūs, tik buvo vyresnis, ir dar su randu per skruostą, bet, dievaži, jis sako, abu atrodote, lyg būtumėt vienas tas pats; jis sako, kad mes turime jums atiduoti anojo paliktus daiktus ir atsakyti kambarį, jūs turit tuoj pat dingti iš čia, prosenelis mano, kad jūs esat vaiduoklis, kad jūs esat tas pats žmogus, atėjęs jo persekioti ir atsiimti sau priklausančio palikimo.

Anitos van Kraken būta arba labai prietaringos, arba ji negebėjo išversti jam visko, ką sakė išsigandęs senutis, arba tiesiog vėl prisibijojo bėdos, jei jis būtų buvęs taip pat sodomitas, nes už tai sąvadautojams Amsterdame grėsė baisi bausmė; bet, iš tiesų, kambarys toje Rozengraachto užeigoje jam buvo tuoj pat atsakytas, sumokėti pinigai grąžinti; prieš tai ilgokai pasiknisusi namo rūsyje, ji persižegnojo ir pratiesė jam kažką, suvyniotą į purviną priplėkusį skudurą: viduje buvo plokščia aprūdijusi metalinė dėžutė, užrakinta, be rakto, jis neturėjo kuo jos atrakinti, įsimetė ją į savąjį *portmanteau*; tiesą sakant, jam tos keisčiausios istorijos apie jo nuodėmingąjį protėvį, mirusį Amsterdame, jau buvo per daug, jis pats nebenorėjo knaisiotis po savo sielos užkaborius lygindamas, ar jo niekada kūnišku geismu neišsipildęs sielos jausmas Rossignoliui buvo iš protėvio paveldėtos nuodėmės palikimas, jis bevelijo manyti, jog visa tai tebuvo opijaus sukeltas sapnas, nes šito buvo per daug; kaip buvo per daug ir pačių blaiviųjų, taupiųjų, sąžiningųjų olandų, kurių galvose, pasirodo, kartais siausdavo visiški tamsūs prietarai ir beprotybės protrūkiai; jam buvo per daug pasileidusio, bet papročių sukaustyto Amsterdamo, jis nutarė nebelįsti daugiau į pavojus ir kelias likusias dienas praleido su Tyzenhauzo kompanija nuomodamasis brangų kambarį poniškoje užeigoje; kai jie pagaliau pajudėjo iš Amsterdamo į Prancūziją ir be didesnių nuotykių atsidūrė Paryžiuje, jis šypsodamasis įkvėpė visai kitaip smardaus

miesto oro, tarsi pabudęs iš sapno slogučio; Prancūzija jam priminė Rossignolį, mieste tvyrojo kaip Rossignolis nenuspėjama įvairovė, pažvelgus už kampo atsiverdavo vis kas nors netikėta, o ne vien uniformas vilkintys olandų namai: turgūs Paryžiuje maišėsi su prašmatniais naujos statybos smiltainio rūmais, senieji rūmai buvo neįsivaizduojamai milžiniško didumo, greta universiteto galėjai išvysti beprotnamį, viešnamį – greta vienuolyno, nuostabiausią iškarpytų žalitvorių sodą, o greta – kloakas ir nuotekas; prieš šešias dešimtis metų mirusio Karaliaus Saulės šviesa vis dar spindėjo didžiuliais visuomenės gėriui, menui ir mokslui skirtais pastatais: Luvras, Prancūzų akademija su Mazarinio biblioteka, Invalidai, *Comédie-Française* ir operos teatrai, sodai ir fontanai; jie apsilankė Versalyje ir tokio dydžio karališkų rūmų daugiau niekur nebuvo pasaulyje, vien arklidės ten buvo didesnės ir prašmatnesnės statybos už magnatiškus Varšuvos palocius, tačiau įdomiausi dalykai dėjosi ne Versalyje, kuris, nežiūrint į visą savo prašmatnumą, jiems priminė senatvinės užmaršties kamuojamą, tik iš įpročio gyvaliojantį senuką; tiesa, nors jie nebuvo asmeniškai priimti karališkoje audiencijoje, bet Tyzenhauzo titulas ir rekomendaciniai laiškai jiems atidarė pilies vartus ir jie galėjo apžiūrėti sodus, Didįjį Trianoną, žvėryną ir oranžeriją bei kai kuriuos rūmų apartamentus, tarp jų ir didžiulę įstabią salę iš venecijietiškų veidrodžių, jie iš tolo galėjo stebėti Jų didenybių pietus: Prancūzijos karalius ir karalienė, daili moteris kiek per stambia Habsburgų nosimi, sėdėjo už raudonu damastu dengto stalo ir iš patamsėjusio, apsiblaususio sidabro servizo valgė įmantrius paštetus ir pyragus, tvyrojo tyla, vien patarnaujantieji judėjo tiksliai per ritualą, monarchų pora per visus pietus nepratarė vienas kitam nė žodžio; nežiūrint į visą prašmatnumą, tas visas milžiniškas rūmų korys atrodė pavargęs, nunešiotas, išklioręs; judantis it prisukamas automatonas vis tais pačiais bereikšmiais itin griežto etiketo judesiais; čia galima buvo

prisižiūrėti pačių prašmatniausių, naujausių parėdų madų, bet vilkėjo juos daugiausiai nusenę, po storu pudros kiautu raukšles slepiantys dvariškiai ir kumpanosės suvytusius skruostus ryškiai nusirausvinusios kunigaikštienės, vos panešančios mažne už save didesnes šukuosenas su įtaisytais sodais, laivais, vaisiais ar gyvais paukšteliais, įkalintais narvuose; netinkamai surištas kaspinas ar klaidingas judesys per ceremoniją čia galėjo kainuoti dvariškiui karjerą, pasirodymas dukart su tomis pačiomis deimantų sagtimis ant batų liudijo gresiantį skurdą; dvikovos Prancūzijoje buvo jau kadais uždraustos, tačiau čia visi badėsi itin kandžiais sąmojo dūriais ir nesugebančiajam apsiginti dar nuodingesniu liežuviu jie galėdavo tapti mirtini; pasakotos istorijos, jog kai kurie, dvariškių viešai išjuoktieji, net pakeldavo ranką prieš save; Veidrodžių galerija nežemiškai spindėjo, tačiau teisę čia gyventi turintys kilmingi dvariškiai buvo susispaudę mažučiuose, nepatogiuose ir ne itin ištaigingiuose kambariuose, kurių rūmuose buvo daugiau nei trys šimtai ir į kuriuos vedė prasmirdę koridoriai, mat tingūs tarnai, nesivargindami žingsniuoti mylių mylias į lauką, naktipuodžius pylė kur pakliuvo: anfiladose, į židinius, į pakampes; Norvaiša prisiminė Rossignolio žodžius apie kloaką ir suprato, jog tatai nebuvo vien pokštas, apie Versalio būklę išties buvo galima spręsti pagal jo išvietes; išties, regėjosi, čia buvo sunku kvėpuoti, ir jų nenustebino žinia, kad Prancūzijos karalienė pagrindiniuose rūmuose beveik nebegyvenanti ir leidžianti laiką mažuose paviljonuose parke, į kuriuos, šiukštu, be jos kvietimo nevalia niekam įžengti; dar daugiau, Versalyje į juos, lietuvių didžiūno delegaciją, buvo žiūrima gan kreivai: prieš penkerius metus įvykęs Abiejų Tautų Respublikos padalijimas jiems uždėjo nugalėtųjų antspaudą; neklystama Versalio dvariškių uoslė liepė vengti pralaiminčiojo ir šlietis prie galios, *à la mode* dabar buvo nebe Stanislovas Augustas, kurį patys Versalio gyventojai padlaižiaudami dar neseniai vadino esant „kūnu ir siela

prancūzu", o Rusijos imperatorė Jekaterina, kurią Voltaire'as, tas palaižūnų karalius, apmokamas dosnia tosios despotės pensija, vadino „apšviestąja filosofų valdove"; tad į juos, į lietuvius, Versalio koridoriuose buvo žiūrima su neslepiama panieka; apie netvarką ir bajorų savivalę, apie negebėjimą Seimuose sutarus nuspręsti čia sklandė niekingi gandai, iš jų aukso laisvės buvo atvirai tyčiojamasi ir vyravo visuotinė nuomonė, kad geriausia, kas jiems, lietuviams ir lenkams, galėtų nutikti, būtų tai, jog aplinkinės karalystės imtų juos, visiškai padalintų ir pagaliau civilizuotų; Pranciškus Ksaveras, žvelgdamas į tą nusenusį, užakusį, seniai nekoptą aukso avilį, vadinamą Versaliu, prisiminė jo didenybės Stanislovo Augusto žodžius, kad ši tauta paskiria gyvenimą didžiausiems niekams.

Laimei, nebe Versalyje, bet Paryžiuje jis išvydo ir kitą Prancūzijos, it monetos, pusę, ir šioji buvo kur kas patrauklesnė. Jie nebepateko su jo didenybės rekomendaciniu laišku pas didžią Stanislovo Augusto bičiulę madam Geoffrin, į jos garsųjį saloną, kuriame rinkdavosi didžiausi Paryžiaus protai, nes ji kaip tik pasimirė; jie regėjo vien jos laidotuves, kurių metu buvo pristatyti buvusiai madam Geoffrin globotinei Helenai Apolonijai iš Masalskių, Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio mylimai dukterėčiai, kuri mokėsi vienoje brangiausių Paryžiaus vienuolynų mokyklų, ir jos broliui Ksaverui, auklėtam berniukų kolegijoje; keturiolikos metų mergina garsėjo angelišku grožiu ir žvitriu protu, kuris leido jai išnaudoti prancūzams egzotišką kilmę iš Lietuvos ir visuotiniam Paryžiaus visuomenės susižavėjimui pasakojant neįtikėtinas istorijas apie gimtąjį kraštą, nors *la belle Polonaise*, Paryžiuje besimokanti nuo aštuonerių, jau visiškai buvo pamiršusi lenkų kalbą ir ja nebešnekėjo; Pranciškus Ksaveras su ja persimetė keliais mandagiais sakiniais apie jos dėdę vyskupą ir jo Verkius, ji buvo išties reto grožio ir meilumo būtybė tamsiomis aksominėmis it našlaičių žiedai akimis, nėmaž neprimenanti savo baugiojo senelio, kunigaikščio

raikytojo Martyno Mikalojaus Radvilos, apie kurį sklandė baisios istorijos, jog buvo visiškai išprotėjęs, kankindavęs žmones, turėjęs sugulovių haremą ir užsiiminėjęs šėtoniškais burtais, – regis, tai apie jį kadaise pasakojo jam priklausiusi toji nelaimėlė Barbora Sentimani, įdomu, kaip susiklostė josios ir jos dukros likimai; o bet Helenos Apolonijos brolis Ksaveras Pranciškus Masalskis akivaizdžiai buvo paveldėjęs beprotybės sėklą: tai buvo mažas, reto bjaurumo sutvėrimas, kurio didžioji kliauda buvo ta, jog jo silpnaprotystė ir abuojumas netraukė iki tikros, aršios beprotybės, kuri būtų leidusi jį uždaryti į špitolę gydyti ir šitaip visiems jo artimiesiems būtų palengvinusi kasdienį gyvenimą; jaunajam Masalskiui, tyčiomis garsiai bezdėjusiam apeigose, buvo nė motais, jog tądien jie laidoja ne vien jo ir sesers geradarę madam Geoffrin, bet ir vieną įstabiausių epochos moterų, pas kurią prieglobstį rasdavo didžiausi to laiko protai ir talentai. Pranciškui Ksaverui Norvaišai tai buvo įrodymas, kad kaip ir vienos šeimos vaikų, taip ir vienos tautos žmonių niekad negalima tempti ant to paties kurpalio; auksu tviskančią Versalio dvasinę ubagystę jam po kelių dienų atpirko Tyzenhauzo vizitas ne tik į puikiai tvarkomas Gobelinų ir Sèvres porceliano manufaktūras, bet ir į garsiojo mokslininko, Prancūzijos mokslų akademijos nario Antoine-Laurent Lavoissier laboratoriją Paryžiaus Arsenale, įrengtą pagal naujausią technikos žodį; ten jie savo akimis išvydo įstabią ir protingą Prancūziją visu jos grožiu: Lavoissier buvo jo bendraamžis, tokio pat sukirpimo kaip Rossignolis žmogus – žavus savo būdu ir stotu, kilnus poelgiais, didus mokslo idėjomis; jo domėjimosi sritis buvo chemija, fizika ir dar matų sistemos; jis ką tik buvo apvertęs vieną mokslo teoriją aukštyn kojomis ir atradęs deguonį, kurio egzistavimą jiems visiems pademonstravo patikimais eksperimentais; jo atliekami sieros elemento ir parako medžiagos tyrinėjimai buvo stulbinantys; Pranciškus Ksaveras Norvaiša ir Lavoissier per trumpą pokalbį iškart pajuto vienas kitam simpatiją, būdingą apsėstiesiems tos

pačios idėjos, dar labiau jie pasijuto susieti, kai paaiškėjo, kad abu galynėjosi su vandeniu: Pranciškus Ksaveras valė Nemuną, o Lavoissier buvo daug pasiekęs sausinant Prancūzijos pelkes, šitai buvo įstabus sutapimas, bet įstabiausias dalykas buvo jo žmona, madam Marie-Anne Pierrette Lavoissier; Pranciškus Ksaveras pirmąkart matė tokią moterį: ji buvo jauna, devyniolikos metų, itin dailios išvaizdos ir žavinga, tačiau labiausiai stebino josios protas – savo chemijos žiniomis ji buvo beveik lygi sutuoktiniui, o anglų kalbą, iš kurios vertė mokslinius darbus, mokėjo dargi ir geriau už jį; nors ji pati save kukliai vadino tik vyro laboratorijos asistente, tačiau Antoine Lavoissier ją pagarbiai laikė sau lygia kolege ir spausdindamas mokslo darbus, prie kurių plušėta kartu, visuomet nurodydavo ir josios vardą, šitai buvo neįtikėtina, šitai, moteriška mokslinė autorystė, būtų buvusi neįsivaizduojama vilniškiame universitete, o ir daugelyje Europos miestų būtų buvusi akademinės pajuokos taikiniu; Pranciškus Ksaveras sužavėtomis akimis žvelgė į tą neeilinę porą, kurios mokslinis apsėdimas buvo toks paprastas, o kartu toks sudėtingas ir neapčiuopiamas dalykas, kaip kad vanduo: jie tyrinėjo jo sudėtį ir visus įmanomus virsmus ir bandė atsakyti į fundamentalų klausimą, kuris jau daugelį metų neduodavo ramybės ir pačiam Pranciškui Ksaverui – apie tai, kas būtent įvyksta, kai užverda vanduo ir kaip šitai moksliškai tiksliai paaiškinti; tuo pat metu jis prisiminė ir Kochanovskio ketureilį, kuriuo kažkada jį erzindavo Hilarijus – tąjį, apie paleistuvę matematiko žmoną; ten, Paryžiaus Arsenale, jis regėjo mokslininko prietelę, kuri nebuvo vien tik žmona: tiedu gražūs ir protingi vyras ir moteris buvo ypatinga pora, kuri sudarė lig tol jam niekada neregėtą, lygiavertę skirtybių harmoniją; žvelgdamas į juos, jis negalėjo pasakyti, kuris jų, vyras ar moteris, labiau keri savo mintimis ir gabumais, aišku buvo vien tik tai, kad kartu jie yra tobulas, vienas kitą papildantis Viešpaties kūrinys, šiame pasaulyje skleidžiantis mokslinę šviesą. Iš laboratorijos Pranciškus Ksaveras išėjo lyg

pritrenktas ir užvirusia, iš apmaudo šiek tiek kunkuliuojančia siela, pavydėdamas tam vyrui, kuris buvo toks panašus į jį interesais ir amžiumi: po šio vizito jis būtų galėjęs įsivaizduoti metant savo drungną kunigystę dėl tokios santuokos, kurioje klestėjo ne tik kūnai, bet ir sielos, ir protai.

Vargstantį kūną ir didų protą jie išvydo po kelių dienų, Tyzenhauzo noru aplankę Jeaną Jacquesą Rousseau, didįjį Enciklopedijos autorių: Pranciškus Ksaveras paminė, kaip prieš septynerius metus, po dėdės laidotuvių, vartydamas jam atitekusias knygas ir bergždžiai vildamasis užtikti kokį per stebuklą atklydusį Enciklopedijos tomą, nė pasvajoti negalėjo kada nors akis į akį stosiantis prieš didįjį Rousseau. Deja, šešiasdešimt penkerių metų senis buvo kaip reikiant iškamuotas ligų, suvargęs, vien jo tamsios gyvos akys šiek tiek priminė žaižaruojantį Rossignolio žvilgsnį ir spinduliavo sąmoju trykštančią išmintį, tačiau ir jos šiek tiek apsiblausdavo: pernai didysis Rousseau buvo papuolęs į keistą nutikimą – bandydamas išsisukti nuo jį gatvėje užpuolusio milžiniško šuns, buvo partrenktas pravažiuojančios karietos, jis nukrito ant galvos ir, kalbama, po sutrenkimo jam prasidėjo šventojo Vito, arba, kitaip tariant, epilepsijos, priepuoliai; jiems lankant jį gana skurdžiuose jo namuose joks priepuolis neužklupo, tačiau buvo matyti, kaip jo akis kartkartėmis aptraukia užslenkančių galvos skausmų migla; senas ir paliegęs, jis Prancūzijoje buvo mažai kam reikalingas, nežiūrint į tai, kad jo išmintis buvo pasiekusi savo senatvines aukštumas; jiems tapo apmaudu dėl tokio prancūzų aklumo akimirkai, kai besileidžianti Rousseau saulė švyti ryškiausiai: jis jiems rodė savo politikos mokslo traktatą, prieš penkerius metus užsakytą jų tėvynainio Michalo Wielhorskio, *Considérations sur le gouvernement de Pologne**, apie tai, kaip iš Aukso laisvės Respublikos neskausmingai pereiti į kilnų,

* „Apmąstymai apie Lenkijos valdymą" – 1770 m. didiko Michalo Wielhorskio užsakytas traktatas, kurį Rousseau baigė 1772 m., kaip tik tuo metu, kai įvyko I Abiejų Tautų Respublikos padalijimas.

piliečių ir žmonių teises tausojantį valdymą; Rousseau tikėjo prigimtiniu žmogaus kilnumu, bet abejojo valdžių ir visuomenių kuriamais įstatymais, kurių daugelį laikė pasenusiais, netobulais ar ydingais; žmogaus laisvei, orumui ir gėriui tereikia šitiek nedaug natūralių ir įgimtų teisių, sakė jis; *la liberté, la proprieté, la sûreté et la droit de la résistance à l'oppression* – vien tik laisvės, asmeninės nuosavybės, saugumo bei teisės apsiginti nuo prievartos, tereikia tik tiek, šitai turėdamas žmogus pats geriausiai gerbia save bei kitus ir laikosi teisingumo principų; Rousseau su seno žmogaus išmintimi jiems, Aukso laisvę be saiko mylintiems lenkams, turėjo tik vieną patarimą: atminkite, kad įsivaizduojant, jog laisvė – tai nebaudžiamumas ir nevaržomas šėlas daryti ką nori, kyla vien tik chaosas; ne, priešingai, laisvė žmogui yra pats didžiausias išbandymas, asmeninė laisvė reikalauja didesnės atsakomybės ir savo paties disciplinos, nei paklusimas kieno nors išoriniams įsakams; laisvė – tai kontraktas ne vien su visuomene, bet pirmiausia – su savo paties asmenine sąžine. Klausydamas Rousseau tarsi pranašo, Pranciškus Ksaveras mąstė, jog jie, jo tautiečiai seimūnai, šitie trumparegiai, dažnai prasigėrę, savivalės, tuščios galios, greito pralobimo ir *liberum veto* gerbėjai, tą tiesą seniausiai pamiršę; kiek skeptiškiau jis klausėsi Rousseau minčių apie švietimą ir vaikų auklėjimą: dar bebūnant pas jėzuitus Nancy, jam į rankas slapčia buvo pakliuvęs vienas pirmųjų *Emilio, arba Traktato apie Edukaciją* draudžiamų egzempliorių, kuris trumpam sukėlė didžiulį įspūdį, kad štai pagaliau užgimė filosofas, neabejingas mažutėlių bėdoms bei suvokiantis, jog mažas vaikas yra taip pat sielą turintis ir krikščioniškos pagarbos reikalaujantis Viešpaties padaras, tik atsidūręs stipresniojo valioje ir malonėje, bet lygiai taip pat turintis prigimtines, žmogui būtinas teises; tas didžiulis įspūdis ir pagarba Rousseau, kaip vaikų sielų žinovui, sprogo it muilo burbulas, vos Paryžiuje jis sužinojo, kad šis didis filosofas net penkis savo paties pavainikius, pagimdytus siuvėjos meilužės, atidavė auklėti į našlaityną, vieną po kito,

kaip būtų pasakiusi Marciana – it lyšnus kačiukus; Pranciškus Ksaveras, kursai prisiminęs Nesvyžiaus laikus dar kartais nevalingai pajusdavo ašarų skonį galugerklyje, nuo tos akimirkos tiesiog nebegalėjo tikėti Rousseau traktatų kompetencija vaikų auklėjimo klausimais, bet jis nebuvo toks tiesmukas kaip Marciana, kuri regėjo vien juoda ar balta; ne, kad širdimi ir niekindamas Rousseau veiksmą su savo paties kūnu ir krauju, paleistu į pasaulį, jis protu juto didžiausią pagarbą jo mintims; jam buvo vien įstabu, kaip tas pats žmogus gali būti toks didis savo idėjomis ir toks žemas savo gyvenimo poelgiais vienu metu. Tačiau galbūt Prancūzija buvo toks kraštas, kuris, it ryški žvakė ar saulė, žmonėse negailestingai išryškindavo ir šešėlius, ir šviesiąsias puses: didžiai Antano Tyzenhauzo garbei Norvaiša turėjo pripažinti, jog jį, jiems svečiuojantis pas vargstantį paliegusį filosofą, maloniai nustebino Kunigaikštystės iždininko pasiūlymas Rousseau jau kitais metais, vos pagerės keliai, atvykti pas juos į Gardiną ir už paskirtus rūmus bei itin dosnią pensiją ten atsidėti filosofijai ir Lietuvos švietimo bei valdymo tobulinimui; matyt, Rousseau padėties būta tikrai beviltiškos: kiek padvejojęs, jis kvietimą vis dėlto priėmė, ir Tyzenhauzas savo sekretoriui Suchodolecui paliepė pasirūpinti parengti teisinę šios džiugios naujos asignacijos sutartį. Tad galima sakyti, jog Tyzenhauzas išvykdamas iš Prancūzijos išsivežė ne vien naujausios mados garderobą ir perukus, bet lauktuvių tėvynėn vėliau turėjo išsigabenti ir Jeaną Jacquesą Rousseau, kuris nuo šiol turėjo būti jo, kaip patrono, privati nuosavybė; Pranciškus Ksaveras išsivežė keletą Gardinui nupirktų astronominių instrumentų, knygų ir ausyse skambantį Rousseau aidą, kuris visus jo apmąstymus apie žmogaus prigimtines teises ir žmonijos gerovę sudėjo į tris žodžius: *Liberté, Proprieté, Sureté* – Laisvė, Nuosavybė, Saugumas, ir dar gebėjimas apsiginti nuo neteisingos prievartos; keistu būdu jis prisiminė aną akimirką, kai vaikystėje įkando į ranką tėvui Ignacijui – tik dabar suprato tai padaręs saugodamas savo prigimtines

teises: kad saugojo teisę į kūną, kuris buvo vienintelė jo nuosavybė, ir priešinosi neteisėtai stipresniojo prievartai; jis suprato būtent tą akimirką vaikystėje tapęs laisvu žmogumi, tokiu, apie kuriuos filosofai rašo traktatuose; ši mintis išvykstant iš Paryžiaus jam kėlė nebe pyktį ar kartėlį, bet ramaus pasididžiavimo šypseną lūpose; jis lygiai taip pat šypsojosi supamas denio, jiems tolstant anglų laivu nuo tamsaus Calais kranto tolumoje; laive jis buvo šnekus, net trumpos šešių valandų kelionės metu stengėsi nors kiek pramokti anglų kalbos prieš pasiekdamas krantą: jo laukė Anglija ir anglai, apie kuriuos visi olandai Amsterdame kalbėjo kaip apie didžiausius sukčius, verteivas, piratus ir, apskritai, pasitikėjimo nevertus ypatas, o šitai, toks olandų įvertinimas, skambėjo daug žadančiai ir įdomiai, nes reiškė, jog, anglų nekart įveikti, olandai juos pripažįsta sau lygiais; tad kelionės metu anglų laive Pranciškus Ksaveras laužė liežuvį bandydamas susišnekėti su keliais jūreiviais, kurie daugiausiai atšaudavo trumpais riūgtelėjimais, nepanašiais į jokius žodžius iš jo turimo nediduko tezauro: *oy, oy, matey*, – sakė jie vienas kitam, *aye, aye*, – linksėdavo pritardami, ir – *nay nay*, kai purtydavo galvas; norėdami pasakyti ką daugiau imdavo burbuliuoti greitai it verdantis vanduo, jis prašydavo pakartoti, dar ir dar, galvodamas apie jūreivius, jis prisiminė savo protėvį, taip negarbingai baigusį dienas Amsterdame, ir vieno jūreivių, prie kurio juostos matė ilgą ploną durklą, paprašė pagalbos: kartu, bendromis jėgomis jie išrakė ar, veikiau, išlaužė van Krakenų atiduotosios dėželės spyną; jūreiviui pasitraukus toliau jis vienas ramiai, pasislėpęs kajutėje ją atidarė: viduje ant pluoštelio supelijusio, nebeįskaitomai prirašyto sutrūnijusio popieriaus su senoviškais lietuvių giminių antspaudais gulėjo dar vienas auksinis laikrodis, lygiai toks, kokį jam buvo padovanojęs jo dėdė, su lotynišku įrašu *Silentium est aureum*, apie tai, kad tylėjimas – auksas, spragtelėjęs jis jį atidarė, bet čia laukė didžiulis nusivylimas: abi laikrodžio rodyklės buvo virtusios rūdimis ir jam vos pajudinus subyrėjo į rudas dulkes,

puikus senovinis dirbinys dabar buvo tinkamas nebent išlydyti; tą nedidelį aukso gabalėlį jis saugiai suvyniojo ir paslėpė; dėžutės turinį, pirštams kiaurai trupinant šimtamečių popierių trūnis, jis išmetė jūron, pavėjui, kažkur sąsiauryje tarp Calais ir Doverio; kiek padvejojęs į vandenį išmetė ir bevertę metalinę dėžutę, pernelyg sunkią, kad tampytųsi ją kelionkrepšyje prisiminimui; o ir kam jam vertėjo prisiminti prosenį, baigusį savo dienas slapčia abejotinoje Amsterdamo Rozengraachto lindynėje, prosenį, iš kurio, regis, jis buvo paveldėjęs išvaizdą ir tai, jog, matant ar net galvojant apie vieną vyriškį, jo širdis kaskart iš nuodėmingo geidulio praleisdavo vieną dūžį; išvydęs tolumoje Anglijos krantą prie Doverio, net niūkanose švytintį baltomis uolomis, Pranciškus Ksaveras lengviau atsiduso, lyg pirmąkart gyvenime nepatirta naujuma jam žadėtų nebe baimę, o atgaivą.

XII

1778 metų vasario pirmąją jų laivui teko daryti lankstą nuo Doverio ir į Londoną įplaukti per Temzės žiotis, pro Greenwichą, dėl labai paprastos priežasties – atoslūgio: tą dieną, kurią jie sugaišo lankstui, išlošė pinigais, mat atoslūgio metu vietos žvejai vien už tai, kad valtelėmis paimtų keleivius iš laivų, negalinčių priplaukti ir prisišvartuoti prie kranto, plėšdavo tiek, jog prisiyrimas valtimi nuo laivo prie kranto keleiviui kainuodavo brangiau, nei pats

šešių valandų persikėlimas jūra per sąsiaurį; tad jie nedvejodami pasirinko už mažesnį papildomą mokestį keliauti į Greenwichą ir jį upės žiotimis pasiekė sklandžiai ir be didesnių nuotykių; dar iš laivo jų akį patraukė milžiniško dydžio balti statiniai su kolonomis bei bokštais: jiems buvo paaiškinta, jog tai – ligoninė, skirta invalidams jūreiviams, sužeistiems jo didenybės tarnyboje, įkurta dar karalienės Marijos valdymo metais; lygiai kaip Paryžius turėjo Invalidų miestelį sausumos kariams, taip Londonas, gailestingai ir labdaringai – jūrininkams; išties, ir pakrantėse, ir Greenwicho prieplaukoje kirbėjo grėsmingai išrodantys Britanijos karo laivai, į kuriuos, it į sužadėtines, jūrai prisiekę anglų jūreiviai kreipėsi kaip į moterų lytį – *she*, „ji“; o prekiniai laivai iš viso pasaulio buvo pakrikštyti įvairiai, kaip liepė anų tautų papročiai; bet nuo krovinių tūrio ir kiekio svaigo galva: čia atplaukdavo ne vien lietuvių ir lenkų auksiniai kviečiai, ąžuolai ir kanapės, rusiški sabalų kailiai, bet ir grynas kolonijų auksas, ir aukso vertės kiniška ir bengališka arbata, kava, porcelianas, indiškos medvilnės pakai, santalmedis, juodmedis ir raudonmedis, Virginijos tabakas ir cukrus, košinelis, indigas, ir netgi gyvosios prekės: pančiais ar grandinėmis lyg į paketus sujungti juodaodžiai vergai – vyrai, moterys ir net kūdikiai, kurių verksmai aidėjo pramaišiui su uosto žuvėdrų klyksmais; Pranciškus Ksaveras Norvaiša, žinoma, buvo skaitęs apie juodaodžius afrikiečius, matęs juos paveiksluose, freskose ir saksoniško porceliano figūrėlių pavidalu beigi iš tolo, nes kai kurie magnatai juos laikė rūmuose, dėl grožio, aprengtus liokajų livrėjomis, tačiau čia jie buvo pančiais suraišioti ar surakinti tiesiog ištisomis juodomis kohortomis, varomi ristele iš prieplaukos į sandėlius ar vežimus, tvirti, pusnuogiai, šokoladine juodai riebiai žvilgančia oda, kietais it akmuo raumenimis, ant kurių vietomis bolavo prievaizdų kirčių rumbai; vienas jų pažvelgė tiesiai į lietuvių keliautojus, jo ir Pranciškaus Ksavero Norvaišos akys akimirkai susitiko, ir tas dar tamsesne, net mėlyna, vokų oda aprėmintas dirstelėjimas kiek

kruvinu akies baltymu buvo kupinas priekaišto, pažeminimo, kančios, neapykantos ir pažado kada nors atkeršyti; šiurpą keliantis žvilgsnis prekės, neabejotinai turinčios sielą ir pranykusios sandėliuose tarp kitų krovinių.

Tačiau Londonas, kurį visi pripažino esant didžiausiu Europos miestu, jau seniai pralenkusiu patį Paryžių, nepaliovė jų stebinti – jiems keliaujant karietomis, jis pasirodė išskydęs, išdrikęs į plotį žemais namukais, praryjantis priemiesčius ir aplinkinius kaimus, buvo sunku pasakyti, kur jis prasideda ir kur baigiasi, vien tik manyta, jog užima daugiau nei septynis su puse tūkstančio akrų, turi daugiau nei septynis tūkstančius gatvių, apie du šimtus tūkstančių gyvenamųjų namų ir milijoną gyventojų bei tris šimtus penkiasdešimt krikščionių bažnyčių jų nuodėmingų sielų reikmėms aptarnauti; Pranciškui Ksaverui lyginant šiuos skaičius su Vilniumi, šis išrodė beviltiškai mažas, o betgi teko pripažinti, jog Londonas negniaužė šitaip kvapo, kaip kad anąkart su prancūzais žvelgiant nuo kalno į Vilniaus slėnį; ne, galbūt dėl to, kad jis dryko pamažėliais, taip plačiai išsibarstęs, o gal dėl to, kad keliavo į jį iš rytinės pusės, nuo uostų, prieplaukų sandėlių ir skurdžių East Endo, arba „Rytų galo", gatvių, kuriose daugiausiai gyveno laivų statyklų juodadarbiai, smulkūs amatininkai, žydai ir vargetos, todėl toji miesto dalis, išmarginta tarp juodų sijų baltai tinkuotais statiniais ar suodžiais aprūkusių pilkų plytų mūrinukais su aukštyn žemyn stumdomais langais, labai panašiais į olandiškus, gilią senovę menančiais akmenų mūrais ar netgi suklypusiais mediniais lūšnynais, iš pirmo žvilgsnio didelio įspūdžio nedarė, na gal tik vien dydžiu, didelio savo reikalais užsiėmusio miesto abejingu šurmuliu; jiems bekeliaujant, kažkas šliūkštelėjo, dunkstelėjo į Tyzenhauzo nusisamdytos karietos stogą, jie pažvelgė pro langą – bedantė East Endo gyventoja purvinu kyku jiems draugiškai pamojavo iš užeigos antrojo aukšto, išsikišusio tarsi kregždės lizdas; ji rankose laikė ką tik šitaip ištuštintą savo naktipuodį. Temstant

jie pagaliau įriedėjo į Londono City ir išvydo Šventojo Pauliaus katedros kupolą: tačiau milžiniška balta kepurė, anglų pastanga pamėgdžioti Šventojo Petro baziliką Romoje, jiems kainavusi milijoną keturis šimtus svarų sterlingų, svaigino vien dydžiu, ne didybe ar grožiu – pranykusi mažų namiūkščių ir kreivų gatvių jūroje katedra keliauninkams ypatingo įspūdžio nepadarė, mat aplink ją nebuvo jokios erdvės, jokios aikštės ar tiesios gatvės ir todėl jokio būdo nors kiek atsitolinus pasigrožėti baltąja gigante, įsprausta į šitokį užkampį tarp mažų namų šabakštyno; dar toliau stūksojo kitas didžiulis kupolas, primenantis dar vieną Romos statinį, Panteoną, bet visų čia vadinamas Banku, šalia jo dunksojo įspūdingos šventyklos pavidalo pastatas, puoštas karalių statulomis, kuris iš tiesų buvo Londono karališkoji Birža: jie suprato atvykę į miestą, kuris lygia greta su Dievu garbina pinigą.

Artėdami į miesto vidurį, karietoje jie kalbėjosi, jog Londonas, kad ir lenkdamas dydžiu, tačiau statinių grožiu neprilygsta ką tik matytam Paryžiui; vis dėlto jie turėjo pripažinti, kad ir nebūdamas puikus, šis miestas yra nepaprastas, ypač kai jiems kratantis gatvėse imta įžiebinėti nesuskaičiuojamą galybę gatvių žibintų: paaiškėjo, kad juos uždegdavo pusantros valandos prieš visiškai stojant nakčiai ir šviesdavo jie iki paryčių; apačioje gatvėse buvo išmintingai išvedžiota latakėlių ir vamzdžių sistema, kuri tiekė vandenį į talpyklas gaisro atvejui: anglai buvo pasimokę po baisiojo gaisro, prieš šimtmetį sunaikinusio beveik visą Londoną; ir dabar tūkstančių tūkstančiai įstiklintų miesto žibintų saugiai švytėjo atsispindėdami latakėlių vandenyse, reginys ypač gražus buvo ten, kur kryžiavosi tiesios ir plačios pagrindinės gatvės; sutemus, savo šviesomis mirguliuojantis Londonas it sena patyrusi ir pasidabinusi kurtizanė paslėpęs dienos šviesoje matomas kliaudas ir nudėvėto gyvenimo nuovargį, naktyje kėlė nematytos prabangos įspūdį; kuo tolyn į vakarus, palei Temzę, tuo šviesų daugėjo, nes miestas darėsi vis turtingesnis: net parduotuvių langai buvo apšviesti žibintais,

o nuo už skaidrių stiklų išdėliotų prekių: audinių ir šilkų, brangenybių, pirštinių, nėrinių, skanėstų, perukų, vėduoklių, ginklų, vynų butelių ir kitų grožybių, raibo akis, vien tie įstiklinti prekystaliai su savo gėrybėmis buvo gražiausioji gatvių puošmena, it paveikslai; nors patys namai šiek tiek priminė Amsterdamą, mat buvo beveik be jokių puošmenų, tamsių plytų, bet pro didelius, veik nuo grindų lig lubų įstiklintus langus buvo matyti karališkų rūmų verti kambariai, apšviesti krištolinių sietynų su žvakėmis, kai kurie tų puikių namų buvo su iškabomis, o pro jų praviras duris šmėžavo puikiai apsirėdę vyrai ir moterys; paaiškėjo, jog tai – užeigos, kavinės ir arbatinės, jų Londone, pasak miesto valdžios rejestro ir keliautojų liudijimų, buvo devyni šimtai devyniasdešimt viena: keturi šimtai keturiasdešimt tavernų ir penki šimtai penkiasdešimt kofenhauzų bei arbatinių, iš kurių vienoje, pačioje garsiausioje, jie, apsistoję gan nebloguose išsinuomotuose kambariuose su pusryčiais ir atvykimo proga pamaloninti Tyzenhauzo dosnumu, po kelių dienų apsilankė; toji oberža, vadinama tiesiog *London Tavern*, buvo įrengta taip, kad nepadarytų gėdos didžiausio magnato pokylių salei, ji buvo išpuošta Korinto kolonomis ir apstatyta puikiausiais šilku trauktais baldais, per vieną dieną ji galėdavo pamaitinti net tris šimtus šešiasdešimt pasiturinčių alkanųjų, kuriems valgį tiekė ant baltutėlių, nuolat keičiamų staltiesių ir tviskančių gryno sidabro lėkščių; Bohušui nusistebėjus, kad jų niekas neišvagia, jie netruko suprasti kodėl: „Londono Tavernos“ duris saugojo akyla apsauga, čia įleidžianti tiktai tuosius, kurie galėjo susimokėti tikrą turtą už nelabai ypatingo skonio, prėską maistą, patiekiamą tarp rūmų vertos prabangos, ant sidabro lėkščių; net Lietuvos kunigaikštystės iždininkui Tyzenhauzui, gan pratusiam švaistytis ne savais, o karališkais ir iždo pinigais, po pietų patiekta sąskaita už nenusakomai blankius, gomurio nesujaudinusius patiekalus pasirodė blyškulį keliančiai didelė: nors, kaip ir derėjo tokiam didikui, jis sugebėjo suvaldyti nemalonios nuostabos grimasą ir

neišsiduodamas ramiai, veik nemirktelėjęs, tą sąskaitą apmokėti, tačiau po to kurį laiką savo keliauninkų kompanijos jis daugiau tavernose nebevaišino; tačiau vien ligi tol, kol pabuvęs Londone pagaliau suprato, jog lankymasis tokio pobūdžio užeigose čia mažiausiai susijęs su prėsku maistu ar tiesiog pasisotinimu: šiame mieste į tavernas ir kavines būdavo einama pasirodyti, sudaryti politinių koalicijų, pažinčių, sandorių ar užmegzti meilingų santykių, o taip pat ir skaityti laikraščių, kurių šiame mieste buvo leidžiama net šešiasdešimt skirtingų pavadinimų, nuo rimčiausių politinių iki mirgančių paveikslėliais ir išjuokiančių žmones bei įvykius, ir pagal tai, kas kokį laikraštį tavernoje pasirinkdavo, būdavo galima daug pasakyti apie tą asmenį, jo politines pažiūras, luomą ar turtą; kaip ir tiksliai buvo galima nustatyti žmogaus turtinę padėtį pagal tai, į kokius kofenhauzus jis eina, kokiose krautuvėse perka ar net kurioje miesto dalyje gyvena, čia viskas kainavo, čia už viską reikėjo mokėti kojų pirštus riečiančią ir sėdmenis sutraukiančią kainą; suma, už kurią Lietuvoje būtum galėjęs gyventi savaitę, čia išslysdavo iš kišenės per kelias valandas, čia viskas turėjo kainą, regis, net pirstelėjimai; miesto šviesos čia taipogi kainavo ir švietė tik ten, kur vaikščiodavo turtingieji, kitur gi mieste sklido vien blausūs smardžių pigių lajaus žvakių atšvaitai iš tamsių lindynių, ir Pranciškus Ksaveras prisiminė tą naktį su Rossignoliu, kai jiems nemokamai švietė Lietuvos žvaigždės; Londonas buvo to potyrio priešingybė – jame, regėjosi, turėjo kainuoti net ir žvaigždžių šviesa.

Vos atvykę, jie su Tyzenhauzu, jo giminaičiais ir Bohušu apsilankė įprastinio vizito Abiejų Tautų Respublikos ambasadoje Carburtono gatvėje prie Didžiojo Portlando kelio; vos pravėrus dailaus nedidelio namelio duris, juos pasitiko seniai girdėtas lietuvių kalbos skambesys, o tiksliau tariant, garsus žemaičiavimas: netikėtai mirus ambasadoriui Tadeušui Bužynskiui jau ilgus metus jį pavadavo jo sekretorius, arba, kaip jis buvo vadinamas, *chargé*

d'affaires Pranciškus Bukota, smulkus bajoras iš mažo Žemaitijos dvarelio, kursai čia, šitaip netikėtai padaręs karjerą, kad būtų pigiau, visus tarnus atsigabeno iš savo valdų, tad Abiejų Tautų Respublikos ambasada buvo it maža Lietuva vidury Londono; trisdešimtmetis rausvažandis mėlynakis jau tukti pradedantis besišypsantis Bukota pats kalbėjo angliškai it čia gimęs, rodėsi čia puikiai pritapęs, buvo priimamas karaliaus dvare ir rinktiniuose ponų, arba kaip juos čia vadino, džentelmenų, klubuose, tokiuose, kaip garsusis *Beefsteak Club,* arba „Jautienos kepsnio klubas"; tačiau ir jis skundėsi baisiomis Londono kainomis, dar baisesnėmis, kai reikėjo palaikyti diplomatui deramą lygį už iš Varšuvos siunčiamas varganas lėšas; jį aplankiusiems lietuviams pasakodamas apie savo vargus ir nepriteklius, apie tai, jog čia, Londone, visa diplomatija daroma ne audiencijų salėse, o prie pietų stalo, o pietūs čia, gal jie jau pastebėjo, kainuoja nepigiai, ir, pramušinėjant Karūnos ir Kunigaikštystės interesus, konkuruoti reikia su rusų pasiuntiniais, kurie visus ministerius girdo iki nukritimo ir šeria juodaisiais ikrais iki apsidirbimo, tuo tarpu jo lėšos vynui daugiau nei ribotos, ir dargi gavęs pylos iš Varšuvos, kai valstybei reprezentuoti nusipirkęs dešimčiai asmenų skirtą sidabro servizą, betgi jis negalįs vaišinti torių politinės partijos lyderių iš molio dubenėlių, vigai gal dar suprastų tokią ekstravaganciją, bet toriai – tai ne; ak, bet jis aukščiausio lygio tarpvalstybinius reikalus turįs vystyti oriu veidu ir neparodydamas, kad šiknelė plika, nes su ubagais niekas diplomatijų nedaro, tad jau yra tikras reprezentacijos meistras, jam pavykę pritraukti daug Lietuvos ir Lenkijos šalininkų, anglai buvo bene vieninteliai Europoje, kėlę laikraščiuose triukšmą dėl įvykusio Respublikos padalijimo, tiesa, visiškai aišku, kodėl jie už mus ir prieš rusus – anglams rūpi mūsų Baltijos uostai, Gdanskas ir ypač Klaipėda bei Palanga, anglų pirklių, o kartu ir politikų interesas, kad prekybą iš jų vykdytume mes, o ne rusai; jis gebėjo šmaikščiai pats iš savęs pasijuokti, iš savęs tyčiojosi negailestingai, kitus šiepė švelniai ir atlaidžiai, apie papročius

ir gyvenimą kalbėjo su nuoširdžiu susidomėjimu ir žingeidumu, apie politinius reikalus – su pavydėtinai aštriu protu, trumpai tariant, tas dėl mirtingo atsitiktinumo ambasadoriaus vietoje atsidūręs žemaitis turėjo visas diplomatijai reikalingas savybes, kurių kitąkart taip stokodavo net iškiliausi didžiūnai. Jiedu iškart patiko vienas kitam, Pranciškus Bukota ir Pranciškus Ksaveras Norvaiša iš Milkantų: „Bukota, Milkantas Norvaiša... Žemaitis, Milkantas, iš Milkantų? Žemaitis ir aš!"; Pranciškaus Bukotos brolis buvo vienas Vilniaus kanauninkų, Norvaiša jį šiek tiek paminė nuo senų laikų, bet vos po kelių valandų su Pranciškumi Bukota, po juoko, pokštų, įdomaus pokalbio, pasijuto, lyg būtų šį pažinojęs visą gyvenimą – toks tasai buvo malonaus būdo, smagaus ūpo, nepasipūtęs žmogus, kupinas to, ką anglai vadino *humour*. Atsisveikindamas jis išskyrė Pranciškų Ksaverą iš kitų tarpo, kitiems nematant, jį tyliai pakvietęs apsilankyti darkart, kol tebevieši Anglijos sostinėje: kuo galėsiu, tuo bičiuliui žemaičiui padėsiu, pas mane visada prašom mėsgalio ir alaus.

Ateinančius mėnesius Londone jie, kaip ir priderėjo kilmingiems keliautojams, neleido dienų veltui, bet paskyrė jas naudingam ir mokslingam miesto tyrinėjimui: pradėjo, žinoma, nuo karališkųjų Kensingtono rūmų ir parko, ir statinys, lyginant su Versaliu ar netgi Respublikos magnatų rezidencijomis, pasirodė kuklus, pastatytas pagal iš Olandijos kilusio Oraniečio nyderlandišką skonį; kur kas didesnį įspūdį jiems paliko kitą dieną aplankytos dirbtuvės – vaškinių figūrų ir ypač – plieninių sagų: ten jie išvydo aparatus, kokių nebuvo regėję, veik be jokios žmogaus rankų pagalbos per kelias akimirkas galinčius nuliedinti šimtus sagų; Pranciškus Ksaveras žiūrėdamas į tą mechaninį tarškantį mašinerijos monstrą pasijuto lyg jau žvelgiąs Rossignolio aprašytojon ateitin; šitai sukrėtė labiau, nei apsilankymas anglų pagrindinėje Dievo šventovėje: Šventojo Pauliaus katedra, kad ir milžiniško dydžio, viduje buvo nejauki, atšiauri, beveik nepuošta; prie freskų su atsiveriančiomis dausomis,

auksu žėrinčių altorių, kvapnių smilkalų debesų, angelų ir šventųjų kompanijos pratusiems lietuviams ji nepaliko didesnio įspūdžio; Pranciškus Ksaveras nejučiomis prisiminė Šventųjų Petro ir Pauliaus bažnyčią Vilniaus Antokolyje, kurios vidus jam užgniauždavo kvapą ir kur jis valandų valandas galėdavo praleisti apmąstydamas baltu stiuku papasakotas šventąsias istorijas; čiagi, Londone, buvo tik didelė, pilka, nestebinanti ir jokios pamaldumo ekstazės nesukelianti erdvė; jie užsikabarojo laiptais iki pat katedros bokšto, kad galėtų pažvelgti į miestą, tačiau ir čia nusivylė – Londoną nuo jų it pilkas kisielius slėpė tvyrantis drėgnas vasario rūkas. Jie aplankė ne vieną muziejų, kurių Londone buvo daugybė, ir tai nebuvo įprastinės kunstkameros, skirtos visuomenės apžiūrai: Antikvarų draugijos muziejus, muziejai, pilni paukščių ir gyvūnų iškamšų, medalių, gemų ir intalijų, antikinių radinių, drugelių kolekcijų, Wedgwoodo fajanso rinkinių, imituojančių Herkulanumo ir Pompėjos menus; Karališkosios menų akademijos salės su vario raižinių ir paveikslų kolekcijomis; Britų muziejus, įkurdintas didžiulėje Montagu rezidencijoje Bloomsburyje, buvo lankytojams nemokamas, reikėdavo tik iš anksto pranešti; tiesa, vos atvykus paaiškėdavo, jog vis vien reikia mokėti pinigus – už vedlį ir jo pasakojimus, o be vedlio apžiūrinėti nebuvo leidžiama; šitai – net iš neva nemokamo muziejaus aplankymo išplėšti auksinių – Londonui buvo itin būdinga; bet jie nė kiek nesigailėjo pakloję už Britų muziejaus aprodymą: vien jo biblioteką sudarė penkiasdešimt tūkstančių knygų tomų, medalių ir monetų ten buvo dvidešimt trys tūkstančiai ir nesuskaičiuojama daugybė retenybių – iškasenų, mineralų, brangakmenių, gintarų ir fosilijų, herbariumų, iškamšų; ne, tai nebuvo vien didelė kunstkamera, atrodė, jog anglai Britų muziejaus kolekciją nori paversti viso pasaulio inventoriumi, o į savo salą surinkti visa ko įvairovę, tarsi toji sala būtų Nojaus arka, kurioje reikia išsaugoti visko, kas tik yra ant svieto, pavyzdžių; kolekcionavimas šiai tautai buvo ne vien keistų retenybių rinkimas, bet uoli mokslinė pastanga aprėpti

ir suprasti pasaulį. Jie apsilankė Botanikos sode, taip pat ir Londono žvėryne, visų čia vadinamame Menažerija ir įsikūrusiame prie pat Towerio tvirtovės, greta Towerio tilto, tokio didžiulio, jog buvo apstatytas namais ir krautuvėmis, it gatvė; už įėjimą į Menažeriją nereikėjo mokėti brangiai, vos tris puspensius, čia veržėsi netgi varguoliai, neturintys pinigų – tačiau juos įleisdavo tik tuomet, jei tieji atnešdavo gyvą katę ar šunį žvėryno plėšrūnams pašerti; čia keliautojai pirmą kartą išvydo ne tik žiaurią pramogą, kai liūtai, ore pagavę jiems sviestą šunėką, sudraskė jį į gabalus, bet ir gyvūnus bei padarus, pažįstamus tik iš graviūrų ar knygų puslapių, o anglų atsigabentus iš savo kolonijų: milžiną dramblį, kuris mojavo ausimis it vėduoklėmis ir iš savo straublio leido Paskutinio Teismo trimito vertus garsus, raganosį, žirafą ir zebrą, tą baltai ir juodai rainą arklį, visiškai netinkamą jodinėti ir sukėlusį keliautojams nuostabą, taip pat nesuskaičiuojamą daugybę liūtų, tigrų, leopardų, panterų ir kitokių plėšrūnų, įvairiausių rūšių beždžionių, nuo telpančių į kišenę iki milžiniškų, už žmogų didesnių, ir nekaltų paukščių, dėl savo ryškumo ir lepumo jokiu būdu nepritinkančių Britų salose: baltų ir įvairiaspalvių papūgų ir dieviškai gražių rausvų gervių kreivais snapais, čia vadinamų flamingais. Jie taip pat išvydo ir nedidelį, bet reto šlykštumo driežą ar roplį klaikiai išsprogusiomis akimis katės vyzdžiais ir trirage skiautere ant galvos, o kai padaras pražiodavo žabtus, jie tapdavo panašūs į paukščio snapą; Pranciškus Ksaveras Norvaiša čia iškart prisiminė vilnišką požemiuose gyvenantį Baziliską, pusiau driežą, pusiau gaidį, kuris neva galėjo žudyti žvilgsniu: tas Menažerijos padaras vadinosi *chameleonas*, ir, kalbama, buvo gyvas vien oru; nežinia, ar jo žvilgsnis turėjo mirtiną poveikį, tačiau nuo jo nebuvo galima atitraukti akių, mat jis gebėjo mainyti savo kūno spalvas pagal aplinkybes, pagal tai, kur atsidurdavo: jis galėdavo susilieti su rudu purvu ar medžio žieve, ryškia, tamsia ar vaiskia lapų žaluma, padėtas prie gėlių ar raudono skuduro galėdavo tapti raudonas ar rausvas, arba, esant reikalui – raibas,

dryžuotas, taškuotas; tačiau jie patys savo akimis įsitikino, jog šis dyvas gyvas ne oru: susiliejęs su rusvomis pakreiktomis pjuvenomis ir žievėmis, tarsi būtų negyvos medienos dalis, ištaikęs akimirką jis it žaibą švystelėjo neįtikėtino ilgio ir bjaurumo liežuvį ir pagavo bei prarijo musę ar kitą nelaimėlį vabzdį; šiame padare pynėsi išties šėtoniškas įstabumas, šlykštumas, beginklio gebėjimas prisitaikyti ir plėšraus pasalūno klasta.

Apžiūrinėdami Londoną jie įsitikino, kad jis anaiptol tikrai ne gražuolis, puikumu glamonėjantis keliautojo akį, bet dėl savo gausybės stebuklų ir išradimų neabejotinai nepaprastas miestas, gebantis pakerėti mąstančiojo vaizduotę ir protą: šios anglų jūreivių ir jūrų galybės sostinėje galėjai tarsi atrasti visą pasaulį ir jo įdomybes, jis trikdė, bet kartu stebino, apversdavo išankstinius įsivaizdavimus aukštyn kojomis; jie aplankė didžiulį Manufaktūrų ir prekybos paramos draugijos paviljoną, kurį patys pakrikštijo „Modeliarnia", mat jame anglai laikė visų savo išrastų aparatų ir mechanizmų įstabius pavyzdžius bei naujausius meistrų išradimus: ratelį, verpiantį keliolika vilnos ričių vienu kartu, javų pjaunamąsias, mašiną, galinčią iškart pagaminti kelis šimtus vinių, neįtikėtino galingumo naujo modelio plūgus, juodas lengvutes greitas, nes paprastas, be sunkių priauksintų puošmenų apkrovos, naujausio pavyzdžio karietas, ir netgi jų naujausiąjį išradimą: škotų laikrodininko Cummingo prieš trejus metus sugalvotą išvietės aparatą su kreivai išriestu nuotekų vamzdžiu – S raide išlenktas vamzdis fajansiniame naktipuodyje gudriai sukurdavo vandens kamštį, slėgiu išsiurbiantį bei pašalinantį žmogaus išmatas ir apsaugantį nuo bet kokios smarvės ar kitų nešvarių pasekmių, dėl tojo uždarančio vandens kamščio jis buvo vadinamas vandens klozetu ir jau pradedamas įtaisinėti turtingiausiųjų rezidencijose; Pranciškus Ksaveras prisiminė Rossignolio žodžius, jog apie kiekvieną kraštą galima spręsti iš jo išviečių: anglai, pasirodo, jau turėjo išradę net ir mokslinį prietaisą tvarkingam ir švariam šikimui palengvinti.

Tačiau nežiūrint į tai, Londonas, regis, vis tiek švytavo tarp kraštutinumų: turtingi čia buvo turtingesni negu kitur, o varganieji – dar labiau nuskurdę, pasiturintieji mėgavosi puikiomis, ištaigingomis pramogomis – pavyzdžiui, leido vakarus nuostabiuose viešuosiuose už mokestį prieinamuose malonumų soduose Vauxhalle arba Ranelagh, kurie buvo išdabinti nuostabiausiomis gėlėmis, fontanais ir paviljonais, puikiai apšviesti iliuminacijomis, kuriuose grojo muzikantai, prilygstantys net karalių kapeloms, kur buvo maloniai bendraujama, diskutuojama, geriama kava, arbata, vynai ir šampanas; bet tuo pat metu liaudis linksminosi kitur ir kitaip – pavyzdžiui, gaidžių peštynėse paskubomis suręstuose lentiniuose amfiteatruose, kurios buvo tokios kruvinos ir žiaurios, jog Pranciškus Ksaveras, pajutęs šleikštulį, turėjo išeiti ir jas palikti anksčiau: ir ne sužalotų, nuskustų, nusmailintom plunksnom paukščių kraujuotos konvulsijos jam buvo kokčiausios, bet rėkiantys, perkreipti, bedančiai, nuo prakaito išrasoję minios veidai iš žiaurumo paklaikusiomis akimis, leidžiantys į agoniją panašų gargaliavimą, nė iš tolo neprimenantį kilmingųjų raiškios, tarsi rėžte rėžiamos kalbos prakilnaus skambumo; o tačiau ir ne vienas didikas mielai lankėsi gaidžių peštynėse ir statė net svarus sterlingus lažybose, šitaip savyje išlaisvindamas kraugerį gyvulį. Į visų nors kiek pasiturinčių keliautojų itinerarijus Londone buvo neišvengiamai įtraukiama ir dar viena pramoga, jie irgi ten apsilankė: vizitas į Švenčiausiosios Betliejaus Marijos ligoninę Moorfieldse, kurią visi londoniečiai trumpindami iš *Bethlem* pravardžiuodavo tiesiog „Bedlamu“; iš tiesų tasai Bedlamas buvo ne kas kita, kaip bepročių špitolė, ar, veikiau, tikras, kaip juos čia vadindavo, lunatikų miestas: prieš penkis šimtus metų įkurtoje špitolėje, neseniai perstatytoje į didžiulį uždarą statinį, jų čia buvo laikomas ne vienas šimtas, o Bedlamo įėjimą puošė frontonas su dviem kraupiomis nuogomis, it mėšlungio perkreiptomis statulomis, Melancholija ir Ūmia Beprotybe; Bedlamo gyventojai

atrodė ne ką geriau, bent jau tieji, kurie atlaikydavo nepaliaujamą mirkymą šalto vandens kubiluose, nuolatinį kraujo nuleidinėjimą, vimdymą ir vidurių laisvinimą stipriausiais vaistais: Pranciškui Ksaverui su Tyzenhauzu, jo sekretoriumi Suchodolecu ir Bohušu beeinant ilgu koridoriumi, pro langelius celėse jie galėjo regėti visų įmanomų rūšių ir pavidalų lunatikus, pavojingiausieji buvo supančioti ar surakinti celėse antrame aukšte, kai kurie jų buvo raminami, ar, veikiau, kankinami, sukant juos pririštus ant pakabintų kėdžių, kad apsvaigtų galva; nekenksmingieji tarsi Hado požemių karalystės gyventojai pajuodusiais paakiais it sapnuodami blūdinėjo koridoriais: juokdamiesi, kikendami, dejuodami, kalbėdamiesi ir ginčydamiesi patys su savimi, niūniuodami, darydami vienodus judesius tarsi būtų automatonai; žmogiškieji aplūžę kūno lukštai, iš kurių nebegrįžtamai buvo iškeliavusi sąmonė. Bohušui šitai pasirodė kaip didžiai pamokanti patirtis: „štai kas nutinka, kai pasiduodame nuodėmei, aistrai, ištvirkavimui ir nevaržome savo įgeidžių bei apetitų, – pamokslavo jis, – šitai, pamišimas, yra neabejotina bausmė už puikybę, Viešpats mūsų savivalę baudžia atimdamas iš mūsų sąmonės vadeles“; Pranciškus Ksaveras nebuvo toks greitas teisti šio beprotybės miesto gyventojų: kai kurie jam atrodė veikiau nekalti nelaimingi ligoniai, nei Viešpaties šitaip nubausti nusidėjėliai, jis pats su didžiausia gėda ir nerimu prisiminė savo baisųjį, beprotišką nevilties protrūkį Lietuvos kryžkelėje, ne jam buvo teisti lunatikus; išvyka sukėlė gailesio ir nuolankumo, o kartu ir slogumo jausmą: daugumai kitų Bedlamo lankytojų, už įėjimą susimokėjusių po pensą, ne galvoje buvo nei krikščioniškas nuolankumas, nei gailesys, nei gyvenimo pamokos; apsilankymas Bedlame daugeliui, ypač prasčiokams, buvo tiesiog smagi pramoga: jie juokėsi stebėdami vargšų proto ligonių kančią ir blaškymąsi, kvatojo visa gerkle, kai koks nelaimėlis nesuprasdamas ką darąs imdavo trankyti galvą į sieną ar terliotis savo paties išmatomis; lankytojai tiesiog žvengė, žviegė ir springo iš juoko, kartkartėmis

net mėtydami į juos atsineštais apelsinais ar obuoliais; labiausiai kliūdavo tiems pamišėliams, kuriuos buvo galima įtarti kitados buvus kilmingus ar pasiturinčius, o dabar jie buvo nusmukę iki tokio vargano lygio – šitiems kliūdavo daugiausiai, na, ir dar jaunoms paklaikusioms moterims, kurias lankytojai erzino kuo nešvankesnėmis patyčiomis, reikalaudami apsinuoginti, rodyti lytį ar užgauliodami rinktiniais keiksmais; žemakilmiams vietos lankytojams Bedlamas buvo ne kas kita, kaip dar viena menažerija, tik šioji, žmogiškoji, buvo netgi pigesnė; Pranciškui Ksaverui Bedlamas tapo įsimintina vieta: jei lankydamasis Parlamente, muziejuose, Manufaktūrų ir prekybos draugijoje, pramogų soduose ar Karalienės Marijos invalidų jūreivių ligoninėje Grinviče jis žavėjosi anglų protu ir mielaširdinga jų labdara, tai Bedlame, kaip ir gaidžių kautynėse, jis prarado tikėjimą dalies tos tautos žmogiškumu.

Kovo mėnesį, kiek atšilus orams, jie vis dar keliavo, ir tasai keliavimas buvo kur kas malonesnis: Tyzenhauzo draugija laivu nuplaukė į Hampton Courtą, tą sumažintą anglų Versalį už keliolikos mylių nuo Londono, ir aplankė Oxfordą, o jame – dvidešimt du universiteto koledžus; Pranciškaus Ksavero savimeilė buvo gana pamaloninta ne vien tuo, kad Oxforde po uolaus mėnesio pastangų ir kasdienio liežuvio laužymo pagaliau pajuto šį tą pradedąs suprasti angliškai, bet ir tuo, kad, apžiūrinėdami observatoriją, kalbėdamiesi su astronomais ir matematikais lotynų kalba, jie pajuto puikiai susišneką kaip mokslininkai; nerimastingas, kiek įsižeidęs, nieko nesuprantantis Tyzenhauzas akivaizdžiai nekantravo ir nebuvo patenkintas dėmesio stygiumi savo rangui, nes jo globojamas profesorius Norvaiša Oxforde žibėjo ryškiau nei Tyzenhauzo kunigaikštystės pareigybės; Oxfordas buvo protų kunigaikštija, kurioje daugiau lėmė žinios nei titulai, ir Norvaišai, jiems iš ten išvykus, dar gana ilgai ir švelniai teko glostyti įžeistą Tyzenhauzo savimeilę apsukriomis pagyromis; Batho miestas juos sužavėjo savo tvarka, žmonių puošnumu beigi tuo, kad ten tebebuvo senovinių romėnų

pirčių, termų, įstabūs griuvėsiai: patys anglai ten važiuodavo gydytis ir gerti stebuklingų šaltinių vandenų, visas miestas buvo skirtas šiam gydomajam laisvalaikiui ir keliautojams teko nulenkti galvas prieš to miesto grožį, pastatų bei prabangių gatvių grakštumą: puslankiais išlenkti didžiuliai šviesaus akmens rūmai su šimtų šimtais vienodų kolonų talpino butus, užeigas ir salonus, žaliavo puikūs sodai, naujoviškas prašmatnus Operos teatras ir didžiulė Asamblėjų salė, kurioje jie pateko į veik kas vakarą vykstantį pokylį penkiems šimtams žmonių: didžiuliai krištolo kandeliabrai su šimtais žvakių apšvietė žaižaruojančius moterų ir vyrų deimantus, puošnūs ir įtakingi žmonės čia trumpam pamiršdavo visus rūpesčius ir, galbūt užsimiršę – nerūpestingai prisidarydavo naujų; Pranciškus Ksaveras stebėjo tuos anglų veidus, jų sportišką stotą, porcelianą primenančią baltą damų odą raibuliuojančioje žvakių šviesoje, gėrėdamasis jų prakilniomis manieromis, oriais gestais, iškalba, šmaikštumu, sąmojais ir nepaprasta elokvencija, kurios atskirus posakius jo ausis jau puikiai suprasdavo; kelis kartus jis pagavo į save atkreiptus moterų žvilgsnius: jų akys žvilgėjo, šypsenas jos koketiškai dengė vėduoklėmis, iš po kurių keliskart atsklido žodžiai *how prepossesing... enigmatic... handsome**; jis, didžiai savo nuostabai, suprato, jog kalbamasi apie jį, ir mandagiai nusišypsojo atsakydamas, tuo sukeldamas jų palaimingą pagyvėjimą ir daugiaprasmius žvilgsnius; viena jų, iš po blakstienų metusi spindintį žaibą, jam lyg davė ženklą sekti paskui ją, tačiau jis suteiktu nebyliu leidimu nepasinaudojo: vien jo savimeilė buvo paglostyta, jog jį, juodai vilkintį svetimšalį, jos iš tolo palaikė esant šiek tiek patraukliu, tačiau tiesmukumas šiek tiek ir baidė, o ir jo tikslas nebuvo kokie nors meilingi nuotykiai. Tačiau jis turėjo sutikti, jog Bathas buvo moterų miestas: jų, besiilsinčių, geriančių vandenis dėl skaistesnės odos, lengvesnio virškinimo ar įsčių vaisingumui paskatinti, čia buvo beveik daugiau

* Koks žavus, paslaptingas, išvaizdus. (Angl.)

nei vyrų; jam paaiškino, jog jos arba pačios pabėga iš Londono šurmulio ar savo grafysčių dvarų nuobodybės, arba tai tėra būdas, kad jų vyrai galėtų nuo jų pailsėti, išsiųsdami jas toliau nuo akių; galbūt dėl šitos priežasties buvo gausu liudijimų apie damų nevaisingumą išgydžiusius Batho vandenis; kas ten žino, šiaip ar taip, daugelis išties iš šio miesto išvykdavo stebuklingai pastojusios, bet kartu buvo kalbama, jog kas įvyksta už nuodėmes tyliai saugančių išlenktų Batho rūmų fasadų, tas šiame ramybės mieste ir pamirštama; iš tiesų, ten galėjo dėtis keisti dalykai, jis pats vieną pavakarę prie Karališkojo Pusmėnulio rūmų matė kažką neįprasta: prie vieno iš įėjimų stojo karietos ir iš jų lipo elegantiškos moterys, lydimos gatvės praeivių kuždesio apie *bluestockings*, mėlynas kojines, ir iš tiesų, jam ėmus žvelgti pažeme, joms žengiant nuo karietų pakopų, tarp krinolinų klosčių ir prabangių kurpių švysteldavo mėlynai aptemptos čiurnos, o vienai išlipant indigo spalva švystelėjo net pusė blauzdos – lieknos, raumeningos, it nutekintos; ji dėvėjo pabrėžtinai paprastą balandinio šilko drabužį be jokių puošmenų, jos skrybėlė su milžiniškais pilkais kaspinais dengė pusę jos veido, jai per nugarą it vario žaltys vinguriavo vieniša ilga kaštoninė garbana, jis negalėjo jos įžiūrėti, vien tik baltą nenupudruotą smakrą, lūpas, apgamą ant ilgo kaklo; po kelių tvirtų, skubrių, beveik vyriškų žingsnių, iš kurių dvelkė pasitikėjimas savimi, ak, tetrauktų viską velniai, moteris pranyko rūmų tarpduryje; vėliau, besidomint, kas gi yra tos „mėlynos kojinės“, jiems paaiškino, jog tai itin mokytų ir neklusnių damų draugija, kuriai vadovauja senoji ledi Montagu: paniekinusios moterims deramus užsiėmimus, tokius kaip siuvinėjimas, peltakiavimas ir mezgimas, jos vietoje to imasi vyriškų pomėgių: mokslo, poezijos, ir garsiai reiškia savo nuomonę apie paveikslus, architektūrą ar netgi, neduokdie, politiką; jos tokios įžūlios, jog pačios renkasi, ką kviesti į savo susibūrimus, ir visiems pakviestiesiems į jų uždarą draugiją būtina mūvėti mėlynas kojines. Šitai buvo dar viena angliška keistenybė, mat toji tauta be galo mėgo

įvairius keistus slaptus susirinkimus, į kuriuos atrinkdavo pagal luomą, pomėgius ir keisčiausius papročius: juk ir Bukota kažkada pasakojo apie „Jautienos kepsnio klubą", kurio heraldinis šūkis buvo lyg lunatiškas kliedesys: *Jautiena ir Laisvė.*

Pranciškus Ksaveras Norvaiša nė nebūtų galėjęs įtarti, jog patsai šitaip kada nors galėtų užsiimti tokiomis keistenybėmis, šitai buvo ne jo nuosaikiam ir protingam būdui, jis į savąją užduotį Londone žiūrėjo rimtai, ypač po to, kai staiga Tyzenhauzas pareiškė turįs skubiai išvykti atgal į Varšuvą: jo didenybė jau ne juokais piktinosi tokia ilga iždininko išvyka ir jokiu būdu nenorėjo, jog ji užsitęstų ar truktų metus; tai reiškė, jog Norvaišos ir likusios kompanijos kelias išsiskiria, ir jie tikrai nebevyks į Italiją; tai reiškė, kad Tyzenhauzas išvyksta su savo palyda, o Pranciškus Ksaveras turi likti ir pabaigti surinkti visus reikiamus astronominius prietaisus Gardino observatorijai ir sulaukti, kol jie bus pagaminti; jam paliko šiek tiek pinigų artimiausioms išlaidoms ir Tyzenhauzas pats laiduodamas atidarė jo vardu sąskaitą Andersono banke: jon turėjo būti pervedama mėnesinė jo globėjo stipendija ir vėliau lėšos kelionei atgal; Pranciškus Ksaveras kliovėsi, jog, pasilikęs tuos kelis mėnesius ilgiau, jis ramiai atrinks observatorijai reikiamas knygas ir instrumentus, netrikdomas nenuspėjamo Tyzenhauzo šišo lankytis priebėgomis visur, kur tik įmanoma, nė neatsirenkant: soduose, rūmuose, pas kunigaikščius ir baronienes namuose, teatruose, žvėrynuose, durnynuose ir fabrikuose, o labiausiai – tavernose ir krautuvėse, perkant didelius ir mažus niekniekius, jis pats iš niekniekių įsigijo tik dvi poras batų ir dvi juodas angliškas eilutes, vasarinę ir lengvutės šiltos vilnos šaltam orui: daiktai buvo labai paprasti, bet puikiai ir nepaprastai patvariai, patogiai, nesivaikant madų, pasiūti, o kainavo kur kas pigiau nei Paryžiuje; jis pats kuo labiau norėjo susilieti su Londono gatvių gyventojais neišsiskirdamas apdarais, lygiai taip, kaip Bukota – juolab kad per tuos kelis mėnesius gerokai pramoko jų nesunkios kalbos ir dabar galėdavo susišnekėti be didelių

keblumų. Jis beveik džiaugėsi pabūsiantis dar kelis mėnesius, o vėliau sau ramiai, nebegaišdamas laiko sausumoje, jūra parplauksiąs tiesiai į Gdanską su visais instrumentais.

Tyzenhauzui išvykus, Pranciškus Ksaveras neskubėdamas, bet ir taupiai naudodamas laiką, ėmėsi darbo. Jis dar kartą apsilankė Greenwiche, kur, išsinuomojęs nedidelį kambarėlį užeigoje, praleido net porą savaičių, tačiau tas laikas buvo neįkainojamas: pristatęs Tyzenhauzo rekomendacinį laišką jis kasdien eidavo į tenykštę nedidelę, bet pagal naujausius mokslo atradimus įrengtą laboratoriją; vietiniai astronomai, žinodami, jog iš jų žadama įsigyti teleskopų ir įrangos, buvo itin paslaugūs: Pranciškus Ksaveras, be teleskopo, įsigijo ir jo priešingybę – smulkiažiūrį, tai yra mikroskopą, kokį buvo regėjęs tik Stanislovo Augusto rūmuose; o taip pat, sumokėjęs į priekį, užsakė pagaminti ir kai kuriuos aparatus pagal Gardino observatorijai tinkamą dydį; Greenwiche jį buvo apėmęs ramus, pasitenkinimo kupinas džiaugsmas: pagaliau jis kalbėjosi su žmonėmis, kurie jį suprato vos iš pusės žodžio, o jo veiksmai po truputį virsdavo būsimos observatorijos kūnu. Netrukus buvo priverstas papildyti savo kišenę: Londono bankierius Andersonas jam tvarkingai išmokėjo ne vien Tyzenhauzo stipendiją, paverstą angliškomis ginėjomis, bet ir išdavė šiek tiek kredito, kuris turėjo būti padengtas sekančiu pervedimu, lygiai po mėnesio. Jis keliskart buvo susitikęs su Bukota, alaus ir mėsgalio, kaip anas sakė, keliskart tavernose, keliskart – jų ambasadoje, dar labiau suartėdamas su nauju bičiuliu, kuriam buvo nuoširdžiai įdomu jo įspūdžiai apie anglišką mokslą; savo ruožtu Pranciškus Bukota buvo neįkainojamas pagalbininkas patarimais ir pastebėjimais, kaip geriau su tąja tauta susitarti, kaip atskirti jos luomus, o kilmingųjų luome – nuotaikas ir politines pažiūras, nes į tai čia reikėjo kreipti dėmesį it atsargiai žengiant per kiaušinių lukštus. Tiesa, paskutinius kartus Bukota atrodė paniuręs, net jo žandai regėjosi šiek tiek nukabę ir kaktą temdė rūpesčio raukšlė: man trisdešimt vieneri, ir jau penkerius

metus esu čia įstrigęs, jo didenybė anei man duoda atostogų, anei kelia atlyginimą, tik reikalaujama iš manęs vis daugiau ir daugiau: pirmiausiai depešas siųsdavau dukart per mėnesį, paskui – kas savaitę, dabar reikalauja – kas porą dienų, reikalauja patraukti mūsų pusėn kuo daugiau šalininkų, betgi kaip tą padarysi be pinigų; vargšas Bukota jautėsi anei pakartas, anei paleistas, vargšas Bukota jautės įstrigęs, o labiausiai vargšas Bukota, kaip paaiškėjo, norėjo susirasti gyvenimo draugę, bet anglės jo nedomino, o ir nesidomėjimas buvo abipusis – svetimšalis bajoras su nežinia kur užjūriuose esančiomis žemėmis bei valdomis čia ir negalėjo tikėtis savo rango žmonos, todėl jis svajojo ištrūkti ilgesnių atostogų, per kurias galėtų tėvynėje susirasti sau nuotaką ir bent jau ją atsigabenti kartu; ir pats Bukota suprato, kas jį visai netikėtai po penkerių metų klestėjimo ištiko: prancūzai šitai vadina *la maladie du pays*, šalies liga, man ne gėda pasakyti, jog ilgiuosi Tėvynės, atsivežčiau bent žmoną saviškę, ji man būtų truputį truputį tėvynė.

Pranciškui Ksaverui grįžus iš Cambridge'o, Bukota laukė jo su džiugia žinia: kitų metų antrą pusmetį jo didenybė jam suteikė leidimą atostogų; tiesa, vargšui ambasadoriaus pareigas einančiam diplomatui kol kas neatsiuntė dar nė grašio, nors Bukota nekart laiškuose aiškino prasiskolinęs iki siūlo galo, ir ne savo, o ambasados reikmėms: ne tik anglų krašto brangumas, bet ir nuolatinės nenumatytos išlaidos lėmė, kad ne tik Andersonas, bet ir Couttsas, ir dar keli bankieriai ne juokais lipo Bukotai ant kulnų; koks šitai nemalonus dalykas, neilgai trukus įsitikino ir pats Norvaiša: sekantį sykį jam apsilankius banko kontoroje, Andersonas pranešė, jog Norvaišai priklausančios lėšos vėluoja, ir ėmė mandagiai, bet nenumaldomai kaip mirtis reikalauti grąžinti anąkart pasiskolintus pinigus arba pasiskolinti darkart iš jo, bet už gana nuožmias palūkanas; Pranciškus Ksaveras tik guodėsi, jog bent už instrumentus Greenwiche jau sumokėta iš anksto, tačiau patsai taupiai pasiieškojo ir persikėlė į pigesnį užeigos kambarį; nors atrodė,

jog kol kas niekas negresia, jausmas matant, kaip senka auksinai kapše, buvo nemalonus, ypač kai čia viskas šitiek kainavo; reikėjo dėkoti Bukotos bičiulystei, kad laišką Tyzenhauzui pavyko išsiųsti su diplomatiniu paštu, perduodant per karališkųjų rūmų malonę; na, o kol kas jam reikėjo susiveržti diržėlį ir pradėti skaičiuoti kiekvieną jau ir taip taupomą pensą. Pranciškus Ksaveras vadovavosi paprasta logika – jis ėmė vengti viso to, už ką reikėjo mokėti: nusipirkęs mažytę arbatos dėžutę ir imbriką, ją ėmė kambary virintis pats, nes paskaičiavus šitaip atsiėjo daugkart pigiau nei arbatinėse, pats ėmė neštis iš prekijų duonos puskepalį, gabalėlį sūrio ar kumpio, užuot valgęs tavernose ar užsakęs iš namų šeimininkų kaip ligi tol; kai ir vėl po kiek laiko iš Andersono banko kontoros grįžo tuščiomis, o į ambasadą atkeliaujantis paštas neatgabeno jokio laiško iš karališkojo iždininko, iškamuotas nežinios ir kaip išeitį turintis vien tik laukimą ir viltį, jis darkart parašė: ne vien Tyzenhauzui, bet ir Vilniaus kapitulai, kad dalį jo metinių Subačiaus klebonijos intratų kuo skubiausiai pervestų Anglijon, į Andersono banką; laukdamas atsakymo, ėmė pirkti sūrį dar mažesniais gabalėliais, vietoje puskepalio – bandelę; mėsos, kuri buvo brangi, atsisakydamas beveik visiškai, jis pradėjo valgyti anglų mėgstamą avižų košę, pilką buzą, kuri tačiau buvo soti; šitaip dar labiau sutaupydamas ir kartkartėmis nusipirkdamas butelį Porto vyno liūdnoms mintims nuvaikyti; betgi vengti Londone visko, už ką reikia mokėti, reiškė vengti paties gyvenimo, ir Norvaiša vis dažniau ėmė jaustis vienišas, o laukimas, nežinia ir neramios mintys nebuvo gera draugija; Bukota pats kažkada buvo panašioje padėty, todėl bandė jį guosti kaip tik galėdamas, sakė: žinau, kaip būna, kai pinigų srovelė iš Tėvynės nustoja tekėti; galiausiai matydamas, kaip ant bendravardžio draugo pradeda karoti jo dailūs angliški rūbai, jis atsidusęs, tarsi kortų lošėjas traukdamas vieną iš nedaugelio kozirių, maloniai jį pakvietė į „Jautienos kepsnio klubą", tą patį, kurio devizas buvo *Jautiena ir Laisvė*: jo nariai

kartkartėmis – bet tik kartkartėmis – galėdavo pasikviesti klubui nepriklausančių bičiulių; tos vietos ypatybė buvo ta, jog joje per susibūrimus visi būdavo vaišinami didžiuliais jautienos kepsniais su greta patiekiamais svogūnais, burokėliais ir bulvėmis; Bukota ir Norvaiša ten praleido puikų, alumi ir vynu sulaistytą vakarą tarp teatrų direktorių, dailininkų, grafų, politikų, teisėjų, lordų ir net Norfolko kunigaikščio; bifšteksų, nuo kurių rankas visi šluostėsi tiesiai į staltiesę, išties būta milžiniškų, kalbų – protingų, Norvaiša net gavo įkišti keliskart ir savąjį trigrašį mokslo, Lietuvos politikos ir jėzuitų klausimu; po kelių dienų Bukota gavo klubo laišką ant herbinio popieriaus su kepimo grotelėmis, kviečiantį jo bičiulį profesorių patį tapti „Jautienos kepsnio klubo" nariu; deja, metinės klubo narystės kaina ginėjomis buvo keturiskart didesnė, nei likę Norvaišos kapše pinigų; deja, po jautienos kepsnio puotos geroje kompanijoje kitas dienas dar labiau norėjosi valgyti ir buvo dar liūdniau, dar vienišiau.

Jei kas vėliau būtų Pranciškaus Ksavero paklausęs, kas yra vienas įstabiausių pasaulio dalykų, jis būtų atsakęs, jog tai, kaip nepastebimai klimpdamas į skurdą kinta žmogus, kaip brendant į nepriteklių kartu skęsta jo geriausios savybės, kaip neatpažįstamai jis pasikeičia gyvendamas iš santaupų ir galiausiai baigiantis ne vien pinigams, bet, svarbiausia – orumui ir vilčiai. Į jo sąskaitą Andersono banke daugiau nebeatkeliavo jokių pinigų iš tėvynės, lygiai, kaip ir iš Tyzenhauzo nebuvo jokios žinios, nė mažiausio laiškelio, nė vienos eilutės, nors jis dar pabandė velniškai brangiai išsiųsti laiškus ir paprastuoju paštu, tiesiai į Vilnių ir Gardiną; iš užsispyrusio įpročio Norvaiša vis tikrino paštą ir kartkartėmis – Andersono kontorą, kol ilgainiui suprato, kad tarnai, net ir esant bankieriui viduje, jam jau meluoja, atseit jo nėra; Bukotos veidas vis liūdo, bet jis pats buvo paskendęs savo skolose; dar dukart jis bičiulį pakvietė į klubus, tiesa, kitus, nes pagal nerašytas taisykles nepriderėjo daugiau nei vieną kartą vedžiotis svečių. Pranciškus Ksaveras mielai

būtų ėmęsis kokio darbo, tačiau juk mokėjo dirbti tik mokslą: filosofiją, matematiką, na dar astronomiją, su šituo jis negalėjo atsistoti turgaus aikštėje ir šauktis algos; buvo pakankamai nuovokus suprasdamas, jog nei Greenwiche, nei Oxforde, nei Cambridge jis, benamis profesorius, nereikalingas: kolegos galbūt jį, svetimšalį, būtų dėl mokslinio įdomumo priėmę dykai, bet ir savų matematikų jie turėjo ten su kaupu, o atlyginimų ir savai profesūrai jie stigo. Tad Pranciškaus Ksavero taupymo būdai tapo dar išradingesni: pirmiausiai jis pradėjo skaityti kitų pamestus laikraščius ieškodamas kokių darbo skelbimų ir, nepastebimai pakėlęs kur nuo parko suolelio ar tavernos palangės, keliskart paėmė prie gatvės prekystalio paliktos sužiedėjusios duonos, dukart pakeitė savo buveinę ir dabar gyveno užeigos kambarėlyje dar arčiau „Rytų Galo“, kur buvo pigiau, bet kuris jau beveik nesiskyrė nuo vargšų landynės; į savo pirmąją užeigą grįždavo tik pasiteirauti, ar nėra jam laiškų; sulaukęs žinios apie pagamintus brangiuosius instrumentus, atsiėmė juos ir laikinai priglaudė pas Bukotą ambasadoje; pats nedrįso prašytis ten prieglobsčio, juolab kad bičiulis ruošėsi ją palikti, išvykdamas pagaliau sulauktų geidautų atostogų, o dėl saugumo negalėjo įleisti ten nieko svetimo; vieną akimirką jam šmėstelėjo mintis instrumentus įkeisti, tačiau nebuvo tikras, kad Tyzenhauzas, kartą sumokėjęs, skirs darkart pinigų jiems išpirkti; šmėstelėjo mintis prietaisus net parduoti, tačiau jis skubiai ją nuvijo: jie buvo ne jo, pirkti už iždo pinigus, vadinasi – Lietuvos kunigaikštystės nuosavybė, be to, jis buvo davęs žodį pačiam karaliui pargabenti juos Tėvynės mokslo reikmėms, tad ne, tik saugiai paliko pas Bukotą, kuris su juo atsisveikino tokia neramia širdim, kad veik apsiašarojo. Šiajam išvykus kartu su bičiulio laiškais karaliui, Tyzenhauzui, kapitulai ir klebonijai, kuriuos turėjo pasistengti perduoti tiesiai į rankas, stebėtinu būdu Norvaišai išganymu tapo Londono *pleasure gardens*, malonumų sodai, Vauxhalle ir netgi prašmatnieji Ranelagh sodai netoli nuo karališkosios ligoninės

Chelsea, kuriuose apsilankymas kainavo bene dukart brangiau: tačiau ten, tūkstančiais lempų apšviestuose parkuose, skambėjo muzika, vaikščiojo padori visuomenė, o sumokėjęs šilingą galėdavai praleisti visą vakarą, nuo popietės šeštos iki pat išnaktų; Ranelagh soduose sumokėjęs du šilingus, dar už tą kainą galėdavai išgerti kavos, arbatos, alaus ar kelias taures vyno, na ir ten, didžiulėje prašmatnioje rotondoje, buvo galima lošti kortomis, o svarbiausia – liepsnojo didžiulis prabangus židinys, ore vakarais jau pakimbant artėjančio rudens žvarboms, itin vertas to šilingo. Pranciškus Ksaveras pats stebėjosi, kaip jis kinta nuo skurdo: sumokėjęs šilingą Vauxhallo soduose ir, saugiai po krūmu paslėpęs savąjį *portmanteau*, leisdamas ten laiką iki pat paryčių, nes šitai buvo pigiau, nei nakvynė kambaryje, iš pradžių dar nesėkmingai bandė užmegzti kokius pokalbius su didžiūnais ir galbūt pasiūlyti savo, kaip matematikos tutoriaus, paslaugas jų namuose; šitam nepavykus, mat čia niekas nesiruošė siūlyti darbo be rekomendacijos, o juo labiau – gaišti vakaro sode kalboms apie reikalus su kažkokiu įtartinu svetimšaliu profesoriumi, besisiūlančiu jiems į tutorius, jis su vis augančia panieka stebėjo turtų nestokojančius sodo lankytojus: dabar jie, išsipuošę, madingi, be rūpesčių gyvenantys iš savo valdų, plantacijų ir rentų, atrodė jam atgrasūs, išlepę, paiki ir niekingi, švaistantys pinigus kairėn dešinėn, o savo laiką – tuštiems tauškalams; kuo toliau, tuo labiau turintieji jam, nebeturinčiajam, atrodė vis koktesni: vieną vakarą, tuščiu skrandžiu išlenkus taurę porto vyno, jie ėmė rodytis jam panašūs į grynaveislius šunis: po madingais perukais jis matė buldogus, terjerus, mastifus, aviganius, skalikus, ten kiauksėjo levretės, Bolonijos kalytės, spanielės ir spanieliai; jo lūpas perkreipė bejėgiška piktdžiuga, bet po akimirkos – gėda: jis pats buvo nustebęs, kai suvokė, jog savo širdyje gali net nepažįstamiems niekuo dėtiems žmonėms jausti šitiek kartėlio, šitiek pagiežos, kylančios iš jo paties gėdingų nesėkmių; Rossignolio žodžiai, raginantys visad išlikti kilniam, dabar skambėjo kaip užmirštas

tolimas aidas; jis pats nuoširdžiai stebėjosi, kad gali būti šitoksai piktas: kai kažkoks ponas netyčia užkliudęs alkūne stuktelėjo ir išliejo rankoje jo laikytą jam tąvakar priklausančią vienintelę taurę vyno, jis taip įtūžo, jog buvo gatavas jį, atėmusį vienintelį jam belikusį vakaro malonumą, užmušti, dievaži, jis neperdeda, užmušti čia ir dabar; bet nerangaus anglo būta vis dėlto džentelmeno: jis pamojęs liokajui atsiprašydamas sumokėjo už pilną butelį vyno netyčiomis apipiltam svetimšaliui. Tą patį vakarą Pranciškus Ksaveras padrąsintas išgerto vyno šiek tiek atlėgo: visiškai praradęs viltį, sėdo prie vieno iš Ranelagh sodų kortų stalų; jam pavyko, jis nemažai išlošė, kitą dieną susimokėjo savaitei už kambarį ir grąžino skolelę Andersonui, tačiau jo sąskaita taip ir liko tuščia. Išloštas kelias ginėjas jis taupiai dar ilgas dienas leido, iki kol liko viena ir du šilingai; tikėdamas savo sėkme, jis vėl patraukė į Ranelagh sodus, vėl išlošė, dar kartą, dar, vėl pastatė visa, ką tik turėjo, ir beviltiškai pralošė, nors buvo visiškai tikras savo korta ir savaisiais tikimybių teorijos apskaičiavimas; pralošęs suprato, jog jo matematinis protas nenumatė viena: kito kortuotojo sukčiavimo, mat buvo tikras tapęs ne savo klaidos, o paprasčiausios žmogiškosios apgavystės auka. Dar buvo likusios kelios valandos iki Ranelagh sodų uždarymo ir jis atsisėdo nuošaliau ant suolelio prie vartų, pasijuto pavargęs, tiesiog pavargęs nuo visko: nuo Londono, nuo gyvenimo, nuo šio pasaulio, kuriam juto visiškai nepritinkąs; tik tada, tik tuomet, tarsi kažkas būtų nuėmęs iliuzijos šydą nuo veido, ūmai suprato likęs be penso, visiškai, plikas, kaip stovi, tik su drabužiais ant savo kupros ir savuoju *portmanteau* po suolu, vienas, nieko dorai nepažįstantis, visiškai svetimas šitame apgaulingame raibuliuojančiame mieste milžine, kuris apie jo egzistavimą nė neįtarė; šitai reiškė mirties nuosprendį; jis suprato, jog kažkas atsitiko ir jokie Tyzenhauzo anei klebonijos pinigai po šitiekos bergždžio laukimo mėnesių nebepasieks, kažkas atsitiko, bet jis nebesulauks ir po pusmečio atostogų grįžtančio Bukotos, kad tai

sužinotų, va šitai, šitai, visiškos vienatvės siaubas ant apšviesto prabangaus parko suolelio prie vartų, tolumoje grojant muzikai, už tūkstančių mylių toli nuo Tėvynės, ir yra jo pabaiga, tiesa, kišenėje jis turėjo du gryno aukso laikrodžius, veikiantį ir surūdijusį, tačiau net juos pardavus tai jo neišgelbės, nebent pratęs jo mizeriją dar savaitę ar dvi; jis aiškiai suvokė, jog tai – pabaiga: kad dabar jis gali pradėti tik elgetauti, vogti arba, laimei, dar gali ir šokti į upę; jis darkart prisiminė Rossignolį – Jeanas Josephas klydo, stebuklų nebūna, laimei, nors Rossignolis niekada nesužinos apie jo gėdingą finalą; taip pat jis prisiminė savąjį dėdę ir jojo pamokslą apie Norvaišų garbę ir duoto žodžio nelaužymą; Pranciškus Ksaveras suprato, kad lieka tik Temzė, bet norėjo pasitraukti garbingai: ryt iš pat ryto paliks laišką, ką daryti su jo nupirktais instrumentais, kuriuos vėliau kažkas kitas turės pargabenti be jo, laikrodžius jis paliks užantspauduotame ryšulėlyje ambasadoje Bukotos malone perduoti Tadeušui, gal vieną pavyks pataisyti, bus atminimui Marcianos dvynukams; šitai suvokus jį apėmė negera ramuma, jis sukryžiavo ant kelių rankas ir sėdėjo apmiręs, iš paskutiniųjų stengdamasis sudaryti įspūdį, jog vien tiktai ilsisi ant suolelio, o ne atsisveikina su šiuo pasauliu. Metas buvo vėlus ir karietos – paauksintos, ištapytos ar naujoviškos, juodos – viena po kitos jau dardėjo, iš parko išveždamos pasiturinčius laiminguosius; viena jų, maža ir lengvutė, juoda it katafalkas, lakuota, žvilganti it skustuvo ašmuo, ūmai kažkam viduje pabeldus sustojo: pro jos langą išniro nepaprasto grožio moteris, graži it geidauta mirtis: ant jos mažutės skrybėlės siūbavo didelės juodos plunksnos, ant kaklo buvo užrišta juodo aksomo juostelė, panaši, kokią kažkada ryšėjo Regina Vilniuje, jos apdarai buvo žydro šilko, prašmatnūs ir naujausios mados, ir ji ištiesė ilga geltonos brangios odos pirštine apmautą ranką su vėduokle į jį, išleisdama pasiutusiai skardų juoką, ką ten juoką, lakštingališko kvatojimo trelę; tą pat akimirką, kai jis iš nuostabos suvokė netenkąs žado, jį pasiekė jos garsus šūksmas

angliškai: *Heavens, I cannot believe it!* Ir lenkiškai: „Dieve švenčiausiasis, kuzene, tu!“ Ir visas tas kvepalų, plunksnų, nėrinių, deimantų debesis išsprūdo pro karietos dureles ir pasileido tiesiai prie jo: po akimirkos geltonomis pirštinėmis mūvinčios Antoninos Sentimani plaštakos jau spaudė sulysusias Pranciškaus Ksavero rankas.

XIII

Paskutinįkart prieš aštuonerius metus per dėdės laidotuves Vilniuje matytoji Antonina Sentimani dabar buvo visiškai kita būtybė: anąkart jiems atsisveikinus kofenhauze, jis išsiskyrė su kuklia, nevilties prislėgta vienuolių vizičių auklėtine ir našlaite, dabar gi jis susitiko su begėdiškai žydinčia, net nepadoriai klestinčia, beveik kurtizane, kokia nebūtų padariusi gėdos ir karališkam dvarui; jos namai, į kuriuos, pasisodinusi Pranciškų Ksaverą karieton ir neklausydama jo nedrąsių priešgyniavimų, ji nugabeno tiesiai iš parko, buvo *Saint James*, Šventojo Jokūbo, kvartale, visai greta Schombergo rūmų; jiems įėjus į kunigaikštienės vertą buveinę, prašmatnų miesto mūrnamį, tarp kolonų, marmuru klotų grindų, gėlių ir liokajų juos pasitiko didžiulis Antoninos portretas: „ak, tai darbas mūsų kaimyno iš gretimo namo, pono tapytojo Astley, pusbroli, nepatikėsi – greta dar gyvena ir škotų gydytojas, kuris čia įkūręs Himenos šventyklą ir turi joje Dangiškąją Lovą, kurioje,

prijungus Elektros jėgą prie slapčiausių kūno dalių, galima pastoti ir pagyti nuo nevaisingumo, – Tonina čiulbėjo tarsi užsukta. – Pusbroli, atleisk, kalbu nesustodama, bet man net saldu justi seniai pamirštą gimtąją kalbą lūpose“, tačiau bekalbant jos žodžių sraute maišėsi ir prancūziški, ir angliški posakiai, bet kuriuo atveju ji buvo be galo miela, ji tiesiog negalėjo imti ir nepatikti, Pranciškus Ksaveras paminė, kad dar tada, Vilniuje, kofenhauze, ji ir joje snaudęs valiūkiškumas jam krito į širdį, dabar gi jos kunkuliuojantis, draugiškas būdas veržėsi it šampanas iš butelio, lyg jie tik vakar būtų išsiskyrę vilniškiame kofenhauze, bet jį apstulbino ir dar vienas portretas, kabantis salone ir tapytas madingojo dailininko Reynoldso – ten ji buvo pavaizduota kaip antikos deivė, rimtu, svajingu žvilgsniu ir grojanti lyra, „ak šitas, iš tų laikų, kai aš dar buvau *La Divina Tonina*, – ji atsainiai numojo ranka, – pusbroli, kas galėjo pagalvoti, kad kada nors susitiksime Londone, bet, kita vertus, juk Londonas – miestas, į kurį likimas išplauna visas gyvenimo jūros šiukšles, visą *flotsam and jetsam*, čia aš kalbu apie save, žinoma, pusbroli! – ji kvatojosi ir čia pat surimtėjusi pridūrė: – kaip gaila, kad jos vargšė motina taip ir nepasiekė kranto, joms čia beplaukiant liko jūros dugne, kažin kur prie Danijos, laive siautė šiltinė... ji būtų taip apsidžiaugusi, žinodama, kad mes pagaliau vėl susitikome, minėjo tave, pusbroli, savo maldose iki pat paskutinės akimirkos, gaila, jog ji nemato, kad nepražuvau... bet jei ne tu, pusbroli, ir jei ne tavo kilni dovana anąkart – ne, ne dovana, o paskola, aš laiminga, kad tau ją dabar sugrąžinsiu, kas žino, kas man būtų nutikę...“ Jos akyse žvilgėjo ašaros, ji tai beveik verkė, tai juokėsi, bet neabejotinai buvo visiškai nuoširdi: ji nuoširdžiai džiaugėsi matydama kraujo giminę, kad ir nevisiškai teisėtą. Ji pasisodino jį prie židinio savo puikiame salone ir, atleidusi liokajų, pati jam patarnavo – pylė saksoniško porceliano puodelin arbatos, naktipiečių vaišino jį sandvičiais – tarp dviejų duonos riekelių įspraustu kumpiu, pati raikė šaltą žvėrienos pyragą, dėl jo prapjovė net ananasą, kurį dėl

jo brangumo anglai laikė didžiausio svetingumo žyme, o josios geras pažįstamas Dunmore'o grafas juos augino savo šiltnamyje, ananasarnioje, Škotijoje, ir Pranciškus Ksaveras, užsigerdamas atkimštu šampanu, pirmąkart gyvenime paragavo to saldaus auksinio sultingo skanėsto, besislepiančio po pušies žieve; ir Tonina pasirėmusi smakrą ranka meiliai žiūrėjo, kaip išbadėjęs pusbrolis kunigas kerta; ir Pranciškus Ksaveras pirmą kartą po ilgų ilgėliausio laiko juto, kad pagaliau čia sėdi su savo šeima, juolab kad jos veidas, dar labiau išgražėjęs, vis dar priminė mylimą dėdę, o jos šmaikštus tiesumas – šiek tiek Marcianą; tiesa, ką Marciana savo atvirumu kaldavo kaip kūju kuolą į žemę, Tonina veikiau nestipriai, bet aštriu liežuviu baksteldavo it smeigtuku taip, kad kitas pabusdavo iš puikybės snūdo, bet, ginkdie, nenukraujuodavo; su Tonina Pranciškus Ksaveras galėjo kalbėtis lyg matydamas ją ne trečią kartą, o pažinodamas nuo kūdikystės, dievaži, su ja iš tiesų buvo galima byloti be jokių ceremonijų, ypač po to, kai ji negailestingai papasakojo visą tiesą apie savo gyvenimą; ir Pranciškus Ksaveras klausydamas kartkartėmis juokėsi, kartkartėmis klausė beveik su ašaromis akyse, bet daugiausia – žavėjosi, mat pusseserės Toninos istorija buvo tarsi atkeliavusi iš Voltaire'o knygų puslapių, ir jis suprato, jog jam pačiam nėra ko prieš ją gėdytis ar ko labai slėpti, nes savo nesėkmių ir negandų taurę ji lygiai taip pat išgėrusi iki dugno. Pranciškui Ksaverui pačiam buvo smalsu išgirsti, kad jo Vilniuje duotų pinigų pakako kelionei į Varšuvą, kur vargšė Barbora Sentimani iš paskutiniųjų stengėsi paklausyti ir jo patarimo – jos bandė laimę Varšuvos teatruose, bet liko nuviltos: joms buvo netgi pavykę patekti į Kazimiero kareivinėse surengtą spektaklį „Merginos ištekinimui", kuris vos nesibaigė jo didenybės žūtimi, nes leidžiant pabaigoje scenos užuolaidą ir aidint plojimams netyčiomis atsikabino du virš salės kabėję didžiuliai krištoliniai žirandoliai ir žvangėdami bei duždami į tūkstančius šukių nukrito visai šalia paties karaliaus ir damų, sėdėjusių parteryje, visi iš pradžių pagalvojo apie pasikėsinimą, bet

tiesa buvo kur kas paprastesnė; šitai, tokia scenos įranga, visiškai atitiko ir patį meninį tojo teatro lygį, kuris buvo lygiai toks pat katastrofiškas; kilus sumaiščiai, jos atsidūrė visiškai šalia paties pjesės autoriaus kunigaikščio Adomo Čartoryskio, kuris, įveiktas Barboros gražbylystės ir Antoninos grožio, sutiko kitą dieną jos dainavimo išklausyti; deja, kunigaikštis ir Varšuvos teatras net garsiausioms operos aktorėms tegalėjo pasiūlyti ubagišką vos šimto auksinų atlygį per metus: visuotinai buvo tikimasi, jog tos dailiosios lakštingalos visą skirtumą, reikiamą pragyventi brangiojoje Varšuvoje, užsidirbs ne daininga gerkle stovėdamos scenoje, o visiškai kita kūno vieta, visiškai kitoje padėtyje ir visiškai kitais sugebėjimais; vis dėlto, kunigaikštis buvo taip sužavėtas Antoninos balsu, jog jas nukreipė pas didįjį kur kas oresnės muzikos kompozitorių, jėzuitą Pranciškų Bohomolecą, tačiau ir tas tik atsiduses palingavo galvą: su tokiu balsu giedoti tik dieviškas Händelio oratorijas, kaip gaila, jog Varšuva – tai ne Londonas, kurio Karališkasis teatras, jam tekę girdėti, keliskart per metus didžiųjų švenčių, Kalėdų, Pelenų dienos ir Velykų, proga savo repertuarą skiria vien oriai religinei muzikai ir neblogai iš to užsidirba, nes būna pilnas žmonių; Antonina, dabar kaip prisimena, pati negali patikėti jųjų lengvatikyste anuomet, bet turbūt jos buvo išties beviltiškoje padėtyje, jei už likusius pinigus nusigavo į Gdanską, o ten sėdo į laivą, plaukiantį tiesiai į Londoną; žinoma, pinigų joms pakakę tik pigiausiam užmokesčiui, tad keliavo veik triume, bendrose kajutėse su skurdžiausiais keleiviais ir žiurkėmis; trijų savaičių kelionė, tvankuma, blusos, supelijęs maistas, nešvarus, pašvinkęs vanduo, pirmiausiai jūros liga, paskui – tifusas, šiltinė... jos motina susirgo viena pirmųjų ir atidavė sielą Viešpačiui ant jos, Antoninos, rankų; jūreiviai su mirusiaisiais elgėsi be ceremonijų, netgi be įkapių – leido į jūrą už borto nuo nuožulnios lentos, gerai, jei pasivargindavo svarmenį prie kojų pririšti; didis Dieve, ji pamena, kai išvydo savąją motiną ant tosios lentos, kaip mokėdama ėmė maldauti

leisti su ja atsisveikinti, kokiomis tik mokėjo kalbomis, tačiau, žinoma, jos prašymams jūreiviai buvo gana kurti, ir tuomet, tuomet... ji tiesiog uždainavo, pradėjo giedoti tiesiai ten, ant denio, siaučiant švininei jūrai, po niūriais debesimis, melsvais kaip lavondėmės, kažkur plaukiant pro Daniją... ir visiems nuščiuvus, sustingus nuo tojo bylojimo daina, kuriai nereikėjo jokių vertėjų, ji suprato, jog kol ji dainuoja, tol jos motinos kūnas gulės ant lentos, mat visi klausėsi jos it druskos stulpai, it suakmenėję, ji stengėsi dainuoti kuo švelniau, kuo ilgiau, ji matė, kaip net labiausiai sudiržę jūreiviai nuo galvų nusitraukia skrybėles, šlikes ar megztas kepures, ji matė, kaip net keleiviai nuožmiausiais galvažudžių veidais atgalia ranka braukia ašaras nuo randuotų, raupuotų veidų, jautriausieji – kūkčiojo, be garso, idant nedrumstų josios giesmės, o jos balsas kaip ir jos mintys buvo kartu su motina, tąja vargše, kuri iki paskutinio atodūsio aukojosi vien dėl jos, nevertosios, tą akimirką ji suprato, jog, kas benutiktų, turi stengtis išlikti ir nepražūti, nes kitaip motinos auka būtų buvusi veltui; giedant paskutinius žodžius, įvyko stebuklas – per properšą danguje įsirėžė keli spinduliai, saulės auksu palietę jūros bangas; laivo įgula galiausiai persižegnojo ir pagarbioje, Antoninos balsu iš jūros stichijos ir žmogaus sielos tamsybės kelioms akimirkoms atkariautoje tyloje pakreipė lentą: bent jau tiek buvo vertas jos balsas, kad jos motinos kūnas buvo atiduotas vandenims su krikščioniška pagarba, ne taip, kaip kitų, kurie buvo įmesti vandenin kaip paprasčiausi sugedusių prekių maišai. Antoninos giesmė jai šį tą uždirbo: jūreiviai liko įsitikinę, jog girdėjo dainuojant pačią jūrų sireną, todėl dabar ją prietaringai aplenkdavo denyje; kažin kokios susižavėjusios, laivo aukštutinėse kajutėse *incognito* keliaujančios lenkų kunigaikštienės tarnaitė jai nematomis perdavė mažytį kapšelį su keliolika auksinų – kad ir nedaug, bet vis šis tas; o svarbiausia, jos balsas pakerėjo kartu plaukusį velsietį pastorių, kažin kokį tėvą Bevaną, kuris šiek tiek kalbėjo vokiškai: Doveryje į krantą ji išlipo turėdama garbų globėją, pasišovusį būti jos impresarijumi,

išmokyti ją anglų kalbos ir uoliai rinkti sau mokestį už jos giedojimą bažnyčiose; pačią pirmąją naktį Doverio užeigoje ji įsitikino, jog garbusis tėvas Bevanas domisi ne vien jos balsu, bet ir kūnu: „nežiūrint į viską, buvau dar skaisti", – kiek raudonuodama pasakojo Tonina, bet vėl prajuko prisiminusi, kaip gudriai išvengė nemalonių tėvo Bevano kūniškų priekabiavimų griūdama ant žemės ir suvaidindama šventojo Vito konvulsijas, šitai kuriam laikui atšaldė jo meilinguosius įkarščius, tačiau nors ir išsaugojant savą dorybę josios nė kiek neviliojo būti dainuojančia melžiama Bevano karve, ji vos keliskart pabandė padainuoti gotikinėse anglų katedrose, uždirbo jam daug, bet jis vis skundėsi, jog nepakankamai, jog ji nesistengia, jog pati nesupranta, kaip jai pasisekė, kad jis ją globoja: tad, vos jiems atvykus į Londoną, ji pabėgusi, štai taip, su savo kapšeliu kur akys mato ir patraukusi tiesiai į Covent Gardeną, ten, kur vienoje mylioje – visi Londono teatrai. Ilgą istoriją dėstant trumpai, ko tik ji iš pradžių nedariusi – net ir skrybėlę pasidėjusi dainavo ant gatvės kampo, tik, deja, praeiviams jos bažnytinės giesmės kėlė ne pasigėrėjimą, o veikiau priminė jų pačių nuodėmes ir menkumą – į ją dažniau mesdavo supuvusius apelsinus ir obuolius nei skatikus, o mėgstamų nešvankių ir linksmų prastuomenės dainuškų angliškai ji, deja, tada dar nė vienos nemokėjusi, kol pagaliau sutikusi tokią ponią Durant, prancūzę, teatro aktorių aprengėją, ir toji madam Durant, su kuria bent jau galėjo susikalbėti prancūziškai, apimta didžiausios užuojautos jos varganai padėčiai, o dar labiau – įžvelgdama tikrą lobį, kurį sudarė dieviškas balsas, antikos deivės vertas kūnas, kilmingas auklėjimas ir jokio vyro nepaliesta, prisirpusi dvidešimtmetės skaistybė, ėmėsi ja rūpintis – tai yra bandyti parduoti šį prabangų radinį kuo brangiau ir kuo aukštesnio luomo pirkėjui; „pusbroli, pamenu, kažkada prancūzės vienuolės vizitės juokaudavo nepavydinčios pasaulietėms merginoms, nes jos esančios tarsi prekės vedybų rinkoje; pusbroli, čia, Londone, supratau, ką reiškia būti preke, kad ir brangia, kad ir apdovanota

muzikiniais gabumais, bet vis vien: aš patraukiau net paties teatro direktoriaus dėmesį, šisai savo ruožtu perpirko mane iš tosios Durant, laimei, jis buvo nekvailas, jis pamatė, jog mano balsas itin dera dieviškojo Händelio kūriniams, suprato, jog, leisdamas man padainuoti, dar labiau kilstels manąją kainą: iš tiesų, mano vargingoji motina būtų didžiavusis matydama mane scenoje giedant Händelio oratorijas, vilkėdavau, it mūza ar Antikos deivė, kuklia ilga tunika, tarsi būčiau romėnų vestalė, turėjau net pravardę, kuri prieš kelerius metus margavo afišose Covent Gardene: *La Divina Tonina*, dieviškoji Tonina; moterys salėse alpdavo, ponai po pasirodymų apgulдavo mano teatrinį kambarėlį norėdami šturmu paimti skaisčią teatro vestalę, bet ten jiems kelią pastodavo patsai ponas direktorius, priimdamas statymus lyg varžytinėse, nes galiausiai turėjau atitekti dosniausiam patronui; galiausiai tapau vieno seno barono ir Lordų rūmų nario meilužė, o direktorius už tai ištraukė savo teatriūkštį iš didžiulių senų skolų; ak, nepasakyčiau, kad gyvenimas su baronu būtų buvęs baisus: baisu buvo žiurkės, šiltinė, laivo triumas ir stovėjimas ant gatvės kampo mieste, kuriame nepažįsti nė vienos gyvos dūšios, saloje, už tūkstančių mylių nuo gimtųjų krantų, o baronas... prisirišau prie jo kaip prie tėvo, tik skirtumas tas, kad kartais pareikalaudavo kūniškos duoklės, na, bet tai buvo kaina už gerą gyvenimą jo rūmuose Richmonde, tokia, sakykime, lyg ir renta, juolab kad dėl savo garbių metų jis manęs meilumu per daug nekankindavo, dažniausiai jam pakakdavo tik žiūrėti, kartais taip iš palaimos net ir užsnūsdavo – krėsle, su kambariniu kaftanu ir nusmukusiu peruku; prisipažinsiu, pusbroli, kartais net melsdavausi, kad mano gerasis senutis tiktai staiga nenumirtų; bet įvyko kai kas keistesnio: vieną pasilinksminimų vakarą, surengtą senuko rūmuose, sutikau jį, lordą Loudoną – tylų, tamsų ir mąslų; tąvakar, kaip visada, buvau paprašyta dainuoti svečiams, įsiminiau jį, jis vienintelis neverkė, nedūsavo ir neaikčiojo, tik žiūrėjo ir jo akys žėrėjo aistra kaip karščiu žerplėjančios anglys; vėliau, svečių minioje, jis priėjęs man

už pečių sušnibždėjo, ir nuo jo geidulingo alsavimo, nuo jo žodžių man šiurpo kaklo oda, jis tarė man su kalniečiui būdingu paprastumu, mat kilimo buvo iš Škotijos: „Moterie, palik jį, žmogaus gyvenimas trumpas, eik su manim... aš padaryčiau viską, kad numalšinčiau tavo skausmą, kurį lieji balsu"; pusbroli, žinoma, aš atšoviau didžiai pasipiktinusi tokiu įžūlumu, nė nesirengdama išduoti savo senučio, kuris manimi rūpinosi, bet lordas Loudonas dar tyliau sušnibždėjo: aš įpratęs gauti ko panorėjęs, štai tik kad panoriu ko nors – itin retai... bet nepasiekiama – man ne kliūtis... Ir tuoj pat įrodė kalbėjęs visiškai rimtai: mano gyvenimas su parlamento nariu baigėsi tąnakt, jo paties namuose prie visto stalo: gudrusis lordas Loudonas tiek pastatė ant kortos, kad net senutyje pabudo giliai snaudęs aklas lošėjo gobšumas ir jis, atsakydamas į Loudono statymą, užstatė... mane, juk pastebėjai, pusbroli, kai jau anglai pradeda lošti – nieks jų nesustabdys, jie tampa tarsi bepročiai; pusbroli, aš žinojau, nujaučiau, kad esu tik dar vienas, nepaprastas ir dainuojantis, *Object* barono retenybių kolekcijoje, bet vis vien, pusbroli, kad ir iš neteisėto guolio, juk buvau gimusi laisva ir mano gyslomis teka bajoriškas kraujas... juk mūsų krašte net iš kalių ar kumelių nedažnai lošiama... pajutau, ką jaučia vergai – kai iš žmogaus tampama bevaliu daiktu... Nebepamenu, kaip išėjau iš ten nenualpusi, pamenu tik, kad barono kambarių anfiladoje jis, lordas Sinclairas Loudonas, pavijo mane, per ašaras nebematančią parketo po kojomis, ir tiesiai į delnus įdėjo didžiausią vos nulaikomą sunkenybę odiniam kapše: visą savo išloštą auksą nuo kortų stalo, dievaži, už tiek galėjau nusipirkti gerą namą Londone arba tris dvarus kur nors Lietuvoje; *thou art free to go, Madame Sentimani*, – jis ištarė, – esate laisva, madam Sentimani, ir šitai buvo tiesa – turėdama tiek pinigų, galėjau būti pati sau šeimininkė; bet, pridūrė jis – aš būčiau laimingas, galėdamas būti jūsų nuolankiausiu tarnu ir jūsų dieviško talento vergu, nereikalaudamas už tai jokio atlygio, vien tik garbę padėti. Iš tiesų, pradžioje maniau tiesiog vėl įgijusi

naują šeimininką, o bet ką gi tu, pusbroli, būtumei daręs mano vietoje?.. Sutikau, tačiau Sinclairas buvo kitoks: jis įtaisė mane čia, šituose puikiuose namuose, išties, nieko neprašydamas ir išdidžiai bei pagarbiai aplankydamas tiktai retkarčiais, tol, kol aš, neapsikentusi ir beveik įžeista jo abejingumo mano grožybėms, vieną vakarą pati pas jį pasibeldžiau; aš apsaugosiu tave nuo raudonio, pusbroli, bet nuo pat pirmos akimirkos supratau, jog jis – tikras vyras ir man Viešpaties skirtas žmogus. Ir štai mes gyvename, it vyras su žmona, jau daugiau nei penkeri metai, Dievo akivaizdoje esame sutuoktiniais, kad ir be šliūbo, nes prisiekę vienas kitam gerbti, mylėti, paklusti ir dalintis visu kuo turte ir varge, žinau, žinau, pusbroli, kaip kunigas tu pasakysi, jog šitai, jei nepalaiminta kunigo, liudininkų akivaizdoje, tėra nieko vertas griekas, bet viskas ne taip paprasta: jis kilęs iš itin senos Škotijos giminės, jo protėviai čia atkako iš Prancūzijos kartu su karaliumi Užkariautoju, jiems priklauso didžiulė dalis to atšiauraus krašto žemių, ir tikėjimas jų – ne mūsiškis, ne Romos katalikų, tačiau šitai nebūtų bėda, prisijungčiau mielai prie Škotų bažnyčios, bėda yra tai, jog aš čia – tiesiog neaiškios kilmės prašalaitė, aš galiu sužavėti teatrus, salonus ir karališkus rūmus, bet garbaus giminės paveldėtojo sutuoktinei šito, sutik, per mažai, ypač todėl, kad jo krašto kilmingieji vis dar karaliaus persekiojami po pralaimėtojo jakobitų sukilimo ir itin įtariai žiūri į santuokas su svetimaisiais; bet štai jei garbus, iš gimtinės atvykęs pusbrolis, kunigas ir profesorius, galėtų paliudyti, ir jei aš tik galėčiau prie Antoninos Konstancijos Sentimani, pusbroliui liudijant, pridurti titulą *Lady Antonia Constance Sentimani de Milikont Narwoysz*, šitai, tikrosios mano kilmės paprasčiausias įvardinimas, daug man padėtų...

Pranciškus Ksaveras nebuvo kvailas, o kažkada, prieš daugelį metų Nancy, dar buvo tapęs ir ganėtinu ciniku: iš pagarbos dėdei, iš draugystės Toninai ir, žinoma, iš savo beviltiškos padėties, kurią jis nupasakojo nieko neslėpdamas, jis būtų galėjęs paliudyti ir ne

tokias smulkmenas, galų gale, juk ji teprašė, kad jis ją pripažintų už giminę, o tatai jis beveik jau buvo padaręs prieš aštuonerius metus, per dėdės laidotuves; ak, bet liūdniausia, jog jis pats širdies gilumoje ne itin tikėjo, jog šis kilmės šiaudelis, už kurio taip viltingai griebėsi Tonina, jai galėjo padėti; jis buvo beveik tikras, kad, su titulu ar be titulo, ji teliks paprasčiausia svetimšale dainininke, turtingo lordo prabangia išlaikytine; buvo tikras, jog lordui Loudonui pasirodžius šis jo įsitikinimas tik dar sustiprės; pusseserės „vyras prieš Viešpatį" turėjo pasirodyti lapkričio mėnesį, parlamento ir visuomenės sezono pradžioje; tuo tarpu, kol vien iš pasakojimų pažįstamas lordas vizitavo savo dvarus, jiedu su Antonina smagiai leido laiką Londone: ji paskyrė jam puikų kambarį savo namuose bei tarną ir, neklausydama jo priešgyniavimų, įkišo jam pinigų: imk, pusbroli, imk, kol turiu, kai neturėjau – juk tu man davei, tam ir esam šeima! Ir iš tikrųjų, Tonina nepritekliais nesiskundė, nors jos požiūris į auksą Pranciškui Ksaverui liko mįslingas, mat svyravo tarp sukto, sumanaus, negandų išugdyto taupumo ir visiško, jo akimis, beprasmiško švaistymo: kažkada jai atitekusius Loudono išloštus pinigus ji buvo pelningai paskolinusi už palūkanas bankininkams ir prisipirkusi mažų namiūkščių West Endo pakraščiuose, už kuriuos plėšė gerą nuomą ir kurie, miestui plečiantis, brango; ji išdidžiai kartais prasitardavo nebesanti priklausoma nuo jokio vyro, net nuo paties Sinclairo Loudono, turtinės malonės ir, kas benutiktų, pati nepražūtų; kita vertus, Pranciškui Ksaverui plaukai stojosi piestu matant, kaip ji kairėn dešinėn ir per vidurį taško aukso ginėjas niekams ir tuštiems įgeidžiams bei kokias pasibaisėtinas sumas išleidžia suknelėms, bateliams, skrybėlėms, brangenybėms; išvykos į Londono prekijų kvartalus ir krautuves už prabangiųjų vitrinų, kuriomis anąkart jie su Tyzenhauzu šitaip gėrėjosi, Toniną lydinčiam Pranciškui Ksaverui buvo didžiausia kančia; ji teisinosi tuo, kad Londono visuomenėje kiekvieną sezoną reikia būtinai atnaujinti garderobą, idant nesukeltumei smerkiančių kalbų; ji pati

kartais su lengva panieka atsidusdavo: ką padarysi, šito reikalauja visuomenė arba tai, ką mes Londone vadiname *the beautiful people of the Beau Monde*, gražieji gražiojo ir madingojo pasaulio žmonės, nors, tiesą sakant, pusbroli, retas kuris jų yra gražus ir, cha cha, dar retesnį iš jų galima pavadinti žmogum... Kitąkart, susidūrusi su jo tyliai smerkiančiu žvilgsniu – Pranciškus Ksaveras pats šiek tiek susigėdo jos perprastas, mat kaip sykis tą akimirką apmaudžiai mąstė, kad už dvi jos sukneles išeitų padorus teleskopas, – ji, patamsėjusiomis iš liūdesio antikos deivės akimis, jam pati prisipažino – pusbroli, pati suprantu, šitai – tuštybė, bet galbūt taip nevalingai atsigriebiu už visus tuos metus su vėjo perpučiama šiurkščia vizičių auklėtinės suknia ir už tas nemigo valandas iki pat paryčių, kai prie žvakės su motina, vos ne apžlipdamos, siuvinėjome, persiuvinėjome, lopėme svetimus drabužius? Ir ji toliau taškėsi auksu, Pranciškui Ksaverui mintyse atliekant aritmetikos sudėtį, o jos tarnams iš karietos tempiant namo vis naujus ir naujus ryšulius bei apvalias skrybėlių dėžes; kartą ji pasitikėdama parodė namuose saugomus savo deimantus: jei juos būtų užsidėjusi ant savęs, turbūt nuo svorio būtų vargiai galėjusi nekrypuodama žingsnį žengti, tiek jų turėjo; ak, bet, išskyrus šitą moteriškos tuštybės silpnybę, ji buvo puiki: miela, kilniaširdė, atjaučianti, dievinama net menkiausių savo tarnų ir, kaip Rossignolis, nekalto vaiko, nuostabos kupinu žvilgsniu mylinti visą pasaulį, taip, kaip juo grožisi ir kiekviena diena džiaugiasi tieji, kas daugkart patyrė pavojų savo gyvasties ir to pasaulio netekti.

Antonina Sentimani artėjant politinio sezono pradžiai pusbrolį ėmė vis dažniau vestis į teatrą, ir eiti ten su ja buvo visai kas kita, nei kad anuomet su Tyzenhauzu ir visa draugija: tąkart jie kartu su pilna sale kitų tokių pačių keliautojų žiūrėjo kažin kokią anglišką operą ar, veikiau, muzikinį spektaklį, kuris Pranciškų Ksaverą paliko gana abejingą; su Antonina keliauti į teatrą buvo įdomiau: pažinodama šią meno rūšį iš jos nematomos pusės ji buvo neprilygstama

palydovė; ir, jiems pusryčiaujant, atsivertusi kurį nors iš šūsnies laikraščių, aptikusi teatrų skelbimus, ji murmėdavo „nieko įdomaus, nieko įdomaus..." ar „neblogai...", ar, labai retai, „šito neįmanoma praleisti!"; ir taip jiedu apsilankė Karališkajame Drury Lane teatre, kurio direktorius, ponas Sheridanas, išvydęs madam Sentimani, pats pagarbiai ją pasitiko ir pabučiavo ranką, o tada palydėjo į ložę, kurią nuolatos nuomojosi lordas Loudonas; iš „gražiojo pasaulio" žvilgsnių ir nusilenkimų, siunčiamų Antoninos link, buvo matyti, jog ji visuomenėje puikiai žinoma; žinoma tiek, jog moterys vertinančiais žvilgsniais apžiūrinėjo jos apredus, o vyrai kraipydami galvas puse lūpų bandė atspėti, kas gi tas juodai vilkintis dvasiškasis jos palydovas; keliems pažįstamiems, užklydusiems į jų ložę, ji net pristatė savo pusbrolį lordą Milikontą Norvaišą, kunigą ir profesorių, lenkų karaliaus finansų ministerio patikėtinį, atvykusį iš pačios Lietuvos; o jam, rodydama teatrą, kantriai aiškino: „pažvelk, pusbroli, štai teatras it mūsų pasaulis, čia kiekvienas turi vietą, kurią užsidirbo: lordai prie lordų, perai – prie perų, štai, visi ložėse, karališka ložė irgi nebloga, tik iš jos ne taip gerai matosi, ji skirta, kad publikai pats valdovas matytųsi, o štai po mumis – smulkieji eskvairai ir turtingi miestiečiai, parterio gale, tarp kilmingų ir tarp prasčiokų – laikraščių rašeivos ir teatro kritikai"; ir iš tiesų, jie matė laikraščių reporterius, skubriai sąsiuvinėliuose skrebenančius greitus susirinkusių didžiūnų ir kunigaikštienių portretus, ir akiniuotus kritikus, priekabiai pasiruošusius nusmailintas plunksnas ir pieštukus; „o štai prastuomenė, parterio priekyje, jiems teatras – vienintelė proga atsidurti čia kartu su kilmingais, atkreipk dėmesį, pusbroli, teatro pakyla priekyje styro aštriomis ilgomis vinimis – tam, kad miesto plebėjai įsijautę neužsiliptų ant scenos, kartais, kai spektaklį itin gerai vaidina, jie priima meną už tikrą gyvenimą: yra pasitaikę, kad ropštėsi norėdami duoti į snukį kokiam pjesės piktadariui, kuris iš tiesų tebuvo nuostabus aktorius"; tą vakarą jie žiūrėjo itin retai atliekamą pjesę, kurios,

Antoninos manymu, nebuvo galima praleisti: kažkokio Pranciškui Ksaverui visiškai negirdėto Shakespeare'o veikalą keistu frivolišku pavadinimu „Kaip jums patinka"; per tą pusmetį jis buvo jau gerokai pramokęs anglų kalbos, kad suprastų, jog scenoje vykstanti paini pastoralė atrodo lengvabūdiška tik iš pirmojo žvilgsnio, nes paskiri sakiniai skambėjo kaip išmintingiausios sentencijos, kaip šiurpą keliančios ištarmės: ten buvo broliai, seserys, jų pavydai ir neapykantos, begalinė pasaulio kova dėl valdžios ir amžinas nusidėjėlių noras nusikratyti likimo jiems primestų vaidmenų, kas tai bebūtų – mergelės, virstančios vyrais, ir dar kitos mergelės, jomis susižavinčios; kilmingi jaunikaičiai, įsimylintys kvailas piemenaites, didžiūnai, mylintys galios tuštybę; jis žvelgdamas į sceną galėjo atpažinti gausybę žmonių iš ligtolinio savo gyvenimo, cha, galėjo atpažinti patsai save: melancholiškasis Jacques, amžinasis cinikas ir nevykėlis, raudantis prie pašautos stirnos lavono; Antonina jam tarė: pažvelk, pusbroli, štai teatras it mūsų pasaulis, bet nuo scenos jam aktorius sakė ką kita: *All the world's a stage, and all the men and women are merely players*, visas pasaulis tėra scena, o vyrai ir moterys tėra vaidinantys aktoriai; dar deklamavo, jog kiekvienas žmogus turįs septynis vaidmenis, septynis skirtingus amžius; Norvaiša žvelgdamas gaudė kiekvieną žodį nuo scenos ir negalėjo patsai patikėti, jog kažkas kažkur tolimoje Britanijos saloje prieš du šimtus metų užrašė tai, ką jis visada juto, bet ko niekaip negalėdavo sudėti į jokius žodžius, šitai, ką jis girdėjo nuo scenos, ir buvo toji poezijos, kurią jis beviltiškai stengėsi apčiuopti eiliuodamas Vilniuje, esmė: tiksliai ir atpažįstamai įvardinti neįvardijama; ir jis su prasčiokais, kritikais, lordais ir kunigaikščiais, kurie dabar tiesiog tebuvo vienis – vien save atpažįstantys žmonės, – kartu sulaikęs kvapą, išplėtęs akis gaudė stebuklą, vykstantį tvankiame Drury Lane teatre; tą akimirką jis suprato, jog jo krašto magnatų teatrai ir baletai tėra žaislas, lyginant su tuo, kas vyko šioje Londono scenoje, tas spektaklis nebuvo vien pramoga, jis jiems, visai tai margai miniai, kažką

bylojo apie patį žmogaus gyvenimą, kurio dėsniai per šimtmečius nesikeičia, jis matė Toninos spindintį prieblandoje žvilgsnį ir suprato, kad ji jaučia tą pat; nuo to karto jis jai buvo dėkingas už kiekvieną jų vakarą Londono teatruose: už naktį su Danijos princu, laikančiu juokdario Yoricko kaukolę – jame jis atpažino savo begalinę vienatvę ir užgniaužtus, užsmaugtus slapčiausius geismus ir dvejones; už mirties sutemas kriptoje su įsimylėjusiais italais Romeo ir Julieta, kurie, iš tiesų, galėjo būti visi, visų laikų pasaulio įsimylėjėliai vienu metu – visi tokie pat pragaištingai apduję ir akli aplinkiniam pasauliui, matantys vien tiktai vienas kitą, kaip Tadeušas ir Marciana; kartkartėmis Antonina net persirengdavo skurdesniais drabužiais ir jie kartu su prastuomene keliaudavo į miesto užkampių teatrus ar užmiestį, kaip kad tuomet, kai važiavo pasižiūrėti jaunos aktorės Saros Siddons, kurią direktorius Sheridanas buvo išmetęs iš savo teatro, tad jai teko keliauti po antrarūšius miestelių ir vandenų kurortų teatrus; po šydu pasislėpusi Antonina su neslepiamu pavydu stebėjo jaunąją Siddons, sakydama: paminėsite mano žodį, ji dar pražys ir jai visi puls po kojomis; kitąkart Antonina kaip tik išsipuošdavo į Karališkąją operą su visais savo deimantais, tačiau joje, būdama labai išranki, lankėsi daug rečiau: ji sakydavo negalinti klausytis, jei kas scenoje „gaudo gaidžius", tačiau net ir ji kartais padarydavo išimtį, kaip kad tą vakarą, kai sėdėdama ložėje verkė: garsi pusamžė, jau retai scenoje bepasirodanti operos dainininkė, stambaus stoto drūta moteris vyriškais veido bruožais dainavo Händelio Didonės raudą: *Atminkite mane*, liejosi balsas beveik toks pat puikus, kaip kad pačios Antoninos anąkart per laidotuves, ir pusseserė, drėgnomis akimis atsigręžusi į Pranciškų Ksaverą, sušnibždėjo: šitai, šita rauda, yra gražiausia mirties daina pasaulyje, ji skambės daugelį amžių ir pergyvens mus visus; grįžus namo, kitą rytą per vėlyvus pusryčius jis žiūrėdavo, kaip ji karštligiškai verčia iliustruotuosius laikraščius: keliskart atradusi visuomenės kronikose išspausdintus paskubomis nupieštus savo portretus ir josios prabangių

apdarų išsamius aprašymus, ji buvo akivaizdžiai patenkinta, kad tasai *Beau Monde* jos nepamiršta; o Pranciškus Ksaveras stebėjosi, kaip ta pati būtybė gali turėti tokį talentą, tokią menams jautrią sielą ir būti kartu tokia lengvabūdė; kitąkart ji, tačiau, ilgam dingdavo: paaiškėjo, jog ji valandų valandoms viena arba su ateinančiu italu muzikantu, kažkokiu Pigozzi, užsidaro tam tyčia, kad nė gyva dvasia nieko negirdėtų, rūsyje įrengtame kambarėlyje praktikuoti savo dainavimo, kartais ji savaičių savaitėmis neišeidavo iš savo namų, vakarais būdavo išblyškusi, kiek pavargusi ir nekalbi, tausojo balsą, bevelijo, jog daugiau pasakotų jis, ir pusbrolis per vakarienę turėdavo jai porinti kuo daugiau apie tolybėse likusią Lietuvą: jie bandydavo prisiminti tuos pačius miestus, tas pačias gatves, kurių grindiniu skirtingu metu žengė, rečiau – žmones, nes bendrų mažai pažinojo; tačiau jis turėjo pasakoti jai viską apie jos tėvą, savo dėdę velionį Petrą Antaną, ir kartais jų vakarai panėšėdavo į užsitęsusius šermenis, kai jis, lyg vis dar gedėdamas, bylodavo, ką tik paminė apie josios nepažintą gimdytoją, jam pačiam tokį svarbų; kitąkart ji klausinėdavo apie savo netikrus brolius ir seserį, kuriuos matė vos akimirką per tas laidotuves, kai stojo Vilniuje pati giedoti; visa tai Pranciškui Ksaverui, jiems vakarais sėdint jos londoniškiam salone prie jaukiai spragsinčio židinio, atrodė toli, kaip pamirštas anos giesmės aidas, lyg būtų įvykę ne jo gyvenime; kartais jos giedotos giesmės aidas atrodydavo tikresnis už tuos toli likusius žmones ir įvykius.

„Didis menas yra Viešpaties būdas, priverčiantis žmogų sustoti ir nors akimirkai atsikvošėti“, – šitaip sakydavo lordas Loudonas, kai jiedu, Pranciškus Ksaveras ir Antoninos „vyras prieš Viešpatį“, pagaliau turėjo garbės susipažinti šiam atvykus į Londoną; jis buvo dar įstabesnis ir keistesnis žmogus, nei kad Norvaiša įsivaizdavo iš josios pasakojimų: buvo stulbinančiai aukštas, gal šešių pėdų ūgio, juodbruvas, rauplėtu tamsaus gymio veidu, panašesnis į prancūzą nei į rausvaplaukius išblyškusius britus – turbūt protėvių

normanų, Albiono nukariautojų, kraujas vis dar buvo stiprus jo gyslose, ir čia jiedu su Norvaiša rado šį tą bendra: tam kreipusis į jį kaip į lenką, šisai išdidžiai paaiškino esąs lietuvis, lygiai taip niršdavo škotas Loudonas kieno nors pavadinamas tiesiog anglu; jis buvo studijavęs Šventojo Andriaus universitete civilinę teisę ir filosofiją, ir pastarajam mokslui vis dar jautė nenumaldomą aistrą, ir todėl Antonina Sentimani, kurią, jis, regis, iš tiesų nuoširdžiai ir aistringai mylėjo, jam buvo ne šiaip sau dainuojanti išlaikoma jo meilužė, o įsikūnijusi aukščiausiojo grožio idėja. Jis atkako į Londoną kartu su nykiais lapkričio lietumis, įsiverždamas į savo nuomojamus namus kartu su odos pakinktų, pušų sakų, laužo dūmų, viskio ir vėjo kvapu; nuo kitų žmonių jį skyrė ne vien milžino ūgis, bet ir tai, kad po kelioniniu žiustokoru vietoje kelnių jis segėjo melsvai ir gelsvai languotą šiurkštaus naminio audinio klostinį, Norvaišai priminusį Žemaitijos moterų skepetas ir sijonus: paaiškėjo, jog kiekviena kilminga škotų šeima turi savo spalvas; tik nuogi ir tvirti, gumbuoti, randuoti, gauruoti jo keliai, boluojantys tarp aulinių ir to sijono, vadinamo kiltu, buvo labai vyriški, ir jis pribėgusią Antoniną apkabinęs net pakėlė nuo žemės su didžiule jėga ir neklausė jokių jos priekaištų dėl to kilto, mat po škotų pralaimėjimo Cullodeno mūšyje karalius uždraudė segėti ne vien tuos sijonus, bet net vilkėti tartanus, tas languotas šeimų spalvas, net mažiausią audinio atraižą, net šerpę, ir už tai, už viešą škotų kilmingojo pasirodymą šitaip apsirėdžius, jam grėsė iki pusės metų kalėjimo, tad neklusnus to moteriško sijono dėvėjimas buvo dabar didžiausias vyriškumo įrodymas; nuo pat savo atvykimo į Londoną Pranciškus Ksaveras nematė tokio žmogaus, taip primenančio laukus, kalnus, miškus ir nepažabotą laukinę gamtą. Namų šeimininkas jį priėmė nuoširdžiai, kaip ir dera priimti artimą ponios giminaitį, jei ir turėjo pradžioje kokių įtarumų, juos greitai išsklaidė pokalbis ir iš Lietuvos atvykusio išrinktosios pusbrolio profesoriaus mokslinės žinios: lordas Loudonas turbūt nusprendė,

jog šitoksai universitetinis knygius, matematikas, teologas ir profesorius nelabai gali būti koks apsišaukėlis ar apgavikas; jį įtikino pasakojimas, jog Pranciškaus Ksavero dėdė, Antaninos velionis tėvas, šiam buvo bene svarbiausias, už jo tikrą tėvą artimesnis žmogus; lordas Loudonas nuoširdžiai persiėmęs išklausė istoriją, kaip ir kodėl Norvaiša atsidūręs Londone, o ypač – kaip nutiko, kad jis čia paliko be jokių pinigų, tik su astronominiais instrumentais, dabar laikinai priglaustais Abiejų Tautų Respublikos ambasadoje; jis paniuręs murmėjo, jog tai, deja, daug ką paliudija apie sumautą Lietuvos kunigaikštystės finansų ministerį ir jo garbės žodį, ir čia pat patsai prisiekė, jog pusbrolis gali būti jų svečias kiek nori, o prieštaravimus atrėmė, kad tuomet suras pusbrolio profesūros žinioms ir bajoriškai kilmei derantį apmokamą užsiėmimą, kad tasai, laukdamas sugrįžtančio ambasadoriaus ar pinigų, galėtų žinias paversti auksinėmis ginėjomis, o panorėjęs – išdidžiai grįžti Tėvynėn su visais astronominiais instrumentais. Jų vakarienės trise vis dažniau įgydavo mokslinio disputo pobūdį, ir Pranciškus Ksaveras turėjo pripažinti, jog greta Loudono, jo įsivaizdavimų apie menus, edukaciją, žmonių visuomenę ir jos pagerinimą, Tyzenhauzo ir Masalskio idėjos bei sumanymai atrodė, kaip kažkada sakydavo Rossignolis, *gnomiški*, mat Loudonas nuo Lietuvos didžiūnų pirmiausiai skyrėsi tuo, jog mąstydavo apie pokyčių pasekmes ateičiai, jis pats save ir savo veiksmus suvokė tik kaip grandį istorijoje, jo pareiga buvo netapti tąja silpnąja, nuo kurios sutrūksta visa kartų grandinė, jam nuoširdžiai rūpėjo tai, ką jis vadindavo *the Publick Good*, visuomenės gėriu; o štai bent jau Tyzenhauzui visi planai būdavo tik čia ir dabar, kaip kuo greičiau padidinti savo garbę, valdžią ir pajamas, o rytoj – nors ir tvanas; lordas Loudonas nuoširdžiai tikėjo, jog pasaulį galima, vardan visų žmonių gėrio, šiek tiek aptvarkyti ir kad ateityje jis neišvengiamai įgis geresnį ir tvarkingesnį pavidalą; netgi kalbėdamas apie Antoniną jis niršdavo, jog jai ir jos balso dovanai likimas lėmė

užgimti pernelyg anksti: „į moterį, kurią Viešpats apdovanojo didžiausiais menų sugebėjimais, mes vis dar žvelgiame kaip į paleistuvę, lyg menas tebūtų viena iš perkamų kūniškų pramogų, o ne Aukštesnės Šviesos atspindys žmoguje; plebėjai scenoje klausydami angeliškų balsų tikisi po spektaklio gauti ir kūnus, mes turėtume jau gebėti atskirti Meną nuo kūno, ir Dievo apdovanotuosius Meno talentu laikyti garbingiausia, beveik dvasiškiui artima, profesija"; jis niršdamas kalbėdavo apie moterų, vaikų, pavargėlių teises; ir, iš tiesų, Antoniną, ir jos balso talentą jis gerbė su filosofine esteto aistra, pusbroliui jis taip ir sakė: jaučiuosi, jog tesu jos talento lobio tylus sargas ir tai – didžiulė garbė. Su juo susidėjusi, Tonina jei retkarčiais ir dainuodavo, tai tik pati to geisdama, niekada neparduodant jokių bilietų, lordo Loudono manymu, ji turėjo būti pakilusi aukščiau už paprastas operos dainininkes, ji buvo pristatoma vien kaip *La Divina*, geriausioji Händelio kūrinių atlikėja visose Britų salose, o gal ir Europoje: tai reiškė, jog ji dainuodavo tik rinktinei visuomenei, kuri už šią privilegiją mokėdavo aukodama didžiausias sumas ant jos talento aukuro; iš tiesų, Antoninai pasisekė: ji turėjo romėnų Mecenato vertą savo meno globėją, kuris, laimingam atsitiktinumui nulėmus, kartu dargi buvo turtingas žmogus ir aistringas meilužis. Į vieną tokių, po ilgų derybų ir lordui Loudonui tarpininkaujant surengtų vakarų naujai pertvarkytame jaunosios Devonshire'o kunigaikštienės parke Chiswicko dvarelyje juos lydėjo ir pusbrolis Norvaiša: toli į Vakarus už Londono miesto esantį dvarą jie pasiekė vakarop, pradėjus temti; romėniška balta Paladijaus stiliaus vila su kupolu ir kolonomis bolavo tarp tamsių Libano kedrų, vartus saugojo egiptietiški sfinksai, parką – Romos imperatorių biustai; vieta buvo išties įstabi, tokį grožį Pranciškus Ksaveras buvo regėjęs tik jo didenybės rūmų paveiksluose Varšuvoje, vaizduojančiuose idealius antikinius vaizdus, jam buvo pasakyta, jog šičia, šioje įstabioje, apšviestoje vietoje, lankėsi ir Rousseau, ir Voltaire'as; regėjosi, lyg

jie stebuklingai atvyko į pačią Italiją, tik kad buvo angliškai šalta, beveik jau gruodžio mėnuo, tad visur parke ant antikinių trikojų liepsnojo aliejinės lempos, kurių buvo daugiausia prie mažyčio tvenkinėlio su šlaitais, apsuptais apelsinmedžių giraitės, to apskrito dirbtinio ežerėlio vidury stovėjo egiptietiškas obeliskas, jo gale – mažytė Panteono pavidalo balta šventyklėlė, prie kurios už krūmų buvo apdairiai išslapstytas nedidelis orkestras; būtent ten, šventyklos portike tarp baltutėlių kolonų, ugnių atšvaituose temstant, lyg amfiteatre aplink vandenį ir šventyklą po tais apelsinmedžiais susirinkus rinktiniams kunigaikštienės kviestiesiems klausytojams, visiems nuščiuvus pasirodė puikiai apšviesta dieviškoji Tonina – ji vilkėjo paprastą baltą antikinę tuniką, jos ilgos garbanotos kasos buvo perpintos perlų vėriniais, kaktą puošė lankas su auksine gyvate: tarp ugnies atšvaitų antikinėje šventykloje tąvakar ji buvo Händelio Kleopatra, apraudanti savo likimą; *piangerò la sorte mia*, giedojo ji, jos balsas buvo dar nuostabesnis, nei Pranciškus Ksaveras kad paminė, tarsi per tuos aštuonerius metus būtų subrendęs it puikiausiasis vynas, jo klausantis it nuo vyno linko keliai, ir nuo pat pirmųjų garsų, kaip ir anąkart Vilniuje per mišias, taip ir čia, Chiswicko parke, kažkas atsitiko – žmonės klausė lyg užburti, lyg įgelti ir pakerėti saldžių mirtinų Kleopatros gyvatės nuodų: sustingę, pastirę, kol pagaliau, visiems vienu metu, jos balsui virpant itin graudžioje aukštoje natoje lyg mostelėjus burtų lazdele, jiems iš akių pradėjo tekėti ašaros, jie visi kartu ir kiekvienas atskirai apraudojo savo likimus, ūmai atrodančius menkučius prieš Antoninos balse besiliejantį amžinybės grožį: ašaros sruvo moterims per baltalais ir skaistalais nudažytus veidus, ir net vyrams; net lordo Loudono akys buvo drėgnos, o apatinė lūpa įtartinai virpėjo; Pranciškus Ksaveras nė nebesislėpdamas rankogaliu šluostėsi akis; o tada jai tebedainuojant įvyko keisčiausias dalykas: iš viso Chiswicko parko ėmė skristi ir be garso į vandenį jai po kojomis leistis paukščiai: pilkieji garniai, baltos gulbės, rudos žąsys, antys ir

gaigalai, ir maži bevardžiai vandens paukšteliai, o įstabiausia buvo tai, jog nė vienas neišleido jokio gagėjimo ar mažiausio garso, vien tik tyliai, be garso plūduriavo it užburti, it atskridę pasiklausyti, jų prisipildė tiek, jog visas vandens paviršius raibuliavo vien apdujusiais paukščiais, o po to, lygiai taip pat netikėtai, jai baigus dainuoti, visu spiečiumi, sparnais sukeldami oro gūsį, tie visi paukščiai vienu metu pakilo ir dingo, ir jiems išsisklaidžius Toninos nebebuvo šventyklos portike, tarsi paukščiai ją būtų ant savo sparnų nusinešę kartu su savimi į dausas ar Olimpą; Pranciškų Ksaverą vieną akimirką net apėmė siaubas, tarsi būtų regėjęs savo pusseserės dangun ėmimą. Tonina sugiedojo tik tą vieną dainą, bet ir jos pakako, juk stebuklai po kelis nevaikšto, be to, jei ji būtų dainavusi daugiau, galbūt kai kuriems jautresniesiems būtų plyšusios širdys; lygiai kaip netikėtai pasirodžiusi, taip netikėtai ji ir dingo, kai kiek vėliau jiedu su Loudonu nusileido jos pasitikti prie mažosios šventyklos, ji vėl pasirodė persirengusi savo įprastiniais puošniais vakaro drabužiais, bet ji buvo išblyškusi, visiškai balta, jai po akimis tamsavo juodi ratilai, lyg sunkiai sirgtų ar būtų kelias naktis nemiegojusi, ją tiesiog buvo sunku atpažinti, žengusi jų pasitikti ji beveik suklupo ir vos nenualpo, lordas Loudonas ją spėjo paremti ir iš gertuvės suvilgyti jos lūpas keliais lašais viskio, ir tai truputį grąžino raudonį, Pranciškus Ksaveras pastebėjo, jog ji visa yra krečiama drebulio, dar keli gurkšniai pagaliau ją nuramino, ir ji nuo skrybėlės ant pavargusio veido užsitraukė juodų flandriškų nėrinių šydą, taip paslėpdama išsekimą; „tu dieviška, vėl įvyko stebuklas, vėl visi raudojo, – jai sukuždėjo lordas Loudonas, – net pati Devonshire'o kunigaikštienė kūkčiojo“; „ak, – atsainiai juokdamasi numojo ranka pavargusi Tonina, – turbūt ji raudojo, nes prisiminė savo kortų skolas ir kreditą pas bankierių Couttsą už šitą parką... o ką tu prisiminei, pusbroli?“ – matydama paraudusias akis, ji smalsiai kreipėsi į Pranciškų Ksaverą, kuris tik gūžtelėjo pečiais, sakydamas „nieko“, nors iš tiesų visą tą laiką, kol

aidėjo jos balsas, galvojo apie vieną vienintelį dalyką pasaulyje – Jeaną Josephą Rossignolį de Vallouise, druskos kasyklas ir visiškai kitą naktį kažkada seniai ir toli, po Lietuvos dangumi.

Jie neliko prašmatnaus priėmimo pas Devonshire'o kunigaikštienę: muzikos dievaitė Tonina tik ketino persimesti keliais žodžiais su jaunąja vakaro šeimininke, ir kilmingi svečiai jai besiartinant prasiskyrė, žemai lenkdami galvas ir pagarbiai šnibždėdami: „*La Divina... Divine... Magical... Meravigliosa...*“, jai nusilenkė ir pati šeimininkė, jaunoji kunigaikštienė Georgiana Cavendish, žymiausia Londono visuomenės dama: rausvaskruostė, žavinga, gyvybinga moteris, dabar nuo ašarų blizgančiomis akimis, ji tik ištarė, kad jie visi dėkingi buvę liudininkais gryniausio stebuklo ir esą jai neišmatuojamai skolingi už aukščiausiojo Meno akimirksnio apreiškimą; Pranciškus Ksaveras suprato, jog Tonina sąmoningai nenori išsklaidyti paslapties, likdama su jais švęsti vakaro; atsisveikinę jie trise sėdo karieton, nakties keliu turėjusion juos pargabenti atgal į Londoną, Antonina regėjosi esanti visiškai be jėgų, ją vėl krėtė šaltis, lordas Loudonas jai liepė padėti galvą jam ant peties ir šiek tiek pamiegoti, o ji tik suvapėjo „man labai šalta kojoms“, ir Pranciškus Ksaveras tyliai žvilgsniu atsiklausęs Loudono ir pakėlęs ėmė trinti rankomis šildydamas jos mažas baltomis kojinėmis apmautas pėdutes, it tėvas sergančiam vaikui, kol toji, patogiai išsitiesusi šiek tiek kratomoje karietoje, galvą padėjusi mylimajam ant peties, kojas – pusbroliui ant kelių, lyg dabar jie abu būtų vieno lobio saugotojai, pagaliau nustojusi virpėti ir palengva pradėjusi lygiai kvėpuoti, užsnūdo. Kurį laiką jie sėdėjo tylėdami, ir Pranciškus Ksaveras nelabai ką turėjo sakyti, ypač po to, kai karietos žibinto atšvaituose pamatė, jog lordo Loudono skruostu rieda ašaros ir tasai padarė karčią grimasą, stengdamasis jas sulaikyti ir atsargiai, kad nepažadintų giliai įmigusios Toninos, atbula ranka nusišluostė žandą ir pats šnibždesiu pertraukė tylą: „pusbrolis matė jos stebuklą, ji išties lyg Orfėjas šįkart užbūrė net

parko paukščius, betgi taip pat buvome liudininkai, kiek jai šitai kainuoja jėgų, ir taip – kas kartą, tik niekas, išskyrus mane, o šįkart – ir jus, paprastai to nemato, niekam nereikia šito matyti; tai nepaaiškinamas dalykas – jos balsas su laiku tik tvirtėja, gražėja, ji kartą man yra sakiusi, jog kai dainuoja, į ją tarsi įsikrausto kažkokia paslaptinga jėga, ji pati taip užsimiršta, jog, nors ir būdama visiškai blaivios galvos, kartais nebesupranta, kas vyksta, kas su ja darosi, tarsi būtų visiškai užvaldyta paslaptingos galios, tarsi per ją tuo metu srūtų viso pasaulio kančios ir viltys, kai ji baigia dainuoti – toji jėga ją apleidžia, o kartu ir kūno stiprybė, šitas jos miegas gali tęstis kelias dienas, ji kaskart trumpam pasijunta it sirgtų, tarsi jos gyvasties kaskart po to liktų vis mažiau ir mažiau; kartą ji sakė, jog tai panašu į tai, ką žmonės patiria aukščiausios kūniškos palaimos akimirką, kai siela tarsi palieka kūno ribas; taip, kaip pasisotinę meilės užmiegame, taip ir ji kaskart visiškai netenka jėgų, betgi aš matau, jog jai kaskart vis sunkiau ir sunkiau dainuoti, ir puikiausiai suprantu kodėl: pusbroli, įsivaizduokite, kad stovite prieš minią žmonių, kuri kaskart laukia jūsų stebuklo ir kaskart tas stebuklas turi pranokti visus ligtolinius, iki šiol buvusius, pačios sukurtuosius? Esu dalyvavęs karo mūšiuose, galbūt tą baimę galima palyginti su tyla prieš ataką, betgi mūšyje paprasčiau: ten reikia žudyti, išlikti, o ne sukurti stebuklą, ne patirti meno ekstazę, ir padaryti tai prie visų, visus ja pavergiant; šitai – kaip pragaras, ji kaskart tiesiog nyksta, o, kita vertus, juk jos dovana netektų visos prasmės, jei žmonės jos negirdėtų ir ji su niekuo negalėtų dalintis savo balsu... Lordo Loudono veidą darkart perkreipė karti grimasa ir jis darkart nusibraukė ašarą: pusbroli, nors ir keista – gyvenat po mano stogu, o dar niekada nemačiau jūsų meldžiantis, – betgi esate kunigas, turbūt manote, jog esu paskutinis niekšas, negarbingas žmogus, kad šitaip ją mylėdamas jos niekaip nevedu – betgi gyvenimo apmaudumas toksai, kad ją vedęs likčiau be žemių ir pinigų, ir niekuo jai nebegalėčiau padėti, būčiau toksai pat benamis

klajoklis kaip ji... tokia nuo amžių mūsų, škotų klanų, politika – galiu vesti merginą tik iš kaimyninės giminės, tik taip mūsų šeima gali išlaikyti savo didžiules žemes, dėl kurių mūsų dvi giminės jau šimtmetį niaujasi ir nepasidalina, o dabar, pralaimėjus sukilimą, dar turime išlaikyti vienybę ir prieš nekenčiamą anglų jungą; žinau, jog ta seniausiai man numatytoji nuotaka irgi ne pernelyg trokšta tapti ponia Sinclair Loudon, bet tos vestuvės, vienaip ar kitaip, anksčiau ar vėliau įvyks, nes priešingu atveju mane klanas atstumtų ir paliktų be nieko, o mūsų žmonės, vėl iškilus giminių ginčui dėl žemių, turbūt išpjautų vieni kitus; turbūt po tų nelemtų vestuvių gyvensime taip, kaip jau kelios kartos gyvena, taip pat, kaip gyveno mano tėvai: ponia Loudon Škotijoje, aš su savo Tonina čia, Londone, ar kuriame nors iš dvarų, pusbroli, nemanykite, kad Antoninos kilmė man nepakankama, juk matau, jog ji iš geriausios šeimos ir kilniai išauklėta... ar tai, jog ji svetimšalė, man kuo nors neįtinka... kilmė man rūpi mažiausiai, juk labai gali būti, bent jau taip kalba žmonės, kad aš patsai esu ne savo tėvo, o jo pilies sargybos viršininko ir savo motinos tikras sūnus; argi ne šlykšti mūsų pasaulio tvarka, argi ne koktūs jums mūsų nusenę, nukriošę papročiai ir įstatymai, jei tik vesdamas kitą galėsiu deramai pasirūpinti ta, kurią myliu? Nesirūpinkit, pusbroli, jei man kas nutiktų, ji neliks be nieko, jai ir mūsų vaikams, jei tokių susilauktume, savo testamente palikau išlaikymą iki jos gyvos galvos, bet štai teisėtai jos niekaip negaliu vesti; mano žemių kaina – mano nelaisvė"; ir Pranciškus Ksaveras skaudama širdimi suprato, kad Antoninos svajonei nelemta niekada išsipildyti; po savo naktinio pasirodymo Chiswicko parke ji miegojo lygiai dvi paras; pabudusi, prie pusryčių stalo džiaugėsi aptikusi, jog privatus slaptas Devonshire'o kunigaikštienės vakaras ir ji pati pateko beveik į visas vertesniųjų Londono laikraščių aukštuomenės kronikas, mat tarp svečių, regis, buvo prasibrovę ne vienas ir ne du rašeivos iš laikraščių, o vienoje žinutėje ji net buvo pavaizduota paukščių būrio nešama į padanges;

apie muziką ir jos balso stebuklą tose kronikose nebuvo nieko, bet ji vis viena džiūgavo; lordas Loudonas į ją žvelgė su skausmu ir meile – tokiu žvilgsniu, kaip žvelgiama į mirtinai sergantį ir nieko neįtariantį vaiką, kuriam negalima niekuo padėti.

XIV

1779 metai Pranciškui Ksaverui atnešė ne vien nuoširdžios draugystės su lordu Loudonu dovaną: abu Antoninos artimiausieji susibičiuliavo, tarsi juos ana kelionė nakties karieta iš Chiswicko būtų susiejusi nematomais ryšiais, tarsi mieganti nuvargusi Tonina būtų juos stebuklingai sujungusi it gyva grandis; kuo toliau, tuo dažniau jiedu diskutuodavo apie mokslą, edukaciją ir pasaulio pertvarkymą, atviraudami tiek, kad Pranciškus Ksaveras dalijosi savo tikėjimo abejonėmis, o veikiau tuo, kad dvasininku tapo veikiau iš būtinybės nei įsitikinimo, o kai kurie jo įsitikinimai tokie, kad beveik eretiški, ir Sinclairas Loudonas, šitai išgirdęs, įdėmiai į jį pažvelgė, mįslingai sakydamas: aš jums galiu pasiūlyti kai ką artimiau įsitikinimams; ir po kiek laiko Pranciškus Ksaveras patsai jo pasiteiravo, ką šisai turėjęs galvoje, ypač po to, kai, kartą nuėjęs patikrinti ambasados, rado jau grįžusį Pranciškų Bukotą: bičiulis su didžiausia nuostaba, pats netikėdamas savo ausimis išklausė jo istoriją apie stebuklingai atsiradusią ir pagelbėjusią pusseserę: jis, žinoma, buvo girdėjęs apie Dieviškąją Toniną, tačiau visad

manęs, jog madam Sentimani yra gryniausia italė, nė neįtarė, kad šioji kilusi iš jų krašto, o juo labiau – kad bičiulio žemaičio tikra kuzina; būdamas ambasadoriumi iki pat panagių, jis iškart ėmė regzti planą, kaip žymiąją kraštietę prisiviliojus padainuoti pasiuntinybėn, per kokią diplomatinę vakarienę; jam jau vaidenosi alpstantys dėkingi britų parlamentarai ir kitų šalių ambasadoriai ir kaip jis pats įteikia karališkąjį medalį *Merentibus* įžymiajai madam Sentimani; tačiau Pranciškus Ksaveras bičiulį turėjo diplomatiškai atvėsinti – madam Sentimani dainuojanti vis rečiau ir rečiau ir tik keliems rinktiniams, seniai jos meną globojantiems mecenatams; jis apdairiai nutylėjo, jog po ano koncerto Chiswicke jo pusseserė gavo tiek dosnių donacijų, jog galėjo sau leisti nebedainuoti visus metus. Tačiau bičiulis Bukota laikėsi puikiai – jo kelionė tėvynėn buvo pavykusi, karalius apmokėjo visas jo skolas Londone ir suteikė jam pelningų intratų, tačiau nuostabiausia buvo tai, jog pavyko ir jo piršlybos, jam buvo pažadėta Barboros iš Prozorų švelni rankelė ir neblogas kraitis, ir jis netrukus, jau po kitų savo atostogų, tikėjosi į Londoną atsigabenti ir nuotaką; tiesa, jam ūpas iškart subjuro, kai buvo paklaustas, ar nėra jokių naujienų iš Tyzenhauzo ir ar tasai bent kiek nutuokia, kokioje padėtyje paliko savo mokslinę mecenatystę ir Pranciškų Ksaverą Norvaišą: Bukota susiraukė it citrinos kandęs, mykė, mykė ir tepaaiškino, jog virš galingojo Tyzenhauzo galvos šiuo metu tvenkiasi karališkos rūstybės debesys: vos grįžęs jis ėmėsi burti smulkiuosius šlėktas neva jo didenybės šalininkais, bet iš tiesų tikėjosi juos turėsiąs savo paties stipresnei pozicijai palaikyti, šitai, žinoma, nepatiko Rusijos pasiuntiniui, tam nelemtam Otto von Stackelbergui, kuris visą tą laiką, kol Tyzenhauzas keliavo, turėjo jo didenybės ausį, į kurią kapsėjo, kapsėjo, it gyvatė nuodus, visokius piktus pramanus apie iždininką nebuvėlį, kad tasai iš tiesų norįs su savo šalininkais apriboti karališkąją valdžią savo naudai; na, o tiesa sena kaip pasaulis: toli nuo akių – toli nuo širdies, gal ir ėmė jo didenybė abejoti vaikystės draugu ir patikėtiniu;

Tyzenhauzui grįžus, jo didenybė išreiškė didžiulį nepasitenkinimą dėl užsitęsusios kelionės po Europą ir neklausė jo pasiaiškinimų, jog ten semtasi industrinės ir mokslinės patirties, ir jis net atsigabensiąs į Lietuvą patį Jeaną Jacquesą Rousseau; lyg tyčia argumentai apie industrijos tobulinimą ne itin padėjo, nes Tyzenhauzui išvykus, it katinui pasitraukus iš podėlio, manufaktūrų valstiečiai ėmė bruzdėti: kai kurie net metę darbus bandė traukti atgal, prie savo žemės laukelių; nieko nuostabaus, kad darbai jo fabrikėliuose ėmė strigti, daiktų gamyba sustojo, o tieji, jau pagamintieji, buvo tokie nedailūs, nes atsiradę iš prievartos, o ne iš amato meilės, jog jų nieks nebenorėjo pirkti, o tuomet, kai pasisekdavo pagaminti išties dailius – jų savikaina buvo tokia didelė, jog net brangesnė už atvežtinius prancūziškus ir angliškus su visais jų importo mokesčiais, ir todėl ne viena, o net penkios – pikti liežuviai šneka, kad gal net ir dešimt, – tų manufaktūrų ėmė trikti, strigti, kol tiesiog žlugo palikdamos nuostolius; ilga istorija, trumpas moralas: jo didenybė dar labiau nepatenkintas savo lietuviškųjų manufaktūrų kolapsu, ir bus didis stebuklas, jei Antanas Tyzenhauzas po viso šito liks eiti garbios kunigaikštystės iždininko pareigybės; Bukotai teko liūdna garbė jį matyti karaliaus rūmuose ir tikrai, tikrai, kaip žadėta, užsiminti apie bičiulio Norvaišos likimą, į ką jo aukštybė iždininkas, deja, tik numojo ranka: jam ne observatorijos dabar galvoje. Ir šitai buvo patikimas ženklas Pranciškui Ksaverui Norvaišai, jog išaušo diena pasinaudoti lordo Loudono siūlymu, koks jis bebūtų; o tasai siūlymas buvo labai netikėtas: lordo Loudono manymu, pusbrolis savo intelekto galia, mokslo išmanymu ir pažiūromis puikiai derėjo tapti laisvuoju mūrininku, tai yra – masonu; nė kunigo luomas šitam negalėjo trukdyti: aukščiausiąjį pasaulio architektūros Meną suvokiantis masonas paklūsta vien moralės ir gėrio įstatymui, ir dėl šios priežasties laisvasis mūrininkas niekada nebus nei kvailu ateistu, nei tikėjimą pamynusiu libertinu; priešingai, jis gerbia savo krašto tikėjimą ir neginčija jo tiesų; masonybė yra kitokia unija nei

tikėjimas, tai – moralinių pažiūrų unija, ji tikroje protų draugystėje vienija laisvę, gėrį ir mokslo šviesą mylinčius žmones, kurie kitaip niekada dėl atstumo ar skirtingos kilmės nebūtų pažinę vieni kitų; o tai, ką jis, Sinclairas Loudonas, yra girdėjęs pusbrolį šnekant, yra visiškos, grynos masonų pažiūros ir dargi aukštesniojo lygio išmintis, jis net buvęs tikras, kad pusbrolis jau priklauso kuriai nors ložei, ir jų pokalbiuose jis, Loudonas, nekart minėjęs masonų slaptažodžius bei rodęs jam sutartinius ženklus, tačiau buvo be galo nustebęs, kai pusbrolis jų neatpažino; ir Pranciškus Ksaveras Milkantas Norvaiša, vedamas smalsumo – nes buvo šnibždamasi, jog net jo sutikti didūs žmonės – jo didenybė Stanislovas Augustas, enciklopedistai, Rousseau – priklauso masonams, taigi, genamas smalsumo ir beviltiškos padėties, Pranciškus Ksaveras, sulaukęs Loudono pasiūlymo, išreiškė sutikimą būti įšventintas į didžiąją Škotijos masonų ložę.

Jis paminė gana ilgą pasiruošimą anglų kalba mokantis mintinai sudėtingus ilgo ritualo žodžius ir slaptažodžius, kuriuose pynėsi hebrajų mokymai, Senojo Testamento Saliamono šventyklos minėjimai ir enciklopedistų mintys; jėzuitiškų mokslų prisiminimas, atmintis apie sielos blusinėjimą ir visišką minčių pajungimą kokiam nors tikėjimui jam taip ir neleido visiškai nutildyti savo abejojančios sąmonės ir kritinio proto, tačiau ką gi – šiuo metu, jo padėtyje, būti naujo, geresnio pasaulio mūrininku, per mokslą, žmonių brolybę ir jų edukaciją, jam neatrodė itin didžiulė blogybė, juolab kad pagal šias nuostatas pats gyveno jau ne vienus metus: jeigu masonerija reiškė, kad ateity šio pasaulio tadeušai galės lengviau vesti savąsias marcianas, o žmonės bus vertinami pagal jų protą, darbus ir *meritum*, o ne išsikvėpusius titulus, jei tai reiškė, kad gabesnieji vaikai, tokie kaip anas Masiulis, bus išmokslinti, o visi likusieji – bent jau tiek pramokyti rašto, kad galėtų pasiskaityti įstatymus ir apsiskaičiuoti varganą uždarbį, jeigu toji masonų šviesa Saliamono šventykloje siekė nušviesti laiptus, kuriais galėtų

aukštyn kopti tokie štai nelaimėliai kaip jis pats, tebūnie, lai, jis galėjo tapti masonu, jei tai padės ką nors pakeisti ir pamiršti savo gėdą, justą Rossignolio akivaizdoje žvelgiant į lietuvių mužiką, dėkojantį už rimbo kirčius. Vėliau jis nedaug paminė iš paties ritualo, kuris nebuvo itin įspūdingas ir vyko Laisvųjų mūrininkų tavernoje Karalienės gatvėje, o ką paminė, buvo prisaikdintas laikyti paslaptyje: jie pakilo į aukštutinį, duksliai apšviestą užeigos kambarį, kurį nuomodavosi ne tik alaus, bet ir nuošalumo trokštą gėrėjai, ir ten, jam kartojant išmoktąsias kalbas ir slaptažodžius, stojant ant mįslingų grindyse nubraižytų geometrinių figūrų ir raitant savo paties kūną į geometrines pozas, rankomis rodant sutartus ženklus, praskleidžiant marškinius, apnuoginant krūtinę, į kurią vienas iš meistrų įbedė špagą, prieš jį penkiskart atsivėrė anfiladinių kambarių durys: jis suprato už tavernos fasado slepiantis patį didžiosios ložės pastatą: tą vėlų 1779-ųjų vakarą Londone *François Xavier de Milikont Narwoysz*, kaip jį čia dabar vadino prancūziškai, nes lenkiškai niekas nebūtų galėjęs liežuvio išlaužti, įžengęs pro tavernos duris, slaptam ritualui pasibaigus, išėjo pro kitą pastato pusę kaip penktojo laipsnio masonų riteris ir Škotijos ložės slaptasis narys.

Nežinia ar šitai turėjo kokios nors įtakos, jie apie tai vėliau nekalbėjo, tačiau Parlamento deputatas lordas Charlesas Hartle'as buvo vienas jų ložės narių, o jam – koksai sutapimas – kaip sykis reikėjo mokslo kuratoriaus jo kolekcijai ir bibliotekai, pareigos buvo itin keistos: išrinkti ir pirkti svarbiausius fizikos, astronomijos ir matematikos veikalus iš visos Europos lordo Hartle'o bibliotekai, prižiūrėti ir tobulinti jo privačią observatoriją, na ir kartkartėmis mokslo naujovėmis uždegti penkis lordo vaikus, kurių išsilavinimu rūpinosi atskiri tutoriai ir kalbų mokytojai, o už visą šį darbą, kuris Pranciškaus Ksavero ausims skambėjo veikiau kaip malonumas, jam siūlė puikų atlyginimą ir po metų darbo pas lordą Hartle'ą jis būtų galėjęs keliauti tėvynėn su visais

Tyzenhauzo instrumentais ir jam dar būtų likę pragyvenimui grįžus; būtų buvęs visiškai kvailas, jei nebūtų sutikęs. Jie į Surrey apylinkėse, už trijų keturių valandų kelio nuo Londono, esantį Hartle'o dvarą patraukė trise, su pussesere ir lordu Loudonu: Tonina seniai norėjo aplankyti ledi Hartle, garsėjančią kaip didi menų žinovė, bet gana retai besilankančią Londone: jas buvo supažindinęs Toninos muzikantas Gabrielis Pigozzi, ir damų noras pasimatyti buvo abipusis; dvarą jie pasiekė ankstyvą popietę: po niūriu pilku dangumi ir tamsiais, ant žalių vejų išsibarsčiusiais senais Libano kedrais driekėsi didžiuliai raudonų plytų rūmai baltais piliastrais ir aukštais langais, tarp prancūziškų karpytų žalitvorių labirintų nuaidėjo vienišas šaižus povo riktelėjimas ir šmėstelėjo ryški uodega; jų karietos jau laukė ant laiptų išsirikiavę net keturi aukštaūgiai liokajai raudonomis kaip plytos livrėjomis, vadinami *footmen*; apatinėje menėje turbūt būtų galėjusi apsisukti aštuonetu pakinkyta karieta, sienos mirgėjo Hartle'ų šeimos portretais nuo pat Tudorų karalių laikų; senukas vyresnysis liokajus atkraginęs pagurklį juos išdidžiai vedė per vis prašmatnesnių kambarių anfiladą į svetainę, kur jų laukė namų ponia: vieni kitus keitė kiniško ir japoniško lako paneliai, šilkais muštos ir prancūziškais gobelenais nukabintos sienos, valgomieji, salonai ir antikameros, ant sienų kabėjo paveikslai, kurių būtų galėjęs pavydėti pats jo didenybė Stanislovas Augustas, pagaliau – žydra kiniško stiliaus svetainė su baltais pagodas vaizduojančiais lipdiniais ir už jos – praviros durys, ąžuolo paneliais mušta didžiulė biblioteka su geltono damasto sofomis ir Reynoldso tapytais žymių žmonių, kurie lankėsi tame dvare, portretais: ten, prie ilgo ilgutėlio stalo jie išvydo moters siluetą pilka kuklia dryžuoto atlaso suknele, per jos nugarą it varinis žaltys vinguriavo vieniša ilga ruda garbana; Pranciškus Ksaveras Norvaiša sulaikęs kvapą laukė, kol ji atsistos ir atsigręš: buvo jau kažkada matęs tą garbaną, buvo matęs jos kojas su mėlynomis kojinėmis, bet dar niekada – veido.

Ledi Harrieta Hartle nė kiek nebuvo panaši į moteris, Londone laikytas gražuolėmis, o visgi jos būta įsimenančios: ji buvo aukšta, kokių trisdešimt septynerių, o galbūt ir vyresnė; vis dėlto laikas jai buvo gailestingas, ypač prisimenant, jog ji su lordu Hartle'u buvo susilaukusi dvylikos vaikų, iš kurių Viešpats jai teikėsi išsaugoti tik penkis; nežiūrint į tą daugybę nėštumų, ji buvo laiba ir lanksti, korsetu suveržtas liemuo buvo liaunas, jos oda buvo lygi ir baltai švytinti net be pudros, kokia būna būdinga tik rudaplaukiams, tačiau gamta jai maloningai buvo pašykštėjusi strazdanų, jos porcelianinė oda ir skruostų raudonis atrodė moteriškai, o visa kita buvo kiek vyriška: viršutinę lūpą, kad ir gražią, bet kirto ryškus nedidelis randas, jos buvo išraiškingas profilis, aukšta kakta, atsikišę skruostikauliai, valingas smakras su duobute, o labiausiai nemoteriškos buvo jos tamsaus gintaro spalvos akys ir jų protingas žvilgsnis: be jokios koketerijos, be jokio blakstienų klapsėjimo, įsiteikinėjimo ir nevalingo noro patikti; gilios, įdėmios ir gražiajai lyčiai nederamai mąslios bei veriančios akys; Pranciškui Ksaverui ji iškart priminė amazones, apie kurias buvo skaitęs antikos raštuose: baugią, nuožmią ir karingą moterų gentį, kuri galėjo gyventi be vyrų, o gal veikiau – išminties dievaitę ir didvyrių globėją Minervą, bet jokiu būdu – ne Venerą ar kokias nors meilingas nimfas; ledi Hartle vien pats buvimas trikdė, ir trikdė dar labiau, vos tik ji praverdavo burną: ji buvo kilusi iš senos velsietiškos giminės, davusios pradžią karalių dinastijoms ir kuri dalinosi ta pačia pramote kaip ir Tudorai, todėl nebijojo sakyti to, ką mano, ir darė tai pačiu ciniškiausiu būdu; ji maloniai pasisveikino su Tonina ir lordu Loudonu, jai buvo pristatytas Pranciškus Ksaveras, tai yra – *François Xavier de Milikont Narwoysz*, naujas lordo Hartle'o kolekcijos mokslo kuratorius; perskaičiusi vyro rekomendacinį laišką, ji neliko labai sužavėta, bet tarė: tipiška, laba tipiška lordui Hartle'ui – pasikviesti naują kuratorių, o pačiam tą dieną išvykti į Londoną išdulkinti ką nors šilkuose; dievaži, ji taip vyriškai niekinančiai ir pasakė: *he has*

left for London, in his own words – to fuck someone in silks; lordo ir ledi Hartle santuoka irgi buvo labai tipiška: ji įnešė karaliams lygią garbingos giminės kilmę ir titulus, jis – pinigus, kuriuos sėmė iš jo šeimai priklausiusių sidabro ir anglies kasyklų, jiems susituokus ledi Harrieta beveik kasmet gimdydavo, persileisdavo arba prarasdavo kūdikį, taigi, santuoka visais atžvilgiais buvo vykusi, išskyrus tai, jog labiau skirtingų ir nesutariančių vyro ir moters reikėjo dar gerai paieškoti. Lordą Hartle'ą, kaip ir derėjo anglų kilmingajam, domino tik jo šunys, jo arkliai, jo verslas ir jo politika – būtent tąja pirmenybės tvarka; ledi Harrieta nuo pat vaikystės turėjo kitokių, moteriai visiškai nederamų interesų: sulaukusi ketverių ji rašė, šešerių – skaitė Antikos autorius, išverstus angliškai, aštuonerių pati pradėjo versti jai patikusius kūrinius iš prancūzų ir lotynų kalbų ir komentuoti istorinius Tacito analus, šešiolikos ji tapo mokyto Londono svetainių pažiba, mat galėjo iš atminties deklamuoti Homerą, Ovidijų, Shakespeare'ą ir Miltoną bei diskutuoti filosofinėmis temomis su žymiausiais Britanijos protais, tokiais kaip Samuelis Johnsonas ir Davidas Hume'as, kurie ją laikė savo intelektine auklėtine, septyniolikos ji pozavo Williamui Hogarthui kaip dorybingos sužadėtinės personifikacija vienai jo moralizuojančių kompozicijų, kitaip tariant – ji buvo puikus laimikis ir geidžiama vedybų rinkos prekė, atitekusi turtingajam lordui Hartle'ui, kuris dar ir buvo aistringas retenybių rinkėjas: tokia išsilavinusi ir kilminga nuotaka, apie kurios gebėjimus kalbėjo visas Londonas, juk buvo tikras trofėjus; visa tai turėjo neišvengiamai baigtis jai ištekėjus ir patekus į vyro brangenybių kolekciją, mat lordas Charlesas Hartle'as visiškai kitaip įsivaizdavo savo naujai žmonai deramus užsiėmimus ir pareigas: todėl ledi Harrieta kasmet gimdydavo, persileisdavo arba laidodavo jų kūdikius; lordas Hartle'as nuoširdžiai didžiavosi prideramai atliekantis vyro prievolę, juolab kad, jo manymu, kilmingoji ir mokslingoji jo žmona beviltiškai stokojo bet kokio moteriško žavesio, jis manė, kad lavinant protą moters

grožis išsigandęs pabėga: nors jo politiniai oponentai primygtinai skleidė paskalas, jog lordas Hartle'as yra *macaronis* – taip laikraščių karikatūrose buvo vadinami vergaujantieji Sodomos nuodėmei, – tačiau tikrovė buvo kur kas paprastesnė: Charlesą Hartle'ą nenumaldomai traukė ne Londono *molly-houses*, kur rinkdavosi ištroškusieji šiurkščių vyriškų glamonių, o sultingos, prisirpusios ir rėksmingos prasčiokės, kurias tasai keitė it pirštines, dabino deimantais ir margais Spitalfieldso šilkais, tik dabar kiek ilgiau buvo apsistojęs, jei tikėtume Londono laikraščiais, ties naujausiąja pasija – kažkokia mis Simpkins, neva aktore, bet iš tikrųjų – kortuotoja; nieko tad stebėtina, kad išdidžioji ledi Harrieta su savo knygomis, postringavimais, pilkomis sukniomis ir mėlynomis kojinėmis jam kėlė mirtiną nuobodulį, jis patsai sakydavo, kad nuo tų jos kalbų net jo įnagį apima miegas, *even my Member falls asleep in her Ladyship's Company*, jis džentelmenų kompanijoje skųsdavosi, kad atiduotų visas žmonos Antikos citatas už vieną įgnybimą į kieno nors minkštutėlį užpakaliuką, o jos amazonišką stotą lygino su veisline kumele, tuo tarpu kai jam patikdavo rausvos sultingos kiaulytės; šiaip ar taip, visas moteris jis laikė tik daugiau ar mažiau gražiais, jausmų ir instinktų valdomais gyvuliais, skirtais darbui ar pramogai; jo pastangos žmoną kiek pritaikyti savo skoniui padabinant naujomis užsakytomis linksmesnėmis sukniomis buvo bevaisės – kad ir norėdama įtikti vyrui, ji negalėjo įveikti savęs ir paklusti tų apdarų tiesmukam gundančiam vulgarumui, nepritinkančiam jos beveik karališkam kraujui; ji, kaip reikalavo visuomenė ir santuokos pareigos, galėdavo paklusti jo įnagio nuolatiniam šiurkščiam prievartavimui, bet šito – paklusti dar ir prasčiokiškam vyro skoniui – jau buvo per daug. Jos sąžinė buvo rami – ji iš paskutiniųjų stengėsi būti gera ir ištikima sutuoktinė lordui Hartle'ui, ištraukusiam ją iš giminės skolų, bet, Viešpats matė, jos geriausioms intencijoms nebuvo lemta būti vaisingoms: vienu metu ji manė, jog juos gali suartinti jo politiniai reikalai, tai yra – kad josios istorijos

žinios ir retorinė iškalba gali praversti palenkiant balsuoti rinkėjus vyro apygardoje, tačiau šitai buvo klaida ir tą liudijo randas ant lūpos: po vienos rinkėjų įtikinėjimo sesijos, kurios čia buvo vadinamos *canvassing*, bei jos ugningų, palankumą žadinančių kalbų ir vyro sąjungininkų, ir jo rinkėjų simpatijos liko jos pusėje, jie taip buvo sužavėti ledi Hartle iškalbos ir išminties, kad kažkas iš prasčiokų minios net šūktelėjo: „*Her Ladyship Hartle – for Parlament!*", aidint plojimams siūlydamas jai pačiai vietoje vyro kandidatuoti į Parlamentą; šitai lordas Hartle'as, išvargintas nepailstamo *canvassing* ir tądien su rinkėjais išgerto ne vieno butelio vyno, priėmė kaip asmeninį įžeidimą: tąvakar jis nuosekliai, su sutuoktiniui ir Parlamento nariui deramu autoritetu jos pačios labui ją primušė netyčia net praskeldamas lūpą ir šitai turėjo kartą ir visiems laikams ledi Harrietą Hartle atpratinti nuo nepateisinamo nusikaltimo, tai yra žmonai nederamo bandymo viešai nustelbti savąjį vyrą ir poną. Tai – randą padovanoję Charleso Hartle'o smūgiai – buvo vienas vienintelis prievartos atvejis per visą jų santuoką, ne, ji negalėjo jo kaltinti nuolatiniu žiaurumu ar skriaudimu, bet šitai tik parodė, kad jiedviem patartina kuo atokiau laikytis vienam nuo kito; laimei, jų sezoniniai kalendoriai būdavo nuolatos nesutampančiai užpildyti: kai ji būdavo Batho kurorte, jis būdavo Surrey dvare, kai ji būdavo Surrey, jis – Londone arba vizituodavo savo kasyklas ar kitas nuosavybes, kai sezoninis kalendorius reikalaudavo būti kartu rūmuose Londone ar pagrindiniame dvare, jie pernelyg nesirūpino: jų miesto rūmai skaičiavo septyniasdešimt, o dvaro rūmai Surrey grafystėje – šimtą dvidešimt kambarių, tad tais atvejais, kai jie neturėdavo svečių ir jiems nereikėdavo vakarieniaujant matytis valgomajame, jie ištisomis savaitėmis galėdavo nė nesusitikti.

Pranciškus Ksaveras vos apsigyvenęs dvare atkreipė dėmesį, kad tas pats galioja ir mažiesiems gyventojams: vaikus jis matė Reynoldso ir Gainsborough portretuose ant svetainių sienų, bet retai – kambariuose, o dar rečiau – su jų motina; nors jie – keturios

mergaitės, kurių vyriausioji Pamela, visų vadinama *Poppet*, buvo tikra motinos kopija, ir jaunylis įpėdinis, Charlesas II Randolphas Hartle'as, visų vadinamas tiesiog Ralfiu, buvo jam pristatyti jau antrąją dieną, kartu su pustuziniu jų auklių, tarnaičių ir tutorių, tarp jų buvo ir Toninos akompaniatorius Gabrielis Pigozzi, stotingas italas melancholišku, salos lietingų orų jau išblukintu veidu, besirūpinantis mažųjų Hartle'ų muzikiniu lavinimu; vaikai dienas dažniausiai leisdavo savo kambarėliuose pastogėje, ten turėjo ir studiją, kurioje vykdavo pamokos, jie niekada nesėsdavo prie stalo su savo tėvais, prakilniaisiais lordu ir ledi, ir lygiai taip pat, kad ir būdami po vienu stogu, galėdavo ištisomis savaitėmis nė nesusitikti su gimdytojais; jis nelabai įsivaizdavo, kuo, jis, aukštosios matematikos ir filosofijos profesorius, lordo Hartle'o nusamdytas, galėtų būti naudingas tokiems mažutėliams. Kažkurią dieną, pirmosiomis savaitėmis po atvykimo, jis, sėdėdamas bibliotekoje, pasijuto kažkieno stebimas: pakėlęs galvą tarp dviejų knygų stirtų išvydo kaštoninius vyriausiosios mergaitės Pamelos kirpčius ir jos įdėmų, šaltą ir skrodžiantį žvilgsnį; jų akims susidūrus, ji pajuto pareigą jam pasiaiškinti: aš jus stebėsiu, nes *Papa* sakė jus esant labai ypatingą *specimeną*, tai yra – egzempliorių; jis šyptelėjo, bet širdies gilumoje buvo netgi dėkingas tai meilutei Poppet už jo padėties tikslų paaiškinimą: jis iš tiesų tebuvo dar vienas egzempliorius ekscentriško lordo Hartle'o kolekcijoje, kokio lig tol tasai neturėjo, jam trūko tik katalogo etiketės: egzotiškas matematikas iš tolimos Lenkijos. Tačiau jis nė kiek nepyko ant Hartle'ų šeimos vaikų, net kai pradžioje jie nedraugiškai jį stebėdavo iš pakampių, prunkšdavo iš jo, šaipydavosi iš jo tarties ar taikydavosi iškrėsti kokią niekingą išdaigą: jam buvo gaila tų mažutėlių, kuriais puikiai rūpinosi būrys tarnų, kuriuos, regis, kad ir iš tolo, kad ir savaip, kad ir ne itin mokėdama, mylėjo jų vargšė motina, ir kuriais be jokios meilės dinastiškai didžiavosi tėvas; jie buvo sotūs, išpuošti, puikiai mokslinami, griežtai ir išmintingai auklėjami, glėbesčiuojami ir

čiūčiuojami auklių, tačiau su jais niekas niekada nesikalbėjo; o jis kartkartėmis, kai jie užklysdavo į biblioteką, imdavo juos ir pakalbindavo, šiaip sau, prisimindamas savo paties vaikystės vienatvę; kalbėdavo lyg su sau lygiais, ir greitai, vos po kelių mėnesių, jis juos pažino geriau už tėvus, žinojo, kad Poppet yra iškankinta baisios nemigos, nes bijo savo sapnų – ji ypač dažnai sapnuodavo vieną Anglijos karalienę, kuriai buvo nukirsta galva, jaunesnioji Henrietta bijo vorų ir šikšnosparnių, Ralfis – mirties ir pabaisos, gyvenančios tamsoje po jo lova, o Arabella – rūko, kylančio iš pelkės parko gale, ir Pranciškus Ksaveras jiems jų baimes bandydavo išsklaidyti ir paaiškinti moksliškai – per anatomiją, zoologiją ir fiziką, tai yra iš ko susidaro tamsa ir kaip kyla rūkas; šitai jam uždirbo milžinišką autoritetą tarp jaunųjų ponaičių Hartle'ų, tokį didelį, kad net kai jų dvarą pasiekė žinia apie Londone siaučiančią raupų epidemiją ir ledi Hartle, sekdama kitos „mėlynosios kojinės", ledi Montagu, pavyzdžiu ir patirtimi, atsivežta iš tų laikų, kai lordas Montagu buvo ambasadoriumi Turkijoje, narsiai nusprendė inokuliuoti* savo dukras bei sūnų ir pasikvietė garsų gydytoją Danielį Suttoną; mirties ir ligos išsigandusių, net tarnų stiprių rankų nesuvaldomų, iš siaubo klykiančių vaikų negalėjo perkalbėti visiškai niekas tol, kol patsai Pranciškus Ksaveras nesutiko jiems parodyti, kaip šitai daroma, paaiškinti skiepų principą moksliškai ir patsai pirmas su jais inokuliuotis kartu; penki vaikai atsipirko silpnutėliu dviejų dienų karščiavimu, Pranciškus Ksaveras negalavo savaitę, o visi šeši pasipuošė nedailiais pergalingais šašais skiepo vietoje; po to sykio pirmąkart ledi Hartle akyse jis išvydo kažką, šiek tiek panašaus į dėkingumą.

Jo pažintis su ledi Harrieta buvo prasidėjusi veik nuo atviros neapykantos – lordo Hartle'o jam pasiūlytas kuratoriaus postas, jo profesoriaus laipsnis ir slapta laisvojo mūrininko sąsaja jį Harrietos

* Paskiepyti.

dvaro hierarchijoje statė žemiau šeimininkų, bet kur kas aukščiau tutorių ar tarnų, ir todėl ledi Harrieta su juo nuo pat pradžių elgėsi kaip su vyro, bet ne savo svečiu, galbūt įtaisytu jos šnipinėti ar apnuodyti jos išdidžią vienatvę: Pranciškus Ksaveras matydavo, kaip ji rytais net suvirpa iš suirzimo aptikusi jį pirmą tarp knygų bibliotekoje, kurioje buvo įpratusi karaliauti viena; keliskart ji pabrėžtinai iš ten išėjo, ir po kiek laiko pro langą jis matė ją įtūžusią tolumoje jojant žalia parko veja; šitai, jodinėjimas, buvo žmonai griežtai draudžiamas lordo Hartle'o, nes šis baiminosi, kad ji nusisuks sprandą ir jam netikėtai vėl reikės vargti ieškant naujos sutuoktinės, kai tuo tarpu ir šioji visai gerai atlieka savąją pareigą; Pranciškus Ksaveras kartais jausdavo kaltę, kad štai šitaip ėmė ir užgriuvo tai ledi Harrietai tiesiog ant galvos: jis matė, kad per ilgus metus po lopinėlį išsikovota laisva vienatvė buvo didžiausias turtas, kokį tik ledi Hartle turėjo; galima sakyti, žvelgdamas į ją jis kartais atpažindavo save jaunutį, iš Nesvyžiaus laikų, kai vien norėjo, kad jį visi paliktų ramybėje su jo knygomis, ir todėl, kai kartkartėmis atvykęs lordas Hartle'as jo klausdavo, ar jis nematęs ledi ant žirgo, jis diplomatiškai atsakydavo „ne“: jautėsi jai nors šitiek skolingas, juolab kad bet kokia pastanga su ja pabendrauti baigdavosi katastrofiška nesėkme: jiedu sugebėdavo susikirsti lygioje pokalbio vietoje, net dėl menkiausių niekų; ir jųdviejų su ledi Harrieta it žarijomis kandžiomis replikomis šaudantys barniai lordui Hartle'ui būdavo geriausioji pramoga; Pranciškus Ksaveras nė nebepaminė, nuo ko tie visi priešiškumai prasidėjo, galbūt nuo vienos vakarienės vos jam atvykus, kai vargšas Gabrielis Pigozzi prie deserto neatsargiai išdrįso lepteléti savąją žinovo abejonę apie kai kuriuos mažiau pavykusius Purcello* kūrinius, į ką ledi Hartle su didžiausia, šalčiausia panieka šovė: pone Pigozzi, palikime jūsų nuomonę nuošaly, nesiginčykime, aš tiesiog manau, jog jūs, būdamas italas

* Henry Purcell (1659–1695) – anglų baroko muzikos kompozitorius.

ir europietis, nesate visiškai pajėgus vertinti mūsų angliškos muzikinės harmonijos tobulą skambesį; Pranciškus Ksaveras nė pats vėliau nesuprato, koks velnias jam liepė ją patraukti per dantį, bet jis, būdamas lygiai toks pat Senojo kontinento vaikas kaip ir vargšas Pigozzi, o kaip lietuvis bajoras dar ir kilęs iš tų pat romėnų, pasijuto pats įžeistas angliškos tos moters arogancijos bei noro parodyti jiems viršenybę, ir todėl ramiai jai pratarė: jei nuosekliai sektume jūsų logika, tai jūsų *Ladyship* tuomet nėra pajėgi ką nors komentuoti apie visa tai, kas sukurta už jūsų šlovingos salos krantų, pavyzdžiui, apie pono Pigozzi tėvynainių kūrybą, *ergo** – apie Ovidijų, Tacitą, Seneką, Dantę ir Ariosto, beigi įvertinti Scarlatti ar Vivaldi harmonijos, tokios svetimos angliškam būdui; lordas Hartle'as kvatojosi iš tokio *repartee*** nuolatos pranašumą rodančiai jo žmonai, Pigozzi buvo dėkingas, Pranciškui Ksaverui buvo smagu stebėti, kaip ledi Hartle susitvardžiusi stengiasi išsaugoti veido ramybę, tik jos iškirptėje iš įtūžio ryškėja išdavikiškos rausvos dėmės, ir čia savo nuostabai jis prisiminė kažkada matęs Tadeušo skruosto Marcianai paliktas brūžes; savo nuostabai jis pajuto lyg kraują greičiau tekant gyslomis: jam buvo smagu paerzinti ir įraudoninti tą porcelianinę anglę disputo argumentais; jis prisiminė kadaise pusbrolio Kazimiero šūkautą mintį apie vandenį, nesimaišantį su aliejumi, galbūt tai buvo tiesa, jiedu su ledi Harrieta šitaip nesutarė, lordas Hartle'as juokdavosi, kad tiedu, jo žmona ir svečias iš Lenkijos, yra tarsi kreida su sūriu: iš pažiūros tokie pat panašūs, knygiai, vienišiai, o skirtingesnių ir labiau viens kito nekenčiančių personų nerastum. Kiek vėliau bibliotekoje ledi Hartle jį dar bandė pašiepti, primygtinai klausinėdama apie Lenkiją, kuri jai atrodė *terra incognita*, o apie Lietuvą ji nė nebuvo girdėjusi, Lietuva jai išvis buvo *ubi leones****

* Vadinasi, taigi. (Lot.)

** Atšovimo. (Pranc.)

*** Ten, kur liūtai. (Lot.) Taip romėnų ir viduramžių kartografai įvardindavo nebežymimas teritorijas.

ir atrodė tokia pat tolima, baisi ir laukinė, su gyvatėmis, ibiais ir musulmonais, kaip kažkada ją įsivaizduodavo Rossignolis; Pranciškus Ksaveras šaltai ir pagarbiai atkirto tesąs nuolankus savo tėvynainių Koperniko ir Hevelijaus mokinys, bet iš tiesų jis yra mokslininkas, o mokslininkai – tai tokie keisti padarai, jų proto tėvynė – betautė grynoji mokslo tiesa, todėl šiuo atžvilgiu jis jaučiasi giminingesnis su prancūzu Lagrange'u, vokiečiu Wolffu ir anglu Newtonu nei su kuo nors iš savo tėvynės; visas tolesnis jųjų bendravimas priminė dvi priešų stovyklas per paliaubas: negalėdami vienas kito atvirai pulti, jie kartais laidydavo atsitiktinius pavienius mokyto sarkazmo šūvius; kartais tie susišaudymai žodžiais sutankėdavo beveik į tikras diskusijų atakas, bet niekad nevirsdavo į naikinantį karą, siekiant žūtbūt vienas kitą įveikti; galbūt todėl, kad abu buvo vienišiai, širdies gilumoje vienas kitą suprato, o galbūt nevalingai suvokė ir tą, jog jei ne tie barniai, jiedu – nei vienas, nei kitas – ištisomis dienomis nebūtų turėję kam žodžio pratarti; lordas Hartle'as sezono metu vis dažniau leido laiką Londone, matyt, vis tuose tenykščiuose savo šilkuose, jiedu – bibliotekoje, priešingose ilgojo stalo galuose: jis katalogavo mokslines Hartle'o bibliotekos knygas, tarp kurių buvo beveik visi anglų fizikos, matematikos ir filosofijos veikalai, tačiau smarkiai stigo kontinento naujovių: lyg nei prancūzų matematikų, nei vokiečių fizikų nebūtų niekad užgimę; trūkstamų knygų sąrašą jis pildė Lagrange'u ir d'Alembert'u ir, netgi nuoširdžiai nekęsdamas jo tėvynę padalijusio Prūsijos imperatoriaus, Prūsų akademijos mokslo darbais – Kanto, Maupertuis ir de la Mettrie; kaip jis ir minėjo, mokslo tiesa jam buvo aukščiau už politiką; likusį laisvą laiką jis panaudodavo tyrinėdamas anglų matematikų veikalus, ypač Newtono: prašviesėjus jo ateities firmamentui, užsidirbęs daugiau pinigų jis buvo tikras anksčiau ar vėliau grįšiąs į Vilnių, o kol kas lordas Hartle'as jo kontraktą pratęsė dar vieniems metams, ir dabar jis neskubėdamas rinko užrašus aukštosios matematikos kursui; ji

tuo tarpu kažką vis skrebendavo marmuriniu popieriumi ir oda įrištose knygose, jis nė nenutuokė ką, bet, žinoma, net ir graužiamas didžio smalsumo, nedrįsdavo klausti; kol vieną kartą įsidrąsinęs krenkštelėjo ir kaip tik galėdamas taikingiau tarė jai: jūsų malonybe, ar jūs neatkreipėte dėmesio, jog mes ištisai pykstamės; į ką ji atšovė: taip, žinoma, ir puiku – jei mes nesibartume, tai išvis nė neturėtume apie ką kalbėtis, ir jis kiek galantiškai tarstelėjo: žvelgiant iš šalies jiedu primeną senus apkartusius sutuoktinius, o ji juk smarkiai tam esanti per jauna ir pernelyg rafinuota, ir jis savo ruožtu galįs patikinti visada turėsiantis ką pasakyti ir be jokio piktumo, nes tokie išmintingi ir išsilavinę oponentai kaip jos malonybė nedažnai pasitaiko; ji šyptelėjo savo randuota lūpa, bet nieko nesakė; kai po kelių dienų jis pareiškė vyksiantis pas Londono knygų pirklius pateikti užsakymų, ji dosniai jam pasiūlė dalintis savo karieta; jis suprato, jog šitaip paskelbtos paliaubos.

Pakeliui į Londoną, įkalintiems dviese karietoje, jiems iš nejaukumo neliko nieko kita, kaip tik pradėti kalbėtis, jis jos paklausė, ar ji daug keliaujanti: ledi Harrieta prisipažino, be savo žemių vizitavimo, kasmet keliaujanti į kurortus, Brighthelmstoną* ir Bathą, be to, pernai buvusi dar Paryžiuje, ji svajojanti kada nors aplankyti Italiją, bet niekaip negalinti įkalbėti savo vyro; jis prisipažino ją akies krašteliu matęs Bathe, ir keisto sutapimo dėka ji turėjo būti Paryžiuje tuo pat metu kaip ir jis su Tyzenhauzu; ji noriai dalijosi savo įspūdžiais apie Prancūzijos sostinę, o teisingiau – apie tai, kaip ten visko būta blogai, kaip prancūzai rūpinasi vien pompastiškai įspūdinga forma, o ne visuomenės gėriu, kurio išraiška kartais būna kukli ir asketiška; pro jos akylą anglišką žvilgsnį neprasprūdo nė vienas madingų Paryžiaus salonų voratinklis ar dulkės po foteliais, ji kiek moteriškai pagiežingai atkreipė dėmesį, jog ištaigingos,

* Senasis Brightono pavadinimas.

manieroms ir apdarams itin išrankios prancūzės nesivaržančios tuo pat metu naudotis spjaudyklėmis; jos pastabos buvo skrodžiančios, sąmojis – sausas, piktinimasis – nuoširdus, juokas – slopinamas, kartkartėmis ji mėgaudavosi šnekėdama vyriškai nederamai ir valiūkiškai, lyg viską tetrauktų velniai, kartkartėmis priminė jo vaikystės kunigaikštytę Teofilę Konstanciją iš Radvilų, tik, žinoma, buvo daug gražesnė, šimtąkart geriau išsilavinusi ir ne tokia prasigėrusi, o teisingiau – beveik visiška blaivininkė, kinišką arbatą vertinanti labiau už šampaną; užtat it vynas iš peršautos statinės dabar liejosi kalba: nė vienas iš jų jau seniai šitiek nebuvo bylojęs, šitiek turėjęs papasakoti; jis vėl ir vėl pasakojo jai apie Abiejų Tautų Respubliką ir apkeliautus Europos kraštus, jam buvo įdomu klausytis apie jos koneksijas: atrodė, nėra politiko, filosofo ar rašytojo, kurio ji nepažinotų; jiems atvykus į Londoną jis įsitikino, jog tai ne tušti žodžiai: kaskart atvykus į lordo Hartle'o rūmus Strande jos jau laukdavo šūsnys laiškelių ir pakvietimų; bet vienas pirmųjų jų vizitų kartu, jiems vis dar negalint atsišnekėti, buvo pas knygų pirklius: ji jam parodė geriausius knygynus čia pat Strande, kur jis iš prekijų užsakė matematikos knygų lordui Hartle'ui, bet taip pat ji nuvežė jį ir į Grub Streetą – ankštą apšnerkštą kvartalą, kur tarp pigių užeigų, kofenhauzų ir viešnamių būrėsi laisvai samdomi rašeivos bei abejotini spaustuvininkai – tieji už skatikus galėjo prirašyti ir prispausdinti ko tik nori, net ir obituariją gyvam žmogui; toji vieta knibždėte knibždėjo pigiausių laikraštukų reporterių, pamfletistų ir paskalų rankiotojų, karikatūrų paišytojų, pasibaisėtinai gašlių graviūrų krapštytojų ir nešvankių romaniūkščių kurpėjų, visi ten gaudavo darbo; ledi Hartle pasakojo jam apie graudžiausią jų rūšį: rašeivas, jos pažįstamo Hogartho pavaizduotus graviūrose: įtikėjusius, jog gali rašyti knygas ir poeziją, bet dėl savo beviltiškumo niekada nerandančius jokio leidėjo; nieko stebėtina, kad tasai Grub Streetas buvo visiškai šalia pat Moorfieldso ir Bedlamo bepročių

špitolės; buvo galima spėti, jog daugelis Grub Streeto poetų lunatikų ilgainiui keliauja tiesiai Bedlamą; bet Pranciškų Ksaverą labiausiai nustebino pati ledi Hartle: prispaudusi pirštinėtą smilių prie lūpų, ji, kiek išraudusi, sustabdė karietą ir pamojo jam išlipti kartu, tada pabeldė į vienas niekuo neypatingas duris ir joms atsivėrus abu pateko pas kažkokį spaustuvininką; keisčiausias dalykas, jog ji buvo ne vien pažįstama, bet ir laukiama: spaustuvininkui padavė vieną iš savo margų marmurinių knygelių, o už tai gavo gan didelį kapšą; jiems vėl sėdus karieton, ji valiūkiškai sukuždėjo: dabar turiu prisaikdinti jus saugoti paslaptį, nes garsieji *Anekdotai apie Žymiausiuosius Intelektus*, kuriuos visi spėlioja esant slaptu Samuelio Johnssono kūriniu, iš tiesų yra mano rašyti, tik meldžiu – nė žodžio apie tai lordui Hartle'ui; ir ji prapliupo juoku, visiškai nekilmingai kratydama žvangantį kapšą; žodis po žodžio Pranciškus Ksaveras iš jos sužinojo, jog anaiptol ne viena ledi ar netgi princesė, pasislėpusi po vyrišku pseudonimu, miklina plunksną, net Devonshire'o kunigaikštienė, kurią anąkart jis regėjo Chiswicko parke, yra čia anonimiškai išleidusi puikų romaną, *Silfidę*, kuris buvo visų griebte išgraibstytas, ir kuriame daugelis aukštuomenės moterų atpažįsta savo likimą; jis nesiliovė stebėjęsis, nes dabar jam prieš akis, ledi Hartle tarsi praskleidžiant uždangą, po truputį vėrėsi Londonas, kokio turbūt per daugelį metų nepažino nė pats ambasadorius Bukota; slaptas moterų miestas, kuriame, kol jų vyrai, jas laikantys vien dailiais neprotingais gyvuliais su instinktais, sėdėjo parlamente, lošimo namuose ir lankė kekšynus ar perkamus jaunikaičius molihauzuose, tos jų žmonos veikė įstabiausius dalykus: vertė, rašė ir leido knygas bei netgi mokslo traktatus, redagavo garsiausių poetų klaidas, tyrė ir komentavo Shakespeare'o dramas, kūrė botanikos sodus, laboratorijas ir observatorijas; ledi Hartle tąkart nusipirko naujausiąjį *The Ladies' Diary*, *Ponių dienraščio*, numerį, ir Pranciškus Ksaveras buvo priblokštas išvydęs, jog tasai

moteriškas laikraštis skirtas ne paskaloms, madoms, valgių receptams ar namų patarimams, bet vien dviem jo jaunystės aistroms, o būtent – matematikai ir poezijai; be galvosūkių ir eilėraščių, ten buvo visos naujausios matematikos mokslo teorijos, šitai atrodė neįtikėtina, apie tokį mokslinį laikraštį ne tik Vilniaus universitetas, bet ir pati Varšuva galėjo tik pasvajoti; dar daugiau, to damų žurnalo vyriausiasis redaktorius buvo Karališkosios draugijos vienas iš sekretorių, žymus matematikas Charlesas Huttonas, samdomas šiuo tikslu vienos iš protą mankštinti mėgstančių kunigaikštienių. Ledi Harrieta, matydama profesoriaus Norvaišos vaikišką nuostabą, švelniai ir atlaidžiai šypsojosi, šypsojosi taip, kaip šypsosi disputo nugalėtojai: senoji pasaulio tvarka vis dar iš pirmo žvilgsnio atrodė lyg buvusi, moterys vis dar vaidino tą patį maskaradą papročiais, madomis ir manieromis, tačiau dabar Londono aukštuomenėje buvo šis tas apvirtę aukštyn kojomis: tai dažnas tų ponių vyras su visa savo politika, arkliais, šunimis ir kekšynais dabar atrodė kaip paikų įpročių ir instinktų inercijos valdomas gyvulys be didesnės intelekto užuominos; ir Pranciškus Ksaveras, prisiminęs andainykštį Nancy disputų etiketą, į Harrietos triumfuojančią šypseną teatsakė prancūziškai: *chapeau, Lady Hartle, chapeau.*

„Ledi Hartle yra nepaprasta moteris“, – šitaip Pranciškui Ksaverui liudijo Antonina, kurią jis aplankydavo kaskart atvykęs į Londoną; pusseserę pastarąjį kartą jis rado puikios nuotaikos, ką ten puikios nuotaikos – devintame danguje, nors dabar ji gyveno beveik atsiskyrusi nuo visuomenės ir negreitai galėjo darsyk dainuoti, – mat Tonina buvo palaimintoje padėtyje, skaičiavo ketvirtą mėnesį ir jautėsi puikiai, ir vis dar viltingai tikėjosi, jog ši džiugi žinia dabar, dabar jau tikrai pagreitins jos santuokos su lordu Loudonu reikalą, nors vis dar nebuvo aišku, nei kaip, nei kada; Pranciškus Ksaveras darsyk įsitikino, jog mylintieji gyvena tarsi kituose pasauliuose, matydami vien tai, ką nori regėti; bet ji puikiai gyvavo, buvo šiek tiek papilnėjusi, nurimusi, nebesekinama

savo stebuklingųjų pasirodymų; dėl ryškėjančio pilvo negalėjo būti priimama padoriuose rūmuose, todėl saujelė artimiausių ar kilmingiausių ir dėl to plebėjų kalbų nelabai bojančių asmenų ją lankydavo jos namuose; viena apsilankiusiųjų *incognito* buvo ledi Hartle, kurią pašėlusioji Tonina pusiau dėl pokšto įkalbėjo nueiti nors pasižiūrėti į kaimyno daktaro Grahamo „Sveikatos šventyklą", kurioje jis kūnams darė elektros stebuklus gydydamas nuo nevaisingumo ir kitų sutrikimų; jiems susimokėjus už šio didaus mokslinio eksperimento stebėjimą ir kartu su kitais susėdus pritemdytame rotondos pavidalo kambaryje, iš jo grindų stebuklingai it teatre išniro šventyklos „aukuras" – apvali paklota lova, o ant jos nuogut nuogutėlė jaunystės dievaitė Hebė – iš tiesų toji „Hebė" tebuvo penkiolikos metų Drury Lane teatro tarnaitė Emmy Lyon, tačiau taip dailiai nuaugusi, tokia rausvažandė, tokio taisyklingo lėlės veidelio, tokiomis stačiomis krūtimis ir laibu liemeniu, tokiais šilkiniais aukso pūkais ant mergaitiško Veneros kalnelio, kad pusė pagyvenusių ponų vien nuo to vaizdo stebuklingai pagijo daktarui Grahamui dar nė nespėjus įjungti jokios elektros srovės; net Pranciškui Ksaverui kažkas suvirpėjo; Antonina gardžiai iš to gydymo juokėsi, nė neįtardama, kad kadaise jos motina buvo vargo prispirta užsiimti labai panašiomis praktikomis, tik vaidindavo Sibilę, ne Hebę; bet jam buvo įdomiau stebėti išdidų ledi Harrietos profilį prieblandoje: *it is nothing but a base Titilation*, niekinančiai šnipštelėjo ji, tai tik žemiausias dirgiklis, ji netikinti jokia elektra; ir nors Pranciškus Ksaveras turėjo sutikti dėl fizinio dirgiklio efekto ir jo paprastumo, tačiau, prisimindamas Rossignolį, priešingai nei Harrieta, jis tikėjo ir elektros jėga.

Galbūt norėdama parodyti jam kilnesnių, intelekto dirgiklių, ledi Harrieta vieną rytą Londone į jo kambarį atsiuntė tarną su laiškeliu: po laiškeliu ant sidabrinio padėklo gulėjo nedidelis plokščias popierinis paketas, o jį išvyniojęs Pranciškus Ksaveras rado porą paprastų, šiurkščios mėlynos vilnos vyriškų kojinių ir jam

adresuotą kvietimą apsilankyti pas ledi Montagu; ledi Harrietos prierašas skelbė, kad tąvakar bus ir matematikas ponas Huttonas; jis suprato, jog Harrieta šitokiu būdu vėl norinti parodyti pranašumą; tačiau jis su ja nebelenktyniavo, veikiau tik žavėjosi josios kompanija: Harrieta, kaip ir Antonina kadaise, jį, juodai vilkintį kunigą, pamėgo visur vestis kartu; šitaip moteriai buvo saugiau, padoriau, o kartu ir labai madingai mįslinga, jis puikiai suprato, jog vedžiojasi jį kartu kaip kompanioną, egzotišką profesorių-kunigą, bet ne vyrą, tačiau, priešingai nei Antonina, ledi Harrieta veikiau vengė skrybėlininkų ir siuvėjų ar paprasčiausiai jei ir eidavo ten, tai, laimei, be jo; ne, jos tikslas buvo knygininkai ir spaustuvininkai, manuskriptų kolekcijos, kartkartėmis – viešos profesorių paskaitos ir, žinoma, Karališkoji menų akademija, kuri buvo persikėlusi į Somerseto rūmų sparną Strande, visai greta lordo Hartle'o namų; priešingai nei Antonina, Harrieta visad rengėsi kukliai, savo pilkais balandiniais šilkais, nuo kurių siuvėjai, jos prašymu, turėdavo pašalinti bet kokias puošmenas, bet vis vien, jai įėjusi į knygų parduotuvę, mineralų galeriją ar Karališkosios menų akademijos salę, iškart visi atsisukdavo į jos aukštą stotą: jos, kaip „mėlynosios kojinės“, literatūros ir menų žinovės, reputacija visad žengė priešaky; ji turėjo geriausią skonį, daug nuovokos ir dar daugiau pinigų; ten, kur ji užsukdavo, buvo geidžiamiausia klientė ir visi jai lankstydavosi; Pranciškus Ksaveras tylomis kartais kiek piktdžiugiškai pagalvodavo, kad Tyzenhauzas savo svajonėse turbūt būtų norėjęs būti toks įtakingas ir Londone šitaip sutinkamas, tiesa, Tyzenhauzo itinerarijai, lyginant su ledi Hartle, buvo vaikų žaidimas, tas visuomet būtų verčiau pasirinkęs žvėryną, durnyną ir menkavertę muzikinę komediją, o ne Shakespeare'o pjesę ar filosofijos paskaitą kaip kad ji; o kartą, jiedviem skubant į koncertą Norfolko kunigaikščio rūmuose, svečių minioje jis prasilenkė su nustebusiu Bukotos veidu; kupinas nuostabos ir pavydo jis žvelgė, kaip dar neseniai badavęs jo juodaskvernis bičiulis žemaitis Norvaiša ir ledi

Hartle pagarbiai palydimi į pirmąją eilę tarp kunigaikščių ir aukščiausio rango pasiuntinių, Abiejų Tautų ambasadoriui buvo skirta kur kas kuklesnė vieta, gale; Pranciškus Ksaveras būtų norėjęs atsigręžti ir Bukotai sušukti: šitai ne joks mano nuopelnas, bičiuli, šitai – tik atsitiktinumas ir tuštuma; jis pats vis dar laikėsi savo tylios priesaikos, duotos kažkada Nancy pilyje ant laiptų – nedalyvauti *vanitas* turguje, ką padarysi, kad ledi Hartle buvo pačiame tos tuštybės mugės centre; po to vakaro jis iškart aplankė Bukotą ambasadoje, turėdamas mintį atsidėkoti už bičiulio paramą bėdoje ir pakviesti Pranciškų pas lordą ir ledi Hartle'us bent jau pietų: bičiulis Bukota stengėsi viską išklausti apie jo pasikeitusią sėkmę ir, žinoma, apie lordą ir ledi Hartle'us, Bukota buvo šventai įtikėjęs visomis laikraščių paskalomis apie lordą Charlesą, na o dėl ledi Harrietos Hartle bičiuliui atvirai reiškė užuojautą, galbūt padiktuotą ir savo paties ankstesnių nesėkmių anglių damų tarpe: „užjaučiu, Pranciškau Ksaverai, užjaučiu, turbūt ledi Hartle labai sunkaus būdo, ji man tokia... na tokia baisiai nemoteriška, tokia it kumelė, sakyk, kaip ten, ar ji turinti kokį meilužį? bet su tokiu nemoterišku charakteriu kur tau turės, moterims apskritai nepritinka turėti charakterį“, į ką Pranciškus Ksaveras diskretiškai tik nusijuokė – jiedu su ledi Hartle ne tokie artimi, kad jis panašius dalykus žinotų, bet pasijuto nemaloniai, lyg asmeniškai įžeistas, ir pas nežino, kas jam užėjo, bet bičiulio taip niekur ir nebepakvietė; Bukota, nematytas beveik metus, buvo kiek pasikeitęs, kiek dygesnis jo atžvilgiu, juokavo, jog jis, kaip tikras eksjėzuitas, pasirodo, darąs karjerą per moteris – madam Sentimani, ledi Hartle... dar sakė, jog Pranciškus Ksaveras pats nejaučiantis, bet jau yra visiškai „suanglėjęs“, tai yra – virstantis tikru anglu, klausinėjo, ar tasai nesirengiąs grįžti į Lietuvą, juo dėtas jis, šitaip valstybės paliktas, gal net ir negrįžtų; ir Pranciškus Ksaveras nuslėpė ką tik dar ir dar metams pratęsęs sutartį su lordu Hartle'u, kuris pats jam šitai pasiūlė; lygiai taip pat Bukotai jis nepasigyrė gavęs kvietimą pas garsiąsias „mėlynąsias kojines“, nes

pajuto, lyg norėtų apsaugoti ledi Hartle nuo bet kokių žemaitiškų pašaipų; ir ne, jis su ja niekaip nebelenktyniavo, nieko jai nebenorėjo įrodyti, o ir ką gi galėjo pasiūlyti, būdamas jos namų išlaikytinis... nebent ne daiktus, o idėjas ir proto potyrius: išrinkęs ir lordo Hartle'o paliepimu nupirkęs naujausią ir lengviausią teleskopą, jį sumontavus viename Strando rūmų kambarių, jis vieną vakarą pasikvietė ją kartu prietaisą išbandyti; nukreipęs jo vamzdį į nakties dangų virš Temzės, tekančios beveik po pat langu, vandenų, jis prisiminė, kaip prieš kelerius metus svarstė šokti į tuos pačius vandenis, dabar gi viskas buvo taip pasikeitę: teleskopas, juodas dangus ir ta moteris, kuriai jis stovėjo už pat nugaros; kas gi čia, kas toji mirksinti, žaižaruojanti keista žvaigždė, pažvelkite, niekada nebuvau atkreipusi į ją dėmesio, ir jis pasilenkė kartu pažiūrėti – kiek per staigiai, net jo skruostas beveik palietė josios: Sirijus, nuolatos besimainantis Sirijus, Seneka jį manė esant ryškiai raudoną, o Markas Manilijus – mėlyną, tai buvo mano velionio dėdės mylimiausia žvaigždė; Harrieta nusijuokė: ak jūs, lenkai, galima pamanyti, kad jūs visi esat arba astronomai, arba poetai, ir jis atkirto, jog ne, čia tik jie, lietuviai, vis dar esą arti nuostabiosios Viešpaties sukurtos Gamtos; ji nusijuokė ir žiūrėjo toliau, jis padoriai šiek tiek atsitraukė, bet vis vien jau nebepaminė, kada buvo taip arti moters; ak, taip, kažkada nešė rankose Marcianą, kur ji, kaip ji dabar... bet niekada nebuvo taip arti moters: arti ne tik kūnu, bet ir pačiomis mintimis; nuo Harrietos dvelkė ant jos krūtinės sukryžiuotos skepetaitės batisto švara ir saldžiu sausu pudros kvapu, žvakė metė tamsiai raudonus atšvaitus ant jos plaukų, kurie dabar atrodė beveik kaštonų spalvos; kaip ten Bukota ją pavadino... anglų kumelė... keisti tie žmonės, kuo jiems užkliuvo kumelės, juk nėra sutvėrimo, gražesnio už grynaveislį anglišką arklį, ilgakojį, raumeningą, nirtų ir grakštų, kurį Viešpats sukūrė tobulą; ką tie žmonės supranta... nemoteriška, koks gi skirtumas, štai, ji stovi palinkusi prie teleskopo, grakščia siaura nugara, ilgu baltu pudra dvelkiančiu kaklu, suknios iškirptės menkai dengiamomis mentėmis, tarp kurių

it varinis žaltys atgailaujantiems izraelitams vinguriuoja ilga ruda garbana; vieną akimirką – bet tik vieną akimirką – jam, turbūt lyg paguodžiant, norėjosi lėtai lėtai ir švelniai ją perbraukti plaštaka – nuo pat rudų plaukų, paausio, kaklo... iki liaunos nugaros apačios, tarsi ji būtų visa jo ir jis turėtų ją ginti; tas nepagrįstos nuosavybės jausmas buvo keistas ir trikdantis ir neapleido jo net po kelių dienų, kai jie lankėsi pas jos bičiulę ledi Montagu ką tik atnaujintuose šiosios namuose Portmano aikštėje. Jie abu, kaip reikalavo tradicija, mūvėdami mėlynomis kojinėmis, įžengė į tuos prabangius namus, kurie tąvakar buvo pilni įdomiausių svečių – be matematiko Huttono, čia dar buvo seras Joshua Reynoldsas, Horacijus Walpole'as, jam jau pažįstamas Karališkojo teatro direktorius Sheridanas, jaunutė mergina, ledi Montagu globotinė literatė Fanny Burney, išdrįsusi išleisti romaną savo pačios vardu, bet atrodė, kad bene kiekvienas čia esantis buvo pasižymėjęs kokiu nors talentu; ledi Hartle, įžvalgiųjų *Anekdotų*, kurie iš tiesų buvo jos elegantiški ir ironiški memuarai apie pažinotų filosofų ir mokslininkų idėjas, autorę, ne išimtis, tąvakar tiesiog visi graibstyte graibstė pokalbio, ir jis, Pranciškus Ksaveras, įpratęs turėti visą jos dėmesį, mat jos dvaro bibliotekoje, be jo, daugiau nieko nebūdavo, pasijuto lyg vos vos įžeistas, bet kartu ir didžiavosi tuo, kad kasdien ją turi vien sau, savo išskirtinei kompanijai; jis paprašė būti pristatytas ponui Huttonui ir, laimei, su juo jam pavyko užmegzti įdomų pokalbį; tokį įdomų, kad jis peržengė mandagaus trumpo pašnekesio ribas ir virto įdomia diskusija, kurios pasiklausyti apspito ir daugiau svečių; toje garbioje kompanijoje jis jautėsi taip, lyg savo protą it žirgą būtų išvedęs iš arklidžių prajodinėti; jiems baigus, ledi Hartle jį ne be pasididžiavimo pristatė kaip savo asmeninį svečią, Vilniaus universiteto filosofijos ir matematikos profesorių, Lenkijos karališkąjį matematiką, dabar laikinai kuruojantį lordo Hartle'o kolekciją; vėliau, jau daug vėliau vakaro šurmulyje viename iš mažesnių salonų jis, stovėdamas iš už kampo, viena ausimi nugirdo šeimininkę ledi Montagu, išdžiūvusią, sąmojingą

šešiasdešimties trejų metų senutę, kažką šnibždant jo ledi Hartle: *that professor of yours... devilishly handsome, My Dear...* ir ji pašnibždėjo dar kažką, vėl palydėdama kikenimu tarsi kosuliu – ji juokėsi labai keistai, kaip juokėsi dauguma anglių, beveik nejudindama lūpų, ir girdėjo pasipiktinusį Harrietos balsą: *oh Lady Montagu, but this is simply preposterous...* į ką senutė, vėl lygiai taip pat juokdamasi iš po vėduoklės, jai atsakė: *at your Age, My Dear, nothing is absurd if it only pleases... when you are my Age, all that is left will be Dialogues with the Dead*; jis gana gerai suprato jų pokalbio pabaigą, apie tai, kad ledi Hartle amžiuje nieko nėra absurdiška, nes kai sulauks josios, ledi Montagu, metų, jai tebus likę dialogai su mirusiaisiais, bet jis nežinojo, ką reiškia svarbiausiasis žodis, tasai *preposterous*, tik iš Harrietos atsakymo jis juto, kad tasai žodis susijęs su juo ir dabar jam tai nebedavė ramybės; jis prisiminė, kaip kažkada seniai seniai, kamuojamas nevilties, jis bandė kuo tiksliau išsiversti Rossignolio laiško žodžius; dabar gi jį kamavo ne neviltis, o beveik bejėgiškas įtūžis.

XV

Ledi Hartle kartais mėgdavo sau kartoti: moteris lengviau pakelia kryžių nei vyrai, bet kur kas sunkiau – staigmenas; ne tik šituo, bet ir tuo, kad šiuo atžvilgiu yra panašus į moterį, Pranciškus Ksaveras pats įsitikino, kai vieną rytą po kelerių mėnesių, jiems jau grįžus į

Hartle'ų dvarą Surrey grafystėje, jį pasiekė lordo Loudono laiškas, ką ten laiškas, lordas Loudonas kartu buvo atsiuntęs ir savo karietą: Antoninos neaplenkė Londone siautusi raupų epidemija, ji serganti, jos vienintelis noras – atsisveikinti su pusbroliu; gydytojų nuomone, pabaiga netoli; jis nežinantis, ar pusbrolis Milikontas Norvaiša rizikuos atvažiuoti, bet jei jis pasiryžtų – jis atsiuntęs karietą; gavęs lordo Hartle'o leidimą jis išvyko nedelsdamas, šiaip ar taip, daktaro Suttono juk buvo paskiepytas ir užsikrėsti nuo Toninos jam negrėsė, bet tos kelios valandos nežinios kelionėje į Londoną jam pavirto pragaru: jis meldėsi, pagaliau vėl po ilgo laiko jis meldėsi, prašydamas Dievo malonės vargšei Toninai, šitos kelionės netikėtumas priminė jam, kaip jis anąkart važiavo pas gimdančią Marcianą, ir jai pasibaigė viskas laimingai, duos Dievas, bus taip ir šįkart; tuo pat metu prisiminė savo beprotišką priepuolį kažkada Lietuvos kryžkelėje, prie koplytėlės, tarsi pats tąkart būtų virtęs lunatiku iš ligoninės Bedlame; siaubas, gėda ir kaltė už aną nutikimą jį vis dar kartkartėm persekiodavo, jutosi esąs nevertas Viešpaties ko nors prašyti; vien tik guodėsi dabar prašąs ne sau, bet Toninai. Tačiau vos jos namuose išvydęs jį pasitikusį Sinclairą Loudoną suprato, kad jo maldos nebus išklausytos: Loudonas jį be ceremonijų apkabino, jis verkė, jis iš sielvarto atrodė susenęs dešimčia metų, pats pajuodęs it gyvas lavonas; jis perspėjo, kad Tonina veikiausiai jau savo žemiškosios kelionės pabaigoje, ji jau priėmusi šventąjį Sakramentą, jau buvo iškviestas katalikų kunigas iš Bavarijos ambasados, jie paslėpę visut visutėlius veidrodžius, ji prašiusi jos lovą uždengti širma, ji norinti atsisveikinti su pusbroliu taip, kad tasai jos nematytų; Pranciškus Ksaveras jį pertarė: pasakykit Toninai, kad aš – ne vyras, aš kunigas; be to, dar ir jos kraujo šeima, jos tėvas mane irgi buvo regėjęs ir slaugęs baisioje ligoje; taip, Pranciškus Ksaveras buvo pasiruošęs atsisveikinti su Tonina, bet niekas negalėjo paruošti jo tam, ką išvydo jos ligos patale: jo veidu pradėjo tekėti ašaros, jis turėjo iki kraujų susmeigti pats sau

nagus į delnus, kad nepradėtų balsu raudoti prie vargšės ligonės; laimei, Tonina jo negalėjo matyti – ji vargiai valiojo praverti akis, nes net jos kažkada migdoliniai vokai buvo nugulti kraupių pūlingų raupų pustulių, jos dengė ją visą, iki pat plaukų pašaknių ir net po plaukais, regis, nebuvo nė colio plotelio sveikos odos, nė per nagą, lyg kas būtų ją visą apipylęs mirties žirnių koše; tik po damasto antklode buvo matyti apvalus didelis pilvas, ten, jame, buvo pasmerktas jos ir lordo Loudono kūdikis, kuriam jau nebuvo lemta išvysti pasaulio; Pranciškus Ksaveras leido ašaroms tvindyti akis, leido joms tyliai riedėti, ašaros buvo maloningos: pro jas jis savo atminties akimis galėjo regėti Toniną tokią, kokią ją pirmą kartą išvydo per dėdės laidotuves, regis, tai buvo prieš dvylika metų: tylią Antikos deivę, tobulą Sutvėrėjo skulptūrą švytinčia alebastrine oda, jau tuomet ji išsiskyrė iš visos Vilniaus minios, dar net nepravėrusi lūpų giedoti; bet Tonina dabar vos vos pravėrė akis: pusbroli... ar tu neužsikrėsi... aš taip bijau mirti, kūdikis, regis, jau mirė, nebejuntu judant... aš taip bijau, pusbroli, priešingai nei mano velionė motina, aš nemanau, kad mums bus duotas antras gyvenimas, kur mes vėl galėsime sutikti nuo mūsų atskirtus mylimuosius... man regis, aš savąjį taip nevertai, nuodėmėje nugyvenau... pusbroli, man regis, ten tiesiog bus labai tuščia, negi Viešpats rūpintųsi net ir rojuje kiekvieną nusidėjėlį apsupti jo mylimais... pusbroli, aš taip bijau... Ir čia Pranciškus Ksaveras jai kalbėjo nebe kaip kunigas, juk ji buvo jo artimiausia šeima, už ją, už savo gražiąją, nuostabiąją, šmaikščiąją, gerąją Antoniną, jis nieko artimiau neturėjo, nebent jos tėvą kadaise, ir jis ją guodė: mano mieliausioji, tu turėjai geriausiąjį, Viešpaties labiausiai apdovanotą gyvenimą, tik Jo valia nugyvenai jį labai skubiai, degei trumpai, bet ryškiai – ar būtum norėjusi smilkti blausia ugnele metų metais? Jis tau davė dovaną, balsą, kurį tu dosniai visiems dalinai, jis mums visiems skambės ausyse tol, kol bus gyvas nors vienas girdėjęs; mano geriausioji, Jis tave savo Apvaizda visad gelbėjo nuo pavojų ir tau davė gyvenimą, pripildytą

malonės ir meilės, net trys žmonės tave mylėjo ir mylės amžinai, be jokių išlygų – tavo motina, kaip tik motina myli savąjį kūdikį, tavo Sinclairas, kaip tik vyras gali mylėti savąją moterį, na ir aš, kaip tik brolis gali mylėti seserį; mano Tonina, šitai juk didžiausioji dovana, ir tu ją gavai, nes buvai tos malonės verta, pagalvok, kiek žmonių savo gyvenimą nugyvena be jos, be jokios meilės; šitai išgirdusi Tonina pakrutino savo formos netekusią plaštaką, kurios net pirštų nebegalėjo suglausti dėl tų iškilusių pustulių; Pranciškus Ksaveras supratęs jos prašymą pakišo savo delną po ja; Tonina su paskutine mirštančiojo jėga vos spustelėjo pusbrolio ranką: pusbroli, pažadėk man porą dalykų... pažadėk, kad palaidosite mane katalikiškai, bet niekam, visiškai niekam, manęs tokios grabe neleisite pamatyti, tegul atsimena mane tokią, kokia būdavau scenoje, žinau, pusbroli, kai pernai per riaušes sugriovė Bavarų koplyčią, mes Londone nebeturime savo vietos maldai, bet pažadėk, pusbroli, kad ką nors sugalvosi, juk gi kunigas... ir, pusbroli, pažadėk man, kad išdrįsi mylėti ledi Hartle... pats juk man sakai, kad šitai svarbiausia... nebebausk pats savęs, leisk pagaliau sau mylėti...

Šitai buvo keisčiausias, absurdiškas prašymas, kurio Pranciškus Ksaveras nebūtų galėjęs niekaip įgyvendinti, bet mirštančiai Toninai jis negalėjo meluoti, privalėjo būti atviras, juolab kad jo paslaptis turėjo keliauti kartu su ja į kapus: bijau, mano miela Tonina, kad dėl antrojo prašymo niekaip negalėčiau prisiekti, tau galiu pasakyti: regis, esu, kaip jūs čia vadinate, tiesiog tasai, *macaronis*; vienintelis, ką, regis, kada nors mylėjau, buvo toks vyras, prancūzas, bet kuriuo atveju šitai buvo be galo seniai, pačioje jaunystėje ir mes išsiskyrėme anksčiau, nei būtume spėję mirtinai nusidėti... Ir čia Tonina jį pribloškė, pro savo nubertas lūpas išleisdama kažką panašaus į silpną juoką, ji net vos, silpnai numojo kita ranka: nagi ir kvailas tu, kuzene, negi šitai – priežastis nemylėti tau Harrietos? Pusbroli, aš irgi kažkada seniai vienuolyne mylėjau mergaitę; man regis, mūsų meilės jausmai yra kaip tekanti upė, juk ji nepasirenka, ji tik

skirtingais tarpsniais teka skirtingomis vietomis, jei savo ištakose upė srovena per kalnus, ar šitai reiškia, kad jau niekada nebegali tekėti per lygumą? Kas ji tuomet – kalnų ar lygumų upė? O gal ji vien toji pati galinga tekanti žmogaus meilės upė, vis kitokia skirtingais tėkmės tarpsniais... Pusbroli, aš taip pat kažkada, mokydamasi pas vizites, mylėjau mergaitę taip, kaip mylima tik šešiolikos metų, visa siela... kai ji paliko noviciatą, kad ištekėtų, regėjosi, jog man plyš širdis, buvau sau prisiekusi, kad niekada nieko daugiau nemylėsiu, bet šitai man vėliau nesutrukdė mylėti Sinclairo, taip, kaip tu kad sakai: taip, kaip tik moteris gali mylėti vyriškį; jei Viešpats mums atsiunčia ne šiaip geismą, o meilę, kuri yra Jo didžiausia malonė, negi mes galime rinktis ar su šituo kovoti, negi mes galime rinktis, ką mums mylėti? Juk pirmiausia mylime sielą, o ne kūną ir lytį... Pusbroli, visi aplinkui, visas Londonas, mato, kas su jumis darosi, visas Londonas seniausiai pastebėjęs, jog judu net sergat iš meilės, tik jūs su ledi Hartle abu vaikštote tarytum akli... juk ji, kai ją mačiau paskutinįsyk, net žengia kitaip ir vis netyčiom, nemačiom, lyg atsitiktinai vis stengiasi tave priliesti, o tu, pusbroli... tavo net balsas prikimsta nuo užslopintos aistros kaskart, kai kalbi apie ją, tavo net akys kaskart sužėruoja tariant jos vardą... pažadėk man, kad eisi, mylėsi, kad neatstumsi Viešpaties tau atsiųstos dovanos, eik ir mylėk, o dabar pakviesk man Sinclairą, nes, regis, jau viskas, karštį pakeičia šaltis, ak, Dieve mano, kaip aš bijau... Ir jam atėjus, jie abu stebėjo, kaip gyvybė traukiasi iš Toninos, jie juto švelnias, bet jau mirtinas jos konvulsijas, jie abu ją laikė už rankų ir Pranciškus Ksaveras jai sakė: nebijok, Tonina, tik nebijok, o jei bijai – dainuok, dainuok tyliai; ir jie matė, kaip vos vos kruta jos lūpos, be jokio garso; dainuok, Antonina, dainuok, prisimink, kaip Chiswicke į tavo balsą skrido paukščiai, žiūrėk, štai jie atskrenda ir dabar, tik dabar tai – ne paukščiai, bet angelai, nebijok, Antonina, pasitikėk, leiskis nešama ant jų sparnų, nebijok... Ir ji juos paliko, regis, nebebijodama, nes lūpos sujudėjo paskutinįsyk, baigusios nebylią

giesmę, o bet jie abu, regis, girdėjo jos balsą užpildžius visą kambarį; girdėjo amžinos atminties ausimis.

Antoninos Konstancijos Sentimani laidotuvės buvo, kaip vėliau negausūs dalyvavusieji kalbėjo, *A beautifully sombre and brief Affair*: gražus, niaurus, trumpas ir keistas reikalas, lygiai kaip ir jos įstabusis gyvenimas, kuris, prieš trisdešimt trejus metus užsimezgęs Vilniuje, baigėsi Londone: lordui Loudonui pavyko rasti vieninteles Londono kapines, kuriose laidojo kilmingus svetimšalius katalikus: mažytėse senos Šventojo Pankracijaus bažnytėlės kapinaitėse Camdene, po aukštu vienišu kiparisu; ten, susirinkus negausiam būreliui daugiausiai *incognito* atvykusių jos gerbėjų, nes iš šeimos buvo tik jiedu: jos, kaip ji visad vadindavo, vyras prieš Viešpatį, lordas Sinclairas Loudonas, nebodamas jokių baudų bei kalėjimų, ir laidotuvėms viešai pasipuošęs kiltu bei skraiste iš savo tartano, ir jis, pusbrolis Pranciškus Ksaveras Milkantas Norvaiša; bet po juodais šydais pasislėpusi atvyko ir Devonshire'o kunigaikštienė, ir keletas Toniną pastaraisiais metais rėmusių patronų – kai kurie buvo tokio garbaus amžiaus, kad muzika jiems buvo vienintelis malonumas, – keletas lordo Loudono bičiulių iš Škotijos ložės ir ledi Harrieta Hartle, kuri nebuvo kviesta, bet gavusi Norvaišos laišką, jog jis pasiliksiantis pusseserės madam Sentimani laidotuvėms, atskubėjo pati ir net atsivežė atsisveikinti Gabrielį Pigozzi; lordas Loudonas buvo nusamdęs sargybinius, kurie buvo išstatyti palei visą kapinaičių perimetrą ir turėjo vaikyti laikraščių rašeivas bei karikatūrų paišytojus dar ir todėl, kad jie žemėn laidojo ne ligos suvarpytą dieviškosios Antoninos Sentimani kūną, bet tik jos pelenus dailioje antikinėje alebastro urnoje: lordas Loudonas, būdamas presbiterijonu ir laisvuoju mūrininku, netikėjo katalikiškuoju kūnų prisikėlimu, ne itin juo, tiesą sakant, tikėjo ir Pranciškus Ksaveras; jiems pasisekė, kad Bavarijos ambasados kapelionas, kaip paaiškėjo, irgi buvo masonas ir todėl nė kiek neprieštaravo naujai palaikų deginimo madai; šiaip ar taip, ceremonija buvo trumpa ir keista:

Pranciškus Ksaveras kiek jaudindamasis dėl nevisiškai tobulos savo anglų kalbos obituariją pasakė trumputę, be jokio popieriaus, jis kalbėjo išties glaustai: kad ledi Antonina Konstancija Sentimani iš Milikont Norvaišų buvo gimusi iš didžiulės, retai pasitaikančios meilės ir pati buvo it meilė, savo balsą, tą Viešpaties dovaną, dosniai dalijusi tarsi meilės jausmą, ir toji meilė jai grįždavusi keleriopai, nes jos neįmanoma buvo nemylėti, jos žemiškoji kelionė baigėsi, bet ji gyvensianti tol, kol šia žeme vaikščios nors vienas jos dainavimą kada nors girdėjęs, jie visi ją girdės atminties ausimis ir regės atminties akimis, visu jos grožiu, visa jos didybe, ji buvo nuostabi Aukščiausiojo dovana jiems visiems, ji buvo žemėje įsikūnijusi Meilė, Grožis ir Menas; po tų žodžių, kapelionui pašventinant kapą, žingsnį priekin žengė drūta, stambi moteris juodais drabužiais ir vyriškais veido bruožais: tai buvo jų su lordu Loudonu atsisveikinimo dovana Antoninai, kurią jis, Pranciškus Ksaveras, prisiminė kartu su Toninos žodžiais apie nuostabiausiąją mirties giesmę: jiems pavyko surasti jo kažkada kartu su Tonina teatre girdėtąją dainininkę, kuri beveik jau niekada nebežengdavo scenon, pagyvenusią airę, kadaise dar dainavusią pačiam Händeliui, vardu misis O'Connell; lordas Loudonas buvo pasiruošęs sumokėti kalnus aukso, bet kokią kainą, kad tik misis O'Connell padainuotų mirties lopšinę jo pelenais virtusiai Toninai, tačiau senoji airė sutiko tą padaryti be jokių pinigų, turbūt iš nebylios nuoširdžios pagarbos, kurią kartkartėmis iš tolo vienas kitam jaučia didūs menininkai, ypač tada, kai vienas jų miršta pirmasis. Ir misis O'Connell pravėrus burną iš jos pasigirdo, tinkama tai liūdnai progai, Didonės, žengiančios ant laužo, rauda: atminkite mane, pamiršdami mano likimą; ir, stebėtina, ponios O'Connell balsas prišaukė keistą reiškinį: jai baigus, danguje netikėtai sugriaudėjo, ir iš nieko panašaus nepranašavusios, amžinai apniukusios padangės virš Londono netikėtai pasipylė lietus; negausūs laidotuvininkai šitai priskyrė misis O'Connell balso

galiai, tačiau Pranciškus Ksaveras su tuo nebūtų galėjęs sutikti: lietus buvo visiškai ne angliškos rūšies, ne amžina būdinga dulksna ir ne kartkartėmis pasitaikantis stiprus, tolygus, įkyriai ir nuosekliai permerkiantis lietus; ne, tai buvo visiškai kontinentinis lietus, kokie netikėtai užklumpa Lietuvoje karštą vasaros dieną: čaižantis šaltais stambiais lašais it atgailos rimbo kirčiais, laužantis skrybėles, naikinantis perukus ir griaunantis įmantrias šukuosenas, priplojantis nėrinius ir padarantis batistą iškirptėse visiškai, begėdiškai perregimu, persunkiantis rūbus it švinu taip kiaurai, kad juos norisi nuo savęs kuo greičiau nusiplėšti; Pranciškus Ksaveras būtų galėjęs prisiekti, kad per Toninos laidotuves Londone buvo pradėjęs lyti tikras lietuviškas lietus, atpūstas iš žemyno; jis suprato, kad serga gimtinės ilgesio liga, kuria kažkada sirgo ir Bukota, *la maladie du pays*, jis suprato, jog daug ką galėtų atiduoti už tai, kad stovėtų ne čia, o po tokiu pat lietumi Vilniuje... jis ūmai daug ką suprato tą akimirką lyjant per laidotuves; jie visi kurį laiką stovėjo priblokšti, šlapi kaip šunyčiai, kol vienas po kito puolė atsisveikinti ir link savo karietų, kol galiausiai liko tik jiedu su lordu Loudonu; ledi Hartle išėjo viena paskutinių: lietus sulaužė jos skrybėlę ir juodas stručio plunksnas, ir ji stovėjo ją nusiėmusi, iš aukšto kuodo išsileidę varvantys jos plaukai tekėjo per šlapią iškirptę tamsiai raudonomis upėmis link permirkusio batisto iškirptėje nebeslepiamų spenelių, ji lyg kažką norėjo jam pasakyti, ilgai žvelgdama, jis nežinojo, kiek laiko jie taip stovėjo, lietaus permerkti ir apnuoginti, galiausiai ji padarė kažką netikėto: pratiesė savo plaštaką ir nubraukė nuo kaktos jo šlapius plaukus, užkritusius jam per visą veidą, o jis nė nepagalvojęs pagavo jos delną ir jį, staiga, dėkingas skubiai pabučiavo.

Ji išvažiavo į Strandą, o jiedu su lordu Loudonu grįžo į jo namus Saint Jamese ir jie dabar buvo beviltiškai tušti, tarnai buvo apdairiai uždengę veidrodžius ir abu didžiulius Antoninos portretus juodais šydais, ir Sinclairas piktai tuos šydus nutraukė; jis ilgai žiūrėjo į

abu atvaizdus, kol pagaliau sumurmėjo panosėje: jie per dideli, aš negaliu jų su savimi pasiimti į Škotiją, ji nepriklausė jokiam teatrui, kuriam galėčiau juos dovanoti, ir jei aš nieko nepadarysiu, jie anksčiau ar vėliau atsidurs Jameso Christie varžytinėse ir atiteks kokiam svetimam smalsiam kvailiui ar, dar blogiau, atsidurs laikraščiuose... tu, pusbroli, jų irgi neturi kur paimti... ir kiek pagalvojęs jis pasiėmė kardą ir juo ramiai abi drobes nurėžė nuo porėmių; nebežiūrėdamas į jos veidą, paveikslus susuko ir įmetė į liepsnojantį židinį; tada tuo pačiu kardu nušniojo viskio butelio kaklą ir abiem jiems pripylė po taurę; buvo aišku, kad jis nepamirš jos veido kol gyvas ir be jokio portreto.

Antoninos šermenys buvo tylūs, mat masonai neturėjo jokio ypatingo paguodos ritualo sielvarto atveju, išskyrus paprastą maldą, kurią Loudonas ištarė pakeldamas stiklą viskio: į tave, mūsų Viešpatie Tėve, kreipiamės šią skausmo ir netekties valandą, Tau siunčiame mūsų sielvartaujančių širdžių šauksmą, Tu, kursai stebi net žvirblelio krytį ir žinai net plaukų skaičių ant kiekvieno mūsų galvos, žvelk į mus su savo beribe užuojauta ir suteik mums jėgų ištverti, kurių šitaip mums šią valandą reikia ir kurias vienintelis Tu gali mums suteikti; apšviesk mus savo išminties šviesa, o jai – nušviesk kelią anapus, teatsiduria ji Tavajame amžino grožio ir šviesos pasaulyje. Lordui Loudonui baigėsi vienas gyvenimas, dabar jo laukė tik giminės pareigos ir jis jas visas ketino atlikti, jam tikrai reikėjo jėgų ištverti; Antonina jam buvo užrašiusi viską, ką tik turėjo, ir nors tas turtas nebuvo didelis, bet ir nemažas: keli namai, brangenybės, lokatos pas bankininkus, ir Sinclairas Loudonas visa tai ketino paaukoti masoniškiems labdaringiems tikslams, jis mąstė apie tai, kad tuos pinigus reikėtų paskirti stipendijoms, pavyzdžiui – ypatingais muzikos gabumais apdovanotiems vaikams, ypač mergaitėms, kurioms ši, teatro ar muzikos, profesija reikšdavo neišvengiamą kelią didesnėn ar mažesnėn prostitucijon; kažką prisiminęs, jis atsistojo, dingo ir grįžo nešinas maža aksomu

mušta odine dėžute, joje buvo senoviniai deimantiniai moteriški auskarai: šitie priklausė Toninos motinai, ji labai juos brangino, išsaugojo niekada jų neužstačiusi, Tonina sakydavo, jog tai – jos velionio tėvo dovana motinai; šiaip ar taip, jis manąs, kad jie turintys likti Toninos šeimoje, šiaip ar taip, jis neturintis kam jų perduoti toliau; kad ir ne itin žinodamas, ką su jais padarys, Pranciškus Ksaveras juos paėmė; vieną akimirką jam šmėkštelėjo mintis, kad galbūt Marciana kada susilauks ir mergaitės, tačiau daugiausiai jis galvojo apie tai, kad jo rankose – dėdės Petro Antano aistros dovana; jie išgėrė tąnakt beveik visą namuose buvusį viskį ir Pranciškus Ksaveras grįžo į Hartle'ų rūmus Strande beveik svirduliuodamas ir tvirtai pasiryžęs tesėti prie Antoninos mirties patalo duotąjį pažadą; jis patraukė per klaidų septyniasdešimties kambarių labirintą, jo nesustabdė nė naktinėjantys Hartle'ų tarnai, jam pakuždomis pranešę skandalingą akibrokštą: lordas Hartle'as į namus šiandien parsivedęs mis Simpkins, pirmą kartą vienu metu namuose esant ir jos *Ladyship* Harrietai, žinoma, mis Simpkins čia būta ne kartą, tačiau pirmąkart – šitaip atvirai, namuose esant ir ledi Hartle; ledi Hartle užsirakinusi savo kambaryje ir verkianti; lyg dar betrūktų, ji grįžusi sulyta, visa peršlapusi, Dieve apsaugok, jog nesusirgtų; jis patraukė link jos durų kupinas ryžto, bet priėjęs artyn sustojo dvejodamas; jam lyg ir pasirodė, jog anapus durų, po kilimu, tyliai sugirgždėjo parketas, tačiau jis suprato šitoks negalintis pas ją įeiti, jis suprato, kad jam reikia blaivios galvos.

Rytojaus vėlyvų pusryčių jie susirinko prie stalo visi negaluodami: ledi Harrieta verkė visą naktį, žinoma, ne iš meilės, bet iš pažeminimo ir pykčio, o galbūt – ir iš nevilties; Pranciškus Ksaveras buvo gana pagiringas: jis visą naktį mąstė, savo matematiniu protu išmėgindamas visas galimas savo poelgių ir jų pasekmių permutacijas, kol pagaliau suprato, ką turįs daryti; lordas Hartle'as ir toji mis Simpkins buvo lygiai taip pat pagiringi, bet šitai, regis, būdavo nuolatinė jų susitikimų Londone išdava, jau atsiliepianti Charleso

sveikatai; Pranciškus Ksaveras stebėjo tą lordo Hartle'o *mettresse en titre*, kaip jau dabar reikėjo suprasti, oficialią meilužę: nežiūrint į pabrinkusius nuo gėrimo paakius, ji priminė ryškiai, akis badančiai rausvą pivonijos žiedą – buvo lygiai tokia pat rausva, apskrita, vulgari; apsuptas galybės kaspinų, raukinių ir kvarbatkų, jos veidas buvo geometriškai beveik taisyklingai apvalus, į plotį tiek pat kiek į ilgį, skruostai ryškiai nurausvinti, vokai užkritę, ji ne kalbėjo, bet griaudėte griaudėjo kimiu balsu, nesivaržydama kasėsi dilbį ar iškirptę ir šlerpdama kalbėjo į arbatos puodelį ar vyno taurę, o kai juokėsi – drebėjo langų stiklai, net jos vardas – veikiausiai netikras – dvelkė gėlių turgumi: Flora, mis Flora Simpkins; žodžiu, ji buvo visiška ledi Harrietos priešingybė ir būtent tokia, kokios patikdavo lordui Hartle'ui; ledi Harrieta iš paskutiniųjų išlaikydama visą orumą elgėsi taip, lyg mis Floros Simpkins nė nebūtų prie stalo, ir pranešė grįžtanti atgal į Surrey; Pranciškus Ksaveras taip pat turėjo jiems pranešimą: po savo giminaitės netikėtos mirties jis nusprendęs grįžti tėvynėn, jau ir taip čia užtrukęs, jis, maloniu lordo Hartle'o kvietimu buvo pakviestas metams, o bendru sutarimu štai jau praleido beveik ketverius; jis mielai pabūsiantis iki kitų metų, aštuoniasdešimt trečiųjų, pradžios, o tuomet, nutirpus jūros ledams ir leidžiant orams, grįšiantis į tėvynę; jo misija čia visiškai baigta, kolekcija beveik sutvarkyta, ir jis pagaliau turįs ištesėti žodį ir parvežti visą įrangą Gardino observatorijai; jiems leidus ir, jei jie maloniai pasiruošę pabaigoje išmokėti jam visą atlygį, jis irgi grįšiantis į dvaro biblioteką galutinai užbaigti darbų.

Jiems tą pačią dieną įsėdus į karietą vykti į Surrey, iš jos veido jis suprato ją esant įtūžusią; jis suprato, jog šitai ji laiko visiška išdavyste; važiuodami karieta jie kalbėjosi apie niekniekius, bet ji vengė žiūrėti į jį, nebuvo nė kiek panaši į tą permirkusią, lietaus apnuogintą moterį, kapinėse nubraukusią jam šlapius plaukus, daugiausiai ji žvelgė pro langą, ir tada jis, norėdamas ją paguosti, susirado ir paėmė josios ranką; jis pamatė, kaip nuo to judesio pasikeitė josios

akys: iš šviesiai rudų – patamsėjo, tapo lyg aksominės, lyg jas būtų aptraukusi juoda migla; jie abu ir toliau kalbėjosi apie visokiausius nereikšmingus dalykus, bet abu mąstė apie tai, kas, regis, neišvengiamai jiems turėjo įvykti. Jiems atvykus į dvarą viskas buvo kaip visada, juk, pagaliau, viską stebėjo tarnai ir namiškiai; jai buvo atvesti vaikai pasisveikinti ir po ketvirčio valandos – išvesti; jie pasiilsėjo ir, kaip būdavo įprasta, persirengė vakarienei, per kurią, kaip ir daugelį kitų kartų, nesant lordo Charleso, buvo tik dviese; jie kalbėjosi visiškai taip, kaip buvo įpratę, tik kartą visiškai netikėtai Harrieta paklausė: ar yra kas nors, ar jie galį ką nors padaryti, kas pakeistų jo apsisprendimą išvykti; ir į tai jis sąžiningai atsakė: ne, visiškai ne, tiesiog atėjo laikas išvykti, *but it is for the better*, nuo to bus tik geriau, šitai esantis pats geriausias sprendimas, ji vėliau pati tai suprasianti; tą vakarą ji, nors paprastai būdavo itin saikinga, išgėrė kiek daugiau vyno, matyt, tam, kad sukauptų drąsos, kurios taip ir nesukaupė; po desertų, jiems visiškai baigus, ji kaip ir kasvakar atsistojusi tarė: jai esantis metas ilsėtis ir ji pasitraukianti; viskas buvo kaip visada, išskyrus neišvengiamo nuojautą. Gulėdamas savo kambaryje ir žvelgdamas į Libano kedrą už lango, kurio šakos neryškiai juodavo nakties mėlyje tarp pirmųjų rudeninių žvaigždžių, jis šyptelėjo išvydęs jam mirksintį Sirijų, tada pagaliau išgirdo josios žingsnius: koridorius, vedantis pro jo kambarį, buvo išklotas plačiomis ąžuolinėmis lentomis ir siauru persišku kilimu, ji žengė nė kiek nekaukšėdama kambarinių batelių padų oda, vadinasi, buvo basa; jis tykiai priėjo prie durų, girdėjo anapus josios alsavimą, jo ranka be garso jau palietė durų rankeną, o tada... tada jis išgirdo nutolstant žingsnius, ji persigalvojo; jis šyptelėjo, davė jai laiko, pamena net žiūrėjęs į dėdės dovanotąjį aukso laikrodį, apie dešimt minučių, dešimt ilgiausių minučių, tada laikrodį paliko ant stalo ir ramiai, nors širdis keliskart praleido po tvinksnį, patraukė link jos kambarių; prie durų jis nesustojo, nesulaikė kvapo, nesiklausė; tiesiog pabeldė ir tiek, nė neleisdamas sau apsigalvoti; sprendžiant

iš to, kaip greitai ji truputį pravėrė duris, ji, veikiausiai išgirdusi jo žingsnius, jau stovėjo prie jų; ji buvo vienmarškinė, pirmą kartą jis matė jos ilgus kaštoninius, beveik juosmenį siekiančius plaukus palaidus; pravėrusi duris ji kaltai sušnibždėjo: aš bijau, kad su šituo kovoti nebėra jokios prasmės; ir jis jai atsakė: ne, su šituo kovoti niekada nebuvo jokios prasmės, nuo pat pirmos akimirkos šitai buvo visiškai neišvengiama. Ir tada ji iki galo jam atvėrė savo duris.

Vėliau, jau po kelių mėnesių, stovėdamas laivo, plukdančio jį į Gdanską, denyje ir žvelgdamas į šaltas pilkas jūros bangas, jis galvojo apie keisčiausią dalyką, apie tą meilę, kurios pabaigos nuosprendis buvo jo paties paskelbtas; apie tai, kaip kartą jiedu, gulėdami patale, jau prieš pat jiems išsiskiriant, švelniai juokavo, kad jie baigia ten, kur kiti mylimieji paprastai pradeda: didžiausio švelnumo, nuostabos ir aistros apogėjuje; jie net karčiai ir liūdnai juokaudavo, jog savo meilę patiria *in reverse*, tai yra atbulai; jie prisiminė, kaip pradžioje barėsi it seni viens kitam pabodusieji sutuoktiniai, kurie, jei tik nesibara, jau nebeturi apie ką nė kalbėtis; jie prisimindavo, kaip tuos pastaruosius kelis rudens ir žiemos mėnesius jie būdami dvare visiškai nebesislėpė nuo tarnų ir šitai buvo neabejotinas Harrietos drąsos įrodymas, nes lordas Hartle'as tai lengvai būtų galėjęs išnaudoti skyryboms su ja; bet jie nesislėpė, jie, tausodami kiekvieną jiems likusią dieną, viską, visut viską mėgaudamiesi pirmąkart darė kartu, visas tas paikas įsimylėjėlių smulkmenas, kurioms dar niekada iki šiol nebuvo vietos nei vieno, nei kito gyvenime: prie pusryčių stalo diskutuodavo skaitydami iš Londono atsiųstus laikraščius; susikibę už rankų klaidžiojo po rudenėjančio parko užkaborius ir labirintus, iki pat prasidedančių ąžuolynų miškų; kartu tylėdami, raminančiai spragsint židiniui, sėdėdavo bibliotekoje, kur ji skaitydavo, o jis tvarkingai užbaiginėjo visus savo darbus; kartu būdavo su jos vaikais ir tada jam atrodydavo, jog jis visai galėtų būti *pater familias*, jog šie šitaip galėtų gyventi; kartu užsidarydavo jos kambariuose, kartu jodinėdavo, nors

jo ir nebūta patyrusio raitelio, kartu vakarieniaudavo, kartais toms vakarienėms užsitęsiant iki pat vidurnakčio, po to vėl užsidarydavo jos kambariuose, kur mylėdavosi ir kalbėdavosi iki pat paryčių; stovėdamas laivo denyje jis vis dar regėjo ją savo atminties akimis: kaip pirmąkart, kai ji jaudindamasi norėjo užpūsti visas žvakes, bet jis jai neleido, atsakydamas, kad tamsoje mylisi tik meilės aklieji, o jiedu juk neakli, ir pirmas išniro iš marškinių; kaip tąkart, kai ji klausė, ar jis vis dar esąs katalikų kunigu, ir jis jai visai nuoširdžiai atsakė: *no, I do not think so, not anymore* – ne, nemanau, turbūt jau nebe – šiaip ar taip, jis pats nebežinojo, kas esantis – nebeegzistuojančio ordino nenuoširdus buvęs brolis, frankmasonas ir turbūt liberalas... ir koks gi iš jo, niekada nerodžiusio nė mažiausios inklinacijos ganyti paklydusias sielas, kunigas... šiaip ar taip, jis nesiekė būti šventesnis už patį Lenkijos primą, kuris turėjo daug meilužių ir krūvą vaikų... jis buvo tikras, jėzuitiškose sielos apyskaitos praktikose yra ir būdas dorotis su tokiais nuklydimais kaip jo, koks gi skirtumas, pagaliau jis jautėsi gyvu žmogumi; todėl jis savo atminties akimis regėjo jos stipraus kūno kiekvieną linkį, be jokios pagražinimų miglos, bet vis dėlto gražų, kad ir netobulą nuo brandos, ir dabar jis buvo jo, pirmąkart naudojamas nebe gimdymams, o tiesiog meilei; paminė ją it įvairiais bažnyčių skliautų freskų rakursais – virš savęs, po savimi, iš nugaros ir beveik aukštyn kojomis; kylančią, krentančią, spriegiančią, sklendžiančią; paminė jos aukštą kaktą, besiilsinčią jam ant peties raktikaulio linkyje, ir jųdviejų žaidžiančius sunertus pirštus jiems kalbantis; paminė, kaip kartą, ją apėmus ašaringai melancholijai dėl nenumaldomai artėjančios išsiskyrimo dienos, jis vienmarškinis pats nusivogė į rūsį ir atnešė porą butelių šampano; po to paminė ją žvakių šviesoje einančią visiškai nuogą vidury nakties didžiuoju ilguoju koridoriumi, nuo kurio sienų atlaidžiai žvelgė Hartle'ų protėviai iš portretų, žengiančią sau, su tamsiai kaštoniniais plaukais, siekiančiais juosmenį, ilgomis eikliomis kiek besipinančiomis kojomis ir su pustuščiu buteliu rankoje – tąkart apsvaigus

jai išdygo girtos narsos sparnai ir ji dievažijosi paskelbsianti apie jųdviejų meilę visam pasauliui, ji išsiskirsianti su Charlesu ir jiedu gyvensią ilgai ir laimingai; žinoma, tai buvo visiška netiesa, bet vis tiek aistrą kurstančiai maloni, kaip ir pats reginys, kai ji nuoga vidury nakties įžūliai eina dvaro rūmų koridoriumi... jis pamena, ji atsisuko ir vieną akimirką jos triumfuojančioje šypsenoje buvo visų pasaulio moterų laisvė... taip, jie patyrė tai, ką patiria kiti mylimieji, tačiau *in reverse*: jie išsiskyrė aukščiausiame švelnumo taške, kuris tapo jų pabaiga: be apgavysčių, be ateities planų, be pažadų ar priesaikų ir todėl – be jokio nusivylimo; jie patyrė tai, ko kitaip nebūtų patyrę: aukščiausią, kilniausią, šviesiausią protų bendrybę ir didžiausią abipusės ilgai slopintos aistros atvirumą tose tamsiosę pojūčių prieblandose, kai beveik visiškai išskysta riba tarp žmogaus bei gyvūno ir kūnais kalba Gamta ir Pasaulis; jis kartais juokaudavo, jog ji – jo Kirkė, jį užbūrusi ir saloje sulaikiusi penkeriems metams; bet kartu neapgaudinėjo savęs: kaip ir Odisėjas, jautėsi esąs atklydėlis *Outis*, Ponas Niekas iš tolimos šalies, kuri yra *ubi leones*, galbūt kaip tik todėl, kad buvo klajūnas ir patyrė tai, ką patyrė, ir ko sėslieji nepatiria; kartais ji jam sakydavo, kaip įstabu, kokia ji laiminga, kad tai su juo ji pirmą kartą gyvenime junta meilę; ji sakydavo, jog jis, *François Xavier*, atėmė jos širdies nekaltybę; jis, prisimindamas Rossignolį, jai negalėjo meluoti; jis sakydavo, jog su ja patiria meilę paskutinį kartą gyvenime; jog ji – paskutinė jo meilė, jog po jos daugiau niekada nieko nebemylės, ir šitai buvo tiesa; aistros pagautas, jis atidavė jai Petro Antano kažkada Barborai Sentimani nupirktus deimantų auskarus; buvo įsitikinęs, jog Tonina nebūtų turėjusi nieko prieš; šiaip ar taip, tai buvo neteisėtų jo šeimos vyrų aistrų dovana, ne itin derama perduoti santuokinėms Norvaišų dukroms ir anūkėms; jis daug apie ką galvodavo stovėdamas į Gdanską plaukiančio laivo denyje, daug ką regėdavo atminties akimis, ir tuomet Pranciškus Bukota, kuris plaukė kartu, mat buvo sulaukęs pagaliau eilinių atostogų ir

keliavo vesti savo nuotakos iš Prozorų, matydamas jo užsisvajojusį veidą, juokais grūmodavo jam pirštu, nutaisydamas suktą išraišką ir sakydamas: ką, bičiuli žemaiti, sala nepaleidžia?

Keistas dalykas, Pranciškus Bukota iš pradžių jį nuoširdžiai atkalbinėjo grįžti į Lietuvą: jis buvo kurčias Pranciškaus Ksavero paaiškinimams, jog jį kamuoja *la maladie du pays*, be to, jis davęs žodį jo didenybei grįžti su naujausia astronomine įranga, o Norvaišos duoto žodžio nelaužo; Bukota tikino, jog tėvynės ligą laikas išgydo, o be to, turint galvoje, kaip su juo pasielgė tėvynė ir Tyzenhauzas, jo irgi neturėtų įpareigoti kokios nors priesaikos, juolab kad jis įsivaizduojantis, jog kontraktas su lordu Hartle'u buvęs labai solidus, o bičiulis praleidęs pas jį net ketverius metus, jis įsivaizduojąs, kad Abiejų Tautų Respublikos diplomatai tokių pinigų net akyse nematę, atlygis turėjęs juk būti angliškais svarais sterlingais, ne lietuviškais auksinais; Norvaiša nejaukiai ir saugiai atsakė, kad džentelmenai nelabai kalbantys apie pinigus, be to, jie ir nebuvę labai dideli, didysis privalumas buvęs tas, kad jam visus tuos metus nieko nekainavo pats pragyvenimas ir jis turėjęs prieigą prie didžiausių mokslo naujovių; žinoma, jis truputėlį melavo, uždirbo tikrai solidžiai ir atsiskaityta su juo buvo tvarkingai; lygiai taip pat jam buvo išrašyta suma ir masoniškam reikalui Lietuvos broliams, jis negalėjo skųstis, iš savo angliško uždarbio Lietuvoje jis galėjo gyventi kelerius metus, o kur dar jo prisikaupusi karališkoji stipendija ir lietuviškos intratos, kurios per tuos metus turėjo būti susikaupusios ir neišeikvotos, iš Subačiaus, Gardino klebonijų ir už jo, kaip Vilniaus kanauninko, pareigas? Nežiūrint į tai, jis keliavo kukliai: kaip atvyko, taip ir iškeliavo su tuo pačiu *portmanteau*, tik dėžėse atskiroje kajutėje, saugiai įtaisyti tarp skudurų, pjuvenų ir šiaudų, gulėjo jo gražuoliai – puikiausi, naujausi teleskopai ir astronominiai prietaisai; o jo *portmanteau* ilsėjosi kelios marmuriniu popieriumi įrištos knygelės: glaustas ir detalus naujausių aukštosios matematikos veikalų konspektas.

Gdanską jie pasiekė be didesnių nuotykių ir jo akis džiaugėsi matydama pažįstamą Baltijos krantą su geltonu smėliu ir tamsiai žaliomis pušimis, jis juto grįžęs namo; artėjant prie Varšuvos, o ypač į ją įvažiavus, Pranciškaus Ksavero lūpos ėmė šypsotis: jis pats negalėjo patikėti, kaip smarkai pasikeitė karališka sostinė per penkerius jo nebuvimo metus; regėjosi, 1783-iųjų Varšuva yra kur kas arčiau išmintingo Šviesos miesto, nei kad jis prisiminė: daugelis puikiųjų priemiesčių vilų dabar buvo baigtos ir tarp angliško, prancūziško ar itališko tipo parkų, regis, galėjai regėti ištisus tų šalių kampelius ir pavyzdžius; regis, kraštą buvo užplūdusi tikra anglofilija arba bent jau to krašto mada, ir Pranciškus Ksaveras Abiejų Tautų Respublikos sostinėje rado viską, kas jį taip žavėjo Britų salose: daugybę laikraščių ir žurnalų, puikų Groellio knygyną, kuriame galėjai rasti arba užsisakyti visus svarbiausius Europos mokslo ir literatūrinius veikalus, o Enciklopediją – išvis be mažiausio vargo, teatro afišose ant stulpų mirgavo tos pačios, kažkokio madingojo Mozarto, operos, apie kurią prieš jam išvykstant kalbėjo visas Londonas, *The Abduction from the Seraglio*, pavadinimas – *Uprowadzenie z Seraju*; čia jau veikė ir kilmingų žmonių klubai, kuriuose jie būrėsi pagal interesus ir politines pažiūras, gatvės vakarais buvo apšviečiamos žibintais beveik lygiai taip pat gerai, kaip ir Londone, ir netgi buvo pirmasis Varšuvos malonumų sodas, tik jį čia nesugebėdami ištarti angliškos versijos vadino Foksaliu, o ne *Vauxhallu*, kur jis, nelaimėlis, kažkada beveik valkatavo... bet viskas Foksalyje buvo taip pat, kaip ir Londone – šviesos, muzika, šampanas, lošimai ir pramogos, už kurias buvo atsakingas jo didenybės dvariškis Pranciškus Ryxas; regis, jo didenybės Stanislovo Augusto tvarka ir politika per tuos penkerius metus pagaliau pradėjo duoti vaisių ir jie buvo puikiai matomi: pradedant tvarkingomis muitinėmis su kolonomis prie įvažiavimo į miestą, baigiant prakaituotų žiponų sumažėjimu gatvėse ir

daugybe jaunų žmonių: studentų, kolegiantų, kadetų, stažuotojų ir pameistrių, ir jie, tie jaunuoliai, suplūdę į sostinę iš visų Karūnos ir Kunigaikštystės miestų ir miestelių, dabar su savo kukliais žiustokorais, tvarkingomis šukuosenomis, surištomis juodais kaspinais, zujo Varšuvos grindiniu; Pranciškus Ksaveras ore juste juto jaunystės jėgą, tarsi per miestą pulsuotų kažkokia elektra, tuoj tuoj nušvisianti ir nuversianti kalnus; Pranciškus Ksaveras šypsojosi: atvykėliai iš svetur jau atsiliepdavo ir laikraščiuose bei reliacijose rašydavo, kad patogumu, puikumu ir grožiu su Varšuva Europoje gali varžytis nebent Viena, ir jis su jais buvo linkęs sutikti; šiaip ar taip, buvo neįtikėtina, kaip smarkiai, išmintingai tvarkantis, penkeri metai gali pakeisti miesto veidą. Karališkieji rūmai taip pat buvo baigiami atnaujinti, dar didesnė dalis karališkų apartamentų dabar buvo visiškai naujoviški, jis pats tuo galėjo įsitikinti ten atsidūręs: Bukota sakė, kad asmeninės audiencijos pas jo didenybę gali tekti laukti ilgai, tad Pranciškus Ksaveras nesivylė Bukotos protekcijos ir nuėjo į bendrąjį priėmimą, kuris kartais būdavo rengiamas prašytojams, peticijų teikėjams, kadetams ir žemesniojo rango interesantams: žinodamas Tyzenhauzą esant visiškoje nemalonėje, pirmiausiai norėjo atsiskaityti jo didenybei laimingai grįžęs ir parvežęs visus instrumentus, o kartu pasiteirauti dėl savo stipendijos; jis kantriai laukė stovėdamas apartamentų salėje, prie pat praėjimo, kuriuo karalius turėjo žengti į savąjį kabinetą; ten jo didenybė kartais sustodavo pakalbinti vieną kitą interesantą; pagaliau jis išvydo artėjantį Stanislovą Augustą; jo didenybė tądien vilkėjo mėlyną ir raudoną karališkojo Kadetų korpuso uniformą, mat taip reiškė palaikymą šalies jaunuoliams, buvo vos papilnėjęs nuo ano karto, kai jiedu matėsi, tačiau vis dar toks pat žavus, elegantiškas ir apsuptas melancholijos auros, jis jautėsi pavargusiu ir atlaidžiu jo reformoms neklusnių Abiejų Tautų tėvu; priartėjęs prie tos vietos, kur stovėjo Pranciškus Ksaveras, jis sustingo, tarsi būtų

išvydęs vaiduoklį, net žengė žingsnį atgal, jo didenybės veide buvo matyti visiškas, nieko gera nežadantis dygus sumišimas; pagaliau jo didenybė, susitvardęs iki atsainaus elegantiško mandagumo, žengė tiesiai prie Pranciškaus Ksavero ir garsiai, bet gana šaltai tarė: *to żyjesz jeszcze, Narwoyszu? Bo mi powiedziano, żeś umarł lub żeś się na Anglikana zamienił, i już do nas nie wrócisz*, „tai tu dar gyvas, Norvaiša? Nes man buvo pasakyta, jog numirei arba virtai anglikonu ir pas mus nebegrįši."

Norvaiša pajuto, kaip jam ima virpėti lūpa, dar spėjo pagalvoti, jog vienas nemaloniausių dalykų – išgirsti apie savo paties mirtį, ir tai, jog paaiškėjus tave esant gyvą niekas per daug nesidžiaugia, bet ją prikandęs iš paskutiniųjų pasistengė suimti save į rankas, keistas dalykas, akimirksnį pagalvojo apie savąjį dėdę, pasijuto, tarsi tasai jį stebėtų, todėl susivaldė, ir taip pat garsiai, nes visi aplinkui klausė ištempę ausis, kaip galėdamas ramiau tarė: sire, nežiūrint į penkerius metus negandų, kai Tėvynės iždo ir institucijų buvau Anglijoje paliktas be jokio skatiko, esu čia, kad jūsų didenybei pirmam, vos žengęs Tėvynės žeme, atsiskaityčiau: jog jūsų didenybei duotąjį žodį ištesėjau – visa įranga Gardino observatorijai atgabenta už mano paties lėšas, ir ji ne prastesnė nei ta, kurią turi Greenwichas, Oxfordas ar Paryžius, *melius tarde quam nunquam*, jūsų didenybe, geriau vėliau negu niekad, turint galvoje visas mane ištikusias katastrofas.

Ir čia jo didenybės akys tapo sklidinos ašarų, karalius akivaizdžiai susijaudino, jis tepasakė *bien fait*, *Narwoyszu*, *bien fait*, puikiai padirbėta; davęs ženklą palydai palūkėti, jis pats, rodydamas palankumo ženklą ir paėmęs Pranciškų Ksaverą už parankės, palydėjo jį į savąjį kabinetą; jų pokalbis už uždarų durų buvo neilgas, bet itin turiningas: jo didenybė nubraukė ašarą, Pranciškui Ksaverui buvo liepta papasakoti, kaip viskas nutiko, ir jis, žinoma, labai trumpai ir labai bendrais bruožais, be jokių asmeniškumų, atpasakojo tuos penkerius metus; buvo paklaustas, ar jau žinąs, jog Tyzenhauzas

nebevadovauja jo karališkosioms ekonomijoms Lietuvoje, veikiausiai šias pareigas perims jo didenybės sūnėnas, *alas*, deja, jiems išties buvo pranešta, jog Norvaiša Londone miręs, berods, pirmąją žiemą po išvykimo, tik daug vėliau, prieš keletą mėnesių, juos pasiekę gandai, jog jis gal ir gyvas, bet perėjęs į anglikonų tikėjimą, vedęs labai kilmingą moterį ir tikriausiai ten jau ir pasiliksiantis; *summa summarum*, karališkajam majestatui labai nemalonu dėl šitaip susiklosčiusios padėties, bet jis, Norvaiša, likęs be nieko – be karališkosios stipendijos, be kanauninko pajamų ir be jokių klebonijų intratų, nes esant tokiai informacijai, kokią jie gavo, visa tai buvo padalinta kitiems asmenims; žinoma, jo didenybė tuoj pat parašysiantis rekomendacinį laišką rektoriui Martynui Počobutui, idant grįžęs Norvaiša iškart pradėtų dirbti aukštosios matematikos profesūroje, įranga taip pat, būtų geriausia, jei atitektų Vilniaus universitetui, nes Gardinas... jis neslėps, Tyzenhauzui išvykus į Europą jis buvo nuvykęs patikrinti Gardino, nes kalbų apie Tyzenhauzo piktnaudžiavimą ir karališkųjų ekonomijų lėšų švaistymą jau nebebuvo galima daugiau ignoruoti... Gardinas, esant tokiai dalykų padėčiai ir manufaktūrų kolapsui, jei ir ne *passé*... tai dar neaišku, kaip bus. Jo didenybė itin apgailestaujantis, kad viskas taip susiklostė, žinoma, esant galimybėms, jo išlaidos bus jam atlygintos, jo didenybė truputį įtariantis, kas dėl viso to kaltas, tie patys žmonės kaip ir... na, Stackelbergas Norvaišos pavardę buvo minėjęs ir ne vieną kartą, kartu su Tyzenhauzo eikvojimais, bet ir pats Norvaiša turįs pagalvoti, kas galėtų būti jo slapti priešai ir kodėl vis dėlto jokių adresatų nei Varšuvoje, nei Vilniuje, nei universitete niekada nepasiekė jokie jo laiškai. Pranciškui Ksaverui jau vėliau, išėjus iš rūmų, kažkodėl sukirbėjo nemaloni, nedora mintis apie Bukotą – bet ją jis tuoj pat nuvijo, nors Pranciškus Bukota ir turėjo brolį Vilniaus kanauninką, o karaliaus žodžiai keistai atliepė kažkada iš Bukotos girdėtas kalbas apie jo „suanglėjimą"; galbūt Bukota kada nors ką netyčiomis leptelėjo, gal kiti kokie akademiniai ar kapitulos

pavyduoliai šitai pasigavo; šiaip ar taip, jis nenorėjo apie bičiulį žemaitį galvoti blogai, nenorėjo pats taip galvodamas pulti žemai; o ir koks Bukotai būtų buvęs tikslas kenkti bičiuliui žemaičiui, kurį pats ne kartą Londone kilniai gelbėjo iš bėdos?

Pranciškus Ksaveras iš Milkantų Norvaiša į Vilnių grįžo lygiai taip, kaip iš jo išvažiavo, su tuo pačiu savo *portmanteau*, na, dar, žinoma, atvežė ir astronominius prietaisus, bet šitai juk buvo ne jo, o Lietuvos didžiosios kunigaikštystės turtas; Vilnių iš pirmo žvilgsnio rado beveik nepasikeitusį, tik daug kur griuvenas dengė pastoliai, jis vėl įsikūrė tame pačiame Vakariniame universiteto korpuse, atsitiktinumui nulėmus – tuose pačiuose kambariuose kaip ir anksčiau, su melsvomis sienomis ir frizu, ištapytu grifonais ir baziliskais; lygiai taip, lyg niekad niekur nebūtų ir išvažiavęs; vienintelis priminimas apie Angliją buvo jo tirpstantys angliški svarai sterlingų ir ginėjos, jo patogūs drabužiai, konspektai ir dar tai, jog kitais metais jo butą universitete pasiekė iš Anglijos, Londono, atkeliavęs sunkus siuntinys, ir iš pradžių jis pagalvojo, kad tai nuo Charleso Huttono, su kuriuo vis susirašinėjo: atidaręs medinę užantspauduotą dėžę, jis rado didelį pergamentinio popieriaus paketą, o išvyniojęs jį pamatė puikų, didžiulį, sprindžio storio naują anglų–lotynų kalbų žodyną, pažymėtą jo išvykimo data, 1783, ir Harrietos ranka rašytą raštelį, *Never forget your English, H.*, nepamiršk savo anglų, tai buvo labai tipiška jai, tokia štai dovana, jis net šyptelėjo; ir prisiminė kadaise, labai seniai, norėjęs sužinoti, ką tiksliai angliškai reiškia žodis *preposterous*, tiesa, pabandžius žodyną atversti jis ne itin pasidavė, kažkas lyg buvo iškilę ir strigo pergamento nugarėlėje; pasiėmęs nuo stalo ploną liniuotę pabandė pabaksnoti ir ištirti: išties, ertmėje tarp įrišimo siūlių ir nugarėlės būta mažyčio popieriaus paketėlio, išstūmęs liniuote, jį išvyniojo: jame buvo deimantų auskarai ir jos įrašas popieriuje, du žodžiai: *Forgive me,* atleisk man. Jis dar kartą šyptelėjo, nors, negalėjo meluoti, buvo skaudu; žinojo, jog kažkas panašaus anksčiau ar vėliau neišvengiamai atsitiks, tik nesitikėjo,

kad šitaip greitai ir štai tokiu būdu: po kelių mėnesių jis sužinojo šiek tiek daugiau – tuomet, kai į rankas jam Vilniuje atsitiktinai pakliuvo keli seni, keliautojų atvežti Londono laikraščiai; ne vienas numeris išsamiai raportavo apie didžiausią aukštuomenės metų skandalą ir mezaliansą: parlamento nariui lordui Hartle'ui staiga mirus nuo apopleksijos, ledi Harrieta Hartle, nepaisydama gedulo ir į jos našlaujančią ranką išsirikiavusių garbių ir kilmingų pretendentų, visiems netikėtai ištekėjo už savo pačios vaikų muzikos mokytojo italo Gabrielio Pigozzi ir iškeliavo povestuvinėn kelionėn Italijon. Pranciškus Ksaveras suprato, kad gyvenimas pagaliau nudrėskė nuo jo viską; viską, išskyrus jo žinias ir orumą.

XVI

Jo didenybės rekomendacinis laiškas, o ne tiek Pranciškaus Ksavero žinios, kurių Vilniuje nebuvo pajėgių įvertinti, lėmė, kad rektorius ir universitetas jį priėmė gana palankiai, jam iš tiesų atiteko matematikos profesoriaus vieta, o atlyginimas nė kiek nevėlavo; dar viena priežastis ir didžiausia naujovė buvo ta, jog paaiškėjo, kad bene visa profesūra priklauso kuriai nors iš trijų vilnietiškų masonų ložių – „Išminties šventovės", „Gerojo ganytojo" ar „Uoliojo lietuvio", būtent prie pastarosios, kuri savo ritualu buvo artimiausia Škotijos ložei, prisišliejo Pranciškus Ksaveras; savo didžiai nuostabai, jis aptiko, jog jo Londone įgytas įšventinimo laipsnis, penktasis, Škotiško

riterio, čia tapo vienu aukščiausių ir jis net priklausė pačiai ložės kapitulai; masoniškos išminties, proto šviesos ir edukacijos idealai dabar stebėtinai skverbėsi pro senuosius universitetinius jėzuitiškus mūrus; be naujos observatorijos, naujų disciplinų, čia pagaliau brendo ir naujos, racionalios idėjos, ir nauji vardai; čia buvo gausu ir profesūros iš užsienio, pilna vokiečių ir prancūzų, buvo dėstoma matematika, fizika, astronomija, teisė, lingvistika ir gamtos mokslai, botanika, zoologija, medicina ir anatomija; eidamas universiteto Didžiojo kiemo grindiniu, kuriuo kažkada žengė ir jo protėviai, jis prisimindavo save jaunutį, pas jėzuitus, užspeistą į kampą jų dvasios praktikų, iš pykčio griebiantį gryno mokslo žinias tarsi alkanas kąsnį; kartais atminties ausimis jis girdėdavo Rossignolio lietuviškojo kataro kosulį, bet dažniau atminties akimis regėdavo jo šypseną, su duobutėmis skruostuose ir smakre, kaip ten Rossignolis apie jį kažkada rašė laiške – tikėjosi, jog jis kada nors labai sušvisiąs ir sužibėsiąs, bet Jeanas Josephas klydo, visą gyvenimą jis, Pranciškus Ksaveras iš Milkantų Norvaiša, buvo tiesiog *insufficiens*, jokia ten ne saulė ir net ne blausi planeta, veikiau pilkas lietuviškas pakelės akmuo, Sizifas, kantriai ridenantis savo nesėkmių riedulį; nudardėjus žemyn – vėl ridenti toliau, neapkarsti, daryti, ką leidžia žinios ir jėgos, kuo uoliau, stengtis būti geru profesoriumi, išdėstyti tas naujausias teorijas, kurias atsivežė iš Anglijos: ne dėl savęs, pinigų ar šlovės ir akademinių titulų, bet dėl savo studentų, tik tiek, dėl jų stengtis buvo verta; likimas jam nebuvo numatęs tėvystės, bet juk studentai galėjo būti jo proto vaikai: jis tą suprato universitete atsitiktinai sutikęs buvusį savo mokinį, tąjį andainykštį Lauryną Masiulį, kurį, jo skrandžiui per paskaitas gurgiant, anuomet pamaitindavo, ir kuris dabar jau galutinai buvo virtęs Laurynu Gucevičiumi: vos jį atpažino, tasai buvo žavus jaunas vyras, elegantiškai apsirėdęs, su naujausios mados peruku – jis buvo graibstomiausias Vilniaus architektas ir dabar ne tik baiginėjo

perstatinėti Vilniaus vyskupo Masalskio Verkių rūmus, jau buvo gavęs ir apgriuvusios Rotušės atnaujinimo užduotį, ir – stebuklų stebukle – Masalskio užsakymu perstatinėjo pačią Katedrą, kaip ir buvo svajojęs; dabar jau Gucevičius paprašė suteikti jam garbę ir priimti jo kvietimą pietų. Profesorius Norvaiša aplankė jį nedideliame jo nuomojamame bute, kur jiems buvo patiekti pietūs, jam buvo malonu klausytis Gucevičiaus dėkingų liaupsių, tasai puikiai, lyg šiandien, paminė ir bulvinius virtinius, ir jo patarimą apie peruką; Pranciškus Ksaveras, įšildytas raudonojo vyno, numojo ranka – smulkmena, anekdotas, bet patsai giliai širdyje ir iš savo patirties jau žinojo, kad labai jaunam žmogui ir maža smulkmena, šypsena, akimirka, laiško žodis, gali turėti didelių viso gyvenimo pasekmių; besikalbant paaiškėjo, jog Gucevičius – irgi masonas, jis irgi buvo apkeliavęs Europą, Kopenhagą, Paryžių ir Romą, kur ne vienerius metus studijavo; geriant antrą butelį vyno Gucevičius neištvėrė, pasididžiavo: buvusiam profesoriui ištraukęs parodė karaliaus jam suteiktą medalį *Merentibus* už Katedros projektą, tą pat akimirką šiek tiek sumišo, net nuraudo, suvokęs, kad jo buvęs profesorius Norvaiša juk jokio medalio neturi, bet Pranciškus Ksaveras, prisimindamas Prancūziją ir prancūzus, jam maloniai pasakė: *chapeau*, mano studente, *chapeau*, o dabar parodykite patį projektą, ir čia buvęs jo mokinys užsivedė pasakoti kaip anuomet, lyg prieš daugiau nei dešimt metų, su tokia pat aistra: apie klasikines proporcijų formas, modulį, naujovišką Šviesos miestą, naujovišką Katedrą, it saliamonišką saulės ir Apšviesto, racionalaus tikėjimo šventyklą, o Pranciškui Ksaverui to beklausant akyse stojosi smilkaluose ir prieblandoje skendinčios apgriuvusios Katedros sutemos, aplipusios senoviniais altoriais, vyskupų, karalių ir karalienių, kunigaikščių ir etmonų kapais, kaip tąkart, kai jis ėjo pas zakristijoną plotkelio, prieš Tadeušui apsiskelbiant norą antrąkart vesti, ir jis paklausė Gucevičiaus: o ką gi darysiąs su altoriais, altorėliais ir aibe

votų, su antkapiais ir su visais atsiminimais, su tais marmuriniais, sidabriniais ir akmeniniais maldų, triumfo, kančių ir džiaugsmų pėdsakais, kuriuos ten paliko kartų kartos, juk ir Norvaišų šeimoje, pasak jų *silva rerum*, kažkas tuokėsi prie altoriaus Vilniaus Katedroje? Ir Gucevičius atsakė: teks paaukoti, vardan šviesos ir naujos formos harmonijos, paliksime tik šventojo Kazimiero koplyčią, ir tai vien dėl šventojo Lietuvos patrono relikvijų, nes vyskupas prašė, ir Pranciškui Ksaverui net širdį suspaudė; visa laimė, kad Gucevičius kol kas nekišo nagų, ar, teisingiau, savo skriestuvo, liniuotės ir modulių, nei prie Šventojo Jurgio bažnyčios, tarp kurios rausvų freskų, auksasparnių angelų ir rokailių Pranciškui Ksaverui vis dar ausyse skambėjo Antoninos giesmė, nei, pagaliau, prie jų Universiteto bažnyčios, plačios šviesios ir architektūriškai nėriniuotos kaip Marcianos vestuvinis krinolinas; tą akimirką jis pasijuto esantis jau senoji karta, jam buvo šiek tiek apmaudu, kad štai toks atsibeldėlis pramokytas kaimo bernas viską griauna ir įveda savąją architektūrinę tvarką, nes jam šitai, visi tie Vilniaus kilmingų kartų atsiminimai, juk nieko nereiškia; kita vertus, juk jie patys, kažkada, per savo švietimą, per savo idėjas šio pasaulio masiuliams suteikė tokią teisę, jie patys kažkada svajojo apie naują tvarką ir apie naują teisingesnį pasaulį, ir dabar tasai pasaulis kerojo ir skleidėsi prieš pat jų akis, pagal savo vidinę logiką ir savo dėsnius, ir su savo klaidom, ir galbūt nevisiškai taip, kaip jie kad įsivaizdavo.

Ir vis dėlto jis bevelijo rinktis tą naują pasaulį – mokslingą, apšviestą, racionalų, numatantį ir apskaičiuojantį, gerbiantį žmogaus teises, besilaikantį duoto žodžio; tuo jis įsitikino aplankęs Tyzenhauzą, dabar gyvenantį Vilniuje; kai sužinojo jo adresą Šnipiškėse, ilgai dvejojo, pagaliau nusprendė jį aplankyti – be pykčio, be priekaištų, vien su pastanga jį suprasti: ką jo patronas galvojo, kai, įdarbinęs jį kelionėn į Europą, patikėjęs jam grandiozinį projektą su tais astronominiais instrumentais, numetė jį, paliko Londone

ir pasirinko užmiršti, suvedžiojo didžiu mokslo projektu ir paskui persigalvojęs pametė kaip nėščią pakelės smuklės mergą: be pinigų, be jokio atlygio, be skatiko ne tik kad pragyvenimui, bet net ir kelionei atgal į tėvynę. Jis ilgai ieškojo reikiamos gatvės Šnipiškėse, net ne gatvės, o gatviūkštės, pusiau grįsto purvo latako tarp medinių namų; galiausiai teko klausinėti žmonių, jie jam parodė ir jis savo buvusį patroną, buvusį karališkųjų ekonomijų iždininką Antaną Tyzenhauzą aptiko paprasčiausioje skurdžioje medinėje lindynėje: ant stalo stovėjo nugertas butelis, išvalgyta lėkštė su vištos kaulais ir stirtos, šūsnys jam iškeltų gausybės teismo bylų dokumentų, pakampės buvo apstatytos jo mantos skryniomis, vilkėjo jis prašmatnius, anuomet dar Paryžiuje užsisakytus drabužius, tik kad dabar nudėvėtus ir seniai nevalytus; pamačius Pranciškų Ksaverą Milkantą Norvaišą jo veidas pasikeitė, lyg būtų išvydęs vaiduoklį, iš numirusiųjų prisikėlusį sąžinės priekaištą; tokią išraišką Pranciškus Ksaveras jau buvo kažkada matęs, karaliaus veide; Tyzenhauzas iškart šūktelėjo savo tarną – galbūt bijojo, o galbūt, teismų užpjudytas, norėjo turėti sau už liudininką – ir savo buvusį astronomą pasitiko besiliejančia tirada: jis girdėjęs, jis viską girdėjęs, jis sveikinąs Norvaišą su sugrįžimu, jis pats, deja, šiuo metu sunkiose aplinkybėse, prieš jį surengtas sąmokslas, net pats jo didenybė, jiems keliaujant po Angliją, juo taip nepasitikėjęs, kad atvykęs patikrinti Gardino, argi galima įsivaizduoti didesnį akibrokštą? O juk jis pats niekuo dėtas, jis tik truputėlį vėlavo sumokėti karališkus mokesčius, kreditavo, taip sakant, truputį tas manufaktūras, kurios jau tuoj tuoj galėjo atnešti šlovę valstybei ir didžiausius pelnus, dėl visko kaltas tas prakeiktasis Stackelbergas, tie prakeikti rusai, toks buvo tikslas – sužlugdyti ir jį, ir visą jo Gardino ekonomiką, visa, kas tik progresyvu Lietuvos kunigaikštystėje, rusų interesuose, kad ji būtų silpna ir be jokios industrijos, o visų Tėvynę mylinčių ir jai gėrio siekiančių didikų reputacijos – sunaikintos į šipulius;

bet jis laimėsiąs bylas, tuoj tuoj laimėsiąs ir vis vien tuoj atsitiesiąs; Tyzenhauzo žodžiuose apie rusus ir Stackelbergą veikiausiai buvo nemažai tiesos, bet buvo aišku ir tai, kad jis pats niekada dėl nieko nebūdavo kaltas, nesijautė kaltas ir šįkart, nei dėl Norvaišos skurdo Londone, nei dėl valstiečių maištų, nei dėl iš tėvų atimtų mažųjų manufaktūrų ir baleto trupių vergų, dėl visko Tyzenhauzui būdavo kaltos tik aplinkybės, priešai ir kvaili sutapimai, ir dar – čia Tyzenhauzas neramiai apsidairė – kalti ir masonai, jiems, kalbama, priklausąs ir patsai jo didenybė; bet tikrai, tiesiog viskas taip susiklostė, visada būdavo kaltos aplinkybės ir aplinka, niekada – jis, Tyzenhauzas, jis visada visiems norėjęs tik gero; štai, ir kur būtų Norvaiša, turbūt vis dar dėstytų Gardino mokyklėlėje, jeigu ne jis, Tyzenhauzas, o dabar štai, kas galėtų įsivaizduoti, jis net malkų neturįs už ką nusipirkti, nes visas jo turtas areštuotas, žinoma, vien laikinai; ir Pranciškus Ksaveras negalėjo įterpti nė žodžio, Tyzenhauzas postringavo taip, lyg vis dar būtų jo galingas patronas, ir todėl Norvaiša atsisveikindamas tik išsitraukė kelis auksinus iš kišenės ir padėjęs juos ant stalo ramiai pasakė: malkoms, jūsų šviesybei; atvežti astronominiai prietaisai, apie kuriuos Tyzenhauzas neužsiminė nė vienu žodžiu, be Norvaišos didelių sąžinės priekaištų nukeliavo į universiteto observatoriją, kur, bent buvo tikras, kad bus naudojami pagal paskirtį; o pats faktas apie profesorių Norvaišą, grįžusį iš Anglijos su astronominiais instrumentais, kitados skirtais Gardinui, ir jo kilnią donaciją Vilniaus observatorijai pateko į visus Vilniaus ir net kelis Varšuvos laikraščius.

Norvaišos padėtis, pradžioje atrodžiusi gąsdinanti, iš tiesų, ilgainiui pradėjo taisytis: jam mokėjo atlyginimą ir jį net pasiekė žadėtoji karališka parama bei oficialus jo didenybės Karališkojo matematiko titulas; per pirmas vasaros atostogas jis nusprendė aplankyti savo brolį ir seserį Milkantuose ir buvusią parapiją Subačiuje; jo kelionė buvo trumpa, bet vaisinga: tėvas, laimei – ir šitaip mąstydamas

Pranciškus Ksaveras net persižegnojo, – buvo jau amžiną atilsį; keistas sutapimas, motina mirė jam būnant Prancūzijoje, tėvas – Anglijoje; brolis Jonas jam parodė jau tik dar vieną kapą; jis pats, laimei, buvo vedęs, susilaukęs dviejų vaikų ir šiek tiek aptvarkęs tėvo apleistą dvarą prie Svirkų; Antanas, sužeistas armijoje, grįžo gyventi iš karališkos pensijos, laimei, ji leido nuomotis gan didelį ūkį ir jį vėliau išsipirkti; Ona Kotryna, išgirdusi žinią apie brolį, pati atvažiavo – ji vadelėjo nedidelį vežimaitį, net liepos dulkės pakelėm rūko; buvo atkutusi, papilnėjusi, kad ir vis dar neištekėjusi, ji iššoko iš vežimo ir stipriai apkabino nebuvėlį brolį; ji turėjo jam gerų naujienų: kai buvo bandoma perrašyti Subačiaus parapiją kitam kunigui, ji neleidusi, gulusi kryžiumi: puikiai žinojo paveldėjimų įstatymus, matyt, besikankindama su tėvu Mykolu buvo į juos įsigilinusi, ir ji pasakiusi: kas, kad iš brolio kunigo Milkanto Norvaišos nėra jokios žinios iš Anglijos, penkeri metai – tai ne septyneri, tik po septynerių metų nežinios galima paskelbti asmenį oficialiai mirusiu, o čia juodu ant balto, kad parapijos pajamos – iki gyvos galvos, cha, ji taip jiems ir pasakiusi: tegul tik pabando perrašyti kam nors kitam jo brolio parapijos dokumentus, ji eisianti iki primo ir Kunigaikštystės tribunolo Minske, o reikės – tai ir iki paties popiežiaus; cha, ji viską broliui išsaugojusi, visus dokumentus, visas intratas, taigi, parapija, *de iure* ir *de facto* – vis dar jo; ir šitai, žinoma, buvo gera naujiena, jis buvo tikras Onai Kotrynai už tai dosniai atsilyginsiąs, bet Milkantuose neužtruko: jam nebuvo itin jauku su savo šeima, ypač kai jie prisispyrę vakarais imdavo klausinėti, kaip ten jam buvo toje Anglijoje, jie tikėjosi kokių nors gerų anekdotų apie anglų keistybes, kurių jis ne itin galėjo papasakoti; jie buvo žmonės iš visai kito krašto, kito pasaulio ir nepakankamai jam artimi: jis jiems nemokėjo papasakoti to, ką patyrė ir matė, ką pamilo, jie nebūtų supratę; tegalėjo jiems šiek tiek išvardinti keliautojams rodomas Londono įdomybes, tai, ką matė kartu su

Tyzenhauzu, bet ne apie pačią šalį ar josios idėjas ir esmę, juolab kad jie buvo senų pažiūrų žmonės, ne itin pakantūs naujovėms.

Iš jų jis išgirdo, kad pusbrolis Tadeušas su šeima kaip sykis yra Norvaišiuose, jie dažniausiai žiemojantys Hermaniškėse, bet vasarojantys čia, kaimynystėje; jis ilgai dvejojo, ypač ten, prie kryžkelės koplytėlės, ženklinusios jo didžiausios gyvenimo gėdos ir nuopuolio vietą, vėliau paprašė vežiko apsukti karietą: suprato, sau neatleisiantis buvęs šitaip šalia ir pas juos neužsukęs; jis jų nematė beveik dešimtį metų, nuo tada, nuo ano baisiojo Marcianos gimdymo, ir priartėjus čia viskas atrodė lygiai kaip tąkart, tik uosiai prie dvaro rūmo buvo dešimčia metų aukštesni, lygiai taip pat čirškė žvirbliai, tik niekas dabar nebaidė jų beprotiškais džiaugsmo šūviais, ak ne, vis dėlto kažkas poškėjo – „pykšt, pykšt" rėkė kažkieno šaižūs balsai ir jis juos pamatė: dvynius, kuriuos paskutinįkart regėjo suvystytus į vabzdžių kokonus, dabar jie buvo devynmečiai dailūs tamsiaakiai bernai, Stanislovas ir Aleksandras, ir nusigriebę po iš pušies šakos pasidarytą įsivaizduojamą pistoletą jie dabar šaudė į rainą katiną medyje, ir tas katinas tik nepatenkintas iš savo aukštybių žiūrėjo į tuos du jaunus medžiotojus ir piktai viksnojo dryžuotą uodegą, kol jo persekiotojai pagaliau pastebėjo karietą ir iš jos lipantį Pranciškų Ksaverą; jie stabtelėjo lyg įbesti, jų žvilgsniai kelias akimirkas lakstė iš nuostabos, tada jie metė žemėn pistoletus ir pasileido į rūmą garsiai rėkdami: dėdė kunigas, dėdė kunigas iš Anglijos atvažiavo! Ir jis suprato, jog čia, šiuose namuose, apie jį būdavo dažnai kalbama, Tadeušas tą patvirtino: pusbroli, šitiek metų ir jokios, visai jokios žinios, mes tavęs nė vienos dienos nepamiršome, o paskui tik skaitome laikraštyje: grįžo iš Anglijos, taip, mes irgi čia skaitome laikraščius, kad ir vėluodami; ir po to – dar mėnesių mėnesiais jokios žinios, nė laiškelio... Tadeušas jį apkabino, atrodo, nuoširdžiai džiaugdamasis, sakė, jog pusbrolis visiškai nepasikeitė, nė kiek nesuseno, lyg laikas būtų sustojęs; gaila,

bet mintyse jis tyliai pamanė negalįs to pat pasakyti apie Tadeušą Norvaišą: sėslus ir ramus dvarininko gyvenimas, stalo gėrybės ir vynas buvo priauginę jam bajoro pilvuką, jis vis dar buvo iš pažiūros sveikas ir tvirtas vyras, bet jau nebe tas aksomu apsitempęs aistringas gražuolis, kuris kadaise virpindavo vilniečių damų širdis ir šokdino pačią kunigaikštienę Izabelę iš Čartoryskių; perspėta Marciana slėpėsi – matyt, paskubomis gražinosi, bet netrukus ir ji pasirodė, jis, gręždamasis jos pasveikinti, akimirką pajuto, lyg gerklę jam būtų surakinęs kažkoks graudulys, lyg trūktų kvapo: be reikalo, jis atsigręžė – ji stovėjo tamsi ir rami, bet visiškai nebe tokia, kaip ją prisiminė; ji atėjo vedina savo vaikais – be dvynių, jie turėjo dar keturis: tris pametinukes mergaites, Kotryną, Izabelę ir Teofilę, ir mažą berniuką, Joną Motieją, septintasis ar septintoji slėpėsi pilve po dideliu turkišku šaliu, o Marciana... Marciana buvo kaip Marciana, tik laikas buvo suapvalinęs josios kažkada stirnišką stotą ir ją pačią tarsi išblukinęs – nublausinęs akių spindesį, apsupęs jas ratilais, išblyškinęs skruostus, atrodė, lyg žvelgtum į ją pro apmūsojusį stiklą, lyg jos jaunystės tamsus aksomas būtų skalbte nuskalbtas kasdienybės, tik jos ūseliai buvo dar juodesni; pagaliau į ją galima buvo žvelgti be nerimo, negalvojant nei apie gyvybę ir mirtį, kaip kažkada mąstė Tadeušas, nei apie žvaigždes, bažnyčias ir matematines formules, o tik apie paprastą, paprasčiausią gyvenimą, su šeima ir vaikais, ir apie tai, kad Norvaišos tikrai neišmirs, nes jų vaikai visi atrodė sveiki ir gražūs, ir ji, lyg kažką jausdama, lyg suglumusi, pasisveikinusi šyptelėjo savo prabangia turkiška skara gobdama pilvą – matai, pusbroli, Tadeušas vis niekaip neduoda ramybės, ir jos balse buvo kažko išdidaus, bet kartu – vos vos gaižaus ir dirglaus; jie abu, Tadeušas ir Marciana, nežiūrint į visą šią Lietuvos dvaro Arkadiją, jam pasirodė lyg šiek tiek pavargę nuo šios jų įkūnytos Šviesiųjų laikų pastoralės, bajoriškos ir valstietiškos sąjungos, o galbūt – ir vienas nuo kito.

Pranciškus Ksaveras pasiliko Norvaišiuose kelioms dienoms, sužinojo svarbiausias naujienas – Kazimieras miręs pernai, netikėtai, nuo apopleksijos, matyt, šeimos liga, ir, jų tėvo paskutine valia, dalis jo turto turėjo pereiti ne Kazimiero vaikams, o likti šeimoje antrajam jo sūnui, Tadeušui, mat tėvas buvo padaręs lyg kažką panašaus į ordinaciją; Kazimiero našlė Teresė, žinoma, tuo esanti visai nepatenkinta, ją galima suprasti, Placida Amelija – kaip visada, beveik nesikeičianti, Izabelė Pranciška laikosi puikiai, o jie patys bandys kažkaip be teismų išspręsti tuos turtinius paveldėjimo reikalus; Tadeušas bent jau džiaugiąsis, kad bus galima leisti į mokslus vaikus, dvyniai – štai jau ir dabar mokosi pas pijorus, dar pora metų – ir į kadetus, kaip tėvas, o toliau, kas ten žino, jei auksino vertė nenukris – gal ir į užsienius, dėdės pėdomis; labiausiai, kuo jis džiaugiąsis, kad edukacija nepalyginama su tąja, buvusia jų laikais, ir jis, Pranciškus Ksaveras Norvaiša, viešnagės metu tapo dievinamu tų vaikų, ypač vyresniųjų, dėdule: jo nepabaigiami pasakojimai apie matytus svečius kraštus linksmino juos ir vertė žiotis burnas iš nuostabos ne vieną vakarą, bet jis pasakojo jiems ir jų giminės istorijas, kažkada girdėtas iš šauniojo jų senelio Petro Antano Milkanto Norvaišos, kuris buvo didis ponas, dešinioji didžiojo etmono Radvilos Žuvelės ranka ir jų vietininkas visoms Vilniaus posesijoms, nepaprasto žmogaus jo būta, apskritai, jų giminėje buvo visokių įdomybių, pavyzdžiui, jų proprosenelis kažkokiu būdu atsidūrė ir numirė Amsterdame, o jo sesuo Vilniuje iš meilės buvo metusi vienuolyną, ištekėjo už tokio turtingo paveldėtojo Bironto ir tapo didžia ponia, bet jos giminės laukė visiška išmara, o jų prosenelis, rotmistras Jonas Izidorius, kaip senelis pasakojo, itin pasižymėjo kovose su švedais; daug jis istorijų žinojo, daug pasakojo; jis tik triko berniukų vadinamas dėde kunigu, ir paprašė verčiau į jį kreiptis kaip į dėdę profesorių; jų tėvas juos visus išrikiavęs iškilmingai pasakė: jei ne jūsų dėdė Pranciškus Ksaveras,

jūsų visų čia gal ir nebūtų; kai visi stojo piestu prieš mano ir jūsų mamutės vedybas, jis bene vienintelis mus globojo išmintingu žodžiu ir palaikė, na, bet aš irgi padariau savo: kai po šliūbo grįžome iš bažnyčios, radome aklinai užvertas tėvų namų duris, ir aš, tai pamatęs, tik šniojau arkliams botagu ir nurūkom karieta su jūsų motina, ir nesigailėjom nė vienos akimirkos; šviesus, šviesus žmogus jūsų dėdė Pranciškus Ksaveras, karališkasis matematikas, apkeliavęs pusę pasaulio, ne vien giminė, brolis, bet ir tikras bičiulis; Pranciškus Ksaveras suprato, kad iš to, ką jie trise anuomet patyrė, teliko tik į vieną sakinį telpanti pasaka, padavimas Tadeušo vaikams, anūkams ir proanūkiams, apie tai, kaip tėvelis pamilo ir prieš šeimos valią vedė gražiąją pusiau karaimę valstietę, iš kurios jie visi paveldėjo juodas akis; gražus, padorus giminės padavimas, bet mažai, labai mažai ką beturintis bendra su tuo, kaip viskas buvo iš tikro. Pranciškus Ksaveras vis šiek tiek norėjo paerzinti: ar pameni, pusbroli, kaip ją bučiavai krūme, ar pameni, ką man pasakojai apie maudynes upėje, bet taip ir neišdrįso, kaip neišdrįso ir pertarti Tadeušo, vakarais, užsirūkiusio pypkę ir vis pradedančio sakinį „ar pameni, kai mudu buvome jauni?“ – Pranciškus Ksaveras jam vis norėdavo imti ir įžūliai atkirsti: „patsai tu, Tadeušai, sensti, aš vis dar jaunas“, bet pats puikiai suprato, jog tai veikiausiai jau netiesa; Marciana tuo tarpu sėdėdavo ramiai, beveik nesikišdavo ir siuvinėdavo kažką ryškiaspalviais stiklo karoliukais, ji tik kartais, Tadeušui įsipliurpus, priekaištingai į dangų užversdavo pavargusias tamsias akis, bet dažniausiai eidavo gulti anksti, pakildavo ir atsisveikindavo pati pirmoji, šitai buvo suprantama jos padėtyje, ji dabar jau gimdė be vargo, nuolat, ir todėl žinojo, kad kiekvieną akimirką, kai tik galima, reikia ilsėtis, ypač turint galvoje, kad kitą dieną jos vėl laukė būrys vaikų ir rūpesčių; jiedu, Tadeušas ir Pranciškus Ksaveras, dar kurį laiką sėdėdavo sau gurkšnodami vengrišką vyną, kol židinyje žerplėdavo paskutinės žarijos, tamsoje žioruodamos vis blankiau ir

blankiau. Išvykęs iš Norvaišių dvaro Pranciškus Ksaveras dar kartą stabtelėjo kryžkelėje prie koplytėlės; žvelgdamas į negrabiai ištašytą Sielvartingojo Jėzaus veidą, jis suprato pagaliau esąs santarvėje, gal ne su Juo, nes su Juo galbūt niekada nebuvo ir susipykęs, kiek su savo paties ydomis ir klaidomis; kartu, stovėdamas priešais tą koplytėlę, jis prisiminė, koks didžiulis pasaulis plyti už jos ir kiek jame daug dalykų, kurių jam jau visiškai nebereikia.

Universitete jis susitelkė į studentus, keleri metai prabėgo gana ramiai – jo naujasis aukštosios matematikos kursas iš pradžių ne itin patiko Počobutui, nes jis jo paprasčiausiai ne itin suprato, kam ta aukštoji abstrakčioji matematika išvis reikalinga, jiems reikėjo taikomosios, geometrinės, inžinerinės, kalkuliacinės ir statistinės, bet ramiai, it įkyrus vanduo, pragraužiantis užtvanką, jis rektorių įveikė; universitetui iš pradžių nepatiko ir tai, kad jis dėstydamas išskiria gabiuosius studentus, lygiai kaip kažkada Rossignolis, bet jis nematė prasmės švaistyti laiko su tinginiais, be to, pagalba gabiesiems puikiai derėjo su jo masoniškais principais; dar daugiau, jis susirašinėjo su Charlesu Huttonu, o taip pat ir su Greenwichu, nes reikėjo jų patarimų įtaisant observatoriją; kartkartėmis jo didenybė Stanislovas Augustas, matydamasis su Vilniaus rektoriumi, paklausdavo, kaip sekasi gerbiamajam profesoriui Milkantui Norvaišai, vadinasi, majestatas jį nuolatos prisimindavo, šito pakako, kad universitetas tai laikytų beveik karališka protekcija jų profesoriui; tiesą pasakius, kasdienybė ir jos paprastas įprastas darbų ritmas dabar Pranciškui Ksaverui kėlė nebedaug rūpesčių, jis vėl, kaip kažkada Vilniuje, rūpinosi vien tuo, kad būtų stogas, malkų ir žvakių, šio to pavalgyti ir raudonojo vyno; jis buvo tikras šitaip ramiai ir susensiąs.

Bet, dar prieš prasidedant didžiajam Ketverių metų seimui, jis pradėjo pastebėti neraminančius ženklus, ir tie ženklai vadinosi Patriotiniai Sentimentai: jis, tas šurmulingas bereikšmis minių jausmas, išdygo iš niekur ir būtent tada, kai atrodė, jog padėtis

pradėjo gerėti: jo didenybė buvo susitikęs su imperatore Jekaterina, kuri, įsivėlusi į savo pragaištingus karus, kurį laiką buvo palikusi jų kraštą ramybėje ir netgi rusų armija jau buvo beveik išvesta; jie, lietuviai ir lenkai, buvo sugalvoję gudrų planą su Prūsija; ir po truputį, po truputį lietuviai ir lenkai ėmė kelti galvas ir vėl savo kraštą patys valdyti; Seime buvo priimtas ne vienas protingas potvarkis ir įstatymas, tik štai jo didenybė ir dar keli patyrę politikai buvo linkę viską daryti tyliai ramiai, taip, kaip paprastai protingiausia, bet Patriotinis Sentimentas ir jo šalininkai šito neleido: jiems reikėjo trenksmų, fanfarų, deklaracijų, šūkių, ryškiaspalvių kokardų ir teatrališkų gestų; jie viešai išmetė nekenčiamojo Stackelbergo krėslą iš Seimo galerijos, kaip ženklą, kad atsisako koktaus Rusijos imperatorės protektorato, jaunimas vilkosi kontušus, segėsi kokardas ir viešai trumpai kirposi ilgus plaukus, kaip kadaise jų protėviai šlėktos, bet visiškai plikai nesiryždavo galvų skustis, tai likdavo nei su šiokia, nei su tokia šukuosena, su tokiais juokingais kirpčiukais, kaip kad Sapiega, nukirptas kunigaikštienės Izabelės Čartoryskos, kuri, dėl garbaus amžiaus nebetenkanti savo kerų, nutarė tapti Patriotinio Sentimento ir Tautos Motina, galbūt ir dėl to, kad paerzintų jo didenybę, kurio aršia priešininke dabar patapo; viską, ką jis darė, ji tyčia darė priešingai – jam patiko Europos mados, ji puolė puoselėti sarmatiškas; jis palaikė tyliąją diplomatiją, ji – garsiai skelbė apie grįžimą prie senųjų, *staropolskų*, vertybių; Lietuva ir Lenkija nutarė iki šimto tūkstančių vyrų padidinti savąją armiją ir visiems apie tai apsiskelbė, o jaunimas šūkavo, kad reikia ne profesionalios nuolatinės armijos su uniformomis, rekrūtais ir kasdieniu nuobodžiu muštru, o grąžinti etmonų pareigybes ir *levée en masse*, *pospolite ruszenie*, visuotinį sąjūdį, kai prireikus tiesiog patriotiškai pakyla visa ginklą laikanti šalies vyrija, kaip šlovingos praeities pergalių laikais; šito Pranciškus Ksaveras visiškai negalėjo suprasti: kam viską daryti pirmiausia taip garsiai apsiskelbiant, juk jo dėdė kažkada sakydavo, kad bendraujant su

priešu geriausia – auksinė tyla, *silentium est aureum*: juk kas perspėtas – tas apginkluotas; o dar labiau Pranciškus Ksaveras negalėjo suprasti, kodėl kažkas svajoja grįžti į praeitį, į tamsius, savivalės ir beteisio chaoso kupinus, mokslo ir proto, paprasčiausios tvarkos ir *raison* stokojančius slogius jo vaikystės ir jaunystės laikus su išprotėjusiais neišsiblaivančiais etmonais ir silpnučiais svetimšaliais valdovais, kas norėtų iškeisti universitetus ir kolegijas į jėzuitišką muštrą, o uniformuotą išmuštruotą kariuomenę – į senelių kardais apsiginklavusius šlėktų būrius; juo labiau jis nesuprato, kad apie grįžimą į šlovingąją praeitį kliedi labai jauni žmonės, niekada tų slogių laikų neragavę, gimę jau valdant Stanislovui Augustui, pagimdyti ir užauginti jo tylių, ramių, bet naudingų reformų; bet ūmai gatvių aikštėse ir Seimo tribūnose ėmė griaudėti kalbos, kad reikia grįžti prie senų, nuo amžių svarbių Tautos vertybių, kad industrijos ir edukacijos jiems nereikia, jie norį grįžti prie Tėvynės gamtos ir gyventi iš savo gimtosios žemės, iš jos auksinių laukų, kaip nuo amžių gyveno aukso laisvę mylintys jų protėviai broliai šlėktos, nes net patsai Rousseau sakęs, kad reikia grįžti prie gamtos ir žemės, ir, dar daugiau, vos ne vėl norėjo naudotis *liberum veto* teise, o Pranciškus Ksaveras manė, kad jos atsikratymas – geriausia, kas tik galėjo įvykti, nes dabar joks girtas kvailys nebegali nutraukti Seimo. Kartą jis net susiginčijo su savo studentais, nes pabandė jiems racionaliai išsakyti savas abejones, ir kažkas, kažkoks šlėktelė ar kaimietis iš auditorijos galo, jam su panieka metė: „profesoriau, jūs mūsų Patriotinio Sentimento ir Rousseau nesuprasit, nes, akivaizdu, jūs – liberalas ir kosmopolitas!“ – ir metė šitai su panieka, lyg alkis be išankstinių nuostatų pažinti pasaulį, o ne tik tėvų paprotį ir gimtąjį palivarką, būtų didi nuodėmė. Ir tada Pranciškus Ksaveras, kuris pats kažkada turėjo garbės su ponu Rousseau pabendrauti, niršdavo, kaip paviršutiniškai suprasti ir iškraipyti pervijami filosofo žodžiai į visiškai kitą virvelę, kuri, Pranciškaus

Ksavero įsitikinimu, galėjo virsti jiems kilpa; bet jo jau niekas, o ypač žmonių kvailybė, pernelyg nebestebino: kai lyg perkūnas iš dangaus nugriaudėjo žinia apie Prancūzijoje vykstančią Revoliuciją, jis, išgirdęs apie josios šūkį, net nusipurtė: kadaise jo girdėtieji protingi žodžiai *la liberté, la proprieté, la sûreté et la droit de la résistance à l'oppression,* apie kiekvienam žmogui turinčią priklausyti teisę į laisvę, nuosavybę, užtikrintumą ir teisę pasipriešinti prievartai, virto Paryžių siaubiančių kruvinų ir alkanų minių šūkiu: laisvė, lygybė, brolybė; *Liberté, Egalité, Fraternité,* baisiau ir nesugalvotum, nes kai šitą šūkį pasičiupo tamsūs kvailiai, supratę, kad laisvė – kai galima siautėti be jokios atsakomybės, o lygybė – kai iš kito, daugiau turinčio ir užsidirbusio, gali jėga sau atimti jo nuosavybę; iš viso to brolybė išėjo tokia, kad dabar Paryžiaus gatvėse ir visoje Prancūzijoje jie viens kitą žudė, žudė kaip broliai, prancūzas prancūzą, kaip Kainas – Abelį, štai tokia išėjo ta jų *Fraternité,* tekanti kraujo upėmis; jis, Pranciškus Ksaveras, pamena, sėdėjo ir verkė, kai vėliau, po kelerių metų, jį pasiekė žinia, kad tie prakeiktieji revoliucionieriai nužudė Antoine Lavoissier, kurį jis visada prisimindavo su didžiausia pagarba ir susižavėjimu, – paėmė, šiaip sau, ir nukirto vieną protingiausių jų laikų mokslo galvų: vien todėl, jog tasai nelaimingas žmogus kažkada buvo įsigijęs prancūzų Generalinės mokesčių inspekcijos akcijų, kuriai bandė sutvarkyti ir matematinę matų sistemą, vadinasi – uoliai dirbo Senajam Režimui; tas pats laikraštis rašė, kad prieš tai Lavoissier spėjo kolegiškai išgelbėti didįjį matematikos genijų Lagrange'ą, nes tasai buvo užsienietis, gimęs Italijoje; ir išgelbėtasis Lagrange'as, sužinojęs apie Lavoissier žūtį giljotinoje, liūdnai pasakė tik štai ką: „prireikė tik akimirkos, kad šioji galva nukristų, o nepakaks ir šimto metų, kad užgimtų kita jai lygi", štai tuomet Pranciškus Ksaveras šitai perskaitęs ir verkė, negalėjo su kolega Lagrange'u nesutikti, ir nors toji prakeikta revoliucija sunaikino

visą Prancūzijos mokslų akademiją ir šimtus šviesiausių mokslo galvų nusiuntė po giljotinos peiliu, vis dėlto Lavoissier mirtis bei žinia, kad jo puikioji žmona tą pačią dieną neteko vyro ir vaikų tėvo ir liko skurde, nes iš jos atėmė visą turtą ir knygas, o laboratoriją – sudaužė į šipulius, jį sukrėtė labiausiai, mat vargšui Lavoissier jis jautė vien šilčiausius jausmus ir laikraščių naujienų eilutės jam buvo ne žodžiai, o Europos veidai ir vardai, žmonės, kuriuos jis paminė ir asmeniškai pažinojo; jis taip pat prisimindavo Rossignolio pranašystes apie mokslinę ateitį ir dabar jam rodėsi, kad jos pildosi pačiu klaikiausiu būdu, nes net galvos kapojamos industriškai, mechaniniu giljotinos prietaisu, o žmonės Prancūzijoje žudomi statistiškai, vien pagal rūšį, vien pagal priklausomybę kilmingųjų luomui. Tačiau šitai buvo vėliau, bet jau iš pat pradžių, vykstant Ketverių metų seimui, jis nesuprato, kaip kažkas iš jo tėvynainių gali šlovinti tą prancūzų revoliucijos beprotybę, bet jie sakė: tai prancūzų pasipriešinimas opresijai, Rusijos opresijai pasipriešinsime ir mes, o popiežiaus nuncijus raporte į Romą rašė: visa Lenkija ir Lietuva vienijasi prieš Rusiją ir yra lyg orgazmo būsenoje; Pranciškui Ksaverui jau tada kirbėjo itin bloga nuojauta: būdamas gerai kalkuliuojantis matematikas, o taip pat, nežiūrint į savo luomą, turėjęs kažkada laimės patirti ir tą nuncijaus minimą būseną, jis apie ją prisiminė tik vieną tikrą dalyką: kad kol ta būsena trunka, visiškai neįmanoma blaiviai mąstyti ir šitai, toks palyginimas, kalbant apie jo Tėvynės pasiruošimą karui ar, veikiau, paskutiniam mirtinam ir lemiamam mūšiui su senu priešu, kėlė jam itin didelį nerimą. Vienu metu, tik vienu metu, kai buvo paskelbta Gegužės 3-iosios Konstitucija, jam rodėsi, kad vis dėlto šviesa, sveikas protas, teisė ir pagarba žmogui gal ir triumfuos; jis, kaip lietuvis bajoras, buvo visa širdimi išdidus stovėdamas Vilniaus gatvėje ir skaitydamas lietuviškai išverstą Konstituciją, prikaltą ant sienos, kurioje buvo ne tik žodžiai apie garantuojamą visų religijų

laisvę, asmens pilietinę laisvę, įstatymo viršenybę prieš visus, nežiūrint jų luomo, bet net ir, pirmąkart Europoje, žodžiai, kad valstietis yra asmuo, juridinis subjektas ir turi teisę gyventi, kur nori ir kaip nori, sodžiuje ar mieste, ar keliauti po visą svietą, svarbu – kad gyventų pagal įstatymus, dirbtų ne išnaudojamas, o pagal abipusiai įpareigojančią sutartį su bajoru ar žemvaldžiu, taip ir buvo parašyta, juodu ant balto, lietuviškai, kad kožnas galėtų perskaityti, štai čia ir buvo ta žmogaus teisė į laisvę, saugumą ir nuosavybę, ir apsigynimą nuo neteisėtos prievartos: *keyp fundamenta wałnasties abywatelskas szanawoiem, użdeśpieczyiam, yr patwirtinam; yr kad ant ateynanczіu po musu cziesu szanawotos yr despiecznas yr niepajudyntoś paliktu, noriem... Żmonios Artojos, isz kuriu ranku iszeyn wisa bagotista Żemies, kurie didżiausie Gimini znoczies Skayczu par to ko twirczauśie ira Żiemies śiła... kożnas Żmogus i Ponista Rieczaspospolitos szwieżey isz katros nonc szalies prybuwies, ar griżdams, ligiey tyk adsistos su Koie ant Żiemies Łanku, wałnasti tur keyp tyktay pats nor ieszkoti par sawa procie spasaba, kur yr kayp nor, wałna iam darit sutikimos ant aśiedłaszczies, ant darba, ar ant doniaus keyp ir kol nories, wałna iam miestie tayśit sawa giwianima ar Sodżiośie, wałna giwianti Łanku Żemiey, ar sugriszti i kita Żemie kur nories...* O paskui buvo karas, karas dėl Konstitucijos, bet dėl jos buvo verta kovoti, ir valstiečiai, tie Žmonės Artojai, iš kurių rankų išeina visas Tėvynės turtas ir žemės jėga, kaip jie buvo pagaliau įvardinti Konstitucijoje, pagaliau ėmė ir pasijuto ta krašto jėga ir patys kariuomenei surinko net milijoną auksu, ir patys ėjo į armiją, ir pagaliau patys už save kariavo, o nebe dėkojo už svetimo rimbo kirčius, gynė tą Konstituciją net devyniolika mėnesių, jiems vadovavo du jauni karo vadai – paties karaliaus gražuolis ir šaunuolis sūnėnas Juzefas Poniatowskis ir lietuvis bajoras, Amerikos didvyris Tadeušas Kosciuška; betgi atsirado kaip visada išdavikų, kuriems mielesnė buvo senoji, puikiai pažįstama gvolto, beteisystės, pažinčių

ir intrigų tvarka, ir, žinoma, nesibaigiantys milijoniniai kyšiai iš Rusijos už jų išdavikiškas griaunančias paslaugas; ir tada tieji, prie senosios tvarkos papratusieji, sudarė Targovicos konfederaciją, šlykščiai išdavikiškai prašydami rusų juos gelbėti nuo naujosios, baisiosios konstitucinės santvarkos; ir rusai, žinoma, puolė vaduoti lietuvių ir lenkų nuo tvarkos, protu pagrįstų naujų įstatymų, Konstitucijos, tolerancijos ir žmogaus teisių; iškart įvedė devyniasdešimt septynių tūkstančių rusų armiją, lydimą viešos besityčiojančiu melu vimdančios deklaracijos, kad Rusijos imperatorė ir rusai – juk didžiausi Abiejų Tautų Respublikos draugai ir todėl negali likti kurti lietuvių ir lenkų prašymams atkurti buvusią teisėtą tvarką jų žemėse, taigi buvo devyniasdešimt septyni tūkstančiai rusų prieš šešiasdešimt penkis lietuvių ir lenkų, o iš tų šešiasdešimt penkių gal tik keturiasdešimt penki tūkstančiai buvo apmokyti ir patyrę... Matematika čia buvo labai paprasta, nežiūrint, kad visi kovojo iš paskutiniųjų, per masonus prisijungė net britai, pats Londono meras lenkiškam reikalui davė tūkstantį auksinių ginėjų, manufaktorius Wedgwoodas ir netgi Pranciškaus Ksavero pažįstami teatro direktorius Sheridanas ir Devonshire'o kunigaikštienė, ir daugelis kitų kilmingųjų rinko ir aukojo kuo daugiau pinigų, o Bukota rašė, kad prie jų ambasados Londone driekiasi ilgos eilės savanorių, norinčių perplaukti jūrą ir kovoti už laisvę Lenkijos pusėje, anglų laikraščiai, ir torių *Sun*, vadovaujamas Loudono bičiulio Herrioto, ir vigų *The Morning Chronicle*, skambino per Europą pavojaus varpais, liepdami palaikyti lenkišką reikalą, bet, deja, jokios pastangos nepadėjo, nes matematika čia buvo labai paprasta: keturiasdešimt penki prieš beveik šimtą tūkstančių; ir rusai atsakydami skalambijo per Europą, kad jie juk nekariauja su lenkų ir lietuvių Respublika, jie juk ją tik vaduoja nuo jos pačios vidinių priešų, jie juk tik išvaduoja juos nuo jų pačių... Ir todėl, prieš tai kritus bankams, laikraščiams, spaudai ir teatrams, prasidėjus net eilinių piliečių laiškų iš

užsienio skaitymui, kratoms, suėmimams ir trėmimams be jokio nusikaltimo, įvyko dar vienas, 1793-iųjų, padalijimas, nes karalius pirma galvojo, kad bus galima kaip nors diplomatiškai išvengti neišvengiamos katastrofos, ak, kaip jis klydo... Rusija atplėšė didžiausią gabalą Lietuvos, Prūsija – Lenkijos... Ir tada buvo dar vienas karas, Pranciškus Ksaveras jau net pavargo tuos karus numeruoti, pametė skaičių, bet šis naujas karas tai buvo atsakas į antrąjį padalijimą, į tai, kad rusai, jiems liepė sumažinti armiją iki penkiolikos tūkstančių, tačiau vietoje to, vietoje vergiško paklusimo jų norui devyniasdešimt ketvirtųjų kovo dvidešimt ketvirtąją prasidėjo Kosciuškos vadovaujamas sukilimas, ir į jį ėjo visi, visut visi, kas tik krutėjo, o vieną balandžio rytą Varšuva atsibudo pilnomis gatvėmis barikadų ir prasidėjo... Sukilėliai suėmė visus prijaučiančius Targovicai ir vargšas Kosciuška darė viską, kad veiktų įstatymai, o ne prancūziškos revoliucijos būdas, bet vos jis pasitraukdavo į vykstančius mūšius, prasidėdavo... net ir lietuvių sukilimo vadas Jokūbas Jasinskis buvo prijaučiantis jakobinams, nors niekada Prancūzijon nebuvo kojos įkėlęs, juolab – per revoliuciją, bet jis buvo tikras *Liberté* ir *Egalité* šalininkas, todėl Vilniuje prasidėjo skundai, išdavikų medžioklė ir be teismų kilo kartuvės bet kam, įtariamam ryšiais su išdavikais. Tuomet atėjo eilė raudoti Gucevičiui: kai perskaitė laikraštyje, jog varšuviečiai birželį pakorė Ignotą Masalskį, žinoma, būta už ką – nes tasai buvo targovicietis, rusiško aukso srovė jo kišenėn tekėjo seniai ir dosniai; ir Laurynas Gucevičius, kuris užsirašė į generolo Jasinskio Vilniaus nacionalinę gvardiją, sužinojęs šią žinią, apsiverkė; jis sakė: geresnio patrono nesu turėjęs, kaipgi man reikės užbaigti Katedrą, Vyskupų rūmus, Verkius... Betgi dabar jo didenybės Stanislovo Augusto klasicistiniai miestai priminė nebe šviesos šventoves, o tik kraujo upes: ypač kai suėmus Kosciušką lenkus nuo jų pačių vaduojantis generolas Suvorovas ir jo rusų armija išskerdė Varšuvos Pragos priemiestį: vos

per porą valandų – dvidešimt tūkstančių, mat „išvaduotojams“ nerūpėjo, kur barikadų sukilėlis, o kur – moteris, senukas, vienuolė ar kūdikis, kunigas, žydas, mergaitė, berniukas, žindyvė ar invalidas, Jasinskis galvą padėjo irgi ten, Pragoje, su dvidešimt tūkstančių kitų, ir tokių skerdynių Respublika turbūt nematė nuo kazokų ir Tvano laikų: Pragos šlaitai buvo klote nukloti lavonais, o Vysla patvino krauju... Vilnių jie iš pradžių apgynė veikiausiai tik per stebuklą – nes rusai liepos dvidešimtąją šturmavo Aštriuosius vartus, o, kaip žinoma, Maloningoji jų Mergelė daro stebuklus; Tadeušas, kuris jau tuomet valdė posesiją Vilniuje, buvo pirmose gretose, jis, penkiasdešimtmetis, ėjo kartu su visais tokio pat amžiaus, kai kurie tėvai tik stengėsi išsaugoti vyriausiuosius sūnus, kad būtų, kas valdo turtą po jų, kas vėliau pratęs kovą, ir todėl dvyniai niršdami turėjo likti namie, nors ir labai veržėsi; ir todėl Tadeušas sėdo ant žirgo, kad, apgynus Vilnių, prisijungtų prie sukilėlių armijos už Vilniaus ribų; jis pats, Pranciškus Ksaveras, buvo ten jo palaiminti ir pamena pusbrolį, sėdantį ant žirgo po liepomis, ir Marcianą, išpuolusią, Tadeušui piktai iš nevilties šaukiančią: „Kur tu eisi, senas tu durnas diede!“; tą akimirką Pranciškus Ksaveras suprato, kad Marciana taip ir netapo bajore, nė viena jų šeimos moteris nebūtų šitaip pasakiusi, jiems tatai buvo įgimta tokių dalykų tvarka, gamtos refleksas jų kūne, galbūt mėlynas kraujas, galbūt – kažkokia elektros jėga, bet šitai ir skyrė per amžius juos nuo kitų luomų: kad kai ateina priešas, bajoras – kovoja, mužikas – slepiasi; ir Pranciškus Ksaveras gana piktai ją pagavo už rankos ir, regis, netgi papurtė: „patylėk Marciana, bent prie tarnų turėki sarmatos, ar nori, kad šitokie, neduok Dieve, būtų paskutiniai tavo žodžiai jam?“ ir ji piktai purtė galvą, ir sakė nė už ką nenorinti atsisveikinti; jis puikiai žinojo, kad šitas jos riksmas – iš didžiausios baimės, meilės ir nevilties, bet vis viena jis suprato, kur tasai skirtumas – ji su motinos pienu įčiulpė įgimtą įgūdį kaip išgyventi, jie gi visi tuo

tarpu, vos gimę, nuo amžių, vienaip ar kitaip, buvo ruošiami mirčiai, nuo pat mažumės, berniukai – kariauti ir žūti, o mergaitės – gimdyti, vėliau – našlauti, iš ten ir ta visa senobinė *pompa funebris*; jie visi žinojo, kad šitai – kaina už žemę, turtą ir privilegijas, šita paprasta pareiga: kai Tėvynė pašaukia – atsistoti, negalvoti ir eiti.

Jie daugiau Tadeušo Milkanto Norvaišos niekada nepamatė – kažkas likęs gyvas tik papasakojo, nenoriai, nes nelabai buvo ką pasakoti: regis, Tadeušas ištisą valandą narsiai kovėsi, kol buvo rusų sukapotas tiesiog į gabalus, po mūšio jie atpažino jį tik iš nukirstų rankų, nes jo signetas buvo įaugęs į pirštą; jie pralaimėjo – ir mūšį, ir Vilnių, kuris buvo priverstas kapituliuoti, ir Konstituciją, ir pačią Respubliką, ir savo šviesias idėjas, kurios, pasirodo, netyčia išlaisvino ir labai daug tamsos. Pasaulis, kurį jie pažinojo, mylėjo ir tikėjo būsiant galbūt geresnį, pasibaigė jiems po metų, per trečiąjį padalijimą; gyvenimas baigėsi, prasidėjo tik gyvaliojimas, tik išlikimas; jausmas buvo labai panašus į tą, Pranciškaus Ksavero patirtą karaliaus rūmuose – kai tu stovi čia pat, esi ir savo esatimi tarsi sąžinės priekaištas badai akis, bet visi verčiau pasirenka laikyti tave mirusiu, nes taip – kur kas patogiau; taigi jie, visi padalintieji išnykusios Abiejų Tautų Respublikos piliečiai, *de facto* buvo gyvi, bet *de iure* – pasauliui mirę; todėl jiems buvo likęs tik gyvaliojimas. Ir jie stengėsi išlikti, kaip kas išmanė, ypač sielvarto palaužta Marciana, kuri liko su septyniais savo vaikais, nukriošusia, bet vis dar krutančia ir tokia pat įnoringa Placida Amelija, jos nekenčiančia Kazimiero našle Terese ir jų vaikais: dabar visa šita Norvaišų šeima, kurią sudarė daugiausia mergaitės, jauni neramūs bernai ir senstančios moterys, buvo ant josios pečių; tie dideli, bet jau nusidėvėję ir kliorantys Petro Antano namai, kuriuose skilinėjo sienos ir jau luposi popieriniai apmušalai, kuriuose kažkada jos taip nenorėta priimti, dabar buvo jos, o jų namiškiai – visiškoje josios valioje ir malonėje, ir ji krikščioniškai, be jokio kartėlio, pamiršusi visas

nuoskaudas, kaip galėjo, taip jais ir rūpinosi, ypač anyta, kurią jai teko nelengva našta karšinti; bet dėl Marcianos Pranciškus Ksaveras buvo ramus: ji visada tarsi augalas saulėn stiebėsi gėrio link ir širdy visad visiems linkėjo geriausio, todėl jis neabejojo, kad vesdindama ir tekindama septynis savo vaikus ji bus dar nuožmesnė už Placidą Ameliją, ieškodama jų koligacijoms kuo didesnio turto ir kuo aukštesnės kilmės; bet dėl jos jis buvo ramus: ji buvo kaip žemė, kuri, kad ir trempiama, moka išlikti ir vis vien visus išmaitinti. Dėl kitų gi jį kartais kamuodavo nuostaba, pyktis ir kartėlis; ypač dėl universiteto ir mokytų jo galvų, ypač dėl Lauryno Gucevičiaus, kuris susirado naują, dar galingesnį savo architektūros patroną – ne bet ką, o padalintosios Lietuvos generalgubernatorių Repniną, tą patį, prieš kurio armiją patsai kaip sukilėlis kovėsi prie Ašmenos, tą patį, kuris jų karaliui parašė abdikacijos aktą... šito, džiugaus ir įteikaus paradavimo su štai tokiu nauju užsakovu, šito, dėkingo Gucevičiaus lankstymosi už Repnino malones, kurį architektas turbūt teisino tuo, kad vis vien dirbąs Vilniui ir Lietuvai, kad svarbiausia juk užbaigti pavergto miesto vidury stūksančią Katedrą ir Generalgubernatoriaus rūmus, atimtus iš vyskupų, Pranciškus Ksaveras negalėjo suprasti, kaip negalėjo suprasti ir universiteto profesorių, kurie, vos naujoji rusų valdžia liepė vilkėti mundurus – tas svetimas, nugalėtojų auksu ir galionais siuvinėtas uniformas, – sužavėti jais iškart ir pasipuošė, vienas tik Pranciškus Ksaveras – ne; jam kažkada nepatiko nė būti Viešpaties Jėzaus kareiviu, o kur jau jam būti rusų imperatorių mokslo kariu; jis puikiai suprato, kad naujoji valdžia viską sukarina, ir net mokslas jai virto paprasčiausiu prieš laisvą mintį nukreiptu ginklu; laimei, jis nebuvo nei poetas, nei kalbininkas, nei istorikas, nei geografas, ir todėl jo aukštoji matematika politikai daryti nebuvo kaip nors tinkama; galbūt dėl to nei rektorius, nei, vėliau, universiteto kuratorius pernelyg jo ir nespyrė vilkėti to prakeikto carinio munduro, net kai kiti kolegos

profesoriai jį dėl šito raštiškai ir apskųsdavo, kad jis – juoda varna, be jokių galionų ir imperatoriškojo klusnumo puošmenų; galbūt jie tik taip sugebėdavo prisitaikyti, galbūt taip norėjo, kad prisitaikytų ir jisai pats; bet Pranciškus Ksaveras į visa tai žvelgdamas kažkodėl prisimindavo baugųjį rūsiuose gyvenusį jų Vilniaus legendinį baziliską, mintantį baimėmis, minčių tamsa bei sąžinės nešvara, ir tyliai sau galvodavo, kad galbūt baziliskas visiškai ir nenumirė, tiesiog prisitaikė, kartu su pasikeitusia laiko dvasia ir naujomis aplinkybėmis; galbūt jis virto tiesiog chameleonu, tokiu, kokį jis kažkada buvo matęs Londone ir, kuris, kalbama, buvo gyvas vien oru; jis gebėjo mainyti savo kūno spalvas pagal aplinkybes, pagal tai, kur atsidurdavo, vien tam, kad išliktų: jis galėdavo susilieti su medžio žieve, ryškia ar tamsia lapų žaluma, rausvu gėlės žiedu, geltonu smėliu, pilku akmeniu, visais rudo mėšlo atspalviais, visomis valdžiomis ir visomis politinėmis pažiūromis, tarsi būtų augalas ar nekenksminga negyva materija, ir ne, chameleono žvilgsnis nebuvo mirtinas, tačiau ištaikęs akimirką jis it žaibą švystelėdavo neįtikėtino ilgio ir bjaurumo liežuvį, nužudydamas prisitaikyti neišmokusį ir budrumą praradusį kitą padarą; chameleone išties pynėsi šėtoniškas įstabumas, šlykštumas, beginklio gebėjimas prisitaikyti ir plėšraus pasalūno klasta; štai toks dabar buvo naujasis vilnietiškas baziliskas.

Paskutiniams gyvenimo metams bėgant Pranciškus Ksaveras Milkantas Norvaiša daugiau niekada niekur nenukeliavo, nors ir turėjo kvietimų vykti į Varšuvą, kur buvo paskelbtas Mokslo draugijos garbės nariu, ir net į Italiją, kur jį netikėtai išrinko tenykštės Mokslų akademijos korespondentu; nebekeliavo dėl keisto užsispyrimo, nors dar gan stipri sveikata ir būtų leidusi: jis niekaip negalėjo prisiversti pasiprašyti sau pasporto, raštiško rusų imperatoriaus Pavelo I administracijos leidimo keliauti, o be to malonės prašymo aiškinant, kur ir ko vykstama, be to kvailo popieriaus su jų dvigalvio erelio antspaudu ir suraitytu kokio nors dar kvailesnio raštininkėlio

parašu dabar, prie rusų valdžios, niekas negalėjo niekur išvykti, nė kur pajudėti; ir jis, Milkantas Norvaiša, kuris buvo išauklėtas gerbti tik du antspaudus, Lietuvos Vytį ir Ašaką, savo asmeninį, niekaip negalėjo prisiversti nusižeminti ir prašyti sau šitos rusiškos privilegijos, to kvailo priešų paspOrto, lyg tai būtų ypatinga malonė, ta šventa žmogaus teisė laisvai judėti kur nori, kurią jie, lietuviai ir lenkai, buvo įrašę net kiekvienam mužikui artojui į savo Gegužės Trečios Konstituciją, bet kurios dabar jis būtų turėjęs maldauti kokio nors caro kanceliarijos plunksnagraužio, kurio valioje buvo spręsti, reikia jam kur nors vykti ar ne. Jis lygiai taip pat vis rečiau ir rečiau susirašinėjo su užsieniu, ypač su Huttonu ar kitais mokslininkais bei spaustuvininkais, ypač po to, kai iš nuknebinėtų ar pernelyg lengvai atšokančių lako antspaudų suprato, kad visiškai visa universiteto profesorių korespondencija yra kažkieno, veikiausiai policijos, slapčia skaitoma. Ne, jam vis mažiau kas nors teikdavo malonumo, netgi titulai ar pelno duodančios pareigybės, kurios kartkartėmis jam netikėtai nukrisdavo – garbės narys, kapitulos kanauninkas; galbūt kažkada anksčiau jam jų ir reikėjo, galbūt anuomet jos būtų pradžiuginusios, dabar gi, tame naujajam pasaulyje, teikiamos rankų, kurių jis visiškai negerbė, valdžios, kuri jam nieko nereiškė, jos jam nebeturėjo jokios prasmės. Todėl jis tik dėstė, dėstė tai, ką suprato geriausiai – aukštąją matematiką, ir turėjo visai neblogų mokinių: Tomą Žickį, porą kitų; jie jį gerbė ir kartais ištikimai patarnavo, mat profesorius buvo senas, nepiktas ir nekenksmingas; įsiaudrindavo tik pasakodamas apie Europą, Angliją ir apie senuosius laikus. Regis, tai Žickis kartą atbėgo pas jį ir atnešė prancūzišką knygą, regis, išleistą 1804 metais; Tomas atlėkė džiugiai susijaudinęs ir beveik šaukdamas: „Profesoriau Norvaiša, profesoriau Norvaiša, apie jus rašo, apie jus rašo kažin koksai Rossignolis", ir jis nuo senatvės drebančia ranka paėmė nedidelę Italijoje leistą knygelę, išties, tai buvo Rossignolio rašyta knyga,

Jeano Josepho raštų tomelis, ir joje jo, Norvaišos, pavardė buvo paminėta daugelį kartų: jo protas visai masoniškai buvo vadinamas ryškiu it saulė, buvo rašoma, kad jis, Norvaiša, Vilniaus universitete sudėtingiausias lygtis spręsdavo šviesos greičiu, bet, svarbiausia, ten, kažkur, apžvelgiant memuarų autoriaus visą gyvenimą, buvo trumputis mažutis sakinys apie tai, kad jei ne jo studentai, ne šio pasaulio norvaišos, autoriaus gyvenimas būtų buvęs beprasmis; visa tai tebuvo žodžiai, gražūs prancūziški komplimentai; svarbiausia buvo tai, kad Jeanas Josephas jį vis dar paminė praėjus keturiasdešimt trejiems metams po jų kelionės, kad apie jį, savo *François Xavier*, vis dar galvojo ir netgi parašė, šitai buvo stebuklas, bet Rossignolis juk sakydavo: jais reikia tikėti; ir Pranciškus Ksaveras dirstelėjo į veidrodį, prie kurio skusdavosi: į jį žvelgė gerokai pražilęs, liesas, raukšlėtas šešiasdešimt vienerių senis, bet kas iš to, jei viduje jis vėl akimirkai pasijuto devyniolikos metų ir jo pavargusi širdis vėl apmirusi praleido vieną tvinksnį, o gal net ir du; kas iš to, jei pagaliau jis visiškai tiksliai galėjo išsiversti Rossignolio *aimer* į „mylėti“, jis mintyse taip ir padarė, o šitai padaręs tą knygelę pasidėjo ant storo anglų ir lotynų kalbų žodyno, ant stalo savo kambary po frizu su senoviniais grifonais ir baziliskais.

Kuo toliau, tuo mažiau jam reikėjo daiktų, net ir knygų: kažkada paveldėtas iš dėdės jis atidavė universiteto bibliotekai, tegul skaito kiti, jų šeimos *silva rerum* atidavė Marcianai, galbūt kada bus įdomu josios sūnums ar anūkams; auksinis laikrodis surūdijusiomis rodyklėmis ir deimantų auskarai, susukti į popierėlį su užrašyta instrukcija, taip pat turėjo atitekti Marcianai ir jos vaikams: dabar, kai jai bet kada galėjo išmušti juoda valanda, buvo ne laikas giminės legendoms ir doroviniams skrupulams, dabar tai buvo tik brangus laužas, tik auksas ir deimantai; kartais, retkarčiais jis matydavosi su Marciana, dažniausiai žiemą ir jei apsirgdavo: ji ateidavo nešina maža puodynėle, kurioje būdavo karšto maisto,

dažniausiai – gardi ir nuo prieskonių aštri sriuba, kurią virti ji išmoko iš motinos karaimės; sriuba būdavo tokia aštri, kad jos užvalgius Pranciškui Ksaverui net kraujas pradėdavo greičiau sroventi gyslomis; Marciana ateidavo į jo butą universitete, kur ateiti galėjo jo, kunigo ir Katedros kanauninko, jau niekaip nebekompromituodama, nes abu buvo jau visiški seniai, ne taip, kaip kažkada jaunystėje, kai jie kofenhauze sukeldavo smalsius ir smerkiančius žvilgsnius; ir ji ateidavo, bambėdama, kad jis per daug geria, surinkdavo iš palovės, iš knygų ir popierių stirtų tarpų ir iš po stalo tuščius butelius nuo raudonojo vyno, nuvalydavo taurių paliktus it sukrešėjusio kraujo ratilus nuo stalų ir palangių; paaiškėjo, kad toks buvo jos pašaukimas – bambėti, rūpintis ir maitinti; kažkada jinai jį trikdė savo grožiu ir siutino tiesmukumu; dabar jos stačiokiškas bambėjimas nebeerzino, vien tik ramino, jis jo kartais net pasiilgdavo; ir ji sėdėdavo, sena, pavargusi, tamsi ir raukšlėta it ruginės duonos pluta, vilkinti liūdną, mažą ir bobišką po smakru kaspinais surištą skrybėlėlę ir dar niūresnę suknelę, nes dabar, po revoliucijų, karų ir nepriteklių, moterų mados atėjo tokios, kad jei reikia, galėtum greitai pakilti, bėgti ir slėptis, neišsiskirti, susilieti su aplinka – be jokių nėrinių, korsetų ir krinolinų, vien tiesus brangesnio ar pigesnio audinio maišas su ilgomis siauromis rankovėmis ir liemeniu, pajuostu aukštai po krūtine, tad dabar visos, jaunos ir senos, atrodė it vaikščiotų amžinai, visą gyvenimą nėščios, o gal toks buvo pasąmoningas visų troškimas, laiko dvasia, reikalaujanti vis daugiau ir daugiau sūnų – kareivių, patrankų mėsos; o visi vyrai vaikščiojo įtraukę galvas į aukštas stačias apykakles, prisismaugę kaklaraiščiais tarsi amžinai gresiančiomis kartuvių kilpomis ir su kelnių juosmeniu užtemptu beveik iki pat pažastų, todėl atrodė it nuolatos iš baimės pridėję į kelnes... ne, tai nebuvo Pranciškaus Ksavero mados, ne jo skonio laikai, vien tik Tadeušo dovanotos prabangios turkiškos skaros ant Marcianos

pečių priminė, jog kažkada buvo kitaip... Ir jie kartais bandydavo sau kalbėtis apie tuos laikus, kai jie buvo jauni; bet visi iš tų laikų buvo mirę, jiedu, tik du seniai, gyvi, ir Pranciškus Ksaveras kažkada pajuokavo: kaip sakydavusi ledi Montagu, mūsų amžiuje lieka tik dialogai su mirusiais, o Marciana sukluso: kas ta ledi Montagu, ar buvai ją įsimylėjęs? O jis tik juokėsi: ledi Montagu buvo jo kažkada Londone sutikta mažutė, šmaikšti ir labai išmintinga šešiasdešimt trejų metų senutė, kuri mokėdavo juoktis beveik nejudindama lūpų; o tada Marciana pasakė: tu, Pranciškau Ksaverai, iš Londono grįžai lyg nesavas, lyg tave kas būtų pamainęs, ir tąkart, kai susitikom, iš akių pamačiau, kad nebegeidi, ir šiek tiek širdį skaudėjo, nes aš kartais galvodavau, o jei mudu... Nuo pat to pirmo karto, kai susitikom per laidotuves, kažkaip įkritai man širdin, vis apie tave pagalvodavau, betgi žinai, kunigas, jėzuitas... Dievas galėjo nubausti net už tokį galvojimą... todėl stengiausi negalvoti, bet ne visad pavykdavo, nors ir Tadeušą visad mylėjau, tik su juo viskas buvo kitaip, o prie tavęs – lyg visada būčiau tave pažinojusi, be jokios gėdos, kaip tąkart Verkiuose ar gimdant. Ir jis tik liūdnai nusišypsojo, uždėdamas savo gyslotą ranką Marcianai ant plaštakos ir švelniai, raminančiai paplekšnodamas: nagi nagi, Marciana, kas čia per kalbos, Londone esu girdėjęs, jog pasaulis – tai teatras, o aš manau, kad gal vis dėlto – kortų žaidimas, kaip kiekvienam padalijamos kortos, su tuo ir turim bandyti išlošti, ir, nesakyk, Marciana, kaip mokėjom – taip lošėm, negi nebuvai tu laiminga, negi neišlošei? Ir ji tik nusijuokė, kad, žiūrint kada... laimingiausia buvo įsimylėjusi, per tas piršlybas, nes paskui, kaip byloja sena Vilniaus krašto patarlė, *priesz wesele cuday cuday, po weseles szuday szuday*, bet šitaip turbūt – visoms moteriškėms, o dabar ji tik gailisi, kad gal savo vargšui Tadeušui buvo ne visad gera žmona, Dievas mato, jis stengėsi, bet neapsiėjo be nuklydimų, kartais ji taip niršdavo, kad beveik net linkėdavo jam mirties; jūs čia knygų

prisiskaitę prisigalvojat teatrų ir kortų, o iš tikrųjų – čia tik žmogaus gyvenimas su visais jo cūdais ir šūdais; ir jam buvo ramu, jeigu ji, nežiūrint į viską, vis dar juokavo; ir jis tik paklausė: pameni, Marciana, kažkada man išbūrei iš kavos tirščių, dabar jau turbūt gali pasakyti? O ji jam atsakė: vis dar žinot nereikia, nes nieko gero, ypač jei ir toliau šitiek gersi. Ir jam iš tiesų nereikėjo žinoti, metams bėgant jam visko reikėjo vis mažiau ir mažiau, juolab kad buvo dar vienas karas, šįkart tarp prancūzų ir rusų, ir jie visi – jis, Marciana, vilniečiai, buvę nebeegzistuojančios Didžiosios kunigaikštystės subjektai, kuo toliau tuo labiau mokėsi neprisirišti prie nieko, prie jokių daiktų ar dalykų, nes dabar per Vilnių vėl ėjo armijos, pirma rusų, paskui – prancūzų; į savo gyvenime sutiktų ir matytų valdovų kolekciją – buvusio karaliaus Leščinskio, imperatorės Marijos Teresės, Prancūzijos Liudviko XVI ir jo karalienės, savo nelaimingojo valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio – jis galėjo pridėti dar du. Pirmasis buvo imperatorius Aleksandras I, kuriam buvo pristatytas per jo vizitą Vilniaus universitete; pristatytas universiteto kuratoriaus ir užsienio reikalų ministro Adomo Jurgio iš Čartoryskių, to paties, kurį jo tėvas, įtardamas galbūt esant Repnino sūnų, grasindavosi pintinėje numesti prie Rusijos ambasados, tik va likimo užgaida jisai dabar šleptelėjo rūpintis Vilniaus universitetu, ir, veikiausiai, neturėjo nė lašo Repnino kraujo, nes rusams buvo kaip Trojos arklys: būdamas imperatoriaus numylėtiniu, jis vis rezgė ką nors tėvynainių lietuvių ir lenkų laisvės reikalo naudai, vis sumaniai atkovodamas šiek tiek universitetinės autonomijos ir net sabotuodamas kai kuriuos imperatoriaus potvarkius, tad tas Čartoryskis Pranciškui Ksaverui išties patiko, ne taip kaip Aleksandras I, kuris buvo žavus ir stotingas, galantiškas, mėlynakis tuščiagarbis ir skambiaiiežuvis kvailys, galbūt todėl turėjęs didelį pasisekimą visuomenėje, ypač tarp damų; ironiška, kad Pranciškus Ksaveras jam buvo pristatytas kaip mokyčiausias profesorius iš visų buvusių Vilniaus jėzuitų, ironiška, nes jis niekada nesijautė

jėzuitu, vien visada – *insufficiens*; po kelių dienų rusų carui teko bėgti iš Vilniaus, beveik tiesiai iš baliaus, nes išgirdo, kad prancūzų imperatorius Napoleonas jau persikėlė per Nemuną. Taigi, po kelių dienų, Pranciškus Ksaveras buvo pristatytas dar vienam imperatoriui, šįkart – Bonapartui, į kurį visi lietuviai ir lenkai dėjo kuo didžiausias viltis, laikydami jį esant rusų priešu ir stovint jų laisvės reikalo pusėje, ir neabejotinai – būsimu išvaduotoju; vieną akimirką tuo norėjo tikėti ir jis, bet tik tol, kol neišvydo to mažyčio korsikiečio mužiko kareivos skubriai įžygiuojant į universiteto Didžiąją aulą: ką, čia susirinkę vieni papistai? Mes katalikai, – jam pagarbiai atsakė rektorius ir ėmė vieną po kito pristatinėti universiteto profesorius, tarp jų – profesorių Euzebijų Slovackį, literatūros ir poezijos katedros galvą, ir Napoleonas Bonapartas stabtelėjo nustebęs: „argi jūs, lenkai, turite literatūrą?“, ir kai jam pristatė *François Xavier de Milikont Narwoyszą*, Aukštosios matematikos profesorių, prancūzų imperatorius labai globėjiškai jo paklausė: „nagi, sakykite susimildamas, gerasis seneli, ir kokią gi jūs čia aukštąją matematiką Vilniuje dėstote?“, Pranciškus Ksaveras tam imperatoriumi tapusiam chamui mužikui gana iš aukšto, ramiai ir oriai prancūziškai be jokio akcento atsakė: *les mêmes qu'à Paris*, lygiai tokią pat, kaip ir Paryžiuje. Ir imperatorius jam paplekšnojo per petį, ir patraukė toliau per aulą, o Pranciškui Ksaverui iš akių pradėjo byrėti ašaros, jis buvo tikras, kad vėliau visi šito istorinio susitikimo liudytojai pasakos, kad senutis profesorius Norvaiša, susitikęs imperatorių Napoleoną, iš to susijaudinimo net apsiverkė, bet tik jis vienas žinojo, ko iš tiesų verkė: verkė dėl to, jog tą akimirką jam tapo aišku, kad šisai žmogus tikrai Lietuvos neišgelbės; Pranciškus Ksaveras Norvaiša verkė iš didžiulės, grandiozinės prancūzų imperatoriaus Napoleono menkystės ir dar dėl to, kad abu Marcianos dvyniai turėjo išžygiuoti prieš savo mirtinus priešus rusus kartu su šiuo dvasios neūžauga, mat užsirašė į jaunojo kunigaikščio Dominyko Radvilos vadovaujamą prancūzų armijos regimentą.

Vis dėlto, kai vėliau prisimindavo tą susitikimą su Napoleonu ir savo žodžius, jam regėjosi, jog iš tiesų į juos tilpo visa jo gyvenimo misija, visas jo Patriotinis Sentimentas, visa jo meilė Tėvynei, kuri buvo be jokių deklaracijų ir kokardų, ir labai paprasta: kad Vilniuje pagaliau būtų dėstoma Aukštoji Matematika ir ji būtų lygiai tokia pat, kaip matematikų avangardu nuo amžių garsėjančiame Paryžiuje; tik tiek, kad, kiek tik nuo jo priklauso, Vilnius neatsiliktų nuo mokslo pasaulio, ir tai jam užėmė beveik visą gyvenimą; vis dėlto jis jautėsi tą, jam pradžioje atrodžiusį neįveikiamą, mokslo šuolį sėkmingai įvykdęs ir todėl jo sąžinėje tvyrojo ramybė; tą ramybę jis geriausiai pajusdavo išeidamas naktimis pasivaikščioti po Vilnių arba net už jo ribų, kartais – iki aušros; susisagstęs savo senoviško kirpimo juodą žiustokorą, už silpstančios nugaros sunėręs rankas, jis neskubriu, bet dar gana tvirtu žingsniu matuodavo Vilniaus gatvių grindinį; būtent tada, naktį, sumigęs miestas jam vėl atrodydavo savas, lyg vėl priklausytų pasauliui, kurį jis prisiminė ir mylėjo; kartkartėmis jis sustodavo ir užversdavo akis į juodą žvaigždėtą dangų, kuriame jis orientavosi kur kas geriau nei dabartinėje santvarkoje; jo akis nevalingai juodame dangaus firmamente pirmiausiai susirasdavo Sirijų, ir tada jis visuomet prisimindavo savo dėdę, jo žodžius, kad ši žvaigždė Lietuvos padangėje mirksi ryškiausiai, tvinksi, tarsi žmogaus širdis, mainydama afektacijas, kad jų čia nebebus, o Sirijus vis dar mainysis padangėje, duos Dievas, kokie nors Norvaišų ainiai vis dar vaikščios buvusios Lietuvos Kunigaikštystės žeme, žvelgs į Sirijų ir savo protėvių už jų klaidas ir nuodėmes pernelyg nebeteis; jis kartais, ypač matydamas kokią krentančią žvaigždę, pamanydavo, kad jo laikas buvo būtent toks: trumpas, nulemtas kryčiui, bet labai ryškus, šviesus, įspūdingas, nepaprasto grožio; jis suprasdavo, jog vis dėlto savo gyvenimo, su visomis jo negandomis ir jam tekusiomis silpnomis, niekaip laimėti negalėjusiomis kortomis, nekeistų į nieką; jis prisimindavo save

jauną, kai jis, stebėtina, kažkodėl taip dažnai būdavo toks vienišas, toks nerandantis vietos ir toks nelaimingas, jis tas dienas dabar prisiminė su didžiausiu liūdesiu ir švelnumu, nes iš tiesų jose būta tiek daug aukščiausiojo grožio akimirkų, ir netgi – ne vienas stebuklas; jis nugyveno ilgą ir įdomų gyvenimą, kurio, nežiūrint į viską, į nieką nekeistų, galbūt kažkam jo laimės ir grožio akimirkos galėjo atrodyti kaip vargani trupiniai nuo gyvenimo puotos stalo, bet jis į nieką nemainytų kelionių nuostabos, klaidžiojimo druskų kasyklose, Rossignolio šypsenų ir išminties, vargšės Toninos giesmės ar jųdviejų su Harrieta žaidžiančių sunertų pirštų bei minčių, tų laikų, kai jis, Tadeušas, ir Marciana buvo jauni ir tokie aistringi; ir tomis akimirkomis jis, nežiūrint į viską, jusdavo didžiulį logiškai nepaaiškinamą dėkingumą Viešpačiui Dievui, kuris į jį žvelgė iš ten, kažkur iš nakties firmamento. Tomis akimirkomis jis, iš žemėlapio išnykusios valstybės, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, subjektas, vienui vienas žingsniuodamas naktį ir vis stabtelėdamas pakelti akis aukštyn, jautėsi taip, kaip kažkada Diogenas, – tiesiog šio Viešpaties pasaulio pilietis, kuriam nereikia jokio pasporto tol, kol virš jo šviečia žvaigždėtas dangus, o širdis sugeba skirti gėrį nuo blogio. Ir šitai suvokęs jis ramiai užvertė galvą ir, Katedros varpinės varpui gedulingai mušant vidurnaktį, su visu seniokišku, nieko nebebojančiu ir ko prarasti nebeturinčiu įžūlumu sustojo sau nusilengvinti, nes tik taip, gėda net pasakyti, bet kiek tik paminė save nuo vaikystės, geriausiai patirdavo dangaus šviesulių didybę.

Kazimieras Norvaiša oo 1668 Eufemija iš Rimkevičių

(•1649 † 1697) († 1704)

Ioo Kalinowska
IIoo Wichertowa
IIIoo Dolinska

Jonas Izidorius Norvaiša oo 1700 Ona Kotryna iš Kotovičių
(•1670)

Jonas Motiejus Birontas
(•1668 x1700 11 24)
++

Jonas Ankantas (Benkartėlis)
((•) 1693)

Teofilė Norvaišaitė
(•1701)
(•) - ?

Petras Antanas Norvaiša
(•1711 † 1770)
oo Placida Amelija iš Eismontų
o-o Barbora Sentimani
(† 1772)

Kazimieras Norvaiša
(•1737 † 1782)
oo Teresė iš Tallat-Kelpšų

Tadeušas Norvaiša
(•1741 x1795)
Ioo Liudvika iš Pociejų
(†1770)
IIoo 1773 Marciana Mataitis
(•1755)

Izabelė Pranciška Norvaišaitė
(•1743)
oo Juzefatas Choleckis

Antonina Sentimani
((•) 1749 † 1782)

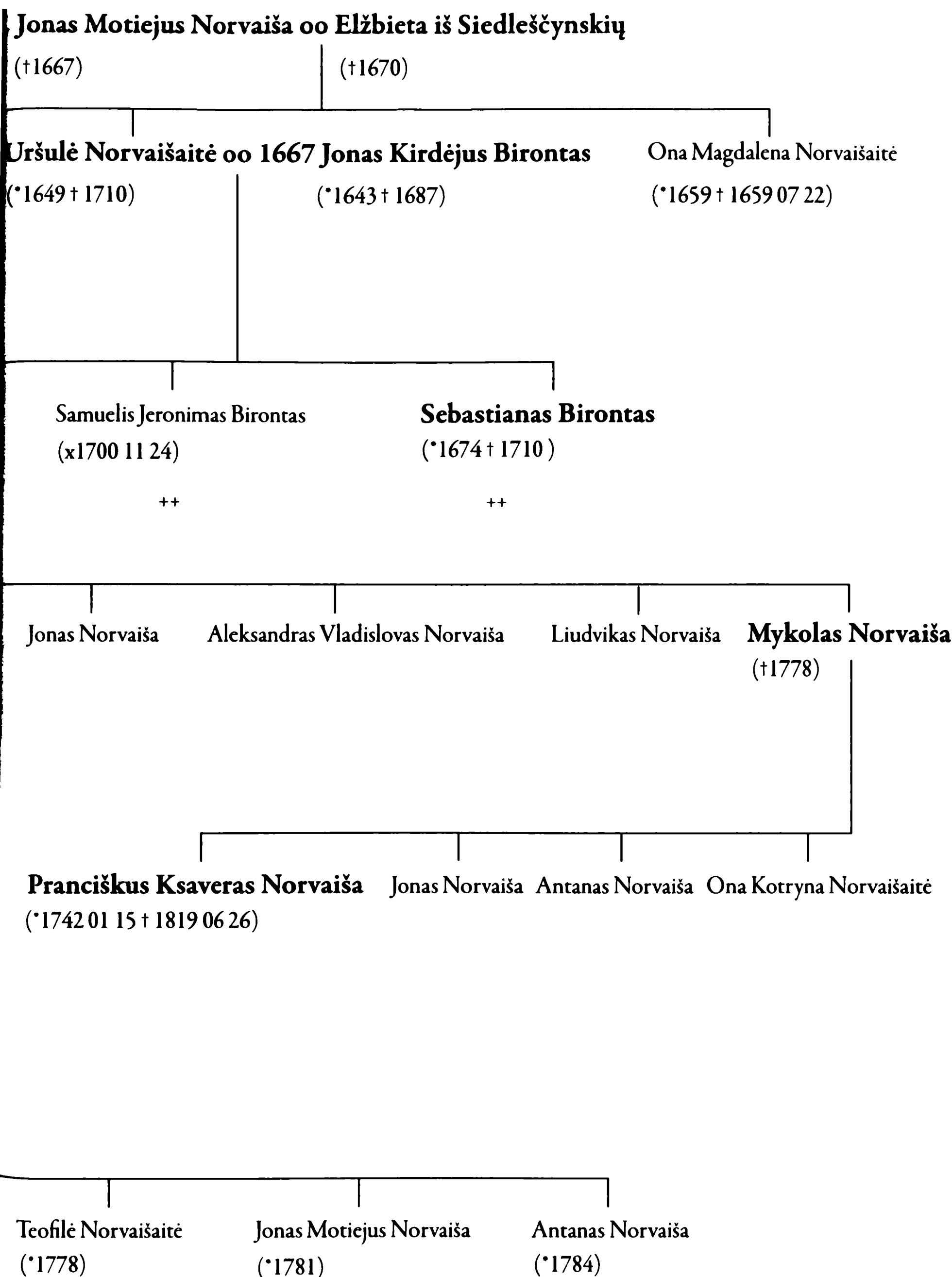
Stanislovas Norvaiša
(•1774 x1812)

Aleksandras Norvaiša
(•1774 x1812)

Kotryna Norvaišaitė
(•1776)

Izabelė Norvaišaitė
(•1777)

Simboliai:
• gimė † mirė x žuvo kare oo santuoka o-o nesantuokinis ryšys (•) neteisėtas gimimas ++ išmara

SILVA RERUM HEROJŲ GENEALOGINIS MEDIS

Kristina Sabaliauskaitė
Silva rerum IV

Viršelio dizainas Kristinos Sabaliauskaitės
Redagavo Asta Bučienė
Maketavo Eglė Jurkūnaite

Tiražas 6 000 egz.

Išleido UAB „Baltų lankų" leidyba
A. Jakšto g. 5, LT-01105 Vilnius
leidykla@baltoslankos.lt
www.baltoslankos.lt

Spausdino spaustuvė
PNB Print Ltd

Menotyros mokslų daktarės Kristinos Sabaliauskaitės istorinių romanų ciklas *Silva rerum* – neabejotinai vienas reikšmingiausių pastarojo dešimtmečio įvykių lietuvių literatūroje – vis daugiau dėmesio ir pripažinimo sulaukia užsienyje. Latvijoje 2014 m. *Silva rerum* romanai buvo išrinkti į visų laikų latvių mėgstamiausių knygų šimtuką. 2015 m., vos pasirodęs Lenkijoje, pirmasis *Silva rerum* romanas tapo bestseleriu, o 2016 m. pateko į prestižinės Vidurio Europos literatūros premijos „Angelus" finalą.

Pirmoji *Silva rerum* ciklo dalis 2008-aisiais pelnė Jurgos Ivanauskaitės premiją, buvo įtraukta į kūrybiškiausių knygų dvyliktuką, 2009 m. skaitytojų išrinkta Metų knyga. Antrasis romanas, *Silva rerum II*, taip pat tapo Metų knyga, o autorė 2011 m. apdovanota Šv. Kristoforo statulėle už Vilniaus atspindžius literatūroje. Trečioji ciklo dalis, *Silva rerum III*, išleista 2014 m. Už šį romaną ir visą *Silva rerum* ciklą 2015 m. rašytoja apdovanota Liudo Dovydėno premija. Pagal *Silva rerum* ciklą rengiamos literatūrinės ekskursijos.

2012 m. taip pat pasirodė Kristinos Sabaliauskaitės apsakymų rinkinys – bestseleris *Danielius Dalba & kitos istorijos*. 2015 m. trys šio rinkinio apsakymai buvo išleisti angliškai knyga *Vilnius. Wilno. Vilna. Three Short Stories*.

Silva rerum IV tęsia Norvaišų giminės istoriją ir užbaigia didžiąją Vilniaus sagą. Tai pasakojimas apie XVIII amžiaus antrąją pusę – politinių, ekonominių ir kultūrinių pervartų laiką, Baroko ir Apšvietos epochų lūžio tašką, kai Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė patiria politinį dekadansą ir sykiu progresyvių idėjų proveržį, o jos bajorija pasidalija į dvi nesutaikomas puses – už senąją ir už naująją pasaulio tvarką, kurią pasiryžta įrodyti luomus griaunančiais gyvenimo pasirinkimais.

Matematikos profesorius jėzuitas Pranciškus Ksaveras iš Milkantų Norvaiša – ne tik LDK, bet ir pasaulio pilietis, masonas ir filosofas. Nancy, Viena, Krokuva, Varšuva, Amsterdamas, Paryžius, Londonas – tai jo kelionių trajektorijos, kuriose jis susipažįsta su pasaulio valdovais, skvarbiausiais mokslo protais ir intelektualiomis moterimis, stebi meno sampratą keičiančius muzikos ir teatro stebuklus, patiria uždraustą meilę, į Vilnių parveža naujausias mokslo žinias ir gaivius Apšvietos vėjus.

Tačiau kas iš tikrųjų jaudina profesoriaus sielą, kokių abejonių graužiamas jis žvelgia į juodą žvaigždėtą Vilniaus dangų, ką prisiminus jo širdis kaskart praleidžia vieną dūžį ir kodėl jam vis rodosi, kad seniai paskelbtas mirusiu Vilniaus baziliskas, mintantis fanatizmu, minčių tamsa bei sąžinės nešvara, atgijo ir prisitaikė prie pasikeitusios laiko dvasios?

Taip pat skaitykite:

ISBN 978-9955-23-939-0

www.baltoslankos.lt